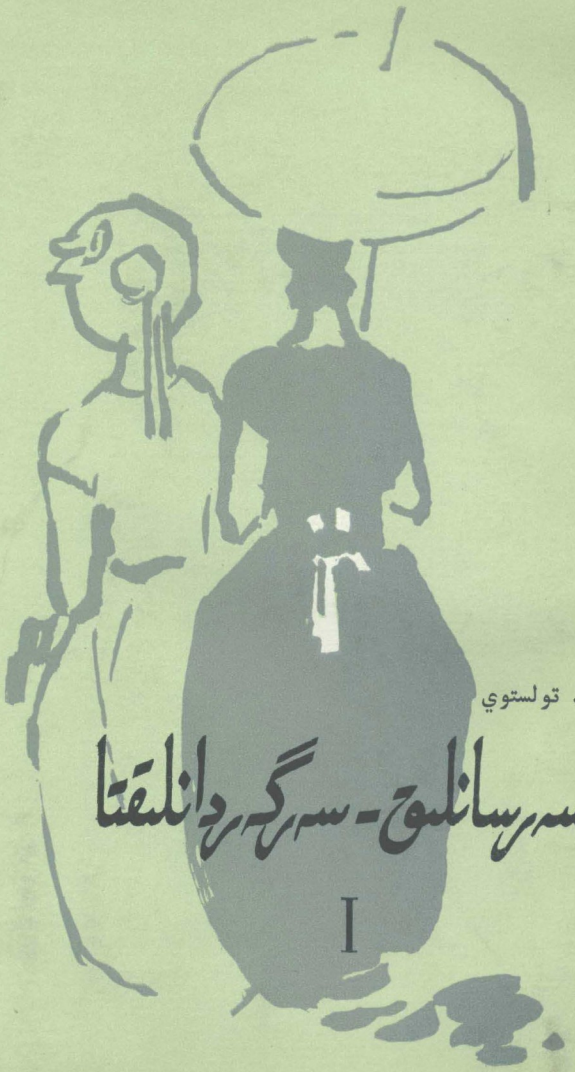

ئا. تولستوي

سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا

I

سەرسانلىق - سەرگەردانلىقتا

I

ئىنگىچە - سىكىل

[سوۋېت ئىتتىپاقىدىن] ئا. تولستوي

مىللەتلەر نەشرىياتى

ا. تولستوي

ئا. تولستوي تەرجىمھالى*

مەن سامارادىن تەخمىنەن توقسان چاقىرىم يىراقلىققا جايلاشقان يايلاقتىكى بىر جاڭزىدا چوڭ بولدۇم. ئاتام نىكولاي ئالېكسىيېۋىچ تولستوي سامارالىق پومىششىك ئىدى. ئاپام ئالېكسانىدرا لېنگېۋنانىڭ پەمىلىسى تۇرگېنېۋ بولۇپ، نىكولاي ئۇئانوۋىچ تۇرگېنېۋنىڭ① جىيەن نەۋرىسى ئىكەن؛ ئۇ ئاتامدىن ئايرىلغان چاغدا، مەن تېخى قوساقتا ئىكەنمەن. شۇ چاغدا، ئۇنىڭ ئىككىنچى ئېرى، يەنى ئوگەي ئاتام ئالېكسى ئاپولونوۋىچ بوستېروم ــ نىكولايېۋسكىتىكى (يەنى ھازىرقى پۇكاچاۋفوسك) يەرلىك ئاپتونومىيە ئىدارىسىنىڭ

* بۇ ماقالا «سەرسانسلىق ــ سەرگەردانلىقتا» (1950 ــ يىل نەشرى)غا قوشۇمچە قىلىنغان مۇقەددىمىدىكى «ئالېكسى تولستوي (قىسقىچە تەرجىمھالى)»غا ھەمدە ئېۋېنتاچيانا تۇنۇوۋانىڭ ئىنگلىزچە (سوۋېت ئىتتىپاقى چەتئەل يېزىقىدىكى كىتاپلار نەشرىياتى تەرىپىدىن 1953 ــ يىلى نەشر قىلىنغان "Ordeal"غا قوشۇمچە قىلىنغان مۇقەددىمە) تەرجىمىسىگە ئاساسەن تەرجىمە قىلىنغان خەنزۇچە نۇسخىسىدىن تەرجىمە قىلىندى. ــ تەرجىماندىن.

① نىكولاي ئۇئانوۋىچ تۇرگېنېۋ (1789 ــ 1871) ــ مالىيە خىزمىتى ۋە ئىجتىمائىي خىزمەتلەردە بولغان. ئۇ پادىشا روسىيىسىنىڭ

هەيئەت ئەزاسى ئىدى.

ئاپام ئاتامدىن ئايرىلغاندا، كىچىك ئۇچ بالىسى ــ ئالېكساندر، مۇسچىسلاۋ ۋە قىزى يېلىزاۋېتالار ــ قالغان ئىكەن. ئۇ ئازاپ ـ ئوقۇ‌ـ بەتلىك هايات يولىغا ماڭغان ــ ئۇ ئادەتتىكى ئاقسۆڭەكلەر جەمئىيىتـ ده بولىدىغان هەممه ئالاقىنى پۈتۈنلەي ئۈزۈشكه مەجبۇر بولغان؛ بۇرۇندىن داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان هەمـه ئائىله مۇناسىۋەتلىرىنمۇ تەڭلا توختىتىشقا مەجبۇر بولغان. ئۇ چاغلاردا ئايالـلار ئەرلـرى بىلەن ئاجرىشىپ كېتىش بىر خىل جىنايەت، چۈشكۈنلىشىش هىساپـ لىناتتى. جەمئىيەت ئەربابلىرىنىڭ نەزىرىدە، مۇنداق ئايالار تۇزۇك، يۇز ـ ئابـرويلۇق ئايالـلاردىن ئۈزگىرىپ يۇرۇش ـ تۇرۇشى دۇرۇس بولمىغان ئوسال ئايالارغا ئايلىنىپ قالغان بولۇپ قارىلاتتى. مۇنداق ۋەقەگه قارىتا، هەممـىلا كىشى، ــ ئۇنىڭ ئاتىسى لېنىگې باۋلسوۋىچ تۇرگېنېۋ ۋە ئۇنىڭ ئاپىـسى يېكاتېرىـنا ئالېكـساندروۋنالارمۇ ئەنه شۇنداق كوزقاراشتا بولغان.

ئاپامنىڭ مۇشۇنداق ئازاپ ـ ئوقۇبەتلىك قەدەمنى بېسىش قارارى‌ـ غا كېلىشىگه يالغـۇز ئا.ئا.بوستېرومغا چوڭـقۇر مۇهەببەت باغلىغانـ لىغىلا سەۋەپ بولمىغان؛ ئەيـنى ۋاقىتـتىن ئالغانـدا، ئاپام تەربىيه كورگەن ئايال ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگه يازغۇچى ئىدى (ئۇ «ئەنسـز

يانچىلىق تۈزۈمىگه قارشى تۇرغانلىغى هەمده 1825 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى بولغان چار پادىشاسىغا قارشى قوزغىلاڭـغا قاتناشـقانلىغـى تۈپەيلىدىن، ئۇلۇم جازاسىغا هـوكۇم قىلىنغان. كېيىـن ئۇ چەتئەلـگه چىقىپ كەتكەچكه، ئۇلۇم جازاسى ئىجـرا قىلىنمـىغان. ــ ئىنگلىزچىغا تەرجىمه قىلغۇچىدىن.

كۆڭۈل» رومانى بىلەن «نامرات چەت جايلار» پوۋېستىنى يازغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا يەنە بىرنەچچە پارچە بالىلار ئوقۇشلۇغىنى يازغان، ئۇلارنىڭ ئىچىدە «قىز دوست» ھەممىدىن كوپ تارقالغان).

80-يىللاردىكى ساماراغا جەمئىيەتنىڭ شۇ چاغلاردا سۈرگۈن قىلىنغان ماركسىزمچىلار ساماراغا تېخى يېتىپ كەلمىگەن-كىشىنى نەپرەتلەندۈرىدىغان، مەيۈسلەندۈرىدىغان بىر خىل مەنزىرە پەيدا بولغان. باي ئۇن سودىگەرلىرى، ئاقسۆڭەكلەر جاڭزىلىرىنى زور مىقداردا سېتىۋالغان يەر-مۈلۈك سودىگەرلىرى، بىكار تەلەپ، ھالسىراپ-چۈشكۈنلىشىپ، ۋەيران بولغان پومىششىكلار، مانا شۇلارغا ئوخشاش ھەر خىل ئادەملەرنىڭ ئارقىسىدىكى ئورتاق ئاساس چاكىنا مىشچانلار ئىدى؛ گوركى بۇ ئەھۋاللارنى ناھايىتى جانلىق، كارامەت تەسۋىرلىگەن، ئۇنىڭ قەلىمىدىن ئۇ ئەھۋاللارغا نىسبەتەن چەكسىز نەپرەت يېغىپ تۇراتتى.

كىشىلەر مانا مۇشۇنداق دەھشەتلىك، چاڭ-توزاڭ قاپلىغان، رەسۋا ھەھەرلەردە ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى رايونلاردا ھاراق ئىچىپ، توڭگۈزدەك ياشايتتى...كىچىك پومىششىك ئا.ئا.بوستېروم-ياشقىنا چىرايلىق ئەر، ھورىيەتچى، كىتاپ مەستانىسى، "بىلىم ئېلىشقا تەشنا" كىشى-بۇ يەردە پەيدا بولغانىدا، ئاپامنىڭ ئالدىدا: مەينەت پاتقاقتا پېتىپ چىرىش كېرەكمۇ، ياكى ئالىجاناپ، مەنىۋى جەھەتتىن پاك ھاياتقا ئاتلىنىش كېرەكمۇ؟ دىگەن ھايات-ماماتلىق مەسىلىسى تۇراتتى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ يېڭى ئەر تەرەپكە، يېڭى ھاياتقا-ئىكولايېۋسك ياقتا قاراپ ئاتلانىدى. مانا شۇ يەردە، ئاپام «نامرات چەت جايلار» دىگەنگە ئوخشاش ئىككى پوۋېستنى يازدى.

ھورىيەتچى ئالېكسى ئاپولونوۋىچ ۋە "60-يىللاردىكى ئورۇنبا-

سارلار"① (ئائىلىمىزدە "60-يىللار" سوزى هامان ناهايىتى هورمەت بىلەن تىلغا ئېلىناتتى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بۇ سوز هەممىدىن ئالىجاناپ هىساۋدا قارىلاتتى) نىكولايېۋسك يايلىغىدىكى پومىشىكلار بىلەن بىللە ياشىيالمايتتى، شۇڭا ئۇ يەرلىك ئاپتونومىيە ئىدارىسىنى ئۇزگەرتىپ تەشكىل قىلىشتا هەيئەت ئەزالىغا سايلىنالمىغاندىن كېيىن، ئاپام بىلەن مېنى (ئۇ چاغدا مەن ئەمدىلا ئىككى ياشقا كىرگەن ئىدىم) ئېلىپ ئۇزىنىڭ يېزىسى سۇسنوۋكاغا كەتتى.

مېنىڭ باللىق چاغلىرىم ئەنە شۇ يەردە ئوتتى. ئۇ يەردە مۇئەللىك باغلار، تال ۋە قويۇق قومۇشلار بىلەن ئورالغان كولچەك بار ئىدى. يايلاقتا كاگىلا ئوستىگى دېگەن ئوستەكلىك بار ئىدى. يېزىلىق باللار مېنىڭ ئاداشلىرىم ئىدى. ئات مىنەتتىم. ئوت-چوپىلەر ئوسۇپ كەتكەن دالىدا پەقەت گور-قەۋرىلەرلا يىراقتىكى ئۇپۇق سىزىغىنى ئۇزۇتتى...پەسىللەرنىڭ ئالمىشىپ تۇرۇشى زور هەمدە ئەبىدى يېڭىلىق بىلىنەتتى. بۇلارنىڭ هەممىسى، خۇسۇسەن ئۇزەمنىڭ يەككە-يىگانە دىگۈدەك چوڭ بولۇشۇم مېنىڭ تەسەۋۋۇر قىلىش قابىلىيىتىمنى ئاشۇردى...

قىش يېتىپ كەلگەن، مۇئەللىك باغ ۋە ئويلەر قار بىلەن قاپلىنىپ كەتكەن چاغلاردا، كېچىلىرى بورىلەرنىڭ هۇۋلاشلىرىڭ ئاڭلىنىپ

---

① 19-ئەسرنىڭ 60-يىللىرىدىكى ئىلغار دېموكراتىيىچىل يازغۇچىلار كوزدە تۇتۇلىدۇ، ئۇلار 1861-يىل 2-ئايىنىڭ 19-كۈنى بولغان دېخانلار ئىسلاهاتىنى تەنقىد قىلغان هەمدە ئىنقىلاۋىي شوئارلارنى تەرغىب قىلغان. بۇ هەركەتكە چېرنىشېۋسكى، دوبرولىيوبوۋ، گېرتسېن، ئوگارىيوۋ قاتارلىق كىشىلەرمۇ قاتناشقان.—ئىنگىلىزچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

نىپ تۇراتتى. شامال تۇرخۇنلاردا غۇيۇلداپ تۇرغان ۋاقتلاردا، ناھايىتى ئاددى سەرەمجانلانغان، تاملىرى كۆلەڭ سۇۋالغان ئاشخانىدا، يۇمۇلاق ئۈستەلنىڭ توپىسىدىكى قەنىدىل يورۇتۇلاتتى، ئاندىن ئوگەي ئاتام نىكراسوۋ، لېۋ تولستوي، تۇرگېنېۋلارنىڭ ئەسەرلىرىنى پات-پات ئۇنىلۇق ئوقۇپ كېتەتتى، ياكى يېڭى نەشر قىلىنغان «ياۋروپا خەۋەرلىرى»دىكى ماقالىلارنى ئوقۇيتتى...

ئاپام ئاڭلىغاچ پايپاق توقۇيتتى. مەن رەسىم سىزاتتىم ياكى بويايتتىم...قەدىمقى ھالەتتىكى مۇنداق يېزا ياغاچ ئويىنىڭ كېچەلىك جىمجىتلىغىنى كۆتۈلمىگەن ھېچقانداق نەرسە بۇزمايتتى، بۇ ئويدە ئىسسىنىشقا كالا تېزىگى ياكى سامان قالايتتى، شۇڭا ئاقار-تىلغان كاڭدىن بىر قىسما ئىسسىق ھىد چىقىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە شام ياندۇرغاندىن كېيىنلا، ئاندىن بۇ قاپ-قارانغۇ ئويلەردە ماڭغىلى بولاتتى.

مەن بالىلار ئوقۇشلۇقلىرىدىن ھېچنىمىنى ئوقۇپ باقمىدىم دېسەمۇ بولىدۇ، مەندە ئۇنداق كىتابلار يوق بولسا كېرەك. مەن يازغۇچىلاردىن تۇرگېنېۋنى ياقتۇراتتىم. مەن يەتتە ياشقا كىرگەن يىلى قىش ئاخشاملىرى ئۇنىڭ ئەسەرلىرىنى ئۇنلۇك ئوقۇغان سورۇندا بولغان ئىدىم. ئۇنىڭدىن قالسا، مەن لېۋ تولستوي، نىكراسوۋ ۋە پۇشكىنلارنى ياقتۇراتتىم. (ئائىلىمىزدىكىلەر دوستويېۋسكى "رەھىمسىز" يازغۇچى، دەھشەتلىكرەك دەپ قارايتتى.)

ئوگەي ئاتام دادىل خۇداسىزلىق تەرەپدارى ۋە ماتېرىيالىست ئىدى. ئۇ بگېر①، سپېنسېر② ئاۋگۇست كومتې③ قاتارلىقلارنىڭ

---

① بگېر (1821 — 1862) — ئەنگلىيە ئەركىن بۇرژۇئازىيە تارىخشۇناس-

ئەسەرلىرىنى ئوقۇغان ئىدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىدىيىۋى مەسىلىلەر ئۈستىدە بەس-مۇنازىرىلەرنى ئېلىپ بېرىشقا بەك ئامراق ئىدى. شۇنداقتىمۇ بۇ ئىشلار ئۇنىڭ ئىشچىلارنى تاختايلىرى چىرىپ كەتەكەن، تاملىرى لىڭشىپ قالغان، قىڭغىيىپ ئورۇلۇپ چۈشەيلا دەپ قالغان، سۈۋىرەك بىسىپ كەتكەن ئەسكى ئويىلەردە تۇرۇشقا مەجبۇر قىلىشىغىمۇ، ئۇزىنىڭ "مالايىلىرى"غا پۇراپ قالغان تۇزلۇق گوشلەرنى بېرىشىگىمۇ توسقۇنلۇق قىلمايتتى.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا، سۈرگۈن قىلىنغان ماركسىزمچىلار سامارانغا كەلگەندە، ئۇگەي ئاتام ئۇلار بىلەن تونۇشتى ھەمدە ئۇلار بىلەن قىزغىن بەس-مۇنازىرە قىلىشتى، ئەمما ئۇ «كاپىتال»نى ئوبدان ئوقۇپ چىقمايلا تاشلاپ قويدى، ئۇ كومتې ۋە ئەنگلىيە ئىقتىساتئوازلىرىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇش بىلەنلا قانائەت ھاسىل قىلغان ئىدى.

ئاپامۇ خۇداسىزلىق تەرەپدارى ئىدى، ئەمما ئۇ ماڭا گويا ئەملىيەتكە كۆڭۈل بولمەي، نەزىرىيىگىلا ئەھمىيەت بېرىدىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئاپام ئولۇمدىن ناھايىتى قورقاتتى، ئۇ خيال سۈرۈشكە ئامراق ئىدى ھەمدە پات-پات يىزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللىناتتى.

سى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② سپېنسىر (1820 — 1903) — ئەنگلىيە پەيلاسوپى، بۇرژۇئازىيە تەلىماتى دەللىچىلىگىنىڭ ۋەكىلى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

③ ئاۋگۈست كومتې (1798 — 1857) — فرانسىيە پەيلاسوپى، ماتېماتىك، بۇرژۇئازىيە تەلىماتى دەللىچىلىگىنىڭ ئاساسچىسى. ئۇنىڭ دەلىل پەلسەپىسى ئىدىيالىزىمغا قارشى تۇرغان بولسىمۇ، ئەمما بۇ پەلسەپە يەنىلا ئىدىيالىستىك زىددىيەتلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

لېكىن ئوگەي ئاتام ئاپامنى ئوزىنىڭ "ئىدىيە"سىنى قوبۇل قىلىشقا بەكمۇ قاتتىق مەجبۇر قىلاتتى، شۇ ۋەجدىن، ئۇ ئوزىنىڭ ھېچقاچان قويۇلۇپ باقمىغان سەھنە ئەسەرلىرىدە تەسۋىرلىگەن ئوقۇتقۇچى، يېزىلىق كىنىدكانا، يەرلىك ئاپتونومىيە ئىدارىسىدە ئىشلىگۈچىلەر-نىڭ مونولوگلىرى، كوپىنچە، "سىياسى پۇروگرامما خاراكتېرى"نى ئالغان ئىدى.

مەن ئون ياش چېغىمدىن ئېتىۋارەن ئۇرغۇن كىتابلارنى — ئېرقلا كىلاسسىك ئەسەرلەرنى ئوقۇغىلى تۇردۇم. ئەمما ئاردىدىن ئۆچ يىل ئوتكەندە، مېنى خېلى تەسىلكتە سوۋزلان تەجرىبە مەكتىۋىدە-گە كىرگۈزگەن چاغدا (چۈنكى مەن مەكتەپكە كىرىش ئىمتىھا-نىدا ھەممە پەنلەردىن دىگۈدەك ئىككى نومۇر ئالغان ئىدىم)، مەن شەھەرلىك قىرائەتخانىدىن جۇل ۋېرنى① ، فېنىمور گۇب② ، م. لىت③ قاتارلىقلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تاپقان ئىدىم، شۇنىڭ بىلەن، گەرچە ئاپام بىلەن ئوگەي ئاتام بۇ كىتابلاردا ساپلا يوقىلاڭ گەپلەر يېزىلغان دەپ قارىسىمۇ، ئەمما مەن ئۇلارنى تازا ببرىلىپ ئوقۇغان ئىدىم.

---

① جۇل ۋېرنې (1828 — 1905) — فرانسىيلىك ئىلمىي خىيالىي ھېكايىلەر يازغۇچىسى، ئۇنىڭ «پاراخوت باشلىغى گېلانتنىڭ پەرزەنتلىرى»، «15 ئوسمۇر» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② فېنىمور گۇب (1789 — 1851) — ئامېرىكا يازغۇچىسى، ئۇنىڭ «ئىڭ ئاخىرقى موسكانىلار» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

③ م. لىت (1818 — 1883) — ئەنگلىيە ئوسمۇرلەر ئوقۇشلۇغىسى يازغۇ-چىسى، ئۇنىڭ «كىچىك ئوۋچى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

مەن سۇزلان تەجرىبە مەكتىۋىگە كىرىشتىن ئىلگىرى، ئويدە كىتاپ ئوقۇشنى ئۇزمىگەن ئىدىم: ئوگەي ئاتام ساماردىن ئىلاھىيەت شۇبىيۇەننىڭ تالىپى ئالكاچ ئۇئانوۋىچ سلوفۇئوخوتوۋنى ئوقۇتقۇچى- لىققا تەكلىپ قىلدى، ئۇ چوقۇر يۇزلۇك، چىچى ساغۇچ، ئاقكوڭۇل كىشى ئىدى، مەن ئۇنىڭ بىلەن ناھايىتى ئوبدان چىقىشىپ كەتتىم، لېكىن مەن ئۇنىڭدىن ئانچىمۇ كوپ نەرسە ئۇگىنەلمىدىم، شۇنداقلا ئۇنىڭدىن ئۇگىنىشكە ئانچىمۇ تىرىشىپ كەتمىدىم. سلوفۇ- ئوخوتوۋنىڭ ئوزىنغا سۇرگۇن قىلىنغان بىر ماركسزىمچى كەلدى. ئۇ بىزنىڭ ئويىمزدە بىر قىش تۇرۇپ، ماڭا ئالگىبىرادىن مەيۇس ھالدا دەرس بېرەتتى، دەرىزدە ئايلىنىپ تۇرغان شامالدۇرغۇچقا نائىلاج بېقىپ تۇراتتى، ئوگەي ئاتام بىلەن نەزىرىيۇى تالاش- تارتىش ئېلىپ بېرىشقا ئاسانلىقچە ئۇنىمايتتى، ئۇ ئىسەنلىگى باھاردا ئويىمزدىن كېتىپ قالدى.

بىر يىلى قىشلىغى—مەن ئون ياشلاردا ئىدىم—ئاپام مېنى ھىكايە يېزىشقا دەۋەت قىلدى. ئۇ مېنىڭ بىر يازغۇچى بولۇپ قېلىشىمنى تولىمۇ ئارزۇ قىلاتتى. مەن بىرنەچچە ئاخشام ئولتۇرۇپ، سىجاپۇكا ناملىق بىر بالىنىڭ ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرىنى پۈتۈن ئىخلاسىم بىلەن تەسۋىرلەپ يازغان ئىدىم... ھازىر مەن بۇ ھىكايىنىڭ مەزمۇنىنى ئازراقمۇ ئەسلىيەلمەي تۇرىمەن، قار ئايدىڭدا گويا ئالماستەك پاقىراپ تۇراتتى، دىگەن بىر جۈملە سوزلا ئېسىمدە قاپتۇ. مەن ئالماسنى زادىلا كورۇپ باقمىغان بولساممۇ، ئەمما ئەنە شۇنداق تەسۋىرلەشكە ئامراق ئىدىم. سىجاپۇكا توغرىسىدىكى ھىكايىنى يېزىشتا مەغلۇپ بولغانلىغىم ئاپامنىڭ مېنى ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا قايتا زورلىمىغانلىغىدىن ئوچۇق بىلىنىپ تۇراتتى.

مەن ئون ئۇچ ياشقا كىرگىچە يەنى تەجرىبە مەكتىۋىگە ئوقۇشقا كىرىشتىن ئىلگىرى، كۈننى چوڭقۇر ئويغا چومۇپ، خيال سۈرۈپ ئوتكۈزەتتىم. بۇنداق ئەھۋال، ئەلۋەتتە، مېنىڭ ئەتىدىن-كەچكىچە ئوت-چوپ ئورۇش، ئوما ئورۇش سورۇنلىرىدا، خانىلاردا بولۇ-شۇمغا، مەھەللىدىكى باللار بىلەن بىللە ئېرىق-ئۆستەڭ بويلىرىدا ئوينىشىمغا دەخلى قىلمايتتى؛ شۇنداقلا مېنىڭ قىشلىغى تونۇش دىخانلارنىڭ قېشىغا بېرىپ ئەپسانە، ھېكايە ۋە ناخشىلارنى ئاڭلىشىمغا، قارتا ئويۇنىدا: "بۇرۇن نوقۇش"، "پادىشا تىكىلەش"، "كوزېر چۈشۈش" قاتارلىقلارنى ئوينىشىمغا، سوڭەك كوزېر ئوينىشىمغا، قار دوۋلىرى ئارىسىدا مۇشتلىشىپ ئوينىشىمغا، روزدېستۋو بايرىمىدا گىرىم قىلىۋېلىشىمغا، يۈگەنسز، ئىگەرسز كوندۇرۇلمىگەن ئاتلارنى مىنىشىمگە دەخلى قىلمايتتى.

1891-يىلدىن 1893-يىلغىچە ئۇچ يىل داۋام قىلغان زور قەھەتچىلىك مەنده چوڭقۇر تەسىرات قالدۇرغان ئىدى، بۇ تەسىرات قەلبىمده تا ھازىرغىچە ساقلانماقتا. شۇ چاغدا پاتقاقلىقلار يېرىلىپ كەتكەن، گۈل-گىيا، دەل-دەرەخلەر قۇرۇپ، يوپۇرماقلىرى توزۇپ كەتكەن ئىدى. پۈتۈن دالا ساغۇچ رەڭ ئالغان. ئۇپۇق سىزىقىنى ھەممىنى كويدۇرۇپ تۇگەتكەن تۇتۇق ئىس-تۈتەكنىڭ غايەت زور دولقۇنى قاپلىغان ئىدى.

يېزىدىكى ئالچۇقلارنىڭ ئوگزىلىرى سېپ-سىلىق بولۇپ قالغان، پاخالىلىرى ئۇلاقلارغا يەم-خەشەك قىلىنغان؛ تىرىك قالغان، ئورۇقلاپ كەتكەن ئۇلاقلار توغرا ياغاچلارغا باغلىنىپ، ئوره تۇرغۇزۇپ قويۇلغان ئىدى... مۇشۇ بىرنەچچە يىل داۋامىدا، ئوگەي ئاتامنىڭ تەئەللۇقاتلىرى مىڭ تەسلىكته ساقلىنىپ قالغان ئىدى... ئەمما

ئاردىن بىرنەچچە يىل ۋاقىت ئوتكەندە، ئۇ يەنىلا ئاشۇ تەئەللۇقاتلىرىنى سېتۋېتىشكە مەجبۇر بولغان ئىدى... پۈتۈن سامارا ئولكىسى چوڭ زىمىندار شېخابالوۋنىڭ ئىلكىگە ئوتۇپ كەتتى، بۇ ئادەم ھەممە ئاقسوڭەكنىڭ يەر-زىمىنىنى سېتۋېلىپ، ئۇستىلىق بىلەن بانا تېپىپ ئورتاقچى دېخانلاردىن يىللىق ئىجارە يىغۋالاتتى.

1897-يىلى، بىز سۇسنوۋكادىن مەڭگۇ ئايرىلىدۇق، بۇ جايىنى "پوچتا ئىدارىسىنىڭ باشلىغى" دەپ لەقەم قويۇلغان بىر باي دېخان سېتۋالغان، ئۇ پوچتا ئىدارىسىنى بىر قېتىم ئۇستىلىق بىلەن بۇلىغان، بۇلاپ كەلگەن پۇلنى ئون يىل (بۇ قانۇندا بەلگىلەنگەن ئىنا-ۋەتلىك ۋاقىت) يوشۇرۇن ساقلىغان، شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ باي دېخانلارغا خاس بەختلىك تۇرمۇشنى باشلىغان. بىز سامارا شەھىرىدىكى ساراتوۋسكايا كوچىسىدىكى خۇسۇسى ئويمىزگە كوچۇپ كەلدۇق، بۇ ئويىنى ئوگەي ئاتام كاپالەت پۇلىنى قايتۇرغان، قەرز پۇلنى تاپشۇرۇپ بولغاندىن كېيىن ئېشىپ قالغان پۇلغا سېتۋالغان ئىدى.

مەن 1901-يىلى سامارادىكى تەجرىبە مەكتۇبىنى پۈتتۈرۈپ، پېتېربۇرگقا بېرىپ، ئىمتىھان بېرىشكە تەييارلاندىم. مەن س. فوئېچىنسكى تەييارلىق مەكتۇبىگە (چىلوكتا) كىرىشكە ھازىرلاندىم. مەن ئىمتىھان بېرىپ سانائەت شۇبېيۇنىگە قوبۇل قىلىنىپ، ماشىنا-سازلىق پاكۇلتېتىدا ئوقۇدۇم.

مەن ئون ئالتە يېشىمدا نىكراسوۋ ۋە نادسۇنلارغا تەقلىت قىلىپ، بەزى ئاددى شېئىرلارنى يازغان ئىدىم، بۇ مېنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت جەھەتتىكى دەسلەپكى سىنىغىم ئىدى. بۇ شېئىرلارنى يېزىشىمغا نىمىنىڭ ئىلھام بەرگەنلىگىنى ئەسلىيەلمەي تۇرىمەن — ئېھتىمال،

ئىچ پۇشۇغۇمنى چىقىرىدىغان، قۇرۇق خىياللىرىمنى ئىزھار قىلىدىغان جاي تاپالمىغانلىغىم بۇنىڭغا سەۋەپ بولغان بولسا كېرەك. بۇ شەھرلار ناھايىتى ئاددى يېزىلغان ئىدى، شۇنىڭ بىلەن، مەن شەھر يېزىش-تىن ۋازكەچتىم.

لېكىن مەن تېخى شەكىللەنمىگەن ئىجادىيەت يولىغا يەنىلا داۋاملىق تەلپۈندىم. مەن دەپتەر، سىيا، قەلەمگە خۇشتار ئىدىم...مەن ئالى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان چاغلىرىمدا، يېزىقچىلىق بىلەن كوپ شۇغۇللاندىم، لېكىن بۇ—مەلۇم شەكىلنى يېزىپ بەرگىلى بولماي-دىغان، ياكى شەكىلنى زادىلا يېزىپ بەرگىلى بولمايدىغان مەلۇم بىر خىل ئىجادىيەتنىڭ باشلىنىشى ئىدى...

مەن كىچىكلا ئويلەنگەن ئىدىم، يەنى ئون توققۇز ياش چېغىمدىلا ئالى مەكتەپتە تىبابەتچىلىكنى ئۆگىنىۋاتقان بىر قىز ئوقۇغۇچى بىلەن توي قىلىدىم، بىز 1906—يىلنىڭ ئاخىرىغىچە، تۇرمۇشىمزنى ئادەت-تىكى ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىدەك ئىجتىھات بىلەن ئوتكۈزدۇق. نۇرغۇنلىغان ساۋاقداشلارغا ئوخشاش، مەنمۇ ئوقۇغۇچىلار ھەرىكەتلىرىگە ۋە دەرس تاشلاشلارغا قاتناشتىم، سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىگە ئەزا بولدۇم، سانائەت شۇبىيۇندە تاماق باشقۇرۇش ھەيئىتى بولدۇم. 1903—يىلى نامايىشقا قاتنىشۋاتقان چېغىمدا، قازان چوڭ چېركاۋى ئالدىدا، مەيدەمگە تاش تېگىپ ئولۇپ كېتىشكە تاسلا قالغان ئىدىم— بەختىمگە يارىشا، پەلتونىڭ ئىچ يانچۇغىغا بىر كىتاپ سېلىپ قويغان ئىدىم، ھەر ھالدا شۇ كىتاپ جېنىمنى قۇتقۇزۇپ قالدى.

1905—يىلى، ئالى مەكتەپلەردە ئوقۇش توختىتىلدى، مەن دېرىسدىنغا بېرىپ، شۇ يەردىكى تېخنىكا پەنلىرى داشۇبىسىدە بىر يىل ئوقۇدۇم. ئۇ يەردە، مەن يەنە شەھر يېزىشقا باشلىدىم—بۇ

شهرلارنىڭ ئىچىده ئىنقىلاۋىي شهرلار (ت. بوگىلاز، هەتتا ياش بارموتلارمۇ ئەينى ۋاقىتتا مۇشۇنداق شهرلارنى يېزىشقان ئىدى) ۋە لىرىك شهرلار بار. مەن 1906 ـ يىلى يازدا ساماراغا قايتىقاندىن كېيىن، بۇ ئەسەرلەرنى ئاپامغا كورسەتتىم. ئۇ ماڭا بۇ شهرلارنىڭ ناھايىتى ئاددى يېزىلىپ قالغانلىغىنى هەسرەت بىلەن ئېيتتى. شۇڭا بۇ شهرلارنىڭ كوچۇرۇلمىسىنى ساقلاپ قويمىغان ئىدىم.

هەر بىر دەۋرنىڭ ئىدىيە، تۇيغۇ ۋە قىزغىنلىقنى ئوز ئىچىگە ئالغان ئوزىگە خاس خسلىتى بولىدۇ. مەندە ئۇ چاغلاردا مۇنداق يېڭى خسلەت تېخى يوق ئىدى، شۇنىڭدەك ئۇلارنى يارىتىشنىمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

1906 ـ يىلى يازدا، ئاپام مىڭە پەردىسى ياللۇغى كېسىلىگە گىرىپتار بولۇپ قازا تاپتى. مەن پېتىربۇرگقا بېرىپ، سانائەت شۇبىۋەنىگە كىرىپ ئوقۇشۇمنى داۋاملاشتۇرۇش نىيىتىده بولدۇم.

ئەكسىيەتچىللىك دەۋرى باشلاندى، سىمۇولىزىمچىلار ئۇنىڭ بىلەن بىللە سەھنىدىكى چىراق يورۇغى ئالدىغا كەلدى...

قاتناش مىنىستىرلىگىده ئىشلەيدىغان تېز ماڭار پاراخوت ماتروسى كونستانتىن سېرگېيېۋىچ ۋاندېر فىلىت ئوگىگىلە ۋە خىيالپەرەس كىشى بولۇپ، ئالدى بىلەن ماڭا ئۇلارنىڭ ـ ۋياچېسلاۋ ئىۋانوۋ، بارموت ۋە ئاندرې بېرىيلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تونۇشتۇردى. ئۇ هەر كۇنى كەچقۇرۇنلۇغى ئوزىنىڭ ۋاسىلىيېۋسكى ئارىلىدىكى بالىخانىسىدا، جىن چىراق يورۇغىدا، ماڭا سىمۇولچىلارنىڭ شهرلىرىنى ئوقۇپ بېرىپ تۇردى هەمده ئۇلار توغرىسىدا چەكسىز خىيالىي قىزغىنلىق بىلەن پاراڭ قىلىپ بېرىپ تۇردى.

ئەنه شۇ چاغدا، 1907 ـ يىلى باهاردا، مېنىڭ "چۇشكۇنپەرەسلەر" نىڭ

ئەسىرىگە ياتىدىغان تۇنجى شېئىرلار توپلىمىم چىقتى. بۇ توپلامدىكى شېئىرلار دوراملىق ۋە بالالىق بىلەن يېزىلغان ئوسال شېئىرلار ئىدى. ئەمما دەل مۇشۇ توپلام چىققانلىغى ئۈچۈن، مەن ئۇزەملىگە شېئىرنىڭ ھازىرقى زامان شەكلىنى بىلىش يولىنى ئېچىۋالدىم. ئارىدىن بىر يىل ئوتكەندىن كېيىن، «كوك دەريا ئېقىمى ئارقىسىدا» دىگەن ئىككىنچى شېئىرلار توپلىمىم چىقتى. مەن ھازىرغا قەدەر مەزكۇر شېئىرلار توپلىمى ھەققىدە خىجالەتچىلىك تارتمايمەن. «كوك دەريا ئېقىمى ئارقىسىدا» دىگەن ئەسەر مېنىڭ رۇس خەلق رىۋايەتلىرىنى ۋە رۇس خەلق ئىجادىيەتلىرىنى تونۇغانلىغىمنىڭ مۇنىسى ئىدى.

ئۇ چاغلاردا، مەن دەسلەپكى نەسىرى ئەسىرىم ــ «سېغىزخان ھەققىدە ھىكايە»نى يازغان ئىدىم. مەن بۇ كىتابتىكى ھىكايىلەردە، بالالىق دەۋرىمدىكى تەسىراتلارنى چوچەك شەكلىدە ئىپادىلەشنى نىيەت قىلغان ئىدىم. ئەمما ئارىدىن كوپ يىل ئوتكەندىن كېيىن، مەن پوۋېست «نىكىتانىڭ بالالىق دەۋرى»دىلا يۇقۇرقى نىيىتىمنى بىرقەدەر مۇۋەپپەقىيەتلىك ھالدا ئىشقا ئاشۇرالىدىم.

مېنىڭ ھىكايە يېزىش بىلەن شۇغۇللىنىشقا باشلىشىم شائىر ۋە تەرجىمان م. ۋولوشىن بىلەن يېقىنلىشىشقا باشلىغانلىغىمدىن بولدى. 1910 ــ يىلى يازلىغى، مەن ئۇنىڭ ئوزى تەرجىمە قىلغان خېنرى. د. لېنېنىڭ① ئەسەرلىرىنى ئوقۇغانلىرىنى ئاڭلىغان ئىدىم. بۇ ئەسەرلەردىكى ئوبرازلىق تەسۋىرلەر مېنى ئىنتايىن تەسىرلەندۈرگەن

① خېنرى. د. لېنې (1864 ــ 1936) ــ فرانسىيىلىك شائىر، يازغۇچى، سىۋۇلىپەرەسلەرنىڭ ۋەكىللىرىدىن بىرى. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئىدى. شەكىلگە ئىنتىلىدىغان سىمۇولىپەرەس يازغۇچىلار ۋە لېنىنغا ئوخشىغان ئېستېتىزىمچىلار مېنى شۇ چاغلاردا مەنده تېخى بولمىغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە كەمچىل بولغانلىقى تۈپەيلىدىن ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇلىلىنىشىمغىمۇ مۇمكىن بولمايدىغان نەرسىنى—شەكىل بىلەن ماھارەتنى دەسلەپكى قەدەمدە ئىگەللەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلغان ئىدى.

1910 ـ يىلى① كۇزدە، مەن تۇنجى پوۋېستىم «دۇلىنۇادا ئوتكەن بىر ھەپتە»نى يازدىم—بۇ پوۋېست كېيىن «ۋولگانىڭ سول قىرغىغىدا»غا كىرگۈزۈلدى، ئۇنىڭدىن كېيىن يەنە «قەبرى لىپا دەرىخى ئاستىدا»نىڭ تولۇقلانغان ۋە تۈزىتىش كىرگۈزۈلگەن نۇسخىسىغا كىرگۈزۈلدى، ھكايىلەر توپلىمى «قەبرى لىپا دەرىخى ئاستىدا»دا سېخوبالوۋغا ئوخشاش يېڭىدىن راۋاج تېپىۋاتقان چوڭ پومىشىكلارنىڭ بىر قىسىم ئاقسۆڭەك ـ پومىشىكلارنىڭ ئىلكىدىكى جايلارنى ئاستا ـ ئاستا سېتىۋالغانلىقىغى تەسۋىرلىنىدۇ. مەن ئاشۇ جايلاردا مەھكەم يىلتىز تارتقان، راۋاجلىنىپ كۇچەيگەن يېزا ئىگىلىك ئاقسۆڭەك ـ پومىشىكلىرىنىڭ ئەھۋالىنى بىلمىگەنلىگىم ئۈچۈن، ھكايىلىرىمده ئۇلارنى تىلغا ئالمىدىم.

ئۇنىڭدىن كېيىن، مەن يەنە «توكۇر بوۋاي»، «قىزىق ئادەم» دېگەن ئىككى رومان يازدىم؛ شۇنىڭ بىلەن ئوسمۇرلۇك دەۋرىمدىكى

---

① ئىنگلىزچە تەرجىمىسىده 1909 ـ يىلى، ئەسلى تېكستىده 1910 ـ يىلى دېيىلگەن. 1949 ـ يىلى سوۋېت ئىتتىپاقى چەتئەل يېزىغىدىكى كىتابلار نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان «ئا. تولستوي ھكايىلىرىدىن تاللانما»نىڭ ئىنگلىزچە نۇسخىسىدىكى «دۇلىنۇادا ئوتكەن بىر ھەپتە» نىڭ ئاخىرىسىدىمۇ 1910 ـ يىل دەپ يېزىلغان. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

مۇھىت ئىجادىيەتلىرىمىنىڭ ۋەقەلىگى قىلىنغان بىرىنچى باسقۇچ مەشەدە تاماملاندى.

مەن مۇنداق ئەسلىمە ۋەقەلەرنى يېزىپ بولۇپلا، ھازىرقى زامان تۇرمۇشىنى يېزىشقا يۇزلەندىم. مەن بۇ جەھەتتە مەغلۇپ بولدۇم. ھازىرقى زامان تۇرمۇشىنى تەسۋىرلەپ يازغان پوۋېست ۋە ھىكايىلىرىم مۇۋەپپەقىيەتلىك بولۇپ چىقمىدى، تىپىك بولالمىدى. ئەمدىلىكتە مەن شۇنداق بولۇشىدىكى سەۋەبلەرنى چۈشىنىپ ئولتۇراقتىمەن. بايا مەن بوران-چاپقۇندەك، جىددى رەۋىشتە كېلىپ، ئىنقىلاپقا قۇچاق ئاچىدىغان ھازىرقى زامان تۇرمۇشىنى قوبۇل قىلمايدىغان ئەكسىيەتچىل سەنئەتكە ئىگە سىمۇولچىلارنىڭ دائىرىسىدە ياشاۋەرگەن ئىكەنمەن.

سىمۇولىزمچىلار ئوزلىرىنى دالدىغا ئېلىپ، ئابستراكت ۋە سىرلىق ھالەتكە ئوتۇۋالغان، "پىل چىشى مۇنارىسى"نىڭ ئىچىگە يوشۇرۇنغان، ئۇلار ئۆ يەردە كۆنسېرى يېقىنلىشىپ كېلىۋاتقان ئىشلارنىڭ ئوتۇپ كېتىشىنى كۆتۈپ تۇرۇشقا ئۇرۇنغان.

مەن تۇرمۇشنى سويەتتىم، ئابستراكتلىققا، ئىدىيالىستىك دۇنيا-قاراشقا پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن قارشى ئىدىم. 1910-يىلى ماۋا كېرەكلىك بولغان نەرسىلەر 1913-يىلغا كەلگەندە ماۋا زىيان يەتكۈز-گىلى، دەخلى قىلغىلى تۇردى.

مەن مۇشۇنداق بولۇۋەرسە بولايدىغانلىغىنى ناھايىتى ئوبدان بىلەتتىم. مەن ئەزەلدىنلا ناھايىتى كوپ ئىشلىگەن ئىدىم، مۇشۇ چاغدىمۇ ناھايىتى تىرىشىپ ئىشلىدىم، ئەمما ئاقىۋىتى بولسا تولىمۇ ئېچىنىشلىق بولدى: مەن دولەت ۋە خەلقنىڭ ھەقىقى تۇرمۇشىنى كورگىنىم يوق.

ئۇرۇش باشلانـدى. مەن جەڭ مەيـدانى مۇخـبىرى («رۇس خەۋەرلىرى» نىڭ) سۈپتىدە ئالدىنقى سەپكە ئاتـلاندىم، ئەنگـلىيە ۋە فرانـسىيىگە (1916ـ يىلى) باردىم. مېـنىڭ ئۇرۇش توغرىـسىدا يازغانـلىرىم زادىـلا قايتا نەشر قىلـنىپ باقمىغان—چار پادىشانىڭ مەتبۇئات تەكشۈرۈش ئورگانـلىرى مېـنىڭ كورگەنـلىرىم ۋە ھىس قىلغانلىرىم توغرىـسىدا يازغانـلىرىمنى ئىـمكان قەدەر ئېلان قىلـشىمغا يول قويمايتتى. مېنىڭ شۇ چاغلاردا يېزىلغان ھىكايىلىرىمدىن بىرنەچچىسىلا توپلىنىمغا كىرگۈزۈلگەن ئىدى.

بىراق، مەن ھەقىقى تۇرمۇشنى كوردۇم، مەن سىمۇولـچىلارنىڭ ئۇچامنى سـىقىپ تۇرغان قارا كـىيىمـلىرىنى سېلىۋېـتىپ، تۇرمۇش قاينىمىغا ئوزەمنى ئاتتىم. مەن رۇس خەلقىنى كوردۇم.

مەن فېۋرال ئىنقىلاۋىنىڭ دەسلەپكى بىرنەچچە ئېيىدا، دىققەت— ئېتىۋارىمـنى پېتر I توغرىـسىدىكى ۋەقەلەرنى يېزىشقا قاراتـتىم. مۇنداق قىلىشىم ئاڭـلىق ئويلىـنىش ئاساسـىدا بولـماي، بەلكى سەنئەتكارلىق تەبىتىم ئاساسىدا بولـدى، مەن بۇ ۋەقەلىكـتە رۇس خەلقى ۋە دولەتنى ئىداره قىلىش سەنئىتى توغرىسىدا جاۋاپ ئىزدەـ مەكچى بولـدۇم. مەرھۇم تارىخـشۇناس ف. ف. كاراش مېـنىڭ بۇ يېڭى خىزمىتىمگە ناھايىـتى زور يارده‌مـلەرنى بەردى. مەن ئۇنىڭ تونۇشتۇرۇشى ئارقىلىق ئارخىپ، دىۋان مەھكىمىسى ۋە پرېپوبراژېنسكى يامۇلدىكى خاتىرىلەرنى، ئاتالـمىش "ئېغىز ئىقـرارى ۋە ئەنـزە" لەرنى كورۈپ چىقـتىم. رۇس تىلـىنىڭ غـەزنـىسى كوز ئالدىمـدا ئوزىنىڭ شانـلىق نۇرىنى ۋە ئوزىدىكى تالانتـلىق كۈچ—قۇۋۋەتنى نامايەن قىلـدى. مەن ئاخىرقى ھىساپتا ئەدەبىي تىلنىڭ تۇزۇلۇش سىرىنى چۈشەنـدىم، ئۇ بولـسىمۇ: ئەدەبىي شەكـىل ئاپـتورنىڭ

ئىچكى هالىتىگە باغلىق بولىدۇ، بۇنداق هالەت ئالدى بىلەن هەركەت، تۇرق ئارقىلىق، ئاخىردا تىل ئارقىلىق ئىپادىلىنىدۇ، بۇنىڭدا يېزىق-تىلنىڭ تاللىنىشى هەم ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى تۇرقا ئوخشاشلا مۇهىم ئورۇندا تۇرىدۇ.

مەن ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە دىرامىا يېزىش ئىشىنى باشلىۋەتكەن ئىدىم. شۇنىڭغىچە—1913-يىلى—مەن «ئەزگۈچى» دېگەن كومىدىيىنى يازغان ئىدىم ھەمدە ئۇ موسكۋا كىچىك تىياتىرىدا ئوينالغان ئىدى. بۇ سەھنە ئەسىرىم بىر قىسىم تاماشىبىنلاردا قىزغىن ئىنكاس قوزغىدى، شۇڭا ئۇ ئۇزۇن ئوتمەيلا ئىمپېرىيە تىياتىرىنىڭ مۇدىرى تەرىپىدىن مەنئى قىلىندى.

مەن 1914-يىلدىن 1917-يىلغىچە 5 كومىدىيە① يازدىم ھەمدە ئۇلارنىڭ هەممىسى سەھنىدە ئويناندى، ئۇلار: «ئوقۇتا تۇتۇش»، «ئوسال ئادەم»، «سويگۈنى»، «راكېتا» ۋە «قېرىق گۈل»لەردىن ئىبارەت②.

ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن، مەن يەنە نەسرى ئەسەر يېزىشقا قايتىپ، «پېترىنىڭ كۈنى»نىڭ دەسلەپكى كۆپىيىسىنى يازدىم، مەن ئوكتەبىرنىڭ قىزىل نۇرىدا، «مېھىر-شەپقەت» دېگەن پوۋېستنى يازدىم، بۇ مېنىڭ رۇس ئەركىنچى زىيالىلىرىنى تەنقىد قىلىش

① "5 كومىدىيە" ئەسلى تېكستتە "4 كومىدىيە" دېيىلگەن، بۇ يەردە ئىنگلىزچە تەرجىمىسىدىكىسى قوبۇل قىلىندى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② «ئوقۇتا تۇتۇش» — «كاككۇكنىڭ كوز يېشى» دېگەن كومىدىيىنىڭ دەسلەپكى كۆپىيىسى. «قېرىق گۈل» — «ئەكسىيەتچى» دېگەن سەھنە ئەسىرىنىڭ دەسلەپكى كۆپىيىسى. 2 — ، 3 — نەشرىدە «ئاگىرا» ۋە «قوغلانغان لۆكچەك»كە ئوزگەرتىلگەن. — ئاپتۇردىن.

جەھەتتىكى سىنىغىم ئىدى.

مەن 1918 ـ يىلى كۈزدە، ئائىلەمىدىكىلەرنى ئېلىپ ئۈكرائىناغا باردىم ۋە ئودېسسادا قىشلاپ، شۇ يەردە «مۇھەببەت ـ ئالتۇن كىتاپ» دېگەن كومىدىيىنى ۋە «كارئوستېرو» دېگەن پوۋېستىنى يازدىم. مەن يەنە ئودېسسادىن ئائىلەمدىكىلەرنى ئېلىپ پارىژغا كەتتىم. مەن ئۇ يەردە 1919 ـ يىل 7 ـ ئايدا، «سەرسانلىق ـ سەرگەردانلىقتا» دېگەن چوڭ رومانىنى يېزىشقا كىرىشتىم.

مۇھاجىرلىق تۇرمۇشىنى كەچۈرگەن مەزگىل ھاياتىمدىكى ھەممىدىن جاپا ـ مۇشەققەتلىك مەزگىل بولدى، مەن ئۇ يەردە، قاچاق بولۇشنىڭ، ۋەتەنىدىن ئايرىلغان، ھېچبىر تىلغا ئالغۇچىلىكى يوق، قىلچە پايدىسى بولمىغان، ھەرقانداق شارائىتتا باشقىلار ئۈچۈن كېرەكسىز ئادەم بولۇپ قالغانلىقنىڭ دەردىنى تارتتىم.

مەن «سەرسانلىق ـ سەرگەردانلىقتا» (بىرىنچى قىسمى «ئىگىچە ـ سىگىل») رومانى بىلەن «نىكىتانىڭ بالىلىق دەۋرى» دېگەن پوۋېستنى زوق بىلەن يازدىم ھەمدە بىرقانچە يىلغىچە داۋام قىلغان غايەت زور خىزمەتنى: شۇ چاغقا قەدەر يازغان قىممەتكە ئىگە ھەممە ئەسىرىمنى قايتىدىن تۈزىتىپ چىقىش ئىشىنى باشلۇۋەتتىم...

مەن 1921 ـ يىلى كۈزدە بېرلىنغا كوچۇپ بېرىپ، "يول بەلگىسىنى يەكۈشلىگۈچىلەر"نىڭ① "ھارپا" گۇرۇھىغا قاتناشتىم. شۇنـ

---

① "يول بەلگىسىنى يەكۈشلىگۈچىلەر" ـ ئاق رۇس قاچاق زىيالىلىرى 1921 ـ يىلى قوزغىغان بۇرژۇئا سىياسى ھەرىكىتى. ئۇلار "يول بەلگىسىنى يەكۈشلەش" دېگەن ماۋزۇدا ماقالا ۋە نەسرىلەر توپلىمىنى بېسىپ تارقاتقاچقا، مۇشۇ نام بىلەن ئاتالغان. بۇ گۇرۇھتىكى كىشىلەر سوۋېت ھاكىمىيىتىنى ئاغدۇرۇۋېتەلمەيدىغانلىغىنى بىلىپ، سوۋېت

داق قىلىپ، قاچاق يازغۇچىلار بىلەن بولغان بارلىق مۇناسىۋەتنىمنى دەرھال ئۈزدۈم. كونا دوستلۇرۇمنىڭ ھەممىسى "ماڭا ئاتاپ مۇسبەت كىيىمى كىيگەن". 1922 ـ يىلى باھاردا، ئالېكسى ماكسىموۋىچ پىشكوۋ① سوۋېت ئىتتىپاقىدىن بېرلىنغا كەلگەندە، ئاربىمزدا دوستلۇق مۇناسىۋىتى ئورنىتىلدى.

مەن بېرلىندا مۇھاجىر بولۇپ تۇرۇۋاتقان چاغلىرىمدا، «ئېرىتا» رومانىنى، «تەلەيسىز جۇمە»، «ئانتونى لىبانىڭ قاتىللىغى» ۋە «كار ـ ۋات تېگىدىن تېپىلغان قولىيازما» قاتارلىق پوۋېستلارنى يازدىم ـــ ئاخىرقىسى مۇشۇ ئەسەرلەرنىڭ ئىچىدە ئاساسىي مەزمۇنى ھەممىدىن سالماق بولغان ئەسەر. مەن ئۇ يەردە، «نىكىتانىڭ باللىق دەۋرى» نى ۋە «سەرسانلىق ـ سەرگەردانلىقتا»نىڭ بىرىنچى قىسمىنى② يېزىپ بولدۇم.

ئىتتىپاقى يېڭى ئىقتىسادىي سىياسەتنى يولغا قويغانىدىن كېيىن ئىچكى قىسمدا پارچىلىنىش يۈز بېرىدۇ دەپ خام خىيال قىلىشقان. ئا. تولستوي بۇ گۇرۇھنىڭ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قارشى سۈيىقەستىنىڭ ئەكسىيەتچىللىگىنى چۈشەنمەيتتى. ئەمما 1922 ـ يىلى «ذ. ف. چاكوۋسكىغا يېزىلغان خەت» ئېلان قىلىنغانىدىن كېيىن، ئۇ، روشەنكى، نۇرغۇن تەرەپلەردە پۈتۈن ئاق گۇۋاردىيىچىلەر بىلەن بولغان ئالاقىنى ئۈزۈپلا قالماي، بەلكى "يول بەلگىسىنى يەڭگۈشلىگۈچىلەر" بىلەن بولغان مۇناسىۋەتنىمۇ ئۈزگەن. ـــ ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

① ئالېكسى ماكسىموۋىچ پىشكوۋ ـــ ماكسىم گوركىنىڭ ئەسلى ئىسمى. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② ئەسلى تېكستتە «سەرسانلىق ـ سەرگەردانلىقتا»نىڭ يېزىلغانلىغىلا ئېيتىلغان، ھازىر ئىنگلىزچە تەرجىمىسگە ئاساسەن "بىرىنچى قىسمى" دېگەن سۆزلەر قوشۇپ قويۇلدى. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

1923 ـ يىلى باھاردا، مەن پارتىزدىن تارقالغان ئاھانەتلەرگە جاۋاپ بېرىش يۈزىسىدىن، «چاكوۋسكىغا يېزىلغان خەت» («خەۋەر-لەر» گېزىتىگە كوچۇرۇپ بېسىلغان)نى ئېلان قىلدىم، شۇنىڭ بىلەن، ئائىلەمدىكىلەرنى ئېلىپ سوۋېت ئىتتىپاقىغا قايتىپ كەلدىم.

مەن ۋەتەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئالدى بىلەن ئىككى ئەسەرنى يەنى «ئىسىگۈس» پوۋېستى بىلەن ئانچىمۇ ئۇزۇن بولمىغان، ئۇكرائىنىدا ساياھەتتە بولغاندىن كېيىن يېزىلغان «زەڭگەر شاھەر» دېگەن پوۋېستىنى يېزىشقا تۇتۇش قىلدىم (ئانچىمۇ مۇھىم بولمىغان ھېكايىلەر ھىساپ قىلىنمىدى).

ۋەتەنگە بولغان قايناق مۇھەببىتىم، ۋەتەنگە ۋە ئۇنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا ئوز كۆچۈمنى تەقدىم قىلىش ئارزۇيۇم يول خېتىم سۆيە-تىدىكى «چاكوۋسكىغا يېزىلغان خەت»نى يېزىشىمغا تۈرتكە بولدى، لېكىن تروتسكىچىلار، تروتسكىچىلارغا مايىل "سول"چىلار ۋە كېيىنكى رۇس پۈرولېتارىيات يازغۇچىلىرى جەمئىيىتىنىڭ① نۇرغۇن رەھبەر-لىرى بولسا مېنىڭ مۇنداق خېتىمنى ياقتۇرمايتتى.

1924 ـ يىلدىن ئېتىۋارەن، مەن سەھنە ئەسىرى ئىجادىيىتىگە يېڭىۋاشتىن قايتىپ كەلدىم: «قوغلانغان لۇكچەك» كومېدىيىسىنى، سەھنە ئەسىرى «ئايال پادىشانىڭ سۈيىقەستى» ۋە «ئازاۋ»لارنى

---

① بۇ جەمئىيەت ئاممىۋى خاراكتېردىكى ئەدەبىيات ـ سەنئەتچىلەر تەشكىلاتى بولۇپ، 1925 ـ يىلى قۇرۇلغان. ئۇ دەسلەپكى مەزگىللەردە پۈرولېتا-رىيات ئەدەبىيات ـ سەنئىتىنىڭ كۆرىشىگىمۇ مەلۇم تەسىر كورسەتكەن. ئەمما كېيىن خەلق دۈشمەنلىرى ئۇنىڭ رەھبەرلىك ئورگانىغا كىرىۋېلىپ، بۇزغۇنچىلىق ھەرىكەتلىرىنى ئېلىپ بارغان، ئاخىر، 1932 ـ يىلى تارقىتىۋېتىلگەن. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

يازدىم، «ماشىنلارنىڭ قوزغىلاڭ كوتىرىشى»① بىلەن «تىجارەتچى» (بۇ ــ خاسسانكىلىفانىڭ② ئەسىرىگە ئاساسەن ئۇزگەرتىلگەن)نى③ ئۇزگەرتىپ يازدىم.

"رۇس پۇرولېتارىيات يازغۇچىلىرى جەمىيىتى"نىڭ ماڭا بولغان بېسىمى يىلدىن-يىلغا كۈچەيگىلى تۇردى، ماڭا ئەنە شۇنداق مۇئا-مىلە قىلىش نەتىجىسىدە، كوپ يىللىق دىراماتورگلۇق خىزمىتىدىن ۋازكېچىشكە مەجبۇر بولدۇم.

مەن 1926-يىلى رومان «ئىنۇ‌ژېنېر گارىنىنىڭ قوش ئەگىرى سىزىقلىق جىسىمى»نى يازدىم، ئاردىدىن يەنە بىر يىل ئۇتكەندىن كېيىن، «سەرسانىلىق-سەرگەردانلىقتا»نىڭ ئىككىنچى قىسمى ــ «1918-يىل»نى يېزىشقا باشلىدىم.

مەن شۇ چاغدا، بۇرۇن يازغان ھەممە ئەسىرىمنى قايتىدىن يېزىش ۋە ئۇزگەرتىشنى ئۇزۇلدۇرمەي داۋاملاشتۇردۇم.

مەن 1929-يىلى پېتر I توغرىسىدىكى ۋەقەلىكلەرنى يېزىشقا يەنە قايتىپ كېلىپ، «جازا پەشتىغدا» دېگەن سەھنە ئەسىرىنى يازدىم، مەن بۇ سەھنە ئەسىرىمدە، دەۋرنى بىر ياقلىق قىلىش جەھەتتە

---

① «ماشىنلارنىڭ قوزغىلاڭ كوتىرىشى»نىڭ ئەسلى نۇسخىسى چېخوس-لوۋاكىيە دراماتورگى ۋە يازغۇچىسى چاپېك (1890 ــ 1938) تەرىپىدىن يېزىلغان. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② خاسسانكىلىفا (1890 ــ ؟)نىمىس شائىرى، دراماتورگى. ئۇنىڭ«لىرد-كىلىق شېرلار توپلىمى»دىن ئىككى تومى ۋە نۇرغۇن دىراممىسى بار. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

③ بۇ يەردە ئىنگلىزچە تەرجىمىسىدە "يەنە ئونىلىنىڭ «ئاناكىلىست» دېگەن ئەسىرىنى ئۇزگەرتىپ يېزىپ چىقتىم" دېيىلگەن. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

"ئەنئەنىۋى" خاھىشتىن تېخى پۈتۈنلەي قۇتۇلۇپ كېتەلمىگەن ئىدىم. مەن 1934 ـ يىلى بۇ سەھنە ئەسىرىمىنى ئۆزۈل ـ كېسىل ئۈزگەرتىپ چىقتىم (ئالېكساندېرىنسكى تىياتىرىدا ئويناتتى)، يەنە 1937 ـ يىلى ئۇنى ئۇچىنچى قېتىم ئۈزگەرتىپ يېزىپ بېكىتتىم (يېڭى ئۈزگەرتىلگەن نۇسخىسىمۇ ئالېكساندېرىنسكى تىياتىرىدا ئويناتتى).

«پېتر» دىگەن سەھنە ئەسىرىمىنىڭ تۇنجى نۇسخىسى موسكۋا ئىككىنچى سەنئەت تىياتىرىدا ئويناتقان چاغدا، "رۇس پۈرولېتارىيات يازغۇچىلىرى جەمئىيتى" ئەزالىرىنىڭ قاتتىق زەربىسىگە ئۇچرىدى، بەختكە يارىشا، يولداش ستالىن ئۇنى قۇتقۇزۇپ قالدى، ئۇ چاغدا، 1929 ـ يىلدا، يولداش ستالىن پېتر دەۋرى توغرىسىدا توغرا، تارىخىي باھا بەرگەن ئىدى.

مەن 1930 ـ يىلى رومان «پېتر I»نىڭ بىرىنچى قىسمىنى يازدىم. ئارىدىن بىر يېرىم يىل ئوتكەندىن كېيىن، يەنە دارىتما ھىكايە «قارا ئالتۇن»نى يازدىم، مەن 1938 ـ يىلى بۇ ھىكايىنى قايتىدىن ئۈزگەرتىپ چىقىپ، «جېنىدىن تويغۇچى» دىگەن نام بىلەن نەشر قىلدۇردۇم. مەن 1934 ـ يىلى «پېتر I»نىڭ ئىككىنچى قىسمىنى يېزىپ بولدۇم.

نەشر قىلىنغان «پېتر I»نىڭ ئالدىنقى ئىككى قىسمى مۇشۇ رومان ـ نىڭ ئۇچىنچى قىسمىنىڭ مۇقەددىمىسىدىنلا ئىبارەت ئىدى، مەن بۇ ئىش بىلەن شۇغۇللىنىشنى ئاللىقاچان (1943 ـ يىلى كۈزدە) باشلىـ ۋەتتىم①.

① ئالېكسى تولستوي 1944 ـ ۋە 1945 ـ يىلىنىڭ بېشىدا «پېتر I»نىڭ ئۇچىنچى قىسمىنى يېزىش بىلەن شۇغۇللانغان. ئۇنىڭ كېسىلىنىڭ ئېغىرلاشقانلىغى ۋە 1945 ـ يىل 2 ـ ئايىدا ئولۇپ كېتىشى ئۇنىڭ بۇ

مېنىڭ «پېتر I» دېگەن بۇ داستانىنى يېزىشىمغا نېمە تۈرتكە بولغان؟ ناۋادا مېنىڭ شۇ دەۋرنى تاللىۋېلىشىم ھازىرقى زامانىغا دائىرتىشنى مەقسەت قىلغان دېيىلسە، ئۇ ھالدا، بۇ توغرا بولمايدۇ. شۇ دەۋر ھاياتىدىكى "پەدەزلەنمىگەن" ئىجادىي كۈچكە ئىگە بولغان قويۇق ھېسسىيات مېنى ئۆزىگە جەلپ قىلغان ئىدى، شۇ دەۋردە، رۇس خاراكتېرى ئالاھىدە روشەن ئىپادىلىنىپ چىققان ئىدى.

يۇقۇرقىغا ئوخشاش سەۋەپ تۈپەيلىدىن، مۇدھىش ئۇزاق دەۋرى، پېتر I دەۋرى، 1918 ـ يىلدىن 1920 ـ يىلغىچە بولغان ئىچكى ئۇرۇش دەۋرى ۋە كولىمى ھەم ئەھمىيىتى جەھەتلەردە مىسلى كورۇلمىگەن ھازىرقى دەۋرانمىزدىن ئىبارەت توت دەۋر مېنى ئەنە شۇ دەۋرـ لەردە بولغان ئەھۋاللارنى تەسۋىرلەشكە جەلپ قىلدى. بىراق، بۇ ھەقتە كەلگۈسىدە بىر نەرسە دەي. رۇس خەلقىنىڭ سىرىنى ۋە ئۇلۇغلۇغىنى چۈشىنىش ئۈچۈن، ئۇلارنىڭ ئوتمۇشىنى: تارىخىمزنى، ئۇنىڭ بىرنەچچە ئاساسىي ھالقىسىنى، رۇس خاراكتېرى راۋاجلانغان ئېچىنىشلىق ۋە ئىجادىي خۇسۇسىيەتلەرگە ئىگە بىرقانچە دەۋرنى ئۈزۈل ـ كېسىل ۋە چوڭقۇر تونۇشقا توغرا كېلىدۇ.

مەن 30 ـ يىللاردا تېياتىر خىزمىتىگە قايتىپ كېلىشكە ئىككى ـ ئۈچ قېتىم ئۇرۇنۇپ كورگەن بولسامۇ، ئەمما تروتسكىچىلار گېزىتى بىلەن "رۇس پۇرولېتارىيات يازغۇچىلىرى جەمئىيىتى"نىڭ قەتئىي قارشىلـ

ئىشنى تاماملىشىغا توسقۇن بولغان. ئۈچىنچى قىسمدىن پەقەت ئالتە باپلا يېزىلغان. ـــ سوۋېت ئىتتىپاقى ئەدەبىيات تاللانما ئەسەرلىرىنى تۈزگۈچىدىن.

غىغا ئۇچراپ تۇردۇم. "رۇس پۇرولېتارىيات يازغۇچىلىرى جەمئىيتى" تارقىتىلغان، تروتسكىچىلار، تروتسكىچىلارنىڭ بېقىندىلىرى ۋە ۋەتىنىمىزگە ئوچمەنلىك بىلەن قارايدىغان ھەم زىيان سالىدىغان بارلىق ئۇنسۇرلار جەمئىيەت قۇرۇلمىسىدىن تازىلانغانلىقىنى كېيىنلا، ئاندىن مەن ئۇزۇنمىنىڭ دۇشمەن قورشاۋىدىن قۇتۇلغانلىقىمنى ھىس قىلدىم. ئەنە شۇ چاغدىلا مەن بارلىق كۈچۈمنى تەقدىم قىلىپ، ئەدەبىيات خىزمىتى ۋە ئىجتىمائى خىزمەتلەر بىلەن شۇغۇللىنىشقا مۇۋەپپەق بولالىدىم. مەن بەش قېتىم چەتئەلگە چىقتىم، فاشىزمغا قارشى چوڭ يىغىنىدا سوزلىدىم، لېنىنگراد سوۋېتى ۋەكىلى، ئالى سوۋېت ۋەكىلى بولۇپ سايلانىدىم، كېيىن يەنە سوۋېت ئىتتىپاقى پەنلەر ئاكادېمىيەسىنىڭ ئاكادېمىگى بولۇپ سايلاندىم.

مەن 1935-يىلى، «ئاشلىق» دېگەن پوۋېستىنى يېزىشقا تۇتۇش قىلدىم، بۇ «1918-يىل» دېگەن رومان بىلەن شۇ چاغدا يېزىش پىلانلانغان «تاڭ قاراڭغۇسىدا» ئۇتتۇرىسىدىكى كەم بولسا بولمايدىغان ئوتكۇنچى ئەسەر ئىدى. «ئاشلىق» 1937-يىلى كۆزدە پۈتتى. مەن بۇ پوۋېست توغرىسىدا ناھايىتى كوپ تاپا-تەنە ئاڭلىدىم: بۇلاردىن ئاساسلىغى، بۇ ئەسەر تېتىقسىز يېزىلغان، ئۇنىڭ ئۇستىگە "ئىشۋازلىق پۇرىغى بەك كۈچلۈك" دېگەندىن ئىبارەت. مەن ئۇزەمنى ئازراق ئاقلىماقچىمەن. مەن «ئاشلىق»تا ھەقىقى تارىخىي ماتېرىيالىلارنى بەدىي ئۇسۇل بويىچە بىر تەرەپ قىلىشنى سىناق قىلدىم، شۇڭا، تەسەۋۋۇرلىرىمنىڭ چەكلىنىپ قېلىشى مۇقەررەر ئىدى. ئەمما، بەزى چاغلاردا، مۇنداق ئۇرۇنۇش كىشىلەرگە پايدىلىق بولۇشى مۇمكىن. مەن يازغۇچىنىڭ تەجرىبە بىلەن شۇغۇللىنىش ۋە تەجرىبىگە ئەگىشىپ خاتالىشىش ھوقۇقىنى ھمايە قىلىمەن. يېزىق-

چىلىق جەھەتتىكى تەجرىبىگە ھورمەت قىلىش لازىم ــ دادىلىق بولمىغاندا، سەنئەتنىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. قىزىقارلىق بولغىنى شۇكى، «پېتر I»گە ئوخشاش، «ئاشلىق»مۇ دۇنيادىكى ھەممە دولەت يېزىقلىرىغا دىگۈدەك تەرجىمە قىلىندى، ھەتتا «پېتر I»دىنمۇ كوپرەك تىللارغا تەرجىمە قىلىندى.

مەن 1938 ــ يىلى باھاردا، «غالىبىيەت يولىغا»① نامىلىق بىر سەھنە ئەسىرى يازدىم.

مەن مۇشۇ ئەدىبىي ئىجادىيەت ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولۇش بىلەن بىر ۋاقىتتا، باللار ئەدەبىياتى نەشرىياتىغا ئاتاپ بەش تومۇق رۇس خەلق ئەدەبىياتىنى تەييارلىدىم. مەن بۇ چوچەك ــ رىۋايەتلەرنى ئۆزگەرتىپ يېزىش يولى قايتىدىن يېزىشنى رەت قىلدىم. مەن مانا بۇ ئېغىزدىن ــ ئېغىزغا تارقىلىپ يۈرگەن ھىكايىلەرنىڭ ئەسلى قىياپىتىنى ساقلاپ قېلىش مەقسەدىدە، ۋەقەلىگى ئوخشاش، تۈرى ھەر خىل بولغانلىرىنى بىرلەشتۈرۈپ بىر ھىكايە قىلىپ قويدۇم ــ خەلق تىلىنىڭ بارلىق ئالاھىدىلىگىنى ساقلاپ قالدىم، پەقەتلا ۋەقەلىكىنى قوشۇپ قويۇلغان، زورۇر بولمىغان تەپسىلاتلارنى ۋە ئارتۇقچە بولغان نەرسىلەرنى قىسقارتىۋەتتىم، بۇ نەرسىلەر ياكى ھىكايە ئېيتقۇچىلار شۇ خىلدىكى رىۋايەتلەردىن ئولۇك ھالدا قوشۇۋالغان، ياكى بايان قىلىنىشى مۇكەممەل بولماي قالغان، ۋە ياكى ئىپادىلەشتە يەرلىك تىللار بەك كوپ ئىشلىتىلىپ كېتىپ، دىگەندەك گەۋدىلىك

---

① ئىنگلىزچە تەرجىمىسىدە مۇشۇ يەردە: "شۇ يىلى كۆزدە، فاشىزىمغا قارشى مەزمۇندىكى «ئالۋاستى كوۋرۇگى» دىگەن كىتابچەمىنى ئېلان قىلدىم" دىيىلگەن. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

بولماي قالغان نەرسىلەر ئىدى.

ئۇرۇش باشلانغان كۈنى ــ 1941 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى ــ مەن «تاڭ قاراڭغۇسىدا» رومانىنى يېزىپ پۈتتۈردۈم. ئۇنچە قىسمنى بىللە باسمىغا بېرىش ۋاقتىدا، مەن يەنە بۇ داستانىنىڭ ئالدىنقى ئىككى قىسمىنى پۈتۈنلەي سېلىشتۇرۇپ بىر قۇر ئوزگەرتىپ چىقتىم. ئۇچ قىسمنى يېزىپ چىقىشقا ئىلگىرى ــ كېيىن بولۇپ 22 يىل ۋاقىت كەتتى. بۇ رومانىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى ــ ئويغە قايتىش، ۋەتەن يولىغا كىرىشتىن ئىبارەت ئىدى. «تاڭ قاراڭغۇسىدا»نىڭ ئەڭ ئاخىرقى بىرنەچچە قۇرى ۋە بىرنەچچە بېتى ۋەتىنىمىز ئۇرۇش ئوتى ئىچىدە قالغان بىر ۋاقىتتا يېزىلغان ئىدى، شۇڭا مەن بۇ رومانداا ماڭغان يولۇمنىڭ توغرا ئىكەنلىگىگە ئىشىنىمەن.

هازىر مەن ئىككى يىللىق دەھشەتلىك ئۇرۇش ۋە ۋەيرانچىلىقلارنى ئەسلىگىنىمدە، خەلقىمىزنىڭ پۈتىمەس ـ تۈگىمەس قۇدرىتىگە، ئۇلۇغ هاياتقا ئىلپ بارىدىغان، ئىنسانىيەتنىڭ هەقىقى يولى بولغان جەڭرى ـ جاپالىق تارىخ يولىمىزنىڭ توغرىلىغىغا ئىشىنىپ، شۇنداقلا ۋەتەنىنى قىزغىن سۆيۈپ، ۋەتەنىنىڭ ئېغىر ئازاپ ـ ئوقۇبەتلەرگە دۇچكەلگەنلىگىگە ئېچىنىپ، دۇشمەنگە نىسبەتەن قەھرۇ ـ غەزەپكە كەلگەنلىگىمىز ئۈچۈنلا كۆرەشكە قاتنىشىش ۋە غەلبىنى قولغا كەلتۈرۈش كۆچىگە ئىگە بولغانلىغىمىزنى چۈشەندىم. مەن 1941 ـ يىل 10 ـ ئايدىن 11 ـ ئايغىچە بولغان ئىنتايىن جاپا ـ مۇشەققەتلىك كۈنلەردىمۇ، چوقۇم غەلبە قىلىدىغانلىغىمىزغا تامامەن ئىشەنگەن ئىدىم. مەن شۇ چاغدا چىمانكىدا (گوركى شەهرىگە يېقىن، ۋولگا دەرياسى قىرغىغىدا) «مۇدهىش ئۇئان» دىگەن سەهنە ئەسىرىنى يېزىشقا باشلىدىم. بۇ مېنىڭ نەمىس باسمىچىلىرىنىڭ ۋەتىنىمىزنى

خارلىغانلىغىغا بەرگەن جاۋاۋىم ئىدى، مەن پادىشا ئۇۋاندىكى ئۇلۇغ، قىزغىن رۇس روھىنى مىسكىنلىكتىن جانلاندۇرۇپ، بۇ ئارقىلىق، بىزدىكى "نەپرەتلىنىپ تۇرغان ۋىجدان"لارنى قوراللاندۇرماقچى بولىدۇم. مەن مۇشۇ سەھنە ئەسىرىمنى يازغاچ بەزى ماقالىلارنى ئارقا-ئارقىدىن ئېلان قىلدىم، ئۇلارنىڭ ئىچىدە هەممىدىن چوڭ ئىنكاس قوزغىغانلىرى مۇنۇلار: «بىز نېمىنى قوغداۋاتىمىز»، «ۋەتەن»، «خەلقنىڭ قېنى». مېنىڭ ئۇرۇش مەزگىلىدە گېزىتلەردە ئېلان قىلغان ماقالىلىرىم ئىككى توپلام قىلىنىدى. مەن «مۇدھىش ئۇۋان»نىڭ بىرىنچى قىسمى بولغان «چىشى بۇرکۇت»نى 1942-يىل 2-ئايدا يېزىپ بولدۇم، ئىككىنچى قىسمى بولغان «ئېغىر يىللار»نى 1943-يىل 4-ئايدا يېزىپ بولدۇم، بۇلاردىن تاشقىرى، مەن يەنە «ئۇۋان سۇدالىيوۋ ھەققىدە ھىكايە» ۋە باشقىلارنى يازدىم...

1943 - يىل.

ئاھ، رۇس زېمنى!
«ئىگورنىڭ يىراقتا يۇرۇش قىلىشى»①

1

لېپا دەرەخلىرى قاپلىغان يېزىدىن پېتېربۇرگقا كېلىپ قالغان كىشى ئەتراپىغا زەڭ قويۇپ قارىغىنىدا، ھەم خوشاللىناتتى، ھەم يۇرىگىنىڭ قىسىلىپ كېتىۋاتقانلىغىنى تۇيۇپ تۇراتتى.

تۇپ-تۇز ۋە تۇمانلىق كوچىلار قاسىغىدىكى دەرىزىلىرى قاپ-قارائغۇ—نۇرسىز ئويلەرنىڭ قېشىدىن ئوتۇپ، دەرۋازىلار ئالدىدا ئۇزۇنغان قاراۋۇللارنىڭ يېنىدا تەمتىرەپ يۇرگەن؛ نېۋا دەرياسىنىڭ مول ۋە قارامتۇل سۇلىرىغا، خىرە-شىرە كوزگە چېلىققان، قارائغۇ چۈشمەي تۇرۇپلا پانۇسلىرى يېقىپ قويۇلغان كوۋرۇكلەرگە،

① «ئىگورنىڭ يىراقتا يۇرۇش قىلىشى» — تەخمىنەن 12-ئەسىرنىڭ ئاخىرلىرىدا نامى چىقىپغان روسىيىلىك بىر شائىر تەرىپىدىن يېزىلغان داستان. ئىگور — سۈيياتوسلاۋنىڭ ئوغلى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

نۇرغۇن تۆۋرۈكلۈك، ئەمما كورۇمسز سارايلارغا، غەيرى رۇس ئۇسلۇبىدا ناھايىتى ئىگىز قىلىپ سېلىنغان پېتروپاۋلوۋسك چوڭ چېركاۋىغا، قاپ-قارا سۇدا شۇڭغۇپ يۇرگەن كونا قېيىقلارغا، گىرا-نىت قىرغاقلار بويىغا تىزىلغان ۋە ئوتۇن بىسلىغان چاتما كېمىلەرگە قاراپ يۇرگەن؛ ئوتكەن-كەچكەنلەرنىڭ تەشۋىشلىك، رەڭسز يۈز-لىرىگە، شەھەر ئاخشىمىدەك خىرە كوزلىرىگە تىكىلىپ قارىغان ئەنە شۇ زىيارەتچى بۇلارنىڭ ھەممىسىنى كورۈپ، ئەگەر نىيىتى توغرا بولسا، ئۇ چاغدا، ئۇ ياقىسىنى ئىگىز كوتىرىپ، بېشىنى ئېگىپ قويۇاتتى؛ نىيىتى بۇزۇق بولسا، كۆچۈمنىڭ بىرىچە ئۇرۇپ، ئادەمنى گاراڭ قىلىپ قويىدىغان بۇ قەدىمىي يادىكارلىقلارنى پارە-پارە قىلىۋەتسەم، دەپ ئويلايتتى.

پېتر I زامانىدا تروپتسكى چېركاۋىنىڭ سوپىسى (چېركاۋ ھازىر-غىچە تروپتسكى كوۋرۈگىنىڭ يېنىدا) قاراڭغۇدا قوڭغۇراقخانىدىن چۈشۈپ كېلىۋېتىپ، ئورۇق ۋە چاچلىرى پاخپايغان خوتۇن سياقە-دىكى بىر ئالۋاستىنى ئۇچراپ، ناھايىتى قورقۇپ كەتكەن، ئۇ شۇڭىڭ-دىن كېيىن مەيخانىغا كىرىپ: "پېتېربۇرگنى يەر يۈتىدۇ" دەپ ۋاقىرىغانمىش، مۇشۇ ئىش سەۋەبىدىن، يوشۇرۇن مەھكىمىدىكىلەر① ئۇنى تۇتۇپ ئاپىرىپ، قاتتىق قىيناپ، ئولگۈدەك دۇمبالىغانمىش.

پېتېربۇرگنى جىن ئۇرغان دېگەن گەپ شۇنىڭدىن ئېتىۋارەن

---

① بۇ مەھكىمە 1718 - يىلى ۋەلىەھد ئالېكسىنىڭ ۋەتەنگە ئاسىلىق قىلىش جىنايى ئەنزىسىنى تەكشۈرۈپ بىر ياقلىق قىلىش مۇناسىۋىتى بىلەن، پېتر I تەرىپىدىن قۇرۇلغان، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئۇنىڭغا سىياسى مەھبۇسلار ئەنزىلىرىنى بىر تەرەپ قىلىش ۋەزىپىسى يۈكلەنگەن. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

تارقالغان. ۋاسلىيېۋسكى ئارىلىدا شەيئانىڭ خادىكقا چۈشۈپ كېتىۋاتقىنىنى ئادەملەر ئوز كوزلىرى بىلەن كورگەنمىش؛ يېرىم كېچىدە بوران چىقىپ، دەريادا سوۇ تاشقان ۋاقىتتا، پادىشانىڭ مىس ھەيكىلى گىرانىت تاش توپىسىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، تاشلارنىڭ ئۈستىدە يۇگۈرۈپ كەتكەنمىش؛ مەخپى مەسلىھەتچى مەپىگە چۈشۈپ كېتىۋاتقىنىدا، بىر ۋاقىتلاردا ئولۇپ كەتكەن بىر ئەمەلدار ئۇنىڭ مەپىسىنىڭ دەرىزىسىگە يېپىشىۋاپتۇدەك، دىگەنگە ئوخشاش مىش-مىش پاراڭلار شەھەردە كەڭ تارقالغان.

شائىر ئالېكسى ئالېكسىيېۋىچ بېسونوۋ تېخى يېقىندىلا بىر كېچىسى مەپىگە چۈشۈپ ئاراللار تەرەپكە كېتىۋېتىپ، ئەگەمە كوۋرۇككە كەلگەندە، بۇلۇت پارچىلىرى ئارىسىدىن ئاسماندىكى بىر يۇلتۇزغا كوزى چۈشكەن، كوز يېشى قىلىغان پېتى يۇلتۇزغا تىكىلىپ قاراپ تۇرغان چاغدا، ھاراق-شاراپ ئىچىشتىن، مۇھەببەتتىن، زېرىكىش-تىن ئايلىنىپ تۇرغان باشتا پەيدا بولغان خىيالىي مەنزىرىگە ئوخ-شاش، ئوزى ئولتۇرغان مەپىمۇ، مارجاندەك تىزىپ ئېسىپ قويۇلغان پانۇسلارمۇ، شۇنداقلا ئارقىدا قېلىپ ئۇيقۇغا پاتقان پېتېربۇرگمۇ— ھەممىسى ئۇنىڭغا پەقەت بىر چۈش، قۇرۇق پەرەز بولۇپلا تۇيۇلغان ئىدى.

ئىككى ئەسىر خۇددى كوزنى يۇمۇپ-ئاچقاندەك چاپسان ئوتۇپ كەتتى: دۇنيانىڭ بىر چېتىدە، سازلىق ۋە قاقاس دالىدا تۇرغان پېتېربۇرگ چەكسىز شان-شەرەپ ۋە ھاكىمىيەتكە ئىگە بولۇشىنى ئارزۇ قىلاتتى؛ سارايدا بولۇۋاتقان سىياسى ئوزگىرىشلەر، خان-پادىشالارنى قەستلەپ ئولتۇرۇش، غەلىبە تەنتەنىلىرى ۋە قانلىق جازالار خۇددى چۈشتىكىدەك كورۈنەتتى؛ ئىرادىسى بوش ئايالىلار

مۇقەددەستەك ھوقۇقىنى ئوز قوللىرىغا ئېلىشاتىتى؛ مىللەتنىڭ تەقدىرى ئىسىق ۋە پۇرلاشقان كوپىلەردە ھەل قىلىناتتى؛ قوللىرى توپىغا مىلىنىپ قارىيىپ كەتكەن قاۋۇل يىگىتلەر ھاكىمىيەت، ياتاق ۋە ئوزانتىيىچە بايۇەچچىلىك تۇرمۇشىدىن بەھرىمەن بولۇش يۇزىسىدىن، خانلىق تەختىگە دادىللىق بىلەن كوتىرىلەتتى.

خوشنا دولەتلەر مانا بۇ ئارزۇ-خىيالىلارنىڭ ئەۋجىگە چىقىشىدىن دەككە-دۇككىگە چۇشۇپ، ئۇنىڭغا قورقۇنچ بىلەن قارايتتى. رۇسلار-مۇ پايتەختتىكى بۇ قالايمىقانچىلىقلارغا ھەسرەت ۋە خاۋاتىرلىق بىلەن كوڭۇل بولەتتى. مەملىكەت پېتىربۇرگىنىڭ بۇ ئەرۋاھلىرىنى ئىسىق قېنى بىلەن باقاتتى، ئەمما ئۇلارنى زادىلا تويغۇزالمايتتى.

پېتىربۇرگ جۇشقۇن، ئەمما مەززىسىز، قوسىغىنى تويغۇزۇۋېلىپ، ھېچنىمە بىلەن كارى بولماسلىقتەك كېچە تۇرمۇشىنى ئوتكۇزەتتى. يازنىڭ ئايدىك، تەلۇە ۋە شەھۋانە كېچىلىرى؛ قىشنىڭ ئۇزۇن-ئۇزۇن تۇنلىرى، كوك قىمار ئوسىتەللىرى، ئالتۇننىڭ جارانلىشى؛ مۇزىكا، دەرىزىلەرنىڭ ئارقىسىدا تانسا ئوناۋاتقان ئەر-ئاياللار؛ شامالدىنمۇ ئىلدام ئۇچ ئاتلىق ھارۋىلار، چىپسىلار، سەھەر چېغىدىكى دۇئىللار؛ مۇزدەك سوغاق شامال چىقىۋاتقان چاغدىكى نەپ ئاۋازلىرى، كوزلىرى ۋىزانتىيىلىك خانلارنىڭكىدەك ئادەمگە دەھشەت سالغۇچى پادىشا ھوزۇرىدا ئوتكۇزۇلۇۋاتقان ھەربى كورەك—مانا بۇلار مۇشۇ شەھەرنىڭ ھاياتى ئىدى.

يېقىنقى ئون يىل داۋامىدا چوڭ كارخانىلار ئىشىنىش قىيىن بولغان سۇرئەت بىلەن قۇرۇلدى. گويا ئاسمانىدىن چۇشكەندەك، قىممىتى مىليون-مىليون رۇبلىغا تەڭ كېلىدىغان بايلىق، مال-مۇلۇك ۋۇجۇتقا كېلىپ تۇردى. سىمونت ۋە ئەينەكتىن قىلىنغان بانكا،

مۇزىكا زالى، مۇز تېپىلىش مەيدانى ۋە سەلتەنەتلىك مەيخانىلار بىنا قىلىندى؛ بۇ مەيخانىلاردا، مېھمانلار مۇزىكىدىن، ئەينەكلەرنىڭ ئەكس نۇرىدىن، يېرىم يالىڭاچ ئايالىلاردىن، چىراق نۇرلىرىدىن، شامپان ھارىغىدىن كەيپ-ساپا قىلىشاتتى. قىمارخانىلار، تېپىشىش سورۇنلىرى، تىياتىرخانىلار، كىنوخانىلار ۋە سەيلە-تاماشا باغچىلىرى ناھايىتى تېز ئېچىلىپ تۇراتتى. ئىنژېنېرلار ھەم كاپىتالىستلار پېتېربۇرگقا يېقىن جايدىكى تاقىر ئارالدا پايتەخت ئۇچۇن مىسلى كورۇلمىگەن، ھەشەمەتلىك يېڭى ساراي سېلىش لايىھىسى ئۇستىدە ئىشلەيتتى.

شەھەردە ئوزۇنى ئولتۇرۇۋېلىش كەيپىياتى ئەۋج ئالغان ئىدى. سوتلار قانلىق ۋە ھەيران قالارلىق ۋەقەلەرنى مەززە قىلىپ ئاڭلىغۇچى ئەسەبى خوتۇنلارغا تولۇپ كېتەتتى. پۇل بولسا، زىبۇ-زىننەتلەرمۇ، ئايالالارمۇ—ھەممە نەرسە تېپىلاتتى. ھەممىلا يەرنى پاھىشۋازلىق قاپلىغان، ھەتتا ساراي ئەھلىدىمۇ شۇ ئىشلار ۋاباەك تارقىلىپ كەتكەن ئىدى.

كوزلىرىدىن تەلۋىلىگى بىلىنىپ تۇرىدىغان، قاۋۇل، ساۋاتسىز بىر دىخان سارايغا كىرىپ، پادىشا تەختىگىچە يېتىپ كەلدى-دە، كۆلكە ۋە مەسخىرىگە قالدى، رۇسلارغا ھاقارەت كەلتۇردى.①

ھەرقانداق چوڭ شەھەرگە ئوخشاش، پېتېربۇرگمۇ جىددى ۋە تەشۋىشلىك ياشايتتى. ۋاھالەنكى، بۇ شەھەرنىڭ ھەركىتىنى مەركىزىي بىر كۈچ باشقۇرۇپ تۇراتتى، ئەمما ئۇ، شەھەرنىڭ روھى

---

① بۇ يەردە راسپۇتىن كوزدە تۇتۇلىدۇ. 327 - بەتتىكى بەت ئاستى ئىزاھىغا قارالسۇن. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

دەپ ئاتاش مۇمكىن بولغان نەرسە بىلەن باغلانمىغان ئىدى؛ بۇ مەركىزىي كۇچ تەرتىپ، خاتىرجەملىك ۋە قائىدە-يوسۇن ئورناتماقچى بولاتتى، شەھەرنىڭ روھى بولسا بۇ كۇچنى يىمىرىشكە ئىنتىلەتتى. يىمىرىش روھى ھەممىلا يەردە بار ئىدى، سېپىق نامى پۇركەتكەن ساشكا ساكىلماننىڭ پۇل مۇئامىلە ھايانكەشلىكلىرىگىمۇ، پولات ئېرىتىش زاۋۇدى ئىشچىسىنىڭ غەمكىن قەھرۇ-غەزىبۇىگىمۇ، "قىزىل قوڭغۇراق" دەپ ئاتالغان سەنئەتكارلارنىڭ يەر ئاستى كوفىخانىلىرىدا ئەتىگەنلىگى سائەت بەشكىچە ئولتۇرىدىغان مودىلىق شائىرەلەر-نىڭ قالايمىقان ئارزۇ-ئىستەكلىرىگىمۇ شۇ يىمىرىش روھىنىڭ زەھەر-ى تەككەن ئىدى، ھەتتا شۇ روھقا قارشى كۇرەش قىلغۇچىلارنىڭ ئۇزلىرىمۇ بۇنداق يىمىرىش روھىنى كېگەيتىۋېتىدىغان، كۇچەيتىۋې-تىدىغان ئىشلارنى قىلىپ قويۇۋاتقانلىغىنى تۇيمايلا قالاتتى.

ئۇ زامانلاردا سويگۇ، ياخشى نىيەت، ساغلام ھىسسىيات چاكنە-لىق ياكى كونىلىق دەپ ئاتىلاتتى؛ ھېچكىمدە ھەقسىق سويگۇ يوق ئىدى، ئەمما ھەممەيلەن ئۇنىڭغا تەشنا ئىدى، ھەممىلا كىشى يۇرەك-نى پارە-پارە قىلىپ تاشلىغۇچى ئوتكۇر ھىسسىياتلارغا ببرىلەتتى.

قىزلار ئۇزلىرىنىڭ ئېپىەتلىك ئىكەنلىگىدىن ئۇيىلاتتى، خوتۇنلار بولسا ئۇزلىرىنىڭ ۋاپادارلىغىنى يوشۇراتتى. يىمىرىش-ياخشى ئادەت، ياخشى نىيەت؛ ئەسەبىلىك-ئەڭ ئالىجاناپ نازاكەت ئىش ھىساپلىناتتى. بۇنى قىسقىغىنا ۋاقىت ئىچىدىلا قاياقتىندۇ پەيدا بولغان مودىلىق يازغۇچىلار ئۇگىتەتتى. كىشىلەر ئورۇپ-ئادەتكە مۇخالىپ كېلىدىغان ئوسال ئىشلارنى ئويلاپ چىقىشنى خالايتتىكى، باشقىلار يامان كورىدىغان چاكنا نەرسە سانىلىشنى خالىمايتتى.

مانا بۇ 1914-يىلدىكى پېتېربۇرگ ئىدى. ئۇيقۇسىز كېچىلەردە

ئازاپلانغان، مەي بىلەن، ئالتۇن بىلەن، سويگۈسىز مۇھەببەت بىلەن، تانگونىڭ ئولۇم مەدھىيىسىنى بايان قىلغۇچى زىل ۋە ئاجىزغىنا سادالىرى بىلەن ئوز غەم-قايغۇلىرىنى بېسىۋاتقان بۇ شەھەر ھالاكەتلىك ۋە دەھشەتلىك بىر كۈنىنىڭ يېتىپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇرغاندەك ئىدى. بۇنىڭ بەلگىلىرىمۇ كوپ ئىدى — ھەر بىر يوچۇق ۋە توشۇكتىن يېڭى ۋە چۈشىنپ بولمايدىغان نەرسىلەر چىقىپ كەلمەكتە ئىدى.

2

"...بىز ئوتمۇشنى ئەسلەشنى زادى خالىمايمىز. بىز: بەس، ئوتمۇشكە تارقىچە بولۇڭلار! دەيمىز. ئارقامدا تۇرغان كىم ئۇ؟ ۋېناسمۇ؟① خوش، ئۇنى يىگىلى بولامدۇ؟ يە بولمىسا ئۇ مېنىڭ چېچىمنى ئوستۇرەلەمدۇ؟ بىلمىدىم، مەرمەر تاشتىن ئىشلەنگەن بۇ ئەقىشنىڭ ماڭا قانداق پايدىسى بارىكىن. ئەمما بۇ سەنئەتقۇ، سەنئەت، ھەي! ئوزەڭلەرنى مۇنداق چۈشەنچە بىلەن خوش قىلىشىنى ياقتۇرامسىلەر؟ ئەتراپىڭلارغا، ئالدىڭلارغا، ئايىغىڭلارغا قاراپ بېقىڭلار! ئايىغىڭلاردا ئامبىركا بەتىنكىسى! ياشىسۇن ئامبىركا بەتىنكىسى! قىپ-قىزىل سىرلانغان ئاپتوموبىل، رېزىنكە چاقلار، بىر

① ۋېناس — قەدىمقى رىم ئەپسانىلىرىدىكى گۈزەللىك ۋە مۇھەببەت ئىلاھى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

پۇت① بەنزىن، سائىتىگە يۈز كىلومېتىر يول يۈرۈش ــ مانا بۇ سەنئەت! بۇلار مېنىڭ ئۇزاق-ئۇزاق جايلارغا بېرىشىمغا كۈچ بېغىشلايدۇ. ئۇزۇنلۇغى ئون ئالتە ئارشىن② كېلىدىغان ئېلاندا بېشىغا كۈن نۇرىدا ۋال-ۋۇل قىلىپ پارقىراپ تۇرىدىغان شىلەپە كىيگەن كېلىشكەن بىر يىگىتنىڭ سۈرىتى سىزىپ قويۇلغان، ــ سەنئەت دەپ مانا بۇنى ئېيتىدۇ! ماشىنىچىلا سەنئەتچى، زامانىمىزدىكى تالانت ئىگىسى بولۇپ ھىساپلىنىدۇ! مەن ياشاشنى خالايمەن، ھالبۇكى سىلەر بولسىڭلار ماڭا جىنسى ئاجىزلارغا ئاتاپ تەييارلانغان مۇڭشىرىنسى تۇتقۇزۇۋاتىسىلەر..."

تار زالنىڭ ئارقا تەرىپىدىن، ئورۇندۇقلارنىڭ كەينىدىن، تېخنىكوم ۋە ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى زىچ توپلىنىپ تۇرغان جايدىن كۆلكە ۋە چاۋاك ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. ناتىق سەرگى سېرگېيېۋىچ ساپوژكوۋ ھول لەۋلىرى بىلەن كۈلۈمسىرەپ، يوغان بۇرنى ئۇستىدىكى كوزەينەكنى ئىتتىرىپ قويۇپ، لېكسىيە مۇنبىرى پەلەمپىيىدىن يەڭگىلگىنە قەدەم تاشلاپ چۇشۇپ كەلدى.

زالنىڭ بىر چېتىدە، بەش شامالىق ئىككى شامدان يورۇتۇپ تۇرغان ئۇزۇن ئۇستەل كەينىدە "پەلسەپە كېچىلىگى" جەمىيىتىنىڭ ئەزالىرى: جەمىيەت رەئىسى، ئىلاھىيەت پىروفېسسورى ئانتونوۋسكى؛ بۇگۈنكى ناتىق، تارىخچى ۋېلىيامنوۋ؛ پەيلاسوپ بورسكى قاتارلىقلار ئولتۇراتتى؛ مۇغەمبەر يازغۇچى ساكۇننىمۇ شۇ يەردە ئىدى.

---

① پۇت ــ روسىيىدە ئىنگلىز بىرلىگى بولۇپ، بىر پۇت 16.38 كىلوگىرامغا تەڭ. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② بىر ئارشىن 0.711 مېتىرغا تەڭ. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

"پەلسەپە كېچىلىگى" جەمىيەتى بۇ قىشتا تېخى نامى چىقمىغان، لېكىن ھاقارەتلەشكە ئامراق ياشلارنىڭ كۆچلۈك ھۇجۇمىغا دۇچكەلدى. ئۇلار ئاتاقلىق ھەم ئۇلۇغ يازغۇچىلارغا ۋە ھورمەتلىك پەيلاسوپلارغا شۇنداق قەھرۇ-غەزەپ بىلەن ھۇجۇم قىلاتتى، شۇنىڭدەك ئۇلار شۇنداق دادىل ۋە تەسىرلىك گەپ-سۆزلەرنى بايان قىلاتتىكى، بۇنىڭ بىلەن، كېچىلىك جەمىيەتى جايلاشقان فونتانكىدىكى قەدىمىي ئوي، ھەر شەنبە كۈنى ئوچۇق يىغىلىش بولغاندا، ھەمىشە ئادەمگە لىق تولۇپ كېتەتتى.

بۈگۈن ئاخشاممۇ شۇنداق بولدى. ساپوژكوۋ قىزغىن ئالقىش سادالىرى ئىچىدە كىشىلەر توپى ئارىسىدىن غايىپ بولۇشى بىلەن، پاكار بويلۇق، چېچى قىسقارتىۋېتىلگەن، يۈزىنىڭ ئىككى ياڭغى دومبىيىپ چىققان، چىرايى سارغايغان بىر كىشى-ئاكۇنىدىن دەررۇ مۇنبەرگە چىقتى. ئۇ بۇ يەردە يېقىندىلا پەيدا بولغان، كىشىلەر قەلبىدىن، خۇسۇسەن زالنىڭ كېينىكى قاتارلىرىدا ئولتۇرغان تاماشىبىنلار قەلبىدىن چوڭقۇر ئورۇن ئالغان ئىدى. ھەر دەم بەزىلەر ئۇنىڭ كىملىگى، قەيەردىن كەلگەنلىگى توغرىسىدا سوئال قويغاندا، ئۇنى تونۇيدىغانلار سىرلىق كۈلۈپىلا قويياتتى. قانداقلا بولمىسۇن، ئۇنىڭ ھەقىقى ئىسىم-پەمىلىسى ئاكۇندىن ئەمەس ئىدى، ئۇ چەتئەلدىن ئەمدىلا قايتىپ كەلگەن بولۇپ، ئۇنىڭ مۇنبەرگە چىقىپ ۋەز ئېيتىشىمۇ بىكارغا ئەمەس ئىدى.

ئاكۇنىدىن شالاڭ ساقىلىنى سىلاپ تۇرۇپ، شۇڭ بولغان زالغا بىر قاراپ چىقتى ۋە نېپىز لەۋلىرى بىلەن كۈلۈمسىرىدى-دە، سوز باشلىدى.

شۇ چاغدا، يولنىڭ ئوتتۇرىسىغا يېقىنراق جايدىكى ئورۇندۇقتا

ئولتۇرغان، ئۇچىسىغا قارا سوكىندىن ئوره ياقلىق چاپان كىيگەن ياشقىنا بىر قىز مۇشتۇمىنى ئىڭىگىگە تىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئىنچىكە ئاچ سېرىق چاچلىرى قۇلاق ئۈستىدىن يوغان توگۈن قىلىپ توگۈلىگەن ۋە تاغاق بىلەن قادالغان قويۇلغان. قىز ھەرلىمايى ۋە كۆلمەيى ئولتۇرۇپ، كوك ئۈستەل يېنىدا ئولتۇرغانلارنى كوزدىن كەچۈرەتتى. ئۇنىڭ كوزلىرى گايىدا شامنىڭ ئوتىغا تىكىلىپ قالاتتى.

ئاكۇندىن مۇنبەرگە مۇشتۇمى بىلەن بىر ئۇرۇپ:

ــ جاھان ئىقتىسادى ئۇزىنىڭ تومۇر مۇشتۇمىنىڭ بىرىنچى زەربىسىنى چېركاۋ گۈمبىزىگە تاشلايدۇ! ــ دېگىنىدە، ھىلىقى قىز يېنىككىنە ئۈھ تارتىپ قويىدى ۋە قىزىرىپ كەتكەن ئىڭىگىدىن مۇشتۇمىنى ئېلىپ، ئاغزىغا كەمپىت سالدى.

ئاكۇندىن سوزلەيتتى:

ــ سىلەر بولشاۋلار ھازىرغىچىلا ئاللانىڭ پانا بولۇشىنى خىيال قىلىپ ياتىسىلەر. سىلەر ھەرقانچە تىرىشچانلىق كورسىتىپ باققان بولساڭلارمۇ، لېكىن ئۇلار ئوز ئۈيىقۇسىنى داۋام ئەتتۈرمەكتە. يا سىلەر ئۇلارنىڭ ئاخىر ئويغىنىپ، بالائام ئېشىگىدەك تىلغا كىرىشىنى تاما قىلامسىلەر؟ ھەئە، ئۇلار ئويغىنىدۇ، ئەمما ئۇلارنى شائىرلىرىڭلارنىڭ شىرىن ئاۋازلىرى ئەمەس، ئىسرىقدانىڭلارنىڭ ئىسلىرىمۇ ئەمەس، پەقەت فابرىكا گۇدۇكلىرىلا ئويغىتىشقا قادىر. خەلق ئويغىنىدۇ ۋە تىلغا كىرىدۇ، ئېھتىمال، ئۇلارنىڭ ئاۋازى قۇلاقلىرىڭلارغا ياقماس. يا بولمىسا، سىلەر ئۇمىدىڭلارنى چاتقاللىق ۋە سازلىقلىرىڭلارغا باغلامسىلەر؟ بۇ يەردە يەنە يېرىم ئەسىر ئۇگىدەپ ئولتۇرۇش مۇمكىن، ئەمما بۇنى قۇتقۇزغۇچ خۇداغا ئوقۇلغان مەدھىيە

دەپ ئويلىماڭلار. سىلەرنىڭ چۈشۈڭلار كەلگۈسىدىكى ئىش بولماس-
تىن، بەلكى ئوتمۇشتىكى ئىشتۇر. رۇس دىخنى مانا مۇشۇ جايدا،
پېتىربۇرگدا، مانا شۇ ھەشەمەتلىك زالدا ئويلاپ چىقىرىلغان. رۇس
دىخنى توغرىسىدا يۇزلەپ كىتاپ يېزىلىپ، ئۇپىرالارغىمۇ
كىرگۈزۈلگەن. بۇ نەرسىلەرنىڭ ھەممىسى چوڭ قان توكۈلۈشنى
كەلتۈرۈپ چىقرامدىكىن دەپ ئەنسىرەيمەن...

ئۇ سوزلەپ مەشەگە كەلگەندە، رەئىس ئۈنى سوزدىن توختاتتى.
ئاكۇندىن كۈلۈمسىرەپ قويۇپ، كەمزۇلىنىڭ يانچۇغىدىن يوغان بىر
قولياغلىقنى چىقىرىپ، بېشى بىلەن يۈزىنى ئەپلىكلا سۈرتتى. زالنىڭ
كەينىدىكىلەر ۋاقىرىشىپ كەتتى:

— سوزلىسۇن!

— خەقنى سوزلەتمەيدىغانمۇ گەپ بولامدىكەن!

— بۇ تازا خارلاش بولدىغۇ!

— ھاي، ئارقىدىكىلەر، جىم!

— ئوزەڭلەرمۇ جىمىڭلار!

ئاكۇندىن سوزىنى داۋاملاشتۇردى:

— ...رۇس دىخنى — نەزىرىيىلەرنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى. دەر-
ۋەقە شۇنداق. ئەمما بۇ نەزىرىيىلەر ئەنە شۇ دىخاننىڭ ئەسىرلەردىن
بۇيان كۆتكەنلىرى بىلەن، ئادالەت توغرىسىدىكى ئىپتىدائى چۈشەنـ
چىلىرى بىلەن، ھەممىگە ئايان چۈشەنچىلەر بىلەن چەمبەرچەس
باغلانمىسا، ئۇ ھالدا، بۇ نەزىرىيىلەردىن، خۇددى تاشقا چېچىلغان
ئۇرۇققا ئوخشاش، ھېچبىر نەتىجە چىقمايدۇ. تا رۇس دىخنىنغا
قوسۇلغىچە، مېھنەت قىلىۋاتقان يەلكىسى يارا بولۇپ كەتكەن
ساددا ئىنسان سۈپىتىدە قاراش پۈتمىگىچە، تا ئۇنى، بىر زامانلاردا

بىرەر باي تەرىپىدىن ئويلاپ چىقىرىلغان قۇللۇق خۇلقىدىن مەھرۇم قىلمىغىچە، پاجىەلىك ئىككى قۇتۇپ بىر بىرىگە قارىمۇ-قارشى ياشاۋېرىدۇ: بۇ ئىككى قۇتۇبنىڭ بىرى ــ سىلەر كىتاپخانىلاردا ئولتۇرۇپ ئويلاپ چىقارغان سەلتەنەتلىك نەزىرىيىلەر؛ ئىككىنچىسى ــ سىلەر بېرىپ بىلىشنى زادىلا خالىمىغان خەلق... بىز بۇ يەردە ھەقىقەتەن سىلەرنى تەنقىت قىلماقچىمۇ ئەمەسمىز. ئادەمنىڭ ھەممە خىيال-ئارزۇلىرىنى تەكشۈرۈپ چىقىش ۋاقىتىنى بىكارغا كەتكۈزۈۋېتىش بولاتتى. ياق! بىز: ۋاقىتىنى قولدىن بېرىپ قويماي قېچىپ قۇتۇلۇڭلار، دەيمىز. چۈنكى، ھەممە ئوي-پىكىر ۋە مال-مۈلكىڭلار رەھىمسىز تۇرده تارىخنىڭ ئەخلەت دوۋىسىگە تاشلىنىدۇ...

قارا سوكنا چاپان كىيگەن ھىلىقى قىزنىڭ ئەلپازىدىن مۇنبەردە ئېيتىلىۋاتقان گەپلەرنىڭ مەنىسىگە يېتىشكە كوڭۈل بولگۈسى كەلمەيۋاتقانلىغى كورۈنۈپ تۇراتتى. ئۇنىڭغا بۇ گەپلەر ۋە تالاش-لارنىڭ ئەھمىيتى ناھايىتى مۇھىم ۋە چوڭدەك تۇيۇلسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭغا ئەڭ مۇھىم بولغىنى باشقا ئىشلار بولۇپ، بۇ توغرىدا سوزلەنمەيۋاتقاندەك سېزىلەتتى.

دەل شۇ ئەسنادا كوك ئۇستەل يېنىدا يېڭى بىر كىشى پەيدا بولدى. بۇ كىشى ئالدىرىماي-تېنىمەي رەئىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، ئەتراپتىكىلەرگە بېشىنى لىڭشىتىپ سالام بېرىپ، قار چۈشۈپ ھول بولۇپ توڭلاپ قىزىرىپ كەتكەن قوللىرى بىلەن ساغۇچ چاچلىرىنى سىلاپ-تۈزەشتۈرۈپ قويدى-دە، ئاندىن قوللىرىنى ئۈستەل تېگىگە تىقىپ، قەددىنى رۇسلاپ ئولتۇردى؛ ئۇ ئۇچىسىغا تار، قارا رەڭلىك مۇراسىم كىيىمى كىيىۋالغان، يۈزى يادائىغۇ، تاتىرىپ كەتكەن، ئەگمە قاش، كۆلرەڭ كوزلىرى

یوغانغنا کشی بولۇپ، چاچلىرى قالپاقتەك يېيىلىپ يۇزىنى يېپىپ تۇراتتى. ھەپتىلىك ژورنالىنىڭ يېقىنقى بىر سانىدا ئالبكىسى ئالبەك-سىيىۋچ بىسسونوۋنىڭ بەئەينى شۇنداق سۈرىتى بېسىلغان ئىدى.

ئەمدىلىكتە قىزنىڭ كوزىگە كىشىنى يىرگەنىدۈرگۈدەك ياسىنىۋالغان شۇ كىشىدىن باشقا ھېچكىم كورۇنمەيتتى. قىز پېتىربۇرگنىڭ ئالامەتكە يۇرگى پوكۇلداپ تۇرغان ھالەتتە نەزەر سالاتتى.

ئەنە، ئۇ كىشى قۇلاقلىرىنى يېپىندا ئولتۇرغان كىشىگە قارىتىپ كۇلۇمسىرەيدى، ئۇنىڭ كۇلۇمسىرىشىمۇ ئاددى كۇلۇمسىرەش ئىدى، ئەمما ئۇنىڭ نەپىس بۇرنىدىن، ئايالالارنىڭكىدەك نازۇك قاشلىرىدىن، چېھرىسىنىڭ قانداقتۇر نازۇك كۇچىدىن مەككارلىق، مەغرۇرلۇق ۋە قىز چۇشىنىپ يېتەلمەيدىغان يەنە ئاللىقانداق بىر نەرسىلەر سېزىلەتتىكى، بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ يۇرىگىنى تولىمۇ ھاياجانغا سالاتتى.

شۇ ئەسنادا، يۇزى قىپ-قىزىل، ساقال-بۇرۇتلۇق، ئالتۇن راملىق كوزەينەك تاقىغان، يوغان باش، بېشىدا توت تال ساغۇچ چېچى قالغان دوكلاتچى ژېلىيامىنوۋ ئاكۇندىنىغا جاۋاپ قايتۇرماقتا ئىدى:

ــ لاۋرىنىڭ تاغدىن باستۇرۇپ چۇشۇشى قانچىلىك ھەقلىق بولسا، سىزمۇ شۇنچە ھەقلىقسىز. بىز دەھشەتلىك زاماننىڭ يېتىپ كېلىشىنى خېلى بۇرۇنلا كۇتۇپ كەلمەكتىمىز، بىز سىزنىڭ ھەقىقىتىڭىزنىڭ غەلىبە قىلىشىنمۇ ئالدىن كورگەن ئىدۇق. جاھاننىڭ ئۇزگىرىشىنى بىز ئەمەس، بەلكى سىلەر تىزگىنلەپ تۇرۇپسىلەر. ئەمما بىزگە مەلۇمكى، سىلەرنىڭ فابرىكا گۇدۇكلىرى بىلەن كىشىلەرنى ئالى ئادالەتنى قولغا كەلتۈرۈشكە چاقىرىشنى ئۇمىت قىلغانلىغىڭلار ئەسلىدە

پەقەت خارابلاردىن، ئىنسانىنى تېگىگە بېسىپ ياتقان تەرتىپسىزلىك-لەردىنلا ئىبارەت، "ئۇسساپ كەتتىم" دەيدۇ ئۇ ئىنسان، چۈنكى ئۇ يەردىن زەمزەم سۈيىدىن بىر تامچىمۇ تېپىلمايدۇ. پەخەس بولۇڭلار! ــ ۋېلياموۋ چوكىدەك ئۆزۈن بارمىغىنى چىقىرىپ، قاتار ئولتۇرغان ئاڭلىغۇچىلارغا كوزەينىگىنىك تېگىدىن تىكىلىپ قاراپ قويدى، ــ سىلەر خىيال قىلغان، سىلەر ئادەمنى جانلىق مېخانىزىمغا، ئادەمنى نومۇرغا ئايلاندۇرۇشنى ئارزۇ قىلىپ كېلىۋاتقان جەننەتتە، شۇ دەھشەتلىك جەننەتتە، يېڭى ئىنقىلاپ، ئىنقىلاپلارنىڭ ھەممىدىن دەھشەتلىگى بولغان مەنىۋى ئىنقىلاپ يوشۇرۇنغان.

.....

ــ ئىنسانىنى نومۇرغا ئايلاندۇرۇش، ــ دېدى ئاكۇندىن ئولتۇرغان جايىدا سوغاققىنا، ــ ئۇمۇ ئىدىيالىزىم ھىساپلىنىدۇ!

ۋېلياموۋ "ئەنە خالاس!" دېگەندەك قىلىپ، ئۇستەل ئۈستىدە ئىككى قولىنى كەردى. شام يورۇغىدا ئۇنىڭ پايىنەك بېشى يالتىراپ-يالتىراپ كېتىپ كەتتى. ئۇ گۈنا توغرىسىدا، دۇنيانىڭ قايسى تەرەپكە ئېغىشى، كەلگۈسىدىكى دەھشەتلىك جازا توغرىسىدا سوزلەپ كەتتى. زالدىكىلەرنىڭ ئوتتۇرىسىدا يوتەل باشلاندى.

ئارام ئېلىش ئارىلىغىدا، ھىلىقى قىز ئاشخانىغا ماڭدى، ئۇنىڭ قاپىغى تۇرۇلگەن، كوڭلى غەش بولۇپ، ھېچكىم بىلەن كارى بولمايلا، ئىشىك يېنىغا بېرىپ تۇردى. بىرنەچچە ئادۇوكات ئوز خوتونلىرى بىلەن چاي ئىچىشۋاتاتتى ۋە قاتتىق ئاۋاز بىلەن سوزلىشىپ ئولتۇراتتى. مەشھۇر ئەدىپ چېرنوبىلىن مەش يېنىدا تۇرۇپ، مۇرابا ۋە بىلىق يەيتتى، ئوتكەن-كەچكەنىلەرگە مەس كوزلىرى بىلەن پات-پات تىكىلىپ قاراپ قويۇاتىتى. ئوتتۇرا ياشلىق، بويۇنلىرى بەكمۇ مەينەتلىشىپ كەتكەن، چاچلىرىغا يوغان-يوغان چىلتەك

باغلۇالغان ئەدىپ سۈپىتىدىكى ئىككى خانىم ئاشخانا ئالدىدىكى پۈكەي ئالدىدا سۇرلەنگەن گوش بولكىسى يەپ تۇراتتى. چېرىكاۋنىڭ ئىشان ۋە موللىلىرىدىن بىرقانچىسى جامائەتكە قوشۇلماستىن، بىر چەتتە يۇۋاشقىنا تۇرۇشاتتى. ئاق كىرىشكە باشلىغان چاچلىرىنى ئەتەي پاخپايىتىپ تارتۇالغان تەنقىتچى چىرۋا ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ، بىرەرسى يېنىمغا كېلەرمىكىن دەپ، شامداڭنىڭ تېگىدە پاشىنىسىنى ئويىنتىپ تۇراتتى، ۋېلىياموۋ پەيدا بولدى، ئەدىپ سۈپىتىدىكى خانىملاردىن بىرى دەررۇ ئۇنىڭ يېنىغا ئېتىلىپ بېرىپ، قولىغا يېپىشتى. خانىملارنىڭ ئىككىنچىسى دەرھال چاينىشىتىن توختاپ، كويىنگىدىكى نان ئۇۋاقلىرىنى قېقىپ تاشلىدى-دە، بېشىنى ئېگىپ، كوزلىرىنى يوغان ئاچتى. ئۇنىڭ ئالدىغا بېشىنى ئاستاغىنا ھەر ياققا ئېگىپ، ھەممىگە سالام بېرىۋاتقان بېسسونوۋ كەلمەكتە ئىدى.

قارا سوكنا چاپان كىيگەن قىز ئەدىپ سۈپىتىدىكى خانىمنىڭ جىلىتكە تېگىدىن قەددى-قامىتى ۋە مەيدىسىنى قانداق توغرىلىۋالغانلىغىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن تۇيۇپ تۇراتتى. بېسسونوۋ بۇ خانىمغا خالار-خالىماس كۆلكە بىلەن بىر نەرسە دېگەن ئىدى، خانىم سېمىز قوللىرىنى بىر بىرىگە ئۇرۇشتۇرۇپ، كوزلىرىنى ئاسمانغا تىكىپ، قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

قىز يامانلىغاندەك يەلكىسىنى سىلكىدى-دە، ئاشخانىدىن چېقىپ كەتتى. كىمدۇ بىرسى ئۇنىڭ نامىنى ئاتاپ چاقىردى. قارا ئوڭلۇق، ئورۇقلاپ كەتكەن، دۇخاۋا پەلتو كىيىۋالغان بىر يىگىت ئادەملەر ئارىسىنى بولۇپ، ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ كېلەتتى ۋە خوشال بولۇپ بېشىنى لىڭشىتاتتى، شاتلىنىپ بۇرنى تۇرۇلگەن بولۇپ، قىزنىڭ

ئالدىغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى. يىگىتنىڭ ئالقىنى هول، پىشانىسىگىچە ساڭگىلاپ چۈشكەن چاچلىرىمۇ نەم بولۇپ، ئۇنىڭ پارقىراپ تۇرغان قارا كوزلىرى قىزغا مۇلايىم تىكىلەتتى. ئۇنىڭ نامۇ ئالېكساندر ئىۋانوۋىچ ژىروۋ ئىدى.

ـــ سىزمىدىڭىز؟ بۇ يەردە نىمە قىلىپ يۈرىسىز، داريە دىمترى-يېۋنا؟ـــ دىدى ئۇ.

ـــ سىز نىمە قىلىپ يۈرگەن بولسىڭىز، مەنمۇ شۇ-دە،ـــ دىدى قىز ۋە قولىنى ئۇنىڭ قولىدىن بوشىتىۋېلىپ، قولقاپنىڭ ئىچىگە تىقتى-دە، ياغلىغى بىلەن سۈرتتى.

يىگىت يەنىمۇ مۇلايىمراق قاراپ غىلجىڭلىدى:

ـــ بۇ قېتىمدىمۇ ساپ-وزكوۋ سىزگە ياقمىدىمۇ؟ ئۇ بۇگۈن خۇددى پەيغەمبەردەك نۇتۇق سوزلىدى. ئۇنىڭ كەسكىن سوزلۇكلۇگى، گەپ قىلغاندىكى ئوزىگە خاس ئۇسلۇبى چىشىڭىزغا تەككەن بولسا كېرەك. ئەمما، ئۇنىڭ ئوي-پىكىرلىرىنىڭ ئەسلى مەنىسى ـــ بىز ئىچ-ئىچىمىزدىن هەۋەس قىلىپ يۈرگەن، لېكىن ئېيتىشقا پېتىنالمىغان نەرسىنىڭ ئوزى ئەمەسمۇ؟ شۇنداقتىمۇ ئۇ سوزلەشكە جۈرئەت قىلىدۇ. بۇ دەل مۇنداق:

هەر بىرىمىز خېلى ياش،
قوسىغىمىز بەكمۇ ئاچ،
يوقلۇقنى يۇتار بولدۇق...

بۇ ـــ غەيرى ئاددى، يېڭى ۋە دادىل ئېيتىلغان گەپلەر، داريە دىمترىيېۋنا، يېڭى نەرسىنىڭ بارلىققا كېلىۋاتقانلىغىنى ئۇنىڭسىزمۇ سەزگەنسىز؟ ئۇ بىزنىڭ نەرسىمىز، يېڭى نەرسە، ئاچكوز هەمدە دادىل-جۇشقۇن نەرسە. ئاكۇندىننى ئېيتمامسىز! ئۇنىڭ گەپلىرىمۇ

ناھايەتى مەنتىقسىلىق، شۇنداقتىمۇ ئۇنىڭ سوزلىرىنىڭ تىرەنلىگىنى قارىمامسىز! يەنە شۇنداق ئىككى-ئۈچ قىش ئوتتىدىغانلا بولسا— ئىش پۈتىدۇ، ھەممە ياق لەززىگە كېلىدۇ—يېرىلىپ كېتىدۇ—مانا بۇنىڭ ئوزى كوكۇللۇك-تە!

يىگىت تاتلىقىنا ۋە مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ، بوش ئاۋاز بىلەن گەپ قىلاتتى. داشا① ئۇنىڭ بىرەر نەرسىدىن تەسىرلەنگەندەك تىرەپ تۇرغانلىغىنى سەزدى. قىز يىگىتنىڭ گېپىنى ئاخىرغىچە ئاڭلىمايلا، بېشىنى لىڭشىتىپ ئۇنىڭ بىلەن خوشلىشىپ، كىيىم-كېچەك يېشىش ئويى تەرەپكە كېتىپ قالدى.

قۇچاق-قۇچاق جۇۋا ۋە كالاچ توشۇۋاتقان ئاچىچغى يامان ۋە مېدالىلىق قۇۋۇقچى داشا ئۇزاتقان نومۇرغا كوز قىرىنى تاشلاپمۇ قويمايتتى. قىزغا ئۇزاق كۈتۈشكە توغرا كەلدى، تاشقىرى دالاندىن، توختىماي ئېچىلىپ-يېپىلىپ تۇرغان ئىشكىتىن ئۇرۇلغان سوغاق شامال ئۇنىڭ ئوشۇغىغا كېلىپ تېگەتتى، دالاندا توپلىنىپ تۇرغان ئىگىز بويلۇق، كوك چاپانلىرى ھول بولۇپ كەتكەن ھارۋىكەشلەر زالدىن چىققانلارنى خوشال كەيپىياتتا پوك-پوك سوزلەپ ھارۋىسىغا تەكلىپ قىلىشاتتى:

— قېنى، ئەپەندىم، يورغىسىغا ئولتۇرسىلا!

— پىسكىگە باردىغانلار بارمۇ، پىسكىگە!

بىردىنلا داشانىڭ ئارقا تەرىپىدىن بىسسونوۋنىڭ سوغاقراق ۋە ئېنىق قىلىپ ئېيتقان سوزى ئاڭلاندى:

— قۇۋۇقچى، جۇۋا، قۇلاقچا ۋە ھاسىنى ئېلىۋەتسىلە!

---

① داريەنىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

داشا يەلكسىدە چۈمۈلە ئومىلىگەنىدەك بىر نەرسە جىمىرلاپ كەتكىنىنى تۇيدى. ئۇ شۇ زامات بۇرۇلۇپ، بېسونوۋنىڭ كوزلىرىدىگە تىكىلىپ قارىدى. بېسونوۋ، خۇددى شۇنداق بولۇشى كېرەك-تەك، قىزغا ئاستاغىنا كوز تاشلىدى، بىراق ئۇنىڭ كىرپىكلىرى دەررۇ تىترەپ، كۆلرەڭ كوزلىرى ئويناپ كەتتى، داشا يۇرىگىنىڭ سېلىپ كەتكىنىنى سەزدى.

ــ يېڭىلىشمىسام، ــ دىدى بېسونوۋ قىزغا بىرئاز ئىگىلىپ، ــ سىز بىلەن ھەدىگىزنىڭ ئويىدە كورۈشكەن بولساق كېرەك؟

داشا دەررۇ جاۋاپ قايتۇردى:

ــ ھەئە، كورۈشكەنمىز!

قىز قۇۋۇقچىنىڭ قولىدىن جۇۋۇسىنى تارتىپ ئالدى-دە، دەرۋازا تەرەپكە ئىلدام مېڭىپ كەتتى؛ ئۇ كوچىغا چىققىنىدا نەم سوغاق شامال ئۇنىڭ جۇۋۇسىنى كوتىرىپ، ساغۇچ يامغۇر تامچىسىنى يۈزىگە ئۇراتتى. داشا جۇۋۇسىنىڭ ياقىسى بىلەن يۈزىنى كوزىگچە ياپتى. بىركىم ئۇنىڭ كەينىدىن يېتىپ كېلىپ، قولىغا:

ــ ئاھ، كوزلىرىڭدىن ئايلىنايى! ــ دەپ قويۇپ ئوتۇپ كەتتى.

داشا ئېلېكتىر چىرىغىنىڭ خىرە يورۇغىدا ھول ئاسفالت يولدا ئىلدام-ئىلدام مېڭىپ باراتتى. بىر قاۋاقخانىنىڭ ئېچىقىلىق ئىشىگىدىن ئىسكىرىپكىلارنىڭ نالىسى ــ ۋالس ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. داشا ئېترايىغا قاراپمۇ قويماي، قولقېپىنىڭ يۇڭىغا ئاغزىنى يېقىپ قويۇپ، غىڭىلداپ سوزلىدى:

ــ ياق، ئۇندىڭ ئوڭاي ئەمەس، ئۇندىڭ ئوڭاي ئەمەس، ئۇندىڭ ئوڭاي ئەمەس!

3

داشا دالانـدا هول جۇۋسـنى يەشـكەچ ئوي خىزمەتچىسـىدىن سورىدى:

ـــ دەرۋەقە، ئويدە ھېچكىم بولمىسا كېرەك؟

ئۇلۇغ موغـول①، ـــ ئوي خىزمەتـچـىسى لۇشانىڭ قويۇق ئۇپـا سېپىلـگەن يۈزى كەڭ، ياپـلاق بولغـنى ئۈچۈن، ئۇنىڭـغا ئۇلۇغ موغول دەپ نام قويۇشـقان ئىدى، ـــ ئەينەكـكە قاراپ، زىل ئاۋاز بىلەن جاۋاپ قايتۇردى: ئاغىچا ھەقىقەتەن سىرتـقا چىقىپ كېتىپتۇ، خوجايىن بولـسا ئويـدە، كۆتۈپـخانىدا ئىـكەن، يەنە يېرىم سائەتـتىن كېيىن غىزاغا ئولتۇرىدۇ.

داشا مېھمانخانىغا كىرىپ، رايال يېنىدا ئولتۇردى ـ دە، پۈتلىرىنى مىنگەشتۇرۇپ، قوللىرى بىلەن تىزىنى قۇچاقلىدى.

ھەدىسىنىڭ ئېرى نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئويـدە ئىكەن، دىـمەك، ئۇ خوتۇنى بىلەن ئۇرۇشۇپ قېلىپ، قاپىغى سىلىنـغان، مانا ئەمدى نوقۇل شـكايەت قىلىۋېرىـدۇ. ھازىر سائەت ئۇن بىر، سائەت ئۈچ بولغاندا ئۇخلاش كېرەك، بۇ ئارىلىقتا ئۇنىڭغا قىلىدىغان ئىش يوق.

---

① ئۇلۇغ موغول ـــ ئەسـلىدە بابىل 1526 ـ يىلى ھىنـدىستانىنىڭ دېھـلى شەھىرىـدە قۇرغان موغول ئىمپېرىيىسىنىڭ پادىشـاسى، بۇ يەردە ئۇ لۇشانىڭ لەقـمى سۈپـتىدە قوللىنىلـغان. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىـمە قىلغۇچىدىن.

كتاپ ئوقۇسۇنمۇ؟ ئەمما قانداق كىتاپنى ئوقۇيدۇ؟ ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇنىڭ كىتاپ ئوقۇغۇسى يوق. شۇنداق ئويلىنىپ ئولتۇراي دىسە، كوڭىلى تېخىمۇ غەش بولىدۇ. مانا، بەزىدە تۇرمۇش كوڭۈلسىز نەرسە بولۇپمۇ قالىدۇ.

داشا ئۇھ تارتتى، رايالىنىڭ قاپىقىنى ئاچتى-دە، سىگايان ئولتۇرغىنىچە، بىر قولى بىلەن سىگىرەبىن① مۇقامىغا چېلىشقا باشلىدى. ئون توققۇز ياشلىق كىشىنىڭ، بولۇپمۇ قىزنىڭ، ئۇنىڭ ئۇستىگە ئۇ ئەس-ھۇشلۇق بولسا. ئۇنىڭ كوڭلىنى ئاچىدىغان ئەر-كەكلەر كوپ ئىدى، ئەگەر ئۇ سوغاق قارايدىغان بولسا، بۇنداق كىشىگە دۇنيادا ياشاش خېلى ئېغىر كېلىدۇ.

داشا پېتېربۇرگدىكى قانۇن كۇرسىغا كىرىپ ئوقۇش ئۈچۈن، بۇلتۇر ساماراغا كېلىپ، ھەدىسى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا سموكوۋنىنكوۋانىڭكىدە تۇرۇپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ھەدىسىنىڭ ئېرى مەشھۇر ئادۋوكات ئىدى؛ ئۇلار بايباشات ۋە كوڭۇللۇق ياشىشاتتى.

داشا ھەدىسىدىن بەش ياش كىچىك ئىدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ياتلىق بولغان چاغدا، داشا كىچىككىنە بىر قىز ئىدى؛ كېيىنكى يىللاردا ھەدە-سىڭىل كەم كورۇشكەنلىگىدىن، ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا يېڭى مۇناسىۋەتلەر تۇغۇلغان ئىدى: داشا ھەدىسىنى چەكسىز ياخشى كورەتتى، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا بولسا سىڭلىسىغا بەك كويۇنەتتى.

دەسلەپكى كۈنلەردە داشا ھەممىدە ھەدىسىگە تەقلىت قىلاتتى:

---

① سىگىرەبىن (1871 — 1915) — رۇس كومپوزىتورى. ئۇ سىمفونىيە مۇزىكىسى، رايالىق خور مۇزىكىسى، رايال بىلەن تەڭكەش قىلىش مۇزىكىسى ۋە باشقا رايال مۇزىكىلىرىنى ئىجات قىلغان. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئۇنىڭ گۈزەللىگى، سىپايىلىگى، كىشىلەر ئالدىدا ئۆزىنى تۇتالمىشىغا ھەۋىسى كېلەتتى، پەخىرلىنەتتى. ئۇ ھەدىسىنىڭ دوستلىرى ئالدىدا ئۇيىلاتتى، ئۇيالغىنىدىن بەزىلىرىگە قوپال گەپ قىلاتتى. يېكا-تېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇز ئويىنى ھەمىشەم ئاجايىپ قىلىپ تۇتۇشقا، تېخى كوپ جايدا رەسىم-ئادەت بولمىغان ھەر تۈرلۈك يېڭىلىقلار بىلەن تولدۇرۇشقا تىرىشاتتى؛ ئۇ شەھەردە ئېچىلىدىغان ھەممە كورگەزمىنى بېرىپ كورەتتى ھەمدە كەلگۈسىپەرەس رەسساملار-نىڭ رەسىملىرىنى سېتىۋېلىشقا ناھايىتى كوڭۈل بولەتتى. مۇشۇ ئىش سەۋىبىدىن، بۇلتۇر ئەر-خوتۇن ئوتتۇرىسىدا كەسكىن تالاش-تارتىش بىرنەچچە مەرتەم يۈز بەرگەن ئىدى، چۈنكى نىكولاي ئىۋانوۋىچ تولاراق مەنىلىك رەسىملەرنى ياقتۇراتتى، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا بولسا خەقنىڭ زامانىدىن ئارقىدا قاپتۇ دېگەن تەنە گەپلىرىنى ئاڭلاشتىن كورە، يېڭى سەنئەت ئۇچۇن ئاداقچە كۇرىشىشكە پۈتۇن يۈرەك قېنىنى بېغىشلىغان ئىدى.

داشا چاسا يۇزلۇك رەسىملەر، گېئومېتىرىك يۇزلەر، ئارتۇقچە قول ۋە يوتىلار، باش ئاغرىغۇدەك غەلىتە، ئېغىر بوياقلىق رەسىم-لەرنى—قوپال، ئەدەپسىز، ئۇياتسىز سەنئەتنى چۈشىنىشىنىڭ قېيىنغا توختايدىغانلىغىنى سەزسىمۇ، مېھمانخانا تامىلىرىغا ئېسىپ قويۇلغان بۇ غەلىتە رەسىملەرگە قايىل بولۇپ يۈرەتتى.

ھەر سەيشەنبە كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى سموكوۋنىكوۋلارنىڭ ئوي جاھازلىرى قۇش كوزى رەڭگىدە بىزەلگەن ئاشخانىسىدا كەچكى زىياپەتكە خۇش چاخچاق ئۇلپەتلەر يىغىلاتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى گەپدان ۋە خوتۇنباز ئادۋوكاتلار ئەدەبىياتتىكى يېڭى ئېقىمنى زوق بىلەن كۈزىتەتتى؛ مۇخبىرلاردىن ئىكىكى-ئۈچى بولۇپ، ئىچكى-

تاشقى سياسەتنى قانداق يۈرگۈزۈش لازىملىغىنى ئېنىق بىلەتتى؛ يەنە ئەدىبىيات ساھەسىدە يېڭى پالاكەت تەييارلاۋاتقان ئەسەبى تەنقىتچى چىرۋامۇ بار ئىدى. گايىدا ياش شائىرلار زىيادەتتىن خېلى ئىلگىرىلا كېلىشەتتى، ھەمدە ئۇلار شېئىر يازغان دەپتەرلىرىنى دالاغا ئېسىلغان پەلتولىرىنىڭ يانچۇغىدا قالدۇرۇپ قويااتتى. زىيادەت باشلىنىش ئالدىدا، مەشھۇر بىر شەخس مېھمانخاندا پەيدا بولۇپ قالاتتى-دە، ئايال ساھىپخانىنىڭ يېنىغا تەمكىن كېلىپ، ئۇنىڭ قولىنى سويۇپ، ساھىپخان تەكلىپ قىلغان كىرىسلودا تەنتەنىلىك ئولتۇراتتى. زىيادەت ئارىلىغىدا دالاندىن كالاچىنىڭ شاپۇر-شۇپۇر سېلىنغان ئاۋازى، كېيىن كىمنىڭدۇ: "سالام سائا، ئۇلۇغ موغول!" دېگەن ئاۋازى ئاڭلىناتتى. كېيىن ئاشق رولىنى ئويناپ چىققۇچى ئارتىس ئايال ساھىپخانىنىڭ ئورۇندۇغىنىڭ كەينىدە تۇرۇپ، تازا قىرىلغان، ئىككى قوۋۇزى ساڭگىلاپ تۇرغان يۈزىنى ئىگىشتۈرۈپ:

— كاتيۇشا①، قولىڭىزنى ئۇزىتىڭ، — دەيتتى.

داشا ئۇچۇن ئېيتقاندا، بۇنداق كەچكى زىيادەتلەردىكى ئاساسلىق ئادەم ئۇنىڭ ھەدىسى ئىدى. داشا جانان، مېھرىۋان ۋە ساددا دىل يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنانا كەم ئىلتىپات بولغانلاردىن ناھايىتى ئاچچىقلىناتتى، غەزىۋى كېلەتتى؛ ئەمما ئۇ ھەدىسىگە ھەددىدىن تاشقىرى ياخشىچاق بولغۇچىلارغا بولسا ھەسەت قىلىش مۇئامىلىسىدە بولاتتى— داشا بۇنداق گۇنا قىلىپ قويغانلارغا ئالىيىپ قارايتتى.

ئۇ بۇنچۇالا كوپ مېھمان ئارىسىدا قانداق قىلارىنى بىلمەسلىكتىن ئىشنىڭ ئېپىنى بارا-بارا بىلىشكە ئوتتى. ئۇ ھازىر ئادۇوكاتـ

① يېكاتېرىنانىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

نىڭ يارده‌مچىلىرىنى قىلىچە كوزگە ئىلمايىتتى، چۈنكى ئۇلارنىڭ پاخپاق كەمزۇلى، ئاچ سوسۇن گالىستۇك ۋە پىشانىسىدىن بوينىغىچە چۈشۈپ تۇرغان چاچلىرىدىن باشقا، ھىچقانداق قالتىسلىغى يوق ئىدى. ئۇمۇ ھىلىقى ئاشق رولىنى ئالغۇچى ئارتىستقا ئوچمەنلىك بىلەن قارايتتى، قىزنىڭ نەزىرىدە ئۇنىڭ كىشىنىڭ ھەدىسىنى كاتە① دىيىشكە، ئۇلۇغ موغولنى ئۇلۇغ موغول دەپ ئېيتىشقا ھىچقانداق ھەققى يوق ئىدى، رۇمكىدىكى ھاراقنى ئىچۈۋېتىپ، قاپاقلىرى ئېسىلىپ چۈشكەن كوزلىرىنى داشاغا تىكىپ: "پورەكىلەپ ئېچىلغان ئۇرۇك گۈلى ئۇچۇن ئىچىمەن!" دىيىشكە تېخىمۇ ھەددى يوق ئىدى. شۇنداق پەيتىلەردە داشانىڭ ئاچچىغى كېلىپ، قىزىرىپ، تاتىرىپ كېتەتتى.

ئۇنىڭ مەڭزى ھەقىقەتەنمۇ قىپ-قىزىل ئىدى، ئەمما ئۇ يەر يۈتقۇر ئۇرۇك گۈلى رەڭگىدىن قۇتۇلۇشنىڭ ھىچ ئىلاجى يوق ئىدى، شۇ سەۋەپتىن داشا داستىخان ئۈستىدە ئۇزىنى ياغاچ قوچاقتەك سېزەتتى.

ياز كەلگەندە داشا ئاتىسىنىڭكىگە ــ ئىسسىق بولىدىغان ۋە چاڭ باسقان ساماراغا قايتماستىن، سېستروربتسكىدە، ھەدىسىنىڭ دېڭىز بويىدىكى ئويىدە قالغان ئىدى. ئۇ يەردىكى ئۇلپەتلەرمۇ كونا، قىشتا ئۇچرىشىپ تۇرغان ئۇلپەتلەر ئىدى. ئەمما ئۇلار كوپرەك يىغىلىشىپ تۇراتتى، قېيىقلارغا چۈشۈپ سەيلە قىلىشاتتى، سۇغا چومۇلۇشەتتى، قارىغايلىقلاردا مۇز يېيىشەتتى، ئاخشاملىرى مۇزىكا ئاڭلىشاتتى، ساناتوربىينىڭ يۇلتۇزلار يورۇتۇپ تۇرغان ئايۇستىدا

① يېكاتېرىنانىڭ يەنە بىر ئەركىلەتمە ئىسمى. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

قىزىقچىلىق قىلىشىپ كەچكى تاماق يېيىشەتتى.

يېكاتېرىنا دىترىيېۋنا سىڭلىسى داشاغا كەشتىلەنگەن ئاق كويـ
نەك، ئاق داكىدىن قارا چىلتەك سېلىنغان شىلەپە ھەم كەينى تەرىپى
يوغان تۆگۈن قىلىپ باغلىنىدىغان شايى بەلۈاغ تىكىكۈزۈپ بەردى.
شۇنىڭدىن كېيىن ھەدىسىنىك ئېرىنىك يارەمچىسى نىكانور يۈرىيېۋىچ
كۈلىچېك، خۇددى كوزى ئەمدى ئېچىلغانـدەك، بىردىنـلا داشاغا
ئامراق بولۇپ قالدى.

بىراق ئۇ، داشا "ياقتۇرمايدىغانلار"دىن ئىدى. داشانىك غەزىۋى
كېلىپ، ئۇنى ئورمان ئىچىگە چاقىرىۋالـدى-دە، ئۇنىك ئۇزىنى
ئاقلاشقا ئاغزىنىمۇ ئاچقۇزماي (كۈلىچېك قولـدا مىجىقـلاپ تۇتۇپ
تۇرغان قولياغلىغى بىلەن يۈزىدىكى تەرلىرىنى سۈرتەتتى)، ئۇزىنىك
ئۇ ئويلىغانـدەك "مىكيان" ئەمەسلىگىنى، ئۇنىك قىلىغىدىن غەزەپـ
لەنگەنلىگىنى، ئۇنىك ئەخلاقسىز ئادەم ئىكەنلىگىنى قاتتىق سوكۇپ،
بۇ ئەھۋاللار توغرىسىدا ھەدىسىنىك ئېرىگە دەرھال ئەرز قىلىدىغانـ
لىغىنى ئېيتتى.

ئۇ شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى ھەدىسىنىك ئېرىگە ئەرز قىلـدى.
نىكولاي ئىۋانوۋىـچ ئۇزىنىك سىـلىق ساقىلـىنى سـلاپ، داشانىك
نەپرەتتىن قىزىـرىپ كەتـكەن ئۇرۇك گۈلى چىرايـىغا، غەزەپـتىن
تىترىگەن يوغان شىلەپىسىگە، زىلۋا بوي، ئاپپاق قامىتىگە تىكىلىپ،
ئۇنىك گېپىنى ئاخىرغـچە ئاڭلـدى، كېيـىن سۇ بويىدىـكى قۇمغا
ئولتۇرۇپ، قاقاقـلاپ كۈلۈشـكە باشـلىدى: قولـياغلىغىنى ئېـلىپ،
كوزلىرىنى سۈرتۈپ تۇرۇپ:

ـــبولدى ئەمدى، داريە، يېتەر، كۈلۈپ ئۇچەيلىرىم ئۇزۇلۇشكە
ئاز قالدى!ـــدىدى.

داشا بولسا هېچ نەرسىگە چۈشەنمىگەن ۋە ھەيرانە ھالەتتە كەتتى. كۇلىچىك ئەمدى ئۇنىڭ يۈزىگىمۇ قارىيالمايتتى، ئۇ يالغۇز يۈرىدىغان بولدى، كۈندىن-كۈنگە ئورۇقلاشقا باشلىدى. داشانىڭ نومۇسى قوتۇلدۇرۇلغان ئىدى. بىراق بۇ ئەھۋال قىزدىسكى جىم ئۇگدەپ ياتقان قىزلىق تۇيغۇلىرىنى بىردىنلا ئويغىتىۋەتتى، ئۇنىڭدىكى نازۇك تەكشىلىك بۇزۇلۇش بىلەن، گويا داشانىڭ چېچىدىن تا تاپىنىغچە پۈتۈن تېنىدە قانداقتۇر خىيالچان، شەكسىز، يېقىمسىز ئىكىكىنچى بىر كىشى پەيدا بولغانىدەك تۇيۇلاتتى. داشا ئۇنىڭ بارلىغىنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سېزەتتى، خۇددى ئىپلاس بىر نەرسىدىن يىرگەنگەندەك يىرگىنەتتى؛ ئۇ يۈزىنى ئورۇقلىغان كورۇنمەس تورنى ئۈزۈپ تاشلاشنى، يەنە پاك، سالماق، يېنىك بولۇشنى خالايتتى.

ئەمدى، ئۇ سائەتلەپ چويلا توپ ئويناتتى، كۈندە ئىككى قېتىم يۈيۇناتتى، تاك سەھەردە، دەرەخ يوپۇرماقلىرىدا شەبنەم تامچىلىرى تاۋلىنىپ تۇرغان، ئەينەكتەك تەپ-تەكشى دېگىز پارقىراپ تۇرغان، بوش شىپاڭغا نەم باسقان ئۇستەللەر قويۇلۇۋاتقان، ئۇم توزۇپ تۇرغان يوللار سۇيۇرۇلۇۋاتقان چاغدا ئۈيقۇدىن تۇراتتى.

بىراق، ئۇ قۇياش نۇرى تېنىنى ئىسىتقان ياكى ئاخشىمى يۇمشاق ئورۇندا ئۇخلاۋاتقان چاغلاردا، بايقى ئىككىنچى كىشى جانغا كىرىپ، تۇيىدۇرماي ئۇنىڭ يۈرىگى يېنىغا كېلەتتى، ئۇنى يۇمشاق قولى بىلەن غدىقلايتتى. ئۇ كىشىنى ئىتتىرىپ تاشلۇۋەتكىلىمۇ بولمايتتى. كوك ساقالىنىڭ سېھرىلىك ئاچقۇچىدىكى قانىنى يۈيۈپ تاشلاش① مۇمكىن بولمىغىنىدەك، بۇنىمۇ يۈيۈپ تاشلىغىلى

① فرانسىيە يازغۇچىسى پىرو (1628 — 1703) يازغان «ۋاقىت ھەققىدە ھېكايە»گە قارالسۇن. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

بولمايتتى.

تونۇش-بىلىش ھەممە كىشى، ھەممىدىن ئاۋال ئۇنىڭ ھەدىسى ياز پەسلىدە داشانىڭ ناھايىتى چىرايلىق بولۇپ كېتىۋاتقانلىغىنى، بەلكى كۈندىن-كۈنگە گۈزەللىشىپ كېتىۋاتقانلىغىنى بايقاشتى. بىر كۈنى ئەتىگەنلىگى پىكاتبىرىنا دىترىيېۋنا سىنىپىنىڭ ئالدىغا كىرىپ:

—ئەمدى نېمە قىلىمىز-ھە، داشا؟—دېدى.

—ھە، بىرنېمە بولغاندەك تۇرامدۇ، كاتە؟

داشا كوينەكچان، ئۇز كۆپىسىدە چاچلىرىنى يوغان تۈگۈن قىلىپ ئولتۇراتتى.

—تولىمۇ چىرايلىق بولۇپ كېتىۋاتسەن، ئەمدى نېمە قىلارمىز دەيمەن؟

داشا ھەدىسىگە ئالايدى-دە، تەتۈر قاراپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ مەڭزى قۇلاقلىرىغىچە قىزىرىپ كەتتى.

—كاتە، سەن ماڭا بۇنداق گەپلەرنى قىلما، بۇنداق گەپلەرنى ياقتۇرمايمەن، ئاڭلىدىڭمۇ؟

پىكاتبىرىنا دىترىيېۋنا كارۋاتقا كېلىپ ئولتۇردى-دە، يۇزىنى داشانىڭ يالىڭاچ پەلكىسىگە قويۇپ كۆلدى ۋە ئىككى مۇرىسىنىڭ ئوتتۇرىسىغا سويدى.

—بۇنداق قىيىقلىق قىلىپ نېمە قىلىمىز، يە قاشقا ئوغلاق، يە كىرپە ۋە ياكى ياۋا مۇشۇك بولمىساق.

بىر كۈنى چويلا توپ مەيدانىدا ئورۇق، ساقال-بۇرۇتى تازا قىرىلغان، ئاستىنقى ئىگىگى ئالدىغا سوزۇلۇپ چىققان، كوزلىرى ياش بالىلارنىڭ كوزىدەك بىر ئىنگلىز پەيدا بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ

كىيگەن كىيىمى شۇنچىلىك ياخشى، سىپتا ئىدىكى، يېكاتېرىنا دمترىيېۋنانىڭ ئەتراپىدىكى يىگىتلەردىن بەزىلىرىنىڭ تاۋى خىرە بولدى. ئىنگلىز داشانى چويلا توپ ئويناشقا تەكلىپ قىلدى. ئۇنىڭ ئوزى چويلا توپىنى خۇددى ماشىنىدەك چاپسان ئويناياتتى. داشاغا ئىنگلىز زادىلا قاراپ قويمىغاندەك، نوقۇل چەتكە قاراپ ئويناۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. داشا ئۇتتۇرۇپ قويۇپ، يەنە بىر مەيدان ئويناشنى تەكلىپ قىلدى. داشا چاققانراق بولۇش ئۈچۈن، ئاق قاپىلىما چاپمانىڭ يەڭلىرىنى تۇرۇۋالدى. ئۇنىڭ ئاق شلەپىسىنىڭ تېگىدىن بىر تۇتام چېچى چۈگۈلۈپ چىقىپ تۇراتتى، ئەمما داشانىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمايتتى. داشا كەلگەن توپنى كۈچ بىلەن ئۇرۇپ قايتۇرۇپ تۇرۇپ: "مانا، ئەپچىل، ھەممە ھەركىتى جىلۋىلىك رۇس قىزى، يۈزىدىكى قىزىلىمۇ كېلىشكەن" دەپ ئويلايتتى ئوزى توغرىسىدا.

ئويۇندا بۇ قېتىممۇ ئىنگلىز ئۇتۇۋالدى؛ ئۇ داشاغا سوغاقچىلىق قىلدى-دە، خۇش پۇراق تاماكا چېكىپ، ئۇستەل يېنىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ، بىر ئىستاكان لىمون سۇيى ئەكەلدۈردى.

داشا ئۇچىنچى مەرتىۋىسىدە مەشھۇر بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بىلەن ئويناپ تۇرۇپ، ئىنگلىز ئولتۇرغان تەرەپكە بىرنەچچە مەرتىۋە كوز قىرىنى تاشلاپ قاراپ قويدى، ئىنگلىز ئۇستەل يېنىدا، شايى پايپاق كىيىۋالغان بىر پوتىنى يەنە بىر پوتىنىڭ تىزى ئۇستىگە قويۇپ، ئوشۇغىنى توتۇپ، چىغ شلەپىسىنى ئارقا مىڭە تەرىپىگە ئىتتىرىپ قويۇپ، دېڭىز تەرەپكە قاراپلا ئولتۇراتتى.

داشا كېچىسى ئورۇندا يېتىۋېتىپ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئەسلىدى، يۈزى قىزارغان، چاچلىرى چۈگۈلغان ھالدا مەيداندا ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا چېپىپ يۈرگىنىنى كوز ئالدىغا كەلتۈردى-دە، ئەلەمدىن

ۆه ئۇزىمۇ باسالمايدىغان ئاللىقانداق بىر تۈيغۇدىن ئاچچىق-ئاچچىق يىغلىدى.

ئۇ شۇ كۈندىن باشلاپ چويلا توپ مەيدانىغا بارمايدىغان بولۇۋالدى. بىر كۈنى، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇنىڭغا:

ــ داشا، بېيلس ئەپەندى سېنى ھەر كۈنى سورايدۇ، نىمىشقا چويلا توپ ئويىنغىلى بارمايدىغان بولۇۋالدىڭ؟ــ دىدى.

داشا ئاغزىنى ئاچقان پېتى ھاڭۋېقىپلا قالدى ۋە بەكمۇ ئەپەرەتلىنىپ، "ئەخمەقلەرچە غەيۋەتلەر"نى ئاڭلاشقا خۇشى يوقلۇغىنى، بېيلس ئەپەندى دېگەن نىمىنمۇ تونۇمايدىغانلىغىنى ۋە تونۇشنىمۇ خالىمايدىغانلىغىنى، ئەگەر ئۇنگلز مەندىن تارتىنىپ "بىمەنە چويلا توپ" ئويناميۋاتىدۇ دەپ ئويلىغان بولسا، ئۇنىڭ يۈزىسىز ئىكەنلىگىنى ئېيتتى. داشا تاماقمۇ يىمەستىن، يانچۇغىغا بولكا ۋە قارىقات سېلىپ، ئورمانلىققا كېتىپ قالدى؛ ئۇ ئىسسىق دېۋىرقاي پۈرىسىغى كېلىپ تۇرغان قارىغايلىقتا شاخلىرى شىلدىرلاپ تۇرغان ئېگىز ۋە قىزىل دەرەخلەر ئارىسىنى كېزىپ يۈرۈپ، مۇنداق بىر ھەقىقەتنى زادىلا يوشۇرۇپ قالالمايدىغانلىغىنى تۇيدى: ئۇنىڭ ھىسلىقى ئۇنگلزغا كوڭلى چۈشۈپ قالغان، شۇنداقلا كوڭلى بەكمۇ بۇزۇلغان ئىدى.

شۇ يوسۇندا داشانىڭ كوڭلىدىكى ئىككىنچى كىشى ئاستا-ئاستا بېشىنى كوتىرىپ، بارغانسېرى ئوسۇپ باراتتى. دەسلىۋىدە، ئۇ كىشىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى، خۇددى ئېپلاس بىر نەرسىدەك يېرگىنىشلىك، خۇددى يىمىرىدىغان بىر نەرسىدەك ئېغىر كورۇنەتتى. ئەمما كېيىنكى ۋاقىتلارغا كەلگەندە، داشا يازلىغى سالقىن شامال ۋە سوغاق سۇلارغا، قىشلىغىمۇ جىلىتكە ۋە سوكىنا كىيىم كىيىشكە

كونگەندەك، مۇنداق مۇرەككەپ ھالەتكىمۇ كونۇپ قالدى.

ئۇنىڭ ئىنگلىزغا قويغان ساپ مۇھەببتى ئىكىكى ھەپتە داۋام قىلدى. داشا ئوزىدىن نەپرەتلىنەتتى، ئۇ كىشىدىنمۇ غەزەپلىنەتتى. داشا ئىنگلىزنىڭ چويلا توپنى ئېرىنچەكلىك بىلەن لېكىن چاقىقان ئويىنغانلىغىنى، رۇس ماتروسلىرى بىلەن بىللە تاماق يەپ ئولتۇرغانلىغىنى ئۇزاقتىن بىرنەچچە مەرتەم كورۇپ، ئۇ "دۇنيادا ھەممەدىن ئارتۇق مەپتۇن قىلىش كۇچىگە ئىگە كىشى بولسا كېرەك" دەپ ئويلىدى.

كېيىن، ھىلىقى ئىنگلىزنىڭ يېنىدا ئىگىز بويلۇق، ئورۇق، ئاق پاخماق رەختتىن كىيىم كىيگەن ئىنگلىز قىزى—ئۇنىڭ يارى پەيدا بولدى—دە، ئىككىسى بىللە قاياققىدۇ جۇنەپ كېتىشتى. داشا كېچىچە ئۇخلىمىدى. ئۇ ئوزىدىن ناھايىتى ئاچچىقلانىدى، نەپرەتلەنىدى، تاڭ ئاتار ۋاقتىغا كەلگەندە، "ئومرۇمدە قىلغان ئاخىرقى خاتالىغىم مۇشۇ بولسۇن، ئەمدى زادى خاتا ئىش قىلمايمەن" دىگەن قارارغا كەلدى.

شۇنىڭ بىلەن، داشا تىنچىدى، كېيىن بۇ ئىشنىڭ شۇنچىلىك چاپسان ۋە ئاسان ئوتكەنلىگىگە ئوزىمۇ ئەجەپلەندى. ئەمما، بۇنىڭ ھەممىسى تۇگەپ كەتكەن ئەمەس ئىدى. داشا ئەمدى يەنە بىرسىنىڭ ئوزى بىلەن جىپسلىشىپ كەتكىنىنى، ئوزىگە سىڭىپ كەتكىنىنى، ئوزىنىڭ ئەمدى پۈتۈنلەي باشقىچە—ئاۋالقىدەك يېنىك ۋە پاك ئىكەنلىگىنى، پۈتۈن ۋۇجۇدى يۇمشاپ، نازۇكلىشىپ كەتكەنىنى سەزدى، ئۇ ئەينەككە قاراپ، ئوزىنى ئوزى تونۇماس دەرىجەدە ئوزگىرىپ كەتكىنىنى كوردى، خۇسۇسەن ئۇنىڭ كوزلىرى باشقىچە گۇزەللىشىپ كەتكەن ئىدى! بۇ كوزلەرگە قارىغىنىڭدا

بېشىك ئايلىنىپ كېتەتتى.

ئاۋغۇستنىك ئوتتۇرىلىرىدا سوۋكوۋنسكوۋلار داشا بىلەن پېتىر-بۇرگنا، پانتېلېيمونوۋسكايا كوچىسىدىكى كەك ئويگە كېلىشتى. ھەر سەيشەنبە كەچتە بولىدىغان زىياپەت، رەسىم كورگەزمىلىرى، تىياتىرلاردىكى تۇنجى قېتىم ئويناليغان قالتىس ئويۇنلار، سوتلاردىكى مەشھۇر دەۋالىشىلار يەنە باشلاندى؛ سۇرەت سېتىۋېلىش، قەدىمىي يادىكارلىقلارغا قىزىقىش، كېچىچە "سەمەرقەند" قاۋاقخانىسىدا بولۇش، جېپسلار بەزمىلىرىگە بېرىش باشلاندى. ئارشاڭغا بېرىپ، يىگىرمە ئۈچ قاداق ئېغىرلىغىنى يوقتىپ كەلگەن ھىلىقى ئاشق رولىنى ئالغۇچى يەنە پەيدا بولىدى، بۇ تىنچسىز ھوزۇرلەززەتلەرگە قانداقتۇر ئوزگىرىش بولارمىش دېگەن ئاللىقانداق خاۋاتىرلەندۇرگۇچى ۋە خوشاللىق ئاۋازلىرى قوشۇلدى.

ئەمدى داشانىك كوپ ئويلاشقا، كوپ تەسىرلىنىشكە چولىسى تەگمەيتتى: ئەتىگەنلىگى لېكسىيە ئاڭلاشقا بارىدۇ؛ ھەر كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت توتتە ھەدىسى بىلەن بىللە تاماشا قىلىدۇ؛ كەچقۇرۇنلۇغى تىياتىرغا، كونسېرتلارغا، زىياپەتلەرگە بارىدۇ، مېھمانلار بىلەن بىللە بولىدۇ، بىر مىنۇتمۇ تېچ تۇرۇپ قالمايدۇ.

سەيشەنبە كۈنلىرىنىك بىرىدە، كەچكى تاماقتىن كېيىن، كىشىلەر تاتلىق مەي ئىچىشۇاتقاندا، مېھمانخانىغا ئالېكسى ئالېكسېيېۋېچ بېسسونوۋ كىرىپ كەلدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇنى كورۇپلا قىزىرىپ كەتتى. كوپچىلىك پاراڭدىن توختىدى. بېسسونوۋ سافاغا ئولتۇردى-دە، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇزاتقان بىر ئىستاكان قەھۋىنى ئالدى.

ئىككى نەپەر ئەدىبىيات ھەۋەسكارى—ئىككى ئادۇوكات ئۇنىك

يېنغا كېلىپ ئولتۇرغان ئىدى، بىراق بېسىونوۋ ئايال ساھىپخانىغا ئۇزاق ۋە غەلىتە تىكىلىپ تۇرۇپ، سەنئەت دېگەن نەرسىنىڭ ئومۇمەن يوق نەرسە ئىكەنلىگى، سەنئەت ئەمەس، مۇتەھەملىك، مايمۇنىنىڭ ئاغامچىغا يېپىشىپ ئاسمانغا چىقىشىدەك، كوز باغلىغۇچىلارنىڭ جادۇگەرلىگى ئىكەنلىگى توغرىسىدا گەپ باشلىدى.

ــ مۇنداق شەرىيەت دېگەن نېمە يوق. ئىنسانلارمۇ، سەنئەتمۇ ھەممىسى ئاللىقاچان يوق بولۇپ كەتكەن. روسىيە بولسا ــ ئولۇمتۇك بىر نەرسە، ئۇنىڭ ئەتراپىدا قاغىلار توپى يۇرىدۇ، قاغىلار بەزمە قىلىدۇ. شەھەر يازغانلارنىڭ ھەممىسى دوزاققا چۈشۈپ كويىدۇ.

ئۇ توۋەن ۋە بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن گەپ قىلاتتى، ئۇنىڭ مۇدھىش ۋە نۇرسىز بەشىرىسىدە قىزغۇچ ئىككى داغ پەيدا بولغان ئىدى. ئۇنىڭ يۈمشاق ياقىسى ناھايىتى پۈرلىشىپ كەتكەن، توي كىيىمىگە كۆل توكۈلگەن، گىلەمگە قولىدىكى پىيالىدىن قەھۋە چېچىلغان ئىدى.

ئىككى ئەدىبىيات ھەۋەسكارى بەس ــ مۇنازىرە باشلىماقچى بولغان ئىدى، ئەمما بېسىونوۋ ئۇلارنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنادىن خۇمار كوزلىرىنى ئۈزمەيتتى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى ــ دە، ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى ۋە:

ــ ئۇلپەتچىلىكتە ئولتۇرالمايمەن، رۇخسەت قىلىڭ، مەن كېتەي، ــ دىدى. ئۇنىڭ بۇنداق دېگىنىنى داشا ئاڭلاپ قالدى.

ــ بىر نەرسە ئوقۇپ بېرىڭ، ــ دەپ سورىدى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا تارتىنچاقلىق بىلەن. بېسىونوۋ بولسا بېشىنى چايقىدى. ئۇ يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنانىڭ قولىنى شۇ قەدەر ئۇزاق سويىدىكى، دمىترىيېۋنا يەلكىسىگىچە قىزىرىپ كەتتى.

ئۇ كەتكەندىن كېيىن بەس-مۇنازىرە باشلاندى. ئەرلەر: "ئىشنىڭ قانداقلا بولمىسۇن بىر چېكى بولۇشى كېرەك، ئۇنىڭ ئۇلپەتچىلىگىمىزنى مۇنچۇالا ئوچۇقتىن-ئوچۇق مەنسىتىمەسلىگىگە يول قويغىلى بولمايدۇ" دېگەن پىكىرنى ئېيتىشتى. تەنقىتچى چىرۋا جامائەت ئالدىغا بېرىپ: "جاناپلار، ئۇ غەرق مەس ئىدى" دەيتتى. خوتۇنلار بولسا: "بېسسونوۋنىڭ مەس بولغىنىنىڭ، يا بولمىسا ئۇزىگە خاس كەيپىياتتا بولغىنىنىڭ ھېچبىر پەرقى يوق، ئۇ ھەر ھالدا كىشىنى ھاياجانلاندۇرغۇچى ئادەم؛ جامائەت ئۇنىڭ بۇ تەرىپىنى بىلىپ قويسۇن" دېگەن قارارغا كېلىشتى.

تاڭنىسى چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا، داشا: بېسسونوۋ ماڭا شۇنداق "ھەقىقى" ئادەملەرنىڭ بىرىدەك كورۇنىدۇ، دېدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنانىڭ ھەممە ئۇلپەتلىرى بېسسونوۋنىڭ كەچۈرمىشلىرى، گۇناھلىرى، دىت ۋە ئىستىگى تەسىرىگە بېرىلگەن ئىدى. "بۇنداق كىشىنى دەپ ئەس-ھوشۇڭدىن ئايرىلساڭمۇ ئەرزىيدۇ، كاتە."

نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئاچچىغى كەلدى: "سەن ئۇنى، داشا، ئۇزەڭدىن ئۇزەك مەشھۇر-ئاتاقلىق ئادەم دەپ ئويلاپ يۇرىسەن." يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇنىچىقمىدى. بېسسونوۋ سموكوۋنىكوۋلار-نىڭكىگە كەلمەيدىغان بولدى. ئۇنىڭ ئايال ئارتىس چاروديېۋانىڭ پەدەزخانىسىغا تولاراق كىرىپ-چىقىپ تۇرىدىغانلىغى توغرىسىدا سوز-چوچەك تارقالدى. كۆلىچېك يولداشلىرى بىلەن بىللە چارودىيېۋانى كورگىلى بارغان ئىدى، ئۇلار ئۇ قورايدەك ئورۇق ئىكەن، چىلتەكلىك يۇپكىسىدىن باشقا ھېچ نەرسىسى يوق ئىكەن، دەپ مەيۇسلەنگەن ھالدا قايتىشتى.

بىر كۈنى داشا كورگەزمىدە بېسسونوۋنى كورۈپ قالدى. بېس-

سونوۋ دەرىزە يېنىدا رەسىملەر كاتولوگىنى پەرۋاسىزلىق بىلەن ۋاراقلاپ تۇرغان ئىدى، ئۇنىڭ ئالدىدا خوددى ھەيكەلگە قاراپ تۇرغاندەك، تېخنىكومدا ئوقۇيدىغان پاكار ئىككى قىز ئۇنىڭغا ھەجىيىپ تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى. داشا ئۇنىڭ يېنىدىن ئالدىرىماس-تىن ئوتتى-دە، نېرىقى زالغا كىرىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى. ئۇنىڭ پۇتلىرى بىردىن تىلىپ، ئوزى مەيۇسلىنىپ كەتكەن ئىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، داشا بىسسونوۋنىڭ سۇرىتىنى سېتىۋېلىپ، ئوز ئورۇندۇغىغا قويۇپ قويدى. ئاۋال ئۇنىڭ شېرلىرى-نېپىز، ئاق مۇقاۋىلىق ئۇچ توپلام شېر داشاغا زەھەردەك تەسىر قىلدى: ئۇ گويا ئاللىقانداق ياۋۇز ۋە سىرلىق ئىشقا شېرىك بولغاندەك، نەچچە كۈنگىچە ئوزىنى يوقاتقاندەك، ئوزىنى بىلمەي يۈردى. ئەمما داشا بۇ شېرلارنى قايتۇرۇپ-قايتۇرۇپ ئوقۇغانسېرى، خوددى قۇلىغا: ئوزەڭنى ئۇنتۇغىن، قويۇۋەتكىن، ئۇنىڭدىن ئەڭ قىممەت دەپ بىلگىنىڭنى ئايمىغىن، ئەسلىدە بولمايدىغاندەك ھەرقانداق نەمنى خىيال قىل دېگەندەك، يۈرەكنى ئەزگۈچى تۈيغۇنى زوق بىلەن سېزىشكە باشلىدى.

ئۇ بېسسونوۋنى قەلبىگە پۈكۈپ، "پەلسەپە كېچىلىگى"گە قاتنىشىشقا باشلىغان ئىدى، بېسسونوۋ ئۇ يەرگە ھەممىدىن كېيىن كېلەتتى ھەمدە ئاز گەپ قىلاتتى، ئەمما داشا ئويىگە ھەر قېتىم ھاياجان بىلەن قايتاتتى، ئويىدە مېھمان بارلىغىنى بايقاش بىلەن، ناھايىتى خوشال بولاتتى. ئۇنىڭ ئىزىزەت-ھورمىتى ئەمدى زىيانغا ئۇچرىمايدىغان بولغان ئىدى.

ئۇ بۇگۈن ئوزى يالغوز سكرەبىن مۇقاملىرىنى چېلىپ ئولتۇراتتى، رايالىنىڭ ئاۋازى گويا چوكا مۇزدەك ئۇنىڭ قەلبىگە ئاستا-ئاستا

كىرىپ، تېگى يوق قاپ-قاراڭغۇ كولنىڭ تېرەن يېرىگە چۈشۈپ كېتىۋاتقانىدەك قىلاتتى، ئۇ چاغدا، كولدىكى سۇ چايقىلىپ، ئۇنى چوكتۇرۇۋېتەتتى، كول سۈيى بولسا توختىماي چايقىلىپ ئورلەپ-پەسىيىپ تۇراتتى، مانا مۇشۇنداق ئىلىق قاراڭغۇلۇقتا، ئۇنىڭ يۈرىگى دۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇراتتى، خۇددى ھازىر، شۇ تاپىنىڭ، شۇ مىنۇتىنىڭ ئوزىدە كۈتۈلمىگەن بىر ئىش بولۇپ قالىدىغانىدەك تۇيۇلاتتى.

داشا قولىلىرىنى تىزىغا قويۇپ، بېشىنى كوتەردى. ئاپىلىسىن رەڭلىك لامپا ششىسىدىن چۈشكەن يورۇقلۇقتا ئوي تاملىرىدىن خۇددى دۈنيانىڭ بىرىنچى يارىتىلىش كۈنىدە پەيدا بولغان ئەر-ۋاھلاردەك، يۈزلىرى قىپ-قىزىل، جاغ چىشلىرى كېرىلگەن، كوزلىرى چانغىدىن چىقىپ كەتكەن، يۈزلىرى ئىششىپ چىقىقان رەسىملەر ئالىيىپ تۇراتتى.

"شۇنداق، خانىم، ئىشىمىز چاتاق" دەيتتى داشا ئوزىگە ئوزى. ئۇ رايالنىڭ تىللىرىنى سولدىن ئوڭغا تۆتاش سىرىپ بېسىپ چىقتى-دە، قاپقىغىنى ئاستا يېپىپ قويۇپ، ياپون پوسۇندىكى قۇتىسىدىن تاماكا ئېلىپ چېكىۋىدى، ئىس ئوپكىسىگە كەتتى؛ ئاندىن ئۇ تاماكىنى كۆلدانغا سىلىپ، ئېزىپ تاشلىدى.

ــ نىكولاي ئىۋانوۋىچ، سائەت قانچە بولدى؟ ــ قاتتىق توۋلاپ سورىدى داشا، ئۇنىڭ بۇ ئاۋازى توت ئوينىڭ نېرىسىدىكى كىشىگىمۇ ئاڭلانىدى.

كۆتۈپخانىدا بىر نەرسىنىڭ تاراقلاپ يەرگە چۈشۈپ كەتكىنى ئاڭلانىدى، ئەمما ھىچكىمنىڭ ئۇنىڭ بىلەن كارى بولمىدى. ئىشكىتە ئۇلۇغ موغول پەيدا بولدى، ئۇ ئەينەكىكە قاراپ تۇرۇپ،

كەچكى تاماقنىڭ تەييار بولغانلىغىنى خەۋەر قىلدى.

داشا ئاشخانىغا چىقىپ، سولىشىپ قالغان گۈل تۈرغان تەشتەك ئالدىغا كېلىپ ئولتۇردى-دە، گۈل يوپۇرماقلىرىنى داستىخانغا ئاستا-ئاستا ئۆزۈپ تاشلاشقا باشلىدى، موغول چاي، مۇزلتىلغان گوش، پوشكال ئەكەلدى. كېيىن ياقىسىز، يېڭى، كوك كىيىم كىيگەن نىكولاي ئىۋانوۋىچمۇ كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ چاچلىرى چۈگۈلۈپ كەتكەن، سول تەرەپكە قىيشىيىپ كەتكەن ساقىلىغا سافا كوپىسىدىكى بىر تال پەي يېپىشقان ئىدى.

نىكولاي ئىۋانوۋىچ داشا بىلەن كوڭۈلسىز ۋە قاپاقلىرى سېلىنغان هالدا بېشىنى قىمىرلىتىپ سالاملاشتى-دە، ئۇستەلنىڭ بىر چېتىدە ئولتۇرۇپ، پوشكال سېلىنغان تەخسىنى ئالدىغا تارتىپ، ئىشتەي بىلەن يېيىشكە باشلىدى.

كېيىن، ئۇ ئۇستەلنىڭ بىر چېتىگە جەينىگىنى قويۇپ، يۇڭلۇق مۇشتۇمىنى ئىڭىگىگە تىرەدى، ئۆزۈلگەن گۈل يوپۇرماقلىرىدىن كوزىنى ئۆزمەي، بوش ۋە غەيرى تەبىي ئاۋاز بىلەن:

ــ تۇنۇگۈن ئاخشام هەدەڭ ماڭا ۋاپاسىزلىق قىلدى، ــ دىدى.

4

ئۇنىڭ بىر تۇققان، سويۇملۇق هەدىسى كاتە قانداقتۇر دەھشەتلىك، چۈشىنىش قىيىن بولغان، سەت بىر ئىشنى قىلغان! ئۇ تۇنۇگۈن ئاخشام بېشىنى ياستۇقىغا قويۇپ، ئوزىنىڭ ئەڭ يېقىن،

جاندىن ئەزىز ۋە ئىسسىق نەرسىسىدىن يۈز ئۇرۇپ ياتقان، ئۇنىڭ پۈتۈن ۋۇجۇدى ئېزىلگەن، خارلانغان! مانا بۇلار داشانىڭ نكولاي ئۇناۋۇچ ئېيتقان ۋاپاسىزلىق توغرىسىدىكى تەسەۋۋۇرلىرى ئىدى، ئۇ بۇ تەسەۋۋۇرلارنى قىلۋېتىپ سەسكىنىپ-سەسكىنىپ كېتەتتى. ئۇنىڭ ئۇستىگە كاتەنىڭ ئۇزىمۇ ئويدە يوق بولۇپ، ئۇ گويا بۇ دۇنيادىن كەتكەندەك تۇيۇلاتتى.

داشا دەسلەپتە قېتىپ قالدى، كوزلىرى قاراڭغۇلىشىپ كەتتى. ئۇ دېمىنى ئالماستىن، نىكولاي ئۇناۋۇچ ھازىر يە ھوكرەپ يىغلۇۋېتىدۇ، يە ئاۋازىنىڭ بېرىچە ۋاقىرايدۇ، دەپ ئويلىدى. ئەمما كىم بىلسۇن، نىكولاي ئۇناۋۇچ ھىلىقى پاراڭنى قىلغاندىن كېيىن، باشقا ھېچنىمە دېمىدى-دە، ۋىلكىداننى ئايلاندۇرۇپ ئويناپ ئولتۇرۇۋەردى. داشا ئۇنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قاراشقا پېتىنالمىدى.

خېلى ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن، نىكولاي ئۇناۋۇچ ئۇستەلنى تاراقلىتىپ، ئورنىدىن تۇردى-دە، كۇتۇپخانىغا كىرىپ كەتتى. "تاپانچا بىلەن ئوزىنى ئوزى ئاتىدىغان بولدى" دەپ ئويلىدى داشا، ئەمما ئۇنداق ئىش بولمىدى. داشا نىكولاي ئۇناۋۇچنىڭ يۇڭلۇق يوغان قوللىرىنى ئۇستەلگە قاناق قويغانلىغىنى ئەسلەپ، ئۇنىڭغا كۇچلۇك، ھەش-پەش دېگىچە ئوتۇپ كېتىدىغان رەھىمى كېلىپ قالدى. كېيىن نىكولاي ئۇناۋۇچ ئۇنىڭ خىيالىدىن كوتىرىلدى؛ داشانىڭ خىيالىدا "ئەمدى قانداق قىلىش كېرەك؟ قانداق قىلىش كېرەك؟" دېگەن پىكىرلەر تەكرارلىنىۋەردى. ئۇنىڭ مىڭىسىدە بىرنىمىلەر جاراڭلاپ تۇراتتى—ھەممە نەرسە سۇنغان، پارچىلانغان ئىدى.

ئۇلۇغ موغول بوبۇرۇك مىلەڭزىنىڭ كەينىدىن پەتنۇس كوتىرىپ كىرىپ كەلدى. داشا ئۇنىڭغا كوز تاشلىشى بىلەنلا، ئەمدىلىكتە ھېچقانداق ئۇلۇغ موغولنىڭ بولماسلىغىنى بىلدى. بۇ چاغدا ئۇنىڭ كوزلىرىدىن ياش ئەگمىدى؛ ئۇ چىشىنى چىڭ چىشلىگەن پېتى يۇگۇرۇپ مېھمانخانىغا كىرىپ كەتتى.

بۇ يەردىكى ھەممە بۇيۇم كاتەنىڭ ئوز قولى ۋە خاھىشى بىلەن جاي-جايىغا تىزىپ، جايلاشتۇرۇپ قويۇلغان ئىدى. ئەمما ئەمدى كاتەنىڭ روھى بۇ ئويدىن كەتكەن، بۇ يەر بەئەينى چول-جەزىرە ھالىتىگە كېلىپ قالغان ئىدى. داشا سافادا ئولتۇردى. سەل ئوتكەندىن كېيىن ئۇنىڭ كوزى يېقىندا سېتىۋالغان رەسىمگە چۈشتى. ئۇ بۇ رەسىمنى تۇنجى قېتىم كورۇپ تۇراتتى، شۇنداقلا بۇ رەسىمدە نىملەر تەسۋىرلەنگەنلىگىنىمۇ بىرىنچى قېتىم چۈشەندى.

رەسىمدە پۇتۇن بەدىنى قىزىل بوياق بىلەن بويالغان يالىڭاچ خوتۇن تەسۋىرلەنگەن بولۇپ، ئۇنىڭ تېرىسى خۇددى سويۇۋېلىنغاندەك تۇيۇلاتتى. ئاغزى بىر يېقىدا، بۇرنى پۇتۇنلەي يوق، ئەمما بۇرنىنىڭ ئورنىغا ئۇچ بۇلۇڭلۇق توشۇك سىزىپ قويۇلغان، بېشى چاسا شەكىللىك، ئۇنىڭغا قانداقتۇ لاتا، ھەقىقى لاتا يېپىشتۇرۇپ قويۇلغان، پۇتلىرى بولسا خۇددى مخلاپ قويۇلغان ئىككى يېرىندىغا ئوخشاپ كېتەتتى. قولىغا گۈل تۇتقۇزۇپ قويۇلغان. رەسىمنىڭ باشقا تەرەپلىرى دەھشەتلىك. ھەمىدىن يامان يېرى شۇ ئىدىكى، بۇ خوتۇن چاتىرىغىنى كەرگەن ھالەتتە ئولتۇراتتى. رەسىمنىڭ نامى "مۇھەببەت" دەپ ئاتىلاتتى. كاتە ئۇنى ھازىرقى زامانىدىكى ۋېناس دەيتتى.

"ئەسلىدە كاتەنىڭ ئەجەل ئۇرغۇر بۇ خوتۇنغا زوقلىنىشىنىڭ

سەۋىۋى شۇنىڭدا ئىكەن-دە! ئەمدى، ئۇنىڭ ئوزىمۇ مۇشۇ رەسىم-دىكى خوتۇنغا ئوخشايدۇ، گۈل تۇتۇپ بىر بۇلۇڭدا ئولتۇرغاندۇ، بەلكىم." داشا يۇزىنى سافانىڭ كوپىسىگە قويۇپ يېتىپ يىغلۇۋەتتى ۋە ئاۋاز چىقارماسلىق ئۈچۈن كوپىسىنى چىشلىۋالدى. خېلىدىن كېيىن، مېھمانخانىغا نىكولاي ئىۋانوۋىچمۇ كىرىپ كەلدى، ئۇ ئاياقلىرىنى كېرىپ، چاقمىغىنى ئاچچىق بىلەن چاقىتى-دە، رايالنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭ تىللىرىنى بېسۇدى، ئۇنىڭدىن كۆتۈلمىگەندە، بىر "كىچىك مۇقام" ياڭرىدى، بۇنىڭدىن داشانىڭ تېنى جىغلداپ كەتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ رايال قاپقىغىنى تاق قىلىپ ياپتى-دە:

—بۇنداق بولۇشى كۆكلۈمگە كەچكەن ئىدى، —دىدى.

داشا بۇ گەپنىڭ مەنىسىگە دەرروڭ چۈشىنەلمىگىنى ئۈچۈن، ئۇنى كۆكلىدە بىرنەچچە مەرتىۋە تەكرارلىدى. بىردىن دالاندا قوڭغۇراق چېلىندى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ ساقلىنى چاڭگاللىدى-دە، بوغۇق ئاۋاز بىلەن "ئو—و—و!" دەپ ئوز كۆتۈپخانىسىغا كىرىپ كەتتى. ئۇلۇغ موغولنىڭ دالاندا ئات تۇيغىغى ئاۋازىدەك ئاۋاز چىقىرىپ دوكۇلداپ يۇرگىنى ئاڭلانىدى. داشا سافادىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى، ئۇنىڭ يۇرىگى دۈپۈلدەپ ئۇرغىنىدىن، كوز ئالدى قاراڭغۇلىشىپ كەتكەن ئىدى—ئۇ يۇگۇرۇپ دالانغا چىقتى.

دالاندا يېكاتېرىنا سوغاقتا ئەركىلىشىپ كەتكەن بارماقلىرى بىلەن يۈگلۈق قالپىغىنىڭ چىلتىگىنى يېشىۋاتاتتى. ئۇ سوغاقتا قىزىرىپ كەتكەن يۈزىنى سويۇپ قويۇش ئۈچۈن سىگلىسىغا تۇتتى، لېكىن ئۇنىڭدىن ھېچبىر نەتىجە چىقمىغانىدىن كېيىن، بېشىدىن قالپىغىنى ئېلىپ تاشلىدى-دە، بېشىنى بىر سىلكىپ، سىگلىسىغا كوك كوزلىرى بىلەن قاتتىق تىكىلىپ قاردى.

ـــنىمە بولدۇڭلار، ئۇرۇشۇپ قالدىڭلارمۇ؟ـــدەپ سوردى ئۇ، كوكرەكتىن چىققان، ھەر ۋاقىتتىكىدەك مۇلايىم ئاۋاز بىلەن.

داشا نىكولاي ئۇئانوۋىچنىڭ ئوي ئىچىدە كىيىدىغان ۋە "موتور-لۇق كېمە" دەپ ئاتىلىدىغان خۇرۇم كالىچىغا تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى، ئەمدىلىكتە بىر جۈپ كالاچ خۇددى ئىككى يېتىمدەك بىر بۇلۇڭدا تۇراتتى. داشانىڭ ئىگىسى تىترىدى.

ـــيوقسۇ، ھېچنىمە بولمىغىنى يوق. ئۇزۇم كوگۇلسىز بولۇپ قالدىم.

يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا كۇلرەڭ جۇۋىسىنىڭ چوڭ تۈگمىلىرىنى ئالدىرىماستىن يەشتى ۋە يالىڭاچ يەلكىسىدىن سىلكىتىپ چۈشۈردى، ئەمدى ئۇ ئىسسىقتىنا، نازۇكىنا ۋە ھارغىن كورۇنىدى. كېيىن ئۇ ئىگىشىپ كالىچىنى يېشىۋېتىپ:

ـــقارىغىن، ئاپتوموبىل ئىزدەپ تاپقىچە، ئاياقلىرىم ھول بولۇپ كەتتى، ـــدىدى.

شۇ چاغدا، داشا نىكولاي ئۇئانوۋىچنىڭ كالىچىدىن كوزىنى ئۈزمىگەن پېتى قوپالغىنا سوردى:

ـــكاتە، قەيەردىن كېلىشىڭ؟

ـــئەدىبىياتچىلارنىڭ زىياپىتىگە قاتنىشىپ كەلدىم، جېنىم، ئەمما كىمنىڭ شەرىپىگە زىياپەت بېرىلگەنلىگىنى ئۇزەممۇ بىلمەيمەن. ئىش قىلىپ شۇنداق بولدى. ئولگۇدەك ھېرىپ كەتتىم، ئۇيقۇم بەك كېپكەتتى.

ئۇ ئاشخانىغا كىردى ۋە سومكىسىنى جوزىغا تاشلاپ، بۇرنىنى ياغلىغى بىلەن سۈرتتى، كېيىن سوردى:

ـــگۇلنى كىم ئۈزدى؟ نىكولاي ئىۋانوۋىچ قېنى؟ ئۇ ئۇخلاۋا-

تامدۇ؟

داشا گاڭگىراپ قالدى: ھەدىسى ئەنە ئاۋۇ رەسىمدىكى ئەجەل ئۇرغۇر خوتۇنغا زادىلا ئوخشمايتتى. ئۇ ھەتتا يات ئەمەسلا بولۇپ قالماي، بەلكى خۇسۇسەن ناھايىتى يېقىن ۋە جاندىن ئەزىز كورۇ-نەتتىكى، ئۇنىڭ ھەممە يېرىنى سىلاپ-سىپىغىسى كېلەتتى.

ئەمما، داشا پۈتۈن كۈچىنى يىغىپ، داستىخانىنىڭ بۇنىڭدىن يېرىم سائەت ئاۋال نىكولاي ئۇنوۋىچ پوشكال يىگەن جايىنى تاتىلاپ تۇرۇپ:

ـــ كاتە! ـــ دىدى.

ـــ نىمە، جېنىم؟

ـــ مەن ھەممىنى بىلىمەن.

ـــ نىمىلەرنى بىلىسەن؟ خۇدايىم، نىمە بولدى؟

يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئۇستەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى، ئۇنىڭ تىزى داشانىڭ تىزىغا تېگىپ تۇراتتى ۋە سىگىلىسىغا قىزىقىپ قارايتتى.

ـــ نىكولاي ئۇنوۋىچ ماڭا ھەممە گەپنى ئېيتىپ بەردى، ـــ دىدى داشا.

ئۇ ھەدىسىنىڭ يۈزىدە قانداق ئۆزگىرىشنىڭ بولغانلىغىنى كورمىدى.

ئاخىر ئۇزاقتا سوزۇلغان جىملىقتىن كېيىن، يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئاچچىقلانغان ئاۋاز بىلەن سورىدى:

ـــ نىكولاي ئۇنوۋىچ مەن توغرىلىق قانداق ياماڭ گەپلەرنى قىلدى؟

ـــ كاتە، بۇنى ئۆزەڭ بىلىسەن.

ـــ ياق، بلمەيمەن.

ئۇنىڭ "بلمەيمەن" دېگىنى مولدۇردەك سوغاق ئاڭلاندى.

داشا شۇ زامات ھەدىسىنىڭ ئايىغى تەرىپىدە ئولتۇردى.

ـــ ئۇنداق بولسا، بۇنىڭ ھەممىسى يالغانكەن-دە؟ كاتەم، قان-قېرىنداش ھەدەم، جېنىم ھەدە، گۈزەل ھەدە، ئېيتقىنا ـــ بۇلارنىڭ ھەممىسى يالغانمىدى-ھە؟ ـــ دېدى داشا ۋە كاتەنىڭ كىچىك ئېرىنە-چىدەك كوك تومۇرلىرى تارقالغان يۇمشاق، ئەتىر سېپىلگەن ئاپپاق ۋە نازۇك قوللىرىنى سلاپ تۇرۇپ چوكۈلدىتىپ سويۇشكە باشلىدى.

ـــ ھە، ئەلۋەتتە يالغان، ـــ دېدى يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ھارغاڭ-لىغدىن كوزلىرىنى يۇمۇپ، ـــ بولدى، كوز يېشى قىلما. ئەتىلا بۇرنۇڭ ئىششىپ، كوزلىرىڭنى قىزارتىپ يۇرىسەن!

ئۇ داشانى قولتۇغدىن كوتىرىپ تۇرغۇزدى-دە، چېچىغا خېلىغە-چە سويدى.

ـــ ماڭا قارىغىن، مەن ئەخمەقلىق قىلدىم! ـــ دېدى داشا بېشىنى ھەدىسىنىڭ مەيدىسىگە قويۇپ.

شۇ ئەسنادا، كۆتۈپخانىدىن نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ:

ـــ ئۇ يالغان گەپ قىلمۇاتىدۇ! ـــ دېگەن قاتتىق ۋە ئېنىق ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئاچا-سىڭىل يالت قىلىپ بىشككە قارىدى، ئەمما ئىشىك يېپىق ئىدى.

ـــ بېرىپ ئۇخلا، قىز، ـــ دېدى يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا، ـــ مەن كىرىپ، بۇ مەسىلىنى ئايدىڭلاشتۇرىمەن. ئەمىلىيەتتىمۇ بۇ قىزنىڭ ئىشى ـــ مەن ھېرىپ يىقىلىپ چۈشۈشكە ئاز قالدىم.

ئۇ داشانى ئويىگىچە ئۇزاتتى ۋە ئۇنى پەرىشان ھالدا سويۇپ

قويدى، كېيىن ئاشخانىغا قايتىپ، سومكىسىنى ئالدى، چېچىدىكى تاغىنى توغرىلاپ، كۆتۈپخانا ئىشگىنى بىر بارمىغى بىلەن ئاستاغىنا تاقىلداتتى:

ــ نىكولاي، ئىشكنى ئاچقىن.

ھېچقانداق جاۋاپ بولمىدى. سەل جىمجىتلىقتىن كېيىن شىپىر قىلغان تاۋۇش ئاڭلاندى، ئىشككە ئاچقۇچ سېلىندى، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئويگە كىرىشى بىلەن، كەينىگە قاراپمۇ قويماي ئۇستەل يېنىغا كېتىۋاتقان ئېرىنىڭ كەڭ يەلكىسىگە كوزى چۈشتى؛ ئېرى ئۇستەل يېنىغا بېرىپ، كون قاپلانغان سافادا ئولتۇردى ۋە پىل سوڭگىدىن ياسالغان پىچاق بىلەن كىتابنىڭ پۈكلەنگەن يېرىدىن كېسىشكە باشلىدى (بۇ كىتاپ ۋاسسېرمان① يازغان «قىرىق ياشلىق ئەر» دېگەن رومان ئىدى).

نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئەتەي كۆتۈپخانىدا يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا يوقتەك ئىش قىلاتتى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا سافادا ئولتۇرۇپ، تىزلىرىنى يۇپكىسىنىڭ ئىتىگى بىلەن يېپىپ، قولياغلىغىنى سومكىسىغا سالدى-دە، ئۇنى چەك قىلىپ ياپتى. سومكىسىنىڭ چەك قىلغان ئاۋازىدىن نىكولاي ئۇۋانوۋىچنىڭ بېشىدىكى بىر تۈتام چېچى قىمىرلاپ كەتتى.

ــ مەن بىر ئىشنىڭ تېگىگە يېتەلمەيۋاتىمەن، ــ دېدى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا، ــ نېمە دەپ ئويلىساڭ ئويلاۋەرگىن، بۇ سېنىڭ ئىختىيارىڭدىكى ئىش، ئەمما سەندىن ئوتۇنۇپ سورايمەنكى، ئوزەڭ-

① ۋاسسېرمان (1873 ــ 1934) ــ نېمىس يازغۇچىسى. «زىرندورفلىق يەھۇدى» قاتارلىق نەچچە ئون رومان-پوۋېست، ھېكايىلەرنى يازغان. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

نىڭ قىياسىڭنى داشاغا دەپ يۈرمىگىن.

بۇ گەپنى ئاڭلىغان نىكولاي ئۇنوۋىچ ئولتۇرغان يېرىدىن دەررۇ بۇرۇلدى-دە، بوينىنى سوزۇپ، ساقلىنى دىڭگايتىپ، چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ دېدى:

ــ بۇنى قىياس دېيىشكە ئۇيالمامسەن؟

ــ نېمە دەۋاتسەن؟

ــ ناھايىتى ياخشى! چۈشەنمەيدىكەنسەن-دە؟ ھىم، بۇزۇق خوتۇنلارغا ئوخشاش يۈرۈشنى ناھايىتى ياخشى چۈشەنسەڭ كېرەك؟

بۇ گەپلەرنى ئاڭلىغان ئېكاتېرىنا دمترىيېۋنانىڭ ئاغزى ئېچىلىپلا قالدى، ئۇ ئېرىنىڭ غەزەپتىن قىزىرىپ، تەرلەپ-پىشىپ كەتكەن يۈزىگە قاراپ، ئاستاغىنا دېدى:

ــ ماڭا قارىغىنا، سەن قاچاندىن بۇيان مېنى مۇنداق ھاقارەتلەيدىغان بولۇپ قالدىڭ؟

ــ كەچۈرگەيسەن! ئەمما مەن باشقىچە ئاھاڭدا سەن بىلەن پاراڭلىشىشنى بىلمەيمەن. قىسقىسى، بۇ ئىشنىڭ پۈتۈن تەپسىلاتىنى بىلىشنى خالايمەن.

ــ قانداق ئىشنىڭ تەپسىلاتىنى؟

ــ كوزۇمگە قاراپ تۇرۇپ، يالغان گەپ قىلما!

ــ ھە، ھە، سەن ھىلىقى ئىشنى دەۋاتامسەن! ــ ئېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ھېرىپ ماغدۇرسىزلانغاندەك، يوغان كوزلىرىنى چىمىرلاتتى، ــ يېقىندىلا، مەن ساڭا بىر نەرسە دېگەندەك قىلىۋىدىم،... ئەمما زادى نىمىلەرنى دېگەنلىگىم ئېسىمدىن كوتىرىلىپ قاپتۇ.

ــ كىم بىلەن شۇنداق قىلغىنىڭنى بىلىشنى خالايمەن.

ــ ئۇزەمۇ بىلمەيمەن.

ـــمەن سېنىڭ يالغان گەپ قىلماسلىغىنى يەنە ئوتۇنۇپ سورايمەن...

ـــيالغان گەپ قىلۋاتقىنىم يوق. سېنىڭ ئالدىڭدا يالغان گەپ قىلىپ نېمە قىلاتتىم؟ خوپ، ئېيتقانمۇ بولاي. ئاچچىغىم كەلگەندە ھەممىنى دەۋەرگەن بولغيتتىم، ئېيتقانلىرىمنى ئەمدى ئۇنتۇپ قالدىم.

خوتۇنى بۇ گەپلەرنى قىلۋاتقان چاغدا، نىكولاي ئۇۋانوۋىچنىڭ يۈزى تاشتەك قاتتىق ئىدى، ئەمما ئۇنىڭ يۈرىگى شاتلىقتىن سوقۇپ، تىترەشكە باشلىدى: "خۇدانغا شۈكۈر، ئۇنىڭ ئۆزى توغرىسىدا ئېيتقانلىرى يالغان ئىكەن"، مانا ئەمدى ھېچقانداق خەۋپ-خەتەرسىز، ھېچ نەرسىگە ئىشەنمەسلىك ۋە كۆڭۈلنى خاتىرجەم قىلىش مۇمكىن ئىكەن دەپ ئويلىدى ئۇ.

ئۇ ئورۇندۇقتىن تۇرۇپ، گىلەم ئۈستىدە ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا يۈرۈشكە باشلىدى. گايىدا توختاپ، پىل سوڭگىدىن قىلىنغان پىچاقنى ھاۋادا سىلكىپ قويۇپ، ئائىلىنىڭ زاۋالغا يۈز تۇتقانلىقى، ئەخلاقسىزلىق بۆرۈلغانلىقى، ئەرنىڭ ياردەمچىسى بولغان ئايال كىشىنىڭ-يەنى خوتۇن ۋە ئاينىڭ مۇقەددەس ۋە ئۇنتۇلغان بۇرچى توغرىسىدا سۆزلەپ كەتتى. ئۇ يېكاتېرىنا دمىترىيېۋناغا "سېنىڭ روھىڭ مەنسىز، قان-تەر بەدىلىگە تاپقان پۇلنى بىكارغا خەجلەيسەن" دەپ كايىيتتى ("قان-تەر بەدىلىگە ئەمەس، تىلىڭنى چاينا" دەپ ئۇنىڭ گېپىنى تۆۋەتتى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا). ياق، قان-تەر بەدىلىگىلا ئەمەس، پۈتۈن ئەقلى-ھۇشۇم بەدىلىگە تاپقان، دىدى نىكولاي ئۇۋانوۋىچ. ئۇ خوتۇنىنىڭ ھەرقانداق ئادەم بىلەن دوست بولۇۋېرىدىغانلىغىنى، ئۇي ئىشلىرى بىلەن كارى بولمايۋاتقىنىغا ئىشەنمەيتتى. ئۇ ئۆزىنى ئالدىنىپ، ئۇنىڭ ئۆزىنى ئالدىغانلىغىغا ئىش

قانلىغىنى، ئۇلۇغ موغولدەك بىر "بولمىغۇر"نى ھەددىدىن تاشقىرى ياخشى كورۈۋاتقانلىغىنى ئېيتتى، ھەتتا "چاكىنا مېھمانخانىدىكى كىشىنىڭ كۆڭلىنى ئاينىتىدىغان رەسىملەر"نى تىلغا ئېلىپ ئەيىپلىدى.

قىسقىسى، نىكولاي ئىۋانوۋىچ كۆڭلىدىكى ھەممە گەپنى ئېيتىپ، ئىچ پۈشۈغىنى چىقىرىۋالدى.

ۋاقىت كەچىسى سائەت ئۈچتىن ئوتكەن ئىدى. ئۇنىڭ ئېرىنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ، ئاخىر جىم بولغان چاغدا، يېكاتېرىنا دىمىترىيەۋنا:

— دۇنيادا سېمىز ۋە شاللاق ئەردىنمۇ بەتتەر ئادەم بولماس، — دىدى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ياتىغا كىرىپ كەتتى.

ئەمما نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئەمدى خوتۇنىنىڭ بۇ گەپلىرىدىن ئاچچىقلانمىدى. ئۇ ئالدىرماستىن يېشىنىپ، كىيىملىرىنى ئورۇندۇققا قويۇپ، سائىتىنى بۇرىدى-دە، يېنىكچىنە بىر ئۆھ تارتىۋېلىپ، كون قاپلانغان سافاغا سېلىنغان ئورۇنغا كىرىپ ياتتى.

"شۇنداق، تۇرمۇشىمىز تۈزۈك بولمايۋاتىدۇ، تۇرمۇشىمىزنى ئۈزۈل-كېسىل ئوزگەرتىشىمىز كېرەك. ھەممىسى تۈزۈك ئەمەس، تۈزۈك ئەمەس" دەپ ئويلايتتى ئۇ كىتاپ ۋاراقلاپ تۇرۇپ، ئۇيقۇدىن ئاۋال كەيپىنى سەل بەسىش ئۈچۈن. بىراق ئۇ كىتابنى دەررۇ قويۇپ، قۇلاق سالدى. ئويىنىڭ ئىچى جىمجىت ئىدى. كىمدۇ بىرسى بۇرنىنى قاقتى، بۇ تاۋۇشتىن ئۇنىڭ يۈرىگى دۈپۈلدىگىلى تۇردى. "يىغلاۋاتىدۇ" دەپ ئويلىدى ئۇ، "ھەي، ئەتتەگەي، ئارتۇقچە گەپ قىلىۋەتكەن بولسام كېرەك".

ئۇ ئوتكەنكى ھەممە گەپنى ۋە كاتەنىڭ قۇلاق سېلىپ ئولتۇرغانلىغىنى ئەسلەپ، خوتۇنىغا ئېچىندى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇش ئۈچۈن بىلىگىگە تىرەلگەن ئىدى، بىردىنلا، بىرنەچچە كۈن توختىماستىن

ئىشلەپ ھارغانىدەك، پۈتۈن تېنىدە ھارغىنلىق پەيدا بولدى-دە، بېشىنى ياستۇققا قويۇپ ئۇخلاپ قالدى.

داشا ئۇزىنىڭ پاك-پاكىز تازىلانغان ۋە ئوبدان سەرەمجانلاشقان ئۆرۈلغان بولمىسىگە كىرىپ يېشىندى، چېچىدىكى تاغاقنى ئېلىپ، بېشىنى سىلكىگەن ئىدى، ھەممە چاچ قىستۇرغۇچى توكۇلۇپ چۈشتى. كېيىن ئاپپاق ئورۇندا يېتىپ، يۈتقانىنى ئاغزىغىچە تارتتى-دە، كوزلىرىنى يۇمدى. "خۇداغا شۈكۈر، ئاخىر خەيرلىك بولدى! ئەمدىلىكتە بىمالال ئۇخلايدىغان بولدۇم، ئۇخلاپ قالايچۇ!" ئۇنىڭ كوز ئالدىدا قانداقتۇر كۆلكىلىك تەلەت تەسۈرى پەيدا بولدى. داشا كۆلۈمسىرىدى-دە، تىزلىرىنى پۈكۈپ، ياستۇقنى قۇچاقلىدى. ئۇنى قاپ-قارا ۋە شىرىن ئۇيقۇ باسقان چاغدا، بىردىن ئۇنىڭ قۇلىغا كاتەنىڭ "ھە، ئەلۋەتتە يالغان!" دېگەن گەپلىرى ئاڭلانغاندەك بولدى. داشا كوزىنى ئاچتى. "مەن كاتەگە بىر ئېغىزمۇ سوز قىلمىدىم، ھىچنىمە دىمىدىم، پەقەت: راستمۇ، يالغانمۇ؟ دەپلا سورىغان ئىدىم، خالاس. شۇنداقتىمۇ ئۇ گەپنىڭ نىمە توغرىسىدا كېتىپ بېرىۋاتقىنىنى ئېنىق بىلگەنىدەك جاۋاپ قايتۇردى." "كاتە مېنى ئالدىدى" دېگەن پىكىر ئۇنىڭ ئېڭىغا خۇددى يېڭىنىدەك سانچىلدى. كېيىن، ئۇ سوھبەتنىڭ تەپسىلاتلىرىنى، كاتەنىڭ سوز ۋە ھەرىكەتلىرىنى يادىغا ئېلىپ، بۇنىڭدا يالغانچىلىق بارلىغىنى ئېنىق سەزدى. ئۇ گاڭگىراپ قالدى. كاتە ئېرىگە خىيانەت قىلغان ئىدى؛ ئەمما ئۇ ئالدامچىلىق قىلغان، گۇناھ قىلغان، يالغان ئېيتقان چاغدا، ئىلگىرىكىدىنمۇ يېقىملىق بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭدا پەيدا بولغان يېڭىلىقنى، قانداقتۇ ئاجايىپ نازۇكلۇقنى پەقەت قارغۇ ئادەملا كورەلەيتتى. ئۇ يالغانچىلىقنى شۇنداق قاملاشتۇرغانكى، بۇنى ئاڭلىغىنىڭدا

هەۋىسىڭ كېلىدۇ. ئەمما ئۇ جىنايەتچىغۇ! ھەرقانچە قىلىپمۇ بۇنىڭ تېگىگە يېتەلمىدىم".

داشا ناھايىتى ھاياجانلانغان، ھودۇققان ئىدى. ئۇ پات-پات سۇ ئىچەتتى، چىراق ياقاتتى، يەنە ئوچۇرۇپ قويياتتى. ئۇ كاتەنىڭ جىنايىتىگە ھوكۇم چىقىرالماي، ئۇنىڭ قىلغانلىرىغا چۈشىنەلمەي، تاڭ ئاتقىچە ئۇيان-بۇيان ئورۇلۇپ چىقتى.

شۇ كېچىسى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنامۇ ئۇخلىماي تاڭ ئاتقۇزدى، ئۇ ھالسىزلىنىپ، قوللىرىنى شايى يوتقان ئۈستىگە قويۇپ، يۈزىنى ئاسمانغا قارىتىپ ياتاتتى؛ ئۇزىنىڭ ياخشى ئەمەسلىگىدىن، پاك ئەمەسلىگىدىن، داشادەك پىششىق ۋە قەتئى بولالمىغانلىغىدىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئۇنى بۇزۇق خوتۇن دېگەنلىگىدىن، مېھمانخانىنى مىشچانلار مېھمانخانىسى دېگىنىدىن ئۇلۇغ-كىچىك تىنىپ، يىغلايتتى. ئالېكسى ئالېكسىيېۋىچ بېسىونوۋ تۇنۇگۈن كېچىدە ئۇنى مەپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، شەھەر سىرتىدىكى بىر مېھمانخانىغا ئېلىپ بېرىپ ئوبدان مۇئامىلە قىلمىغان، ئۇنى چۈشەنمىگەن، ئۇنىڭغا مۇھەببەتسىز قارىغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇنىڭغا نىسبەتەن مۇقەددەس بولۇپ سانىلىدىغان ھەممە نەرسە بىلەن زادىلا كارى بولماي، قاراپ تۇرۇپ خۇددى مورسكوي كوچىسىدىكى دېوكلى خانىمنىڭ پارىژدىكى كىيىم-كېچەك ماگىزىنىغا قويۇلغان قوچاقنى باسقاندەك، ۋەھشىلەرچە، ئالدىرىماي-تېنىمەي بېسۇالغان، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋچ بۇ ئەھۋاللارنى ئەسلەپ، تېخىمۇ ئاچچىق-ئاچچىق يىغلىدى، كوز ياشلىرىنىمۇ سۈرتمىدى.

5

ۋاسىلىيېۋسكى ئارىلىنىڭ ئون توققۇزىنچى كوچىسىدىكى يېڭى سېلىنغان ئويىنىڭ بەشىنچى قەۋىتىدە، ئىنژېنېر ئۇۋان ئىلئىچ تېلېگىنىڭ تۇرار جايىدا "ئورۇپ-ئادەتلەرگە قارشى كۆرەش قىلىش مەركىزىي پونكتى" دەپ ئاتىلىدىغان تەشكىلات ئورگىنى جايلاشقان ئىدى.

تېلېگىن تۇنجى مېھمان بولغاچقا، ئويىنى ئەرزان باها بىلەن بىر يىللىق ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغان ئىدى. ئۇ ئۆزىگە بىر ئېغىز ئويىنى قالدۇرۇپ، قالغانلىرىنى (تومۇر كارۋات، قارىغاي تاختىدىن ياسالغان ئۈستەل-ئورۇندۇقلار تىزىپ قويۇلغان ئويلەرنى) "ھەم بويتاق، ھەم خۇش چاخچاق" كىشىلەرگە-ئويىنى ئىجارىگە ئېلىپ ئولتۇرغۇچىلارغا ئىجارىگە بەرگەن ئىدى. بۇ ئىجارىچىلەرنى ئۇنىڭ بۇرۇنقى سىنىپداشى ۋە قەدىناس دوستى سېرگى سېرگېيېۋىچ ساپوژكوۋ تاپقان ئىدى.

ئۇلار: ئالى مەكتەپ قانۇن پاكۇلتېتىنىڭ ئوقۇغۇچىسى ئالېكساندر ئىۋانوۋىچ ژىروۋ؛ مۇخبىر ئانتوشكا ئارنولدوۋ؛ رەسسام ۋالېت ۋە تېخى ياتلىق بولمىغان، دېتىغا يافقۇدەك بىرەر ئىش تاپالمىغان ياش قىز يېلىزاۋېتا راستورگۇيېۋالار ئىدى.

تۇرار جايىدىكى بۇ كىشىلەر تولىمۇ ۋاقچە، تېلېگىن زاۋۇتتىن ناشتىغا قايتىپ كەلگەن چاغدىلا، ئاندىن ئۈيقۇدىن تۇرۇشاتتى، ھەر بىرى ئالدىرىماستىن ئوز ئىشى بىلەن ئاۋارە بولاتتى. ئانتوشكا

ئارنولدوۋ تىراموۋايغا چۈشۈپ، نېۋسكى كوچىسىدىكى قەھۋەخانىغا كىرىپتۇ. ئۇ يەردە يېڭىلىقلارنى ئاڭلاپ، ئاندىن تەھرىر بولۇمگە باراتتى. ۋالېت ئادەتتە ئوزۇنلۇق رەسىم سىزىش ئىشلىرى بىلەن بەنت بولاتتى. ساپوژكوۋ ئىشلەش ئۈچۈن ئوينىلىق ئىچىدىن قۇلۇپلاپ ئالاتتى-دە، يېڭى سەنئەت توغرىسىدا نۇتۇق ۋە ماقالىلار تەييار-لايتتى. ژىروۋ بولسا، يېلىزاۋېتا كىيېۋنانىڭ بولمىسىگە يوشۇرۇن كىرىۋېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن تۇرمۇش مەسىللىرى ئۈستىدە يۇمشاق، مىيالىغاندەك ئاۋازدا مۇھاكىمە قىلىشاتتى. ئۇ شېرمۇ يازاتتى، لېكىن ئۇيالغىنىدىن ھېچكىمگە كورسەتمەيتتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇنى تالانتلىق كىشى دەپ ئاتايتتى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ژىروۋ ۋە باشقا خوشنىلىرى بىلەن سوھبەتلە-شىشتىن تاشقىرى، رەڭمۇ-رەڭ يۇڭ يېپلاردىن نىمگە ئىشلىتىلىشى مەلۇم بولمىغان ئۇزۇن-ئۇزۇن بىر نەرسىلەرنى توقۇيتتى، ئىشلە-گەچ، ئۇنلۇك، قاملاشمىغان ئاۋازدا ئۇكرائىنچە ناخشىلارنى ئېيتاتـ تى، ياكى ئوز چېچىنى تېخى ھېچكىمدە ئۇچرىمىغان شەكىلدە تاراپ تۇگۇۋالاتتى، ياكى بولمىسا ناخشىمۇ ئېيتماي، چاچىلىرى چۈگۈلغان پېتى كارۋاتتا يېتىپ، تاكى بېشى ئايلىنىپ كەتكەنگە قەدەر كىتاپ ئوقۇيتتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا—قامىتى كېلىشكەن، ئىگىز بويلۇق، يۇزلىرى قىپ-قىزىل بىر قىز ئىدى. بىر جۈپ كوزى خۇددى يۇزىگە سىزىپ قويۇلغاندەك كورۈنەتتى، ئۇنىڭ كىينىشىلىرى ئانچىمۇ قاملاشمىغان بولۇپ، ئۇنى ھەتتا تېلېگىننىڭ ئىجارىچىلىرىمۇ تاپا-تەنە قىلىشقان ئىدى.

ناۋادا ئويگە يېڭى ئادەم كېلىپ قالغۇدەك بولسا، يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇنى ئوز ئويىگە چاقىرىۋالاتتى-دە، ئۇلار ئوتتۇرىسىدا

هەرنىمە توغرىسىدا كىشىنى قايمۇقتۇرغۇدەك قىزغىن سوھبەت باشلىنىپ كېتەتتى؛ قىز مېھمانىدىن ئۇنىڭ جىنايەت ئوتكۈزۈشكە ئىشتىياقى بار-يوقلۇغى، مەسىلەن، ئۇنىڭ ئادەم ئولتۇرەلەيدىغان-ئولتۇرەلمەيدىغانلىغى، "ئوزىدە رىغبەتلىنىش" ھىس قىلىغان-قىلمىغانلىغى—مانا بۇلار توغرىسىدا سوراۋبرەتتى. ئۇ كېيىنكى خىسلەتنى ھەرقانداق ئاتاقلىق ئادەم بولۇشنىڭ ئالامتى دەپ چۈشىنەتتى.

تېلېگىننىڭ ئىجارىچىلىرى ھەتتا ئۇنىڭ ئىشىگىگە ئەنە شۇنداق سوئاللار يېزىلغان جەدۋەلنى چاپلاپ قويغان ئىدى. قىسقىسى، ئۇ خاپا ھالەتتىكى قىز بولۇپ، دەرىزە يېنىدا تۇرۇپ يامغۇرغا كوز تىكىپ كۈن كەچۈرۈش ئەمەس، بەلكى ئاجايىپ، قىزغىن تۇرمۇش پەيدا قىلىدىغان قانداقتۇ "ئوزگىرىشلەر"، قانداقتۇ "دەھشەتلىك ۋەقەلەر"نى كۈتەتتى.

تېلېگىن بۇ ئىجارىچىلەرنى كوز ئالدىدىن ئوتكۈزۈپ، ئۇلاردىن ئىنتايىن مىننەتدار بولاتتى؛ ئۇلارنى ناھايىتى ئاقكوڭۈل، قىزىق ئادەملەر دەپ ھىساپلايتتى، ئەمما ۋاقىتنىڭ زىقلىغىدىن ئۇلارنىڭ كوڭۈل ئېچىشلىرىغا قاتنىشالمايتتى.

روژدىستۇو بايرىمى كۈنلىرىنىڭ بىرىدە سىرگى سىرگىيېۋىچ ساپوژكوۋ ئىجارىچىلەرنى يىغىپ، ئۇلارغا مۇنداق دىدى:

—يولداشلار، ھەركەتكە كېلىش ۋاقتى يېتىپ كەلدى. بىزنىڭ سانىمىز ناھايىتى كوپ، ئەمما بەكمۇ تارقاق بولۇپ قالدۇق، ھازىرغا قەدەر، تارقاق، قورقۇنچاقلىق بىلەن ئىش قىلماقتىمىز. ئەمدى بىز بىردەك ئۈيۇشۇپ، بۇرژۇئازىيە جەمىيىتىگە زەربە بېرىشىمىز كېرەك. بۇ مەقسەتكە يېتىش ئۈچۈن، بىز ئالدى بىلەن بىر تەشكىلات قۇرۇشىمىز، ئاندىن بىر خىتاپنامە ئېلان قىلىشىمىز لازىم، بۇ خىتاپنامىنىڭ

سوزىمۇ تەيىار: "بىز ــ يېڭى كولۇمبلارمىز! بىز ــ مۇنەۋۋەر تەشەببۇسكار چىلارمىز! بىز ــ يېڭى ئىنسانىيەت ئۇرۇقلىرى! بىز سەمەرقەنت باغ بىلەن تولغان بۇرژۇئازىيە جەمئىيىتىدىن ھەممە خۇراپى ئورپ-ئادەتلەرنى بىكار قىلىشنى تەلەپ قىلىمىز. بۇگۈندىن باشلاپ، گۈزەل ئەخلاق دېگەن نېمە بولمايدۇ. ئائىلە، جامائەت ئوتتۇرىسىدىكى ئەخلاق قائىدىلىرى، نىكالار بىكار قىلىنىدۇ! بىز مۇشۇنداق بولۇشنى تەلەپ قىلىمىز! ئىنسان ــ مەيلى ئەر بولسۇن، مەيلى ئايال بولسۇن ــ يالىڭاچ ۋە ئەركىن يۈرۈشى كېرەك. جىنسى ئالاقىلەر جەمئىيەت مۇلكىدۇر. ياشلار ۋە قىزلار، ئەرلەر ۋە جۈگانىلار، ئوز ئۆۋلىرىڭلاردىن چىقىڭلار، كىيىم-كېچەكلىرىڭلارنى سېلىۋېتىپ، يالىڭاچ ھالدا خوشال-خورام بولۇپ، ۋەھشى ھايۋان قۇياشى ئاپتىۋىدا بولۇۋاتقان بەزمىگە قوشۇلۇپ ئۈسۈل ئوينىڭلار!..."

كېيىن ساپوژكوۋ: «ئالىلا تامىغى» دېگەن نام بىلەن ژورنال چىقىرىش كېرەكلىگىنى ۋە كېرەكلىك پۇلنىڭ بىر قىسمىنى تېلېگىن بېرىدىغانلىغىنى، قالغىنىنى ــ ئۇچ مىڭ سومنى بۇرژۇئازىيە چاڭگىلىدىن تارتىۋېلىش كېرەكلىگىنى ئېيتتى.

"ئورپ-ئادەتلەرگە قارشى كۈرەش قىلىش مەركىزىي پونكتى" ئەنە شۇنداق تەشكىل قىلىنغان ئىدى. تەشكىلاتنىڭ بۇ نامىنى تېلېگىن ئوتتۇرىغا قويغان، ئۇ بىر كۈنى زاۋۇتتىن قايتىپ كەلگەندە، ساپوژكوۋنىڭ پىلانىنى ئاڭلاپ، ئۇچەيلىرى ئۈزۈلۈپ كەتكىچە كۈلۈپ، كوزلىرىدىن ياشلار تارىلاپ ئېقىپ چۈشكەن ئىدى. «ئاللا تامغى»نىڭ تۇنجى سانىنى نەشر قىلىش تەييارلىغى دەررۇ باشلاندى. ئۇنى قوللىغۇچى كىشىلەردىن بىرنەچچىسى ــ ئادۇوكاتلار، ھەتتا ساشكا ساكېلمانمۇ كېرەكلىك پۇلنى ــ ئۇچ مىڭ سومنى يېغىپ

بىرىشتى. مال ئوراپ ساتىدىغان قەغەزگە "سېنتروفوگا"① دەپ چوشىنكسىز سوز يېزىلغان ئالاقە قەغەزلىرى مەخسۇس بۇيرۇتۇلدى. بىر تەرەپتىن، ئالاھىدە تەكلىپ قىلىنغان ئاساسلىق ماقالىچىلار بىلەن ئالاقىلىشىش ئىشلىرى باشلاندى، ئەينى ۋاقىتتا ماقالىلارمۇ يېغىلدى. رەسسام ۋالېت، ساپوژكوۋنىڭ ئويىي تەھرىر بولۇم قىلىنغان ئىكەن، ئۇ ھالدا، ئۇنىڭ ئىچىنى تۇزۇكرەك رەسىمىلەر بىلەن بىزەش كېرەك، بۇرۇنقىلىرى ئانچە ياراشمايدۇ، دېگەن پىكىرنى بەردى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ ئويىنىڭ تامىلىرىغا ئوزىنىڭ ئون ئىككى خىل سۇرىتىنى سىزدى. ئۇلار ئويىنى قانداق جاھازلاش مەسىلىسى ئۇستىدە كوپ ئويلاندى. ئاخىردا، ئۇستىگە ئالتۇنىرەڭ قەغەز سېلىنغان چوڭ ئۇستەلدىن باشقا، ھەممە نەرسىنى ئويدىن ئېپچىقىۋەتتى.

ژورنالنىڭ بىرىنچى سانى چىققاندىن كېيىن، شەھەردە «ئالىلا تامغى» توغرىسىدا غۇلغۇلا كوتىرىلدى. بەزى كىشىلەر ئۇنىڭدىن ئىنتايىن غەزەپلەنىدى، يەنە بەزىلەر: بۇنىڭ تېگىدە گەپ بار، پۇشكىننىڭ ئەسەرلىرى ئارخىپقا كىرگۈزۈۋېتىلمىسە بولاتتى، دەيتتى. ئەدىبىي تەنقىتچى چىرۇا گاگىگىراپ قالدى ــ «ئالىلا تامغى»دا ئۇ ئەبلەخ دەپ قاغالغان ئىدى. يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا سموكوۋنىكوۋا ژورنالغا دەررۇ بىر يىللىق يېزىلىپ، مانا بۇ كەلگۈسى تەرەپدارلىرىنى سەيشەنبە كۈنىدىكى زىيافەتكە چاقىرماقچى بولدى.

"مەركىزىي پونكىت" نامىدىن سېرگىي سېرگىيېۋىچ ساپوژكوۋ سموكوۋنىكوۋلارنىڭ ئويىدە بولىدىغان زىيافەتكە ئەۋەتىلدى. ساپوژ-

---

① مەركەزدىن بىراقلىتىپ ئايرىغۇچ. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

كۆڭ «مانون لېسكو»① دېرامىسىنى ئويناشقا قاتنىشىدىغان ئارتىس كىيىدىغان ۋە بىر تىياتىرخانىنىڭ ساتراچخانىسىدىن ئىجارىگە ئالغان كىر، يېشىل رەڭلىك توپى كىيىمىنى كىيىپ، بۇ زىيافەتكە بارغان ئىدى. ئۇ زىيافەتتە تاماقنى ئەتەي كوپ يېدى، يىگەندىمۇ كالا-پۇكلىرىنى شاپىلدىتىپ، كۆلۈپ تۇرۇپ يىدى، بۇنىڭدىن ھەتتا ئۇنىڭ ئوزىنىڭمۇ كوڭلى ئاينىپ كەتتى. ئۇ چىرۋاغا قاراپ تەنقىتچىلەرنى "تاپ يەپ كۆن كەچۈرىدىغان بورىلەر" دەپ ھاقارەتلىدى. كېيىن ئۇ ئۇرۇندۇقىغا تايىنىپ ئولتۇردى-دە، تاماكا چەكتى، تەرلەپ كەتكەن بۇرنىدىكى كوزەينىگىنى تۈزەشتۈردى، ھەر ھالدا، مېھمانلار ئۇنىڭدىن كوپ نەرسە كۈتكەن ئىدى.

«ئاللا تامىغى» ژورنىلىنىڭ ئىككىنچى سانى نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، ئۇلار "گۈزەل بەھورمەتلىك قىلىقلار" نامىلق كەچكى يىغىن ئۇيۇشتۇرۇشنى قارار قىلدى. "بەھورمەتلىك قىلىقلار" يىغىنلىرىغا داشامۇ بىر مەرتەم قاتناشقان ئىدى. ئۇ كەلگەندە ژىروۋ دەرۋازىنى ئېچىپ بېرىپ، دەرھال پىر-پىر ئايلىنىپ، داشانىڭ ئايالقىرىنى ۋە جۈۋىسىنى سالدۇرۇپ قويغان، ھەتتا ئۇنىڭ سوكنا چاپىنىغا يېپىشىپ قالغان بىر تال يىپىنىمۇ ئېلىۋەتكەن ئىدى. داشا بۇ ئىشلاردىن ئەجەپلىنەتتى. دالاندىن تۆزلىغان كاپۇستىنىڭ پۇرىغى كېلەتتى. ژىروۋ داشاغا ئەگىشىپ مېڭىپ، كارىدوردىن يانچە بولۇپ ئوتۇپ،

① «مانون لېسكو» — فرانسىيە يازغۇچىسى پرېۋوست (1697 — 1763) پوپ تەرىپىدىن يېزىلغان رومان بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر ياش ئاقسۆڭەكنىڭ يوقسۇل قىز مانونغا بولغان مۇھەببىتى تەسۋىرلىنىپ، بۇرژۇئا ئىدىيولوگىيىسىنىڭ ئەخلاققا قارشىلىغى ئەكس ئەتتۈرۈلدۇ، بۇ رومان كېيىن ئوپېراغا ئوزگەرتىلگەن. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

"بهورمەتلىك قىلىقلار" يىغىنى ئوتكۈزۈلۈۋاتقان جايغا كېلىپ، سورىدى:

ــ سىز قانداق ئەتىر سېپىۋالدىڭىز؟ ئەتىرىڭىز ناھايىتى خۇش پۇراق ئىكەن!

داڭقى كەتكەن بۇ تېتىقسىزلىقلار داشانى ئەجەپلەندۈردى. راست، تاملارغا كوز، بۇرۇن، قوللار، ئادەملەرنىڭ ئۇياتلىق ئەزالىرى، غۇلاپ كېتىۋاتقان كوپ قەۋەتلىك بىنالار، قىسقىسى، شۇ يەردە تۇرغان ۋە يۈزلىرى ئالا-بۇلا قىلىپ سىزىلغان ۋاسىلى ژېلىيە مىنوۋىچ ۋالېنتىنىڭ قىيافىتىنى تەشكىل قىلغۇچى رەسىملەر چاپلانغان ئىدى. راست، ئۇي ئىگىلىرى ۋە مېھمانلارمۇ ــ سەيشەنبە كۈنى بولىدىغان يىغىنغا ــ سىموكوۋنكوۋلارنىڭ ئويىگە پات-پات ببرىپ تۇرىدىغان ياش شائىرلارنىڭ خېلىسى دىگۈدەك كېلىپ، ياغاچ كوتەككە (بۇنى تېلېگىن تەقدىم قىلغان ئىدى) ئورنىتىلغان، ئەمما رەندىلەنمىگەن ئاددى تاختايدا ئولتۇرۇشاتتى. راست، ئۇلار قانداقتۇ ئاسمان پەلەكتە ئۇچىلەپ يۈرىدىغان ئاپتوموبىللار توغرىسىدا، قانداقتۇ "ئاسماندىكى كونا سىغلىس كېسىلى گىرىپتارلىرىغا قارىتىلغان تۆكۈرۈك" توغرىسىدا، قانداقتۇ ئاپتورنىڭ چېركاۋ گۈمبەزلىرىنى ياڭاق چاققاندەك چېقىپ سۇندۇرۇشلىرى توغرىسىدا، قانداقتۇر پەلتو كىيۈۋېلىپ، كومپاس ۋە دۇربۇن ئېلىۋېلىپ، دەرىزىدىن كوچىغا سەكرەپ چۈشكەن، چۈشىنىكسىز، ئادەمنىڭ بېشىنى ئاغرىتىپ قويىدىغان چىكەتكە توغرىسىدا يېزىلغان شېئىرلارنى ئەتەي قوپال ۋە يېقىمسىز ئاۋازلار بىلەن ئۇنلۈك ئوقۇشاتتى. بىراق نېمىشقىدۇ بۇنداق دەھشەتلەرنىڭ ھەممىسى داشاغا ناھايىتى پەس ۋە نامرات كورۇنەتتى. ئۇنىڭغا پەقەت تېلېگىنلا ياققان ئىدى. تېلېگىن سوھبەت ئارىلىغىدا

داشانىڭ يېنىغا كېلىپ، ئۇنىڭدىن چاي ئىچىدىغان-ئىچمەيدىغانلىغىنى، سۇرلەنگەن گوش بولكىسى يەيدىغان-يىمەيدىغانلىغىنى تارتىنىپ تۇرۇپ سورىدى.

—چاي ۋە چۇجۇقمىز ئاددى، تەمى ناھايىتى ياخشى.

ئۇنىڭ ئاپتاپتىن قارايغان، سېپ-سىلىق قىرىلغان يۈزىدىن سەمىملىك بىلىنىپ تۇراتتى، مۇلايىم، كوك كوزلىرى زورۇر تېپىلغاندا ئوتكۇر ۋە قەتئى بولىدىغاندەك ھالەتتە ئىدى.

داشا "ماقۇل دىسەم، چوقۇم خوشال بولىدۇ" دەپ ئويلىدى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە ئاشخانىغا چىقتى. ئاشخانا ئۇستىلىدە بىر تەخسىدە سۇرلەنگەن گوش بولكىسى ۋە يانلىرى ئويمان-دوك بولۇپ كەتكەن ساماۋار تۇراتتى. تېلېگىن دەررۇ مەينەتلىشىپ كەتكەن تەخسىلەرنى يغىشتۇرۇپ، ئوينىڭ بىر بۇلۇڭىدىكى پولنىڭ ئۇستىگە قويىدى، ئەتراپقا كوز تاشلاپ، سۇرتكىلى يۇغۇچ تاپالمايى، ئۇستەلنى قولياغلىغى بىلەن سۇرتۇپ، داشاغا چاي قۇيدى، ئاندىن سۇرلەنگەن گوش بولكىلىرى ئىچىدىن تۇزۇكرەگىنى تاللاپ بەردى. ئۇ بۇ ئىشلارنى ھەم يوغان، ھەم مەزمۇت قوللىرى بىلەن ئالدىرىماي-تېنىمەي ئورۇنلايتتى، پاراڭلاشقاچ، بارلىق كۇچىنى ئىشقا سېلىپ، بۇ قالايمىقان جايدا داشادا ئازادىلىك تۇيغۇسىنى پەيدا قىلىشقا تىرىشقاندەك كورۇنەتتى.

—ئوي سەرامجانلىرىمىز ھەقىقەتەن قالايمىقان، بۇنىسى راست، ئەمما چاي بىلەن چۇجۇق ئەلا خىلىق، يېلىسىپېۋ ماگزىنىدىن ئېلىپ كەلگەن. يەنە كەمپىت بار ئىدى، تۇگەپتۇ. ياق-ھە،—ئۇ داشاغا كالپۇكلىرىنى قىسىپ قاراپ تۇردى، كوزلىرىدە خجالەت، كېيىن قەتئىلىك پەيدا بولدى،—رۇخسەت قىلسىڭىز،—دىدى-دە،

كەمزۇلىنىڭ يانچۇغىدىن قەغەزگە ئورالغان ئىككى كەمپىت چىقاردى.

"بۇنداق ئادەم بىلەن بىللە بولساڭ، دائىم كۆڭۈللۈك ئوتسەن" دەپ ئويلىدى داشا ۋە ئۇنىڭ كۆڭلى ئۇچۇن:

ــ مەن مۇشۇنداق كەمپىتكە ئامراق ئىدىم، ــ دىدى.

تېلېگىن داشانىڭ ئۇدۇلىغا يېنى بىلەن ئولتۇرۇپ، قىچا تالقىنى سېلىنغان قاچىغا تىكىلىپ تۇردى. ناھايىتى خىجالەت بولغىنىدىن، پىشانىسىدىكى تومۇرلىرى كوپۈپ چىقتى. ئۇ خېلى ئېھتىياتلىق بىلەن قولياغلىغىنى يانچۇغىدىن چىقاردى ــ دە، پىشانىسىنى سۈرتتى.

داشانىڭ لەۋلىرىگە ئىختىيارسىز كۆلۈمسىرەش كېلەتتى: يوغان گەۋدىلىك ۋە كېلىشكەن بۇ يىگىت ئوزىگە شۇنچىلىك ئىشەنمەيتتىكى، ھەتتا ئوزىنى قىچا قاچىسىنىڭ كەينىگە يوشۇرماقچى بولاتتى. ئۇنىڭ ئارزاماستا ياكى شۇنىڭغا ئوخشاش بىر جايدا، ــ داشاغا شۇنداق تۇيۇلاتتى، ــ تېتىك قەبىي ئانىسى ياشايدۇ، ئۇ يەردىن ئوغلىغا "ھەرقانداق ئەخمەققە پۇل ئوتنە بېرىۋېرىسەن"، "ئادەملەر ئوتتۇرىسىدا ئابرويىنى پەقەت كەمتەرلىك ۋە تىرىشقاقلىق ئارقىلىق ئوستۇرۇش مۇمكىن، قوزام" دەپ نەسىھەتلىك خەتلەر يازىدۇ. ئۇ بولسا، بۇ خەتلەرنى ئوقۇپ، قاچان كامالەتكە يېتەلىشىگە ئىشەنمەي، ئېغىر ــ ئېغىر نەپەس ئالسا كېرەك، داشانىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى.

ــ قەيەردە خىزمەت قىلىسىز؟ ــ دەپ سورىدى داشا.

تېلېگىن دەررۇ بېشىنى كوتەردى، داشانىڭ كۆلۈمسىرىشىنى كورۈپ، ئوزىمۇ ھەجايدى.

ــ بالتىق زاۋۇدىدا.

ــ قىلىدىغان ئىشىڭىز ياخشىمۇ؟

ـــ نمه دېسەم بولار، مېنىڭچە، ھەرقانداق ئىش ياخشى بولسا كېرەك.

ـــ مېنىڭچە، ئىشچىلار سىزنى ناھايىتى ياخشى كورسە كېرەك.

ـــ بۇ توغرىدا ھېچ ئويلىمىغان ئىدىم. ئەمما، مېنىڭچە، ئانچە ياخشى كورمەسلىكلىرى كېرەك. نىمىشقا ياخشى كورسۇن؟ ئۇلارغا قاتتىق قوللۇق قىلىمەن. ئەمما، مۇناسىۋەتلىرىمىز ياخشى، بۇنىڭدا گەپ يوق، يولداشلارچە مۇناسىۋەتتىمىز.

ـــ راستىنى ئېيتىڭا، نېرىقى ئويدە بولغان ھەممە نەرسە ياقامدۇ سىزگە؟

ئۇ ئىلئىچىنىڭ پىشانىسىدىكى قورۇقلار يوقالدى، ئۇ قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى.

ـــ ياش باللار! ئۇچىغا چىقىقان ئۇششۇقلار-دە، ھەممىسى. بىراق ناھايىتى ئالامەت باللار. ئىجارىچىلىرىمدىن خوشالمەن، دارىيە دىترىيېۋنا! بەزىدە بىزنىڭ ئىشىمزدا كوئۇلسىزلىكلەرمۇ بولۇپ تۇرىدۇ، ئويگە خاپا بولۇپ قايتىمەن، كېلىشىم بىلەن بىرەر قىزنى گەپ تېپىپ قويۇشدۇ... ئەتىسىگە ئەسلەپ، ئۇچەيلىرىم ئۇزۇلگىچە كۈلىمەن.

ـــ بۇ تەھقىرلىرى ماڭا ھېچ ياقمىدى، ـــ دىدى داشا جىددىلىك بىلەن، ـــ قىلغانلىرىنىڭ ھەممىسى ئېپلاسلىق.

تېلېگىن ئۇنىڭغا ئەجەپلىنىپ قارىدى. داشا: "ھېچ ياقمىدى" دەپ سوزىنى تەكرارلىدى.

ـــ ئەسلىدە ئەيىپ ئاۋال ئوزەمدە، ـــ دىدى ئىۋان ئىلئىچ، خىيالچانلىق بىلەن، ـــ ئۇلارنى بۇنىڭغا قىزىقتۇرغان مەن بولدۇم. ھەقىقەتەن، ئويگە مېھمان چاقىرىپ، پۈتۈن كېچە ئەخلاقسىز گەپ-

لەرنى قىلىش ــ ئۈيات... ھەممىدىنمۇ سىزگە ياقىمغىنى يامان بولدى.

داشا ئۇنىڭ يۈزىگە كۈلۈپ قارايتتى. ئۇ يېقىن تونۇش بولمىغان بۇ ئادەمگە قورقماي گەپ قىلىۋېرىش كېرەك، دەپ قارايتتى.

ــ مېنىڭ تەسەۋۋۇرۇمچە، سىزگە، ئۇيغان ئىلىشچ، پۈتۈنلەي باشقا خىلدىكى نەرسىلەر ياقسا كېرەك. مېنىڭچە، سىز ــ ياخشى كىشىسىز. ئۇزىڭىز ئويلىغىنىڭىزدىن خېلى ياخشىراقسىز، راست، راست.

داشا جەينەكلەپ، ئىڭىگىنى تۈتتى، چىمەلتىگى بىلەن كالپۇگىنى سىلىدى. ئۇنىڭ كوزلىرى كۈلۈپ تۇرسىمۇ، تېلېگىنگە قورقۇنچلۇق تەك كورۈنەتتى، ئۇ كوزلەر شۇنچىلىك ئاجايىپ، تەسىرلىك ئىدىكى، كوك، يوغان ۋە سالقىن ئىدى. ئېغىر خىجالەتتە قالغان ئىۋان ئىلىشچ چاي قوشۇغىنى ئېگەتتى، ئارقىدىن يەنە توغرا قىلاتتى.

ئۇنىڭ بەختىگە، ئاشخانىغا يېلىزاۋېتا كىيۈنا كىردى، ئۇنىڭ يەلكىسىدە شال رومال بولۇپ، ئىككى ئورۇم چېچىنى ئىكىكى قۇلىغىنىڭ ئۈستىگە قوشقار مۆڭگۈزدەك تۇگۇۋالغان ئىدى. ئۇ ئۇزۇن ۋە يۇمشاق قولىنى داشاغا ئۇزىتىپ، ئۇزىنى راستورگۈيېۋا دەپ تونۇشتۇردى، كېيىن ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

ــ ژىروۋ سىزنىڭ تەرىپىڭىزنى كوپ قىلغان. بۇگۈن مەن سىزنىڭ قىياپىتىڭىزنى ئۇزاق بايقىدىم. سىز كوپ رەنجىدىڭىز، گەجگىڭىز قاتتى، بۇ ياخشى.

ــ لېزا، سوغاق چاي ئىچەمسىز؟ ــ ئالدىراپ سورىدى ئىۋان ئىلىشچ.

ــ ياق، تېلېگىن، مېنىڭ ھېچقاچان چاي ئىچىمەيدىغانلىغىنى بىلىسىزغۇ... خوش، سىز بۇ گەپ قىلىۋاتقان ئايال ئەجەپ قىزىق

ئايال ئىكەن دەپ ئويلايدىغانسىز؟ــ مەن كوزگە ئىلغۇسىز، قولىدىن ئىش كەلمەيدىغان، بەختسىز ئايالمەن.

ئۇستەل يېنىدا تۇرغان ئۇيغان ئىلىنچ ناھايىتى تاقەتسىزلىنىپ تەتۇر ئورۇلدى. داشا يەرگە قارىدى، يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنىڭغا كۆلۈپ قارايتتى.

ــ سىز، ناھايىتى ياخشى، كامالەتكە يەتكەن چىرايلىق قىزسىز. ياق دېمەڭ، بۇنى ئوزىڭىزمۇ بىلىسىز، سىزنى ئونىلاپ ئەر كىشى ياخشى كورسە كېرەك، ئەلۋەتتە. ئەڭ يامىنى شۇكى، بۇنىڭ ھەممىسى ئاددى يوسۇندا تۇگەيدۇ: بىرەر ئەركەك كېلىدۇ ــ دە، سىزنى ئالىدۇ، بىرقانىچە بالا تۇغىسىز، كېيىن ئولۇپ كېتىسىز. ھىچ قىزىغى يوق.

ئاچچىقلانغان داشانىڭ كالپۇكلىرى تىترەپ كەتتى.

ــ مەن باشقىلاردىن ئۇستۇن ئادەم بولماقچى ئەمەسمەن، ــ دېدى ئۇ، ــ نىمىشقا مېنىڭ كېلىچىگىم توغرىسىدا غەم قىلىسىزكىن ــ تاڭ، بىلمىدىم.

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا يەنە بەتتەرەڭ كۆلۈمسىرىدى، ئەمما كوزلىرى ھەمىشە غەمكىن ۋە ئىللىق ئىدى.

ــ مەن كوزگە ئىلغۇسىز، كىشىنى بىزار قىلىدىغان بىر ئايال، دەپ ئاۋاللا ئېيتۇۋىدىمغۇ سىزگە. مېنىڭ بىلەن چىقىشىدىغانلار ناھايىتى ئاز، ئۇلارمۇ، مەسىلەن، تېلېگىن ماكا ئېچىنغىنىدىن چىقىشىدۇ.

ــ كىم بىلىۋن نىمىلەرنى دەۋاتىسىزكىن ــ تاڭ، لىزا، ــ دېدى تېلېگىن، بېشىنى كوتەرمەستىن.

ــ مەن سىزدىن ھىچ نەرسە تەلەپ قىلمۇاتقىنىم يوق، تېلېگىن،

خاتىرجەم بولۇڭ، ــ دېدى ئۇ ۋە ئاندىن داشاغا قاراپ مۇنداق دېدى:

ــ ئۇمرىڭىزدە بوران كورگەنمۇ؟ مەن بىر نوۋەت كورگەن. بىر ئەر كىشى بار ئىدى، مەن ئۇنى ياخشى كورەتتىم، ئۇ بولسا مېنى ناھايىتى ياماڭ كورەتتى، ئەلۋەتتە. ئۇ ۋاقىتتا مەن قارا دېڭىز بويىدا ياشايتتىم. بوران چىقتى. مەن بايقى ئادەمگە: "يۇر، دېڭىزغا كەتتۇق..." دېدىم. ئاچچىغى كېلىپ، مېنىڭ بىلەن دېڭىزغا باردى... دولقۇن بىزنى ئوچۇق دېڭىزغا ئېلىپ كەتتى... ناھايىتى ھوزۇر ئىدى، ئادەتتىن تاشقىرى كوڭۈللۇك. ھەممە كىيىملىرىمنى يېشىپ تاشلىدىم ـ دە، ئۇنىڭغا...

ــ ھاي، ماڭا قاراڭ، لىزا، ــ دېدى تېلېگىن، كالپۇكلىرى ۋە بۇرنىنى پۇرۇپ، ــ يالغان ئېيتمىسىز، ھەممىسى بولمىغان گەپ، مەن بىلىمەن.

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنىڭغا غەلىتىرەك قىلىپ قارىدى ـ دە، بىردىن كۈلكىسى قىستاپ، كۈلۈشكە باشلىدى. بىلەكلىرىنى ئۇستەلگە قويۇپ، يۈزىنى قوللىرى بىلەن يېپىپ، سېمىز يەلكىلىرىنى سىلكىتىپ كۈلەتتى. داشا ئورنىدىن تۇرۇپ، تېلېگىنىگە ئويىگە كېتىشىنى ۋە ئەگەر مۇمكىن بولسا، ھېچكىم بىلەن خوشلاشماستىن كېتىشنى ئېيتتى.

ئۇزان ئىلىنچ داشانىڭ جۇۋىسىنى خۇددى ئۇنىڭ تېنىنىڭ بىر قىسمىدەك ناھايىتى ئېھتىياتلىق بىلەن ئېلىپ، يەلكىسىگە تۇتتى؛ ئۇ داشانى ئۇزۇنتىپ، ئۇست ـ ئۇستىگە سەرەڭگە چېقىپ قاپ ـ قاراڭغۇ پەلەمپەيدىن يەرگە چۈشۈشتى. قاراڭغۇلۇقتىن، تېيىلغاقلىقتىن ۋە شامالدىن ناله قىلىپ، داشانى كوچىنىڭ بۇرجىگىگە ئاپىرىپ، چانىغا ئولتۇرغۇزدى، چانىچى قېرى ئىدى، ئۇنىڭ ئېتى ئاپپاق قار بولۇپ

كەتكەن ئىدى. يالاڭاش، پەلتوسىز چىقىقان ئۇيغۇر ئىلىنىڭ پاكار چاندا ئولتۇرغان قىز سېرىق تۇماندا كوزدىن غايىپ بولغانغا قەدەر كەينىدىن ئۇزاق قاراپ قالدى. كېيىن، ئالدىرىماي ئويگە قايتىپ، ئاشخانىغا كىردى. ئۇستەل يېنىدا، يەنىلا قوللىرى بىلەن يۈزىنى يېپىپ يىلىزاۋېتا كىيېۋنا ئولتۇراتتى. تېلېگىن ئىگىنى تاتىلىدى-دە، قوشۇمىسىنى تۇرۇپ:

ــ لىزا! ــ دېدى.

شۇ ۋاقىتتا لىزا چاپسان، ناھايىتى چاپسانلىق بىلەن بېشىنى كوتىرىپ ئۇنىڭغا قارىدى.

ــ لىزا، نېمىشقا سىز ھەمىشە شۇنداق گەپلەرنى قىلىپ، ئادەملەرنى ئۇيالدۇرىسىز-ھە؟

ــ ئىچىگىز كويۇپتۇ-دە، ــ دېدى يىلىزاۋېتا كىيېۋنا، ئاجىز ۋە غەمكىن، خۇددى ياسىغانىدەك كوزلىرى بىلەن ئىۋان ئىلىئىچقا قاراپ، ــ دەررۇ بايقىدىم. مانا كوكۈلسىزلىك.

ــ گېپىگىز پۈتۈنلەي توغرا ئەمەس، ــ تېلېگىن قىزىرىپ كەتتى، ــ توغرا ئەمەس.

ــ خوپ، مەن گۇناكار، ــ دېدى يىلىزاۋېتا كىيېۋنا ۋە ئېرىنچەكلىك بىلەن ئورنىدىن تۇردى-دە، چاڭ باسقان روملىنى سورەپ چىقىپ كەتتى.

ئىۋان ئىلىئىچ خىيالغىچە خىيال سۈرۈپ ئويىنى ئايلىنىپ يۈردى. سوغاق چايدىن ئىچتى، كېيىن داريە دمىترىيېۋنا ئولتۇرغان ئورۇندۇقنى كوتىرىپ، ئوز ئويىگە ئېلىپ كىرىپ كەتتى. ئۇ يەردە قەيەرگە قويسامكىن دەپ ئويلا-ئويلا، ئاخىر بىر بۇرجەككە قويدى، پۈتۈن ئالقىنى بىلەن بۇرنىنى چاڭگالىلاپ تۇتتى-دە، خۇددى بىرەر

نەرسىدىن ھەيران قالغاندەك:

ــ بولمىغان گەپ! مەنسىزلىك بۇ!ــ دىدى.

داشا ئۇچۇن بۇ ئۇچرىشىش ئادەتى ئۇچرىشىش ئىدى ــ ئۇ ياخشى بىر كىشىنى ئۇچراتتى، خالاس. داشا تېخى، كوزگە ھېچ نەرسە كورۈنمەيدىغان، قۇلاقتا ھېچ نەرسە ئاڭلانمايدىغان دەۋردە ئىدى: قۇلىغىنى ئوزىنىڭ قان ئۇرۇشى پاك قىلغان، كوزلىرى بولسا ــ ھەتتا ئادەمنى كورۈپ تۇرسىمۇ ــ پەقەت ئوزىنىلا كورەتتى. بۇ دەۋردە كىشىنىڭ خىيالىنى پەقەت چىرايسىزلىق، سەتلىك ئەجەپلەندۇرىدۇ، چىرايلىق ئادەملەر، جەزىبىلىك مەنزىرىلەر، سەنئەت گۈزەللىكلىرى ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئون توقۇزغا كىرگەن مەلىكە ئۇچۇن ئادەتتىكى جاھازدەك تۇيۇلىدۇ.

ئەمما ئۇنۇن ئىلئىچ ئۇچۇن بۇنداق ئەمەس ئىدى. ئەمدى، داشانىڭ كېلىپ كەتكىنىگە بىر ھەپتىدىن كوپرەك ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن، نازۇك، بەدىنى ئەتىر گۈلدەك، قارا سوكنا كىيىم كىيگەن، چاچلىرى يۇقۇرى قىلىپ تارالغان، باللاردەك مەغرۇر بۇ قىزنىڭ بۇ مەنسىز ئويگە تۇيدۇرماستىن (ئۇ ھەتتا ئالدىراپ قالغىنىدىن قىز بىلەن دەررۇ سالاملىشالمىدى)، ئادەتى يوسۇندا (كىردى، ئولتۇردى، قولقېپىنى تىزىغا قويدى) كىرىپ كەلگىنىگە ئوزىمۇ ھەيران بولاتتى. قانداق قىلىپ قىزغا يېلىنىپۇنىڭ ماگىزىنىدىن كەلتۇرۇلگەن چوجۇق توغرىسىدا گەپ قىلغىنىنى ئوزىمۇ بىلمەيتتى.

يەنە، يانچۇغىدىن قىزىپ كەتكەن كەمپىت چقىرىپ، ئۇنىڭغا بەرگىنىدە، ئۇ يېگەنمىدى؟ ئۇنىڭ جاھىللىغىدىن ئورگىلىپ كېتەي!

ئۇنۇن ئىلئىچ ئوز ئومرىدە (ئۇ يېقىندا يىگىرمە توقۇز ياشقا كىرگەن ئىدى) ئالتە قېتىم ئاشىق بولدى. قازاندا ئوقۇپ يۇرگىنىدە

مال دوختۇرنىڭ خېلى ياشلارغا ئېرىپ قالغان ماڕۇسە خۇۋيېۋا دېگەن قىزنى ياخشى كورۇپ قالغان ئىدى. ماڕۇسە خۇۋيېۋا ھەمىشە دۇخاۋا چاپان كىيىپ، شەھەرنىڭ مەركىزىي كوچىسىغا ھەر كۈنى سائەت نوتتە سەيلە قىلغىلى چىقاتتى. ئەمما ماڕۇسە خۇۋيېۋا چاخچاقنى ياقتۇرمايدىغان قىز ئىدى، ئۇ ئۇنى ئىلئىچىنىڭ تەلۈنى رەت قىلغان ئىدى. كېيىن ئۇ ئاردىدىن ھېچقانچە ۋاقىت ئوتمەيلا، سەيياڕە ئويۇن قويۇشقا كەلگەن ئادا تىللە دېگەن قىزنى ياخشى كورۇپ قالدى. ئادا تىللىنىڭ قازانلىقلارنى ھەيران قالدۇرىدىغان نەرسىسى شۇ ئىدىكى، ئۇ سەھنىگە چىققاندا خۇددى دېگىزدا چومۇلگەنىدەكدەك كېيىنىپ چىقاتتى، باشقۇرۇش بولۇملىرىمۇ ئېلانلارغا: "چىرايلىق پاچاقلىرى ئۇچۇن ئالتۇن مۇكاپات ئالغان ئاتاقلىق ئادا تىللە" دەپ تەكىتلەپ يازاتتى.

ئۇنىڭ ئىلئىچ ئۇنىڭ بىلەن شۇنداق چىقىشىپ كەتتىكى، ھەتتا ئادا تىللىنىڭ ئويىگە كىرىشكە ۋە شەھەر ببغىدىن ئۇزۇۋۇبلىنىغان گۇلدەستە تەقدىم قىلىشقا جۇرئەت قىلىدىغان بولدى. بىراق ئادا تىللە گۇلنى پاخپاق ئىتنىڭ پۇرىشى ئۇچۇن تاشلاپ بەردى، تېخى ئۇنى ئىلئىچقا، بۇ يەرنىڭ تامىغىدىن ئاشقازىنى بوزۇلغىنىنى بىلدۇرۇپ، ئۇنى دورىخانىغا ئەۋەتتى. ئىشقى-پىراق شۇنىڭ بىلەن تۇگىگەن ئىدى.

كېيىن، پېتىربۇرگدا ئالى مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان ۋاقىتدا، تىببى مەكتەپتە ئوقۇيدىغان ۋىلبۇشېۋچ دېگەن قىزنى ياخشى كورۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچرىشىش ئۇچۇن ھەتتا ئاناتومىيە بولۇمىگىمۇ قاتنايتتى، ئەمما بۇ قېتىمۇ نەتىجە چىقمىدى. ۋىلبۇشېۋچ يەرلىك

ئاپتونومىيە ئىدارىسىدە① ئىشلەش ئۇچۇن كېتىپ قالدى.

بىر كۈنى، ئايالالار كېسىمى سېتىلىدىغان چوڭ بىر ماگىزىندا ئىشلەيدىغان مودىستكا دېگەن قىز ئۇيان ئىلئىچنى ناھايىتى ياخشى كورۇپ قالغان ئىدى، بىچارە ئۇيان ئىلئىچ خىجالەتتىن ۋە كوڭۇل-چەكلىگىدىن ئۇنىڭ مەيلىگە باقاتتى، پەقەت قىز دۇكانىنىڭ بىر تارمىغى بىلەن بىللە موسكۋاغا كوچۇپ كەتكەندىن كېيىنلا، ئۇ ئوزىنى خېلى يېنىك سەزگەن ئىدى، سەۋىۋى، ئورۇنلانماي قالغان ئاللىقاندا‌ق مەجبۇرىيەتلەردىن ئەمدى قۇتۇلغان ئىدى.

ئۇنىڭ ئاخىرقى مۇلايىم سويگۇ سەزگۈسى ئوزاقى يىلىنڭ يېزىدا، ئىيۇن ئېيىدا ئويغانغان ئىدى. ئۇنىڭ بولمىسىنىڭ دەرىزىلىرى قارا-غان ھويلىدا، دەرىزىنىڭ ئۈدۈلىدا ھەر كۈنى ئولتۇرار ۋاقتىدا ئورۇققىنا، ئاق پىشماق بىر قىز پەيدا بولىدىغان بولدى، ئۇ دەرە-زىنى ئېچىپ ھەر دائىمقى سېرىق كوينىگىنى قېقىپ چوتكا بىلەن تازىلايتتى. كېيىن شۇ كوينىگىنى كېيىپ، باققا چىقىپ ئولتۇراتتى.

ئۇيان ئىلئىچ بىر كۈنى كەچقۇرۇنلۇغىغا باغدا يۇرۇپ، قىز بىلەن تونۇشتى، خېلى سوزلىشىپ ئولتۇردى، شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇلار ھەر كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى كورۇشۇپ، بىللە يۇرۇشىدىغان، پېتېربۇرگ ئاخشاملىرىنى بىللە تاماشا قىلىدىغان، ئۇزاق سوھبەتلىشىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى.

---

① چار روسىيە مەزگىلىدىكى يەرلىك ئاپتونومىيە تەشكىلاتى بولۇپ، ئولكە، ناھىيىلەردە بار ئىدى، ئۇنىڭ ئەزالىرى ئاقسوڭەك ۋە بۇرژۇئازلاردىن تەشكىل تاپاتتى. 1864 ـ يىلى ئالېكسانىدر II تەرىپىدىن تەسىس قىلىنغان. ئوكتەبىر ئىنقىلاۋىدىن كېيىن بىكار قىلىندى. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئوله كوماروۋا دىگەن بۇ قىز ئوزى ياڭغۇز تۇراتتى، گۇۋانامە-خانىدا خىزمەت قىلاتتى ۋە دائىم كېسەل ھالدا يوتىلەتتى. ئۇلار شۇ يوتەل توغرىسىدا، ئاغرىق توغرىسىدا، كەچقۇرۇنلۇغى يالغۇز ئادەمنىڭ زېرىكسە قېلىشى توغرىسىدا، ئوله‌نىڭ كىرا دىگەن تونۇش بىر يولدىشى ياخشى بىر ئادەمگە ئاشىق بولۇپ قېلىپ، ئۇنىڭ كەيىنىدىن قىرىمغا كەتكەنلىگى توغرىسىدا سوزلەشتى. بۇ گەپلەر كىشىنى زېرىكتۈرىدىغان گەپلەر ئىدى، ئوله كوماروۋا ئوز بەختىدىن شۇ دەرىجىدە ئۇمىتسىز ئىدىكى، ھەتتا ئۇ ئىشان ئىلئىچقا ئوزىنىڭ ئەڭ يوشۇرۇنچە ئارزۇلىرىنى ئۇيالماستىن ئېيتىۋېرەتتى. ھەتتا ئۇ بەزىدە، ئىشان ئىلئىچ ئوزىنى بىردىنلا ياخشى كورۇپ قېلىشى، ئويلىنىپ، قىرىمغا ئېلىپ كېتىشى مۇمكىن دىگەن ئارزۇلىرىنىمۇ يوشۇرمايتتى.

. ئىشان ئىلئىچ قىزغا ناھايىتى ئېچىناتتى، ئۇنى ھورمەت قىلاتتى، ئەمما ئۇ، ھىچ بولمىغاندا شۇنداق سوھبەتلەردىن كېيىن بەزىدە كەچقۇرۇن سافادا سوزۇلۇپ يېتىپ، ئوزىنى ئىنساپسىزسەن، رەھىمسىزسەن دەپ قويسىمۇ، ئۇنى ياخشى كورەلمىگەن ئىدى.

كۇزدە ئوله كوماروۋا زۇكام بولۇپ يېتىپ قالدى. ئىشان ئىلئىچ ئۇنى كېسەلخانىغا، ئۇ يەردىن گورىستانغا ئاپىرىپ قويدى. جان بېرىش ئالدىدا قىز: "ئەگەر ساقىيىپ چىقسام، مېنى ئالامسىز؟" دەپ سورىدى. "خۇدا ئۇرسۇن، ئەلۋەتتە شۇنداق بولىدۇ" دىگەن ئىدى ئىشان ئىلئىچ.

داشاغا بولغان ھىسلار ئاۋالقىغا زادى ئوخشمايتتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا: "يۇرىگىڭىز كويۇپتۇ-دە" دەپ ئېيتتى، ئەلۋەتتە، ئادەم دىگەن ئېرىشىشكە مۇمكىن بولغان نەرسىگە كوڭۈل بېرىدۇ-دە!

لېكىن ھەيكەل ياكى بۇلۇتقا كوكۇل بېرىپ بولمايدۇغۇ!

داشاغا بولغان ھىسلار قانداقتۇر ئالايىتەن، ئۇزى ھازىرغىچە بىلمىگەن، سەزمىگەن ھىسلار ئىدى ھەمدە ئۇ ھىسلارنى چۈشىنىپمۇ بولمايتتى، چۈنكى سەۋىۋىمۇ ئاز ئىدى-دە: بىرنەچچە مىنۇتلۇق سوھبەت ۋە بۇرجەكتە تۇرغان ئورۇندۇقتىن باشقا نىمە بار ئىدى؟

بۇ ھىس ھەتتا ئۇ ئېيتقاندەك چوكقۇرمۇ ئەمەس ئىدى، بىراق ئىۋان ئىلئىچمۇ ئەمدى ئۇزىنى باشقىچە سېزىشنى، ئۇزىنى كۆزىتىپ تۇرۇشنى خالايتتى. ئۇ پات-پاتلا: "ئوتتۇزغا كىرىپ قاپتىمەنۇ، ئومرۇمنىڭ قانداق ئوتكىنىنى بىلمەپتىمەن. ئومرۇم سۈرەڭ ئوتۇپ كېتىپتۇ! ئۇزەمنىلا ئويلاپتىمەن، باشقىلار بىلەن كارىم بولماپتۇ. بالدۇراق ھۇشۇمنى تېپىۋېلىشىم كېرەك"، دەپ ئويلايتتى.

مارتنىڭ ئاخىرلىرىدا، ئىللىق باھار ئاپپاق قار قاپلىغان، قېلىن ئورالغان شەھەرگە باستۇرۇپ كىرگەن كۆنلەرنىڭ بىرىدە، ئەتىگەندىن باشلاپ تاملاردىن، ئوگزىلەردىن چوكا مۆزلار ئېرىپ، تامچا تېمىشقا باشلىغان. كاناي نولاردىن شارىلداپ ئاققان سۇلار تۆكلارنى تولدۇرۇپ تاشقۇزۇۋەتكەن، كوچىلاردىكى قارلار ئېرىپ، ئاسفالتىتىن ھور چىقىپ، قۇرۇشقا باشلىغان، قېلىن جۇۋا ئېغىرلىق قىلىپ، يەلكەڭنى بېسىشقا باشلىغان، قارىساڭ كوچىدىن چاڭگا ساقالىلىق بىراۋ پەقەت كەمزۇللا كىيىپ كېتىۋاتقان، ھەممە ئۇنىڭغا قاراپ كۈلۈمسىرىگەن، بېشىڭنى كوتىرىپ قارىساڭ، ئاسمان تىنىق ۋە كوپ-كوك كورۇنگەن كۆنلەرنىڭ بىرىدە، سائەت ئۈچ يېرىملاردا ئىۋان ئىلئىچ نېۋسكى كوچىسىغا جايلاشقان تېخنىك ئىش ئورنىدىن كوچىغا چىقىپ، جۈۋىسىنىڭ تۆگمىلىرىنى يەشىتى-دە، ئاپتاپتىن كوزلىرى چېقىتناپ كەتتى.

"بۇ دۇنيادا ياشاش ياخشى ئىش جۇمۇ!"

شۇ ۋاقىتتا، ئۇ داشانى كورۇپ قالدى. داشا كوك كىيىم كىيگەن بولۇپ، قەغەزگە ئورالغان تۆگۈننى پۇلاڭلىتىپ، ئادەم ئوتىدىغان يولنىڭ بىر چېتىدىن ئاستا كېلىۋاتقان ئىدى؛ ئۇنىڭ كوك قالپىغىغا ئاق روماشكا گۈلى قىستۇرۇلغان، چىرايى خىيالچان ۋە غەمكىن ئىدى. ئۇ كوچىنىڭ نېرىقى تەرىپىدىن كولچەك سۈلارغا، تىرامۋاي يوللىرىغا، دەرىزە ئەينەكلىرىگە، ئادەملەرنىڭ يەلكە ۋە ئاياقلىرىغا، ئات هارۋىلىرىنىڭ چاقلىرىغا كوپ-كوك ئاسمانىدىن مورۇۋۇتىلىك كوكلەم قۇياشىنىڭ نۇرلىرى يېغىپ تۇرغان تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئىدى.

داشا گويا ئەنە شۇ كوپ-كوك ئاسمان ۋە قۇياش نۇرىدىن پەيدا بولدىيۇ، يەنە ئادەملەر ئارىسىدا كوزدىن غايىپ بولدى. ئۇزان ئىلئىچ ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇزاق قاراپ قالدى. يۈرىگى ئاستا ئۇراتتى، هاۋا قويۇق، ئادەمنى مەس قىلغۇدەك خۇش پۇراقلىق ئىدى.

ئۇزان ئىلئىچ ئالدىرىماي بۇرجەككە باردى، قوللىرىنى كەينىگە قىلىپ، هەر خىل ئىلانلار چاپلانغان تۇۋرۇك ئالدىدا خىلىغچە تۇرۇپ قالدى. "ئۇچەي-پۇچەيلىرىنى چىقىرىدىغان دۆكىنىڭ يېڭى ۋە ئاجايىپ سەرگۈزەشتىلىرى" دەپ ئوقۇدى ئۇ ۋە بۇنىڭدىن هېچ نەرسە چۈشەنمىگىنى، ئۇمىردە زادى بۇنىڭچىلىك بەختلىك بولمىغىنىنى سەزدى.

ئۇ تۇۋرۇك يېنىدىن كېتىۋېتىپ، يەنە داشانى كورۇپ قالدى. داشا يەنە بايىقدەك، روماشكا گۈل قىستىقان، قولىدا تۆگۈن تۇتقان هالدا ئادەم ئوتىدىغان يولدىن يۇرۇپ قايتىپ كېلىۋاتاتتى. ئۇزان ئىلئىچ ئۇنىڭ ئالدىغا يېقىنلىشىپ، شىلەپىسىنى ئالدى.

ـــ داریه دمتریبیۆنا، بۇگۈن هاۋا ئەجەپ پەيزىغۇ...

داشا سەل سەسكىنىپ كەتتى. كېيىن سوغاق كوزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا قاردىدى ـــ كۈن يورۇغىدىن كوز قارچۇقلىرى كوپ ـ كوكلەش ـ كەن ئىدى ـــ مۇلايىم كۈلۈمسىردى ـ دە، ئاق تېرە پەلەي كىيگەن قولىنى ئۇزىتىپ، دوستلارچە قاتتىق سقىپ كورۈشتى.

ـــ سىزنى ئۇچراتقىنىم ياخشى بولدى. مەن بۇگۈن ھەتتا سىزنى ئويلىغانتىم... راست، راست، داشا بېشىنى لىڭشىتتى، قالپىغىدىكى گۈلمۇ لىڭشىدى.

ـــ نېۋسكىدا ئىشىم بار ئىدى، داريە دمتريبيۆنا، ئەمدى كەچكىچە بوشمەن. ھاۋانىڭ پەيزىلىگىنى قاراڭ... ـــ ئۇان ئىلىئىچ ئۇزىنى كۈلۈشتىن ئاران توختىتىپ، كالپۇكلىرىنى چىشلىدى.

داشا سورىدى:

ـــ ئۇان ئىلىئىچ، مېنى ئويۇمگىچە ئۇزىتىپ قويالامسز؟

ئۇلار يان كوچىغا بۇرۇلۇپ، سايىلىق تەرەپتىن كېتىپ باراتتى.

ـــ ئۇان ئىلىئىچ، مەن سىزدىن بىر نەرسە سورىسام كوڭلىڭىزگە غەلىتە تۇيۇلماسمىكىن؟ ھە ـ ھە، مەن ئەلۋەتتە سىز بىلەن سوزلىشىشىم كېرەك. پەقەت سىز دەررۇ جاۋاپ بېرىڭ. ئويلاپ ئولتۇرماستىن، مەن سورىغان ھامان توغرا جاۋاپ بېرىۋېرىڭ.

ئۇنىڭ يۈزىدە تەشۋىش ئەكس ئېتىپ، قاشلىرى ھىمىرىلدى:

ـــ بۇرۇن مەن شۇنداق دەپ ئويلايتتىم، ـــ داشا قولىنى كوتەرىپ، ھاۋادا ئايلاندۇردى، ـــ دۇنيادا قاراڭغۇلار، يالغانچىلار، قاتىللار بولىدۇ... ئۇلار خۇددى يىلان، ئومۇچۇق، چاشقانلاردەك، قەيەردىدۇر باشقا جايلاردا ياشايدۇ. ئادەملەر بولسا، ھەممە ئادەم ـــ مەيلى، ئادەتلىرى يامان، تەبىەتلىرى ئېغىر بولسىمۇ ـــ ھەممە ئادەم مېھرىۋان

ۋە پاك دەيتتىم... ھۇ ئەنە، ئاۋۇ كېتىپ بارغان قىزنى كورۇۋاتامسز، ئۇ قانداق كورۇنسە خۇددى شۇنداق. پۈتۈن ئالەم ماڭا ئاجايىپ بويالغلار بىلەن سىزىلغان مەنزىرىدەك كورۇنەتتى. سوزۇمنى چۈشىنىۋاتامسز؟

ــ بۇنداق بولسا ياخشىغۇ، داريە دمتريېۋنا...

ــ ئالدىرىماڭ، ئەمدى مەن بولسام خۇددى شۇ مەنزىرىگە، قارا ئاغۇلۇقتا، دىمەقتىلىقتا چوكۈپ كەتكەندەك بولىمەن... قارىسا ــ تۆپ ــ تۆزۈك ئادەم، ھەتتا ناھايىتى ياخشى ئادەم، ئەمما شۇ ئادەم گۇنا قىلىدۇ، قىلغاندىمۇ قاتتىق گۇنا قىلىدۇ. سىز بۇ گۇناني ئاش ــ خانىدىن مانتا ئوغرىلاش دەپ ئويلىماڭ، بۇ گۇنا ھەقىقى گۇنا: يالغان گەپ قىلىش، ــ داشا تەتۇر قارىدى، ئۇنىڭ ئىگىگى تىترەدى، ــ بۇ ئادەم ــ باشتا كىشىگە ۋاپاسىزلىق قىلغان. ئېرى بار جۇگان. دىمەك، شۇنداق قىلىش دۇرۇسمۇ؟ مەن سىزدىن سوراۋاتىمەن، ئۇڭان ئىلئىچ.

ــ ياق، ياق، دۇرۇس ئەمەس.

ــ نىمىشقا؟

ــ بۇنى سىزگە ھازىر ئېيتالمايمەن، ئەمما دۇرۇس ئەمەسلىگىنى سېزىپ تۇرۇپتىمەن.

مەنمۇ شۇنداق دەپ قارايمەن. سائەت ئىككىدىن بۇيان يۇرىگىم قىسىلىپ، بىكار مېڭىپ يۇرۇپتىمەن. ھاۋا ئوچۇق، ئاپتاپلىق، ماڭا بولسا بۇ ئويلەرنىڭ ھەممىسىدە، دەرىزە پەردىلىرىنى يېپىپ، ئىچى قارا ئادەملەر ئولتۇرغانىدەك تۇيۇلىدۇ. مەن شۇلار بىلەن بىللە تۇرمۇش كەچۈرۈشكە مەجبۇرمەن ــ دە، چۈشىنىۋاتامسز؟

ــ ياق، چۈشىنەلمىدىم، ــ چاپسان جاۋاپ بەردى ئۇڭان ئىلئىچ.

ـــ شۇنداق قىلىشقا مەجبۇرمەن. ئاھ، يۈرەكلىرىم قىسىلىپ كەتتى. دىمەك مەن تېخىچە كىچىك بالا ئىكەنمەن. بۇ شەھەر كىچىك قىزلارغا ئەمەس، چوڭلار ئۈچۈن سېلىنغان شەھەر ئىكەن.

داشا ئويىنىڭ ئىشىگى ئالدىدا توختاپ، ئاغزىدىن تۈتۈن چىقىرىپ تۇرغان خوتۇننىڭ كوك رەڭدە رەسمى سېلىنغان بوش تاماكا قۇتىسىنى ئىگىز ئوكچىلىك ئوتۇگىنىڭ ئۈچى بىلەن ئىلگىرى-كېيىن ئىتتىرىپ تۇراتتى. ئىۋان ئىلىئىچ داشانىڭ ئوتۇگىگە تىكىلىپ، داشانى خۇددى ئېرىپ كېتىۋاتقاندەك، تۇمان ئېلىپ كېتىۋاتقاندەك سېزەتتى. ئۇ داشانى تۇتۇپ قېلىشنى خالايتتى، ئەمما بۇنىڭغا قانداق كۈچ كېرەك؟ بۇنداق كۈچ بار، بۇ كۈچىنىڭ ئوز يۈرىگىنى قىسۋاتقىنىنى، تامىغىدىن بوغۇۋاتقىنىنى سېزەتتى. ئەمما ئۇنىڭ پۈتۈن ھىسلىرى داشا ئۈچۈن تامدىكى كولەڭگىدىن پەرقسىز ئىدى، چۈنكى ئۇنىڭ ئۈچۈن ئىۋان "مېھىرىۋان، مۇلايىم ئىۋان ئىلىئىچ" لا ئىدى.

ـــ خوش ئەمدى، رەھمەت، ئىۋان ئىلىئىچ. سىز ناھايىتى مۇلايىم، ئاقكۆڭۈل ئىكەنسىز. كۆڭلۈم بەك خوشال بولۇپ كەتمەگەن بولسىمۇ، سىزدىن چەكسىز مىننەتدارمەن. ھېنىڭ گەپلىرىمگە چۈشەندىڭىز-ھە، توغرىمۇ؟ دۇنيادا شۇنداق ئىشلار بولىدىكەن. ئەس-ھۇشلۇق بولۇش كېرەك ئىكەن، باشقا ئىلاج يوق. چولئىز تەككەن چاغلاردا كېلىپ تۇرۇڭ، ـــ دىدى ئۇ ۋە كۈلۈمسىرىدى، ئىۋان ئىلىئىچ بىلەن قول ئېلىشىپ خوشلاشتى-دە، ئىشكىتىن كىرىپ، قاراڭغۇدا غايىپ بولدى.

6

داشا ئويىنىڭ ئىشىگىنى ئاچتى-ده، هەيران بولۇپ تۇرۇپ قالدى: ئويدىن يېڭى گۈل پۇرىغى كېلەتتى؛ شۇ زامان پەدەز ئۇستىلىده ئىگىز تۇتقۇچىغا كوك چىلتەك باغلانغان بىر سۈۋەت تۇرغانلىغىنى كوردى، دەررۇ يۇگۇرۇپ باردى-ده، سۈۋەتنىڭ ئىچىگە قاردى. سۈۋەتتە پارما بىنەپشە گۈلى بولۇپ، ئازراق ئېزىلگەن ۋە تېخى نەم ئىدى.

داشا هاياجانلاندى. ئۇ ئەتىگەندىن بۇيان بىرەر نەرسىنى ئارزۇ قىلاتتى، ئەمدى بىلدىكى، ئەنە شۇ ئارزۇ قىلغىنى شۇ بىنەپشە گۈلى ئىكەن. ئەمما كىم ئېلىپ كەلدىكىن بۇنى؟ ئۇنىڭ توغرىسىدا ئويلىغان ۋە هەتتا قىزىنىڭ ئۇزىمۇ بىلمىگەن ئارزۇسىنى تاپقان كىشى كىم ئىكەن؟ لېكىن، مانا بۇ چىلتىگى جايىغا باغلانماپتۇ. داشا ئۇنى يېشۇۋېتىپ، ئويلايتتى.

"تىنچسىز بولساموُ، ياخشى قىزمەن. سىلەر ئوز بىلگىنىڭلارنى قىلىۋېرىڭلار، مەن ئوز يولۇم بىلەن كېتىۋېرىمەن. بەلكى، نەزىرى يۇقۇرى بولۇپ كېتىپتۇ دەپ ئويلارسىلەر؟ شۇنداقتىمۇ مېنىڭ قەدىرىمگە يېتىدىغان ئادەملەرمۇ تېپىلىپ قالار".

چىلتەك ئىچىدىن قېلىن قەغەزگە يېزىلغان خەت چىقتى، خەتتە ناتونۇش بىر كىشىنىڭ قولى بىلەن: "مۇھەببەتنى قەدىرلەڭ" دىگەن سوز يېزىلغان. خەتنىڭ كەينىدە: "نىتسا گۈلخانىسى"

دىيىلگەن. دىمەك، "مۇھەببەتنى قەدىرلەك" دىگەن خەتنى گۈل ساتىدىغان ماگىزىنلىك ئوزىدە كىمدۇر بىرى يازغان ئىكەن-دە.

داشا سۆھەتنى كوتىرىپ، دالا نغا چىقتى-دە:

—موغول، ماڭا بۇ گۈلنى كىم ئېپكەلدى؟—دەپ سورىدى.

ئۇلۇغ موغول سۆھەتكە قاراپ، پاك كوڭۇللۇك بىلەن بىر تىندى— بۇنداق ئىشلارغا ئۇنىڭ ئالاقىسى يوق ئىدى.

—بىر بالا ماگىزىندىن يېكاتېرىنا دەمتىرىيېۋناغا ئېپكەپتىكەن. ئاغىچام سىزىڭكىگە ئېپكىرىپ قوي دىدى.

—كىمدىن ئىكەن، ئېيتمىدىمۇ؟

—ھېچ نەرسە دىمىدى، پەقەت ئاغىچامغا بېرىپ قويۇڭ دەپلا كەتتى.

داشا ئوزىنىڭ ئويىگە قايىتىپ، دەرىزە يېنىغا كېلىپ تۇردى. دەرىزە ئەينىگىدىن، توغرىدىكى ئىگىز ئويىنىڭ خىش تېمى كەينىدىن قۇياشنىڭ پېتىشى كورۇنەتتى؛ پۇتۇن ئاسمانىنى قاپلىغان قۇياش نۇرلىرى كوكىرىپ، ئوڭۇپ باراتتى. كوپ-كوك بوشلۇقتا يۇلتۇز پەيدا بولۇپ، خۇددى تازا قىلىپ يۇيۇلغاندەك، يالت-يالت قىلىپ تاۋلىنىشقا باشلىدى. پەستە تار ۋە تۇمانلىشىپ قالغان كوچىدا خىرە ئېلېكتىر چىراقلىرى يانىدى. يېقىن يەردىن ئاپتوموبىل دۇدۇتلەپ ئوتۇپ كەتتى، ئۇنىڭ كوچا بويىلاپ ئاخشام قاراڭغۇسىدا شوڭغۇپ كەتكىنى ئېنىق كورۇنۇپ تۇراتتى.

ئوينىڭ ئىچىنى قاراڭغۇلۇق باسقان. بىنەپشە گۈلنىڭ يېقىملىق پۇرىغى بۇرۇنغا ئۇرۇلدۇ. بۇ گۈلنى كاتەنى گۈناكار قىلغان كىشى ئەۋەتكەن، بۇ ئېنىق. داشا ئوزىنى ئومۇچۇك ئۆڭۈسىغا ئوخشىغان ناھايىتى نازۇك ۋە مەپتۇن قىلارلىق ئالىلىقانداق قىلتاقتا چۈشۈپ،

تۆتۈلۈپ قالغان چۈمۈنغا ئوخشىتىپ ئويلايتتى. بۇ "ئاللىقانداق قىلتاق" — خۇش پۇراق بىنەپشە گۈلىدىن، "مۇھەببەتنى قەدىرلەڭ" دىگەن ھايانلاندۇرغۇچى ۋە ساختا سوزدىن، ھىلىقى باھار ئاخشىمىنىڭ سېھرىدىن سېزىلىپ تۇراتتى.

بىردىنلا ئۇنىڭ يۈرىگى چاپسان-چاپسان ۋە كۆچلۈك ئۇرۇشقا باشلىدى. داشا ئوزىنى خۇددى رۇخسەت قىلىنمىغان سىرلىق ۋە ناھايىتى لەززەتلىك بىر نەرسىنى كورۈۋاتقاندەك، قۇلىغى بىلەن ئاڭلاپ، قولى بىلەن تۆتۈپ كورۈۋاتقاندەك سېزەتتى. ئۇ بىردىنلا، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ئوزىگە ئوزى رۇخسەت بەردى، ئەرك بەردى. شۇ ۋاقىتتىنىڭ ئوزىدە ئۇنىڭ قانداق قىلىپ بۇ تەرەپكە ئۇتۇپ قالغىنىنى ئوزىمۇ بىلمەيتتى. قەتئىلىك، مۇزدىن ياسالغان تامدەك ۋە ئاق شىلەپە كىيگەن ئىككى خانىم چۈشكەن ئايتوموبىل كوچىنىڭ ئۇ تەرىپىگە كېتىپ كوردىن ئوچكەندەك، ئېرىپ يوق بولۇپ كەتتى.

پەقەت ئۇنىڭ يۈرىگى گۈپۈلدەپ ئۇراتتى، بەشى بىرئاز ئايلىناتتى، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن شوخ كەيپىتە، ئوزىدىن ئوزى: "مەن ياشايمەن، سويىمەن. خوشاللىق، ھايات، پۈتۈن ئالەم — ھەممىسى مېنىڭكى، مېنىڭكى، مېنىڭكى!" دەپ كۆيلەيتتى.

— ماڭا قاراڭ، ياخشى قىز، — دىدى داشا كوزىنى ئېچىپ، ئوزىگە ئوزى، — سىز تېخى چىن قىزسىز، دوستۇم. لېكىن خۇلقىڭىز تەرسا...

داشا ئوينىڭ نېرىقى بۇرجىگىگە بېرىپ، يۈمشاق، چوڭ كىرىسلوغا ئولتۇردى، شاكىلات ئوراللغان قەغەزنى ئالدىرىماي يېرتىپ، كېيىن ئىككى ھەپتە ئىچىدە بولۇپ ئوتكەن ۋەقەلەرنى بىر-بىردىن يادىغا

چۇشۇرۇشكە باشلىدى.

ئويدە ھېچ نەرسە ئوزگەرگىنى يوق، نىكولاي ئۇانوۋىچقا كاتە ئاۋالقىدىنمۇ مۇلايىمراق بولۇپ قالغان. نىكولاي ئۇا-نوۋىچنىڭ ۋاقتى خۇش، فىنلاندىيىگە باغ سالماقچى، بۇ ئىككى قارغۇ كىشىنىڭ "پاچىە"سىنى يالغۇز داشالا سېزىدۇ. ھەدىسگە گەپنى ئاۋال قىلىشقا ئۇ تېخى پېتىنالمايتتى، داشانىڭ كوڭلىدىكىنى دائىم بىلىپ يۇرىدىغان كاتە بولسا، بۇ قېتىم ھېچ نەرسىنى سەزمە-گەندەك ئىدى. يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ئوزى ۋە داشا ئۇچۇن پاسخا بايرىمىغا ئاتاپ ئەتىيازلىق يېگىي كىيىم-كېچەك بۇيرۇتۇش بىلەن ئاۋارە، تىككۇچى ۋە ئۇنچە-مارجان دۇكانلىرىدا تۇرۇپ كېتەتتى، خەيرى-ئېھسان بازىرىغا قاتنىشاتتى، نىكولاي ئۇانوۋىچنىڭ ئىلتماسى بىلەن ئەدىبىيات كېچىلىگى ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭدىن چۇشكەن پۇلنى يوشۇرۇن سوتسيال دېموكراتلار پارتىيىسىنىڭ سول كومىتېتى، يەنى بولشېۋىكلارغا بېرەتتى، سەيشەنبە كۇنلىرىدىن تاشقىرى، جۇمە كۇنلىرىمۇ مېھمان چاقىراتتى، قىسقىسى ئۇنىڭ بىر مىنۇتمۇ بوش ۋاقتى يوق ئىدى.

"سىز بولسىڭىز شۇ ۋاقتتا قورقماقلىق قىلاتتىڭىز، بىرەر نەرسە قىلىش قارارىغا كېلەلمەيتتىڭىز، ئوزىڭىز چۇشىنەلمەيدىغان نەرسىلەر ئۇستىدە ئويلاپ باش قاتۇراتتىڭىز، ئەمما بۇ نەرسىلەرنى بۇرنىڭىزغا سۇ كىرگەندىن كېيىن چۇشىنۇالمىسىز" دەپ ئويلىدى داشا ۋە ئاستاغىنا كۇلدى. كېيىنكى كۇنلەردە پات-پاتلا بولۇپ تۇرغىنىدەك، مولدۇر دانىلىرى چۇشۇپ پاتقان ۋە ھېچقانداق ياخشى نەرسىنى كۇتۇپ بولمايدىغان قاپ-قارا كولدىن بېسسونوۋنىڭ ئوتكۇر ۋە ئاچچىق ئوبرازى چىقىپ گەۋدىلەندى. داشا

رۇخسەت قىلدى، بىسسونوۋ ئۇنىڭ پىكرىنى ئىگىلىدى. داشا جىم بولۇپ قالدى. قاراڭغۇ ئويدە سائەت چىكىلداپ تۇراتتى.

خىلىدىن كېيىن ئويىنىڭ كوچا تەرەپتىكى ئىشىگى تاق قىلىپ يېپىلدى، كېيىن ھەدىسىنىڭ:

ـــقاچان قايتتى؟ـــدىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

داشا كىرىسلودىن تۇرۇپ، دالانغا چىقتى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا دەررۇ:

ـــنەمىشقا يۇزۇڭ قىزىرىپ كەتتى؟ـــدەپ سورىدى.

نىكولاي ئۇنىۋېرسىتېتىنى يېشىۋېتىپ، ئاشقىنىڭ سەھەنە سوزىدىكى چاخچاقلاردىن بىرىنى ئېيتتى. داشا ئۇنىڭ يۈمشاق ۋە قېلىن لەۋلىرىگە نەپرەت بىلەن بىر قارىدى ـ دە، كاتەنىڭ كەيـ نىدىن ئۇنىڭ ياتىغىنا كىرىپ كەتتى. كاتەنىڭ بولمىسىدىكى ھەممە جاھازلارغا ئوخشاشلا ناھايىتى نازۇك ۋە چىرايلىق پەدەز ئۇستىلىدە ئولتۇرۇپ، ھەدىسىنىڭ سەيلە قىلىپ يۈرگەندە ئۇچراتقان تونۇش ـ بىلىشلىرى توغرىسىدىكى گەپلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇردى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا سوزلەپ تۇرۇپ، پەلەي، تور، يۇز رومىلى، تور پەردە، شايى كەشلىرىنى ـــئەتىر پۇرىغى كېلىپ تۇرغان ھەممە ئۇششاق ـ چۈششەك نەرسىلىرىنى ئەينەكلىك ئىشكاپتا جاي ـ جايىغا قويۇش بىلەن ئاۋارە ئىدى. "كېرىنىسكى يەنە دەۋادا ئۇتۇتۇرۇپتۇ. ئەمدى بىر تىينىسز ئولتۇرغانمىش؛ خوتۇنىنى كوردۇم، نالە ـ پەريات قىپ كەتتى، تۇرمۇشى ئېغىرمىش. تىمىرەزبۇلارنىڭ ئويدە قىزىل ئاغرىغى بار. شېينبېرگ يەنە ئوزىنىڭ شاللاق خوتۇنى بىلەن ئەپ بولۇپ قاپتۇ. باھار ـ ھە، باھارنى قارىغىنا! ھاۋانىڭ ياخشىلـ ىغىنى ئېيتمامسەن! ئادەمىلەر خۇددى مەستەك، كوچىدا لەلەڭشىپ

يۇرۇپتۇ. هه، ئېيتقاندەك، ئاكۇندىننى ئۇچراتتىم، يېقىن كۆنلەردە بىزدە ئەلۋەتتە ئىنقىلاپ بولىدۇ، دەيدۇ. زاۋۇتلاردا، يېزىلاردا قوزغىلاڭ بولۇۋاتقانمىش. قېنى ئەمدى، چاپسانراق بولۇپ قالسا! نىكولاي ئىۋانوۋىچ خوشال بولغىنىدىن مېنى پۈاتو قاۋاقخانىسىغا ئېلىپ باردى، بولىدىغان ئىنقىلاپ شەرىپىگە بىر بوتۇلكا شامپان ھارىغى ئىچتۇق".

داشا كىچىككىنە ئەتىر بوتۇلكىلىرىدىن بىرىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، يەنە يېپىپ، ھەدىسىنىڭ گېپىنى ئۇنچىقماي تىڭشاپ ئولتۇراتتى:

ــ كاتە، دېدى ئۇ، بىردىنلا، ــ مەن شۇ يۇرۇش-تۇرۇشۇم بىلەن ھىچكىمگە كېرەكلىگىم يوق، ــ قولىنى يىپەك پاياقىغا تىقىپ تۇرغان يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا سىڭلىسىغا تىكىلىپ قاردى، ــ ئەڭ مۇھىمى شۇكى، شۇ تۇرۇشۇم بىلەن مەن ئۆزەمگىمۇ كېرەك ئەمەس-مەن. بىراۋلىرى سەۋزە يەپ، ئەمدى مەن ھەممىدىن يۇقۇرى تۇرىمەن دەپ ئويلىغاندەك، مەنمۇ ئۆزەمنى شۇنداق سېزىمەن.

ــ گېپىڭگە چۈشەنمىدىم، ــ دېدى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا.

داشا ھەدىسىنىڭ يەلكىسىگە قاراپ، ئېغىر ئۇلۇغ-كىچىك تىنىدى.

ــ ھەممە ئادەم يامان، ھەممىنى قارىلايمەن. بىرى ــ ئەخمەق، بىرى ــ يارىماس، باشقىسى ئىپلاس. بىرلا مەن ياخشى. مەن بۇ يەردە يات. مانا شۇنىسى مېنى ناھايىنى قىينايدۇ. سېنمۇ ئەيىپلەيمەن، كاتە.

ــ نېمىشقا؟ ــ سىڭلىسىغا قارىماستىن، ئاستاغىنا سورىدى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا.

ــ ياق، ئۆزەڭ بىر ئويلاپ كورگىن. مۇشۇنداق غادىيىپ يۈرۈۋېرىمەنمۇ؟ مېنىڭ بارلىقىم پەزىلىتىم شۇ، ياق، بۇ بىر تەنتەكلىك.

سىلەرنىڭ ھەممىڭلارنىڭ ئارىسىدا يات بولۇپ يۈرۈشۈم جېنىمغا تەگدى. قىسقىسى، سەن بىلەمسەن، ماڭا بىر ئادەم ناھايىتى ۋە ناھايىتمۇ يېقىپ قالدى...

داشا بۇ گەپلەرنى بېشىنى توۋەن ئېگىپ تۇرۇپ قىلدى؛ بوتۇلكىغا تەققان بارمغىنى ئەمدى چىقىرالماي ئولتۇراتتى.

ــ ناھايىتى ياخشى، ياققان بولسا، ياخشى قىز، ناھايىتى ئوبدان بوپتۇ. بەختلىك بول، سەن بەختلىك بولماي كىم بولاتتى؟ــ يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا يېنىك تىن ئالدى.

ــ بىلەمسەن، كاتە، بۇ ئاددى بىر نەرسە ئەمەس ئىكەن. مېنىڭچە، مەن ئۇنى ياخشى كۆرمىسەم كېرەك.

ــ ئەگەر ياققان بولسا ــ كېيىن ياخشى كۆرۈپمۇ قالسەن.

ــ ماڭا ئۇ ياقمايدۇ، ھەممە گەپ شۇنىڭدا ــ دە.

يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا ئىشكاپنى ياپتى ــ دە، داشانىڭ ئالدىغا كەلدى.

ــ ھازىرلا ئۇزەك ياقىدۇ دىدىگۈدەك... گېپىڭنى قارىغىن...

ــ كاتيۇشا، گەپنى ئايلاندۇرمىغىن، سېستروربىتسكىدىكى ھىلىقى ئىنگلىز يادىگارىمۇ؟ ئەنە شۇ ئادەم ماڭا ياققان ئىدى، ھەتتا مەن ئۇنى ياخشىمۇ كۆرەتتىم. ئەمما ئۇ ۋاقىتتا مەن ئۇزەم بىلەن ئۇزەم ئىدىم... ئۇزەمدىن ــ ئۇزەم غەزەپلىنەتتىم، ھەممىدىن يوشۇرۇنۇپ يۈرەتتىم، كېچىلىرى يىغلاپ چىقاتتىم. بۇ بولسا... راستتىن شۇمكىن ــ ئۇزەمۇ بىلمەيمەن. ياق، شۇ، ئەنە شۇنىڭ ئۈزى... مەنمۇ ئۇزگەردىم ئەمدى... خۇددى قانداقتۇر ئىسرىق پۈرىغىنى يۇتقانىدەكمەن... ئۇ ھازىر ئالدىمغا كېلىپ قالسا ــ قىمىر قىلمايتتىم. نىمە قىلساڭ قىل دەيتتىم...

ـــ داشا، نىمە دەۋاتسەن؟

يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا سىڭلىسىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، ئۇنى ئۇزىگە تارتىپ، قىزىغان قولىنى تۆتىتى، ئالقىنىغا سويدى، بىراق داشا قولىنى ئاستا چىقىرىۋالدى-دە، ئۇلۇغ-كىچىك تىندى، قولىنى بېشىغا تىرەپ، كوپ-كوك تۈس ئالغان دەرىزىگە، ئاسمانىدىكى يۇلتۇزلارغا ئۇزاق قاراپ ئولتۇردى.

ـــ داشا، ئۇنىڭ ئوزى كىم؟

ـــ ئالېكسىي ئالېكسېيېۋىچ بېسسونوۋ.

يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا بۇ سوزنى ئاڭلاپ دەررۇ باشقا ئورۇنغا ئوتۇپ ئولتۇردى، قولىنى تامىغىغا قويغىنىچە، قىمىرلىماي ئولتۇردى. ئۇنىڭ يۈزىگە كولەڭگە چۈشۈپ تۇرغىنىدىن داشاغا كورۈنمەيتتى، ئەمما داشا ناھايىتى دەھشەتلىك گەپ ئېيتقىنىنى ئوزى سېزەتتى.

"ئەجەپ بوپتۇ!" دىدى ئۇ كوڭلىدە، تەتۈر قاراپ؛ ئۇ شۇ "ئەجەپ بوپتۇ"دىن كېيىن خېلى يېنىكلەشتى.

ـــ نىمىشقا باشقىلار قىلالايدىكەنۇ، مەن قىلالمايدىكەنمەن، ئېيتقىنا ماڭا؟ دۇنيادا ئالتە يۈز ئاتمىش ئالتە لەززەت① بارلىغىنى ئىككى يىلدىن بۇيان ئاڭلايمەنۇ، پۈتۈن ئومرۇمدە مۇزلۇقتا بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بىلەن بىر مەرتىۋە سويۇشۇپتىمەن، خالاس.

داشا ئېغىر بىر ئۆھ تارتىپ، جىم بولۇپ قالدى. يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئەمدى ئىككى مۆكچىيىپ، ئىككى قولىنى تىزلىرىنىڭ

① "ئالتە يۈز ئاتمىش ئالتە" توغرىسىدىكى ھېكايە ھەققىدە «ئىنجىل»دىكى «ۋەھيىنامە»نىڭ ئون ئۇچىنچى بابىغا قارالسۇن، بۇ يەردە "سانسىز" دېگەن مەنىدە قوللىنىلغان. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئوتتۇرىسىغا قويۇپ ئولتۇراتتى.

ــ بەسسونوۋ ناھايىتى يامان ئادەم، ــ دېدى ئۇ، ــ ئۇ دەھشەتلىك ئادەم، داشېنكا①، ئاڭلاۋاتامسەن؟

ــ ھە.

ــ پۈتۈن ۋۇجۇدىڭنى سۈندۇرۇپ تاشلايدۇ.

ــ ئەمدى نېمىمۇ قىلالايتتىم...؟

ــ مەن بۇنداق بولۇشىنى خالىمايمەن. ياخشىسى باشقا كىشى بولسۇن... سەن ئەمەس، جېنىم، ھېچ سەن ئەمەس.

ــ گۇنا ئارتاي دېسەك، بانا تېپىلدۇ. بەسسونوۋنىڭ نېمىسى يامان، ئېيتقىنا؟ ــ دېدى داشا.

ــ ئېيتالمايمەن... بىلمەيمەن... ئەمما شۇ ئادەمنى ئويلىسام، مېنى تىترەك باسىدۇ.

ــ بىلىشمچە، ئۇ ساڭىمۇ ياققان ئىدىغۇ دەيمەن؟

ــ ياق!... ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىمەن... ئۇنىڭدىن سېنى خۇدا ساقلىسۇن!

ــ مانا، كوردۇكىمۇ، كاتيۇشا... ئەمدى ئۇنىڭ قىلتىغىغا چۈشۈشۈم چوقۇم.

ــ نېمىلەرنى دەۋاتىسەن؟... ھەر ئىككىمىز ئەقىلدىن ئازغانمىز... ئەمما بۇ سوزلەر داشانىڭ كوڭلىگە ناھايىتى ياقاتتى، خۇددى تاختايىنىڭ قىرىدا ئايىغىنىڭ ئۈچى بىلەن يۇرگەنىدەك بولاتتى. كاتەنىڭ ھاياجانلىنىشىمۇ ئۇنىڭغا ياقاتتى. بەسسونوۋ ئەمدى ئۇنىڭ يادىدىنمۇ چىققان ئىدى، ئەمما ئۇ ئوزىنىڭ بەسسونوۋغا بولغان

① داريەنىڭ يەنە بىر ئەركىلەتمە ئىسمى. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

هسلىرىنى، ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقانلىرىنى، ئۇنىڭ قىياپىتىنى ئەتەيلەپ تەسۈرلەشكە باشلىدى. ئۇ بۇنىڭ ھەممىسى ئەتەيلەپ ئاشۇرۇپ، گەپ قىلاتتى. بۇنىڭدىن چىقىدىغان مەنە شۇ ئىدىكى، ئۇ كېچىسى ئۇخلىماي، ھازىرنىڭ ئوزىدىلا، بېسىنوۋنىڭ يېنىغا ئۇچۇپ بېرىشقا تەييار ئىدى. ئاخىر، ئوزىنىڭمۇ كۇلكىسى قىستاپ، كاتەنىڭ يەلكىلىرىدىن قۇچاقلىغۇسى، ھەممە يېقىدىن سويگۇسى ۋە ناھايىتى تەنتەك ئىكەنسەن، كاتيۇشا، دىگۇسى كېلەتتى. ئەمما يېكاتېرىنا دىترىيېۋنا تۇيۇقسز ئورۇندۇقتىن گىلەمگە سىرىلىپ چۈشتى-دە، داشانىڭ بېلىدىن قۇچاقلاپ، يۇزىنى ئۇنىڭ تىزىغا قويۇپ، پۈتۈن ۋۇجۇدى سەسكىنىپ، تىترەپ، دەھشەتلىك ئاۋاز بىلەن:

—كەچۇرگىن، كەچۇرگىن مېنى... داشا، كەچۇرگىن مېنى! — دەپ ۋاقىرىدى.

داشا قورقۇپ كەتتى. ھەدىسىنىڭ ئۈستىگە ئىگىشىپ، قورقىنىدىن ۋە رەھمى كەلگىنىدىن، ئوزىمۇ مىشىلداپ يىغلىۋەتتى؛ ئۇ ھەدىسىدىن: "نېمە دەۋاتىسەن، نېمىنى كەچۇرەي؟" دەپ سورايتتى. ئەمما يېكاتېرىنا دىترىيېۋنا چىشىنى چىشىغا قويۇپ، سىكىلىنى ئەركىلىتىپ، قوللىرىدىن سويەتتى.

چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئىگىچە-سىكىلىغا قاراپ:

—خوش، بۇ كوز ياشلىرىنىڭ سەۋەبىنى بىزمۇ بىلسەك بولامدىكىن؟—دەپ سورىدى.

—كوز ياشلىرىنىڭ سەۋەبى مېنىڭ كەيپىمىنىڭ ياخشى ئەمەسلىگىدە،—دىدى دەررۇ داشا،—خاتىرجەم بولغىن، خوتۇنۇڭنىڭ چىمەلتىگىگە ئەرزىمەسلىگىمنى ئوزەممۇ بىلىمەن.

تاماق يېيىلىپ، كوفى كەلتۈرۈلگەندە مېھمانلار كەلدى. نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئويدىكىلەرنىڭ كەيپى باشقىچە تۇرۇۋاتقاندا، مېھمانلارنى قاۋاقخانىغا بېرىشنى تەكلىپ قىلدى. كۆلىچېك ماشىنا بېكىتىگە تېلېفون بېرىشكە باشلىدى، كاتيۇشا بىلەن داشانى كىيىنىپ چىقىشقا كىرگۈزۈۋېتىشتى. چىرۇا كەلدى، قاۋاقخانىغا بارماقچى بولۇۋاتقانلىغىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ بىردىن ئاچچىغى كەلدى:

—بۇنداق دائىم مەيخورلۇق قىلىشىڭ زىيىنى كىمگە تېگىدۇ؟ رۇس ئەدەبىياتىغا تېگىدۇ!—ئەمما ئۇنىمۇ باشقىلار بىلەن ئاپتوموبىلغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئېلىپ كېتىشتى.

"شىمالىي پالمىرا"دا ئادەم كوپ بولۇپ، ژاڭ-چۈڭ كوتىرىلگەن ئىدى. يوغان يەر ئاستى زالىنى بىللۇر شامدانلارغا قادالغان شامىلار كۆندۈزدەك يورۇتۇپ تۇراتتى. شامدانلار، پارتېردىن كوتىرىلىۋاتقان تاماكا ئىسلىرى، زىچ قويۇلغان ئۇستەللەر، توي كىيىمى كىيگەن ئەرلەر، يەلكىلىرى ئوچۇق ئايالالار، ئۇلارنىڭ بويۇنلىرىدا ۋە قۇلاقلىرىدا سلكىنىپ تۇرغان بېغىرەڭ، كوك، ياقۇت رەڭلەر بىلەن تاۋلىنىدىغان قىممەت باھا گوھەرلەر، ئۇ ياقتىن-بۇ ياقتا چېپىپ-يۈگۈرۈپ يۈرگەن كۆتكۈچىلەر، قولىنى ئاسمانغا كوتەرگەن يۈزى قانسىز كىشى ۋە ئۇنىڭ دۇخاۋا پەردە ئالدىدا ھاۋانى كەسكۈچى سېھرىلىك چۈشىغى، يالتىرىغان ئورکېستىر مۇزىكىلىرى—بۇلارنىڭ ھەممىسى تاملاردىكى قاتار تاش ئەينەكلەردە ئەكس ئېتىپ، خۇددى پۈتۈن ئىنسانىيەت، پۈتۈن ئالەم شۇ يەرگە كوچۇپ كەلگەندەك تۇيۇلاتتى.

داشا نەيچە ئارقىلىق شامپان ھارىغىنى شوراپ تۇرۇپ ئەتراپىكى ئۇستەللەردىكى ئادەملەرنى تاماشا قىلىپ ئولتۇراتتى. ئەنە، تەرلەپ كەتكەن شامپان چىلىگى بىلەن دېگىز قىسقۇچ پاقىسى شاكە-

لىنىڭ ئالدىدا ساقال-بۇرۇتى قىرىلغان، يۈزىگە ئۇپا سەپكەن بىر كىشى ئولتۇرۇپتۇ. ئۇنىڭ كوزلىرى يېرىم يۇمۇق، ئاغزى بىر نەرسىدىن يىرگەنگەندەك قىسلغان، ئۇ: بېرىپ-بېرىپ ئېلېكترمۇ ئوچىدۇ، ئادەملەرمۇ ئاخىر ئولۇپ كېتىدۇ، شۇنداق بولغاندىن كېيىن، خوشاللىق ۋە كەيپ-ساپانىڭ نىمە كېرىگى بار، دەپ ئويلاپ ئولتۇرسا كېرەك.

ئەنە، پەردىمۇ قىمىرلاپ، ئىككى تەرەپكە ئېچىلىدى. سەھنىگە يۈزىنى پاچىلىك ۋە دەھشەتلىك قورۇق باسقان كىچىككىنە بىر ياپون چىقىپ، ئالا-بۇلا پوكزەك، تەخسە، بىرنەچچە مەشئەلنى ئاسمانغا ئېتىپ، ئويۇن كورسىتىشكە باشلىدى. داشا:

"نىمىشقا كاتە ماڭا: 'كەچۈرگىن'، 'كەچۈرگىن'، دەيدىكىن-ھە!" دەپ ئويلىدى.

بىردىن ئۇنىڭ مىڭىسىنى تومۇر بىلەن قاتتىق قىسقاندەك بولدى، يۈرىگى ئۇرۇشتىن توختىدى. "قانداق بولغىنى؟" بىراق ئۇ بېشىنى سىلكىپ، ئېغىر تىن ئالدى، ھەتتا ئوزىنى "قانداق بولغىنى"نى ئويلاشقىمۇ قويماستىن ھەدىسىگە قارىدى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇستەلنىڭ نېرىقى بېشىدا ئولتۇراتتى، ئۇ شۇنچىلىك ھارغىن، غەمكىن ۋە گۈزەل كورۈنەتتىكى، ئۇنى كورۈپ، داشانىڭ كوزى ياشقا تولدى. داشا بارمىغىنى كالېۋگىغا قويىدى-دە، ئاستاغىنا پۈلىدى. بۇ، پەقەت ئىككىسىگلا مەلۇم بولغان بىر بەلگە ئىدى. كاتە كوردى، چۈشەندى ۋە سىڭلىسىغا ئاستا ۋە ئۈزاق كۈلۈمسىردى.

كېچىسى سائەت ئىككىلەر بولغاندا، "قايافقا بارىمىز؟" دىگەن مەسىلە ئۈستىدە گەپ باشلانىدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئويگە

كېتىشكە رۇخسەت سورىدى. نىكولاي ئۇانوۋىچ: "كوپچىلىك قايىقتا دىسە، مەنمۇ شۇ يېقتا" دىدى. كوپچىلىك يەنە باشقا جايغا بېرىشقا قارار قىلدى.

شۇ چاغدا داشا ئازىيىپ قالغان ئادەملەرنىڭ ئارىسىدا بېسسونوۋنى كورۇپ قالدى. بېسسونوۋ ئۇستەلگە جەينەكلەپ ئولتۇراتتى ۋە ئۇنىڭغا نىمىدۇر بىر نەرسە دەپ سوزلەۋاتقان ئاكۇندىننىڭ گەپلىرىگە قۇلاق سالماقتا ئىدى. ئاكۇندىن يېرىم چاينالغان تاماكىسىنى چىشلەگىنى هالدا، داستىخانىنى تىرنىغى بىلەن جىسىاپ تۇرۇپ جىددى سوزلەۋاتاتتى. بېسسونوۋ ئۇستەل ئۇستىدە هاۋانى كېسىپ يۇرگەن ئەنە شۇ تىرناقتا قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ يۈزى خىيالچان، نۇرسىز كورۇنەتتى، ۋاڭ-چۇڭ ئېچىدىن داشاغا: "ئاخىرەت، ئاخىرەت كەلىدى" دىگەندەك ئاڭلاندى، بىراق شۇ زامان تاتار كۇتكۇچىنىڭ كەڭ يەلكىسى ئۇلارنىڭ هەر ئىككىلىسىنى توسۋالدى. كاتە بىلەن نىكولاي ئۇانوۋىچ ئورۇنلىرىدىن قوزغىلىپ، داشانى چاقىرىشتى. داشا يۇرىگى قانماي، هاياجان ئىچىدە قالدى، ئەما ماڭماي بولمايتتى.

كوچىغا چىققاندا، سوغاق شامال ئېلىپ كەلگەن يېقىملىق خۇش پۇراق دىماققا ئۇرۇلدى. قارامتۇل-كوك ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى. داشانىڭ كەينىدىن كىمدۇر بىرسى كۇلكە ئارىلاش: "ئاجايىپ ياخشى كېچە ئىكەن-دە!" دەپ قويدى. ئادەم ئوتىدىغان يول يېنىغا ئاپتوموبىل كېلىپ توختىدى، ئۇنىڭ كەينىدىن كوپ-كوك بېنزىن ئىسىنىڭ ئىچىدىن كىيىم-كېچىگى يىرتىق بىر كىشى شۇڭغۇپ چىقتى-دە، بېشىدىن شەپكىسىنى ئېلىپ، ئويناقلاپ تۇرۇپ، داشاغا ئاپتوموبىل ئىشىگىنى ئېچىپ بەردى. داشا ئاپتوموبىلغا چۇشۇۋېتىپ، ئۇنىڭغا قاردى—ئۇ كىشى ناهايىتى ئورۇق، ساقالىرى ئوسۇپ كەتكەن،

ئاغزى كەمشۇك بولۇپ، يەلكىلىرىنى قىسقان ھالدا تىترەيتتى.

ــھوزۇر ۋە ئىشرەت ئىبادەتخانىسىدا ئوتكۈزگەن خەيرلىك كېچەڭلەر قۇتلۇق بولسۇن!ــخىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن دىدى بايىقى ئادەم ۋە كىمدۇر بىرى تاشلىغان يىگىرمە تىيىنىنى يەرگە چۈشۈرۈۋەتمەستىن تۇتۇۋالدى، كېيىن يىرتىق شەپكىسىنى كوتىرىپ، تەشەككۈر بىلدۈردى. ئۇنىڭ ئوتكۈر، نەپرەت تولغان قارا كوزلىرى خۇددى داشانىڭ تېنىنى تاتىلىغاندەك بولدى.

ئۇلار ئويلىرىگە كەچ قايتىشتى. داشا يوتقانغا كىرىپ، يۈزىنى تورۇسقا قارىتىپ ياتقان بولسىمۇ، ئۇخلىيالمىدى، بەلكى پۈتۈن ئەزايى-بەدىنى قېتىپ كەتكەندەك، ئۇزىنى بىلمەي ياتاتتى،ــئۇ شۇ دەرىجىدە ھارغان ئىدى.

ئۇ بىردىنلا توۋلۇۋەتتى-دە، ھەدىسىدىن يوتقانىنى ئېچىپ تاشلاپ، كارۋاتقا ئولتۇرۇپ كوزىنى ئاچتى. دەرىزىدىن گۈلۈك پارچە تاختايلارغا ئاپتاپ چۈشۈپ تۇراتتى..."ۋاي ئاللىيەي، قانداق دەھشەتلىك ھادىسە بولدى، تېخى ھازىرلا-ھە؟!" ئۇ شۇنچىلىك قورقۇپ كەتكەن ئىدىكى، ھەتتا ئۇزىنى يىغىدىن ئاران تۇتۇۋالدى، ئۇ ئۇزىنى بېسۇالغاندىن كېيىن قارىسا، ھەممىسىنى ئۇنتۇغان. پەقەت قانداقتۇر مۇدھىش چۈشتىن كوكسىدە ئاغرىق قالغان ئىدى.

ناشتىدىن كېيىن، داشا كۇرسقا بېرىپ، ئىمتىھان بېرىشكە يىزىلدى. كېيىن ماگزىنىدىن بىرقانچە كىتاپ ئېلىپ، چۈشلۈك تاماقتىچە قالغان ۋاقىتنى ھەقىقەتەنمۇ قىينىچىلىق بىلەن ئوتكۈزدى. بىراق كەچقۇرۇنلۇغى يەنە يىمەك پايپاقلارنى كىيىشكە (ئەتىگەنلىگى پەقەت يىپ پايپاق كىيىشكىلا قارار قىلىنغان ئىدى)، قول ۋە يەلكىلىرىگە ئۇپا سېپىشكە، چاچلىرىنى قايتىدىن تاراپ چىقىشقا

توغرا كەلدى، "ئۇنىڭدىن كورە يەلكىگە مۇشت يىگەن ياخشى ئەمەسمۇ! ھەممەيلەن: چاچلىرىڭنى مودىغا مۇڭاپىق تارىغىن دەيدۇ. چاچلىرىڭ ھە دەپ چۇگۇلۇپ كېتىۋەرسە، قانداق تارىيالايسەن!" قىسقىسى، چاچ تاراش ئاۋارىچىلىق ئىدى. يېقىندا تىكلىگەن كوك كوينىگىنىڭ پېشىدە بولسا شامپان ھارىغىنىڭ دېغى قاپتۇ.

بۇ كويىنىگىگە، ئوزىنىڭ بىكارغا ئوتتۇپ كېتىۋاتقان ئومرىگە داشا شۇ دەرىجىدە ئوكۇنىدىكى، كويىنىگىنى قولىدا تۇتقىنىچە ئولتۇرۇپ يىغلىدى، نىكولاي ئۇياڭوۋچ ئىشىكتىن كىرىشى بىلەن كوينەكچان يىغلاپ ئولتۇرغان داشانى كورۇپ، خوتۇنىنى چاقىردى. كاتە يۇگۇرۇپ كەلدى، كوينەكنى قولىغا ئېلىپ، "ھە، ھېچ نەرسە ئەمەس ئىكەن، دېغى كېتىدۇ" دىدى-دە، ئۇلۇغ موغولنى چاقىردى، ئۇلۇغ موغول بېنزىن بىلەن ئىسسىق سۇ ئېلىپ كەلدى.

كوينەك تازىلاندى. داشانى كىيندۇرۇشتى. نىكولاي ئۇياڭوۋچ دالاندا تۇرۇپ ئاچچىقلىناتتى: "ھاي جاناپلار، دەسلەپكى ئويۇن قويۇشقا كېتىپ بارىمىز ئاخىر، كېچىكىپ بېرىش يارىمايدۇ" دەيتتى. تىياتىرغا ئەلۋەتتە كېچىكىپ باردى.

داشا ئالاھىدە ئورۇندا يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنانىڭ يېنىدا تۇرۇپ، يۇزىگە سۇنئى ساقال يېپىشتۇرۇۋالغان ئىگىز بوي كىشىنىڭ كوزلىرىنى غەيرى تەبىي يوسۇندا ئالايتىپ، تاختايدەك تەكشى دەرەخ تېگىدىكى ئاق-قىزىل رەڭ كويىنەكلىك قىزنىڭ قولىدىن تۇتۇپ: "مەن سىزنى ياخشى كورىمەن، ياخشى كورىمەن" دىگىنىگە قاراپ ئولتۇراتتى. ئويۇن مۇڭلۇق ئويۇنلاردىن بولمىسمۇ، داشانىڭ يىغلىغۇسى، ئاچ قىزىل رەڭ كويىنەك كىيگەن قىزغا رەھمى كېلەتتى ۋە ۋەقەنىڭ بۇنداق بولۇشىمۇ ئۇنىڭغا ئەلەم قىلاتتى. مەلۇم بولۇشىچە،

قىز ئۇنى ھەم ياخشى كۆرىدىكەن، ھەم ياخشى كۆرمەيدىكەن، ئەر كىشى قىزنى قۇچاقلىغانىدا، ئۇ سۇ پەرىسىدەك قاقاقلاپ كۈلۈگىنىچە، سەل نېرىراقتا ئاق ئىشتىنى كۆرۈنۈپ تۇرغان بىر ئەبلەخنىڭ يېنىغا قېچىپ كەتتى. بايىقى ئەر بېشىنى تۇتقىنىچە قېلىپ، پۈتۈن ھاياتىنىڭ نەتىجىسى بولمىش قانداقتۇر قولىيازمىنى يىرتىپ تاشلايدىغىنىنى ئېيتتى، شۇنىڭ بىلەن بىرىنچى پەردە ئويۇن تۈگىدى.

تونۇش كىشىلەر ئالاھىدە ئۇرۇنغا كىردى، كوپ ۋاقىتتا بولۇپ تۇرىدىغان ئادەتتىكى سوھبەت باشلاندى.

بېشى يالتىراق، ساقىلى قىرىلغان ۋە يۈزى پۈرلەشكەن پاكارغىنا شېينىبېرگ ئويۇننى "مەپتۇن قىلارلىق" دەپ ماختىدى.

— يەنە شۇ جىنىس مەسىلىسى، ئەمما بۇ يەردە بۇ مەسىلە ئۇتۇكۇر قويۇلغان، ئىنسانىيەت بۇ ئېغىر مەسىلىنى ئۇزۇل-كېسىل ھەل قىلىشى كېرەك، ئاخىر!

بۇنىڭغا قاپىغى سېلىنغان، گەۋدىسى يوغان، مەخسۇس ئىشلارنىڭ تەكشۈرگۈچىسى بۇرووۋ جاۋاپ بەردى؛ ئۇ ھورىيەتچى بولۇپ، روۋدېستۇو بايرىمىدا ئۇنىڭ خوتۇنى بەيگە ئاتلىرىنى ئىجارىگە بېرىدىغان كىشى بىلەن قېچىپ كەتكەن ئىدى:

— سىلەرنى بىلمىدىم، ئەمما مېنىڭ ئۇچۇن بۇ مەسىلە — ھەل بولغان مەسىلە. خوتۇنلارنىڭ تۇرۇشىنىڭ ئۇزى ئالدامچىلىق، ئەرلەر بولسا سەنئەتنى ئىشقا سېلىپ، ئۇستىلىق بىلەن ئالدىشىدۇ. جىنسى مەسىلىنىڭ ئۇزى ئېپلاسلىق، سەنئەت بولسا جىنايەتلەرنىڭ بىر خىلى.

نىكولاي ئىۋانوۋىچ خوتۇنىغا قاراپ كۈلۈۋەتتى. بۇرووۋ ھامان

قاپىغىنى سېلىپ، سوزىنى داۋام قىلدى:

ــ قۇشنىڭ تۇخۇم بېسىش ۋاقتى كەلدىمۇ ــ ئەركىگى دەررۇ قۇيرۇغىغا رەڭمۇ ــ رەڭ چاپان كىيىدۇ. بۇ ــ ئالدامچىلىق، چۈنكى ئۇنىڭ تەبىي قۇيرۇغى رەڭمۇ ــ رەڭ ئەمەس، بەلكى ئاددى كۇلرەڭ قۇيرۇق. دەرەخنىڭ گۈللىشىمۇ ئالدامچىلىق، كىشنى ئالدايدىغان نەرسە، پۈتۈن گەپ ــ ئۇنىڭ شەرمەندە يىلتىزىدا. ئەمما ئەڭ چوڭ ئالدامچى ــ ئادەم. ئۇنىڭ گۈلىمۇ يوق، قۇيرۇغىمۇ يوق، تىلىنى ئىشقا سېلىشتىن باشقا ھېچقانداق ۋاستىسى يوق؛ ئەڭ يامان، ئەڭ ئېپلاس ئالدامچىلىق ــ مۇھەببەت ۋە ئۇنىڭغا چىرماشقان نەرسىلەر. كىچىك قىزلار ئۇچۇن بۇ نەرسىلەر سىرلىق كورۇنگەن بىلەن، ــ ئۇ داشاغا قاراپ قويىدى، ــ بۇ ئەرزىمىگەن نەرسىلەرگە بىزنىڭ پەمسىزلىك، پاراسەتسىزلىك ھوكۇم سۈرۈۋاتقان دەۋرىمىزدە ئەڭ جىددى ۋە ئەس ــ ھوشلۇق ئادەملەرمۇ قىزىقىدۇ. خوپ دەڭلەر، روسىيە دولىتىنىڭ ئاشقازىنى بۇزۇلغان.

ئۇ تەلەتىنى پۇرۇشتۇرۇپ، كەمپىت قۇتىسىغا ئېگىلدى، بارمىغى بىلەن ئىچىنى كولاشتۇرۇپ بىر تالمۇ كەمپىت ئالالمىدى ۋە يەلكىسىگە ئاسقان دۇربۇنىنى كوزىگە قويۇپ، ئەترايىغا قاراپ ئولتۇردى.

سوھبەت سىياسى چۇشكۇنلۇك ۋە ئەكسىيەتچىلىك مەسىلىسىگە كوچتى. كۇلىچىك يېقىندا سارايدا بولۇپ ئوتكەن جاڭجالىنى ھودۇقۇپ تۇرۇپ، پىچىرلاپ ئېيتىپ بەردى.

ــ دەھشەت، دەھشەت! ــ دىدى شېينبېرگ چاپسانلىق بىلەن. نىكولاي ئىۋانوۋىچ تىزىغا ئۇرۇپ، مۇنداق دىدى:

ــ يېقىندا، يېقىن ئاردا ئىنقىلاپ بولمىسا بولمايدۇ، جاناپلار. ئۇنداق بولمىسا، ھەممىمىز بوغۇلۇپ ئولىمىز. مېنىڭدە يېڭى

مەلۇماتلار بار، ــ ئاۋازىنى پەسەيتتى ئۇ، ــ زاۋۇتلاردا تىنچسزلىق بولۇۋاتىدۇ.

شېينبېرگ هاياجانلانغىنىدىن ئىككى قولىنىڭ هەممە بارماقلىرىنى كېرىپ ئاسمانغا كوتەردى.

ــ قېنى، قاچان بولىدۇ، قاچان؟ كۆتۈۋېرىپ تاقىتىمىز قالمىدى-غۇ!

كورۇش بىزگە نېسىپ بولىدۇ، ياكوپ ئالېكسانىدروۋىچ، نېسىپ بولىدۇ، ــ دېدى نىكولاي ئۇۋانوۋىچ كەيپى چاغلىق بىلەن، ــ ئۇ چاغدا بىز سىزنى ئەدلىيە مىنىستىرى قىلىمىز، جاناپلىرى.

نەرسە، ئىنقىلاپ ۋە مىنىستىر بولۇش توغرىسىدىكى گەپلەر داشنى زېرىكتۈرۈۋەتتى. ئۇ ئالاهىدە ئورۇننىڭ دۇخاۋىسغا يولىنىپ، بىر قولى بىلەن كاتەنىڭ بېلىدىن قۇچاقلاپ، توۋەنگە قاراپ ئولتۇراتتى، گايى-گايىدا كورۇنگەن تونۇشلىرى بىلەن باش قىمىرلىتىپ كورۇشەتتى. داشا ئۇزىنىڭ ۋە هەدىسىنىڭ هەممىگە يېقىشنى بىلەتتى ۋە كورەتتى، ئەرلەرنىڭ خۇمارلىق، خوتۇنلارنىڭ زەهەرلىك قاراشلىرى، قۇلاقنا چالا ئاڭلانغان سوزلەر، كۆلۈشلەر ــ بۇلارنىڭ هەممىسى داشنى خۇددى باهار هاۋاسىدەك مەس قىلاتتى، هاياجانغا سالاتتى. ئۇنىڭ يېغلامسىرىغان مۇڭلۇق كەيپىدىن ئەمدى ئەسەرمۇ قالمىغان ئىدى. كاتەنىڭ چاچلىرى ئۇنىڭ قۇلىغىغا تېگىپ، غىدىغلايتتى.

ــ كاتيۇشا، مەن سېنى ناهايىتىمۇ ياخشى كورىمەن، ــ ئاستا پىچىرلىدى داشا.

ــ مەنمۇ سېنى ياخشى كورىمەن!

ــ سېنىڭكىدە تۇرغىنىم ساڭا ياقامدۇ؟

ـــ ناھايىتى ياقدۇ!

داشا ھەدىسگە يەنە قانداق ياخشى گەپ قىلايكىن دەپ تۇرغان ئىدى، بىردىن پەستە تېلېگنىنى كورۇپ قالدى. قارا توي كىيىمى كىيگەن تېلېگن قولىدا بوكسىنى ۋە ئويۇن گېزىتىنى تۇتقىنچە، سموكوۋنكوۋلارنىڭ ئالاھىدە سورۇنىغا خېلىدىن بېرى بىلدۇرمەستىن قاراپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئاپتاپتىن قارايغان يۈزى باشقىلارنىڭ ئاپپاق ياكى ئېچكىلىكىتىن ئىششىپ كەتكەن يۈزىدىن خېلى ئاجىرىلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ چاچلىرى داشانىڭ تەسەۋۋۇر قىلغىنىدىن خېلى سېرىق بولۇپ، خۇددى بۇغداي رەڭدە ئىدى.

تېلېگنىنىڭ كوزلىرى داشانىڭ كوزلىرى بىلەن ئۇچراشقاندا، دەررۇ سالاملاشتى، كېيىن باشقا ياقتا بۇرۇلغان ئىدى، بوكى قولىدىن چۈشۈپ كەتتى. ئۇ بوكسنى ئېلىش ئۈچۈن ئېگىلىپ، كىرىسلودا ئولتۇرغان سېمىز بىر خوتۇننى تۇرتۈۋەتتى، ئەپۇ سوراشقا باشلىدى، قىزىرىپ كەينىگە سۈرۈلۈۋىدى، «ئەدەبسىيات ئىلاھەلىرى خور ئەترىدى» دىگەن ئېستېتىك ژورنال مۇھەررىرىنىڭ پۇتىنى دەسسۈۋالدى. داشا ھەدىسگە:

ـــ كاتە، تېلېگن ئەنە شۇ، ـــ دىدى.

ـــ كوردۇم، ناھايىتى كېلىشكەن ئادەمدەك كورۇنىدۇ.

ـــ شۇنداق ياخشى ئادەمكى، سويۇۋالغىنىڭ كېلىدۇ، تولىمۇ ئەقىللىق، كوپ ئەقىللىق ئادەمكى، كاتيۇشا...

ـــ داشا، بولمىسا...

ـــ نېمە؟

بىراق ھەدىسى ئارتۇق گەپ قىلمىدى، داشانىڭ ئوزىمۇ چۈشىنىپ، جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ يۈرىگى يەنە ئېچىشىقا باشلىدى.ـــ

ئۇنىڭ قۇلۇلـدەك ئويدە، قەلبدە ھەمـە نەرسە باشقىچە ئىدى. ئۇ ئۇزىنى ئاخىر بىر مىنۇتـچە ئۇنـتۇپ، كېيىن يەنە شۇ تەرەپـكە قاردى ـ ئۇ تەرەپ ئەندىشىلىك قاراڭغۇ ئىدى.

زالدا چىراقلار ئوچۇپ، پەردە ئىككى تەرەپـكە ئېچىلغاندا، داشا ئېغىر ئۇھ تارتـتى ـ دە، بىر تال شاكىلاتـنى سۇنـدۇرۇپ، بىر پارچىسىنى ئاغزىغا سالدى ۋە دەققەت بىلەن تىڭشاشقا باشلىدى.

ياسما ساقال يېپىشتۇرۇۋالغان كـشى ھامان قولـيازمىنى ئوتـقا تاشلايدىغانلىغىنى ئېيتىپ پوپۇزا قىلاتـتى، قىز بولسا رايال يېنىدا ئولتۇرۇپ، ئۇنى زاڭلىق قىلاتتى. بۇ كورۇنۇشلەرنى ئۇچ پەردىگىچە سوزۇپ ئولتۇرۇشتىن كۆرە، قىزنى پاتراق ئەرگە بېرىش كېرەكلىگى ئېنىق كورۇنۇپ تۇراتتى.

داشا زالـنىڭ تورۇسىغا قاردى، تورۇسـقا سېلىنـغان بۇلۇتـلار ئارىسىدىن يۇزىدە ئوچۇق ۋە خۇش كۆلـكە ئويـناپ تۇرغان يېرىم يالىڭاچ ئاجايىپ گۈزەل خوتۇن ئۇچۇپ يۈرەتتى. "ۋاي ئاللىيەي، ماڭا ئەجەپ ئوخـشايـدىكىنا"، دەپ ئويـلىدى داشا ۋە شۇ زامان ئۇزىگە چەتتە تۇرۇپ قارىغانـدەك قاردى: ئالاھىدە ئورۇنـدا بىر زات شاكىلات يەپ ئولتۇردۇ، ئاغزىغا كەلـگەنـنى دەۋاتىدۇ، سوز ـ لىرىدىن ئادىـشىدۇ ۋە بىرەر غەيرى ئادەتى ھادىسە كېـلىپ چىقسا ئىدى دەپ ئارزۇ قىلىدۇ. ئەمما ئۇنداق ھادىسە كېلىپ چىقمايدۇ. "ئۇنىڭ ئالـدىغا بارماي، ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭـلىماي، ئۇنىڭ پوتۇن ماھىيىتىنى ئۇزەم سەزمەي تۇرۇپ زادى تېچلـنالـمايـمەن. باشقا ھەممىسى يالغان. ئادەم دىگەن راستـچىل بولغىنى تۇزۇك."

داشا شۇ كېچىدىن كېيىن كوپ ئويـلاپ ئولـتۇرمـدى. ئەمدى بېسىنوۋۇنىڭ ئالدىغا بېرىشنى ئېنىق بىلەتتى، ئەمما شۇ سائەتنىڭ

كېلىشىدىن قورقاتتى. ئۇ بىر مەرتىۋە ساماراغا ـ ئاتىسىنىڭكىگە كەتمەكچىمۇ بولدى، ئەمما بىر يېرىم مىڭ كىلومېتىرلىق ئارىلىق بەربىر بۇنىڭدىن ساقلاپ قالالمايدۇ دەپ، بۇ پىكىردىن قايتتى.

ئۇنىڭ ساغلام قىزلىغى غەزەپلىنەتتى، ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنەتتى، ئەمما "ئىككىنچى كىشى"گە پۈتۈن ئالەم يارەمسلىشىپ تۇرغاندىن كېيىن، ئۇنى يېڭىشكە كۈچى يېتەمدۇ؟ يەنە كېلىپ، ئۇنى مەنسىتمەيدىغان، قانداقتۇر، كامېننو ـ ئوستروۋسكى كوچىسى ئەتراپىدا ھوزۇر قىلىپ ياشىغۇچى، ئىتىگىگە تور تىكىلگەن يۇپكىلىق ئارتىستقا ئاتاپ شېرلار يازغۇچى بېسسونوۋ دېگەن ئادەم توغرىسىدا شۇنچىلىك كوپ باش قاتۇرۇش، ئازاپ چېكىشنىڭ ئۆزى بىر خورلۇق. داشانىڭ بولسا پۈتۈن ۋۇجۇدى ئۇنىڭ بىلەن تولۇپ تاشقان، داشانىڭ پۈتۈن يۈرىگى ئەنە شۇنىڭدا ئىدى.

داشا ئەمدى چاچلىرىنى ئەتەيلەپ تەكشى تاراپ، يەلكىسىگە تۆگۈپ، ساماراداكى ئوتتۇرا مەكتەپتە كىيىپ يۈرگەن كونا كوينىگىنى كىيەتتى، ئوتۇپ كەتكەن تىرىشقاقلىق بىلەن رىم ھوقۇقىنى يادلايتتى، مېھمانلارنىڭ ئالدىغىمۇ چىقمايتتى، ئويۇن ـ كۈلكىدىنمۇ ۋازكەچكەن ئىدى، ھالال ئادەم بولۇش ئۈچۈن ئەمەس ئىكەن. داشا ئوزىدىن قورقاتتى.

ئاپرېلنىڭ باشلىرىدا، كۈن ئولتۇرغان، ئەمما ئاسمان تېخى كوكومتۇل ـ ساغۇچ نۇرلار بىلەن تاۋلىنىپ تۇرغان سالقىن بىر ئاخشامدا، داشا ئارالدىن پىيادە قايتىپ كېلىۋاتقان ئىدى.

ئويدىن چىققانىدا كۆرسەتكەن دەپ كەتكەن ئىدى. ئەمما كۆرسەتكەن بارماي، تىرامۋايغا چۈشۈپ، يېلاگىن كوۋرۇگىگىچە بارىدى ـ دە، يوپۇرماقسىز دەرەخلىك كوچىلار ئارقىلىق كەچكىچە مېڭىپ

يۇردى، كوۋرۇكلەردىن ئوتۇپ، سۇلارنى، پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياش-نىڭ قىزىل نۇرلىرىدا قارىيىپ كورۈنگەن دەرەخ شاخلىرىنى، ئوت-كەن-كەچكەنلەرنىڭ چىرايلىرىنى، دەرەخلەر ئارىسىدىن يۇگۇرۇپ كېتىۋاتقان ئات هارۋىلىرىنىڭ چىراقلىرىنى تاماشا قىلىپ يۇردى. ئۇ هېچ نەرسە ئويلىماستىن، ئالدىرىماستىن كېلەتتى.

ئۇنىڭ يۇرىگى تىنچ ئىدى، پۈتۈن تېنىگە، هەتتا سوڭەك-سوڭەكلىرىگىمۇ دېگۈدەك شورتاڭ باهار هاۋاسى سىڭىپ كەتكەندەك ئىدى. ئاياقلىرى هارغان بولسىمۇ، ئويغە قايتىشنى خالىمايتتى. كەڭ كامېنو-ئوستروۋسكى كوچىسىدىن خادىكلار، ئۇزۇنچاق ئاپتوموبىللار غۇيۇلداپ ئوتۇپ تۇراتتى، سەيلە قىلىپ يۇرگەن توپ-توپ ئادەملەر-نىڭ كۈلكىلىرى، چاخچاقلىرى ئاڭلىناتتى. داشا يان كوچىغا بۇرالدى.

بۇ يەر ناهايىتى تىنچ ۋە خالى ئىدى. ئوگزىلەرنىڭ ئۈستىدە ئاسمان كوپ-كوك كورۈنەتتى. هەر ئويدىن، چۈشۈرۈلگەن پەردە-لەرنىڭ كەينىدىن مۇزىكا ئاڭلىنىدۇ: بىر ئويدىن سوناتا ئاهىڭى كېلىدۇ، يەنە بىر ئويدىن ناهايىتى تونۇش ۋالس مۇقامى ئاڭلىنىدۇ، ئۈستۈنكى قەۋەتتىنىڭ پاتقان قۇياش نۇرىدىن تاۋلانغان دەرىزىسىدىن ئىسكرىپكا نالىسى ئاڭلىنىدۇ.

مۇزىكا ئاۋازلىرى سىڭىپ كەتكەن داشانىڭمۇ پۈتۈن ۋۇجۇدى كۈيلىمەكتە، تەشنالىقتا چومىمەكتە ئىدى. پۈتۈن تېنى يېنىكلىشىپ، ساپلىشىپ قالغاندەك ئىدى.

داشا دەقمۇشقا بارغاندا قايىرلىدى، ئويىنىڭ نومۇرىغا قارىدى، تەبەسسۇم بىلەن كۈلدى-دە، ئىشىك يېنىغا كەلدى. ئىشىككە مىستىن قۇيۇلغان شىر كاللىسى قېتىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە "ئا.بېسونوۋ" دەپ يېزىلغان ئىدى. داشا ئىشىكنىڭ قوڭغۇرىغىنى قاتتىق باستى.

7

"ۋېنا" قاۋاقخانىسىنىڭ قۇۋۇقچىسى بېسسونوۋنىڭ يەلكىسىدىن پەلتوسىنى ئېلىۋېتىپ، مەنىلىك بىر تەرزدە:

ــ ئالېكسى ئالېكسېيېۋىچ، سىزنى بىر ئادەم كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، ــ دېدى.

ــ كىم؟

ــ ئالايىتەن خانىملاردىن.

ــ كىم بولدىكىن؟

ــ بىزگە تونۇش ئەمەس.

بېسسونوۋ ئادەملەرنىڭ باشلىرى ئۈستىدىن قاراپ، ئادەمگە لىق تولغان قاۋاقخانىنىڭ نېرىقى بۇلۇڭىغا باردى. قاۋاقخانا كۈتكۈچىسى لوسكۈتكىن ئاقارغان يان ساقلىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويۇپ ناھايىتى ئالامەت قوپ بېقىنى بارلىغىنى ئېيتتى.

ــ تاماق يېگىم كەلمەيدۇ، ــ دېدى بېسسونوۋ، ــ مەن ئىچىدىغان ئاق ۋىنودىن بېرىڭ.

ئۇ ئىككى قولىنى ئۈستەلگە قويۇپ، قەددىنى كوتىرىپ، تىك ئولتۇراتتى. ھەر قېتىمدىكىدەك، شۇ ۋاقىتتا ۋە شۇ جايدا ئۇنىڭغا ئىلھام كەلگەن ئىدى. كۆن بويى ئالغان ھەممە تەسىراتلار مەنىلىك ۋە مەنتىقى شەكىلگە كىرگەن ئىدى، ئۇنىڭ دىلىدا، رۇمىنىيە ئىسكىرىپكىلىرىنىڭ نالىسى، ئايالالاردىن كېلىۋاتقان ئەتىر پۇرىغى،

ئادەمگە لىق تولغان زالدىكى دىمەقتىلىقنىڭ تەسىرى، غايىپتىن كەلگەن بۇ شەكىلنىڭ كولەڭگىسى پەيدا بولدى، بۇ كولەڭگە ئۇنىڭ ئىلھامى ئىدى. ئۇ ئوزىنىڭ قانداقتۇر ئىچكى، تۈتۈق سەزگۈلىرى بىلەن نەرسىلەر ۋە سوزلەرنىڭ سىرلىق مەنىسىگە چۈشىنىشنى سېزەتتى.

بېسسونوۋ ئىستاكانىنى قولىغا ئېلىپ، ۋىنو ئىچىپ ئولتۇراتتى. يۇرىگى ئاستا ئۇراتتى. مۇزىكا ۋە كىشىلەرنىڭ ئاۋازلىرى سىڭگەن ئوز ۋۇجۇدىنى سېزىش ئېيتقۇسز راھەت ئىدى.

ئۇدۇلدا، تاشەينەك يېنىدىكى ئۇستەل ئەتراپىدا ساپوژكوۋ، ئانتوشكا ئارنولدوۋ ۋە يېلىزاۋېتا كىيېۋنالار كەچلىك تاماق يەپ ئولتۇرۇشاتتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا تۈنۈگۈن بېسسونوۋغا ئۇزۇن خەت يېزىپ، خەتتە ئۇنىڭ بىلەن شۇ يەردە كورۇشمەكچى ئىكەنلىگىنى ئېيتقان ئىدى، ئەمدى ئۇ قاۋاقخانىغا قارا ۋە سېرىق يوللۇق كويىنەك كىيىپ، چېچىغمۇ شۇنداق چىلىتەك باغلاپ كەلگەن ئىدى. بېسسونوۋ كېلىشى بىلەن، ئۇ دېمەقپ كەتتى، دېمى تامىغا تىقلىدى.

ــ ئېھتىيات بۈلۈڭ، ــ دىدى ئۇنىڭغا ئارنولدوۋ پىچىرلاپ ۋە دەرھال ئوزىنىڭ قۇرۇت يىگەن چىشىنىڭ ئىزىغا سالدۇرغان ئالتۇن چىشلىرىنى كورسەتتى، ــ بېسسونوۋ ئايال ئارتىسنى تاشلاپ، شۇ كۈنلەردە مەشۇقسز يۇرۇپتۇ، ھازىر ئۇ يولۋاستىنمۇ قورقۇنچلۇق.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا پىخىلداپ كۈلدى، يول-يول چىلتىگىنى بىر سىلكىتتى-دە، ئۇستەللەرنى ئارىلاپ، بېسسونوۋنىڭ يېنىغا كەتتى. ھەممە ئۇنىڭغا قاراپ كۈلدى.

كېيىنكى ۋاقىتتا يېلىزاۋېتا كىيېۋنانىڭ تۇرمۇشى غەملىك بولۇشقا باشلىغان ــ كۈندىن-كۈنگە بىكار، كىلىچەكتىنمۇ ئۈمىدى يوق، قىسـ

قىسى، ھەسرەتلىك ئىدى. تېلېگىن ئۇنىڭغا ئوچۇقتىن-ئوچۇق كۆڭۈل بەرمەيتتى؛ ئۇنىڭ بىلەن سالام قىلىشاتتىيۇ، خالى جايدا ئۇچرىد-شىش ۋە مۇڭدىشىشتىن قاچاتتى. يېلىزاۋېتا كىيىۋنا بولسا ئوزىگە خوددى شۇ ئادەم كېرەكلىگىنى زارىقىپ-زارىقىپ سېزەتتى. دالاندا ئۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلانغاندا، يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئىشكىتىن كوزىنى ئۇزمەي قاراپ تۇراتتى. تېلېگىن دالاندىن دائىم ئايىغىنىڭ ئۈچى بىلەن مېڭىپ ئوتوپ كېتەتتى. يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ يۇرىگى ئۇرۇشتىن توختاپ، ئۇنىڭ كىرىشىنى كۈتۈپ، كوزلىرى جىمرلاپ كېتەتتى، لېكىن ئۇ ئوز ئويىگە كىرىپ كېتەتتى. ھېچ بولمىغاندا، ئىشكىنى ئۇرۇپ سەرەڭگە سوراپ كىرسېچۇ، كاشكى!

يېقىندا يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئالەمدىكى ئىشلارنىڭ ھەممىسىنى تەنقىتلەپ يۇرگەن، ھەركەتلىرى ئاسلانىنىڭكىدەك ژىروۋغا ئاچچىق قىلىپ، بېسسونوۋنىڭ كىتاۋىنى سېتىۋالدى-دە، چاچىنى بۇدۇر قىلىدىغان قايچا بىلەن كىتاپ ۋاراقلىرىنى كېسىپ، بىرنەچچە قېتىم ئوقۇپ چىقتى، ئۇستىگە كوفى توكۈۋەتتى، كوپىدە يېتىپ مىجىقلاپ پۈكلىدى، ئەڭ ئاخىردا، بىر كۈنى تاماق ۋاقتىدا بېسسونوۋنى دانا كىشى دەپ ئېلان قىلدى... تېلېگىننىڭ ئويىدە ئىجارىدە تۇرغان ئادەملەرنىڭ غەزىۋى كېلىپ كەتتى. ساپوژكوۋ بولسا بېسسونوۋنى بۇرژۇئازىيىنىڭ چىرىشكە باشلىغان تېنىدىكى مىكروب دەپ ئاتىدى. ژىروۋنىڭ پىشانە تومۇرى كوپىتى. رەسسام ۋالېت تەخسىنى بىر ئۇرۇپ سۇندۇرۇۋەتتى. يالغۇز تېلېگىن بۇنىڭغا قاتناشمايى قالدى. شۇنىڭدىن يېلىزاۋېتا كىيىۋنا "ئوزىنى ئوزى ئىغۋا"غا تارتتى: ئۇ قاقاقلاپ كۈلدى-دە، ئوز بولمىسىگە كىرىپ كەتتى ۋە بېسسونوۋغا ھايا جانلىق بىلەن مەنىسىز بىر خەت يېزىپ، ئۇچرىشىشنى تەلەپ

قىلدى؛ كېيىن ئاشخانىغا قايتىپ كېرىپ، ئۇنچىقماستىن خەتنى ئۇستەل ئۈستىگە تاشلىدى. ئويدىكىلەر خەتنى ئاۋازلىق ئوقۇپ، غۇلغۇلا قىلىشقا باشلىدى.

ــ ناھايىتى دادىل يېزىلغان خەت ئىكەن، ــ دېدى تېلېگىن.

شۇنىڭدىن كېيىن يېلىزاۋېتا كېيۋانا خەتنى پوچىتىغا سېلىۋېتىش ئۈچۈن ئاشپەز خوتۇنغا تاپشۇرۇپ، ئۇزىنى تېگى يوق ھاڭغا قاراپ ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلدى.

ئەمدى يېلىزاۋېتا كېيۋانا بېسسونوۋنىڭ يېنىغا كېلىپ، دادىللىق بىلەن مۇنداق دېدى:

ــ مەن سىزگە خەت يازغانتىم، كەلدىڭىز، رەھمەت، ــ دېدى- دە، ئۇنىڭ ئۈدۈلىدىكى ئۇستەلگە ئاياقلىرىنى ئالماشتۇرۇپ ئولتۇر- دى، جەينىكىنى ئۇستەلگە قويۇپ، ئىڭىكىنى قولىغا تىرەپ، ياسىما كوزدەك كوزلىرى بىلەن ئالېكسېيېۋىچقا تىكىلىپ قارىدى. بېسسونوۋ ئۇنچىقماي ئولتۇراتتى. لوسكۇتكىن يەنە بىر ئىستاكان كەلتۇرۇپ، يېلىزاۋېتا كېيۋانىغا ۋىنو قۇيدى. يېلىزاۋېتا كېيۋانا مۇنداق دېدى:

ــ سىزنى نېمىشقا كورمەكچى ئىكەنلىگىڭىزنىڭ سەۋەبىنى سورار- سىز، ئەلۋەتتە؟

ــ ياق، مەن بۇنى سوراپ ئولتۇرمايمەن. ۋىنو ئىچىڭ.

ــ توغرا ئېيتىسىز، نېمىسىنى ئېيتاتتىم. سىز ياشايسىز، بېسسونوۋ، مەن بولسام ياق، مەن زېرىكتىم.

ــ نېمە بىلەن مەشغۇلسىز؟

ــ ھېچنېمە بىلەن، ــ ئۇ كۈلدى ۋە شۇ زامان قىزىرىپ كەتتى، ــ كوچا سەتەڭلىرىدىن بولاي دېسەم، ئۇ بىر تېتىقسىز ئىش. بىكار-

چىمەن. قاچان سۇنايلار چېلىنىپ، تاڭ نۇرلىرى چېقىشىنى كۆتۈپ تۇرمەن... سىزگە غەلىتە تۇيۇلىدىغاندۇر، بۇ گەپلەر؟

ــ ئۆزىڭىز كىم بولىسىز؟

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنچېقمىدى، بېشىنى ئەگىدى-دە، تېخىمۇ قىزاردى.

ــ مەن قۇرۇق خىيالچىمەن، ــ دېدى پىچىرلاپ.

بېسسونوۋ ئاغزىنى كەمشەيتىپ، ھىجايدى: "ساراڭ، راسا ساراڭ ئىكەنغۇ بۇ" دەپ ئويلىدى بېسسونوۋ. بىراق، يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ سېرىق چاچلىرى پەقەت قىزارغىلا خاس پەرق بىلەن ئېچىلىغان، يالىڭاچ يەلكىلىرى شۇ دەرىجىدە پاك ۋە يېقىملىق كورۇنەتتىكى، بېسسونوۋ يەنە مۇلايىمراق ھىجايدى، بىر ئىستاكان ۋىنونى چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن سۈمەردى، شۇ زامان بىردىنلا بۇ ساددا دىل قىزنى ئۆزىنىڭ قارا خىياللىرىغا پاتقۇزغۇسى كەلدى. ئۇ گەپنى، قىساس ئېلىش ئۈچۈن روسىيىنىڭ ئۇستىنى قاپ-قارا تۇن قاپلاشقا باشلىغانلىغىدىن باشلىدى. ئۇ بۇنى قورقۇنچ ۋە سىرلىق ئالامەتلەر-دىن بىلگەن ئىدى.

ــ كوردىڭىزمۇ، شەھەردە كوپ جايغا رەسىم يېپىشتۇرۇلغان، رەسىمدە قاقاقلاپ كۈلۈۋاتقان ئىنگلىسنىڭ ئاپتوموبىل چاقىغا مىنىپ ھەيۋەتلىك پەلەمپەيدىن دوملاپ چۈشۈۋاتقىنى تەسۋىرلەنگەن... بۇنىڭ مەنىسىنى بىلەمسىز؟...

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنىڭ مۇزدەك سوغاق كوزلىرىگە، خوتۇنلارنىڭ كىدەك كالپۇكلىرىغا، يادەك ئىنچىكە قاشلىرىغا، ئىستاكان تۇتقان بارماقلىرىنىڭ تىترىشىگە، تەشنالىقتىن ۋىنونى ئالدىرىمای سومۇرۇشىگە كوزىنى ئۇزمەي قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇ بېسسونوۋغا مەپتۇن

بولغنىدىن، بېشى پىر-پىر ئايلىناتتى. ساپوژكوۋ ئۇزاقتىن تۇرۇپ ئۇنىڭغا بىرنېمىلەرنى دەپ ئىشارەت قىلىشقا باشلىدى. تۇيۇقسىزدىن بېسسونوۋ ئۇ تەرەپكە قايرىلىپ قاردى-دە، تەلەتسىز تۇرۇپ سورىدى:

ــ ئۇلار كىم؟

ــ مېنىڭ تونۇشلىرىم.

ــ ئۇلارنىڭ ئىشارەتلىرى ماڭا ياقماي تۇرۇپتۇ.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئويلىماستىن تۇرۇپ:

ــ باشقا يەرگە بارايلى بولمسا، خالامسز؟ــ دىدى.

بېسسونوۋ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا كوزىنىڭ قىرىنى تاشلاپ تۇراتتى، لەۋلىرىدە ئازراق كۈلۈمسىرەش پەيدا بولۇپ، پىشانىسى تەرلەپ كەتكەن ئىدى. بىردىن بېسسونوۋ بۇ ساغلام، كوزلىرى ئاجىز قىزغا زوقى كېلىپ كەتتى، ئۇنىڭ ئۇستەل ئۈستىگە قويۇپ ئولتۇرغان يوغان ۋە ئىسسىق قولىدىن تۇتۇپ:

ــ ياكى ھازىر يېنىمدىن كېتىڭ...يە بولمسا جىم... بۇ يەردىن كەتتۇق. باشقا ئىلاج يوق...ــ دىدى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا پەقەت يېنىككىنە تىن ئالدى، يۇزىدىن قان قاچتى. ئورنىدىن تۇرغىنىنى، بېسسونوۋنىڭ قولتۇغىدىن تۇتۇپ، قاتار ئۈستەللەر ئارىسىدىن قانداق ئوتۇپ كەتكىنىنى سەزمەيتتى. ئۇلار خادىكا ئولتۇرۇپ كەتكىنىدىمۇ شامال ئۇنىڭ قىزىغان يۇزىنى سوۋۇتمىدى. خادىك تاشلار ئۈستىدىن تاراقلاپ سەكرەپ باراتتى. ئىككى قولىنى ھاسسىغا تىرەپ، ئىڭىگىنى قولىغا يولەپ ئولتۇرغان بېسسونوۋ سوز باشلىدى:

ــ مەن ئوتتۇز بەشكە كىردىم، ئەمما ئومرۇم ئوتتى. مۇھەببەت

دىگەن نەرسە ئەمدى مېنى ئالدىيالمايدۇ. مەرت يىگىتنىڭ ئارغىمغى بىردىن ياغاچ ئاتقا ئايلانغاندىنمۇ ئەلەملىك نەرسە بولامدۇ؟ ئاھ-ھا، بۇ دۇنيادا تېخى ئوز ئولۇگۈڭنى يەنە قانچىيۇ-قانچە سورەيسەن...—ئۇ قىزغا قارىدى، لەۋلىرى ئاچچىق كۈلۈمسىرەشتە ئىدى،— مېنىڭمۇ سىزگە ئوخشاپ، ئاخىرەتنى كۆتۈشتىن باشقا ئىلاجىم يوق بولسا كېرەك. بىز ياتقان بۇ گورىستاندا سۇناي چېلىنسا ئىدى... پۈتۈن ئاسمانىنى تاڭ نۇرى قاپلىسا ئىدى... راست، ئېيتقىنىڭىز توغرا بولسا كېرەك...

ئۇلار شەھەر سىرتىدىكى بىر مېھمانخانىغا كىرىشتى. مېھمانخانىنىڭ چالا ئۆيقۇلۇق خىزمەتچىسى ئۇلارنى ئۆزۈن ئارىلىق دالاندىن باشلاپ، بوش تۇرغان بىر ئويگە ئېلىپ كىردى. بۇ پاكارغىنا، تاملىرىغا ئەسكى قىزىل قەغەزلەر چاپلانغان ئوي ئىدى. تامىنىڭ يېنىدا، رەڭگى ئوگۈپ كەتكەن پەردە تۇڭىدە يوغان بىر كارۋات بولۇپ، ئۇنىڭ ئايىاق تەرىپىدە مىس چاچاپ تۇراتتى. ئويىنىڭ ئىچى زەي بولۇپ، تاماكا ئىسى باسقان ئىدى. يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئىشىك يېنىدا تۇرۇپ، ئاكىلىنار-ئاكىلانماس ئاۋاز بىلەن:

—مېنى نىمشقا بۇ يەرگە ئېلىپ كەلدىڭىز؟—دەپ سورىدى.

—ياق، ياق، بۇ يەر بىز ئۇچۇن ناھايىتى ياخشى،—دەپ ئالدىراپ جاۋاپ بەردى بېسسونوۋ.

ئۇ يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ پەلتو ۋە شلەپىسىنى يېشىپ، سۇنۇق كىرىسلوغا قويىدى. خىزمەتچى بىر بوتۇلكا شامپان ھارىغى، ئۇششاق ئالما ۋە كىچىك ئارىلاش بىر ساپاق ئۇزۇم ئېپكەلدى، نىمە ئۇچۇندۇر چاچاپنىڭ ئىچىگە قارىدى-دە، چىرايىنى تۇرگىنىچە چىقىپ كەتتى.

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا دەرىزە پەردىسىنى ئېچىپ قارىدى، ــ ھول مەيدان ئوتتۇرىسىدا پەنەر يېنىپ تۇراتتى، ئۇ يەردىن چوڭ تۆگىلار ئارتىلغان، ئىگىلىرى ئۇستىگە چىتا يېپىپ، مۆكچىيىپ ئولتۇرغان ھارۋىلار ئوتوپ باراتتى. يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ يۈزىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى، ئەينەك ئالدىغا كەلدى ـ دە، ئوزىگە تونۇش بولمىغان بىر ھەركەت بىلەن چاچلىرىنى تارىدى، "ئەتە ئېسىمگە كېلىپ، ئېلىشىپ قالمەن" دەپ ئويلىدى ئۇ ۋە يول ـ يول چىلتىگىنى توغرىلاپ قويدى.

ــ ۋىنو ئىچەمسىز؟ ــ دەپ سورىدى بېسسونوۋ.

ــ ئىچمەن.

ئۇ دېۋاندا ئولتۇردى، بېسسونوۋ ئۇنىڭ ئايغىدىكى گىلەمگە ئولتۇرۇپ، خىيالچانلىق بىلەن گەپ باشلىدى:

ــ كوزلىرىڭىز دەھشەتلىك ـ قورقۇنچلۇق ھەم يۈڭاش كوزلەر ئىكەن، رۇس قىزىنىڭ كوزلىرى. سىز مېنى ياخشى كورەمسىز؟

شۇ ۋاقىتتا يېلىزاۋېتا كىيىۋنا يەنە ھودۇقۇپ قالدى. بىراق شۇ زامات ئوزىنى تۇتۇۋېلىپ، "ياق، بۇ ــ تەلۇللىكنىڭ ئوزى" دەپ ئويلىدى. ئۇنىڭ قولىدىن تولۇق بىر ئىستاكان ۋىنونى ئېلىپ بىر كوتىرىپ ئىچىۋەتتى، شۇ زامات خۇددى يارلىقىغا چۈشۈپ كېتىۋاتقاندەك، بېشى ئايلىنىشقا باشلىدى.

ــ مەن سىزدىن قورقمەن، كېيىن سىزگە نەپرەتلىنىشىمۇ ئېھتىمالدىن يىراق ئەمەس، ــ دېدى قىز، بۇ سوز ئۇنىڭغا ئوزى ئېيتقاندەكمۇ تۇيۇلدى، باشقا بىر ھەيلەننىڭ خۇددى يىراقتىن ئاڭلىنىۋاتقان سوزلىرىدەكمۇ تۇيۇلدى، ــ ماڭا بۇنداق تەكلىپ قارىماڭ، ئۇيلىمەن.

ـــ سز ئاجايىپ قىز ئىكەنسىز.

ـــ بەسسونوۋ، سز ناھايىتى قورقۇنچلۇق ئادەمسىز. مەن دىندار ئائىلىسىدە تۇغۇلغانمەن، جىنىنىڭ بارلىغىغا ئىشىنىمەن... ھە، ماڭا بۇنداق قارىمسىڭىزچۇ. مەن سزگە نىمشقا كېرەك بولۇۋاتقىنىمنى بىلمەن... مەن سزدىن قورقىمەن.

ئۇ قاقاقلاپ كۇلدى، كۇلكىدىن پۇتۇن تېنى سلكىنىپ، قولىدىكى ۋىنوسى توكۇلۇپ كەتتى. بەسسونوۋ ئۇنىڭ ئىككى تىزىغا بېشىنى قويدى.

ـــ مېنى ياخشى كورۇڭ... سزدىن ئوتۇنمەن ـــ مۇھەببەت قويۇڭ ماڭا، ـــ دىدى بەسسونوۋ بوغۇق ئاۋاز بىلەن، گويا ئۇنىڭ تەقدىرى خۇددى شۇ قىزنىڭ قولىدا بولغاندەك، ـــ مەن ئازاپلىنىۋاتىمەن... مەن قورقىمەن... يالغۇزلۇق ماڭا قورقۇنچلۇق... مېنى ياخشى كورۇڭ، ماڭا مۇھەببەت قويۇڭ...

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا قولىنى ئۇنىڭ بېشىغا قويۇپ، كوزىنى يۇمدى.

بەسسونوۋ ھەر كۇنى كېچىسى ئەجەلدىن قورقىدىغانلىغىنى ئېيتتى. يېنىدا جېنىغا ئارام بولىدىغان، سلاپ ـ سىپايىدىغان، كوڭلىنى كوتىرىدىغان، پۇتۇن ۋۇجۇدىنى ئۇنىڭغا بېغىشلايدىغان تىرىك ئادەم بولۇشى كېرەك. بۇ ـــ ئازاپ، جاپا، بۇ... "بىلمەن، بىلمەن... پۇتۇن ۋۇجۇدۇم قاتقان. يۇرىگىم ئۇرۇشتىن توختىغان. ئىستىكىم مېنى، ماڭا شۇنداق بولمىسا بولمايدۇ... رەھىم قىلىڭ، مەن ھالاك بولۇپ كېتىۋاتىمەن. مېنى يالغۇز تاشلاپ كەتمەڭ. جېنىم، جېنىم..."

قورقۇنچ باسقان، ھاياجانغا تولغان يېلىزاۋېتا كىيېۋنا جىم ئولتۇراتتى. بەسسونوۋ ئۇنىڭ قوللىرىنى ئۇزاق ـ ئۇزاق شوراپ

سويۇشكه باشلىدى. كېيىن قىزنىڭ يوغان ۋە قۇۋۇۋەتلىك ئاياقلىرىدىن سويۇشكه باشلىدى. يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان كوزلىرىنى چىڭ يۇمدى، يۇرىگى ئۇرۇشتىن توختىغاندەك تۇيۇلدى، ــ شۇ دەرىجىدە ئويلايتتى ئۇ.

بىردىنلا ئۇنىڭ تېنى ئوت ئالغاندەك قىزىپ كەتتى. بېسسونوۋ ئۇنىڭغا بەختسىز ۋە يېقىن، سويۇملۇك كىشى بولۇپ كورۇندى... يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان ئىككى يۇزىدىن تۇتۇپ بېشىنى كوتەردى- دە، كالپۇكلىرىدىن قاتتىق شوراپ سويدى. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ خجىل بولۇپمۇ ئولتۇرماي، دەررۇ يېشىنىپ يوتقانغا كىردى.

بېسسونوۋ بېشىنى ئۇنىڭ يالىڭاچ مەيدىسىگە قويۇپ، ئۇيقۇغا كەتكەندىن كېيىن، يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان ئوزىنىڭ ئاجىز كوزلىرىنى ئۇنىڭ ماڭلىيىغا، كوزلىرىنىڭ ئاستىغا، يېپىق كالپۇكلىرىنىڭ ئەترا- پىغا، قورۇق باسقان سېرىق يات يۇزىگە ــ ئەمما شۇ كېچىدىن باشلاپ ئەڭ سويۇملۇك بولۇپ قالغان يۇزىگە ئۇزاق تىكىپ ياتتى.

ئۇيقۇدا ياتقان كىشىگە قاراپ ياتقان يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان ئەلەم بىلەن يىغلىۋەتتى.

ئۇنىڭغا ھازىر بېسسونوۋ ئويغىنىپ، سېمىز، سەت، كوزلىرى ئىششىغان قىزنى كورۇپ، ئۇنىڭدىن چاپسانراق قۇتۇلۇش چارىسىنى كورىدىغاندەك، ئۇنى ھېچ كىشى ياخشى كورمەيدىغاندەك، ھەممە ئۇنى بۇزۇق، پاھىشە خوتۇن دەيدىغاندەك كورۇنەتتى: ئۇ ھەممە شۇنداق دىسۇن ئۇچۇن بۇنىڭدىن بۇيان قەستەن شۇنداق قىلىدۇ: ئۇزۇم بىر كىشىنى ياخشى كورىمەنۇ، ئەمما باشقىلار بىلەن يۇرىمەن دەپ ئېيتىدۇ؛ ئۇنىڭ پۈتۇن ئومرى شۇنداق ئېپلاس، تۇمانلىق، شۇنداق مەسخىرە ئاستىدا ئوتىدۇ. يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان ئاستا-ئاستا

غىڭشىپ يىغلايىتتى، يوتقانىنىڭ بىر چېتى بىلەن كوز ياشلىرىنى سۈرتەتتى. يىغلا-يىغلا ئۇخلاپ قالغىنىنى ئۇزىمۇ بىلمەي قالدى.

بېسىسونوۋ بۇرنى بىلەن چوڭقۇر نەپەس ئالدى: ئارقىسىغا ئورۇلدى-دە، كوزىنى ئاچتى. پۈتۈن ئەزايى-بەدىنى قاۋاقخانا تەسىرى بىلەن كويۇپ ياناتتى. يەنە بىر كۆنلۈك هاياتىنى باشلاشقا توغرا كېلىدۇ دىگەن پىكىر ئۇنىڭ يۈرىگىنى تاتىلدىرى. ئۇ خېلىغچە كارۋاتنىڭ تومۇر دۇگلىگىگە قاراپ ياتتى، كېيىن ئۇزىنى سول تەرەپكە قاراشقا مەجبۇر قىلدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى خوتۇن يۇزىنى بىلگى بىلەن توساپ، تورۇسقا قاراپ ياتاتتى:

"بۇ كىمدۇ؟" ئۇ تۇمانلىق خاتىرىنى ئەسلەشكە باشلىدى، ئەمما ئېسىگە ئالالمىدى، ياستۇق تېگىدىن تاماكا قۇتىسىنى ئېلىپ تاماكا چەكتى. "ۋاي، ئېسىم قۇرسۇن! كىملىگىنى ئۇنتۇپ-تىمەنغۇ، ئۇنتۇپ-تىمەن! ناهايىتى يامان بولدى-دە" دەپ ئويلىدى.

—ئويغاندىڭىزغۇ دەيمەن، —خوشامەتلىك ئاۋاز بىلەن دىدى ئۇ، —ئەتىگەنلىگىڭىز خەيرلىك بولسۇن. يېلىزاۋبتا كىيىۋنا يۇزىنى ئاچماستىن، ئۇنچىقماي يېتىۋەردى، —تۇنۇگۈن ئىككىمىز بىر بىر-مىزگە يات كىشى ئىدۇق، مانا ئەمدى بۇ كېچىنىڭ سىرلىق يېپلىرى ئىككىمىزنى چىڭ باغلاپ قويدى، —ئۇنىڭ تەلەتى پۇرۇشتى، هەممە گەپلىرى ياسىما، سۈنئى گەپلەر ئىدى. ئەڭ مۇهىمى يەنە شۇ ئىدىكى، خوتۇنىنىڭ هازىر نىمە قىلىشى مەلۇم ئەمەس ئىدى. ئۇ پۈشايمان قىلامدۇ، يىغلامدۇ ياكى خوشاللىق هىسلىرى بىلەن تولامدۇ؟ بېسىسونوۋ ئاستا ئۆنىڭ بىلىگىدىن تۇتتى. سەل نېرى سۇرۇلۇپ ياتتى، —ئېتى مارگارىتا ئىدى ئەتىمالىم. ئۇ ئاۋازىنى غەمكىن قىلىپ سوزلىدى:

ـــمارگارىتا، مېنىڭدىن خاپا بولدىڭىزمۇ؟

بۇنى ئاڭلاپ يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان ئورنىدىن تۇرۇپ ياستۇقتا ئولتۇردى، يەلكىسىدىن چۈشۈپ كېتىۋاتقان ئىچ كويىنىگىنى مەيدىسىگە بېسىپ، ئاجىز كوزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراشقا باشلىدى. ئۇنىڭ قاپىغى ئىششىغان ئىدى، ئاغزىدا كۆلكە يوگۈرەيتتى. بېسىونوۋ دەررۇ ھەممىنى ئەسلەپ، ئوزىدە ئاكسلاردەك مېھرىۋانلىق ھاسىل قىلدۇردى.

ـــمېنىڭ ئېتىم مارگارىتا ئەمەس، يېلىزاۋېتا كىيىۋنا، ـــدىدى قىز، ـــسىزنى كورۈشكە كوزۈم يوق. ئورۇندىن تۇرۇڭ.

بېسىونوۋ دەررۇ ئورۇنىدىن تۇردى-دە، پەردىسىنىڭ كەينىگە، سېسىق چاچاپىنىڭ يېنىغا ئوتۇپ، نېرى-بېرى كىيىندى، كېيىن دەرىزە پەردىسىنى ئېچىپ، چىراقنى ئوچەردى.

ـــئىنسان زادى ئۇنىتالمايدىغان ۋاقىتلار بولىدۇ، ـــدىدى ئۇ گۈدۈڭلاپ.

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنىڭ قارا كوزلىرىگە خېلىغىچە قاراپ ئولتۇردى. قاچانكى، بېسىونوۋ دىۋاندا تاماكا چېكىپ ئولتۇرغاندا، يېلىزاۋېتا كىيىۋنا:

ـــئويگە بېرىپ، زەھەر ئىچىمەن، ـــدىدى.

ـــكەيپىڭىزگە چۈشىنەلمىدىم. يېلىزاۋېتا كىيىۋنا.

ـــچۈشەنمىسىڭىز چۈشەنمەڭ! تۇرۇڭ، ئويدىن چىقىڭ، مەن كىيىنىمەن.

بېسىونوۋ ئىس باسقان ۋە ئىككى يېقىدىن شامال غۇيۇلداپ ئوتۇپ تۇرغان ئارىلىق دالانغا چىقتى. ئۇزاق كۈتۈشكە توغرا كەلدى. ئۇ دەرىزە تەكچىسىدە تاماكا چېكىپ ئولتۇردى؛ كېيىن

ئارىلىق دالاننىڭ ئاخىرىغا باردى، ئۇ يەردە جايلاشقان كىچىك ۆە تار ئاشخانىدا چاي ئىچىپ ئولتۇرغان قارا خىزمەتچى بىلەن ئىككى خىزمەتچى خوتۇننىڭ ئاۋازى كېلەتتى؛ خىزمەتچى دەيتتى:

ــ ھە دەپ يېزاڭنى ماختاۋېرىسەن. روسىيە ئىمىش! نىمىگە پەمىڭ يېتىدۇ! كېچىسى ئويلەرگە بىر كىرىپ چىقساڭ، روسىيىنىڭ قانداقلىغىنى بىلىسەن. ھەممىسى ئەبلەخ! ئەبلەخ، ئۇشۇق!

ــ قاراپراق گەپ قىلمىڭ، كۆزىمۇ ئۇڭانوۋېچ.

ــ ئون سەككىز يىلدىن بۇيان بۇ يەردە ئىشلەۋاتقاندىكىن، ئىختىيارىمچە گەپ قىلىشقا ھەققىم بار.

بىرسونوۋ قايتتى. ئوي ئىشىگى ئۇلۇغ ئوچۇق، ئويدە ھىچكىم يوق ئىدى. شىلەپىسى يەردە ياتاتتى.

"ناھايىتى ئوبدان بوپتۇ-دە" دەپ ئويلىدى ئۇ ۆە ئەسىنەپ، كىرىلىپ سوغەكلىرىنى بوشاتتى.

شۇنىڭ بىلەن يېڭى كۈن باشلاندى. بۇ كۈنىنىڭ تۈنۈگۈنكى كۈندىن پەرقى شۇ ئىدىكى، ئەتىگەندىن باشلاپ كۆچىلۇق بوران يامغۇر بۇلۇتلىرىنى شىمال تەرەپكە ھەيدەپ، ئاپپاق قىلىپ يىغىپ قويدى. نەم باسقان شەھەرگە ھىممەتلىك قۇياش ئوز نۇرلىرىنى ئايىماي سېپەتتى. كوزگە كورۈنمەيدىغان مۇدھىش نەرسىلەر-تۇمو-يوتەل، تۇرلۇك خەستىلەكلەر، سىل كېسىلىنىڭ مىكروبلىرى ۆە ھەتتا قارا ئەسەبى كېسەللىكنىڭ مىكروبلىرىمۇ ئاپتاپ نۇرىدا قۇرۇپ، قاغجىراپ، يوق بولۇپ كېتەتتى. قاراڭغۇ ئويلەرگە، زەي پول تېگىگە كىرىپ، يوشۇرۇنىتتى. كوچىلارنى شامال سىپاپ ئوتۇپ كېتەتتى. ئايالىلار ئويلىرىنىڭ دەرىزىلىرىنى يۇيۇپ تازىلايتتى، كىيىم ئېچىۋېتەتتى. كوك كوينەك كىيگەن قوۋۇقچىلار كوچىلارنى

سۈپۈرەتتى. نەۋسكى كوچىسىدا يۈزلىرى سارغىيىپ كەتكەن ياش-ياش بۇزۇق قىزلار ئاددى ئەتىر پۇرىغى كېلىدىغان باھار گۈللىرىنى ساتاتتى. ماگىزىنلاردا قىشلىق ماللار يىغىشتۇرۇلۇپ، ئالاھىدە دەرىزىلەردە باھارغا ئائىت چىرايلىق ۋە رەڭمۇ-رەڭ مالار پەيدا بولۇشقا باشلىغان ئىدى.

چۈشتىن كېيىن چىقىدىغان گېزىتلەرنىڭ ھەممىسى "ياشسۇن رۇس باھارى" دېگەن تېما بىلەن چىقتى. ئۇلاردا بېسىلغان بىرنەچچە شېئىرنىڭ مەنىسى بەك تۇتۇق ئىدى. قىسقىسى، مەتبۇئات تەكشۈرۈش ئورگىنى ئالدانغان ئىدى.

ئاخىر، ئوغۇل بالىلارنىڭ ۋاقىراش ۋە ھۇشقېيتىشلىرى ئاستىدا شەھەر كوچىلىرىدىن "مەركىزىي پونكىت"قا قاراشلىق كېلىچەكۋازلار ئوتۇشۇپ قالدى. ئۇلار ئۈچ كىشى: ژىروۋ، رەسسام ۋالېت ۋە تېخى نامى چىقمىغان، بويى ئىگىز. يۈزى ئات يۈزىگە ئوخشاش ئاركادى سېمىسۇبتوۋ ئىدى.

بۇلار ئۈستىگە ساغۇچ رەڭلىك بارقۇتتىن قارا سېلىپ تىكىلگەن، بەلۋاغسز كالتا كەمزۇل، بېشىغا شلەپە كىيىپ چىقىشقان ئىدى. ھەر بىرىنىڭ كوزىدە تاق كوزەينەك بولۇپ، ھەر بىرىنىڭ يۈزىگە بېلىق، ئوقيا ئوقى ۋە "P" ھەرپى سېلىنغان ئىدى. سائەت بەش-لەردە ساقچى ئەمەلدارى ئۇلارنى توتۇپ، سالاھىيىتىنى ئېنىقلاش ئۈچۈن خادىكقا سېلىپ، ساقچى ئىدارىسىگە ئېلىپ كەتتى.

پۇتۇن شەھەر ئاھالىسى كوچىغا چىقىقان ئىدى. مورسكوي كوچىسىدا، نەۋا دەريياسىنىڭ بويىلىرىدا، كامېننو-ئوستروۋسكى كوچىسىدا يالتىرىغان ئات ھارۋىلىرى، توپ-توپ ئادەم مېڭىپ يۈرەتتى. كوپ ئادەمگە، كوپچىلىككە بۇگۈن بىرەر مۇھىم ۋەقە

كېلىپ چىقىدىغاندەك تۇيۇلاتتى. ئۇلار يە قىشلىق سارايدا بىرەر يارلىقا قول قويۇلىدۇ، يە مىنىستىرلار سوۋېتىنى بومبا پارتلىتىدۇ، يە بولمىسا بىرەر نەرسە "باشلىنىدۇغۇ" دەپ ئويلىشاتتى.

بىراق كەچ كىردى، شەھەر ئۇستىگە قاراڭغۇلۇق چۈشتى، كوچىلاردا ۋە كاناللار بويىدا چىراقلار يېقىلىپ، قارا سۇلارغا كولەڭگىلەر تاشلىدى. نېۋا كوۋرۇكلىرىدىن، كېمە ياساش زاۋۇتلىرىنىڭ تۇرۇبىلىرى ئارقىسىدىن پېتىۋاتقان قۇياشنىڭ قىپ-قىزىل شەپەقلىرىنىڭ ئوچۇپ بېرىشى ھەر كۈندىكىدەك كورۇنىدۇ. ھېچقانداق ھادىسە كېلىپ چىقمىدى. پېتروپاۋلوۋسك قەلئەسىنىڭ ئاسمانغا يېڭىندەك كوتىرىلگەن تىغى ئاخىرقى مەرتىۋە يالتىراپ، ئوچتى، شۇنداق قىلىپ بىر كۈن ئوتۇپ كەتتى.

شۇ كۈنى بېسسونوۋ كوپ ۋە ئۇنۇملۇك ئىشلىدى. ناشتىدىن كېيىن، بىرئاز ئۇخلاپ، ئوزىنى خېلى يېنىك سەزگەندىن كېيىن، خېلىغىچە گېيوتسىنىڭ ئەسەرلىرىنى ئوقۇپ ئولتۇردى. بۇ ئوقۇش ئۇنى ھاياجانلاندۇرغان ۋە روھلاندۇرغان ئىدى.

ئۇ كىتاپ ئىشكاپلىرى يېنىدا ئوزىگە ئوزى پاراڭ قىلىپ ئويلىنىپ يۈرەتتى؛ گايىدا يېزىق ئۈستىلى يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ، سوزۇلمىلەرنى يازاتتى. بويىتاق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان ئۇنىڭ ئويىدە تۇرغۇچى خىزمەتچى موماي چەينەكتە ھور چىقىپ تۇرغان ئىسسىق قەھۋە ئېلىپ كەلدى.

بېسسونوۋ ئاجايىپ ۋاقىتلارنى كەچۈرمەكتە ئىدى. ئۇ روسىيە ئۈستىگە قاراڭغۇ تۈن چۈشۈۋاتقىنى، پاجىە پەردىسىنىڭ ئېچىلىشىغا ئاز ۋاقىت قالغىنى، خۇداپەرەس خەلقنىڭ «دەھشەتلىك قىساس»[1]

① گوگولنىڭ ئەسىرىنىڭ ئىسمى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

تسکی کازاکقا ئوخشاش، خۇداغا قارشی کۇرەشکۇچی خەلقە ئايلىنىپ بېرىشى، يۇزىگە مۇدھىش نىقاپ تارتىشقا باشلىشى توغرىسىدا يازاتتى. پۇتۇن خەلق قارا كۇنلەرنى ھازىرلىماقتا. ھالاكەت ئېنىق. قۇتۇلۇشقا چارە يوق.

ئۇ كوزلىرىنى يۇمۇپ، قاقاس دالىلارنى، توپىلىكلەردىكى كىرىستلارنى، شامال ئۇچۇرۇپ ۋەيران قىلىۋەتكەن ئوگزىلەرنى، يىراقتىكى، توپىلىكلەر ئارقىسىدىكى يانغىن شەپەقلىرىنى تەسەۋۇر قىلدى. بېشىنى ئىككى قولى بىلەن چاڭگالىلاپ، رەسىم ۋە كىتابلاردىنلا ئوقۇپ بىلگەن ۋەتىنىمنى ــ يۇرتۇمنى مۇشۇنداق تەسەۋۇر قىلىشنى ياقتۇرمەن دەپ پىچىرلايتتى. ئۇنىڭ پىشانىسىنى چوڭقۇر قورۇقلار باسقان، يۇرىگى كەلگۈسىنىڭ دەھشەتلىك سەزگۈلىرى بىلەن تولغان ئىدى. كېيىن، بىر قولىدا ئىس چىقىپ تۇرغان تاماكا تۇتقان ھالدا، ھەيۋەتلىك يېزىقلار بىلەن شىلدىرلاپ تۇرغان قەغەز ۋاراقلىرىنى خەتكە تولدۇردى.

كەچ كىرگەندىن كېيىن، بېسىنوۋ چىراقنى ياقماي، دىۋاندا سوزۇلۇپ ياتتى، ئۇ تېخىچە ھاياجان ئىچىدە ئىدى، بېشى قىزىغان، قوللىرى ھول ئىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇنىڭ ئىش كۇنى تامام بولدى.

بىرئازدىن كېيىن يۇرىگى ئاستا ــ ئاستا ۋە بىر خىلدا ئۇرۇشقا باشلىدى. ئەمدى كەچنى قانداق ئوتكۇزۇش توغرىسىدا ئويلاش كېرەك ئىدى. ھەممىدىن مانا شۇنىسى ئېنىق. ھېچكىم تېلېفون بەرمىدى، ھېچكىم ئىزدەپمۇ كەلمىدى. زېرىكىشكە، ئىبلىسقا قارشى يالغۇز ئوزى كۇرىشىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇستىدىن، بىر ئىنگىلىز ئائىلىسى تۇرغان قەۋەتتىن رايال تاۋۇشى ئاڭلىناتتى. مۇزىكا ئاھاڭلىرى ئۇنىڭ خىرە ۋە غەلىتە سەزگۈلىرىنى ئويغاتتى.

بىردىن كوچا تەرەپتىكى ئىشكىنىڭ قوڭغۇرىغى جىرىڭلاپ، ئوينىڭ جىملىغىنى بۇزدى. خىزمەتكار مومای سوڭسز كەشىنى سورەپ ئوتتى.

ــ مەن ئوزىنى كورمەكچىمەن، ــ دىگەن ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئاڭلاندى.

كىيىن يېنىك ۋە ئەپچىل ئاياق تاۋۇشلىرى ئىشىك ئالدىغا كېلىپ توختىدى. بىسونوۋ قىمىر قىلماي، كۆلۈمسىرىدى. ئىشىك تاقىلدىماستىن ئېچىلدى، قەددى ـ قامىتى كېلىشكەن، روماشكا گۈلى قىستۇرۇلغان كەڭ شلەپە كىيگەن نازۇكقىنا بىر قىز يورۇق دالاندىن قاراڭغۇ ئويگە كىردى.

قىز يورۇقتىن كىرگەنلىگىدىن ھىچ نەرسىنى ئوچۇق كورەلمەي، ئويىنىڭ ئوتتۇرىسىغا كېلىپ توختىدى؛ بىسونوۋ ئۇنىچىقماستىن دىۋاندىن تۇرغاندىن كىيىن، قىز كەينىگە داجىشقا باشلىدى، ئەمما بىشىنى قەيسەرلىك بىلەن سىلكىپ، قاتتىق ئاۋاز بىلەن:

ــ مەن ئالدىڭىزغا ناھايىتى مۇھىم ئىش بىلەن كەلدىم، ــ دىدى.

بىسونوۋ ئۇستەل يېنىغا كېلىپ، چىراقنى ياقتى. كىتاپلار ۋە قوليازمىلار ئارىسىدا تۇرغان كوك لامپا ششىسى ئويگە چالا يورۇق چاچتى.

قانداق ئىش ئىدى؟ ــ دىدى ئالېكسى ئالېكسىيېۋىچ قىزغا ئورۇن كورسىتىپ، ئوزى ئىش ئۇستىلى يېنىدا ئولتۇردى ـ دە، بىلەكلىرىنى ئۇنىڭ يان يولەكلىرىگە قويىدى. ئۇنىڭ چىرايى تەشۋىشلىك ۋە قانسىز، كوزلىرىنىڭ ئاستى كوكەرگەن ئىدى. ئۇ كوزلىرىنى ئالدىرماستىن كوتىرىپ قىزغا قارىغان ئىدى، بىردىن سەسكىنىپ كەتتى. بارماقلىرىنى تىترەك باستى.

ـــداریه دمستریپۇنا، ـــدىدى ئۇ، ئاستا، ـــمەن سىزنى تونۇماپتىمەن.

داشا ئويگە قانداق دادىللىق بىلەن كىرگەن بولسا ئورۇندۇققىمۇ شۇنداق دادىل ئولتۇردى، تېرە پەلەيلىك قوللىرىنى تىزىغا قويۇپ، قاپىغىنى سالدى.

ـــداریه دمستریپۇنا، سىز مېنى يوقلاپ كەلگىنىڭىز ئۈچۈن ناھايىتى بەختلىكمەن. مېنىڭ ئۈچۈن بۇ چوڭ بەخت.

داشا ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماستىن:

ـــمېنى سىزنىڭ مۇخلىسلىرىڭىزدىن دەپ ئويلىمىڭ. شېرلىرىڭىزنىڭ بەزىلىرى مانا ياقىدۇ، بەزىلىرى ياقمايدۇ، مەن ئۇلارنى چۈشەنمەيمەن، ھەم ياقتۇرمايمەن. مەن شېئىر توغرىسىدا سوزلەشكىلى كەلگىنىم يوق...مېنى ناھايىتى قىينىۋەتتىڭىز، شۇنىڭ ئۈچۈن كەلدىم، ـــدىدى.

ئۇ بېشىنى توۋەن ئەگدى، بېسىنوۋ ئۇنىڭ بوينىنىڭ ۋە قولىنىڭ پەلەي بىلەن يەڭ ئۈچى ئوتتۇرىسى قىزىرىپ كەتكىنىنى كوردى. ئۇ ئۇنچىقماستىن، قىمىرلىماي ئولتۇراتتى.

ـــسىزنىڭ مېنىڭ بىلەن ئىشىڭىز يوق، ئەلۋەتتە. مەنمۇ سىزگە شۇنداق پەرقسىز قاراشنى خالايتتىم. ئەمما، كورۇپ تۇرۇپسىز، ناھايىتى كوڭۈلسىز ۋاقتلارنى كەچۈرۈشكە توغرا كېلىدۇ...

ئۇ بېشىنى دادىل كوتەردى-دە، ئوتكۇر كوزلىرى بىلەن بېسىنوۋغا ئوچۇق قارىدى. بېسىنوۋ ئاستا كىرپىكلىرىنى توۋەن سالدى.

ـــسىز مېنىڭ تېنىمگە خۇددى بىر ئاغرىق بولۇپ كىردىڭىز. سىز توغرىلىق دائىم ئويلايمەن. ئارتۇقچە تاقتىم قالمىدى. ياخشى

سى، كېلىپ توپ-توغرا ئېيتىش ئىدى. مانا كەلدىم. مۇھەببىتىمنى ئىزھار قىلدىم...

ئۇنىڭ كالپۇكلىرى تىترىدى ۋە دەررۇ تەتۈر بۇرۇلدى-دە، پېتر I نىڭ چىشلىرى يېپىق، كوزلىرى يۇمۇق، شۇ دەۋرنىڭ ھەممە شائىرى ھەۋەس قىلىدىغان ۋە توۋەندىن يورۇتۇلغان چىراي شەكلى ئېسىقلىق تامغا قاراپ ئولتۇردى. ئۇستۇنكى قەۋەتتە، ئىنگلىزلار تۇرغان ئويدە توت خىل ئاۋاز بويىچە ناخشا ئېيتىلماقتا ئىدى: "ئولۇپ كېتىمىز!" "ياق، بىز ئۇچۇپ كېتىمىز". "ئۇچۇپ كېرىمىز بىللۇر ئاسمانغا!" "مەڭگۈگە، مەڭگۈگە شات-خوشاللىققا!"

—ئەگەر سىزمۇ ماڭا شۇنداق سەزگۈلىرىڭىز بارلىغىنى ئېيتىپ، مېنى ئىشەندۈرمەكچى بولسىڭىز—ھازىرنىڭ ئۈزىدە چىقىپ كېتىمەن،— دىدى داشا ئالدىراپ ۋە ھاياجان ئىچىدە،—سىز مېنى ھەتتا ھورمەتمۇ قىلالمايسىز، بۇ ئېنىق. خوتۇنلار بۇنداق ئىشنى ھەرگىز قىلمايدۇ. ئەمما مەن سىزدىن ھېچ نەرسە تىلىمەيمەن ۋە سورىمايمەن. مەن پەقەت سىزنى ناھايىتى ۋە ناھايىتمۇ ياخشى كورگىنىمنى ئېيتىشىم كېرەك ئىدى، ئېيتتىم...بۇ مۇھەببەت مېنى ئېزىپ، خاراپ قىلۋەتتى...ھەتتا تىرناقچىلىك غۇرۇرۇمۇ قالمىدى.

ئۇ "ئەمدى ئورنۇمدىن تۇرۇپ، بېشىمنى مەغرۇرلۇق بىلەن سىلكىپ چىقىپ كەتسەم بولاتتى" دەپ ئويلىدى. بىراق، ھېچىيىپ تۇرغان چىرايغا تىكىلگىنىچە قوزغالماي ئولتۇرۇۋەردى. ئۇنىڭ مادارى كېتىپ، قولىنى كوتىرىشكىمۇ ھالى قالمىدى، ئۇ ئوز ۋۇجۇدىنىڭ ئېغىرلاشقانلىغىنى، قىزىپ كەتكەنلىگىنى سەزدى. "جاۋاپ بەرسەڭچۇ، جاۋاپ" دەپ ئويلايتتى ئۇ چۈش كورۈۋاتقاندەك. بېسىنوۋ يۈزىنى ئالقىنى بىلەن يېپىپ، خۇددى چېركاۋدا ئولتۇر-

غاندىكىدەك، ئاستا ۋە بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن گەپ قىلىشقا باشلىدى:

ــ شۇنداق ھىسسىياتىڭىز ئۈچۈن پۈتۈن ۋۇجۇدۇم بىلەن تەشەكـكـۈر بىلـدۈرەلەيـمەن، خـالاس. بۇنداق ۋاقىتـلارنى، ئۇستۇمـگە سېپىلگەن مۇنداق خۇش پۇراقلارنى ئومۇرۋايەت ئۇنتۇمايمەن...

ــ يادىڭىزدا تۇتۇشىڭىزنىڭ ھاجىتى يوق، ــ دىدى داشا چىشلىرى ئارىسىدىن.

بىسسونوۋ ئۇنچىقمىدى. ئورنىدىن تۇرۇپ، نېرىـغا باردى ـ دە، كىتاپ ئىشكاۋىغا يولەندى.

ــ داريە دمترىيېۋنا، مېنىڭ سىزگە بوينۇمنى ئېگىپ تازىم قىلىشـتىن باشقا ئىلاجىم يوق. مەن سىزنىڭ گەپلىرىڭىزنى ئاڭلاشقا ئەرـزىمەيدىغان ئادەممەن. مەن ئۆزەمنى ھېچقاچان ھازىرقىدەك تىللـغان، قاغىغان ئەمەسمەن. ئۆزەمنى بىكارغا سەرپ قىلمـاپ، ئىسراپ قىلۇەتتىم. سىزگە نىمەمنى بېغىشلاي؟ شەھەرنىڭ تاشقىرىـسىدىكى مېھمانخانىغا ئېلىپ چىقايمۇ؟ داريە دمترىيېۋنا، مەن سىز بىلەن ھالال، ۋىجدانەن گەپ قىلىشۋاتىمەن. سىزگە ئىشقىمـنى بېرەي دىـسەم، ئىشقىم يوق، ئىشق قالمـغان. بىرنەچـچە يىل ئىلگـرى مېنىڭـدە ئەبىدى ياشلىق كۆچى بار دىسە ئىشىنەتتىم. مەن سىزنى ئۆزەمدىن ئۆزاقتا قويۇۋەتمەيتتىم.

بىسسونوۋ ئۇنىڭ تېنىگە يېڭـنە سانـچىۋاتقىنـنى داشا سەزدى. بىسسونوۋنىڭ سوزلىرى ئادەمنى ئۆزاق ـ ئۆزاق قىينايتتى...

ــ ئەمدىلىكتە بولسا قىممەت باھا ۋىنونى بىكارغا توكۈۋېتمەن، خالاس. ئۇنىڭغا ئىـگە بولۇش ماڭا ئۇڭاي ئىـكەنلىگـنى بىلمـسىز، قولۇمنى سوزدۇم ــ بولدى، مېنىڭكى...

ــ ياق، ياق، ــ جىددى پىچىرلىدى داشا.

ـــ هەئە، شۇنداق. بۇنىڭدىن ئۇزىڭىزمۇ خەۋەردار. جاھانـدا ئىسراپ قىلىشتىن، توكۇۋېتىشتىنـمۇ لەززەتلىـك گۈنا بولامدىـغان. ماڭا كېلىشىڭىزنىڭ سەۋەبىمۇ شۇـدە. قىزلىق شارابىنى توكۇۋېتىش... سىز ئۇ شاراپنى ماڭا ئېلىپ كەلدىڭىز...

ئۇ كوزلىرىنى ئاستا يۇمـدى. داشا دېـمىنى چـىقارماي دەھشەت ئىچىدە ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ ئولتۇراتتى.

ـــ دارىيە دمترىيېۋنا، مەن سىز بىلەن ئوچۇق-ئاشـكارا سوزلـشەي. سىز ھەدىـڭىزگە شۇ قەدەر ئوخـشاپ كەتتىڭـىزكى، كىرگەن چېغىڭىزدىـلا...

ـــ نىمە؟ دەپ توۋلىۋەتتى داشا، ـــ نىمە دىدىڭىز؟

داشا كىرىسلودىن سەكرەپ تۇردى-دە، ئۇنىڭ ئالدىغا بېرىـپ تۇردى. بېسىسونوۋ ئۇنىڭ بۇ ھالىتىنى باشقىچە چۈشەنـگەن ئىدى. ئۇ ئەس-ھۇشـىنى يوقىتىۋەتكەنـدەك بولدى. خـۇش پۇراق ئەتىر پۇرىغى ھەم خـۇتۇن كىشىدىن كېلىـدىغان باشنى ئايلانـدۇرغۇچـى قانداقتۇر پۇراق ئۇنىڭ بۇرنىغا كىرىپ، غىدىغلايىتتى.

ـــ بۇ تەلـۋىـلـىك... بـلـىـمەن چارىـسى يوق... دەيـتـتى ئۇ پىچىرلاپ ۋە داشانىڭ قولىنى قىسىپ. بىراق داشا قولـىنى تارتـۋېـلىپ، يۈگۈرۈپ چـىقىپ كەتـتى. ئىشـىك ئالدىغا بېرىپ، ئۇنىڭـغا دەھشەت باسقان كوزلىرى بىلەن بىر قارىدى-دە، غايىپ بولـدى. كوچا تەرەپتىكى ئىشىك تاق قىلـىپ يېپىلدى. بېـسـونوۋ ئۇسـتەل يېنىغا كېـلىپ، بىللۇر قۇتـىنىڭ قاپقـغىنى تىرنىغى بىلەن چېكىپ تۇردى، كېيـىـن ئۇنىڭ ئىچـىدىن تاماكا ئېلىپ چەكتى. كوزلىرىنى ئالـقىنى بىلەن بېـسـىپ، ئۇزۇل-كېـسـل كۆرەشـكە ھـازىـرلىق كورۇڭاتقان ئاق ئوردىن، ئۇنى ئوزىگە تارتىش، ھەق يولغا سېلىپ

قۇتۇلدۇرۇش مەقسىدىدە مانا بۇ قىزغىن، گۈزەل، كىشىنى مەپتۇن قىلغۇچى قىزنى ئەۋەتكەن دەپ ئويلىدى. ئەمما ئۇ "قارا چاپانلىق ئاتلىقلار"نىڭ قولىغا ئاللىقاچان چۈشۈپ قالغان، ئۇنى ھەرقانچە قىلغان بىلەنمۇ قۇتۇلدۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ. قانغا ئاستا-ئاستا سىڭىۋاتقان زەھەرگە ئوخشاش، ئۇنىڭ يۈرىگىنىمۇ ئارمان ۋە پۇشايمان ئوتى ياندۇرماقتا ئىدى.

8

ــ داشا، سەنمۇ؟ قېنى كىرگىن!

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئىشىكاپ ئەينىگى ئالدىدا جىلمىتكىسىنى ئېتىۋاتاتتى. ئۇ داشاغا قاراپ خوشياقمىغاندەك كۆلۈمسىرىدى-دە، تار سوغسىز كەش كىيگەن ئاياقلىرى بىلەن گىلەم ئۇستىدە يۇرۇپ ئەينەككە قاراۋەردى، بىر تۇرۇپ ئالدىغا مېڭىپ، بىر تۇرۇپ ئارقىغا داجىپ قويياتتى. ئۇ ئۇچىسىغا تۇرلۇك چىلتەكلەر ۋە تورلار بىلەن بىزىتىلگەن ئىچ كوينەك كىيىۋالغان؛ چىرايلىق بىلەكلىرى ۋە يەلكىلىرىگە ئۇپا سېپىلگەن، چاچلىرى ئالامەت قىلىپ تارىلىپ، بېشىغا تاج قىلىپ تۇگۇلگەن ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى پاكارغىنا ئۇستەلگە قاينىق سۇ قۇيۇپ قويۇلغان؛ ئەتراپىدا تىرناق قايچىسى، تىرناق ئىكىگى، بوياق قەلەملەر، ئۇپا سۈركەيدىغان يۇمشاق پوپۇكلەر چېچىلىپ ياتىدۇ. بۇگۈن كەچقۇرۇن ئۇ بوش ئىدى، ئويىدىكىلەرنىڭ سوزى بىلەن ئېيتقاندا، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا "پەيلىرىنى

رەتلەۋاتقان" ئىدى.

ــ ئويلاپ كورگىن، ــ دەيتتى ئۇ تور پايپىغىنىڭ بوقۇچىنى ئېتىپ تۇرۇپ، ــ ھازىر تۆپ-تۆز جىلىتكىلارنىڭ پوتىسىنى باغلىماس بولۇپ قاپتۇ. مانا، قارىغىن، بۇ يېڭى خىلى، دېۋكلى خېنىمنىڭ ماگىزىنىدىن ئالدىم. بەلنى قىسۋالمايدىكەن، بېلى ئىنچىكىلەرگە تېخىمۇ ئوبدان كېلىدىكەن. ساڭا ياقامدۇ؟

ــ ياق، ياقمايدۇ، ــ دېدى داشا. ئۇ قوللىرىنى كەينىگە قويۇپ، تامغا يولىنىپ تۇردى. يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا ئەجەپلىنىپ، قاشلىرىنى كوتەردى:

ــ راستىلا ياقىمامدۇ-ھە؟ ۋاي ئەتىگەي! كىيگەندە ناھايىتى قولاي-دە.

ــ نېمىسى قولاي، كاتە؟

ــ بەلكى ساڭا چىلتىگى ياقمىغاندۇ؟ باشقا خىلىغا ئالماشتۇرۇش مۇمكىن. ھەر ھالدا، چۈشىنەلمىدىم: ساڭا نېمىشقا ياقمايدۇ؟

ئۇ يەنە ئەينەكنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئوڭ ۋە سول يانلىرىغا قاراپ چىقتى.

ــ جىلىتكىلىرىڭنىڭ يېقىش-ياقماسلىغىنى مېنىڭدىن سورىما، ــ دېدى داشا.

ــ نىكولاي ئۇۋانوۋىچمۇ بۇنى زادى بىلمەيدۇ.

ــ نىكولاي ئۇۋانوۋىچنىڭ بۇنىڭ بىلەن ئالاقىسى يوق.

ــ داشا، ساڭا بىر نەرسە بولدىمۇ، نېمە؟

يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا ئەجەپلەنگىنىدىن ھەتتا ئاغزى ئېچىلىپ قالدى. ئۇ ئەمدى داشانىڭ ئوزۇنى ئاران بېسىپ تۇرغىنىنى، چەشنى چىڭ چىشلەپ سوزلەۋاتقىنىنى ۋە يۈزى قىزىرىپ كەتكىنىنى

بايقـدى.

ـــ مېنىڭچە، كاتە، ئەينەككە قاراۋېرىشنى تاشلىشىڭ كېرەك.

ـــ ئۇزەمنى تۇزەپراق يۇرۇشۇم كېرەكقۇ ـــ ئاخىر؟

ـــ كىم ئۈچۈن؟

ـــ قويساڭچۇ بۇ گېپىڭنى!...ئۇزەم ئۈچۈن-دە.

يالغان ئېيتىسەن!

شۇنىڭدىن كېيىن ئاچا-سىڭىل خېلىغىچە جىم بولۇپ قالدى. يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئورۇندۇقتا ئېسىقلىق تۇرغان توگە يۈڭىدىن توقۇلۇپ كوك شايى ئەستەر سېلىپ تىكىلگەن خالاتنى ئالدى-دە، ئۇنى كىيىپ، بەلۇېغىنى خېلىغىچە باغلىدى. داشا ئۇنىڭ ھەركەتلىرىنى دىققەت بىلەن كۈزىتىپ تۇردى، كېيىن مۇنداق دېدى:

ـــ نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئالدىغا كىرىپ، پۈتۈن گەپنىڭ توغرىسىنى ئېيتىپ بەرگىن.

يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا خالىتىنىڭ بەلۇېغىنى تۈتۈپ خېلىغىچە ئۇنچىقماي تۇردى. خۇددى بىرەر نەرسە يۈتقانىدەك، ئۇنىڭ تامىغىدىن دومىلاق نەرسە بىرنەچچە مەرتىۋە ئوتكىنى كورۇنۇپ تۇراتتى.

ـــ داشا، بىرەر نەرسە بىلدىڭمۇ؟ ـــ ئاستا سورىدى ئۇ.

ـــ مەن ھازىر ھېسسونوۋنىڭ ئالدىدا بولدۇم. (يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئۇنىڭغا قارىدىيۇ، ئەمما كوزىگە ھېچ نەرسە كورۈنمىدى، بىردىن يۈزى ئاپپاق تاتىرىپ كەتتى، يەلكىلىرى كوتىرىلىدى). كوڭلۇڭگە شەك ئالمىسامۇ بولىدۇ، ماڭا ھېچ نەرسە بولغىنى يوق. ئۇ ماڭا دەل ۋاقتىدا ئېيتىپ قالدى...

داشا ئېغىرلىغىنى بىر ئايىغىدىن ئىككىنچى ئايىغىغا يوتكىدى.

ـــ سېنىڭ...ئەنە شۇنىڭ بىلەن...بولغىنىڭنى خېلىدىن بېرى سېزىپ يۈرەتتىم. ئەمما بۇنىڭغا ناھايىتى قەبىھ، ئېپلاسلىق دەپ ئىشەنمەيتتىم... سەن قورقاقلىق قىلىپ، نوقۇل يالغان گەپ قىلاتتىڭ ۋە ئالدايتتىڭ. مەن بۇ ئېپلاسلىقتا ياشاشنى خالىمايمەن...ئېرىڭنىڭ ئالدىغا كىرىپ، ھەممىسىنى ئېيتىپ بەرگىن.

ئالدىدا ھەدىسى بېشىنى ئېگىپ تۇرغىنىدىن، داشا ئارتۇق سوزلىيەلمىدى. داشا ھەر نەرسە بولۇشىنى كۈتكەن ئىدى. ئەمما ھەدىسىنىڭ بېشىنى گۈناكاردەك ئېگىپ تۇرۇشىنى ھېچبىر كۈتمىگەن ئىدى.

ـــ ھازىر كىرەيمۇ؟ـــ دەپ سورىدى كاتە.

ـــ ھە! ھازىرنىڭ ئۇزىدە... ئۇزەڭ بىلىشىڭ كېرەك...

يېكاتېرىنا دىتىرىيېۋنا ئازغىنا قىسقا بىر ئۇھ تارتتى ـ دە، ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. ئىشىك ئالدىغا بېرىپ توختىدى ۋە:

ـــ ئېيتالمايمەن، داشا، ـــ دىدى. لېكىن داشا ئۇنىچىقمايتتى. ـــ ماقۇل، ھازىر كىرىپ ئېيتىسەن.

نىكولاي ئىۋانوۋىچ مېھمانخانىدا، سوغەكتىن قىلىنغان پىچاق بىلەن ساقلىنى تاتىلاپ، ئاكۇندىنىڭ «رۇس ۋەقەلىرى» دېگەن ژورنىلىنىڭ يېقىنقى سانىدا بېسىلغان ماقالىسىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى.

ماقالا باكۇنىنىڭ① ۋاپات بولغىنىنى خاتىرىلەش يۈزىسىدىن يېزىلغان ئىدى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئۇنى ھوزۇر قىلىپ ئوقۇۋاتاتتى. ئۇ خوتۇنى كىرىشى بىلەن ئاۋازىنى قاتتىق چىقىرىپ دىدى:

---

① باكۇنىن (1814 ـــ 1876) ـــ روسىيە نارودنىكلىرىنىڭ نەزىرىيەچىسى، يېقىنقى زامان ھوكۈمەتسىزلىكنىڭ ئاساسچىلىرىدىن بىرى، ماركسىزمنىڭ ئەشەددى دۈشمىنى. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ـــ كاتيۇشا، ئولتۇر. مانا بۇ يەرنى ئاڭلىغىن، نىمە دەپتۇ ئاڭلاپ باق... "بۇ ئادەمنىڭ"، ـــ باكۇنىنىڭ ـــ "ئوزىگە ھەممىنى جەلپ قىلغۇچى خىسلىتى ئۇنىڭ پىكىر قىلىش ئۇسۇلىدا ئەمەس، ئوز ئىشىغا پۈتۈنلەي بېرىلگەنلىگىدىمۇ ئەمەس، بەلكى غايىلەرنى رىياللىققا ئايلاندۇرۇش يولىدىكى قىزغىنلىغىدا، ئۇنىڭ ھەر بىر ھەركىتى، ـــ كىچىلىرى كىرپىك قاقماستىن پرۇدون① بىلەن سوھبەت قىلىپ چىقىشى، مەرتلىك كورسىتىپ، كۇرەشنىڭ ئەڭ قىزىغان يېرىگە ئوزىنى تاشلىغانلىغى، ھەتتا ئاۋستىرىيە قوزغىلاڭچىلىرىنىڭ كىم بىلەن ۋە نىمە ئۈچۈن كۇرىشۋاتقانلىرىنى ياخشى بىلمەستىن تۇرۇپ، ئۇلارنىڭ زەمبىرەكلىرىنى قورۇلغا ئېلىپ بېرىشلىرى ـــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئەنە شۇ قىزغىنلىق بىلەن سۇغۇرۇلغان. باكۇنىنىڭ روھى يېڭى سىنىپلار چوڭ كۇرەشكە توپلاۋاتقان قۇدرەتلىك كۇچىنىڭ سىمۋولىدۇر. غايىلەرنى رىياللاشتۇرۇش ـــ كەلگۈسى دەۋرنىڭ ۋەزىپىسى. ئىشنىڭ جەريانى غايىلەرنى ھاياتنىڭ قارغۇلارچە ئېقىمىغا بوي سۇنغان پاكىتلار ئاستىدىن ئىزدەپ تېپىش ئەمەس، ئۇلارنى خىيالى بىر دۇنياغا ئېلىپ كېتىش ئەمەس، بەلكى ئەكسىچە، غايىلەرنىڭ كۇچى ئارقىلىق ماددى دۇنيانى يېڭىۋېلىشتۇر. رىياللىق ـــ بىر دەۋرە يېقىلغۇ، غايە بولسا ئۇچقۇن، بىر بىرىدىن ئايرىلغان، بىر بىرىگە قارشى بولغان بۇ ئىككى دۇنيا جاھان ئوزگىرىشىنىڭ يالقۇنىدا بىر بىرى بىلەن جېپسلىشىپ كېتىشى كېرەك..." ئۇزەڭ بىر ئويلاپ كورگەن، كاتيۇشا... ئاققا قارا بىلەن: ياشىسۇن ئىنقىلاپ

① پرۇدون (1809 ـــ 1865) ـــ فرانسىيە ئۇششاق بۇرژۇئا ئىقتىساتشۇناسى ۋە جەمىيەتشۇناسى، ھوكۇمەتسىزلىكنىڭ ئاساسچىسى. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

دەپ يازغان-ھە! بارىكاللا، ئاكۇنىدىن! ھەقىقەتەنمۇ ھازىر بۇ دۇنياداً يا ئۇلۇغ غايە يوق، يا ئۇلۇغ سەزگۈلەر يوق. ھوكۇمەتكە يالغۇز كېلىچەكنىڭ دەھشتلا رەھبەرلىك قىلىدۇ. زىيالىلار يەپ-ئىچىشتىن باشقا نەرسىنى بىلمەيدۇ. نوقۇل قۇرۇق گەپ ساتقىنمىز ساتقان، كاتيۇشا، ئوزىمىز كىكىرتىگمىزگىچە پاتقاقتا پېتىپ كەتكەنمىز. خەلق تىرىكلىگىچە چىرىپ كەتمەكتە. روسىيىنى سىفىلىس بېسىپ كەتكەن، ھاراق ئىلكىگە ئېلىۋالغان. روسىيە چىرىپ كەتكەن، پۇۋ دىسەڭ، كۆلى كوكىكە سوروۇلۇپ كېتىدۇ. بۇنداق ياشاپ بولمايدۇ... ئوزىمىزنى ئوتقا سېلىپ، تاۋلىۋېلىشىمىز كېرەك...

نىكولاي ئىۋانوۋىچ ناھايىتى يۇمشاق، ھايا جانلانغان ئاۋاز بىلەن سوزلەيتتى، كوزلىرى پاللىداپ، قولىدىكى پىچاق ھاۋادا ئويناياتتى. يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا ئۇنىڭ يېنىدا ئورۇندۇق ئارقىسىنى تۇتقىنىچە تۇراتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ سوزلەپ بولۇپ، يەنە ژورنال ۋاراقلىرىنى كېسىشكە باشلىغاندا، ئۇ ئېرىگە يېقىن كېلىپ، ئۇنىڭ بېشىغا قولىنى قويدى.

ــ كولىنكا ①، ھازىر ئېيتىدىغان سوزۇم ساڭا ناھايىتى ئېغىر تېگىدۇ. مەن سېنىڭدىن يوشۇرماقچى ئىدىم، بىراق بۇنىڭ ئىلاجى بولمىدى...

نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئۇنىڭ قولىدىن بېشىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭغا سىنچىلاپ قارىدى.

ــ خوش، قۇلىغىم سېنىڭدە، كاتە.

ــ يادىڭدىمۇ، بىز بىر قېتىم ئۇرۇشۇپ قالغىنىمىزدا، مەن ساڭا

---

① نىكولاينىڭ ئەركىلەتمە ئىسمى. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئاچچىق قىلىپ مېنىڭدىن كۆڭلۈڭ توق بولمىسۇن دېگەن ئەمەسمەن دەم؟... كېيىن بۇ سوزۇمدىن يېنىۋالغان ئىدىم...

ــ ھە، يادىمدا، ــ دېدى ئېرى ۋە كىتابىنى بىر چەتكە قويۇپ، پۈتۈن گەۋدىسى بىلەن خوتۇنىغا ئورۇلدى. كاتەنىڭ ئاستاغىنا ۋە تەشۋىشسىز قارىشىنى كورگەن كوزلىرىدە ئەندىشە پەيدا بولدى.

ــ ئەنە شۇنىڭدا... مەن سېنى ئالدىغان ئىدىم... مەن ساڭا ۋاپاسىزلىق قىلدىم...

نىكولاي ئىۋانوۋىچ كۆلۈمسىرەشكە تىرىشتىيۇ، لېكىن بولمىدى، قاپىغى تۇرۇلدى، ئاغزى قۇرۇپ كەتتى. ئارتۇقچە جىم بولۇشنىڭ ئىلاجى بولمىغاندىن كېيىن، بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن دېدى:

ــ ئېيتقىنىڭ ياخشى بولدى... رەھمەت، كاتە...

كاتە ئۇنىڭ قولىدىن تۇتتى ــ دە، سويۇپ، كېيىن كوكسىگە باستى. بىراق ئېرىنىڭ قولى تېيىلىپ چۈشۈپ كەتتى، كاتە ئۇنى تۇتمىدى. يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئاستا گىلەمگە ئولتۇردى ــ دە، كىرىسلونىڭ كون قاپلانغان تۇتقۇچىغا بېشىنى قويۇپ:

ــ باشقا نەرسىنى ئېيتىشمىنىڭ ھەجىبىر ھاجىتى يوقمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ ياق، كەتكىن، كاتە.

كاتە ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى. ئاشخانا ئىشىگىنىڭ يېنىدا بىردىن داشا ئۇنكىغا ئۇچراپ، قۇچىغىغا ئېلىپ قىستى، چاچلىرىدىن، بويۇنلىرىدىن ۋە قۇلاقلىرىدىن سويۇپ ئەركىلەپ تۇرۇپ سوزلىدى:

ــ كەچۈرگىن مېنى، كەچۈر!... ئاجايىپ، تېپىلمايدىغان جۇگانە سەن!... ھەممىسىنى ئاڭلىدىم... مېنى كەچۈرەمسەن، كەچۈرەمسەن مېنى، كاتە؟...

يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ئۇنىڭ قوچىغىدىن ئاستا چىقىپ، ئۇستەل يېنىغا كەلدى، داستىخاننى تۈزەتتى-دە، مۇنداق دىدى:

— مەن سېنىڭ ئېيتقىنىڭنى قىلدىم، داشا.

— كاتە، سەن مېنى كەچۈرەلەمسەن؟

— سەن ھەقلىق ئىدىڭ، داشا. شۇنداق بولغىنى تۈزۈك.

— مەن ھېچبىر ھەقلىق ئەمەس ئىدىم! ئاچچىقىغىم كەلگەن ئىدى... ئاچچىقىغم كەلگەن ئىدى... سېنى ئەيىپلەشكە ھېچكىمنىڭ ھەققى يوقلۇغىنى ئەمدى ئۇزەمۇ كورۈپ تۇرۇپتىمەن. مەيلى، بىز جاپا چېكەيلى، بىز قانچە قېتىمالساق قېتىملايلى، ئەما سەن— ھەقلىقسەن، مەن بۇنى سەزدىم، سەن تولۇق ھەقلىقسەن. كەچۈرگىن مېنى، كاتە.

داشانىڭ كوزلىرىدىن ياش مولدۇرلەپ ئاقاتتى، ئۇ ھەدىسىنىڭ ئارقىسىدا، بىر قەدەمچە نېرىدا تۇرۇپ ھە دەپ پىچىرلاپ:

— ئەگەر كەچۈرمىسەڭ، ياشاشنى خالىمايمەن، — دەيتتى.

يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ئۇنىڭغا ئورۇلۇپ قارىدى:

— نېمە قىلغىن دەيسەن؟ سەن ھەممە نەرسىنىڭ يەنە جاي-جايىغا چۈشۈشىنى، يەنە ئالەم گۈلستان بولۇشىنى خالايسەن... مەن ساڭا ئېيتايمۇ؟... نىكولاي ئۇۋانوۋىچ بىلەن بولغان تۈرمۇشىمىزنى يەنە بىرئاز سوزۇش ئۈچۈنلا شۇ ۋاقىتقىچە ئالداپ، ئۈنچىقماي كەلدىم... ئەمدى تامام... چۈشەندىڭمۇ؟ نىكولاي ئۇۋانوۋىچنى خىلىدىن بېرى ياخشى كورمەيمەن، خىلىدىن بېرى ۋاپاسىزلىق قىلىپ كەلدىم. نىكولاي ئۇۋانوۋىچ مېنى ياخشى كورەمدۇ-كورمەمدۇ، ئۇنىسىنى بىلمەيمەن، ئۇ ماڭا يېقىن ئادەم ئەمەس. چۈشەندىڭمۇ. سەن بولساڭ، قورقۇنچلۇق نەرسىلەرنى كورمەسلىك ئۈچۈن،

توگه قۇشتەك نوقۇل بېشىڭنى قولتۇغۇڭغا تىقىسەن. بۇ دەھشەتلىك نەرسىلەرنى مەن كوپ كورگەنمەن، بىلىمەن، شۇ ئىپلاس ۋە ھارام ھاياتتا ياشىدىم، چۈنكى مەن ئاجىز بىر ئايالمەن. سېنىمۇ شۇ ھايات ئۈزىگە تارتىۋاتقانلىغىنى كوردۇم. سېنى ئۇنىڭدىن ساقلاشقا تىرىشتىم، بېسسونوۋنىڭ بىزنىڭكىگە كېلىشىنى توختاتتىم...بۇ، ئۇ ۋەقەدىن ئاۋال ئىدى... ھە... مەيلى ئەمدى... ئەمدى ھەممىسى پۈتتى.

يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا بىردىن بېشىنى كوتىرىپ، قۇلاق سېلىشقا باشلىدى. داشانى قورقۇنچ بېسىپ، يەلكىلىرى مۇزلاپ كەتتى. ئىشكتىن، پەردە ئارقىسىدىن نىكولاي ئىۋانوۋىچ چىقىپ كېلىۋاتقان ئىدى.

— بېسسونوۋمۇ؟ — سورىدى ئۇ كۇلۇمسىرەپ ۋە بېشىنى چايقاپ. كېيىن ئاشخانىغا قاراپ ماڭدى.

يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ئۇنچىقمىدى. ئۇنىڭ يۈزى قىزىرىپ، كوزلىرى قۇرىدى؛ لەۋلىرى مەھكەم يۇمۇلدى.

— سەن گېپىمىزنى شۇنىڭ بىلەن تۈگىدى دەپ ئويلىساڭ كېرەك، كاتە. بىكارغا ئويلايسەن.

ئۇ ھامان كۇلۇمسىرەيتتى:

— داشا، ئىككىمىزنى يالغۇز قويغىن، چىقىپ تۇر.

— ياق، چىقمايمەن، — داشا ھەدىسىنىڭ يېنىغا بېرىپ تۇرۇۋالدى.

— ئەگەر مەن سورىسام، چىقىسەن.

— ياق، چىقمايمەن.

— ئۇنداق بولىدىغان بولسا، ئويىنى تاشلاپ چىقىپ كېتىشكە توغرا كېلىدۇ.

— چىقىپ كېتىۋەر، — دىدى داشا ئۇنىڭغا دەھشەت بىلەن قاراپ.

نىكولاي ئۇانوۋىچ بوزۇرۇپ-تاتىرىپ كەتتى، ئەما ئۇنىڭ كوزلىرىدە دەررۇ ئىلگىرىكى ھالەت-پەيلى خۇش تەلۇنلىك ئەكس ئەتتى.

— مەيلى، قالغىنىڭ يەنە ياخشى. گېپىمگە قۇلاق سالغىن، كاتە... ھازىر سەن مېنى تاشلاپ چىققان جايدا ئولتۇرۇپ، پۈتۈن ئومرۇم داۋامىدا ئادەم بالىسى كەچۈرەلمەيدىغان نەرسىنى پەقەت بىرنەچچە مىنۇت داۋامىدىلا كەچۈردۈم... مەن سېنى ئولتۇرۇش كېرەك دېگەن نەتىجىگە كەلدىم... ھە، ھە، شۇنداق.

داشا بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ، ھەدىسىنى ئىككى قولى بىلەن قۇچاقلىۋالدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنانىڭ لەۋلىرى نەپرەت بىلەن تىترىدى.

— ئەسەبى تۇتقاقلىغىڭ قوزغىلىپتۇ... سۈمبۈل شرىنسى ئىچ، نىكولاي ئۇانوۋىچ...

— ياق، كاتە، بۇ قېتىمقىسى تۇتقاق ئەمەس...

— بولمىسا، قىلىدىغىنىڭنى قىل، — دەپ ۋاقىرىدى يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا، ئۇ داشانى ئىتتىرىپ تاشلىدى ۋە نىكولاي ئۇانوۋىچنىڭ ئالدىغا يېقىن باردى، — قېنى قىل! ئوزەڭگە ئېيتىمەن: سېنى ياخشى كورمەيمەن!

نىكولاي ئۇانوۋىچ كەينىگە شوخشىدى ۋە ئىشتىنىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن چىقارغان كىچىككىنە "ئايال" تاپانچىسىنى داستىخان ئۈستىگە قويدى-دە، بارماقلىرىنى ئاغزىغا سېلىپ چىشلىدى، كېيىن قايرىلىپ، ئىشىك تەرەپكە كەتتى. كاتە ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى، نىكولاي ئۇانوۋىچ ئارقىسىغا بۇرۇلماي:

— يۈرەك-باغرىم پارە بولدى... ئاھ، قانداق ئېغىر... دېدى.

يېكاتېرىنا دىترىيېۋنا بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ، كەيندىن يۇگۈرۈپ باردى-دە، ئۇنىڭ يەلكىسىدىن تۇتۇپ، ئوزىگە قاراتتى ۋە:

ــ يالغان ئېيتسەن... يالغان ئېيتسەن... ھازىرقى گېپىڭمۇ يالغان...ــ دىدى.

بىراق، نىكولاي ئىۋانوۋىچ بېشىنى چايقىدى-دە، چىقىپ كەتتى. يېكاتېرىنا دىترىيېۋنا ئۇستەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى:

ــ مانا، داشېنكا، ئۇچىنچى پەردىدىن بىر كورۇنۇش، ئادەم ئولتۇرۇشمۇ بار. مەن ئۇنى تاشلاپ كېتىمەن.

ــ كاتيۇشا... نىمە دېگىنىڭ بۇ...

ــ كېتىمەن، بۇنداق تۇرمۇش كەچۈرۈشنى خالىمايمەن. بەش يىلدىن كېيىن قېرىيمەن، ۋاقىت ئوتىدۇ. بۇ خىلدا ئارتۇقچە ياشاشقا تاقىتىم قالمىدى... بۇ تۇرمۇشتىن بەك بىزار بولدۇم!

ئۇ يۇزىنى ئىككى قولى بىلەن يېپىپ، بىلىگىنى ئۇستەلگە قويۇپ ئولتۇردى. داشا ئۇنىڭ يېنىغا ئولتۇرۇپ، ھەدىسىنىڭ يەلكىسىدىن پات-پات ۋە ئاستا سويەتتى. يېكاتېرىنا دىترىيېۋنا بېشىنى كوتەردى:

ــ مېنى ئۇنىڭغا ئېچىنمايدۇ دەپ ئويلامسەن؟ ئۇنىڭغا دائىم ئېچىنىمەن. ئەمما ئوزەڭ ئويلاپ كورگىن: ھازىر ئۇنىڭ ئالدىغا كىرسەم، ئىككى ئوتتۇرىمىزدا ئۇزۇندىن-ئۇزۇن، مۇڭلىق ساختا سوزلەر ئۇستىدە گەپ قىلىنىدۇ،...خۇددى ئىككى ئاردا قانداقتۇر بىر ئىبلىس ساختىلىق قىلىۋاتقاندەك بولىدۇ... بۇزۇق رايالنى چالغاندا قانداق بولسا، نىكولاي ئىۋانوۋىچ بىلەن سوزلەشكەندىمۇ شۇنداق... ياق، جەزمەن كېتىمەن... ئاھ، داشېنكا، يۇرىگىمنىڭ قانچىلىك سقىلىپ كەتكىنىنى بىلسەڭ ئىدىڭ!

كەچقۇرۇن يېكاتېرىنا دمتريېۋنا بىرنىمە قىلىپ ئېرىنىڭ كۆتۈپ-خانىسغا كىردى.

ئەر-خوتۇن غەمكىن ۋە ئاستا ئاۋاز بىلەن ئۇزاق سوزلەشتى، ئۇلار بىر بىرىگە ھالال سوزلەشكە، بىر بىرىنى ئايماستىن سوزلەشكە تىرىشتى، ئەمما شۇنداق بولسىمۇ، ئىككىلىسى بۇ سوھبەتتىن كېيىن ھېچقانداق نەتىجىگە كېلىشەلمىدى، ھېچ نەرسە ئېنىق بولمىدى ۋە ئۇلاردا ئالاقە جايىغا كەلمىدى، دىگەن چۈشەنچە قالدى.

نىكولاي ئۇۋانوۋىچ يالغۇز ئوزى ئۇستەل يېنىدا تاڭ ئاتقىچە ئولتۇرۇپ ئاھ تارتىپ چىقتى. ئۇ شۇ كېچىسى (بۇنى كاتە كېيىن بىلدى) پۈتۈن ئومرىنى بىر-بىردىن كوزدىن كەچۈرۈپ چىقتى. بۇنىڭ نەتىجىسى خوتۇنىغا يازغان ئۇزۇنىدىن-ئۇزۇن مەكتۇپ بولدى، خەت مۇنداق تاماملانغان ئىدى: "شۇنداق، كاتە، ھەممىز ئەخلاق مەسىلىسىدە خالتا كوچىغا كىرىپ قالغانمىز. كېيىنكى بەش يىل داۋامىدا مەنىدە ئازراقمۇ كۆچىلۈك ھىس بولمىدى، كوزگە كورۈنگۈدەك بىرەر چوڭ ئىشمۇ بولمىدى. ھەتتا ساڭا بولغان مۇھەببىتىم، بىزنىڭ ئائىلە تۇرمۇشىمزمۇ ئالدىراشلىقتا ئوتكەندەك بولدى. ھاياتىم يۇزە، يېرىم ئەسەبى ھايات، خۇددى دائىم نەشە چەككەندەكەمەن. بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ ئىككى ئىلاجى بار: يە ئۇزەمنى ئۇزەم ئولتۇرۇشۇم كېرەك، يە بولمسا، پۈتۈن پىكرىم، سەزگۈلىرىم، ئېڭىمنى قاپلاپ ياتقان روھىي پەردىنى يىرتىپ تاشلىشىم كېرەك. يە ئۇنىسنى، يە بۇنىسنى قىلىش قولۇمدىن كەلمەيدۇ...."

ئائىلە چاتىغى شۇ دەرىجىدە تۇيۇقسىزدىن باشلىنىپ، تىنچ تۇرمۇش شۇنچىلىك چاپسان بۇزۇلۇپ كەتكىنى، داشانىڭ بېشى گاڭگىراپ، ئوزى توغرىسدا ئويلىمايمۇ قويدى؛ قىزلىق كەيپىياتلار

نەمسى، بولمىغان گەپ ئىكەن ھەممىسى.

داشا كاتەنىڭ ئىشىگى ئالدىغا بىرنەچچە مەرتىۋە كېلىپ، ئىشكنى تىرنىغى بىلەن تاتىلىدى. كاتە بولسا:

ــ داشىنكا، ئوزەمنى يالغۇز قوي، جېنىم، ــ دەپ جاۋاپ بېرەتتى.

نىكولاي ئىۋانوۋىچ شۇ كۈنلەردە سوتتا نۇتۇق سوزلىشى كېرەك ئىدى. ئۇ ئويىدىن ئەتىگەن چىقىپ كېتىپ، ئۇچ ۋاقىلىق تاماقنى ئاشخانىلاردا يەيتتى ۋە ئويىگە كەچ قايتاتتى. ئۇنىڭ باج ئىدارىسىنىڭ ئەمەلدارى لادىنكوۋنىڭ خوتۇنى زويە ئىۋانوۋنانى ئاقلاپ سوزلىگەن نۇتقى سوتچىلارنى ۋە زالدا ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسنى تىترىتىۋەتتى. زويە ئىۋانوۋنا لادىنكوۋا پېتىربۇرگلۇق بىر كىشىنىڭ ئوغلى، ئوز ئويىنىشى، ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى شىلىپپىنى گوروخوۋايا كوچىسىدىكى ئويلەرنىڭ بىرىدە ئورۇندا ياتقاندا بوغۇزلاپ قويغان ئىدى. خوتۇنلار ھوكرەپ يىغلىۋەتتى. گۇناكار زويە ئىۋانوۋنا ھە دەپ بېشىنى ئورۇندۇقنىڭ يولەنچۇگىگە ئۇراتتى ۋە ئۇنى ئاقلايتتى.

يۇزى تاتىرىپ كەتكەن، كوزلىرى تورلاشقان نىكولاي ئىۋانوۋىچ سوتتىن چىققاندا، ئۇنى بىرتالاي خوتۇن كىشى ئوتتۇرىغا ئېلىپ، ئۇستىگە گۇل تاشلايتتى. ۋاڭ ـ چۇڭلىشپ قوللىرىدىن سويۇۋەتتى. ئۇ سوتتىن توپ ـ توغرا ئويىگە قايتىپ، كاتە بىلەن كوڭلى يۇمشىغان ھالدا سوزلەشتى.

يېكاتېرىنا دمىترىيەۋنا چامادانلىرىنى يىغىشتۇرۇپ قويغان ئىكەن. نىكولاي ئىۋانوۋىچ فرانسىيىنىڭ جەنۇبىغا بېرىشقا چىن كوڭلىدىن مەسلىھەت بېرىپ، خراجەت ئۈچۈن قولىغا ئون ئىككى مىڭ سوم پۇل ئالدى، شۇ گەپ ئۇستىدە ئوزىمۇ پۇتۇن ئىشلارنى يارەمسىگە تاپشۇرۇپ، دەم ئېلىش ۋە ئوبدان پىكىر قىلىۋېلىش ئۈچۈن

قىرىمغا كېتىشنى قارار قىلدى. ئۇلار ۋاقىتلىق ئاجرىشىپ كېتىشتۇا-تامدۇ ياكى پۈتۈنلەيمۇ، كىم كىمنى تاشلاپ كېتىۋاتىدۇ، بۇ تېخىچە ئېنىق ئەمەس ئىدى. بۇ جىددى مەسىلىلەر يولغا ئاتلىنىش، كېتىش ھەرىكەتلىرى بىلەن پۈختا نىقابلانغان ئىدى.

ئۇلار داشانى ئۇنتۇغان ئىدى. يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ئاخىرقى مىنۇتلاردىلا ئاندىن ئۇنى يادىغا كەلتۈردى، ئۇ چاغدا ئۇ ئۈچىسغا كۇلرەڭ سايا‌ھەت كىيىمى، بېشىغا چىرايلىق شلىپىسنى كىيىپ، يۈزىگە تور تۇتۇۋالغان ئىدى، ئورۇق، غەمكىن ۋە يېقىملىق كورۇ-نەتتى، ئۇ مېڭىپ دالانىغا چىقىقاندىلا، ئاندىن داشانىڭ بىر ساندۇق ئۈستىدە ئولتۇرغانلىقىغا كوزى چۈشتى. داشا پۈتلىرىنى پۈلاڭلىتىپ ئولتۇرۇپ، تاماق بۈيرۇشنى ئۇنتۇغانلىغى ئۈچۈن، مۇرابىا نېنى يەپ تۇرغان ئىدى.

ــ جېنىم دانيۇشام، ــ دېدى يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا، سىڭلىسىنى يۈزىدىكى تور ئۈستىدىن سويۇپ، ــ سەنچۇ، سەن نىمە قىلىسەن؟ ئەگەر خالىساڭ ئۇزەم بىلەن ئېلىپ كېتەي.

ئەمما داشا ئۇلۇغ موغول بىلەن قالىدىغانلىغىنى، ئىمتىھاننى بېرىپ بولغاندىن كېيىن، ماينىڭ ئاخىرلىرىدا كېتىپ، يازنى ئاتىسىنىڭ قېشىدا ئوتكۈزىدىغانلىغىنى ئېيتتى.

9

داشا ئويدە يالغۇز قالدى. ئەمدى ئۇنىڭغا چوڭ-چوڭ بولمىلەر

ناهوزۇر تۇيۇلاتتى، ئويدىكى بۇيۇملارمۇ ئارتۇقچە كورۇنەتتى. ئىگىلىرى كەتكەندىن كېيىن، مېھمانخانىدىكى كۆپ شەكىلدىكى رەسىملەرمۇ ئوچۇپ-ئوكۇپ، كىشىگە دەھشەتلىك تۇيۇلايدىغان بولۇپ قالدى. پەردىلەر يېغىپ قويۇلغان پېتى تۇراتتى. ئۇلۇغ موغول ھەر كۇنى ئەتىگەنلىكى ئويلەرنى ئايلىنىپ، چاڭلارنى خوراز قانىتىدىن قىلىنغان يەلپۇگۇچ بىلەن سۇپۇرۇپ تۇرسىمۇ، ئوي ئىچىنى قانداقتۇر باشقىچە، كوزگە كورۇنمەيدىغان، ئېغىر چاڭ بېسىپ كېتە-ۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى.

ھەدىسىنىڭ بۇ ئويدە قانداق ياشىغانلىغىنى خۇددى كىتاپتىن ئوقۇپ بىلگەندەك بىلىش مۇمكىن ئىدى. ئەنە ئاۋۇ بۇلۇڭدا كىچىك-كىنە رەسىم سىزىش جازىسى ئۇستىگە بايىلا سىزىلغان رەسىم قويۇۋە-لۇق تۇرۇپتۇ: بېشىغا ئاق گۇل چەمبەر تاقىغان ۋە ئىككى كوزى يۇزىنىڭ يېرىمىنى ئالغۇدەك يوغان قىلىپ سىزىلغان قىز. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا تۇرمۇشىنىڭ دەھشەتلىك باردى-كەلدىسىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن، شۇ رەسىم سىزىش جازىسىنى ئېلىپ، رەسىم سىزىش ئىشلىرى بىلەن مەشغۇل بولماقچى بولغان ئىدى، ئەمما ئۇ ئۇنىڭ ھوددىسىدىن چىقالمايتتى، ئەلۋەتتە. مانا قەدىمىي شەكىلدە ياسالغان ئىش ئۇستىلىنىڭ تاتمىلىرى، يىگنە ئىشلىرى، پارچە-پۇرات لاتىلار بىلەن لىق تولغان ــ ھەممىسلا پۈتمەي تاشلاپ قويۇلغان ــ بۇلارمۇ ئۇنىڭ ئۈزىنى قاچۇرۇشقا ئۇرۇنۇشىنىڭ ئىپادىسى ئىدى. كىتاپ ئىشكاۋىمۇ مالىمان تۇرۇپتۇ ــ يېغىشتۇرىمەن دەپ چالا تاشلاپ قويۇلغان بولسا كېرەك. ھەممە يەردە ۋاراقلىرى چالا قېيىۋېتىلگەن كىتابلار: يوگا① كىتابلىرى، ئىنسانشۇناسلىقتىن ئاممىباپ لېكسىيىلەر،

① ھىندىستانىدىكى سىرلىق دىنىي پەلسەپە. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلىنغۇچىدىن.

شهرلار، رومانلار تاشلانغان. ياخشى تۇرمۇشنى باشلاش ئۈچۈن نەقەدەر ئۇرۇنغان، ھېچقانداق نەتىجىسى بولمىغان ئىشقا نەقەدەر تىرىشىپ كورگەن-ھە! داشا پەدەز ئۇستىلىدىن كۆمۈش رەڭلىك دەپتەرچە تاپتى. ئۇنىڭدا: كويىنەك 24، لىپتىك 8، چىلتەكلىك لىپتىك 6... كېرىنسكى ئائىلىسىدىكى «ۋاڭە تاغاھغا① ئويۇن بېلىتى...» دەپ يېزىلغان، كېيىن، باللارنىڭ خېتى بىلەن: "داشاغا ئالما توقچىدىن بىر پارچە سېتىۋالدىم" دەپ يېزىلغان.

داشا ئەسلىدى: مانا بۇ ئالما توقچى زادىلا سېتىۋېلىنمىغان ئىدى. بۇنىڭدىن ئۇنىڭ ھەدىسگە رەھمى كېلىپ يىغلۇۋەتكىلى تاس قالدى. ئۇنىڭ ھەدىسى مېھرىۋان، نازۇك ئىدى، ئۇ بۇ خىلدىكى تۇرمۇشقا بەكمۇ سەزگۈر ئىدى، ھەر تۇرلۇك نەرسىگە يېپىشىپ كوڭلىگە ئارام بېرىشكە، يىمىرىلىش ۋە پۈكۈلۈشتىن ئۆزىنى ساقلاشقا ناھايىتى تىرىشاتتى، ئەمما ئۇنىڭغا ھېچقانداق نەرسە، ھېچقانداق كىشى زادىلا ياردەم بېرەلمەيتتى.

داشا ئەتىگەن تۇرۇپ، كىتاپ ئوقۇش بىلەن شۇغۇللىناتتى. ئۇ ئىمتىھانلارنىڭ ھەممىسىنى دېگۈدەك "ئەلا" دەرىجىدە بېرىپ بولدى. كۈتۈپخانىدا تېلېفون توختىماي جاراڭلاپ تۇراتتى، بۇ چاغدا ئۇ ھەمىشە ئۇلۇغ موغولنى تېلېفوننى ئېلىشقا ئەۋەتەتتى، ئۇلۇغ موغول: "جاناپلار كېتىشكەن، خانىم قىز تېلېفوننىڭ يېنىغا كېلەلمەيدۇ" دەپ جاۋاپ بېرەتتى.

داشا كەچقۇرۇنلۇغى خېلىغىچە رايال چېلىپ ئولتۇراتتى. مۇزىكا ئۈنى ئەمدى ئىلگىرىكىدەك ھاياجانلاندۇرالمايتتى، ئۇ ئۇزى بىلمە-

① چېخوۋ (1860 — 1904)نىڭ سەھنە ئەسىرى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

گەن ئاللىقانداق نەرسىلەرنى ئارتۇقچە خالىمايتتى، يۈرىگى بولسا تەشنالىق بىلەن ئۇرمايتتى. ئۇ ئەمدى ئىككى يېنىدا يېنىپ تۇرغان شام يورۇغىدا، نوتا دەپتىرىگە قاراپ ئاستا ۋە جىم ئولتۇرۇپ، قۇرۇق بولۇپ قالغان بۇ ئوينىڭ ئەڭ ئۈزاق بۈلۈڭلىرىغىچە بېرىپ يېتىدىغان تەنتەنىلىك مۇزىكا ئاۋازلىرى بىلەن ئوز يۈرىگىنى، ئوز ۋۇجۇدىنى يۇياتتى ۋە تازىلايتتى.

بەزىدە مۇزىكا چېلىپ ئولتۇرغاندا ئۇنىڭ كىچىك دۇشمەنلىرى — چاقىرىلمىغان خاتىرىلەر پەيدا بولاتتى. شۇ ۋاقىتتا داشا قوللىرىنى رايالدىن ئېلىپ، خىيال سۈرۈپ قالاتتى. ئوينىڭ ئىچىنى شۇنداق جىمجىتلىق باساتتىكى، ھەتتا شامنىڭ چىرسىلداپ يېنىشىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كېيىن داشا قاتتىق ئۇھ تارتاتتى-دە، قوللىرى يەنە سوغاق ئاۋاز پەردىلىرىگە تېگىپ تۇراتتى. كىچىك دۇشمەنلەر بولسا، خۇددى شامال ئۇچۇرۇپ كېتىۋاتقان چاڭ ۋە غازاڭ-دەك، چوڭ ئويدىن قاراڭغۇ دالانغىمۇ، ئىشكاپلارنىڭ ئارقىسىغىمۇ ئۇچۇپ چىقىپ كېتەتتى... بېسىنوۋۇنىڭ ئىشىگىنى ئۇرغان، بىچارە كاتەگە ئاچچىق سوزلەرنى ئېيتقان داشا ئەمدى يوق. تەنتەك قىز پالاكەت كەلتۈرۈشكە سەل قالدى-ھە! ئەجەپ ئىش! خۇددى دەرىزىدە يانغان چىراق مۇھەببەتتىن دېرەك بەرگەندەك؛ ئەمما ھېچقانداق مۇھەببەت يوق ئىدىغۇ!

داشا سائەت ئون بىرلەردە رايالنى يېپىپ، شامنى ئوچۇرۇپ، ئۇخلىغىلى كىرىپ كېتەتتى. ئۇ ئەمدى چاپسانراق مۇستەقىل ھايات باشلىماقچى بولغان، ئوزى ئىشلەپ پۇل تېپىش، كاتەنى يېنىغا ئېلىپ كېتىش قارارىغا كەلگەن.

داشا ماينىڭ ئاخىرىدا ئىمتىھانلارنى بېرىپ بولۇپلا، ۋولگا بىلەن

ربىنسك ئارقىلىق ئاتىسىنىڭ قېشىغا كەتتى. ئۇ كەچقۇرۇن پويىزدىن چۈشۈپ، قاراڭغۇ كېچىدە ۋە قارا سۇدا پاقىراپ تۇرغان ئاپپاق پاراخوتقا چۈشتى، تاپ-تازا ئامبارغا ئوز بۇيۇملىرىنى جايلاشتۇردى، چاچلىرىنى ئورۇپ، مۇستەقىل ھاياتنىڭ باشلىنىشى يامان ئەمەس دەپ ئويلىدى، كېيىن بېشىنى جەينىگىگە قويۇپ، ئوز بەختىگە خوشال بولغىنىدىن كۈلۈمسىرەپ، پاراخوتنىڭ بىر خىل سىلكىنىشى ئاستىدا ئۇخلاپ قالدى.

ئۇ پاراخوت ئۈستىدىن ئاڭلانغان قاتتىق دۈكۈر-دۈكۈردىن ئويغانىدى. پاراخوت دەرىزىسىدىن چۈشۈۋاتقان ئاپتاپ يوز-قول يۇيۇدىغان ئىدىشنىڭ قىزىل چاچپىدا تاۋلىنىپ تۇراتتى. شايىدىن قىلىنغان پەردىنى لەپىلدىتىدىغان شامال ئاللىقاياقتىن گۈل پۇرىغىنى ئۈچۈرۈپ كەلدى. داشا دەرىزىنى ئاچتى. پاراخوت پاكا قىرغاق يېنىدا تۇراتتى؛ دەريانىڭ دەرەخ يىلتىزلىرى قومۇرۇلۇپ چىقىقان بويىدا قارىغاي تاختايدىن ياسالغان سانىدۇق قاچىلانغان پويىز تۇراتتى. بىر تاي سۇ ئىچىدە ئورۇق ئاياقلىرىنى كېرىپ، سۇمۇرۇپ-سۇمۇرۇپ سۇ ئىچەتتى. قىرغاقنىڭ ئەڭ ئىگىز يېرىدە قىزىل كىرىست شەكلىدىكى مۇنار كوزگە چېلىقاتتى.

داشا كارۋاتتىن سەكرەپ چۈشتى-دە، يۇيۇنۇش قاچىسىغا سۇ قاچىلاپ، بۇلۇت بىلەن بەدىنىنى سۈرتۈشكە كىرىشتى. سۇ مۇزدەك ئىدى، ئۇ ئەندىكىپ كەتكىنىدىن كۆلۈپ، تىزلىرىنى قوسىغىچە كوتىرىپ پۈكتى. كېيىن تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن تەييارلاپ قويغان ئاق پايپىغىنى، ئاق كوينىگىنى ۋە ئاق شىلەپىسىنى كىيدى—بۇلار ئۇنىڭغا ناھايىتى ياراشقان ئىدى، ئۇ ئوزىنى مۇستەقىل، ئەدەپلىك، تەمكىن، شۇنداقتىمۇ ناھايىتى بەختلىك سەزگەن يېتى پاراخوت ئۈستىگە

چىقتى.

قۇياش نۇرى ئاپپاق پاراخوتنىڭ ھەممە تەرىپىگە چۈشۈپ تۇراتتى، سۇغا قارىغىلى بولمايتتى، دەريا پارقىراپ، تاۋلىنىپ تۇراتتى. نېرىقى ئىگىز قىرغاقتىن، قېيىن دەرەخلىرىنىڭ ئىچىگە يېرىمىغىچە چوكۇپ كەتكەن كونا چېركاۋنىڭ ئاق تاملىرى كورۇنەتتى.

پاراخوت قوزغىلىپ، تۇمشۇغى بىلەن بۇرۇلۇپ، دەريا ئېقىمىغا ئۇزۇپ كەتكەندە، ئۇنىڭ ئالدىدا ئىككى تەرەپتىن قىرغاقلار يېقىنلىشىپ كېلىشكە باشلىدى. توپلىكلەرنىڭ كەينىدىن خۇددى غۇلاپ چۈشكەندەك، ئاندا-ساندا قومۇشلىرى قاريىپ كەتكەن ئويلەر كورۇنۇپ قالدۇ، ئاسماندا ئۇچۇپ يۈرگەن توپ-توپ بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىدىن كوپ-كوك ھاۋا كورۇنۇپ قالىدۇ، دەريانىڭ كوك-ساغۇچ يۈزىگە بۇلۇتلارنىڭ ئاپپاق ئەكسى چۈشۈپ تۇرىدۇ.

داشا تال چۈشتىن توقۇلغان كىرىسلودا ئايالىرىنى ئالماشتۇرۇپ، تىزىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرغىنىچە پارقىراق دەريا سۈيىنىڭ بۇرۇلۇشلىرىغا، بۇلۇتلارغا، ئۇلارنىڭ سۇدىكى ئاق ئەكسلىرىگە، قېيىنلىق دوڭلەرگە، كوپ-كوك ئوتلاقلارغا قاراپ تاماشا قىلاتتى، ئۇ گايىدا سازلىق ئوتلىرىنىڭ پۇرىغىنى ئۇچۇرۇپ كەلتۈرۈۋاتقان شامالىلارنىڭ ھەممىسى ئوز ۋۇجۇدى ئارقىلىق ئوتۇپ، يۈرىگى تىنچ بەخت بىلەن تولۇپ تاشقىنىنى، پارلاۋاتقىنىنى سېزەتتى.

كىمدۇر بىرى ئاستا مېڭىپ، پاراخوت پەنجىرىسىنىڭ ئالدىدا توختاپ، ئۇنىڭدىن كوزلىرىنى ئۇزمەي قاراپ تۇرغانىدەك بولدى. داشا ئۇنىڭغا دىققەت قىلماسلىققا بىرنەچچە مەرتىۋە تىرىشتى، ئۇ ھامان ئەنە شۇ يەردە تۇراتتى. داشا ئەمدى ئۇنىڭغا پەقەت قارا-

ماسلىق قارارىغا كەلدى، ئەمما ئۇنىڭ قىزغىن تەبىستى ئۇزىگە باشقا ئادەمنىڭ قاراپ تۇرۇشىغا چىداپ تۇرالمايتتى. ئۇ ناھايىتى قىزىرىپ كەتتى-دە، غەزەپ بىلەن ئورۇلۇپ قاردى. ئۇنىڭ ئالدىدا تۇرغان تېلېگىن بولۇپ، تۆۋرۈكنى تۇتقىنىچە، يە ئۇنىڭ يېنىغا بېرىشقا، يە بارماسلىققا، يە كوزدىن غايىپ بولۇشقا جۈرئەت قىلالماي تۇراتتى. داشا بىردىن كۈلۈۋەتتى. تېلېگىن ئۇنىڭغا قانداقتۇر تاينسز خۇش چاخچاقلىق ۋە مېھرىۋانلىقنى ئەسلەتتى. گەۋدىسى كەڭ، ئاق پەلتو كىيگەن قۇۋۇەتلىك ۋە ئۈياتچان ئىۋان ئىلئىچمۇ خىۋددى شۇ تىنچ دەريانىڭ مەنزىرىسىدەك پەيدا بولغان ئىدى. شۇ ئەھۋالدا داشا ئۇنىڭغا قولىنى ئۇزاتتى. تېلېگىن مۇنداق دېدى:

ــ پاراخوتقا چۈشكىنىڭزنى كورگەن ئىدىم. ئەمەلىيەتتە ئىكىمىز پېتىربۇرگدىن بىر ۋاگوندا كەلدۇق. ئەمما مەن يېنىڭزغا كېلەلمىدىم. تەشۋىشىڭز كوپ بولسا كېرەك... دەخلى قىلمۇاتمەنمۇ؟

ــ ئولتۇرۇڭ، ــ دېدى داشا ۋە ئۇنىڭ ئالدىغا توقۇلما كىرىسلو سۇرۇپ قويدى، ئاتامنىڭ قېشىغا كېتىۋاتمەن. سىزچۇ؟

ــ تېخى ئۇزەممۇ بىلمەيمەن. ھازىرچە، كىنېشمىغا، ئاتا-ئانىلىرىمنىڭكىگە.

تېلېگىن داشانىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، بېشىدىن شىلەپىسىنى ئالدى. قاشلىرى كوتىرىلدى، پىشانىسى تۇرۇلدى. ئۇ كوزلىرىنى قىسىپ پاراخوت تېگىدىن كوۋۇلكەپ چىقىۋاتقان سۇغا قاراشقا باشلىدى. سۇ ئۇستىدە ئۇچۇپ يۈرگۈچى، قاناتلىرى ئوتكۇر بىلىقچى قۇشلار يالۋۇرغاندەك ۋاقىرىشىپ، گاھىدا سۇغا چۈشەتتى، گاھىدا يەنە كوتىرىلەتتى. كېيىن پاراخوتتىن خېلى ئىرقىدا قېلىپ، سۇدا لەيلەپ كېتىۋاتقان بىر پارچە نان ئۇچۇن بىر بىرى بىلەن ئۇرۇشاتتى.

ـــ تولىمۇ ئاجايىپ كۆن ـ هە، دارىيە دمتريىيۇنا.

ـــ خويمۇ ئاجايىپ بىر كۆن بولـدى ـ هە، ئـۇان ئىلئىـچ! شۇ يەردە ئولـتۇرۇپ، جەھەنـنەمـدىن قۇتۇلۇپ چىقـتىم دەپ ئويلاپ ئولتۇرۇۋىدىم. بىر ۋاقىتتا، كوچىدا گەپلەشكەنلىرىمىز يادىڭىزدىمۇ؟

ـــ ھەر بىر سوز يادىمدا، دارىيە دمتريىيۇنا.

ـــ شۇنىڭدىن كېيىن بولىدىغىنى بولدى! بىر كۈنى ئېيتىپ بېرەـ مەن، ـــ خىيال سۈرۈپ بېشىنى چايقىدى، ـــ پېتىربۇرگدا ئەقىلـدىن ئادىشمىغان يالغۇز سىز ئىدىڭىز، ماڭا شۇنداق تۇيۇلغان ئىـدى، ـــ داشا كۆلۈمسىرەپ، ئۇنىڭ يېڭىگە قولىنى قويـدى. ئـۇان ئىلئىـچ سەسكىنىپ، كوزلىرى نۇرسىزلاندى، كالپۇكلىـرى يۇمۇلـدى، ـــ مەن سىزگە قاتتىق ئىشىنىمەن. ئۇان ئىلئىچ، سىز ناھايىتى ئىرادىـلىك كىشىسىز، شۇنداق ئەمەسمۇ؟

ـــ ئىرادە قاياقتا دەيـسىز...

ـــ يەنىلا توغرا ئادەمسىز، ـــ داشا ئوز پىكرىنىڭ ئېـنىق، مېھرەـ ۋان، سويۇمـلۇق پىكىر ئىـكەنلىـگىنى سەزدى، ئۇان ئىلئىچـنىڭ پىكىرلىرىمۇ خۇددى شۇنداق، ئىشىنىشـكە بولىدىـغان، ئىرادىـلىك پىكىرلەر ئىدى. كوڭۈلگە توغرا كەلگەن ھىس دولقۇنلىرىنى ئىزھار قىلىـش خۇسۇسەن راھەت ۋە لەززەت ئىدى، ـــ مېـنىڭـچە، سىـز، ئۇان ئىلئىچ، ئەگەر بىر كىشىنى ياخشى كورۈپ قالسـاڭىز، مەرتـ لەرچە، قاتتىق ياخشى كورىسىز. ئەگەر بىرەر نەرسىگە كىرىشسەڭىز، ھېچىبىر قايتمايـسىز.

ئۇان ئىلـئىچ جاۋاپ بەرمەسـتىن، قولـىنى يانچۇغىغا سېلىپ، بىر پارچە نان چىقىرىپ، سۇ ئۈستىدىكى قۇشلارغا تاشلاشقا باشلىدى. بىر توپ ئاق بېلىقچى قۇش چىقىرىشىپ، نانىنى تالىشىشقا باشلىدى.

داشا بىلەن ئۇيان ئىلىنچ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، پاراخوتنىڭ چېتىگە كەلدى.

ــ مانا مانىڭغا تاشلاڭ، ــ دېدى داشا، ــ كوردىكىزمۇ، ناھايىتى ئاچ كورۇنىدۇ.

تېلېگىن قالغان بىر پارچە نانىنى يىراقتا قارىتىپ ئاتتى. كاللىسى يوغان سېمىز بىر بېلىقچى قۇش خۇددى پىچاقتەك ئوتكۇر ۋە قىمىر قىلمىغان قاناتلىرىنى كېرىپ ئۇچىتى. بىراق نانىنى تۇتالمىدى. بىردىنلا ئونىچە قۇش كوۋۇكلەنگەن سۇغا بىرىپ چۈشكەن نانىنىڭ كەينىدىن ئۇچۇپ كەتتى. داشا سوزلىدى:

ــ بىلەمسىز، مەن قانداق خوتۇن بولۇشنى خالايمەن؟ كېلەر يىل ئوقۇشنى پۈتتۈرۈپ، ئىشقا كىرىمەن، نۇرغۇن پۇل تاپىدىغان بولىمەن، كاتەنى ئوز يېنىمغا ئالىمەن. مانا بۇنى كورۈپمۇ قالارسىز، ئۇيان ئىلىنچ.

بۇ سوزلەرنى ئاڭلاپ، تېلېگىننىڭ تەلەتى پۇرۇشتى، ئۇ ئوزىنى كۇلكىدىن ئاران تۇتۇپ ئولتۇراتتى، كېيىن ئاغزى ئېچىلىدى ــ دە، سەدەپتەك قاتار چىشلىرى كورۇنۇپ، شۇنداق قاقاقلاپ كۇلۇۋەتتىكى، كوزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى. داشا قىزىرىپ كەتتى، بىراق ئۇنىڭمۇ ئىگىگى تىترەپ، ئوزى خالىمىسىمۇ، تېلېگىنگە ئوخشاش قاقاقلاپ كۇلۇشكە باشلىدى، نەمىشقا كۇلگىنىنى ئوزىمۇ بىلمەيتتى.

ــ داريە دەنتىرىيېۋنا، ــ دېدى ئاخىر تېلېگىن، ــ سىز ناھايىتى ئاجايىپ... راستىنى ئېيتسام، سىزدىن ئولگۇدەك قورقاتتىم... ئەمما ناھايىتى ئاجايىپ قىز ئىكەنسىز!

ــ شۇمۇ گەپ بولدىمۇ، يۇرۇڭ، ناشتا قىلىمىز، ــ دېدى داشا

ئاچچىق بىلەن.

ــ بارامدىغان.

ئۇزان ئىلگىرى ئاش ئۈستىلىنى پاراخوت ئۈستىگە ئېلىپ چىقىشقا بۇيرۇدى. ئۇ ناشتىغا ئولتۇرغاندا، تازا قىرىلغان ئىگىسىنى ھە دەپ سىلاپ ــ سىپاپ، تائاملارنىڭ نامىلىرى يېزىلغان قەغەزگە قارايتتى.

ــ بىر بوتۇلكا ئاق ۋىنو ئەكەلدۈرسەك، نېمە دەيسىز، دارىيە دمترىيېۋنا؟

ــ بىرئاز ئىچىمەن.

ــ ئېقىدىنمۇ، قىزىلىدىنمۇ؟

داشامۇ ئۈنىڭغا ئوخشاش قىسقىلا جاۋاپ بەردى:

ــ قايسىسىدىن بولسا مەيلى.

ــ ئۇندىق بولسا، چىڭىلدايدىغىنىدىن ئىچىمىز.

پاراخوت ئاچ ــ كوكۈمتۈل بۇغدايلار، يېشىل ــ ماۋى قارا بۇغدايلار، چىچەكلەۋاتقان يالىڭاچ ئارپىلار بىلەن تاۋلىنىپ تۇرغان ئىگىز ــ پەس قىرغاقنى بويلاپ باراتتى. بۇرۇلۇشتىن كېيىن تىك كېسىپ چۈشكەن قىرغاقتا، قىغ توپىدە، ئۈستى پاخال بىلەن يېپىلغان پاكار ئويلەر، ئۇلارنىڭ يالتىرىغان دەرىزىلىرى كورۇندى. نەرىراقتا يېزا گورىسى ــ تانى، ئۇنىڭدا ئونچە كىرىست، خۇددى ئويۇنچۇققا ئوخشىغان ئالتە قاناتلىق، بىر بېقىنى سۇنۇپ چۈشكەن شامال تۇگمىنى تۇراتتى. قىرغاقتا بىر توپ ئوغۇل بالا سۇغا تاش ئېتىشىپ (ئاتقان تاشلىرى ھەتتا سۇغىمۇ يەتمەيتتى)، پاراخوت كەينىدىن چېپىشىپ باراتتى. پاراخوت بۇرۇلدى، پاكار ــ پاكار چاتقاللىق باسقان، ئۇنىڭ ئۈستىدە بۇركۇت پەرۋاز قىلىپ يۇرگەن كىشىسز قىرغاق كورۇندى.

ئىللىق شامال ئاق داستىخاننى ۋە داشانىڭ كوينىگىنى لەپىلدە ــ

تىپ ئوتەتتى. قىرلىق چوڭ رۇمكىلارغا قۇيۇلغان ئالتۇندەك ۋىنو تەڭرىنىڭ سوغىسىدەك تۇيۇلدى. داشا تېلېگىنگە: ــ سىزگە ھەۋەسىم كېلىدۇ، چۈنكى، بىرەر ئىش بىلەن شۇغۇللىنىۋاتىسىز، تۇرمۇشىڭىز ئېنىق، مەن تېخى يەنە بىر يېرىم يىل كىتاپ ئوستىدە ئولتۇرۇشۇم كېرەك، ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئايال كىشى بولۇپ قالغىنىم چوڭ بەختسىزلىك، ــ دېدى. تېلېگىن كۈلۈپ جاۋاپ بەردى:

ــ مېنى زاۋۇتتىن ھەيدىۋېتىشتى.

ــ ھوي نېمە دەۋاتىسىز!

ــ يىگىرمە توت سائەت ئىچىدە ئەسىرىڭمۇ قالمىسۇن دېيىشتى. بولمىسا مەن بۇ پاراخوتتا نېمە قىلىپ يۈرەتتىم. بىزدىكى ۋەقەلەر-دىن خەۋىرىڭىز بولمىدىمۇ؟

ــ ياق، ياق.

ــ مەنغۇ ئوڭاي قۇتۇلدۇم... شۇنداق ئىشلار... ــ ئۇ بىلەكلىرىنى ئۈستەلگە قويۇپ، جىم بولدى، ــ بىزدە ھەممە ئىش شۇنداق مەنىسىز، پاراسەتسىز قىلىنىدۇ، باشقا يەردە بۇندىغىنى ئۇچراتمايسىز. بىز رۇسلارنىڭ نامىمىزنى بۇلغاپ بىرنىمە قىلۋەتكەن. ئۇيات، شەرمەندىلىك. ئۇزىڭىز ئويلاپ كورۇڭ ــ تالانتلىق مىللەت، ناھايىتى باي مەملىكەت قانداق بولۇپ قالغان؟ بىزدىكى ھوكۈمەت خادىملىرى شۇنداق ئوكتەم-ئۇشۇق بولۇپ كەتكەن! تۇرمۇشنى قەغەز بىلەن سىيا قاپلىغان. بىزدە قانچە سىيا، قانچە قەغەزنىڭ ئىسراپ بولغىنىنى كوز ئالدىڭىزغا كەلتۈرەلمەيسىز. پېتر I دەۋرى-دىن بۇيان بۇنداق بىيۇروكراتلىق داۋاملىشىپ كېلىۋاتىدۇ، ھازىر-غىچە يوقىتىشنىڭ ئامالى بولمايۋاتىدۇ. قارىغا، سىياموْ گايىدا قانداق ۋەقە پەيدا قىلىدىكەن!

ئۇان ئىلئىچ ۋىنو قۇيۇلغان ئىستاكاننى نېرىغا سۈرۈپ قويىدى- دە، تاماكا چەكتى. ۋەقەنىڭ بۇ يېقىنى ئېيتىپ بېرىش ئۇنىڭغا ئېغىر كورۈندى، ئەتىمالىم.

ــ خوپ، مەيلى، بولغىنى بولىدى. بىزدىمۇ ۋاقىتى كېلىپ، باشقىلارنىڭكىدەك ياخشى بولۇپ قالار.

داشا بىلەن ئىۋان ئىلئىچ كەچ كىرگىچە پاراخوت ئۈستىدە بولۇشتى.

چەتتىن قارىغان كىشى ئۇلار مەنىسز گەپ قىلىپ يۈرۈپتۇ دەپ ئويلايتتى، چۈنكى ئۇلارنىڭ گېپىنى پەقەت ئوزلىرىلا چۈشىنەتتى. ئادەتتە ئەڭ ئاددى سوزلەر سىرلىق ۋە قوش مەنىلىك بولۇپ چىقاتتى؛ داشا يەلكسىدە بىنەپشەرەڭ رومىلى لەپلىدەپ تۇرغان سېمىز بىر قىزنى ۋە ئۇنىڭ يېنىدىكى داۋېينىڭ ئىككىنچى ياردەمچىسىنى ئىشا- رەت بىلەن كورسىتىپ: "ئۇان ئىلئىچ، قارىگا، ئەنە ئۇلارنىڭ ئىشى ئوڭ كورۈنىدۇ" دىگەندە، ئۇنىڭدىن "بىزمۇ شۇنداق بولغىنى- مىزدا ــ بىزنىڭ باشقىچە بولاتتى" دىگەن مەنىنى چۈشىنىش كېرەك ئىدى. كىم نىمە دىگىنىنى ئىككىسىمۇ بىلمەيتتى، ئەمما ئۇان ئىلئىچ داشانى ئوزىدىن خېلى ئەقىللىق، نازۇك ۋە زېھنىلىك دەپ ئويلايتتى. داشا بولسا ئۇان ئىلئىچنى ئوزىدىن مىڭ مەرتىۋە ياخشى، مېھرىۋان ۋە ئەقىللىق دەپ ئويلايتتى.

داشا بېسىنوۋ توغرىسىدا تېلېگىنىگە گەپ قىلىشقا بىرنەچچە قېتىم تەمشىلىپ كوردى، لېكىن يالتايدى. ئاپتاپ ئۇنىڭ تىزلىرىنى قىزىتاتتى، شامال ئۇنىڭ يۇزىنى بىراۋنىڭ يۇمشاق قولى تەككەن- دەك سىلاپ- سىپاپ ئوتەتتى. داشا:

"ئەتە ئېيتىمەن. يامغۇر يېغىش بىلەن ئېيتىمەن" دەپ ئويلايتتى.

ھەمـمە نەرسە بىلەن قىزىقىشـىنى ياخـشى كورگەن ۋە ھەمـمە خوتۇندەك ھەممىنى تەكـشۈرۈپ يۈرگۈچى داشا كۈن كەچ كىرگىچە پاراخوتتىكى كىشـلەرنىڭ ھەمـمىسـىنىڭ ھەركـىتىنى بىلىۋالـغان ئـىدى، بۇ بولسا ئۇيان ئىلـئىچكە ئەقىلگە سغمايـدىغان ئىشـتەك كورۈنەتتى.

داشا پېـتىربۇرگ داشۇبسـىنىڭ مۇدىرى، قارامـتۇل كوزەيـنەك تاقىغان، كەڭ پەلتو كىيگەن كىشىنى قانداقتۇر پاراخوتلاردا كېزىپ يۈرگۈچى مۇتـەھەم، ئالدامچى دەپ يۈردى. ئۇ كىشىنىڭ ھەقىقەتەن مۇدىر ئىكەنلىگىنى ياخشى بىلگەن ئۇيان ئىلئىچمۇ ئەمدى ئۇ گەپتىن كېيىن، ئۇنى راستىنلا ئالدامچىمـكىن دەپ گۇمان قىلـىپ قالدى. ئومۇمەن شۇ كۈنى ئۇنىڭ رىيالـلىق توغـرىسـىدىكى چۈشەنـچىسى تەۋرىـنـىپ قالـغان ئـىدى. ئۇنىڭ ياكـى بېـشى گاڭگـىراپ ئايلىناتـىتى، ياكى ئوڭـىدا چـۈش كورەتـىتى، بەزىـدە ئەتـراپىدا كورگەن، ئاڭلىغان نەرسىلەرگە بولغان مۇھەببىتى شۇنچىلىك كوتىرىـلىپ، ئەۋجىگە چىقىپ كېتەتـتىكى، ئۇ شۇنـداق ۋاقىتلاردا، قېنى، ئەمـدى، ئەنە ئاۋۇ چېـچى كالـتا قىرقىلـغان قىـز سۇغا چـۈشۈپ كەتـسـىيۇ، مەن ئۇزەمـنى سۇغا تاشـلاپ، ئۇنى قۇتۇلـدۇرۇپ، چىقسام، يىقىلىپ كەتسەچۇ!ـــدەپ ئويلايتـىتى.

كېچـىسى سائەت بىرگە يېتـىپ، داشانىڭ ناھـايـىتى ئۈيـقۇسى كەلدى، ئامبارغا ئاران يېـتىپ باردى-دە، ئىشىك يېنىدا ئەسنەپ تۇرۇپ مۇنداق دىـدى:

ـــكەچلىگىز خەيرلىك بولسۇن. ئەنە ئۇ ئالدامـچىدىن پەخەس بولۇڭ!

ئۇيان ئىلئىچ ئۇيتقۇر بىرىنچى دەرىجـىلىك بولـمىگە باردى، ئۇ

يەردە ئۇيقۇسىزلىق كېسىلىگە ئۇچرىغان مۇددىر دىۋما① ئەسەرلىرىدىن بىرىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئىلىمچ مۇدىرغا بىرنەچچە قاراپ تۇردى-دە، ئالدامچى بولسىمۇ، يامان ئادەم ئەمەس دەپ ئويلىدى؛ كېيىن كۆندۈز كۆنىدەك يورۇق دالانغا قايتتى، بۇ يەردىن ماشىنا پۇرىغى، ياغاچنىڭ سىرى، داشا سېپىدىغان ئەتىرنىڭ پۇرىغى كېلەتتى. ئۇنىڭ ئىلىمچ داشا تۇرغان ئويىنىڭ ئىشىگى يېنىدىن ئايىغىنىڭ ئۇچى بىلەن دەسسەپ ئوتۇپ، ئوز ئويىگە كىرىدى-دە، كارۋاتتا ئوڭدىسىغا سوزۇلۇپ يېتىپ، كوزلىرىنى يۇمدى. پۈتۈن ۋۇجۇدى تۇرلۇك خۇش پۇراقلار، قۇياش نۇرى، يۇرەككە ئوتتىدىغان ئوتكۇر خوشاللىقتا كويۇۋاتقىنىنى سەزدى.

ئەتىگەنلىگى سائەت ئالتىدىن ئاشقاندا، ئۇنى پاراخوتنىڭ گۇدۇگى ئويغاتتى. پاراخوت كىنەشمىغا كېلىپ قالغان ئىدى، ئۇنىڭ ئىلىمچ چاپسان كىيىندى-دە، دالاندىن بەشىنى چىقىرىپ قارىدى، تېخى ھەممە ئويىنىڭ ئىشىگى ئېتىكلىك بولۇپ، ھەممەيلەن ئۇيقۇدا، داشامۇ ئۇيقۇدا ئىدى، "چۈشىمىمەم بولمايدۇ، بولمىسا، خەق ئەجەپلىنىدۇ" دەپ ئويلىدى ئۇنىڭ ئىلىمچ، ئاندىن ئۇ پاراخوت ئۇستىگە چىقىپ، ۋاقىتسىز كېلىپ قالغان كىنەشمىغا قارىدى؛ كىنەشما شەھىرى قىرغاقنىڭ ئىگىز يېرىگە جايلاشقان بولۇپ، ئۇنىڭغا تاختايدىن ياسالغان پەلەمپەيلەردىن چىقىشقا توغرا كېلەتتى، ئۇنىڭ بىنالىرىمۇ ياغاچتىن سېلىنغان ئىدى، شەھەر باغچىسىنىڭ لىپا

---

① دىۋما (1803 — 1870) — فرانسۇز دراماتورگى، يازغۇچىسى. ئۇنىڭ «ئۈچ قىلىچۋاز»، «گىراف مونتى كىرىستو»، «يىگىرمە يىلدىن كېيىن» دېگەنگە ئوخشاش ئەسەرلىرى بار. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

دەرەخلىرى پاراخوتتىن قارىغاندا يېقىن كورۇنۇپ تۇراتتى. شەھەردىن توۋەنگە چۈشىدىغان يولدىن كېلىۋاتقان بىرقانچە ھارۋا قويۇق چاڭ ئاستىدا قالغان ئىدى، تېلېگىننىڭ سېرىق چامادانىنى كوتەر-گەن يوغان بۇرۇت ماتروس يالاڭئاياق پۈتلىرىنى دادىل بېسىپ، پاراخوت ئۈستىگە چىقتى.

ــ ياق، ياق، چۈشمەيدىغان بولدۇم، جايىغا ئاپىرىپ قويۇڭ، ــ دىدى ئۇ ئۈستىگە ھودۇقۇپ، ــ نېرىنىگە بارىدىغان بولدۇم، كىنېشىمدا زورۇر ئىشمۇ يوق ئىدى. مانا بۇ يەرگە ــ كارۋات تېگىگە قويۇڭ، رەھمەت، ئەزىزىم.

ئۇ ئۈستىگە ئويغا كىرىپ، ئۆزى رەزىللىك ۋە ئەدەپسىزلىك دەپ قارىغان ھەرىكەتنى داشىغا نىمە دەپ چۈشەندۈرۈش توغرىسىدا ئۇچ سائەت ۋاقىت ئوتكۈچە سەۋەپ ئىزدەپ ئولتۇردى، ئەمما سەۋەپ تاپالمىدى؛ يالغان ئېيتىشمۇ، توغرىسىنى ئېيتىشمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى.

ئۇ سائەت ئون بىردە ئۆزىنى تىللاپ ــ تىللاپ پاراخوت ئۈستىگە چىقتى، ئىككى قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، كوزلىرى پارقىرىغان، يۈزى-دىن ساختىلىق بىلىنىپ تۇرغان ھالەتتە پاراخوت ئۈستىدە يۈردى. بىراق، پۈتۈن پاراخوت ئۈستىنى ئايلىنىپ چىقىپ داشانى تاپالماي، ھودۇقتى، پاراخوتنىڭ ھەممە بۆلۈڭ ــ پۈچقاقلىرىغچە كىرىپ چىقتى. داشا يوق ئىدى. ئۇنىڭ ئاغزى قۇرۇپ كەتتى. بىرەر نەرسە بولغان بولسا كېرەك، ئۇ بىردىن داشانىڭ يېنىدىن چىقىپ قالدى، داشا تۇنۇگۈنكى جايدا، توقۇلما كىرىسلودا غەمكىن ۋە تىنچ ئولتۇرغان ئىدى. ئۇنىڭ تىزىدا كىتاپ، بىر دانە ئامۇت تۇراتتى. ئۇ بېشىنى ئاستا ئۇئان ئىلىنچ تەرەپكە بۇراپ قارىغانىدا، كوزلىرى خۇددى

بىرەر نەرسىدىن قورقمانىدەك يوغان ئېچىلىپ، خوشاللىق بىلەن تولدى، يۈزى قىزاردى، ئامۇت تىزىدىن دۈگىلەپ يەرگە چۈشۈپ كەتتى.

ــ بۇ يەردىمۇسىز؟ چۈشمىدىڭىزمۇ؟ ــ دىدى داشا ئاستاغىنا.

ئۇيان ئىلئىچ ئوزىنى ئاران تۇتۇۋېلىپ، داشانىڭ يېنىدا ئولتۇرىدى ــ دە، بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن:

ــ مېنىڭ بۇ قىلمىشىمغا سىز قانداق قارايسىز ــ بىلمىدىم، ئەمما كىنىشىمدا ئەتەي چۈشمىدىم.

ــ قىلمىشىڭىزغا قانداق قارايتتىم؟ بۇنى سىزگە زادىلا ئېيتمايمەن، ــ داشا كۆلدى ۋە قولىنى ئۇيان ئىلئىچىنىڭ ئالقىنىغا ئاستا ۋە مۇلايىم تەرىزدە قويدى. ئۇيان ئىلئىچىنىڭ بېشى تۇنۇگۈنكىدىنمۇ قاتتىقراق ئايلىنىشقا باشلىدى.

10

ئەسلىدە ماشىنىسازلىق زاۋۇدىدا مۇندىق ۋەقەلەر بولۇپ ئوتكەن ئىدى. ئاسمانىنى بۇلۇت قاپلىغان، يامغۇر يېغىپ تۇرغان بىر كۈنى كەچقۇرۇن، چوڭ زاۋۇتلار ئەتراپىدىكى كوچىلارغا ئوخشاش، قارا پاتقاق بىلەن تولغان ئىپلاس، سېمسىق تار كوچىدىن ئىشتىن بوشاپ چىققان ئىشچىلار ئوي ــ ئويلىرىگە تارقىلىپ كەتمەكتە ئىدى. بىردىن ئىشچىلار ئارىسىدا رېزىنكە يامغۇرلۇق كىيگەن، باشلىغىنى بېشىغا ئارتىۋالغان، نامەلۇم بىر كىشى پەيدا بولۇپ قالدى.

ئۇ ئادەملەرنىڭ كەينىدىن خېلىغچە يۈرۈپ، كېيىن توختىدى-دە:

ــ مەركىزىي كومىتېتتىن چىقىرىلغان... ئوقۇپ چىقىڭلار، يولداش-لار، ــ دەپ، ئوڭ ۋە سول تەرەپكە تەشۋىقات ۋاراقلىرىنى تارقىتىشقا باشلىدى.

ئىشچىلار مېڭىپ كېتىۋېتىپ تەشۋىقات ۋاراغىنى ئېلىپ، شەپكە-لىرىنىڭ تېگىگە ياكى يانچۇقلىرىغا يوشۇراتتى.

بايىقى كىشى ھەممە ۋاراقنى تارقىتىپ بولاي دېگەندە، ئادەملەر ئارىسىدىن يېرىپ چىققان قاراۋۇل "توختا" دېدى-دە، ئۇنىڭ يا-غۇرلۇغىدىن تۇتتى. ئەمما ۋاراق تارقاتقان كىشى ئۇستى ھول ۋە سىلىق بولغىنىدىن، دەررۇ ئۇنىڭ قولىدىن چىقىپ قاچتى. قاتتىق ھۇشتەك چېلىندى، يېراقتىن باشقا ساقچى ھۇشتەك چالدى. ئازىيىپ قالغان ئادەملەر ئارىسىدا گۇدۇڭ-گۇدۇڭ باشلاندى. ئەمما ئىش پۈتكەن، ھىلىقى كىشى بولسا قېچىپ قۇتۇلغان ئىدى.

ئىككى كۈندىن كېيىن ماشىنىسازلىق زاۋۇدىدا مەمۇرىيەت ئۈچۈن كۈتۈلمىگەن بىر ھالدا زاپچاس سېخىدىكىلەر ئەتىگەندىن تارتىپ ئىش تاشلىدى، ئۇلارنىڭ قويغان تەلەپلىرى ئۇنچىلىك جىددى بولمىسمۇ، ئەمما كەسكىن ئىدى.

زاۋۇتنىڭ پاسكىنا ئەينەكلىرى، تۈتۈندە قارايغان ئەينەك ئوگزە-لىرىدىن چۈشكەن يورۇقتىن سەللا يورىغان ئۇزۇنچاق زاۋۇت بىنا-سىدا مەنىلىك سوزلەر، ئوبزورلار، كىنايىلەر خۇددى ئۇچقۇندەك تارقىلىشقا باشلىدى. ئىستانوك يېنىدا تۇرغان ئىشچىلار يېنىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقان باشلىقلارغا غەلىتە قارايتتى ۋە ئوز ھاياجانلىرىنى ئاران بېسىپ، نىمە بولۇشىنى كۈتۈشەتتى.

چېقمىچى ۋە غەمساز باش ئىش بېشى پاۋلوۋ سۇ بازغىنىنىڭ يېنىدا كىتىرلاپ يۈرگەندە، ئۇنىڭ پۇتىغا قىزىپ تۇرغان تومۇر قېلىپ چۈشۈپ كەتتى. ئۇ خۇددى بىرسى بوغۇزلاۋاتقاندەك چىقىرىدى، شۇنىڭدىن كېيىن، زاۋۇتتا ئادەم ئولتۇرۇلدى دىگەن پىتنە تارقالدى. سائەت توقۇزدا باش ئىنژېنېرنىڭ ماشىنىسى زاۋۇت قوراسىغا ئۇچقاندەك كىرىپ كەلدى.

ئۇيان ئىلئىچ تېلېگىن يۇمۇلاق، دەرىزىلىرىنىڭ ئەينەكلىرى سۇنغان، مېتال ئېرىتىدىغان مەشىلەر قاتار تۇرغان يوغان قۇيۇش سېخىغا ئادەتتىكى ۋاقىتتا كېلىپ، ئىشىك يېنىدا توختىدى، ئۇ ئەتىگەنكى سوغاقتىن تېنى ئۇيۇشۇپ مۇرىسىنى قىستى ۋە ئالدىغا كەلگەن ئىش بېشى پۇنكو بىلەن قول ئىلىشىپ كورۇشتى.

قۇيۇش سېخىغا موتور شوتىلرىنى ياساشقا بۇيرۇتما بېرىلگەن ئىدى، ئۇيان ئىلئىچ شۇ ئىش توغرىسدا پۇنكو بىلەن جىددى سوزلىشەتتى ۋە ئىكىكىسى ئۇچۇن مەلۇم بولغان نەرسىلەر توغرىسدا چوڭقۇر مەسلىھەت قىلىشاتتى. بۇ ئازغىنا ھىلىگەرلىكىنىڭ سەۋىۋى شۇنىڭدا ئىدىكى، بۇنىڭدىن ئون بەش يىل ئىلگىرى قۇيۇش سېخىغا ئاددى ئىشچى بولۇپ كەلگەن، ھازىر بولسا باش ئىش بېشى بولۇپ، ئۇز بىلىمى ۋە تەجرىبىسىنى بەك يۇقۇرى كورىدىغان پۇنكو بۇ سوھبەتتىن مەمنۇن بولۇشى، ئۇنىڭ ئىززەت نەپسى قانىدۇرۇلغان بولۇشى كېرەك ئىدى، پۇنكو خوشال بولسا بولىدى، ئىش چاپسان بولىدۇ، تېلېگىن بۇنى ياخشى بىلەتتى.

ئۇيان ئىلئىچ سېخنى ئايلىنىپ، قۇيغۇچىلار ۋە قېلىپچىلارنىڭ ھەر بىرى بىلەن سوزلىشىپ يۇردى؛ ئۇ ئىشچىلار بىلەن سوزلەشكەندە، ياسما دوستلارچە، چاخچاق بىلەن سوزلىشەتتى، بۇ بولسا

ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى كورسىتەتتى: ھەممىمىز بىر ئىشنى ئىشلەيمىز، دېمەك، يولداشىمىز، شىركىمىز، ئەمما مەن ــ ئىنژېنېر، سىلەر ــ ئىشچى، دېمەك، بىز بىر بىرىمىزگە ماھىيەت جەھەتتىن دۇشمەنمىز، ئەمما بىز بىر بىرىمىزنى ھورمەت قىلغىنىمىز ئۈچۈن، بىر بىرىمىزگە چاخچاق قىلىشىمىز ــ دە.

بىر كىران زەنجىرلىرىنى شىلدىرلىتىپ، غىلدىرلاپ مەشىلەردىن بىرىنىڭ ئۈستىگە كەلدى. كۇچلۇك مۇسكۇللۇق ئىشچىلاردىن قىلىپ شۇبىن بىلەن ئۇيان ئورىشىنكوۋ ــ بىرىنىڭ چېچىغا ئاق چۈشكەن، كوزەينەك تاقىغان، ئىككىنچىسىنىڭ ساقىلى بۇدۇر، سېرىق چاچلىرىنى باغلىۋالغان، كوزلىرى كوك، يوغان ئادەم ــ ئىش باشلىدى، شۇبىن تومۇر تاختىنى لوم بىلەن كوچۇرۇشكە باشلىدى، ئورىشىنكوۋ ئوتنىڭ كۇچىدىن ئاقىرىپ كەتكەن ئىگىز تىگىلىنى كىرانىنىڭ ئامبۇرىغا چىشلەتتى. زەنجىر تارتىلدى، تىگىل ئورنىدىن قوزغىلىپ، يۇقۇرى كوتىرىلدى ــ دە، ھەر ياققا ئۇچقۇن ياغدۇرۇپ، زاۋۇت ئويىنىڭ ئوتتۇرىسىغا يۇرۇپ كەتتى.

ــ توختا، ــ دېدى ئورىشىنكوۋ، ــ توۋەن چۈشەر.

چىغىرىق يەنە شاراقلاپ، تىگىل توۋەن چۈشۈرۈلدى. كېيىن ھەممە ياقنى يورۇتۇپ، ئەتراپقا ھىساپسىز ئۇچقۇن تارقىتىپ، يەرگە قۇيۇلۇشقا باشلىدى. ئىبرىگەن مىسنىڭ بىر خىل پۇرىغى زاۋۇت ئويىنىڭ ئىچىنى بېسىپ كەتتى.

شۇ چاغدا نېرىقى ئويگە كىرىدىغان ئىشىك ئېچىلىپ، قۇيۇش سېخىغا يۈزى قانسىز ۋە غەزەپلەنگەن ياش بىر ئىشچى كىرىپ كەلدى ــ دە:

ــ ئىشنى توختىتىڭلار... ھەممىڭلار چىقىڭلار! ــ دېدى كەسكىن

ئاۋاز بىلەن ۋە تېلېگىنگە كوزىنىڭ قىرىدا قارىدى، ــ ئاڭلىدىڭلارمۇ، يوقمۇ؟

ــ ئاڭلىدۇق، ئاڭلىدۇق، ۋاقىرىما، ــ دىدى ئورىشىنكوۋ ئاستا ۋە بېشىنى چىغرىققا كوتىرىپ، دىدى: ــ دىمترى، ئۇخلىما، تاۋلاۋەر- گىن.

ــ ئاڭلىغان بولساڭلار بوپتۇ، ئۇزەڭلەر بىلىسىلەر، يەنە گەپ قىلىپ ئولتۇرمايمىز، ــ دىدى ئىشچى ۋە قوللىرىنى يانچۇغىغا سېلىپ، بۇرۇلدى- دە، چېقىپ كەتتى.

ئۇ ئان ئىلىنچ، يېڭى قۇيۇلغان مېتال ئالدىدا زوكزىيىۋېلىپ، يەرنى سىم بىلەن ئاستا كولاپ ئولتۇراتتى. ئىشىك يېنىدا ئىگىز ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان پۇنكو ئوشكە ساقىلىغا ئوخشىغان ساقىلىنى سىلاپ، كوزلىرىنى پاقىرتىپ دەيتتى:

ــ ئىشنى توختاتىسمۇ، توختاتمىسمۇ ــ بەرىبىر ئىشنى توختاتقان بولىدىكەن، ئەگەر زاۋۇتتىن بوشتىلىغاندا، بالا- چاقىلىرىڭنى نېمە بىلەن باقىسەن. بۇنى ئۇ دانىشمەنلەر بىلەمدىكىن، بىلمەمدىكىن؟

ــ سەن بۇ ئىشلارغا ئارىلاشمىغىن، ۋاسىلى ستىپانىچ، ــ دەپ جاۋاپ بەردى ئورىشىنكوۋ يوغان ئاۋاز بىلەن.

ــ نېمىشقا ئارىلاشمايدىكەنمەن؟

ــ بۇ بىزنىڭ ئىشىمىز. سەن بېشىمىغا كۈن كەلمەسۇن دىسەڭ، خوجايىنىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، خوشامەت قىل. ھازىر بولسا جىم ئولتۇرۇۋەرگىن.

ــ ئىش تاشلاش نىمىدىن چىقىپتۇ؟ ــ ئاخىر سورىدى تېلېگىن. قويغان تەلەپلىرى نىمە ئىكەن؟

تېلېگىن ئاستا ئورىشىنكوۋغا قارىغان ئىدى، ئۇ يۈزىنى تەتۈر

بۇردى. پۇنكو جاۋاپ بەردى:

ــ زاپچاس سېخى ئىشچىلىرى ئىش تاشلاپتۇ. ئوتكەن ھەپتە ئۇلاردا ئاتمىش ئىستانوكنى قانداق بولاركىن دەپ ئىش بېشىغا قاراپ ھەق ھىساپلاش ئۇسۇلى يولغا قويۇلغان. نەتىجىدە، ئىشچىلارنىڭ ئىش ھەقىقى كېمەيتۇ، ئارتۇقچە ئىشلەشكە توغرا كەپتۇ. ئالتىنچى ئوينىڭ ئىشگىگە ھەر خىل تەلەپلەر ئوتتۇرىغا قويۇلغان تىزىم يېپىشتۇرۇپ قويۇلغان.

پۇنكو قەلەمنى دۇۋەتكە ئاچچىق بىلەن سالدى-دە، مەلۇمات جەدۋىلى يېزىشقا كىرىشتى. تېلېگىن ئىككى قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ، مەشھۇرنىڭ يېنىدىن ئوتۇپ، يوغان چوڭقۇرغا، ئۇنىڭ ئىچىدە ئاپپاق ئوتتا تاۋلىنىۋاتقان مىس ئېرىتمىسىغا قاراپ:

ــ ئۇرىشىنكوۋ، مانا بۇ ۋاقىتتىن ئارتۇق تۇرۇپ قالمىدىمكىن-ھە؟ ــ دىدى.

ئۇرىشىنكوۋ جاۋاپ بەرمەستىن، تېرە پەرتۇغىنى يەشتى-دە، مىخقا ئىلدى، قوي تېرىسىدىن تىكلىگەن قالپىغىنى، ئۇزۇن چەكمىنىنى كىيىپ، پۇتۇن زاۋۇت ئويىگە ئاغلانغۇدەك قاتتىق ئاۋاز بىلەن:

ــ ئىشنى توختىتىڭلار، يولداشلار! ئالتىنچى ئوينىڭ ئوتتۇرا ئىشگىگە يىغىلىڭلار، ــ دىدى ۋە ئوزى ئىشىك تەرەپكە قاراپ كەتتى. ئىشچىلار ئۇنچىقماستىن ئەسۋاپلىرىنى تاشلىدى، كىرانداكلەر توۋەن چۈشتى، چوڭقۇرلۇقتىكىلەر توپىگە چىقىپ، ئۇرىشىنكوۋنىڭ كەينىدىن كەتتى. بىردىنلا ئىشكىتە بىر ئىش يۈز بەردى، بىر كىشىنىڭ غەزەپلىك ۋە ئەسەبى ئاۋاز بىلەن:

ــ يېزىۋاتامسەن؟... يېزىۋاتامسەن، ئىتنىڭ بالىسى؟ مانا، يازغىن مېنى!... بار، مەمۇرىيەتكە بېرىپ ئېيتقىن! ــ

دەپ ۋاقىرىغىنى ئاڭلاندى، بۇ ۋاقىرىغان كىشى قەلپىچى ئالىكسى نوسوۋ ئىدى، ئۇ پۈنكوغا قاراپ ۋاقىرايتتى. ئۇنىڭ ئورۇق-لاپ كەتكەن، ساقال-بۇرۇتى ئوسۇپ كەتكەن، كوزلىرى خىرەلىشىپ كەتكەن يۈزى تىترەيتتى، ئىنچىكە بوينىدىكى تومۇرلىرى كوپۈپ چىققان ئىدى؛ ئۇ قاپ-قارا مۇشتۇمىنى ئۇستەلىنىڭ چېتىگە ئۇرۇپ ۋاقىرايتتى، — قانخورلار!... زالىملار!... سىلەرگىمۇ كۆچمىز يېتىپ قالار!...

ئورىشىنسكوۋ نوسوۋنىڭ بېلىدىن قۇچاقلىۋېلىپ، ئۇستەلدىن ئاجراتتى-دە، ئىشىك تەرەپكە سوردى. نوسوۋ دەررۇ جىم بولدى. سېغ بوشاپ قالدى.

چۈش ۋاقتىدا پۈتۈن زاۋۇتتا ئىش تاشلاندى. ئوبۇخۇۋ زاۋۇدد-ىدىمۇ، نېۋا ماشىنىسازلىق زاۋۇدىدىمۇ قوزغىلاڭ بولۇۋاتىدۇ دېگەن ئاۋازلار تارقىلىشقا باشلىدى. ئىشچىلار زاۋۇت هويلىسىغا يىغىلىشىپ، مەمۇرىيەت بىلەن ئىش تاشلاش كومىتېتى ئوتتۇرىسىدا كېتىۋاتقان سوهبەتنىڭ نەتىجىسىنى كۈتۈشۈپ تۇراتتى.

مەمۇرىيەت بىلەن ئىش تاشلاش كومىتېتىنىڭ سوهبىتى ئىشخانىدا ئېلىپ بېرىلغان ئىدى. مەمۇرىيەت خىلى قورقۇپ قالغان ۋە ئىشچە-لارنىڭ تەلەپلىرىنى قانىدۇرۇشقا رازىلىق بىلدۈرمەكچى بولغان ئىدى. مۇزاكىرە ئەمدى تاختاي تامنىڭ ئىشىگى مەسلىسىدە توختاپ قالغان ئىدى: ئىشچىلارغا چارەك چاقىرىمچە يولىنى لاي كېپىچ ئايلىنىپ يۈرۈشكە توغرا كېلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۇلار ئەنە شۇ ئىشكىنىڭ ئېچىپ بېرىلىشىنى تەلەپ قىلىشاتتى. ئەسلىدە ئىشكىنىڭ هېچكىمگە كېرىگىمۇ يوق ئىدى. ئەمما گەپ ئىززەت-ئابرويدا بولۇپ قالغان ئىدى، مەمۇرىيەت ئوز گېپىدە چىڭ تۇرۇۋالدى، يەنە ئۇزاققا

سوزۇلغان مۇزاكىرىلەر باشلاندى. دەل شۇ چاغدا، مەخسۇس بۇيرۇق بېرىلمىگىچە، ئىش تاشلاش كومىتېتى بىلەن ھېچقانداق مۇزاكىرە ئېلىپ بارماسلىق، تەلەپلەرنى رەت قىلىش توغرىسىدا ئېچكى ئىشلار مىنىستىرلىگىدىن تېلېفون ئارقىلىق بۇيرۇق كېلىپ قالدى.

بۇ بۇيرۇق ئىشنى شۇ دەرىجىدە بۇزغان ئىدىكى، باش ئىنژېنېر بۇنىڭ سەۋەبىنى بىلىش ئۈچۈن دەررۇ شەھەرگە كەتتى. ئىشچىلار ھەيران بولۇپ قالغان ئىدى، كەيپىلىرى بولسا خۇش، تىنچ ئىدى. بىرنەچچە ئىنژېنېر ئىشچىلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ، قوللىرىنى كېرىپ، چۈشەندۈرەتتى، بەزىدە خەلق ئىچىدىن كۈلكىمۇ ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاخىر، ئىشخانا ئالدىغا بۇلىبىن دىگەن يوغان، چاچلىرى ئاقارغان ئىنژېنېر چىقىپ، مۇزاكىرىلەرنىڭ ئەتىگە قالدۇرۇلغانلىغىنى پۈتۈن ھويلىغا ۋاقىراپ ئاڭلاتتى.

ئۇ ئىشچى كەچكىچە ئىشخانىدىن كەتمەي يۈردى، ئاخىر مەشتىكى ئوتنىڭ بەرىبىر ئوچمىغانلىغىنى بىلىپ، يەلكىسىنى تاتىلىدى-دە، ئويىگە قايتتى. كېلىچەكۇازلار ئاشخانىدا ئولتۇرۇشاتتى. مەلۇم بولدىكى، زاۋۇتتا بولغان ئەھۋال ئۇلارنىمۇ ناھايىتى قىزىقتۇرىدىكەن. بىراق ئىشچى ئىشچى ئۇلارغا بولغان ۋەقەنى ئېيتىپ ئولتۇرمىدى، ئۇ يېلىزاۋېتا كېيىۋنا كەلتۇرۇپ قويغان سۇرلەنگەن گوش بولكىلىرىنى خىيالچانلىق بىلەن چاينا ئولتۇردى-دە، كېيىن ئوزىنىڭ ئويىگە كىرىپ، ئىچىدىن قۇلۇپلاپ، يېتىپ ئۇخلىدى.

ئۇ ئەتىسى زاۋۇتقا كېلىۋېتىپ، ئىشىنىڭ چاتاق ئىكەنلىگىنى يىراقتىنلا بايقىدى. توپ-توپ ئىشچىلار ھەممە تار كوچىنى ئىگەلىلەپ، مەسلىھەت قىلىشىپ تۇراتتى. دەرۋازا ئالدىدا بىرنەچچە يۈز كىشى ئوپۇر-توپۇرلىشىپ تۇراتتى، بۇ ھال خۇددى تىنچسىزلاندۇ-

رۇلغان بال هەرە ئۇۋىسىدەك، ۋاز-ۋۇز ئىدى.

يۇمشاق شىلەپە ۋە بىر قۇر ئاددى كىيىم كىيگەن ئىۋان ئىلىيچقا ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى ۋە ئۇ ئىشچىلارنىڭ تالاشلىرىغا قۇلاق سېلىپ ئىش تاشلاش كومىتېتىنىڭ ئەزالىرىنىڭ كېچىسى قاماققا ئېلىنغانلىغىنى، ئىشچىلارنى قاماققا ئېلىش ھازىرمۇ داۋام قىلىۋاتقانلىغىنى، يېڭى ئىش تاشلاش كومىتېتى سايلىنىپ، ئەمدى ئوتتۇرىغا قويۇلغان تەلەپلەر سىياسى تەلەپلەر ئىكەنلىگىنى، زاۋۇت ھويلىسىنى كازاكلار ئىگەللىۋالغانلىغىنى، خالايىقنى تارقىتىۋېتىش توغرىسىدا بۇيرۇق كەلگەنلىگىنى، ئەمما كازاكلار بۇنىڭدىن باش تارتقانلىغىنى ۋە ئاخىردا، ئۇبۇخۇۋ زاۋۇدى ۋە بىرقانچە كىچىك زاۋۇتلارنىڭمۇ ئىش تاشلىغانلىرىنى بىلدى.

ئىۋان ئىلىيچ بىرەر يېڭى خەۋەر ئاڭلىماقچى بولۇپ ئىشخانىغا كىرىشكە ئۇرۇنغان ئىدى، بىراق خالايىق ئارىسىدىن قىسىلىپ يۇرۇپ دەرۋازا يېنىغا ئارانلا بارالىدى. ئۇ يەردە يوغان جۇۋا كىيگەن قاپىغى سېلىق، تونۇش قاراۋۇل بوبكىننىڭ يېنىدا لەمپىسى بولمىغان شەپە-كىسىنى بېشىنىڭ بىر يېقىغا قۇلاق ئۇستىگە كىيگەن ۋە ساقاللىرى ئىككى تەرەپكە ئايرىلىپ تارالغان ئىگىز بويلۇق ئىككى كازاك تۇراتى. ئۇلار ئۇيقۇغا تويمىغان ئىشچىلارنىڭ ھارغىن يۈزىگە شوخ ۋە مەغرۇر نەزەر بىلەن قاراپ تۇراتتى، ئۇلارنىڭ ھەر ئىككىسىنىڭ توق، يۇزى قىپ-قىزىل ئىدى، كورۇنۇشىدىن مۇشتلىشىشقا ۋە باشقىلارنى مەسخىرە قىلىپ كۈلۈشكە ئۇستا بولسا كېرەك.

"بۇ نىملەر ھېچبىر ئۇيالماس" دەپ ئويلىدى ئىۋان ئىلىيچ ۋە ھويلىغا كىرمەكچى بولغان ئىدى، ئۇنىڭغا يېقىن تۇرغان كازاك يولىنى توساپ، تىكىلىپ قارىدى-دە:

ـــ قاياقتا؟ قايت! ـــ دېدى.
ـــ ئۇشتاڭغا كىرىمەن، مەن ـــ ئىنژېنېر مەن.
ـــ قايت دەيمەن!
شۇ ۋاقىتتا خالايىق ئىچىدىن:
ـــ كاپىرلار، لالىلار!
ـــ قېنىمىزنى ئاز توكتۇڭلەرمۇ؟
ـــ يېرىلىپ كەتكۇر يوغان قوساقلار! پوميششكلار! ـــ دىگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى.
شۇ ۋاقىتتا يۈزىنى داڭخورەك باسقان، يوغان ۋە قىيىق بۇرۇن، ئۇستىگە ئۇزىدىن چوڭ پەلتو، پاخپايغان چاچلىرىنىڭ ئۇستىگە ياراشمىغان شەپكە كىيگەن پاكار بىر يىگىت توپنى يېرىپ ئالدىغا چىقتى. ئۇ قولىنى بوشقىنا سىلكىپ سوزلىدى:
ـــ كازاك يولداشلار! ھەممىمىز روسىيلىكقۇ؟ قورالىنى كىمگە قارشى كوتىرىسىلەر؟ بىز سىلەرگە دۈشمەنمۇ، بىزنى نىمشقا ئاتماقچى بولىسىلەر؟ بىز نىمنى خالايىمىز؟ بىز ھەممە روسىيىلىكنىڭ بەختلىك بولۇشىنى خالايمىز. بىز ھەر بىر ئىنسان ئەركىن بولسۇن دەيمىز. بىز زۇلۇمنى، ئىستىبداتلىقنى يوق قىلىشنى خالايمىز...
كازاك كالپۇكلىرىنى چىشلەپ، ياش يىگىتنىڭ بېشىدىن ئايىغىغچە نەپرەتلىك قاراپ چىقتى ـ دە، ئارقىسىغا ئورۇلۇپ، دەرۋازا يېنىدا ئۇ ياقا ـ بۇ ياقا يۈرۈشكە باشلىدى، ئىككىنچى كازاك كىتاپ تىلى بىلەن، جىددى يوسۇندا دېدى:
ـــ ھېچقانداق قوزغىلاڭغا يول قويالمايمىز، چۈنكى بىز قەسەم ئىچكەنمىز.
بىرىنچى كازاك ئەمدى جاۋاپ بېرىشكە تەييارلانغان بولسا

كېرەك، ئەتىمالىم، يىگىتكە قاراپ:

ــ ئاغىنىلەر، ئاغىنىلەر ئىمىش... ئىشتىنىڭلارنى مەھكەمىرەك باغلۇۋىلىڭلار، بولمىسا يوقىتىپ قويىسىلەر...

ئىككىلا كازاك قاقاقلاپ كۈلدى.

ئۇيان ئىلىچ دەرۋازا يېنىدىن ماڭغان ئىدى، كىشىلەر توپى ئۈنى باشقا تەرەپكە، داتلاشقان تومۇر ـ تەسەكلەر دوۋىلىنىپ ياتقان تام تەرەپكە ئېلىپ كەتتى. تومۇر ـ تەسەكلەرنىڭ ئۈستىگە چىقماقچى بولۇپ تۇرغان ئىدى، تۈيۈقسىزدىن ئورىشنىكوۋ ئۈنى كورۇپ قالدى. ئورىشنىكوۋ قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن قالپىغىنى مۇرىسىگە سۇرۇپ، ئالدىرىماي نان يەپ ئولتۇراتتى. تېلېگىنىگە قاشىلىرىنى ئۇچۇرۇۋىلا سالاملىشىپ، يوغان ئاۋازى بىلەن:

ــ مانا بۇ ئىشنى كوردىڭىزمۇ، ئۇيان ئىلىچ؟ ــ دىدى.

ــ سالامەتمۇ سىز، ئورىشنىكوۋ! بۇنىڭ ئاخىرى نىمە بولارىكىن؟

ــ يەنە بىرئاز ۋاقىرىشمىز ـ دە، كېيىن يەنە بېشىمىزنى ئېگىپ تۇرۇۋېرىمىز. نىمە بولاتتى. كازاكلار كەلدى. ئۇلارغا قارشى نىمە بىلەن كۆرىشىمىز؟ مانا بۇ بىر باش پىياز بار، خالاس، بۇنى ئېتىپ ئىككىسىنى ئولتۇرۇش مۇمكىن بولارمۇ؟

شۇ ۋاقىتتا خالايىق ئوتتۇرىسىدا شاۋ ـ شۇۋ كوتىرىلىپ، جامائەت يەنە جىم بولدى، دەرۋازا يېنىدىن كومانىدا بەرگەنىدەك بىر ئاۋاز ئاڭلاندى:

ــ جاناپلار، ئوي ـ ئويلىرىڭىلەرگە تارقىلىشىڭلارنى سورايىمەن. سىلەرنىڭ تەلەپلىرىڭلارغا قاراپ چىقىمىز. تىنچلىق بىلەن تارقىلىشىڭلارنى سورايمەن.

خالايىق ئارىسىدا تەۋرىنىش بولدى، بەزىلەر ئارقىغا قايتىتى،

بەزىلەر ئالدىغا ئوتۇۋالدى. شاۋ-شۇۋ كۈچەيدى.

—بۇ ئۇلارنىڭ ئۇچىنچى مەرتىۋە ئوتۇنۇشى، —دىدى ئوردا-شىنكوۋ.

—گەپ قىلمۇاتقان كىم؟

—كازاك ئەپىتسەر.

—يولداشلار، يولداشلار، تارقالماڭلار، —دىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى؛ ئۇ-ئان ئىلئىچىنىڭ ئارقىسىدىكى تومۇر-تەسەك ئۈستىگە يوغان شىلەپە كىيگەن، ساقلى چۈگۈلۈپ كەتكەن، بېجىرىم پەلتوسىنىڭ ياقىسى بىخەتەرلىك يېڭىسى بىلەن ئېتىلىگەن، يۈزى ئاپپاق ئاقىرىپ غەزەپلەنگەن بىر كىشى چىقتى.

—يولداشلار، زادى تارقالماڭلار، —دىدى ئۇ مۇشتۇملىرىنى ئالدىغا سوزۇپ يوغان ئاۋاز بىلەن، —كازاكلار ئوق چىقىرىشتىن باش تارتىتى، بىز بۇنى ئېنىق بىلىمىز، مەمۇرىيەت باشقا ئادەملەر ئارقىلىق ئىش تاشلاش كومىتېتى بىلەن مۇزاكىرە ئېلىپ بارماقتا. تومۇرىيول ئىشچىلىرىمۇ ئومۇمى ئىش تاشلاش مەسىلىسىنى مۇھاكىمە قىلىشماقتا. هوكۈمەت ئوسال هالغا چۈشۈپ قالدى.

—قالتىسقۇ! —دىدى بىرسى قاتتىق ۋاقىراپ. خالايىق ئىچىدە يەنە شاۋ-شۇۋ كوتىرىلدى، هىلىقى كىشى خالايىقنىڭ ئىچىگە سەكرەپ چۈشتى-دە، كوزدىن غايىپ بولدى.

ئۇ-ئان ئىلئىچ كوزى بىلەن ئوريىنىكوۋنى ئىزدىدى، ئوريىنىكوۋ ئەمدى ئۇزاقتا، دەرۋازا يېنىغا بېرىپ قالغان ئىدى. ئۇ-ئان ئىلئىچىنىڭ قولىغا بىرنەچچە مەرتىۋە "ئىنقىلاپ، ئىنقىلاپ" دىگەن گەپ ئاڭلاندى.

ئۇ-ئان ئىلئىچ پۈتۈن ۋۇجۇدىنىڭ قورقۇنچ هەم خوشالىقتا تو-لا-

غانلىغىنى سەزدى، ئۇ تومۇر ـ تەسەكلەرنىڭ ئۇستىگە چىقىپ، خالايىققا قارىدى، بىردىنلا ئوزىدىن ئىككى قەدەم نېرىدا تۆرغان ئاكۇندىننى كورۇپ قالدى. ئاكۇندىن كوزەينەك تاقىغان، بېشىغا چورىسى يوغان كېپكا، ئۇستىگە قارا چاپان كىيىۋالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئالدىغا بېشىغا كىگىز قالپاق كىيگەن، كالپۇكلىرىنى تىترەك باسقان بىر كىشى يېقىنلىشىپ كەلدى. بۇ كىشىنىڭ ئاكۇندىنغا:

ـــ ئۇۋان ئاۋۇاكۇموۋىچ، بېرىڭ، سىزنى كۆتۈپ ئولتۇرۇشۇپتۇ، ـــ دېگىنى تېلېگىننىڭ قۇلىغا كىردى.

ـــ بارمايمەن، ـــ دېدى ئاكۇندىن زەھەر بىلەن.

ـــ پۈتۈن كومىتېت ئەزالىرى شۇ يەردە. سىز بولمىسىڭىز، ئۇلار ھەرقانداق قارار قوبۇل قىلىشنى خالىمايۋاتىدۇ، ئۇۋان ئاۋۇاكۇموۋىچ.

ـــ مەن ئوز پىكرىمدە قالىمەن، بۇ ئۇلارغا مەلۇم.

ـــ تەنتەكلىك قىلماڭ. نىمە بولۇۋاتقانلىغىنى ئوزىڭىز كورۈپ تۇرۇپسىزغۇ. بىر مىنۇتتىن كېيىن ئېتىش ـ قىرىش باشلىنىشى مۇمكىن... ـــ كىگىز قالپاق كىيگەن كىشىنىڭ كالپۇكلىرى قاتتىق تىترەشكە باشلىدى.

ـــ بىرىنچىدىن، ۋاقىرىماڭ، ـــ دېدى ئاكۇندىن، ـــ بېرىڭ، بىرەر مۇرەسسە قىلىنغان قارارنى چىقىرىۋېرىڭلار، بۇ ئىغۇاغا مەن ئارىلاشمايمەن...

ـــ مەنسىزلىك، سارائىلىق بۇ! ـــ دېدى كىگىز قالپاق كىيگەن ئەپەندى ۋە خالايىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئاكۇندىننىڭ يېنىغا، تۇنۇگۈن تېلېگىننىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، ئادەملەرنى ئىش تاشلاشقا چاقىرغان ئىشچى كەلدى. ئاكۇندىن ئۇنىڭغا بىر نەرسە دېۋىدى، ئۇ

بېشىنى سىلكىپ، يەنە خالايىق ئىچىگە كىرىپ كەتتى، كېيىن ئاكۇنىدىننىڭ يېنىغا يەنە بىر ئىشچى كەلدى، ئۇنىڭغىمۇ بىر نەرسە دىدى، ئىشچى بېشىنى سىلكىدى-دە، ئۇمۇ كوزدىن غايىپ بولدى.

شۇ ۋاقىتتا خالايىق ئىچىدە ۋاڭ-چۇڭ كوتىرىلدى، بىردىن كەينى-كەينىدىن ملتقىتىن ئۇچ قېتىم ئوق چىقتى. خالايىق بىر دەمدە جىم بولدى. بىر كىشى بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن خۇددى ئەتەيلەپ ۋاقىرىغاندەك "ئا-ئا-ئا" دەپ ۋاقىراشقا باشلىدى. خالايىق بىر سىلكىنىپ، دەرۋازا يېنىدىن كەينىگە سىلجىشقا باشلىدى. بىر كازاك تىزلىرىنى قوسىغىغا پۈكۈپ، پاتقاقتا ئوڭدىسىغا ياتاتتى. دەرۋازا ئېچىلغاندا، خالايىق ئوتتۇرىسىدىن: "قويۇڭلار، قويۇڭلار" دىگەن ئاۋازلار چىقتى. بىراق شۇ ۋاقىتتا بىر چەتتىن تاپانچىدىن ئوق ئېتىلدى، بىرنەچچە تاش قاڭالتىرغا بېرىپ تاراقلاپ تەگدى. شۇ ۋاقىتتا تېلېگىن ئورىشىنكوۋنى كورۇپ قالدى؛ ئورىشىنكوۋ تەرتىپسىز ھالدا قېچىشقا باشلىغان خالايىقنىڭ ئالدىدا يالاڭ ئاشتاق يالغۇز ئوزى ئاغزىنى ئېچىپ تۇراتتى. ئۇنى خۇددى دەھشەت باسقاندەك، يەرگە قېقىپ قويغاندەك تىنچ تۇراتتى. خۇددى تاراسلاپ چۈشكەن قامچا ئاۋازىدەك، كەينى-كەينىدىن ملتق ئېتىلىشقا باشلىدى، ئورىشىنكوۋ ئاستا تىزلانىدى-دە، دۇم يېقىلدى.

بىر ھەپتىدىن كېيىن، زاۋۇتتا بولغان ۋەقە تەكشۈرۈلۈپ بولدى. ئىشچىلارغا خەيرىخاھلىق قىلغۇچىلار تىزىملىگىدە ئىۋان ئىلئىچىمۇ بار ئىدى. ئۇ ئىشخانىغا چاقىرتىلغاندا، تۈيۈقسىزدىن مۇدىرغا ياندى، تاكاللاشتى ۋە ئىشتىن ئىستىپا بەردى.

11

داشانىڭ ئاتىسى، دوختۇر دمترى ستىپانوۋىچ بۇلاۋىن ئاشخانىدا پورۇقلاپ قاپناپ تۇرغان چوڭ ساماۋار يېنىدا «سامارا مۇنبىرى» دىگەن يەرلىك گېزىتنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. تاماكىسى پاختىسىغچە① يېنىپ بولغاندىن كېيىن، لىق تاماكا قاچىلانغان قۇتىسىدىن باشقا تاماكا ئېلىپ، ئاۋالقىسىدىن تۇتاشتۇرۇپ چېكەتتى، يوتىلىپ-يوتىلىپ، قىزىرىپ كېتەتتى، گايىدا تۇگمىلىرى يېشىلگەن كوينىگىنىڭ ئېڭىگە قولىنى سېلىپ، يۇڭ باسقان مەيدىسىنى تاتىلايتتى. گېزىت ئوقۇپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچەتتى، كوينىگىگە، گېزىتكە ۋە داستىخانغا تاماكا كۈلىنى قاقاتتى.

نېرىقى ئويدىن كارۋاتنىڭ غىچىرلىشى، ئاياق تاۋۇشى ئاڭلاندى. كېيىن، كويىنەك ئۈستىدىن خالات كىيگەن، يۈزى ئۇيقۇدىن قىزارغان داشا ئاشخانىغا كىرگەندە، دمترى ستىپانوۋىچ دەز كەتكەن كوزەينەك ئۈستىدىن داشانىڭ كوزلىرىدەك سوغاق ۋە كۈلۈپ تۇرغان كوزلىرى بىلەن قىزغا قاراپ، يۈزىنى سويۇشكە تۇتتى. داشا ئاتىسىنى سويدى ۋە ئۇنىڭ ئۇدۇلىدا ئولتۇرۇپ، ئالدىغا بولكا بىلەن سارماينى سۈرۈپ قويدى.

ــ يەنە شامال چىقىپتۇ، ــ دىدى داشا. ھەقىقەتەن، ئىككى

① تاماكىنىڭ ئېغزىغا كىرىدىغان تەرىپىگە پاختا تىقىلغان. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

كۆندىن بۇيان تىنماي ئىسسىق شامال چىقىپ تۇراتتى. ھاك چېڭى پۈتۈن شەھەر ئۈستىنى، قۇياش يۈزىنى قاپلاپ تۇراتتى. كوچىلاردا قويۇق چاڭ-توزاڭ غۇيۇلداپ ئۇچاتتى، ئادەملەر شامالغا ئارقىسىنى قىلىپ باراتتى. ھەر بىر توشۇك، ھەر بىر تۆگىلۈكنى چاڭ باسقان، دەرىزىلەرنىڭ راملىرى، ئويۇقلىرىغا بىر ئەنىلىك-بىر ئەنىلىك چاڭ قونغان، چاڭ ئادەملەرنىڭ چىش ئارىلىرىغا كىرىپ غىچىرلايتتى. رام ۋە ئويلەرنىڭ قاتقالتىر ئوگزلىرى تاراقلايتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كۆن ئىسسىق، تىنجىق بولغاچقا، ھەتتا ئويىنىڭ ئىچىمۇ كوچىنىڭ پۈرىغى بىلەن تولغان ئىدى.

— بىر خىل كوز ئاغرىغى تارقىلىپتۇ. كورۇڭ بۇ ئىشنى، — دىدى دىستىرى ستېپانوۋىچ. داشا بىر ئۇھ تارتتى.

ئۇ ئىككى ھەپتە بۇرۇن پاراخوت پەلەمپىيىدە تۇرۇپ تېلېگىن بىلەن خوشلاشقان، ئۇشان ئىلىنچ ئاخىر ئۇنى ساماراغىچە ئۇزىتىپ قويغان ئىدى، ئۇ شۇنىڭدىن بۇيان، ئاتىسىنىڭ يېڭى، ئوزى تۇرۇپ باقمىغان، قۇرۇق ئويىدە بىكار ياشايتتى؛ ئويىنىڭ چوڭ زالىدا ساندۇقلا سېلىنغان كىتاپلار ياتاتتى، دەرىزىلەرگە پەردە تۇتۇلمىغان ئىدى، ئويدە ئارام ئالغۇدەك جايىنىڭمۇ تايىنى يوق ئىدى، خۇددى كارۋان سارايدا تۇرغاندەك، ئوزىنى قاياقتا قويۇشنى بىلمەيتتى.

داشا ئىستاكاندىكى چايىنى قوشۇق بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ، چاڭ-توپىلارنىڭ كوچىدا پۇقۇراپ ئايلىنىپ ئۇچۇشىغا قاراپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ يۈرىگى ناھايىتى سىقىلىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ، مانا ئىككى يىلمۇ چۈشتەكلا ئوتۇپ كەتتى؛ يەنە ئويگە قايتتىم، پۈتۈن ئۇمىد-ئارزۇلىرىمدىن، ياشلىق ھاياجانلىغىدىن، جۇشقۇن پېتىرىبۇرگدىن پەقەت چاڭ-توپىلا قالدى، دىگەن ھىسقا كەلدى.

ـــ ئېرتسگېرتسوگ ئولتۇرۇلۇپتۇ، ـــ دىدى دىترى ستىپانوۋىچ، گېزىتنى ۋاراقلاپ.

ـــ قايسىسى؟

ـــ قايسىسى دېگىنىڭ نىمىسى؟ سارايېۋودا ئاۋستىرىيە ئېرتسگېرتسوگىنى ئولتۇرۇپتۇ.

ـــ ئۆزى ياشمىدى؟

ـــ بىلمىدىم. يەنە بىر ئىستاكان چاي قۇي.

دىترى ستىپانوۋىچ ئاغزىغا كىچىككىنە بىر چاقماق قەنت سېلىپ، (ئۇ ھەمىشە قەنتنى شۇمۇپ ئولتۇرۇپ چاي ئىچەتتى) داشاغا كىنايىلىك قاراپ قويدى.

ـــ ئېيتقىنا، ـــ دىدى ئۇ چاي تولدۇرۇلغان ئىستاكان قويۇلغان تەخسىنى قولىغا ئېلىۋېتىپ، ـــ يېكاتېرىنا ئېرى بىلەن پۈتۈنلەي ئاجرىشىپ كەتتىمۇ؟

ـــ ھەممىسىنى ئېيتىپ بەردىمغۇ، دادا...

ـــ بولدى، بولدى...

ئۇ يەنە گېزىت ئوقۇشقا كىرىشتى. داشا دەرىزە ئالدىغا كەلدى. قانداق مۇڭلۇق بىر مەنزىرە! ئۇ ئاپپاق پاراخوتنى يادىغا ئالدى، ھەممە ياق: كوپ-كوك ئاسمانمۇ، دەريامۇ، چىنىدەك تازا پاراخوت ئۈستى ـــ ھەممە ياق قۇياش نۇرىغا چومۇلگەن، ھاۋا ساپ. شۇ چاغدا ئۇنىڭغا بۇ نۇرلۇق يول ـــ كەڭ، تىنچ دەريا، "فيودور دوستويېۋسكى" ناملىق پاراخوت، تېلېگىن بىلەن بىللە داشانىڭ ئۆزىمۇ بىر بىرىگە قوشۇلۇپ، چەكسىز نۇر ۋە خوشاللىق دېڭىزى ـــ بەخت دېگىزىغا كېلىپ قۇيۇلىدىغاندەك تۇيۇلاتتى.

ئۇ چاغدا داشا تېلېگىننىڭ كەچۈرمىشلىرىنى سەزگەن بولسىمۇ،

ئالدىرىمايتتى، تېلېگىنىنىڭ كەچۈرمىشلىرى ئۇنىڭغا ياقاتتى. بۇ يولنىڭ ھەر مىنۇتى، ھەر قەدىمىمۇ لەززەتلىك ئىكەن، ئالدىراشنىڭ نىمە كېرىكى بار؟ ئۇلار بەرىبىر ئەنە شۇ بەخت دېگىزىغا يېتىۋالىدۇغۇ!

ئەمما، پاراخوت ساماراغا يېقىنلاشقانسېرى، ئۇيان ئىلئىچىنىڭ كەيپى بۇزۇلۇپ، ئۇنچىقماس بولۇپ قالغان ئىدى. داشا "بەختكە قاراپ ئۆزۈپ بېرىۋاتىمىز" دەپ ئويلايتتى؛ شۇنا داشا ئۇيان ئىلئىچىنىڭ ئوزىگە قاراۋاتقانلىغىنى سېزەتتى، ئۇيان ئىلئىچ بولسا خۇددى كۆچلۈك، خۇش چاخچاق ئادەمنى ھارۋا بېسىپ كەتكەندەك، داشاغا قارايتتى. داشا ئۇنىڭغا ئېچىنىپ، رەھمى كېلەتتى، ئەمما ئۇ نىمە قىلىشنى بىلمەيتتى. داشا ئۇنى ئوزىگە يېقىن كەلتۈرەلمەيتى، مۇبادا يېقىن كەلتۈرسە، كېيىن بولىدىغان ئىشىنىڭ ھازىرنىڭ ئوزىدىلا بولىدىغانلىغى ئۇنىڭغا مەلۇم ئىدى. ئۇ ۋاقىتنا ئۇلار بەختلىك بولالماي قالىدۇ، ئەكسىچە، ئوزىنى تۇتۇۋالالمىغانلىغى بەدىلىگە بەختنى يېرىم يولدا نابۇت قىلۇبىتىدىغۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئوزىنى ئىۋان ئىلئىچ بىلەن پەقەت مۇلايىم مۇناسىۋەتتە تۇتاتتى، ئارتۇغنا يول قويمايتتى. تېلېگىن بولسا، توت كۈندىن بېرى ئۇخلىماي چىقىشمىنىڭ، ئوزەمنى تونۇماستىن، قانداقتۇر تۇمان ئىچىدە يۇرگەندەك سېزىشمىنىڭ سەۋەبلىرىنى ئېيتسام، داشانى ھورمەت قىلمىغان بولسەمەن دەپ ئويلايتتى، بۇ تۇمان ئىچىدىن داشانىڭ كوزلىرى خاۋاتىرلىنىپ يانغانىدەك، خۇش پۇراق، قۇياش نۇرى ۋە كوڭۇلنىڭ تىنماي ئاغرىشىدىن باشقا نەرسە دۇنيادا يوقتەك تۇيۇلاتتى.

ساماردا ئۇيان ئىلئىچ باشقا پاراخوتقا ئولتۇرۇپ، قايتىپ كەتتى.

داشا ئارزۇ قىلغان پاكىز دېڭىز بىر دەمنىڭ ئىچىدە يوق بولىدى، ئۇنىڭ ئورنىنى كوچىلاردىن ئايلىنىپ ئۇچۇپ يۈرگەن چاڭ-توزان ئالدى.

ــ ئاۋسترىيىلىكلەر سېرىبىلارنىڭ ئەدەۋىنى تازا ببرىددىغان بولدى-دە، ــ دېدى دمترى ستېپانوۋىچ، بۇرنىدىن كوزەينەكنى ئېلىپ، گېزىت ئۈستىگە تاشلىدى، ــ خوش، سلاۋيان مەسىلىسى توغرىسىدا سەن نېمە دەيسەن، ئاپىيىغىم؟

داشا دەرىزە يېنىدا تۇرۇپ يەلكىسىنى قىستى، ــ چۈشلۈك تاماقتا يېتىپ كېلەمسەن، دادا؟ ــ دەپ غەمكىن ئاۋاز بىلەن سورىدى داشا.

ــ كېلەلمەسمەنمىكەن. پوستىنكوۋلارنىڭكىگە بېرىپ كېسەل كورىدىغان ئىشىم بار.

دمترى ستېپانوۋىچ ئالدىرىماستىن ئۈستەلدىن كوينىكىنى ئېلىپ كىيدى، شايى كەمزۇلىنىڭ تۈگمىلىرىنى ئەتتى، ھەممە نەرسەم يېنىمدىمۇ دەپ يانچۇقلىرىنى سلاشتۇرۇپ چىقتى، كېيىن چىشلىرى سۇنۇپ كەتكەن تاغاق بىلەن ئاقارغان بۈدۈر چاچلىرىنى تاراشقا باشلىدى.

ــ خوش، قېنى، سلاۋيانلار مەسىلىسى توغرىسىدا نېمە دەيسەن؟

ــ خۇدا ئۇرسۇن، دادا، بىلمەيمەن. نېمىشقا ماڭا سوئال قويۇۋېرىسەن؟

ــ بۇ مەسىلىدە مېنىڭ ئوز پىكرىم بار، دارىيە دمترىيېۋنا، ــ ئۇ يولغا چىقىشقا ئالدىرمايتتى؛ ئومۇمەن دمترى ستېپانوۋىچ ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى چاي ۋاقتىدا سىياسەتنى گەپ ئېچىشنى ياخشى كورەتتى، ــ سلاۋيانلار مەسىلىسى، ئاڭلاۋاتامسەن، قىزىم؟ ــ جاھان سىياسىتىنىڭ تۈگۈنى. بۇ مەسىلىدە كوپ ئادەمنىڭ ئىشى چاتاق

بولىدۇ تېخى. بۇنىڭغا سلاۋيانلارنىڭ كېلىپ چىقىشى جايى، يەنى بالقان يېرىم ئارىلى، ياۋروپانىڭ قارغۇ ئۇچىيى بولغانلىغى سەۋەپ بولغان. بۇنىڭدا مەسىلە نىمىدە؟ دەپ سورايدىغانسەن. سوزۇمگە قۇلاق سال—ئۇ يوغان بارماقلىرىنى پۈكۈپ سانىشقا باشلىدى،—بىرىنچىدىن، سلاۋيانلارنىڭ سانى ئىككى يۈز مىليوندىن ئاشىدۇ، ئۇلار خۇددى توشقاندەك كوپىيىۋاتىدۇ. ئىككىنچىدىن، سلاۋيانلار روسىيە ئىمپېرىيىسىدەك قۇدرەتلىك ھەربى دولەت قۇرۇۋېلىشقان. ئۈچىنچىدىن، ئۇششاق سلاۋيان گۇرۇھلىرى باشقا مىللەت خەلقلىرىگە قوشۇلۇپ كېتىۋاتقىنىغا قارىماي، مۇستەقىل توپ ئۇيۇشتۇرماقتا ھەم پان سلاۋيانلار ئىتتىپاقىغا ئېغىپ بارماقتا. توتىنچىدىن، ئەڭ مۇھىمى، شۇ سلاۋيانلار ئەخلاقىي تەرەپتىن يېڭى ۋە ياۋروپا مەدىنىيىتى ئۈچۈن ناھايىتى خەۋپلىك بولغان "خۇدا ئىزدىگۈچىلەر"نىڭ ۋەكىلى. "خۇدا ئىزدەش،—ئاكىلاۋاتامسەن، قىزىم؟—ھازىرقى زامان مەدىنىيىتىنى ئىنكار قىلىش ۋە ئۇنى يىمىرىش دېمەكتۇر. مەن خۇدانى، يەنى ھەقىقەتنى ئۇزەمدىن ئىزدەيمەن. بۇنىڭ ئۈچۈن مەن مۇتلەق ئەركىن ئادەم بولۇشۇم كېرەك، مەن ئۇستۇمدىن بېسىپ ياتقان ئەخلاق نېگىزلىرىنى، مېنى كىشەنلەپ قويغان دولەتنى يىمىرىپ تاشلىشىم كېرەك.

—جېنىم دادا، يېزىغا چاپسانراق بارساڭچۇ،—دېدى داشا روھسىز ھالەتتە.

—ياق، ھەقىقەتنى مانا شۇ يەردىن ئىزدە،—دەمىترى ستېپانوۋىچ بارمىغىنى يەرگە قارىتىپ ۋە بىردىنلا جىم بولۇپ، بۇرۇلۇپ ئىشىك تەرەپكە ماڭدى. دالاندا قوڭغۇراق جارانلىدى.

—داشا، بېرىپ ئاچقىن.

ـــ ئاچالمايمەن، كىينگىنىم يوق.

ـــ ماتـرىيونا! ـــ دەپ ۋاقـىردى دمترى ستـىپانووۋچ، ـــ ۋاي، خوتۇن بولماي ئول ـــ دىدى ـ دە، كوچا تەرەپتىكى ئىشكنى ئاچقىلى كەتتى ۋە بىر دەمدىلا قولىدا خەت تۇتۇپ قايتتى.

ـــ كاتيۇشىدىن خەت كەپتۇ، ـــ دىدى ئۇ، ـــ ئالدىرىما، قولۇمدىن تارتـماي تۇرغىن، ئاۋال گېپىمـنى ئېيتىپ بولاي... خوش، "خـۇدا ئىزدەش" دەسلەپ ھەر نەرسىنى يىمىرىشـتىن باشلىنىدۇ، بۇ دەۋر ناھايىتى خەۋپلىك ۋە تەسىرى كۈچلۈك دەۋر. روسىيە كەچۈرۈۋاتقان دەۋرىمۇ خـۇددى شۇ دەۋر... قېـنى، ئەڭ مەركىزىي كوچـىغا كەچـە قۇرۇنـلۇغى چىقىپ كورگىنچۇ، "دات! ۋاي دات!" دىگەندىن باشقا نەرسىنى ئاڭـلىمايسەن. كوچـىلاردا ئوغـرىلار، قاراقچـىلار كېزىپ يۈرىدۇ، ئۇنداقلارغا ساقچىلارنىڭـمۇ كۆچى يەتمەيدۇ. "خۇدا ئىزدـ گۈچىلەر" ـــ ھەچقانداق ئەخلاقى بولمـغان كىشىلەر؛ چۈشەندىڭمۇ، قىزىم؟ ئۇلار بۇگۈن چوڭ كوچـىدا خالـىغانچە ئەسـكىلىك قىلىدۇ، ئەتە روسىيىنىڭ ھەممە يېرىدە خالىغانچە ئەسكىلىك قىلىشقا باشلايدۇ. ئومۇمەن ئېيتـقانـدا، مىللىتـىمىز "خۇدا ئىزدەش" نىڭ بىرىنـچى دەۋرىنى، يەنى نېگىزلەرنى يىمىرىش دەۋرىنى باشتىن كەچۈرمەكتە.

دمترى ستىپانووۋچ دىمىغىنى قېقىپ، تاماكا چېكىشكە باشلىدى. داشا ئۇنىڭ قولىدىكى خەتـنى تارتـۋېلىپ ئويـگە كىرىپ كەتـتى. دمترى ستىپانووۋچ يەنە بىر ھازاغىچە سوزلەپ، ئانـدىن ئىشكنى تاراقشىدا ياپتى ـ دە، چاڭ باسقان، پوللىرى سىرلانغان چوڭ ئويدە بىر پەس مېڭىپ يۈرۈپ، كېيىن يېزىغا مېڭىپ كەتتى.

"دانيۇشا، جېنىم، ـــ دەپ يازغان ئىدى كاتە، ـــ شۇ ۋاقىتقىچە يە سەنـ دىن، يە نىكولايدىن خەۋەر يوق. مەن ھازىر پارىژدـىمەن. ھازىر مەۋـ

سۈمنىڭ ھەممىدىن قىزغان ۋاقتى. ھازىر بۇ يەردە ئىتەكلىرى تار كوينەك كىيىش رەسىم بولۇپ قاپتۇ. ھەممەيلەپ شىفلىك كىيىم كىيىدىكەن. پارتز ناھايىتى چىرايلىق شەھەر ئىكەن. ھەممەيلەن، پۈتۈن پارتز ئەھلى ئومۇمەن تانگو ئۇسۇلىنى ئويناۋاتقىكەن، قېنى بىر قېتىم كورسەڭ ئىدىڭ. ناشتا ۋاقتىدىمۇ، ئىككى ۋاقلىق تاماق ئوتتۇرىسىدىمۇ، سائەت بەشتىمۇ، چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدىمۇ تانگو ئۇسۇلىنى ئويناۋېرىدىكەن؛ ئەتىگەنگىچە ئويناۋاتقىكەن. بۇ مۇزىكىدىن ھېچ قەيەرگە قېچىپ قوتۇلالمايسەن، ئۇنىڭ ئۇزىمۇ قانداقتۇر غەمكىن، يۈرەكسىز ئەزگۈچى لەززەتلىك مۇزىكا. مۇرىلىرى، مەيدىلىرى ئوچۇق، كوزلىرىگە سۇرمە قويغان خوتۇنلارغا، ئۇلارنىڭ يىگىتلىرىگە قاراپ ئولتۇرسام، خۇددى ياشلىغىم بىلەن، زادى قايىتىپ كەلمەيدىغان بىر نەرسە بىلەن ۋىدالىشۋاتقاندەك بولىمەن. قىسقىسى، يالغۇزلۇقتىن يۇرىگىم قىسلىپ يۇرۇپتىمەن. ماڭا نوقۇل بىرەر كىشى ئولۇشى كېرەكتەك تۇيۇلدۇ. مەن دادامدىن ئەنسىرەيمەن. ئوزى خىلىلا قېرىپ قالغان ئەمەسمۇ. بۇ يەردە رۇسلار نۇرغۇن ئىكەن، ھەممىسى كونا تونۇشلار؛ ھەر كۇنى بىرەر يەردە يىغىلىپ قالىمىز، ئوزەمنى خۇددى پېتىربۇرگدىن ھېچ قايافقا كەتمىگەندەك سېزىمەن. ئېيتقانىدەك، ماڭا بۇ يەردە بىرسى نىكولايىنىڭ بىر ئايال بىلەن يىقىن ئالاقىدا بولغانلىغىنى ئېيتتى. ئۇ تۇل خوتۇن ئىمىش، ئۇچ بالىسى بولۇپ، كەنجىسى بوۋاق ئىكەن. بىلدىڭمۇ؟ ئاۋال ماڭا ناھايىتى ئەلەم قىلدى. نىمىشقىدۇر بوۋاققا ئاستا-ئاستا ناھايىتى رەھىم كېلىپ كەتتى... ئاھ، دانيۇشا، تازىمۇ بالا كورگۈم كېلىپ كەتتىكى، ئەمما بالىنى ياخشى كورگەن كىشىدىن كورۇشۇڭ مۇمكىن-دە. ئەرگە تېگىپ، بالا توغ، ئاڭلىدىڭمۇ!

داشا بۇ خەتنى بىرنەچچە مەرتىۋە ئوقۇپ چىقتى، يىغلىدى، خۇسۇسەن گۇناسز بوۋاق توغرىسىدا يېزىلغان جايىنى ئوقۇپ يىغلىدى، كېيىن جاۋاپ يېزىشقا ئولتۇردى ۋە ئۇنى چۈشكىچە يازدى؛ چۈشلۈك تاماقنا يالغۇزلا ئولتۇردى، تاماقنى تۇزۇكۇرەكمۇ يىمىدى، ئۇنى ئازراق تېتىپ بېقىپلا كۇتۇپخانىسىغا كىرىپ، كونا ژورناللار

ئىچىدىن چوڭ بىر رومان تېپىۋېلىپ، ئۇنى دىۋانىدا ئولتۇرۇپ كەچ كىرگىچە ئوقۇدى. كەچقۇرۇنلۇغى ئاتىسى قايتىپ كەلدى، ئۇنىڭ ھەممە يېقى چاڭ، ھارغان ئىدى؛ ئۇلار كەچلىك تاماققا ئولتۇردى، ئاتىسى داشانىڭ سوئاللىرىغا بىر خىلدا قىلىپ: "ھە"، "ھە" دەپلا جاۋاپ بېرەتتى. داشا سۇرۇشتۇرگەندىن كېيىن مەلۇم بولدىكى، قىزىل چىققان ئۇچ ياشلىق بالا قازا قىپتۇ. دىمترى ستېپانوۋىچ بۇ گەپنى ئېيتىپ، بۇرننىنى تارتىشقا باشلىدى، كوزەينەكنى قۇتىسىغا سېلىپ، ئۇخلىغىلى كىرىپ كەتتى. داشامۇ ئويگە كىرىپ ياتتى، بېشىغا يوتقانىنى پۈركۈۋېلىپ، ھەر تۈرلۈك قايغۇلۇق نەرسىلەردىن تويۇپ يىغلىدى.

ئاردىدىن ئىككى كۈن ئوتتى. چاڭ-توپا يامغۇرلۇق بوران، گۈلدۈرماما ۋە قاتتىق يامغۇر بىلەن توڭدى؛ يامغۇر ئوينىڭ قاڭالتىرلىرىنى داراڭلىتىپ چىققان ئىدى، يەكشەنبە كۈنى ـ ئەتىسى ھاۋا چىنىدەك يۇيۇلۇپ، تاپ-تازا بولغان بىر كۈن بولدى.

داشا ئەتىگەنلىگى ئەمدى تۇراي دەپ تۇرغاندا، يەرلىك ئاپتونومىيە ئىدارىسىنىڭ سانلىق مەلۇماتچىسى، ئورۇق، مۇكچەيگەن، يۈزى دائىم قانسىز، سېرىق ساقاللىق، چاچلىرىنى قۇلاق ئارقىسىغا قارىتىپ تارىغان سېمىيونوۋىچ گوۋەدىن دېگەن تونۇش كىشى كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن قايماق پۈرىغى كېلىپ تۇراتتى؛ گوۋەدىن ۋىنو، تاماكا، گوش دېگەن نەرسىلەرگە يېقىن يولمايتتى، ساقچىلار ئۇنىڭغا كوز-قۇلاق بولۇپ يۈرەتتى. ئۇ داشا بىلەن كورۇشۇپ تۇرۇپ، ھېچقانداق ئاساس بولمىسىمۇ، زاڭلىق قىلغاندەك ئاۋاز بىلەن:

ـــ سىزنى ئىزدەپ كەلدىم، ئايال كىشى. يۈرۈڭ، ۋولگا بويىغا

بارمىز، ــ دىدى.

داشا: "بۇ سانلىق مەلۇماتچى گوۋەدىن قانداق بولۇپ كېلىپ قالدى" دەپ ئويلىدى-دە، ئاق كۆنلۈگىنى ئېلىپ، سىمىيون سىمىيونوۋنىڭ كەينىدىن ژولگىغا ــ قېيىقلار تۇرغان ماتۇغا كەتتى.

ئاشلىق، ياغاچ، يۇڭ ۋە پاختا تايلىرى دوۋلەنگەن ئۈزۈن-ئۈزۈن تاختاي ئويلەرنىڭ ئەتراپىدا يەلكە ۋە مەيدىلىرى كەڭ، يالاڭغداق، يالاڭ-ۋاش، يەلكىلىرى ئوچۇق پىرىستان ئىشچىلىرى ۋە يۈكچىلەر يۈرۈشەتتى؛ بەزىلىرى قىمار ئوينايتتى، بەزىلىرى قاپ ياكى تاختايلاردا يېتىپ ئۇخلايتتى؛ نەرىراقتا ئوتتۇزغا يېقىن كىشى يەلكىلىرىگە سانداۋق ئارتىپ، سىلكىنىپ، ئەگرى تاختايدىن چېپىپ چۈشەتتى. چوڭ هارۋىنىڭ يېنىدا هەممە يېرى مەينەت ۋە چاڭ، يۈزى قانغان بىر مەس ئىشتىنى ئىككى قولى بىلەن تۇتۇپ، كىمنىدۇر بىرىنى ئېزىلەڭگۈلۈك بىلەن تىللاپ تۇراتتى.

ــ بۇ ئۇنسۇرلار يە هېيتنى بىلمەيدۇ، يە ئارام ئېلىشنى، ــ دىدى سىمىيون سىمىيونوۋىچ بىرسىگە تەلىم بەرگەندەك ئاهاڭ بىلەن، ــ مانا بىز ئەقىللىق ۋە زىيالى كىشىلەردىن بولغىنىمىز ئۈچۈن، تەبىەت مەنزىرىلىرىنى تاماشا قىلىشقا كېتىۋاتىمىز. ــ ئۇ شۇنداق دىدى-دە، يەردە ئۆگىنىسغا سوزۇلۇپ ياتقان مەيدىسى كەڭ، كالپۇكلىرى قېلىن بىر يىگىتنىڭ ئايىغى ئۈستىدىن ئاتلاپ ئوتتى؛ يەنە بىر يىگىت ياغاچقا مىنىپ، فرانسۇز بولكىسى يەپ ئولتۇراتتى. يەردە ياتقان يىگىتنىڭ گېپىنى داشانىڭ قۇلىغا يەتتى:

ــ فىلىپپ، قېنى ئەمدى، بىزگە شۇندىغدىن بولسا.

ئاغزىغا لىق بولكا تىققان يەنە بىر يىگىت مۇنداق دىدى:

ــ ناھايىتى تازىسى ئىكەن. تەشۋىشى كوپ.

كەڭ، قىزغۇچ سېرىق دەريا ئۈستىدە يېراقتىكى قۇملۇق قىرغاق تەرەپكە ئۆزۈپ كېتىۋاتقان قېيىقلارنىڭ قۇيۇش نۇرىدىن جلۋىلەنگەن قارىسى كورۈنىدۇ. گوۋەدىنمۇ شۇنداق قېيىقلاردىن بىرىنى ئالدى-دە، داشانى رولغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئۇزى پالاقنى ئېلىپ، ئېقىمغا قارشى ھەيدەشكە باشلىدى. بىرئازدىن كېيىن ئۇنىڭ تاتىراڭغۇ يۈزى تەرلەپ كەتتى.

ــ تەنھەركەت قالتىس نەرسە، ــ دىدى سېمىيون سېمىيونوۋىچ ۋە پەلتوسىنى يەشتى، ئىشتىنىنى كوتىرىپ تۇرغان تاسمىسىنمۇ يېشىپ، قېيىقنىڭ تۆمشۇغىغا قويىدى. قوللىرى ئورۇق، يۇڭ بېسىپ كەتكەن ئىدى. داشا كۇنلۇگىنى ئېچىپ، سۇغا قاراپ ئولتۇردى.

ــ قوپال سوئال بەرگىنىم ئۈچۈن كەچۈرۈڭ، دارىيە دمىترىيېۋنا، شەھەردە سىزنى ئەرگە چىقارمىش دىگەن گەپ بار، شۇ راستمۇ؟

ــ ياق، يالغان.

سېمىيون سېمىيونوۋىچ ئاغزى قۇلىغىغا يېتىپ ھجايىدى. ئۇنىڭ تەشۋىشلىك يۈزىدە بۇ ھجىيىش خېلى كۆلكىلىك بولۇپ كورۈنەتتى: ئۇ ئىنچىكە ئاۋازى بىلەن: "ئېخ، كەڭ ۋولگىدىن ئۆزۈپ بارمىز..." ناخشىسىنى ئېيتىشقا باشلىغان ئىدى، ئاۋازىدىن ئۈيلىپ جىم بولدى، قېيىقنى كۆچىنىڭ بېرىچە ھەيدەشكە باشلىدى.

ئۇلارنىڭ ئالدىدىن ئادەمگە لىق تولغان بىر قېيىق ئۆزۈپ كېلەۋاتقان ئىدى. كوك ۋە قىپ-قىزىل كەشمىر كويىنەك كىيگەن ئۇچ مىشچان گازىر چېقىپ، شاكىلىسىنى تىزلىرىغا تۈكۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئۈدۈلىدا غەرق مەس، چاچلىرى بۇدۇر، بۇرۇتى قاپ-قارا بىرى، خۇددى جان بېرىۋاتقان ئادەمدەك، كوزلىرىنى مولدۇرلىتىپ، گارمۇن چېلىپ ئولتۇراتتى. ئىككىنچىسى قېيىقنى چايقالدۇرۇپ

هەيدەيتتى، ئۇچىنچىسى بولسا پالاقنى سېمىيون سېمىيونوۋىچقا تەڭلەپ:

ــ چەتكە بۇرۇل، ئەقلى گەجگىسگە ئوتۇپ قالغان ئەخمەق! ــ دەپ ۋاقىردى. ئۇلار ۋاقىراش ـ جاقىراش ۋە تىللاشلار بىلەن، سېمىيون سېمىيونوۋىچلارنىڭ قېيىغى يېنىدىن ئوتۇپ كېتىشتى.

ئاخىر، قېيىق دەريانىڭ تېيىز يېرىگە بېرىپ، قۇمغا تەگدى. داشا قىرغاققا سەكرەپ چۈشتى. سېمىيون سېمىيونوۋىچ يەنە تاسمىسىنى ئېتىپ، پەلتوسىنى كىيىۋالدى.

ــ ئۇزەم شەھەر ئادىمى بولسامۇ، تەبىەت مەنزىرىلىرىنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن، ــ دىدى ئۇ كوزلىرىنى قىسىپ، ــ خۇسۇسەن، تەبىەت قۇچىغىدا قىز قامىتى كۆرۈنۈپ تۇرسا، بۇ تۇرگىنىۋ يازغان مەنزىرىلەرنى يادىغا كەلتۈرىدۇ، يۈرۈڭ ئورمانلىققا بارىمىز.

ئۇلارنىڭ پىۋتى قىزىپ تۇرغان قۇمغا ئوشۇقلىرىنچە پاتاتتى، ئۇلار ئورمان تەرەپكە كەتتى. گۈۋەدىن پات ـ پات توختاپ، ياغلىغى بىلەن يۈزىدىكى تەرىنى سۈرتتى ۋە:

ــ بىر قارىغا، قانچىلىك گۈزەل مەنزىرە! ــ دىدى.

كېيىن، ئۇلار قۇملۇقتىن ئوتۇپ، بىر توپلىكە چىقىشتى، بۇ يەردىن بەزى يەرلىرىدىكى چوپلەر ئورۇۋېلىنغان كوپ ـ كوك ئوتلاقلار باشلىناتتى. ھەر ياقتىن بال گۈلىنىڭ پۇرىغى دىماقىغا ئۇرۇلاتتى. تارغىنا بىر يارنىڭ ياقىسىنى ياڭاق دەرەخلىرى قاپلىغان. پەستىن كوپ ـ كوك مايسا ئوتلار ئارىسىدىن شىلدىرلاپ ئاققان سۇ نېرىغا بېرىپ، باشقا بىر كىچىك كولگە قۇيۇلاتتى. كولنىڭ ئەتراپىدا قېرىپ قالغان لىپا دەرەخلىرى، خۇددى بىرسى قولىنى بوزۇپ تۇرغاندەك بىر شېخى يانداپ چىققان قېرى قارىغاي تۇراتتى. نېرىدا،

تارغىنا بىر جايدا ئېچىلغان ئاق گۈللەر كورۈنەتتى. بۇ يەرلەر قىرغاۋۇللار ئۈچۈپ ئوتكەندە توختايدىغان يەرلەر ئىدى. داشا بىلەن سېمىيون سېمىيونوۋېچ مايسا ئوتقا ئولتۇرۇشتى. ئۇلارنىڭ توۋەن تەرىپىدە قىڭغىر-قيىشق يارنىڭ سۈيىدە كوپ-كوك ئاسمان، يېشىل يوپۇرماقلار ئەكس ئېتىپ تۇراتتى. داشادىن سەل نېرىدىكى پاكار دەرەخ يوپۇرماقلىرى ئارىسىدا ئىككى قۇش بىر خىلدا چىرىلدىشىپ، سەكرىشىپ يۈرەتتى. دەرەخلەر ئارىسىدا قەيەردىدۇر بىر يەردە، جۈپتى تاشلاپ كەتكەن ياۋايى كەپتەر ئېغىر قايغۇدا تىنىماي گۇگۇ-لايتتى. داشا ئاياقلىرىنى ئۇزۇنتىپ، قوللىرىنى تىزىغا قويۇپ، جۈپتە-دىن ئايرىلغان كەپتەرنىڭ نالىسىنى تىڭلاپ ئولتۇراتتى. ئۇ كەپتەر خۇددى: "داريە دمترىيېۋنا، هاي داريە دمترىيېۋنا، سىزگە نىمە بولدى، نىمىشقا قايغۇلۇق كورۈنىسىز، نىمىشقا يىغلىغىڭىز كېلىدۇ؟ ھېچ نەرسە بولغىنى يوققۇ تېخى، نىمىشقا قايغۇرىسىز، نىمىشقا خۇددى ئومۇر تۇگەپ كەتكەندەك قايغۇرىسىز؟ ئۇزىڭىز يىغلاڭغۇسىز" دەۋاتە-قاندەك قىلاتتى.

—سىز بىلەن ئوچۇق گەپلەشمەكچىمەن، داريە دمترىيېۋنا، —دىدى گۇۋەدىن، —ھەرقانداق ئەندىشىنى بىر چەتكە يىغىشتۇرۇپ قويۇپ گەپ قىلسام مەيلىمۇ؟...

—گەپ قىلىڭ، ماڭا بەرىبىر، —دىدى داشا ۋە سېمىيون سېمىيونو-ۋېچنىڭ ئۇنىڭ ئاق پاپىقىلىرىغا پارقىراپ قاراپ تۇرغان كوزلىرىنى ئەمەس، بەلكى كوپ-كوك ئاسمانىنى كورۈش ئۈچۈن قوللىرىنى يەلكىسىگە قويۇپ، ئاسمانغا قاراپ ياتتى.

—سىز—مەغرۇر، يۈرەكسىلىك قىز سىز. سىز ياش، چىرايلىق، جۇشقۇن هايات بىلەن تولغان قىز سىز...

ـــشۇنداقمۇ؟ـــدېدى داشا.

ـــتەبىيە ۋە مۇھىت تەسىرى ئاستىدا پەيدا بولغان ئەنئەنىۋى ئەخلاقنى يىمىرىشنى ئويلاپ كورمىگەنمۇ سىز؟ ھەممە ئالىملار تەرەققىيات ئىنكار قىلىنغان شۇ ئەخلاقنى دەپ، ئوزىگىزنىڭ گۈزەل سەزگۈلىرىڭىزنى بېسىپ تۇرامسىز؟

ـــمەن ئوزەمنىڭ گۈزەل سەزگۈلىرىمنى بېسىپ تۇرۇشنى خالىمىدىم دەپمۇ پەرەز قىلاي، ئۇ ۋاقىتتا نىمە قىلاتتىڭىز؟ـــسورىدى داشا ۋە گوۋەدىنىڭ نىمە دەپ جاۋاپ بېرىشىنى كۈتۈپ تۇردى. داشانىڭ تېنىنى ئاپتاپ قىزىتماقتا ئىدى، ئاسمانغا، قۇياش نۇرىنىڭ پۈتۈن كوك يۈزىنى ئورىۋالغان شوللىرىغا قاراپ يېتىش شۇنچىلىك راھەت ئىدىكى، ئۇنىڭدا يە قىمىرلاش ۋە ھەتتا پىكىر يۈرگۈزۈش تىلىگى يوق ئىدى.

سېمىيون سېمىيونوۋىچ بارمىغى بىلەن يەرنى كولاپ، جىم ئولتۇرىدى. داشا ئۇنىڭ ماريە داۋىدوۋنا دىگەن بىر ئاكۇشېركىغا ئويلەنگىنىنى بىلەتتى. ماريە داۋىدوۋنا ئۇچ بالىسىنى كوتىرىپ، كوچىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە ياشايدىغان ئانىسىنىڭ ئويىگە يىلدا نەچچە مەرتىۋە كېتىپ قالاتتى. سېمىيون سېمىيونوۋىچ يەرلىك ئاپتونومىيە ئىدارىسىدە بىللە ئىشلەيدىغان يولداشلىرىغا ماريە داۋىدوۋنانىڭ ھالى چوڭلۇغىنى ۋە نازۇك تەبىئىتىنى ئائىلە جاڭجاللىرىنىڭ سەۋەبى قىلىپ كورسىتەتتى. ماريە داۋىدوۋنا بولسا يەرلىك ئاپتونومىيە ئىدارىسىنىڭ كېسەللىخانىسىدا ئېرىنىڭ كىم توغرا كەلسە، شۇنىڭ بىلەن يۇرۇپ خوتۇنىغا ۋاپاسىزلىق قىلىدىغانلىغى، پەقەت قورقمىغاچقىلا بۇنداق قىلماي يۇرگەنلىگى، ئۇنىڭغا، يەنى ماريە داۋىدوۋناغا ھەممىدىن شۇنسى ئەلەم قىلىپ، ھەتتا ئەمدى ئېرىنىڭ

ئىگىز بويىنىمۇ كورۇشكە تاقىتى قالمىغانلىغى توغرىسىدا ناله قىلاتتى. بۇنداق جاڭجال بولغان چاغلاردا، سېمىيون سېمىيونوۋىچ ھەر كۈنى كوچىنىڭ نېرىقى تەرىپىگە بىرنەچچە مەرتىۋە يالاڭ‌ئاياق قاتنايتتى. كېيىن بۇ ئەر-خوتۇن يارىشىپ، ماريە داۋىدوۋنا بالىلىرى ۋە كوپە-ياستۇقلىرىنى ئېلىپ يەنە ئويىگە قايتىپ كېلەتتى.

ــ خوتۇن كىشى ئەر كىشى بىلەن يالغۇز قالغاندا، خوتۇن كىشىدە تەبىي بېرىلىش ھىسسى، ئەر كىشىدە بولسا ــ ئۇنىڭ تېنىنى ئىگەللەش ھىسسى پەيدا بولىدۇ، ــ دېدى ئاخىر سېمىيون سېمىيونوۋىچ يوتىلىپ، ــ مەن سىزنى ھالال، ئوچۇق بولۇشقا چاقىرىمەن. ئۇزىڭىز-نىڭ كوڭلىڭىزنى كوز ئالدىڭىزغا كەلتۈرۈپ بېقىڭ، ئۇنىڭدىن بىر تەرەپلىمە قاراش ۋە ساختىلىقلارنىڭ ئارىسىدىن چاقناپ تۇرغان ساغلام ۋە تەبىي شەھۋانى تىلەكنى كورىسىز.

ــ ھازىر مېنىڭدە ھېچقانداق تىلەك يانمايدۇ، بۇنىسى قانداق بولغىنى؟ ــ دەپ سوريدى داشا، ئۇنىڭ كۆلكىسى قىستايتتى؛ ئەمما كۆلۈشكە ئېرىنەتتى. ئۇستى تەرەپتە، ياۋا قىزىلگۈلنىڭ ئاپپاق نۇر-سىز گۈلدە، بال ھەرىسى ئۇنىڭ سېرىق چاچلىرىنى توزۇتۇپ غىڭىلدىماقتا ئىدى. دەرەخلەر ئارىسىدا يالغۇز قالغان ھىلىقى كەپتەر بولسا ھامان گۇگۇلاپ: "داريە دىستىرىبيۇتا، ھەي داريە دىستىرىبيۇتا، يە بىرسىنى ياخشى كورۇپ قالدىڭىزمۇ؟ ئەلۋەتتە ياخشى كورگەنسىز، شۇنىڭ ئۈچۈن قايغۇرىسىز ــ دە" دېگەندەك قىلاتتى. داشا ئاستا-ئاستا كۆلۈشكە باشلىدى.

ــ بەتىنكىڭىزگە قۇم كىرىۋاپتۇ. رۇخسەت قىلىڭ، ئۇنى چىقىرىپ تاشلاي، ــ دېدى سېمىيون سېمىيونوۋىچ، ئەمدى ئۇنىڭ ئاۋازى قانداق-تۇر بوغۇلۇپ، ئۇزگەرگەن ئىدى. ئۇ داشانىڭ پاشنىسىدىن تۇتتى.

داشا دەررۇ تۇرۇپ ئولتۇردى-دە، بەتىنكسىنى ئۇنىڭ قولىدىن تارتىۋېلىپ، سېمىيون سېمىيونوۋىچنىڭ يۈزىگە بىرنى ئۇردى.

—بۇزۇق ئادەم ئىكەنسىز، —دېدى ئۇ، —سىزنى شۇنچىلىك ئېپلاس ئادەم دەپ ئويلىمىغان ئىدىم.

ئۇ بەتىنكسىنى كېيىپ، ئورنىدىن تۇردى، كۇنلۇگىنى ئېلىپ، گوۋەدىنگە قاراپمۇ قويماستىن دەريا بويىغا كەتتى. "ئۇزەم ئەخمەق-مەن، ئادرىسىنمۇ سورىماپتىمەن، مەن ئەخمەق" دەپ ئويلايتتى داشا توپلىكتىن چۇشۇۋېتىپ، "ھازىر ئۇ كىنېشمىدىنمۇ، نىژنىدىنمۇ، مانا ئەمدى كۇنۇڭ گوۋەدىنگە چۇشتى. ۋاي مەن ئەخمىقەي!". ئۇ كەينىگە قايرىلىپ قارىدى. سېمىيون سېمىيونوۋىچ ئايالىرىنى لەگلەك-تەك ئىگىز كوتىرىپ، كوزىنى باشقا تەرەپكە تىكىپ، مايسا ئارىلاپ كېلەتتى. "كاتەگە: 'مەن بىر كىشىنى ياخشى كورۇپ قالدىم' دەپ خەت يازمەن". بىرەر نەرسىگە دىققەت بىلەن قۇلاق سالغانىدەك، "جېنىم، جېنىم، جېنىم ئۇڭان ئىلمىچ" دەپ پىچىرلىدى.

شۇ ۋاقىتتا بىر چەتتىن: "چۇشمەيمەن دىدىم چۇشمەيمەن، قويۇ-ۋەتكىن، يۇپكامنى يىرتمەن" دېگەن ئاۋاز ئاڭلانىدى. قېرىراق، كالتا ساقاللىق، قىپ-يالىڭاچ، قوۋۇرغىلىرى سىرىق، مەيدىسىدە كىچىك كىرىست ئېسىلغان بىر كىشى قىرغاق بويىدا سۇدا يۈگۈرۈپ يۇرەتتى. ئۇ ئۇياتسىزلىق قىلىپ، بىر خوتۇنىنى زورلۇق بىلەن سۇغا تارتاتتى. خوتۇن بولسا: "قويۇۋەتكىن، يۇپكامنى يىرتمەن" دەيتتى.

داشا بۇنى كورۇپ، كۇچىنىڭ بىرىچە قىرغاق بويىدىن قېيىق تۇرغان جايغا يۈگۈردى، يىرگەنگىنىدىن ۋە ئۇيالغىنىدىن دېمى قىسىلىپ كەتتى. داشا قېيىقنى سۇغا سوراپ چۇشۇرگىچە گوۋەدىن

هاسراپ يېتىپ كەلدى، داشا ئۇنىڭغا ئۇنچىقمىدى ۋە قارىمىدى. ئۇ قېيىقنىڭ ئارقىسىغا بېرىپ ئولتۇردى-دە، يۈزىنى كۆنلۈك بىلەن يوشۇرۇپ، ئۈيگە يەتكىچە ئۇنچىقمىدى.

شۇ ۋەقەدىن كېيىن داشادا تېلېگىنىدىن ئاغرىنىش تۈيغۇسى پەيدا بولدى، نىمە ئۈچۈن ئاغرىنغىنىنى ئۇزىمۇ دەپ بېرەلمەيتتى. بۇ كىچىك شەھەرنىڭ جەزىرىمە ئاپىتاپتا قىزىشىغا، چاڭ باسقىنىغا، ئۇنىڭ تام ۋە دەرۋازىلىرىنىڭ ئاستى سېسىقلىغىغا، خۇددى ساندۇقەك خىشلىق ئىمارەتلىرىگە، كوچىلاردا دەرەخ ئورنىغا تېلېفون ۋە تىرامۋاي تۈۋرۈكلىرى ئورنىتىلغىنىغا، چۈش ۋاقتىغا كېلىپ كۆنىنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى قىزىپ كېتىشىگە، كولەكسىز ئىسسىق كوچىدىن گاراڭ بولغان خوتۇننىڭ ئەپكەشكە قۇرۇتقان بېلىق ئېلىپ، چاڭ باسقان دەرىزىلەر يېنىدا "قۇرۇتقان بېلىق، قۇرۇتقان بېلىق!" دەپ يۇرۇشىگە، ئىسسىقتىن بېشى قايغان ۋە قۇتراشقا سەل قالغان ئىتنىڭ بېلىقنى پۇرىشىغا، ئاللىقايەردىكى بىر ھويلىدىن نەغمىچىنىڭ كوكۇلنى تارتىدىغان دۇناي دولقۇنلىرىدەك شوخ پەدىگە چېلىشىغا—بۇلارنىڭ ھەممىسگە خۇددى تېلېگىن ئەيىپداردەك ئىدى.

داشا پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن چۇشىنىپ قالغان، كوچىغا چىقىپ، "ياشاشنى خالايمەن، ياشاشنى!" دەپ مىڭ مەرتىۋە ۋاقىرىغان چاغدىمۇ جايىدىن قوزغالمايدىغان مىشچانلىق مۇھىتىنىڭ ئۈنى ئورۇلغىنغا تېلېگىن ئەيىپداردەك ئىدى.

تېلېگىن ئۇزىنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى تارتىنچاقلىغى ۋە كەمتەرلىگىگە ئەيىپداردا: "مەن سىزنى ياخشى كۆرىمەن" دېگەن گەپنى داشا ئاۋال ئېيتىشى كېرەكمىدى؟ تېلېگىن خۇددى يەر يۈزىدىن يوق بولۇپ كەتكەندەك، ئىككى ئېغىز سوز بىلەن خەت يازمىغانلىغى ئۈچۈن

ئەيىپدار ئىدى، بەلكى يادىدىن چىقىرىپ، ئۇنىتۇپىمۇ قالغان بولسا كېرەك.

بۇ قايغۇ-ئەلەملەر ئازلىق قىلغاندەك، ئىسسىق ۋە دىمىقتا كېچە-لەرنىڭ بىرىدە داشا چۈش كورۈپ چىقتى، بۇ چۈشى ئۇنىڭ خۇددى پېتىرىبۇرگدا كورگەن چۈشىگە ئوخشايتتى، يەنە ئويغىنىپ يىغلىدى، پېتىرىبۇرگدىكىدەك، بۇ قېتىمىمۇ چۈشىنى دەررۇ ئۇنتۇدى. ئەمما بۇ دەھشەتلىك چۈش بىرەر بەختسىزلىككە دۇچار قىلىدىغاندەك تۇيۇلغان ئىدى. دىمىترى ستىپانوۋىچ داشاغا مەرگىمۇش ئىشلىتىپ كور، دەپ مەسلىھەت بەردى. شۇ ۋاقىتتا كاتەدىن يەنە بىر خەت كەلدى. ئۇ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى:

"ئەزىزىم دانيۇشا، سېنى ۋە ھەممە يېقىن كىشىلىرىمىنى، روسىيىنى ناھايىتى سېغىنىدىم. نىكولاي بىلەن ئاجرىلىپ كېتىشىمگە مەن ئۆزەم سەۋەپچى بولسام كېرەك. ئەتىگەنلىكى ئۇيقۇدىن ئويغىنىشىم بىلەن "مەن گۇناكارمەن" دىگەن خىيال-پىكىر كەچكىچە ئېزىپ قىيناپ تۇرىدۇ، كوگلۇم خىرە. ئۇنىڭ ئۈستىگە — يادىمدا يوق، ساڭا يازغان ئالدىنقى خەتلىرىمدە ئېيتتىممۇ، يوق، بىرقانچە كۈندىن بۇيان بىر ئادەم مېنىڭ كەينىمدىن تاپاندەك يۈرۈيتۇ. ئويدىن كوچىغا چىقسام، ئالدىمدىن چىقىپ قالىدۇ. چوڭ ماگىزىنىدا توك شوتىغا چۈشۈپ يۇقۇرىغا چىقسام، ئۇمۇ مەن بىلەن تەڭلا چىقىدۇ. تۈنۈگۈن لۈۋردا مۇزىيغا بارغان ئىدىم، تولا يۈرۈپ ھېرىپ، بىر ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان چېغىمدا، تۇيۇقسىزدىن بىرسى دۇمبەم-دىن سىلاپ-سىيمغاندەك بولدى. شۇنداقلا قارىسام، سەل نېرىدا يەنە شۇ ئادەم ئولتۇرۇپتۇ. يۈزى جۇدەڭ، قاپ-قارا، چاچلىرىغا ئاق چۈشكەن، ساقلى خۇددى يېپىشتۇرۇلغان ياسما ساقالدەك، ئىككى قولىنى ھاسسىغا تايىنىپ، چوكۈپ كەتكەن كوزلىرى بىلەن ماڭا تىكىلىپ ئولتۇرىدۇ. ئۇزى زادى ئۇنچىقمايدۇ، ماڭا تەگمەيدۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن ناھايىتى قورقىمەن. خۇددى ئەتراپىمدا ئايلىنىپ يۈرگەنگە ئوخشايدۇ ..."

داشا خەتنى ئاتىسىغا كورسەتتى. دمترى ستىپانوۋىچ ئەتىسى ئەتىگەنلىگى گېزىت ئوقۇپ ئولتۇرۇپ گەپ ئارىلىغدا:

ــقىزىم، قىرىمغا بېرىپ كەلسەڭ قانداق بولاركىن؟ــددى.

ــنىمىشقا؟

ــنىكولاي ئۇۋانوۋىچنى تاپ، بوشاڭ ئىكەنسەن دەپ ئېيتقىن. پارىژغا، خوتۇننىڭ يېنىغا بارسۇن....بىراق، ئىختىيار ئۇزىدە، بىلگىننى قىلسۇن...بۇ ئۇلارنىڭ خۇسۇسى ئىشى...

دمترى ستىپانوۋىچنىڭ ئاچچىغى كەلدى، ئۇ باشقىلارغا ئوز هىسسىياتلىرىنى بىلدۇرۇشنى يامان كورسىمۇ، ئەسەبىلىشپ كەتتى. داشا بىردىن خوشال بولىدى: ئۇنىڭغا قىرىم دولقۇنلىرى شاقىراپ تۇرغان چەكسىز كوپ-كوك دېڭىز بولۇپ كورۇندى. تىك ئوسكەن تېرەكنىڭ كولەڭگىسى، ئۇيۇلتاشتىن ئويۇلۇپ ياسالغان ئورۇندۇق، شامالدا لەپىلدەپ تۇرغان بېشىدىكى شارپا ۋە كىمىنىڭدۇر ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ يۇرگەن كوزلىرى...ئۇنىڭ كوز ئالدىغا كەلدى.

داشا دەررۇ ئاتلىنىپ، يېڭىپاتورىيىگە مېڭىپ كەتتى، نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئەنە شۇ يەردە دەم ئېلىۋاتقان ئىدى.

12

شۇ يىلى يازلىغى، قىرىمغا شىمال تەرەپتىن كەلگەنلەرنىڭ سانى ناھايىتى نۇرغۇن ئىدى. كورەڭ، زۇكام ۋە كاناي ياللۇغى كېسىلىگە دۇچار بولغان پېتىربۇرگلۇقلار، تەلەپپۇزلىرى سوزۇق، خۇش چاخچاق

ۋە كىيىملىرى رەتسىز موسكۋالىقلار، "o" بىلەن "a"نى پەرقلەندۈر-مەيدىغان قارا كوز كىيىۋالغلار، روسىيىنىڭ تىنچسىزلىغىنى يامان كورىدىغان باي سىبىرىيىلىكلەر دېگىنى بويىنى تولىدۇرغان ئىدى، ئاپتاپ ئۇلارنىڭ بۇرۇنلىرىنىڭ بىر قات تېرىسىنى چۈشۈرۈۋەتكەن ئىدى: ياش جۇگانلار، ئۆزۈن پاچاق يىگىتلەر، روھانىلار، ئەمەلدارلار، مۇھتەرەم ۋە ئائىلىلىك كىشىلەر ئەتىگەندىن-كەچ كىرگىچە ئاپتاپقا قاخلىنىپ ياتاتتى؛ پۈتۈن روسىيىدەك، بۇ ئادەملەرمۇ، خۇددى ئۇمۇرتقىلىرى ئۇرۇپ سۇندۇرۇلغاندەك، سۇسلۇق ۋە ئېرىنچەكلىك بىلەن ياشايتتى.

يازنىڭ ئوتتۇرىسىدا، تۆزلۇق دېگىز سۈيى، تىنجىق ۋە ئاپتاپتىن بەدەننىڭ قارىيىپ كېتىشى—مانا بۇلار كىشىلەردە ئۈيات دېگەن نەرسىنى يوقىتىپ قويغاتتى، شەھەر كىيىملىرى چاكىنا دەپ تونۇلاتتى، گويا ئىتراسكان① گۈل تەشتەكلىرىگە سىزىپ قويۇلغان ئەركەكلەردەك، ئۇياتلىق يېرىنى تاتار لوگگىسى بىلەنلا يېپىۋالغان خوتۇنلار سۇ بويىدىكى قۇملۇقتا كورۇنۇشكە باشلايتتى.

مانا مۇشۇنداق كەمدىن-كەم ئۇچرايدىغان سورۇندا—كوپ-كوك دېگىز دولقۇنلىرى، ئىسسىق قۇم ۋە ھەر تەرەپتىن ماراپ چىقىپ كېلىۋاتقان يالىڭاچ تەنلەر كورۇنۇپ تۇرغان شارائىتتا—ئائىلە ئاساسى لېگىشىقا باشلىدى. بۇ يەردە ھەممە نەرسىگە ئېرىشىش

① ئىتراسكان—قەدىمقى دەۋردە ئىتالىيىدىكى ئەڭ قەدىمىي مىللەت بولۇپ، خېلى يۇقۇرى مەدەنىيەتكە ئىگە ئىدى، مىلادىدىن ئىلگىرىكى 6-ئەسىردە ئۇلار ئىتالىيىنىڭ كوپ قىسىم رايونلىرىنى ئىگىلەپ، رىم مەدەنىيىتىگە غايەت زور تەسىر كورسەتكەن.—خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئوڭاي ۋە مۇمكىن ئىدى. شىمالغا قايتىپ بارغاندا، كوچىدا يامغۇر يېغىپ، دالاندا تېلىفون جارانلاپ تۇرغاندا، ئادەمىلەرنىڭ مۇناسىۋەتلىرى مۇرەككەپلىشىپ كەتكەندە بۇنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولىدۇ، بۇنى ھېچكىم ئويلاپ قويمايتتى. دېڭىز دولقۇنى قىرغاقتا ئاستا كېلىپ، ئاياقلارنى، قۇمدا سوزۇلۇپ ياتقان تەنىلەرنى، يەلكىگە تاشلانغان قوللارنى، يۇمۇلغان كوزلەرنى يۇمشاقىقىنا، ئىللىق ۋە لەززەتلىك سىپاپ ئوتەتتى. ھەممە نەرسە، ھەتتا ئەڭ خەۋپلىگىمۇ يېنىك ۋە لەززەتلىك ئىدى.

بۇ يىل يازدا بۇ يەرگە كەلگەن سايامەتچىلەرنىڭ ئارىسىدا يېنىكلىك ۋە بۇزۇقچىلىق ھەممە چەكتىن ئېشىپ چۈشكەن، گويا ئىيۇن كۇنلىرىنىڭ ئەتىگىنىدە قىزىپ تۇرغان قۇياشتىن ئېتىلىپ چىققان ھەيۋەتلىك يالقۇنەك، مىڭلىغان-يۈز مىڭلىغان شەھەر ئاھالىسىنى گاگىرىتىۋەتكەن ۋە ئەقىلدىن ئازدۇرۇۋەتكەنەك كورۇنەتتى.

دېڭىز بويىدا تېپ-تېچ، ساق تۇرغان بىرەرمۇ ئوي تېپىلمايتتى. شۇ ۋاقىتنىچە قاتتىق ۋە مۇستەھكەم بولغان مۇناسىۋەتلەر بىردىنلا بۇزۇلۇپ كەتتى. ھەتتا ئەتراپىتىكى ھاۋامۇ ئىشقىي سوزلەر، نازلىق كۇلكىلەر، قەدىمقى شەھەر قالدۇقلىرى ھەمدە ئولۇپ كەتكەن مىللەتنىڭ سوغا-كلىرى ئارىلىشىپ كەتكەن ئىسسىق قۇمدا ئېيتىلىدىغان تۇرلۇك مەنىسىز گەپلەر بىلەن تولۇپ تاشقان ئىدى. كۆز يامغۇرى يېغىشقا باشلىغاندا، ئومۇمى يۇزلۇك قىساس ئېلىنىشى ۋە كىشىلەرنىڭ ئاچچىق-ئاچچىق كوز ياشلىرى توكۇلۇشى مەلۇم ئىدى.

داشا يېڭاتورىيەگە يېقىنلاشقاندا كۇن پىشىن بولغان ئىدى. شەھەرگە يېقىن قالغاندا، تەپ-تەكشى چولغا سىلىنىغان چاڭ يولدىن شور توپىلىق جايلار ۋە پاخال دوۋىلىرىنىڭ يېنىدىن ئوتۇپ

كېتىۋېتىپ، تۈيۇقسىزدىن ياغاچتىن ياسالغان چوڭ كېمىنى كورۇپ قالدى. كېمە يېرىم چاقرىمچە نېرىدىن، سېسىق ئوتلار ئوسۇپ ياتقان يايلاقنى بويلاپ قاپ-قارا يەلكەنلىرىنى يېيىپ، ئاستا ئۆزۈپ باراتتى. بۇ مەنزىرە شۇنچىلىك ئاجايىپ ئىدىكى، داشانىڭ ئاغزى ئېچىلىپ قالدى. ئاپىتوموبىلدا ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئەرمەن كۆلۈپ: "ھازىر دېڭىزنى كورسەن" دىدى.

ئاپتوموبىل تۈز كانلىرىدىن ئوتۇپ، قۇم توپىگە ئومىلاپ چىقتى، دېڭىز كورۈندى. ئۇستىنى ئۆزۈن ئاق كوۋۇك قاپلىغان كوپ-كوك دېڭىز خۇددى يەر ئۇستىدىن ئىگىزدەك كورۈنەتتى. قۇلاقنى شامال ئۇرۇشقا باشلىدى. داشا خۇرۇم چامادانىنى تىزى بىلەن قىسىپ، "ئەنە، ئەمدى كەلدىم" دەپ ئويلىدى.

شۇ ۋاقىتتا نىكولاي ئىۋانوۋىچ سوكوۋنىكوۋ دېڭىز ئۇستىگە قۇرۇلغان شېڭىدا ئاشىق رولىدا چىقىدىغان ئەر بىلەن قەھۋە ئىچىپ ئولتۇراتتى. داچىدا دەم ئالغۇچىلار چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن، دەم ئېلىپ بولۇپ، شېزلوڭنى كېلىشپ، ئۇستەل يېنىدا ئولتۇرۇپ، يوتىنىڭ داۋالىنىشتىكى ئۇنۇمى توغرىسىدا، دېڭىز سۈيىدە چومۇلۇش ۋە خوتۇنلار توغرىسىدا پاراڭ سېلىشاتتى. شېزلوڭ سالقىن ئىدى، داستىخانلارنىڭ چەتلىرىنى ۋە ئايالىلارنىڭ شارپىلىرىنى شامال يەلپۈپ ئوتۇپ تۇراتتى. شېزلوڭ يېنىدىن يەلكەنلىك كېمە ئۇزۇپ ئوتۇپ كېتىۋاتقاندا، كېمىدىكىلەر بىرنەسىلەرنى دەپ ۋاقىرىشاتتى. بىر توپ موسكۋالىق كېلىپ، چوڭ بىر ئۇستەلنى ئىگىلەپ ئولتۇرۇشتى—ئۇلارنىڭ ھەممىسى دۇنيادا ئاتاقلىق كىشىلەردىن ئىدى. ئۇلارنى كورۇش بىلەن نىكولاينىڭ يېنىدىكى ئەرنىڭ تەلەتى تۇرۇلدى ۋە يازماقچى بولغان دىراما ئەسىرىنىڭ مەزمۇنىنى بايان

قىلىشنى داۋاملاشتۇردى.

ــ پۇتۇن تېمىنى چوڭقۇر ئويلاپ، تەييارلاپ قويغانمەن، ئەمما هازىرغىچە پەقەت بىر پەردىسىلا يېزىلغان، ــ دەيتتى ئۇ نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ يۈزىگە خىيالچانلىق ۋە سەمىمىلىك بىلەن قاراپ، ــ سېنىڭ ئەقلىڭ جايىدا، كوله، مېنىڭ ئويۇمنى چۈشىنىسەن: چىرايلىق ياش بىر جۈگان زېرىكىدۇ، يۈرىگى قىسىلىدۇ، پۇتۇن ئەتراپ-تىكىلەر ــ نەزىرى پەس، مەزمۇنسىز ئادەملەر. بەزى ئوبدان ئادەملەرنى تۇرمۇش قاينىمى تارتىپ كەتكەن، چىرىگەن هىس، ئىچكىلىك كاردىن چىقارغان. قىسقىسى، ئۇزاق چۈشىنىسەن. جۈگان بىردىن: "كېتىشىم كېرەك، بۇ هاياتتىن قول ئۈزۈپ، پارلاق تەرەپكە كېتىشىم كېرەك" دەيدۇ. كېتەي دىسە، ئېرى، دوستى بار... هەر ئىكىلىسىمۇ ئازاپتا قالغان... كوله، ئۇلارنى بۇنىڭغا تۇرمۇش ئېلىپ كەلگەن... جۈگان ئاخىر كېتىدۇ، كىمنىڭ يېنىغا كېتىشىنى ئېيتمايمەن، چۈنكى ئۇنىڭ خۇشتارى يوق، پۇتۇن ۋەقە ئۇنىڭ كەيپىياتى ئاساسىغا قۇرۇلغان... كېيىن، ئىكىكى كىشى قاۋاقخانىدا ئىچىشىپ ئولتۇرغان بولىدۇ... كوز ياشلىرىنى ئۆزۈم هارىغى بىلەن قوشۇپ ئىچىشىدۇ... موردا شامال غۇيۇلدايدۇ، ئۇلارغا ماتەم كۈيى چالىدۇ... غەمكىنلىك... پەرىشانلىق... قاراڭغۇلۇق...

ــ مېنىڭ پىكرىمنى بىلمەكچىمۇ سەن؟ ــ دەپ سوردى نىكولاي ئىۋانوۋىچ.

ــ هەئە، سەن: "مىشا، قوي، يازما" دىسەڭ، بولدى قىلمەن، يازمايمەن.

ــ سەهنە ئەسىرىڭ ناهايىتى ياخشى، تۇرمۇشنىڭ نەق ئۆزىدىن ئېلىنغان، ــ نىكولاي ئىۋانوۋىچ كوزلىرىنى يۇمۇپ، بېشىنى لىڭشىتە-

تى، ــ توغرا ئېيتسەن، مىشا، بىز ئۇز بەختىمىزنىڭ قەدىرىگە يەتمەگەن ئىكەنمىز، بەخت قولىدىن كەتتى، بىز بولىساق ئۇمتىسىز، ئىرادىسىز قېلىپ، ئۇزۇم ھارىغى ئىچىپ ئولتۇرۇپتىمىز. گورىمىزنىڭ توپىسىدە شامال غۇيۇلىدايدۇ... سەھەنە ئەسىرىنىڭ مېنى ناھايىتى ھاياجانلاندۇردى.

ئاشق رولىنى ئالغۇچىنىڭ كوزـقاپاقلىرى مىدىرلىدى، ئۇ ئۇستەل ئۇستىدىن سوزۇلۇپ، نىكولاي ئىۋانوۋىچنى قاتتىق سويىدى، كېيىن رۇمكىلارغا ئۇزۇم ھارىغى قۇيۇپ، رۇمكىلارنى سوقۇشتۇرۇپ ئىچتىـده، جەينەكلىرىنى ئۇستەلگە قويغان پېتى مۇڭدىشىشنى داۋاملاشـتۇردى.

ــ كوله، ــ دىدى ئاشق رولىنى ئالغۇچى سوھبەتدىشىغا غەملىك قاراپ، ــ خوتۇنۇڭنى خۇدادىنمۇ ياخشى كوردىغانلىغىمنى بىلەمسەن؟

ــ ھەئە، شۇنداق دەپ ئويلايتتىم.

ــ بۇ ماڭا ناھايىتى ئېغىر ئىدى. كوله، ئەمما سەن دوستۇمـسەن... ئويۇڭدىن نەچچە مەرتىۋە قېچىپ، بوسۇغاڭغا ئاياق باسماسـلىققا قەسەم ئىچكەنىمەن... ئەمما، چىدالماي، يەنە كېلەتتىم، ئۇزەمنى مەسخىرىۋازدەك كورسىتەتتىم...سېنىڭ ئۇنى ئەيىپلەشكە ھېچ ھەققىڭ يوق، نىكولاي، ــ دەپ، كالپۇكلىرىنى سوزدى.

ــ مىشا، ئۇ ماڭا ناھايىتى قاتتىق خيانەت قىلدى...

ــ بەلكى... ئەمما ئۇنىڭ ئالدىدا ھەممىز ئەيىپدارمىز... ئاھ، كوله، سېنىڭ شۇنداق خوتۇنۇڭ بولۇپ تۇرۇپ، قانداقتۇر سوفيە ئىۋانوۋنا دىگەن تۇل خوتۇن بىلەن تېپىشىۋالغىنىڭغا زادى چۈشـىنەلمىدىم. نىمىشقا شۇنداق قىلدىڭ؟

ــ بۇ ناھايىتى مۇرەككەپ مەسىلە.

ـــ يالغان ئېيتسەن. مەن ئۇنى كورگەنـمەن، ئاددى مكيانـدىن ئارتۇقلۇغى يوق.

ـــ بۇنىڭ ھەممىسى ئوتۇپ كەتـكەن ئىش، يوشۇرـدىغان يېرى يوق... سوفيە ئـۆزانوۋنا ماڭا نسـبەتەن مېھرىۋان خوتۇن ئـدى. ئۇ ماڭا خوشاللىق مىنۇتلىرىنى بېرەتتى، ئەمما مېنىڭدىن ھېچ نەرسە تەلەپ قىلمايتتى. ئائىلەمدە بولسا، ھەممە نەرسە مۇرەككەپ، ئاجا- يىپ ۋە ئېغىر ئىدى... يېكاتېـرىنا دمترىيېۋنا ئۇچۇن مېنىڭ روھى كۇچۇم يەتكىنى يوق. ...

ـــ كولە، ئەگەر پېتـېربۇرگقا قايـتىپ بارغاندا، سەيشەنبە كۇنى كەچقۇرۇن ئويۇن قويۇلۇپ بولغانـدىن كېـيىن سېنىڭـكىگە بارسام، ئويۇڭدە ھېچكىم بولمسا- ھە؟... ماڭا زۇلۇم بولىدىغۇ؟... ماڭا قارا... ھازىر خوتۇنۇڭ قەيەردە؟

ـــ پارىژدا.

ـــ خەت يېزىشىپ تۇرامسلەر؟ .

ـــ ياق.

ـــ پارىژغا ماڭ! بولمسا ئىككىمىز بىللە كېتىمىز.

ـــ پايدىسى يوق...

ـــ كولە، كەل، ئۇنىڭ سالامەت بولۇشى ئۇچۇن ئىچەيلى.

ـــ ماقۇل، ئىچەيلى.

شىپاڭدا، ئۇستەللەر ئارىـسدا ئۇستـىگە كوك كويـنەك، بېشىغا يوغان شلەپە كىيـگەن، يىلاندەك ئەۋرىـشىم، كوزلىرىـنىڭ تېـگى كوكەرگەن چارودىيېۋا دىگەن ئارتىس پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئومۇرتـقىسى تېنىنى تۇتوپ تۇرالمسا كېرەك، ئۇ شۇ قەدەر تولغناتتىـكى، قويۇۋېرىڭلار. ئۇنىڭ ئالدىدا «ئەدىبىيات ئىلاھلىرى خور ئەترىدى»

دىگەن ئەدىبنى ژورنالنىڭ مۇھەررىرى تۇرۇپ، قولىدىن تۇتتى-دە، بىلىگىدىن شوراپ سويۇپ كورۇشتى.

— ناھايىتى گۇزەل خوتۇن-دە، — دىدى نەكولاي ئۇۋانوۋىچ چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ.

— ياق، كولە، چارودىيىۋا — ئولۇمتۇك خوتۇن. نىمشقا دىمەمسەن؟... ئۇ بىسسونوۋ بىلەن ئۇچ ئاي بىللە تۇردى، كونسېرتلاردا مۇشۇك مياڭلىغاندەك، نوقۇل چۇشكۇنلەشكۇچىلەرنىڭ شېرلىرىنى ئوقۇيدۇ... ئۇزەڭ قارىغىنا، ئاغزى قۇلىغىچە كېلىدۇ، بويىندىكى كوك تومۇر-لىرى كورۇنۇپ تۇرۇپتۇ، ئۇ — خوتۇن كىشى ئەمەس، چىلبورى.

شۇنداق دىسەمۇ، چارودىيىۋا كالپۇكلىرى قىپ-قىزىل يوغان ئاغزى بىلەن ھىجىيىپ، ھەر تەرەپكە سالام بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئۇسۇ-تىلىگە يېقىنلىشىپ كەلگەندە، ئاشقى رولىنى ئالغۇچى خۇددى بىر ەر موجىزە كورگەندەك ھەيران بولۇپ، ئورنىدىن ئاستا تۇردى-دە، ئىككى ئالقىنىنى بىر قىلىپ، تامىغا قويۇپ تۇردى.

— جېنىم... نىنوچكا... كىيىملىرىڭ ناھايىتى باشقىچەغۇ... چىدىر-يالماي كەتتىم... دوختۇرلار ماڭا تىنچ ئارام ئېلىشنى بۇيرۇغان، جېنىم...

چارودىيىۋا ئورۇق قولى بىلەن ئۇنىڭ يۇزىدىن تۇتۇپ، بۇرنىنى تۇرتتى.

— تۇنۇگۇن قاۋاقخانىدا مېنىڭ توغرامدا غەيۋەت قىلىغان كىم ئىدى؟

— مەن سېنى تۇنۇگۇن قاۋاقخانىدا تىللاپتىمەنمۇ؟ نىنوچكا!

— يەنە تىللىغانىدىمۇ شۇنداق تىللاپسە نېكى.

— خۇدا ئۇرسۇن، بۇ توھمەت!

چارودىيۇا كۆلۈپ، چىمەلتىگىنى ئۇنىڭ لېۋىگە قويۇپ: "سېنىڭ-دىن زادى خاپا بولماسلىغىنىمۇ بىلمەن-دە" دىدى. كېيىن ئاۋازىنى باشقىچە قىلىپ، نىكولاي ئىۋانوۋىچقا قاراپ مۇنداق دىدى:

ــ ھىلى سىزنىڭ بولمىگىزنىڭ ئالدىدىن ئوتكەن ئىدىم، مېھمان كەپتۇ، ئېھتىمال قېرىندىشىڭىز بولسا كېرەك، خويىما چىرايلىق قىز ئىكەن...

نىكولاي ئىۋانوۋىچ يالت قىلىپ ھەمرىيغا قارىدى-دە، چېكىپ بولمىغان تاماكىسىنى كۆلدانىدىن ئېلىپ، ھە دەپ شوراشقا باشلىدى، پۇتۇن ساقلىنى تۇتۇن بېسىپ كەتتى.

ــ تۇيۇقسىزدىن كېلىپ قاپتۇ، ئوزى نىمە بولدىكىن؟ــ دىدى ئۇ، ــ يۈگۈرۈپ بارايچۇ، ــ تاماكىسىنى دېگىزغا تاشلىدى-دە، شىلەپىسىنى ئارقىسىغا سۈرۈپ، كۆمۈش تاياقنى قولىدا ئويناتىپ، شېھائىدىن قىرغاققا چۈشۈپ كەتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ مېھمانخانىغا نەپىسى بوغۇلغان ھالدا كىرىپ كەلدى...

ــ داشا، نىمشقا كەلدىڭ؟ بىرەر ۋەقە بولدىمۇ؟ــ سورىدى ئۇ ئىشكىنى يېپىپ كىرىپ. داشا پولىدا ئوچۇق چامادانىنىڭ يېنىدا پايپىغىنى تىكىپ ئولتۇراتتى. خىيالچان ئولتۇرغان داشا ھەدىسىنىڭ ئېرى كىرىشى بىلەن، ئالدىرىماي ئورنىدىن تۇردى-دە، يۈزىنى سويۇشكە تۇتۇپ، دىدى:

ــ ياخشىمۇسەن، ئاكا، دادام بىلەن ئىككىمىز سېنى پارىژغا بىرىپ كېلىشى كېرەك دىگەن قارارغا كەلدۇق. كاتەنىڭ ئىككى پارچە خېتىنى ساقا ئېلىپ كەلدىم. مانا، ئۇزەڭ ئوقۇپ چىق.

نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئىككى پارچە خەتنى ئېلىپ دەرىزىنىڭ يېنىغا بېرىپ ئولتۇردى. داشا يۈيۇنۇشخانىغا چىقىپ، ئۇ يەردە

كېينۇبتسپ، ئاكسىنىڭ خەتلىرىنى شىلدىرلىتىپ ئوقۇغىنىنى، ئۇ‌ھ تارتقىنىنى ئاڭلاپ تۇراتتى. كېيىن ئاكىسى جىم بولۇپ قالدى. داشا قۇلاق سالدى.

ــ ناشتا قىلدىڭمۇ، قانداق؟ــ دەپ تۇيۇقسىزدىن سورىدى ئاكىسى، ــ قوسىغىڭ ئاچ بولسا، يۈر، شپاڭغا بارىمىز. شۇ چاغدا داشا: "كاتەدىن كوڭىلى قالغان بولسا كېرەك" دەپ ئويلىدى. كېيىن قالپىغىنى ئىككى قوللاپ كىيدى-دە، پارىژغا بېرىش توغرىسىدىكى سوزنى ئەتىگە قالدۇرۇشنى قارار قىلدى.

نىكولاي ئۇۋانوۋىچ شىپاڭغا يەرگە قاراپ ئۇنچىقماي باردى، ئەمما داشا: "قانداق، چومۇلۇپ باققانمۇ؟" دەپ سورىغاندا، ئۇ كەيپى چاغلىق بىلەن بېشىنى كوتەردى-دە، بۇ يەردە چومۇلىگەندە كىيىدىغان كىيىمگە قارىشى كۆرەڭچى جەمىيەت قۇرۇلغانلىغىنى، بۇ جەمىيەتنىڭ ئاساسەن، ساقلىقنى كۈچەيتىش مەقسىدىدە كۆرەش ئېلىپ بېرىۋاتقانلىغىنى سوزلەپ بەردى.

ــ ئۇزۇڭ ئويلاپ باققىن: بۇ يەردە بىر ئاي چومۇلگەن كىشىنىڭ تېنىگە شۇ مەزگىل داۋامىدا سۇنئى رەۋىشتە تەتبىق قىلىنغان يوتقا قارىغاندا خېلى كوپرەك يوت سىڭىدىكەن. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، تېنىڭگە قۇياش نۇرلىرى، قىزىغان قۇمنىڭ ئىسسىغىمۇ كىرىدۇ. بىز ئەرلەرغۇ مەيلى، كالتا ئىشتان كىيىۋالساقلا بولىۋېرىدۇ، ئەمما ئايالالارنىڭ تېنىنىڭ ئۇچتىن ئىككى قىسمى دىگۈدەك يېپىق تۇرىدۇ. بىز بۇنىڭغا قارىشى كەسكىن كۆرەش باشلىدۇق... يەكشەنبە كۈنى مەن بۇ توغرىدا لېكسىيە ئوقۇيمەن.

ئۇلار دېڭىز ياقىلاپ، دولقۇن كۈچىيە سىلىقلىنىپ كەتكەن قۇلۇلە قېپىدا سېلىنغان، ساپ-سېرىق، دۇخاۋدەك يۇمشاق قۇمدا

كېتىپ باراتتى. سەل نېرىراقتا كوپۈپ كېلىپ يەنە قايتىپ كېتىدىغان كىچىك دولقۇنلار ئۈستىدە بېشىغا قىزىل چومۇلۇش بوكى كىيگەن ئىككى قىز يۈزلىرىنى ئاپتاپقا قاخلاپ ياتاتتى.

— بىزنىڭ ھەمايىچىلىرىمىز، — دېدى نىكولاي ئۇئانوۋىچ جىددى ئاھاڭدا قىزلارنى كورسىتىپ. داشانىڭ يۈرىگىدە ھاياجانلىنىش، خاۋاتىرلىنىش سەزگۈسى بارغانسېرى كۈچەيىپ باراتتى. داشادا بۇ سەزگۈ قارا كېمىنى كورگەن چاغدا باشلانغان ئىدى.

داشا توختاپ، سۇنىڭ قوۋىنى يالاپ، ئۈشىشاق-ئۈشىشاق ئىز قالدۇرۇپ، يەنە قايتىپ كېتىشىگە قاراپ تۇردى، سۇنىڭ يەرنى سلاپ-سىپىشى شۇ قەدەر يېقىملىق ۋە مەڭگۈ بولۇپ كورۇنەتتىكى، ھەتتا داشا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، قوللىرىنى سۇغا سېلىپمۇ كوردى. كىچىككىنە بىر ياپىلاق قىسقۇچ پاقا قوۋىنى توزۇتۇپ، بىر چەتكە ئېتىلدى-دە، دېڭىزغا كىرىپ كەتتى. كېلىپ ئۇرغان دولقۇن داشا-نىڭ بىلىگىنى جەينىگىگىچە سلاپ ئوتتى.

— سېنىڭدە قانداقتۇر بىرەر ئۆزگىرىش بولغان، — دېدى نىكولاي ئۇئانوۋىچ كوزلىرىنى قىسىپ قاراپ، — يە تېخىمۇ چىرايلىق بولغانسەن، يە بولمىسا ئورۇقلىغانسەن، ياكى ئەرگە چىقىش ۋاقتىڭ بولۇپ قالغان.

داشا بۇرۇلۇپ، ئۇنىڭغا غەلىتە قاراپ-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىنىمۇ سۇرتمەستىن، شىپاڭ تەرەپكە قاراپ ماڭدى. شىپاڭدىن ئاشقى رولنى ئالغۇچى شىلەپىسىنى ئۇلارغا پۇلاڭلىتىپ تۇراتتى.

ئۇلار داشانى قېتىق ۋە گوشنان بىلەن مېھمان قىلىشتى. شامپان ھارىغى ئىچكۈزۈشتى؛ ئاشقى رولنى ئالغۇچى تۇرۇپ-تۇرۇپ ئوزىدىن-ئوزى "ياپىر، نەقەدەر گۈزەل-ھە!" دەپ ئېسىنى يوقىتىپ،

داشاغا تىكىلەتتى ـ دە، يەنە ئۇنىڭ ئەتراپىدا ھولۇقۇپ يۇرۇشكە باشلايتتى، تىياتر مەكتۇبنىڭ ئاۋازىنى ئەتەيلەپ بوغۇپ سوزلەـ گۈچى ئوقۇغۇچىلىرىنى باشلاپ كىلىپ، داشاغا تونۇشتۇراتتى. نىكولاي ئۇۋانوۋىچ "ئوزىنىڭ داشوركىسى"نىڭ شۇنداق مۇۋەپپەقـ يەتكەن ئىبرىشىددىن چەكسىز خوشال بولاتتى.

داشا ۋىنو ئىچەتتى، كۆلەتتى، كىملەرگىدۇر قولىنى سويدۇرەتتى، دولقۇنلىنىپ ھاياجانلانغۇچى كوك دېڭىزدىن كوزلىرىنى ئۈزمەي قارايتتى. "بەخت مانا شۇ" دەپ ئويلايتتى.

ئۇلار چومۇلۇشتى، كېيىن بىر پەس سەيلە قىلىپ يۇرۇشۇپ، مېھمانخانىغا كەچلىك غىزالىنىشقا كېتىشتى. قاۋاقخانىنىڭ ئىچى ۋالڭـ چۇڭ ئاۋازغا تولغان، چىراقلار يېقىلىپ، چىرايلىق بىزىنۇپتىلىگەن ئىدى. ئاشىق رولىنى ئالغۇچى مۇھەببەت توغرىسىدا يۇرەكتىن چىقىرىپ نۇرغۇن سوزلىدى. نىكولاي ئۇۋانوۋىچ داشاغا قاراپ ئولتۇرۇپ، كوپ ئىچتى، يۇرىگى قايغۇـھەسرەت بىلەن تولدى. داشا بولسا دەرىزە پەردىسىنىڭ ئارىسىدىن سەل نېرىراقتا گايىدا پەيدا بولۇپ، گايىدا غايىپ بولۇپ تۇرغان قانداقتۇر كولەڭگىلەرنى كورۇپ ئولتۇراتتى. ئاخىر، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، قىرغاقتا چىقتى. مىڭ بىر كېچە چوچەكلىرىدىكىگە ئوخشاش، سۈتتەك ئاق، دوملاق ۋە ناھايىتى يېقىن كورۈنگەن ئاي دېڭىزنىڭ ئاق ئوتتۇرىسىغا ھىساپسىز كوپ كۆمۈش تىيىن سەپكەندەك، يول سالغان ئىدى. داشا ئىككى قولىنىڭ بارماقلىرىنى بىر بىرىگە چەمبىرەك قىلىپ، سىقىپ قارسىلدىتاتتى.

نىكولاي ئۇۋانوۋىچنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان داشا قىرغاقنى ئىبرىنـ چەكلىك بىلەن يالاپ تۇرغان سۇنى بويلاپ چاپسان مېڭىپ ئۇزاقـ

لاشتى. قۇمدا بىر خوتۇن كىشى ئولتۇراتتى، بىر ئەر كىشى بولسا ئۇنىڭ تىزىغا بېشىنى قويۇپ ياتاتتى، قاپ-قارا بولۇپ كورۇنگەن سۇنىڭ يالتىرىغان دولقۇنلىرى ئارىسىدا بىر كىشىنىڭ بېشى ئۇزۇپ يۇرەتتى، بۇ كىشىنىڭ ئاي نۇرى ئەكس ئەتكەن كوزلىرى داشاغا تىكىلىدى-دە، خىلىغچە كۆزىتىپ قالدى. نېرىدا يەنە ئىككى كىشى قۇچاقلىشىپ تۇراتتى: ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئوتكەندىن كېيىن، داشا-نىڭ قۇلىغا قاتتىق تىن ئېلىش ۋە سويۇشۇش ئاۋازى ئاڭلاندى.

يىراقتىن: "داشا، داشا!" دەپ چاقىردى بىركىم. داشا قۇمدا ئولتۇردى-دە، جەينىگىنى تىزىغا قويۇپ، ئىڭىگىنى ئالقىنى بىلەن تىرەپ تۇردى. ئەگەر ھازىر ئۇنىڭ ئالدىغا تېلېگىن كېلىپ، يېنىدا ئولتۇرسا، بېلىدىن قۇچاقلاپ، ئاستا ۋە قوپال ئاۋازى بىلەن: "سەن مېنىڭكىمۇ؟" دىسە، "سېنىڭكى" دەيتتى جەزمەن.

قۇم دوڭنىڭ ئارقىسىدا ئوڭدا ياتقان بىر كىشىنىڭ تېنى قىمىر-لىدى، ئۇ بېشىنى توۋەن ئېگىپ، ئاي نۇرى جىمىرلاپ تۇرغان دېڭىز يولىغا ئۇزاق قارىدى-دە، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، خۇددى جانسىز ئادەمدەك، داشانىڭ يېنىغا ھەسرەت چەككىنىچە كەلدى. داشا ئۇنىڭ بېسىنوۋ ئىكەنلىگىنى تونۇدى، يۈرىگى دۇپۇلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى.

داشا ئۇچۇن كونا دۇنيانىڭ ئاخىرقى كۇنلىرى شۇ يوسۇندا باشلاندى. پەسىيەپ بېرىۋاتقان يازنىڭ جەزىرىمە ئىسسىغى، خوشال-خوراملىق ۋە تەشۋىشسىز سەزگۇلەر بىلەن تولغان بۇ كۇنلەرنىڭ ئوزىمۇ ئاز قالغان ئىدى. ئەمما كىلىچەك كۇنىمزمۇ ئۇزاقتىكى كوكۇمتۇل تاغ چوققىسىدەك يورۇق بولىدۇ دەپ قاراشقا ئادەتلەنگەن كىشىلەر، ھەتتا ئەقىللىق ۋە ئۇزاقنى كورىدىغان

كىشىلەرمۇ كەلگۈسى كۈنلىرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىغىنى بىلمەيتتى. رەھمۇ-رەڭ، ھەر خىل خۇش پۇراقلار، تۇرمۇشنىڭ ھەممە لەززەت-لىرى بىلەن بولغان بۇ ۋاقىتنىڭ ئارقىسىدا قاپ-قاراڭغۇ زىمىستانلىق ياتاتتى... بۇ زۇلمەتنى كېسىپ ئوتىدىغان كوز نۇرىمۇ، سەزگۈمۇ، پىكىرمۇ يوق ئىدى؛ ياۋايى ھايۋانلار گۈلدۇرمامنىڭ يېقىن كېلىشىنى قانداق سەزگۈ بىلەن سەزسە، باستۇرۇپ كېلىۋاتقان پالاكەتنىمۇ شۇنداق سەزگۈ بىلەن سېزىدىغانلار ئىنتايىن ئاز ساندا بولسا كېرەك. بۇ سەزگۈ ھىچكىم چۈشىنىپ بولمايدىغان ئەندىشىلىك سەزگۈ ئىدى. شۇ ۋاقىتتا قانداقتۇر تەنتەنىلىك، قەھرۇ-غەزەبلىك ئاشقان ۋە تاقەتسىزلەنگەن، ئەمما كىشىنىڭ كوزىگە كورۈنمەيدىغان پالاكەت يەر يۈزىنى قاپلاشقا باشلىغان ئىدى. بۇ پالاكەت قۇياش نۇرىنى غەرپتىن شەرققىچە، شىمالدىن جەنۇپقىچە قاپلاپ، كونا خوشال-خورام ۋە گۈنالىق تۇرمۇشنى ئوز كولەڭگىسى بىلەن قارا قىلىۋەتكەن ئىدى.

13

بىسسونوۋ ھەر كۈنى دېگىز بويىدا ياتاتتى. ئۇ ئايالىنىڭ ئاپتاپ قارايتىۋەتكەن ۋە خۇش چاخچاق يۈزلىرىگە، ئەرلەرنىڭ مىسقا ئوخشاپ كەتكەن قىپ-قىزىل ۋە ھاياجانلىق يۈزلىرىگە قارىغانسېرى ئوز يۈرىگىنىڭ خۇددى بىر پارچە مۇزدەك سوۋۇپ ياتقىنىنى ئەلەم بىلەن سېزەتتى. ئۇ دېگىزغا كوز تىكىپ يېتىپ، مانا شۇ دېگىز

مىڭ-مىڭ يىللاردىن بۇيان شاقىراپ كېلىپ، ئۇزىنى قىرغاقىقا ئۇرماقتا؛ قىرغاقمۇ بىر ۋاقىتلاردا ئادەمسىز ئىدى، ھازىر بولسا ئادەملەرگە تولغان، بىر ۋاقىتلار كېلىپ ئادەملەرمۇ ئولۇپ كېتىدۇ، قىرغاق يەنە بوشاپ قالىدۇ، دېگىز بولسا ھەمىشە دولقۇنلىنىپ تۇرىدۇ، دەپ ئويلايتتى. ئۇ بۇ ئويلارنى ئويلاپ، يۈزى پۈرۈلۈپ، ئىككى قولى بىلەن قۇلۇنى شاكاللىرىنى بىر يەرگە يىغىپ، ئوچۇپ قالغان تاماكىسىنى ئۇلارنىڭ ئىچىگە كومۇپ قويۇاتتى. كېيىن سۇغا چۈشۈپ چومۇلەتتى. ئۇنىڭدىن كېيىن ھورۇنلۇق بىلەن تاماق يەيتتى-دە، يېتىپ ئۇخلايتتى.

تۇنۇگۈن كەچتە ئۇنىڭدىن سەل نېرىراقتىكى قۇمغا بىر قىز كېلىپ، دېگىز ئۈستىگە چۈشكەن ئايىنىڭ ئەكسىگە ئۈزاق قاراپ ئولتۇردى: قىزدىن بىنەپشەگۈل پۇرىغى كېلەتتى. بىسىنوۋنىڭ قېتىپ قالغان مىڭسىگە كونا بىر خاتىرە كېلىپ چۈشتى. بىسىنوۋ بىر ئورۇلدى-دە، "يېتەر ئەمدى، بۇ قارماقىقا ئىلىنماي، بىرىپ ئۇخلاش كېرەك" دەپ ئويلىدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ، مېھمانخانىغا كەتتى.

داشا شۇ ئۇچرىشىشتىن كېيىن قورقۇپ قالدى. ئۇ پېتىرىبۇرگ ھاياتى، تىنچسىز كېچىلەر مەڭگۈ يوقالدى، ئۇز خىيالىغا مەلۇم بولمىغان يولار بىلەن كىرىۋالغان بىسىنوۋمۇ ئونتۇلدى دەپ ئويلايتتى.

ئەمما بىسىنوۋنىڭ بىر قارىشى، ئۇنىڭ ئايدىڭ كېچىدە ئوتۇپ قېلىشى داشانىڭ كونا ھىسلىرىنى يەنە ئويغاتتى؛ ئەمما بۇ ھىسلار خىرە، ئېنىق بولمىغان كەچۈرمىلەر ئەمەس، بەلكى ئېنىق، قۇياش قىزىغىدەك قىزغىن تىلەك ئىدى: داشا بۇ ئادەمنى سىلاپ-سىپاشقا

تەشنا ئىدى. ئۇنى ياخشى كورۇشىنى، قينىلىپ، ئازاپ چېكىپ يۇرۇشنى، ئۇزاق ئويلىنىپ يۇرۇشنى ئەمەس، بەلكى ئۇنىڭغا پەقەت بىرلا قېتىم يېقىنلىشىشنى خالايتتى.

ئۇ ئاينىڭ نۇرلىرى سۈتتەك ئاپاق قىلىپ يورۇتقان ئاپاق ئويدە ئاپاق ئورۇندا ئولتۇرۇپ، يۈمشاق ئاۋاز بىلەن:

ــ ئاھ، خۇدايىم، خۇدايىم، ئەمدى نېمە قىلىمەن ـ ھە؟ ــ دەيتتى.

ئەتىگەنلىگى سائەت ئالتىدىن ئوتكەندە داشا دېڭىز بويىغا بېرىپ يېشىنىپ، سۇغا تىزىغچە كىردى ۋە ئەتراپقا قارىدى. دېڭىزنىڭ رەڭگى ئۈزگەرگەن بولۇپ، ئاچ كوك تۈستە ئىدى، بەزى يەرلىرى دولقۇنلىنىپ تۇراتتى. سۇ گايىدا ئۇنىڭ تىزىدىن يۇقۇرىغا چىقىپ، گايىدا يەنە پەسكە چۈشەتتى. داشا ئىككى قولىنى ئالدىغا سوزدى ـ دە، لەززەتلىك سوغاق سۇغا يېتىپ، ئۇزۇپ كەتتى؛ كېيىن ئۇزىنى خېلى يېنىك سېزىپ، ئۇستىگە پاخپاق خالات كىيدى ـ دە، قىزىشقا باشلىغان قۇمدا سوزۇلۇپ ياتتى.

"ئۇان ئىلئىچنىلا ياخشى كورىمەن" دەپ ئويلايتتى ئۇ مەڭزىنى سوغاق بىلىگىگە قويۇپ يېتىپ. "ئۇان ئىلئىچنى ياخشى كورىمەن. ئۇنىڭ بىلەن يۇرسەم، ھەر ۋاقىت پاك ـ ساغلام ۋە خوشال يۇرىمەن. خۇداغا شۈكۈر، ئۇان ئىلئىچنى ياخشى كورىمەن. ئەنە شۇنىڭغا تېگمەن."

ئۇ كوزلىرىنى يۇمۇپ ئۇخلاپ قالدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى سۇمۇ ئۇنىڭ ئوي ـ پىكىرلىرىگە قوشۇلغاندەك بولۇپ، ئۇنىڭغا جۇر بولۇپ دەم ئالاتتى.

بۇ ئۇيقۇ ناھايىتى لەززەتلىك ئىدى. داشا تېنىنىڭ ئىلىق

قۇمدا راھەتلىنىپ ياتقانلىغىنى ئۇيقۇسىدىمۇ سېزەتتى. ئۇ ئۇخلىغاندىمۇ ئۇزۇنگە ئۇزى ناھايىتى ياقاتتى.

كەچقۇرۇندا ئاپتاپ قاينىمى تاپ-تازا، قىپ-قىزىل شولىلار ئىچىگە چومۇپ كېتىۋاتقان بىر چاغدا داشا بېسىنوۋۇنى ئۇچراتتى. بېسىنوۋ ياۋا ئوت ئوسۇۋاتقان تەپ-تەكشى دالادىن سېلىنغان يالغۇز ئاياق يول ئۇستىدىكى بىر چوڭ تاش ئۇستىدە ئولتۇراتتى. داشا بۇ تەرەپكە ئايلىنىپ يۇرۇپ كېلىپ قالغان ئىدى؛ ئەمدى بېسىنوۋۇنى كورۇپ توختىدى؛ كەينىگە بۇرۇلۇپ قاچماقچى بولغان ئىدى، بىراق ئەتىگەنكى يېنىكلىگى يەنە يوقىلىپ، ئاياقلىرى ئېغىر-لىشىپ، خۇددى يەرگە قېقىلغاندەك تۇرۇپ قالدى؛ ئۇ بېسىنوۋۇنىڭ بۇ ئۇچرىشىشتىن ھېچ ئەجەپلەنمەي، ئۇنىڭ ئالدىغا مېڭىپ كېلىشىگە، چېغ شىلەپىسىنى ئېلىپ، مونا‌خىلاردەك، بېشىنى ئېگىپلا سالام بېرىشىگە پىشانە تېگىدىن قاراپ تۇراتتى.

ــ تۇنۇگۈن مەن خاتا قىلماپتىمەن، داريە دىستىرىيېۋنا، دېگىز بويىدىكى سىزمىدىگىز؟

ــ ھەئە، مەن ئىدىم...

بېسىنوۋ يەرگە قارىغىنىچە جىم تۇردى، كېيىن داشانىڭ يېنىدىن ئوتۇپ، دالىغا قاردى.

ــ قۇياش پېتىۋاتقانىدا بۇ دالادا ئوزەڭنى خۇددى چولدە يۈرگەن كىشىدەك سېزىسەن. بۇ تەرەپلەرگە ھېچكىم كەلمەيدۇ. ئەتراپىنى ئوتلار، تاشلار باسقان... گۈگۈم چۈشكەندە يەر يۈزىدە ھېچكىم قالمىغاندەك بولىدۇ...

بېسىنوۋ ئاپپاق چىشلىرىنى ئاستا ئېچىپ كۈلدى. داشا ئۇنىڭغا خۇددى ياۋايى قۇشتەك قارايتتى. كېيىن ئۇنىڭ بىلەن بىللە يالغۇز

ئايال يولدىن كەتتى. يولنىڭ ئىككى تەرىپىنى، پۈتۈن ئەتراپىنى ئىگىز-ئىگىز ياۋايى ئوتلار بېسىپ ياتاتتى؛ ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئاي نۇرىدىن يەرگە خىرە كولەڭگە تاشلايتتى. ئۇلارنىڭ بېشى ئۇستىدە ئىككى شەپەرەڭ ئۇچۇپ يۈرەتتى.

ــ قىلتاق، قىلتاق... قىلتاقتىن ھېچ قەيەرگە قېچىپ قۇتۇلالمايدۇ كىشى، ئۇلار سېنى جەلپ قىلىدۇ، ئۇزىگە تارتىدۇ، يولدىن ئازدۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن يەنە ئالدىنىپ قالسەن. قارا ئاغا، قانداق ھىلە-گەرلىك بۇ-ھە، ــ دېدى بېسىنوغۇ ھاسىسى بىلەن پەس كورۇنۇپ تۇرغان ئايىنى كورسىتىپ، ــ ئۇ كېچىچە تور توقۇپ چىقىدۇ، مانا بۇ يالغۇز ئايال يول كېچىك ئىبرەت بولۇپ كورۇنىدۇ، ھەر بىر دەرەخ قۇشلار بىلەن لىق تولغاندەك تۇيۇلىدۇ، ھەتتا مۇرىدىمۇ چىرايلىق، خوتۇن كىشىنىڭ چىرايى سىرلىق بولۇپ كورۇنىدۇ. بەلكى، شۇنداق بولغىنىمۇ دۇرۇس بولار؛ پۈتۈن دانالىق ئالداشتا بولسا كېرەك...سىز قانداق بەختلىك-ھە، دارىيە دىتىرىيېۋنا، قانداق بەختلىك سىز...

ــ بۇنىسى نىمىشقا ئالداش بولىدىكەن؟ مېنىڭچە، بۇنىڭدا ھېچقانداق ئالداش يوق. ئاينىڭ يورۇغى چۈشىدۇ، خالاس، ــ دېدى داشا.

ــ ئەلۋەتتە، دارىيە دىتىرىيېۋنا، ئەلۋەتتە!... "بالىلاردەك ساددا بولۇڭلار". ① ئالداش ــ بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىغا ئىشەنمەسلىگىمىدە،

---

① «ئىنجىل»دا مۇنداق سوزلەر بار: "مەن سىلەرگە ھەقىقى يوسۇندا ئېيتايكى، ناۋادا سىلەر بالىلاردەك ساددا بولالمىساڭلار، جەننەتكە كىرەلمەيسىلەر. شۇڭا ئۆزىنى بالىلاردەك كەمتەر تۇتقانلا كىشى جەننەتتە ھەممىدىن ئۇلۇغ ھىسابلىنىدۇ." ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئەمما، "يىلانىدەك ئەۋرىشىم بولۇڭلار"① دىگەن سوزمۇ بار. بۇ ئىككىسىنى قانداق قىلغانىدا بىر بىرىگە قوشقىلى بولىدۇ؟ بۇنىڭ ئۈچۈن نېمە قىلىش كېرەك؟... مۇھەببەت قوشىدۇ دەيدىغۇ؟ سىز قانداق دەپ ئويلايسىز؟

ــ بىلمىدىم. مەن بۇ ھەقتە ھېچ نەرسە ئويلىمىغان.

ــ مۇھەببەت دىگەن قايسى ئىقلىمدىن كېلىدۇ؟ ئۇنى قانداق كەلتۈرگىلى بولىدۇ؟ ئۇنى جەلپ قىلىش ئۈچۈن قانداق سوزلەرنى ئېيتىش كېرەك؟ توپىدا يېتىپ، "ئاھ خۇدا ماڭا مۇھەببەت ئەۋەتكەيسەن!" دەپ يالۋۇرۇش كېرەكمۇ؟...ــ ئۇ چىشىنىڭ ئېقىنى كورسىتىپ، ئاستاغىنا كۈلدى.

ــ مەن ئۇ ياقتا بارمايمەن، ــ دىدى داشا، ــ دېگىز بويىغا بارىمەن.

ئۇلار ئارقىغا قايتىپ، ئوت ئۈستىدىن مېڭىپ، قۇم توپىگە قارىپ كېتىشتى. بىردىنلا بېسىونوۋ يۈمشاق ۋە ئاستا ئاۋاز بىلەن سوزلىدى:

ــ پېتېربۇرگدا مېنىڭ ئويۇمگە كېلىپ ئېيتقان سوزىگىنىڭ ھەر بىرى يادىمدا، ئەنە شۇ ۋاقىتتا مەن سىزنى قورقۇتۇۋەتكەن ئىدىم. (داشا ئالدىغا قارىپ، ئىلدام مېڭىپ باراتتى.) ئەنە شۇ ۋاقىتتا يۈرەكلىرىم ئويناپ كەتكەن ئىدى... سىزنىڭ ھەددىدىن تاشقىرى، ئارتۇقچە چىرايىڭىز ئەمەس، ياق... تىل بىلەن ئىپادىلەگۈسىز ئاۋازىڭىز پۈتۈن ۋۇجۇدىمنى كېسىپ ئوتكەن ئىدى. مەن

① «ئىنجىل»دا مۇنداق دىيىلگەن: "مەن سىلەرنى ئەۋەتىمەن، قويلار بورە توپىغا كىرگەندەك كىرىسىلەر، دىمەك، سىلەر يىلانىدەك ئەۋرىشىم بولۇشۇڭلار، كەپتەردەك يۇۋاش بولۇشۇڭلار كېرەك." ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئەنە شۇ ۋاقىتتا سىزگە قاراپ ئولتۇرۇپ، پۈتۈن كۆڭلۈمنى سىزگە بەرسەم، ئۆزەم نامرات، گادای بولسام، سىزنىڭ نۇرىڭىزدا ئېرىپ كەتسەم ــ نەجادىم شۇنىڭدا، دەپ ئويلىدىم... ياكى سىزنىڭ قەلبىڭىزنى ئىگەللەپ، چەكسىز باي بولۇپ يۇرۇشۇمنۇ ئېھتىمال... ئويلاپ كورۇڭ، داريە دىترىيېۋنا، مانا ئەمدى ئۇزىڭىز كەلدىڭىز، مەن بۇ تېپىشماقنى تېپىشىم كېرەك!

داشا ئۇنىڭدىن ئاۋال قۇم توپىگە يۇگۇرۇپ چىقتى. سۇ يۇزىدە خۇددى بېلىق قاسراقلىرىدەك پارقىراپ تۇرغان ئايىنىڭ شولىسى دېڭىزنىڭ نېرىقى چېتىگە بېرىپ ئۇزۇلەتتى ۋە شولا ئۇزۇلگەن ئۇيۇق نۇرلىنىپ تاۋلىناتتى؛ داشا كوزلىرىنى يۇمۇپ، "خۇدايىم، مېنى ئۇز پانايىڭدا ساقلىغايسەن" دەپ ئويلىدى، ئۇنىڭ يۇرىگى قاتتىق سوقماقتا ئىدى. بېسىلونۇۋ ھاسىسىنى بىرنەچچە قېتىم قۇمغا سانچىدى.

ــ ئەمما بۇنى بىر ياقلىق قىلىش كېرەك، داريە دىترىيېۋنا...بۇ ئوتتا ئىككىمىزدىن بىرىمىز كويۇپ تۇگىشىمىز كېرەك... سىزمۇ... مەنمۇ؟... ئويلاپ، جاۋاپ بېرىڭ...

ــ گېپىڭىزنى چۈشىنەلمىدىم، ــ قوپاللا جاۋاپ بەردى داشا.

ــ بار ـ يوقىڭىزنى بېرىپ، كويۇپ پۈتكىنىڭىزدىن كېيىنلا ھەقىقى ھايات كەلگەنلىگىنى بىلىسىز، داريە دىترىيېۋنا... شۇ ئاي نۇرى بولمىسا، ھەۋەسمۇ بىر تېيىن. دانالىق كېيىن كېلىدۇ. بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت قىزلىق بەلۋېغى يېشىلسە بولىدۇ.

بېسىلونۇۋ مۇزدەك قولى بىلەن داشانىڭ قولىدىن تۇتۇپ، ئۇنىڭ كوزلىرىگە تىكىلدى. داشانىڭ كوزلىرىنى يۇمۇشتىن باشقا ئىلاجى قالمىغان ئىدى. ئۇزاققا سوزۇلغان جىمجىتلىقتىن كېيىن، بېسىلونۇۋ

مۇنداق دېدى:

ــ يۇرۇڭ، ياخشىسى، ئۇي-ئويمىزگە بېرىپ ياتايلى. سوزلەشـ-تۇق، مەسلىنى ھەر تەرەپـلىمە مۇھاكـمە قىلـدۇق، ۋاقىتـمۇ كەچ بولدى...

بېسسونوۋ داشانى مېھمانخانـسىغچە ئۇزىـتىپ قويۇپ خوشلاشتى، شىلەپىسىنى يەلكىسىگە سۇرۇپ، سەيلە قىلىپ يۈرگۈچىلەرنىڭ خىرە كولەڭگىلىرىگە تىكىلىپ-تىكىلىپ، سۇ بويلاپ كەتتى. ئۇ تۇيۇقسىز-دىن توختـىدى، ئاق شال رومال ئورىـغان ئـىگىز بويـلۇق خوتۇن تەرەپكە قاراپ ماڭدى، بېسسونوۋ ھاسسىنى يەلكىسىدىن ئاشۇرۇپ، ئىككى ئۇچىدىن تۇتۇۋالدى.

ــ سالام، نىنا، ــ دېدى ئۇ.

ــ سالام.

ــ ذېڭىز بويىدا يالغۇز نېمە قىلىۋاتىسەن؟

ــ شۇنداق، ئوزەملا تۇرۇۋاتىمەن.

ــ نېمىشقا يالغۇز تۇرىسەن؟

ــ يالغۇز بولغانلىغىم ئۈچۈن يالغۇز تۇرۇپـتىمەن-دە، ــ دېـدى چارودېيۇا ئاستا ۋە ئاچچىق بىلەن.

ــ مېنىڭدىن ھازىرمۇ خاپىمۇسەن؟

ــ ياق، ئەزىزىم. خاپىلىغىم بۇرۇنلا يانغان.

ــ نىنا، يۇر، مېنىڭكىگە بارايلۇق.

ئۇ بۇ گەپنى ئاڭـلاپ، بېشىنى كوتەردى-دە، خېلـىغچە گەپ قىلمىدى، كېيىن تىترەك ۋە روشەن ئاۋاز بىلەن:

ــ سارالك بولدۇڭمۇ؟ ــ دېدى.

ــ سارالك بولغىنىمنى بىلمىگەنمىدىك؟ ــ بېسسونوۋ ئۇنىڭ قولتۇغـ-

دىن تۇتقان ئىدى، خوتۇن قولىنى زەردە بىلەن تارتىۋالدى-دە، ئۇنىڭ يېنىدا بىللە كەتتى.

ئەتىگەنلىكى نىكولاي ئىۋانوۋىچ داشانىڭ ئىشىگىنى تاقىلدىتىپ ئويغاتتى:

ــ دانيۇشا، تۇر، جېنىم، قەھۋا ئىچىمىز.

داشا ئاياقلىرىنى كارۋاتتىن چۈشۈرۈپ، پاپياق ۋە بەتىنكىلىرىگە قارىدى، ھەممە يېقى چاڭ. بىرەر پالاكەت روي بەردىغۇ، دەپ ئويلىدى ئۇ، ياكى يەنە ئەسكى چۈش كورۇپ چىقتىمۇ؟ ياق، بۇ ــ چۈشتىنمۇ يامان نەرسە ئىدى. داشا نېرى-بېرى كىيىنىپ، چومۇلۇشكە كەتتى.

بىراق ئۇنى سوۋ ھاردۇردى ۋە ئاپتاپ كويدۇردى. ئۇ ئۇستىگە پاخپاق خالاتنى كىيىپ، يالىڭاچ تىزلىرىنى قۇچاقلاپ ئولتۇرۇپ، بۇ يەردە بىرەر بالاغا يولۇقمىغىيتتىم دەپ ئويلىدى.

"ئەقىلسىزمەن، ئۆزۈم قورقۇنچاق، ئېرىنچەكمەن. نۇرغۇن نەرسىلەرنى خىيال قىلمەن. نېمىنى خالىغىنىمنى ئۆزەمگە بىلمەيمەن. ئەتىگەنلىكى بىر نەرسە خالىسام، كەچقۇرۇنلۇغى باشقىسىنى خالايمەن. ئۆزۈم يامان كورگەن تائىپىدىنمەن".

داشا بېشىنى ئېگىپ، دېڭىزغا قاراپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ كوزلىرى ياشقا تولدى، شۇنچىلىك كوڭلى بۇزۇلۇپ، يۇرىگى سىقىلغان ئىدى.

"ساقلاپ كېلىۋاتقىنىمغۇ ئەرزىيدىغان غەزىنە ئەمەسقۇ، ئۇ كىمگە كېرەك؟ ھېچكىمگە كېرىگى يوق. چىن يۈرەكتىن ياخشى كورگەن كىشىم يوق. دېمەك ئۇنىڭ ئېيتقىنى توغرا ئىكەن-دە: ۋۇجۇدىڭنى ئوتقا تاشلاپ، كويدۇرۇۋېتىش كېرەك ئىكەن، كېيىن ئەقلىڭ جايىغا

چۇشكىنى توغرا ئىكەن-دە. ئۇغۇ چاقىردىغۇ، ئۇنىڭغا بۇگۈن كەچقۇ-رۇنلا بېرىش كېرەك-تە، ئۇنىڭغا... ۋاي، ياق، بارمايمەن!..."

داشانىڭ تېنى قىزىپ كەتتى، يۈزىنى تىزىغا قويۇپ ئولتۇردى. شۇنىڭدىن بۇيان ئىككى ياقلىما ياشاشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىگى ئېنىق ئىدى. ئارتۇقچە چىداپ بولمايدىغان قىزلىقتىن قۇتۇلۇش كېرەك، ئاخىر، يە بولمىسا مەيلى، بىرەر پالاكەت كېلىپ چىقسۇن.

ئۇ دېگىز بويىدا قايغۇرۇپ ئولتۇرۇپ، ئويلايتتى:

"يەرەز قىلايلى، مەن بۇ يەردىن ئاتامنىڭ ئالدىغا كېتەرمەن. يەنە ئەنە شۇ چاڭ-توپا، يەنە خىرە چۈشلار... كۆزمۇ كېلەر. ئوقۇش باشلىنار. كۆنىگە ئون ئىككى سائەتلەپ ئىشلەشكە توغرا كېلىدۇ. قېرىپ سەتلىشىپ كېتىمەن. خەلقارا قانۇننى يادقىمۇ بىلىپ ئالارمەن. كېيىن، تېرىكىدىن تىكىلگەن يۇپكا كىيىپ يۈرىدىغان بولىمەن. ھورمەتلىك قانۇنشۇناس بۇلاۋنا بولىمەن. ئەلۋەتتە، بۇ ياخشى يول ئەمەس".

داشا تېنىگە يېپىشقان قۇمنى سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئۆيگە كىرىپ كەتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ شايى كېچىلىك كىيىپ، دالاندا ئاناتول فرانسىنىڭ ئوقۇش چەكلەنگەن رومانىنى ئوقۇپ ئولتۇراتتى. داشا ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، كىرىسلودا ئولتۇردى ۋە ئايغىدىكى بەتنىكسىنى ئوينىتىپ، خىيال ئىچىدە دېدى:

— سېنىڭ بىلەن كاتە توغرىسىدا سوزلەشمەكچى ئىدىم.

— ھە، ھە، خوش.

— بىلەمسەن، نىكولاي، خوتۇن كىشىنىڭ تورمۇشى، ئومۇمەن، قىيىن ۋە مۇرەككەپ بولىدۇ. ئون توقىقۇز ياش بولسىمۇ ئۆزىنى قاياقتا قويۇشنى بىلمەي قالىدۇ.

— سەن قۇراملىق كىشى، داشا، كوپ ئويلاپ ئولتۇرماي، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن ياشىشى كېرەك. كوپ ئويلاۋەرسەك، قۇرۇق قالىسەن، كورمەمدىغان ناھايىتى چىرايلىق قىز بولۇپ كەتكىنىڭنى.

— دەيدىغىنىڭ يەنە شۇ، نىكولاي، سېنىڭ بىلەن سوزلىشىشمۇ پايدىسىز. دائىم ئارتۇقچە ۋە كېرەك بولمىغان گەپلەرنى قىلغىنىڭ قىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ كاتە سېنى تاشلاپ كېتىپ قالغان ـ دە.

نىكولاي ئۇنىۋېرسىتېتنى كۇلدى، ئاناتول فرانسىنىڭ رومانىنى قويۇپ، يوغان قوللىرىنى يەلكىسىگە تاشلىدى.

— كۆز يامغۇرى يېغىشى بىلەن، قۇش ئۇۋىسىغا ئوزى ئۇچۇپ كېلىدۇ. يادىڭدىمۇ، قاناتلىرىنى تازىلىغىنى؟... ھەرنىمە بولسىمۇ، كاتيۇشانى ناھايىتى ياخشى كورىمەن. ئارىمىز ئوچۇق.

— ھە، ھە، ئەمدى گەپنى بۇ ياققا بۇرىدىڭمۇ؟ كاتەنىڭ ئورنىدا بولسام، مەنمۇ شۇنداق قىلغان بولاتتىم...

داشا يامانلاپ، پىشايۋان پەنجىرىسىنىڭ يېنىغا بېرىپ تۇردى.

— تۇرمۇشتىكى جەۋرلەرگە ھەددىدىن تاشقىرى جىددى قارىشىنىڭ زىيان ۋە ئارتۇقچە ئىكەنلىگىنى چوڭ بولغىنىڭدا بىلىسەن، — دىدى نىكولاي ئۇنىۋېرسىتېت، — بۇ نەرسە، يەنى ھەر نەرسىنى مۇرەككەپلەشتۈرۈش سىلەردە، بۇلاۋۇنالاردا كونىدىن ئادەت... مەسىلىگە ئاددىراق قاراش، تەبىەتكە يېقىنراق بولۇش كېرەك...

نىكولاي ئۇنىۋېرسىتېت چوڭقۇر بىر تىنىدى، جىم بولۇپ، تىرناقلىرىغا قاراپ ئولتۇردى. دالان يېنىدىن ۋەلسىپت مىنگەن بىر باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ئوتتى، ئۇ شەھەردىكى پوچتا ئىدارىسىدىن خەت ـ چەك ئېلىپ كېلىۋاتقان ئىدى.

— مەن يېزا ئوقۇتقۇچىسى بولۇشقا كېتىمەن، — دىدى داشا

قاپىغىنى سالغان هالدا.

ـــ نىمىشقا؟ ـــ دەپ سورىدى، شۇ ۋاقىتنىڭ ئوزىدە نىكولاي ئۇۋانوۋىچ.

داشا جاۋاپ بەرمەي، ئويگە كىرىپ كەتتى. داشاغا پوچتىدىن ئىككى پارچە خەت كەلدى: بىرى كاتەدىن، ئىككىنچىسى ئاتىسىدىن. دمترى ستىپانوۋىچ مۇنداق دەپ يازغان ئىدى:

"...ساڭا كاتيۇشانىڭ خېتىنى ئەۋەتتىم. ئوقۇپ چىقتىم، ماڭا ياقمىدى. ماڭا دىسە، بىلگىنىڭلارنى قىلىڭلار دەيمەن شۇ... ئىشلىرىمىزنىڭ ھەممىسى ـــ كونىچە. ھاۋا ناھايىتى ئىسسىق. بۇنىڭدىن تاشقىرى، سېمىيون سېمىيونوۋىچ گوۋەدىننى تۇنۇگۈن لۇكچەكلەر شەھەر بېغىدا تۇتۇۋېلىپ، راسا ئۇرۇپتۇ، سەۋەبىنى زادى ئېيتمايدۇ، يېڭىلىقلارنىڭ ھەممىسى شۇ. ئېيتقاندەك، ساڭا تېلېگىن دېگەن بىر ئادەمدىن ئاتكىرىتكا كەلگەن ئىدى، نەدە قويغىنىمنى ئېسىمگە ئالالمىدىم. ئۇمۇ قىرىمدا بولسا كېرەك، لېكىن چوقۇم قىرىمدا دەپ جەزمەنلەشتۈرەلمەيمەن."

داشا خەتنىڭ ئاخىرقى قۇرلىرىنى دىققەت بىلەن يانداۋرۇپ ـ ياندۇرۇپ ئوقۇپ چىقتى، يۈرىگى قاتتىق ئۇرۇپ كەتتى. كېيىن ئاچچىقى كېلىپ، يەرنى تېپىشكە باشلىدى، "'قىرىمدا بولسا كېرەك، لېكىن چوقۇم قىرىمدا دەپ جەزمەنلەشتۈرەلمەيمەن' دېگىنى نىمىسى..." دادام ھەقىقەتەنمۇ غەلىتە، بىسەرەمجان ۋە قورقۇنچلۇق ئادەم ـ دە. داشا خەتنى مىجىلدى ـ دە، ئىككى قولىنى ئىڭىگىگە تىرەپ، يېزىق ئۈستىلىنىڭ يېنىدا خىيلىغىچە ئولتۇردى، كېيىن كاتەدىن كەلگەن خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى:

"يادىڭدىمۇ، دانيۇشا، مېنىڭ كەينىمدىن دائىم بىر ئادەم يۈرىدۇ، دەپ يازغان ئىدىم. تۇنۇگۈن كەچقۇرۇن لىۋوكسمبۇرگ بېغىدا ئەنە شۇ

ئادەم بېنىمغا كېلىپ ئولتۇردى. مەن ئاۋال ناھايىتى قورقۇپ كەتتىم، ئەمما ئولتۇرۇۋەردىم. ئۇ ماڭا مۇنداق گەپلەرنى دېدى: 'مەن سىزنىڭ ئارقىڭىزدىلا يۈرۈپ، ئىسمىڭىزنى، كىملىگىڭىزنى بىلدىم. بىراق، شۇنىڭ-دىن كېيىن مەن بەختسىزلىككە ئۇچرىدىم: سىزنى ياخشى كورۇپ قالغان ئىدىم؛ مەن ئۇنىڭ يۈزىگە قارىدىم، يۈزى جىددى، قاپ-قارا، ئورۇق ئادەم ئىكەن. 'سىز مېنىڭدىن قورقماسلىغىڭىز كېرەك، مەن قېرىپ قالغان-مەن، ھېچ كىشىم يوق. مەيدە ئاغرىغى كېسىلىم بار، ئولۇم خەۋپى ھەر دائىم مەۋجۇت، شۇنداق بىر بەختسىزلىككە ئۇچرىدىم'. ئۇنىڭ مەڭزىدىن ياش تامچىسى دومىلاپ چۈشتى. كېيىن بېشىنى چايقاپ تۇرۇپ: 'ئاھ، چىرايىڭىز خويمۇ يېقىملىق، خويمۇ گۈزەل ئىكەن' دېدى. مەن ئۇنىڭغا: 'ئەمدى ئارقامغا كىرىۋالماڭ!' دېدىم ۋە تۇرۇپ كەتمەكچى بولغان ئىدىم، بىراق ئۇنىڭغا رەھىم قىلغۇم كەلدى، سوزلىشىپ ئولتۇردۇق... ئۇ بېشىنى چايقاپ، مېنىڭ گېپىمنى ئۇنچىقمامي تىڭلاپ ئولتۇردى. بۇ يېقىنى ئاڭلا، دانىيۇشا: بۇگۈن بىر خوتۇندىن — ئەنە شۇ كىشى تۇرغان ئويىنىڭ قۇۋۇۋە-چىسى بولسا كېرەك — بىر پارچە خەت ئالدىم... ئەنە شۇ خوتۇن 'ئۇنىڭ ئىلتىماسىغا مۇۋاپىق'، تۇنۇگۈن كېچىسى ئۇ كىشىنىڭ ۋاپات بولغانلىغىنى خەۋەر قىلدى... شۇنداق دەھشەتلىك بىر خەۋەر... مانا ھازىر دەرىزە يېنىغا كېلىپ قارىدىم، كوچىلاردا مىڭلاپ-مىڭلاپ چىراقلار يانىدۇ، ئات ھارۋىلىرى چېپىپ ئوتىدۇ، دەرەخلەر ئارىسىدا ئادەملەر كېزىپ يۈرىدۇ. يامغۇردىن كېيىن، تۇمان چۈشتى. مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا مەڭگۈگە كەتكەندەك، خۇددى بۇ دۇنيادىن ئوتكەندەك، ئادەملەر بولسا، ئولۇكتەك بولۇپ تۇيۇلىدۇ. كوزلىرىم، خۇددى تامام بولغان نەرسىنى كورۈۋاتقانغا ئوخشايدۇ، ھازىر، شۇ تاپتا بولۇۋاتقان ۋە كورۇپ تۇرغان نەرسىلەرنى كورمەيدۇ، ئەمما بىلمەنكى، ھەممە نەرسە ئۆگىدى، بۇ دۇنيادىن ئوتتى. كاللامغا كېسەل بولۇپ قالغان بولسام كېرەك دېگەن ئوي كەلدى. بەزىدە يېتىپ ھوكىرەپ يىغلايمەن، ئومرۇمنىڭ ئوتۇپ كەتكىنىگە ئېچىنىمەن. ئازغىنا بولسىمۇ، ئۇزەمنىڭ بەختىم، سويۈملۈك

كشىلىرىم بار ئىدى، ئەمدى ئۇلاردىن ئەسەرمۇ قالمىدى... يۈرىگىمۇ قېتىپ كەتتى. مەن بىلمەن، داشا، ئالدىمىزدا تېخى يەنە چوڭ پالاكەت تۇرۇپتۇ، هارام ئوتكۈزگەن هاياتىمىز ئۈچۈن ئوچ ئالدۇ..."

داشا خەتنى نىكولاي ئۇۋانوۋىچقا كورسەتتى.

نىكولاي ئۇۋانوۋىچ خەتنى ئۈه تارتىپ-ئۈه تارتىپ ئوقۇپ چىقتى، كېيىن گەپنى ئوزى كاتەنىك ئالدىدا گۈناكار ئىكەنلىگىدىن باشلىدى.

ــ هارام تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقىنىمىزنى بىلەتتىم، توختاۋسىز ئەيش-ئىشرەتلەرنىك ئاخىرىدا چوڭ بالا كەلتۈرۈپ چىقىشنى سېزەتتىم. ئەمما مېنىك، كاتەنىك، ئەتراپىمىزدىكى هەممە كىشىنىك قىلىدىغان ئىشى ئەيش-ئىشرەت بولغانىدىن كېيىن، مەن نېمە قىلالايتتىم؟ گايىبىر ژاقتلاردا دېگىزغا كوز تىكىپ، بۈنگىدىن ئوز-گىچە روسىيە بار، يەر هەيدەپ، ئېكىن ئېكىدىغان، مال باقىدىغان، كومۇر كولاپ چىقىرىدىغان، چىت توقۇيدىغان، تومۇرچىلىك قىلە-دىغان، ئىمارەت سالىدىغان روسىيە بار، ئۇنى بۇ ئىشلارنى ئورۇن-لاشقا مەجبۇر قىلغۇچى كىشىلەر بارۇ، بىز بولساق ئۇچىنچى تائىپە-دىكى ئادەملەر، مەلىكەتنىك مەنىۋى ــ زىيالى ئاقسوڭەكلىرى بولغان بىزنىك شۇ روسىيىگە نىمىشقىدۇر هىچبىر ئالاقىمىز يوق، دەپ ئويلاپ ئولتۇرىمەن. روسىيە بىزنى باقىدۇ، بىز تەيياراتاپلارمىز. بۇ پۈتۈن بىر پاجىە. قېنى، مەن كوكتات تېرىپ كورەيچۇ، ياكى يەنە بىرەر باشقا پايدىلىق ئىش قىلىپ كورەيچۇ، بۇنىك هوددىسىدىن چىقالا-مايمەن. ئومرۇمنىك ئاخىرىسىغچە تەيياراتاپ بولۇپ يۈرۈشكە مەهكۇم قىلىنغانىمەن. ئەلۋەتتە، بىز كىتاپ يازىمىز، نۇتۇق سوزلەيمىز، سىياسى بىلەن مەشغۇل بولىمىز، ئەمما بۇلارنىك هەممىسى، هەتتا

ۋجدانىمىز قىينالغان چاغلاردىمۇ، ئەمەك قاتارغا كىرىدۇ. توختاۋ-سىز ئەيش-ئىشرەتلەر كاتېۋشانى روھىي چۈشكۈنلۈكىكە ئېلىپ كەلدى... بۇنىڭدىن ئۇزگىچىمۇ بولمايتتى. مەن ئۇنىڭ نەقەدەر يېقىملىق، مۇلايىم ۋە مومىن-قاۋۇل خوتۇن ئىكەنلىگىنى بىلمەيتتىم! ئۇنى مەن بۇزدۇم، مەن پەس قىلدىم... سەن ھەقلىقسەن، ئۇنىڭ يېنىغا بېرىش كېرەك...

ئۇلار پاسپورت ئېلىش بىلەنلا ئىككىسى پارىژغا دەررۇ مېڭىپ كېتىدىغان بولدى. چۈشلۈك تاماقتىن كېيىن نىكولاي ئىۋانوۋىچ شەھەرگە كەتتى. داشا بولسا چىغ شىلەپىسىنى يولدا كىيىپ مېڭىش ئۈچۈن ئوڭلاشقا تۆتۈنىغان ئىدى، بىراق يەنىمۇ بۇزۇپ قويدى-دە، ئۇنى مېھمانخانا خىزمەتچىسىگە سوغا قىلدى. كېيىن ئاتىسىغا خەت يازدى، كەچ كىرگەندە تۈيۈقسىزدىن ئۇزىنىڭ تولىمۇ ھارغانلىغىنى سېزىپ، كارۋاتقا چىقىپ يېتىپ، يۇزىنى ئالقىنىغا قويۇپ، ئۇزاقتىن دېگىزنىڭ شاقىرىشىنى ئاڭلاپ يېتىپ ئۇخلاپ قالدى.

كېيىن كىمدۇر بىرسى ئۇنىڭ ئۇستىگە ئىگىلىپ، يۇزىگە چۈشكەن چاچلىرىنى بىر چەتكە سۈرۈپ قويغاندەك، كېيىن كوزلىرىگە، يۇزىگە، لەۋلىرىنىڭ بۈرچىگىگە ئاستاغىنا سويگەندەك بولدى. بۇنداق سويۇشنىڭ لەززىتى پۈتۈن بەدىنىگە تارقالدى. داشا ئاستا ئويغاندى. ئۇچۇق دەرىزىدىن ئانا-سانىدا يولتۇزلار كورۈنۈپ تۇراتتى ۋە ئۇچۇپ كىرگەن شامال خەت ۋاراقلىرىنى شىلدىرلىتاتتى. كېيىن تام يېنىدىن بىر كىشى چىقىپ، تاشقىرى تەرەپتىن دەرىزە ئويۇغىغا تاياندى-دە، داشاغا تىكىلىپ قاراشقا باشلىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن داشا پۈتۈنلەي ئويغاندى. ئۇ كارۋاتتا ئولتۇرۇپ، تۈگمىلىرى يېشىلگەن مەيدىسىنى قوللىرى بىلەن توستى.

— سىزگە نىمە كېرەك؟ — دەپ ئاۋازى ئاڭلىنار-ئاڭلانماس ھالدا سورىدى داشا. دەرىزە ئالدىدا تۇرغان كىشى بېسىقونوۋنىڭ ئاۋازى بىلەن مۇنداق دېدى:

— مەن سىزنى دېگىز بويىدا كۈتىتۇم. نىمىشقا كەلمىدىگىز؟ قورقامسىز؟

داشا بىرئاز جىم بولۇپ، كېيىن:

— ھە، — دەپ جاۋاپ بەردى.

شۇنىڭ بىلەن، بېسىقونوۋ دەرىزىدىن ئارتىلىپ چۈشتى-دە، ئۇستەلنى ئىتتىرىپ قويۇپ، كارۋاتنىڭ يېنىغا كەلدى:

— شۇ كېچىدەك ئېغىر كېچىنى كەچۈرگىنىم يوق، — ئۇزەمنى ئۇزەم ئېسىپ ئۆلۈۋالماقچى بولدۇم. سىزدە ماڭا قارىتا بىرەر سەزگۈ بارمۇ؟

داشا كالپۇكلىرىنى ئاچماستىن، بېشىنى چايقىدى.

— داريە دىمىترىيېۋنا، ماڭا قاراڭ، بۇ ئىش بۈگۈن بولمىسا ئەتە، ئەتە بولمىسا يەنە بىر كۈنى ھامان بولىدۇغۇ. مەن سىز بولمىسىڭىز ياشالمايمەن. مېنى ئادەم قىيىپتىدىن چىقىپ كېتىشكە مەجبۇر قىلماڭ. — ئۇ بوغۇلغان ۋە خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن سوزلەپ، داشانىڭ يېنىغا يەنمۇ يېقىنراق كەلدى. داشا بىردىن ئېغىر تىن ئالدى-دە، ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ ئولتۇرۇۋەردى، — تۇنۇگۈن ئېيتقان گەپلىرىمنىڭ ھەممىسى يالغان... ناھايىتى قىينىلىپ كېتىۋاتىمەن... سىزنى يادىمدىن چىقىرىشقا ئاجىزلىق قىلىمەن... ماڭا خوتۇن بولۇڭ.

بېسىقونوۋ داشانىڭ بوينىغا قولىنى قويۇپ، ئۇنىڭغا ئېگىلىدى، لېۋىنى ئۇنىڭ لېۋىگە باستى. داشا ئۇنىڭ مەيدىسىگە تىرەلدى،

قولى بىلەن ئىتتىردى، ئەمما قوللىرى پۈكۈلدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇنىڭ بىر نۇقتىدا توختاپ قالغان ئاھانگىدا: "مەن قورققان ۋە كۆڭلۈم خالىغان ئىش — مانا شۇ، ئەمما بۇ ئوزۇنى ئوزى ئولتۇرۇشكە ئوخشايدۇ" دىگەن پىكىر يەنە يالت ئېتىپ كەلدى. ئۇ ئوزۇنى چەتكە بۇرىدى. ئاغزىدىن شاراپ پۇرىغى كېلىپ تۇرغان بېسسونوۋ ئۇنىڭ قۇلىغىغا بىرنىمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى. داشا: "كاتەنىمۇ خۇددى شۇنداق قىلغان ئىدى" دەپ ئويلىدى. شۇنى ئويلىشى بىلەنلا ئۇنىڭ مىڭسى روشەنلەشتى، ۋىنو پۇرىغىمۇ ئوتكۇرلەشتى. بېسسونوۋنىڭ پىچىرلىشى تېخىمۇ ئىپلاسراق كورۈندى.

— قويۇۋېتىڭ، — دىدى داشا، بېسسونوۋنى ئىتتىرىپ ۋە ئىشكىنىڭ يېنىغا باردى ھەمدە كوينىگىنىڭ تۇگمىسىنى ئەتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن بېسسونوۋ قۇتراپ كەتتى. داشانىڭ قوللىرىدىن تۇتۇۋېلىپ، ئوزىگە تارتىتى ۋە تامىغىغا سويۇشكە باشلىدى. داشا كالپۇكلىرىنى قاتتىق يۇمۇپ، ئۇنچىقماي قارشىلىق كورسەتىشكە باشلىدى. بېسسونوۋ ئۇنى كوتىرىپ، كارۋات تەرەپكە ئېلىپ كېتىۋاتقاندا داشا ئالدىراپ:

— ھېچ بولمايدۇ، ئولۇپ كەتسىڭىزمۇ!... — دەپ پىچىرلىدى.

ئۇ بېسسونوۋنى كۆچىنىڭ بېرىچە ئىتتىرىۋېتىپ، ئۇنىڭ قۇچىغىدىن چىقىتى ۋە تامىنىڭ يېنىغا بېرىپ تۇردى. بېسسونوۋ ھامان دېمى قىسلىغان ھالدا، ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، ھەركەتسىز جىم بولۇپ قالدى. داشا بولسا قوللىرىنىڭ بارماق پېتىپ ئىز قالغان جايلىرىنى سلاپ تۇراتتى.

— ئالدىرماسلىق كېرەك ئىدى، — دىدى بېسسونوۋ.

داشا جاۋاپ بەردى:

ـــ ئىپلاس، يىرگىنىشلىك كىشى.

بېسسونوۋ بېشىنى ئۇستەلنىڭ يولەنچۇگىگە قويدى. داشا مۇنداق دىدى:

ـــ ئەقلىگىزدىن ئېزىپسىز... بۇ يەردىن كېتىڭ...

ئۇ بۇ سوزلەرنى برنەچچە مەرتىۋە تەكرارلىدى. بېسسونوۋ ئاخىر چۈشەندى، ئورنىدىن تۇردى-دە، دەرىزىدىن ئەپسىزلىك بىلەن ئارتىلىپ چۈشتى. داشا دەرىزىنىڭ قاپقىغىنى يېپىپ، قاراڭغۇ ئوي ئىچىدە يۇرۇشكە باشلىدى. ئۇ بۇ كېچىدە ناھايىتى قىينىلىپ چىقتى.

تاڭ ئېتىش ۋاقتىدا نىكولاي ئىۋانوۋىچ يالاڭغىداق پۇتلىرىنى سورەپ، داشانىڭ ئىشىگى يېنىغا كەلدى ۋە تېخى ئۇيقۇغا تويمىغان ئادەم ئاۋازى بىلەن:

ـــ چىشىڭ ئاغرىۋاتامدۇ، داشا؟ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ياق.

ـــ ئەمىسە كېچە چىققان ئاۋاز نىمە ئاۋاز؟

ـــ بىلمىدىم.

نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئوزىگە ئوزى "ئەجەبا" دەپ غوڭشىدى-دە، كەتتى. داشا ئولتۇرالمايتتى ۋە ياتالمايتتى، ئوزىگە نىسبەتەن بولغان چىش ئاغرىغىدەك قاتتىق يىرگىنىش ھىسسىنى باستۇرۇش ئۈچۈن، دەرىزە يېنىدىن ئىشىككە، ئىشكىتىن دەرىزە يېنىغا مېڭىپ تۇراتتى. بېسسونوۋغا بېرىلگىنىم ياخشىراق بولاتتى، بۇنىچىلىك قىينالمايتتىم، دەپ ئويلايتتى ئۇ، بىردىن يۇرىگى ئېچىشىپ، قۇياش نۇرلىرى بىلەن قاپلانغان ئاپپاق پاراخوتنى، ئورمان ئىچىدە يالغۇز قالغان ئاشىق داشانىڭ ھېچكىمسىز قالغانلىغى توغرىلىق

يالغان گەپ قىلغانلىرىنى يادىغا ئالدى. قاراڭغۇدا ئاقىرىپ كورۇنگەن ۋە ھازىرنىڭ ئوزىدە ئىنسان چىرايى ئىت تەلەتىگە ئايلىنىشى مۇمكىن بولغان كوپسىگە قاراپ، داشا بۇنداق ئاڭ بىلەن ياشىغىلى بولمايدىغانلىغىنى سەزدى. ئۇ ھەرقانداق قىيناقىقا، ئازاپ چېكىشكە تەييار ئىدى، پەقەت شۇ يىرگىنىش ھىسسىياتتىن قۇتۇلسلا بولاتتى، ئۇنىڭ مىڭسى قىزىپ ياناتتى، يۇزىدىن، بويىندىن، ھەممە يېرىدىن ئورىۋالغان ئومۇچۇك تورلىرىنى ئېلىپ تاشلىغۇسى كېلەتتى.

ئاخىر، تاشقىرىدا كۆن يورۇپ كەتتى. ئويدە ئىشكەلەر تاراقلاپ ئېچىلىشقا باشلىدى. كىمدۇر بىرسى: "ماتىريوشا، سۇ ئېلىپ كەلگىن..." دەپ ۋاقىرايتتى. نىكولاي ئۇۋانوۋىچمۇ ئويغىنىپ، نېرىقى ئويدە چىشىنى يۇيۇشقا باشلىدى. داشا يۇزىنى سوغاق سۇ بىلەن يۇدى ۋە قالپىغىنى پىشانىسگە باستۇرۇپ كىيىپ، دېڭىز بويىغا چىقتى. دېڭىز سۈتىتەك، قۇم تېخى نەم ئىدى. دېڭىزدىن سۇ ئوسۇملۇكلىرىنىڭ پۇرىغى كېلەتتى. داشا ئېتىز تەرەپكە بۇرۇلۇپ چوڭ يولنى بويلاپ كەتتى. ئوتتۇرىدىن چاقلىرى چاڭ چىقىرىپ، بىرلا ئات قوشۇلغان يېنىك ھارۋا كېلىۋاتاتتى. ھارۋىنىڭ ئالدىدا تەرىپىدە تاتار، كەينىدە يەلكىسى كەڭ، ئاپپاق كىيىنگەن بىر كىشى ئولتۇرۇپ كەلمەكتە ئىدى. داشا ئۇنىڭغا كوز سالدى ۋە خوددى چۈشىدە كورگەندەك (ئاپتاپ نۇرىدىن، چارچىغىنىدىن كوزلىرى بۇمۇلۇپ باراتتى): "مانا، يەنە بىر ياخشى، بەختلىك كىشى، مەيلى، بەختلىك بولۇپ يۇرۇۋەرسۇن" دەپ ئويلىدى، يولدىن چەتكە چىقتى. تۇيۇقسز ھارۋىدىن ھەيرانلىق ئاۋازى ئاڭلاندى:

ـــ داريە دمترييۋنا!

چاقىرغان كىشى ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، يۈگۈرۈپ كەلدى.

بۇ ئاۋازدىن داشانىڭ يۈرىگى ئۇرۇشتىن توختاپ، ئاياقلىرى بوشىشىپ كەتتى، ئۇ بۇرۇلۇپ قاردى. ئۇنىڭ ئالدىغا ئاپىتاپتا قاردىغان، كوك كوز، هاياجانلانغان تېلېگىن يۇگۇرۇپ كېلىۋاتاتتى؛ ئۇ شۇنچىلىك كۆتۈلمىگەن ۋە شۇنچىلىك زوقلانـدۇرغۇچى ئىدىكى، داشا ئالدىراپ ئۇنىڭ مەيدىسىگە قوللىرىنى قويۇپ، يۈزىنى بېسىپ، باللاردەك يىغلىۋەتتى.

تېلېگىن ئۇنىڭ يەلكىسىدىن قاتتىق تۇتۇپ تۇراتتى. داشا ئېغىر-ئېغىر تىن ئېلىپ، بىرنەمىلەرنى ئېيتىپ چۈشەنـدۈرمەكچى بولغان ئىدى، تېلېگىن گەپ باشلىدى:

ــ بولدى، بولدى، داريە دىمترىيېۋنا، كېيىن ئېيتىپ بېرىسىز. هېچقىسى يوق...

ئۇنىڭ بىرزىنت پەلتوسى داشانىڭ كوز ياشلىرىدىن هول بولۇپ كەتتى. داشانىڭ كۆڭلىمۇ خېلى بېسىلدى.

ــ بىزنىڭكىگە كەلدىڭىزمۇ؟ ــ دەپ سورىدى داشا.

ــ هەئە، مەن خوشـلاشـقىلى كەلـدىم. داريە دىمتـرىيېۋنا... سىزنىڭ بۇ يەردە ئىكەنلىگىڭىزنى تۇنۇگۈن ئاڭلاپ، ئەمدى خوشلاشـقىلى كەلدىم...

ــ خوشلاشقىلى؟

ــ مېنى ئەسكەرلىككە ئېلىشتى، ئىلاجىم يوق.

ــ ئەسكەرلىككە؟

ــ سىز تېخى بۇنداق گەپنى ئاڭلىمىدىڭىزمۇ؟

ــ ياق.

ــ ئۇرۇش باشلىنىپتۇ، هەممە گەپ شۇنىڭدا ــ دە.

داشا كوزلىرىنى چىمچىقلىتىپ، ئۇنىڭغا تىكىلىپ قالدى، ئۇ نېمە

ئىش ئىكەنلىگىنى تېخى چۈشەنمىگەن ئىدى.

14

ئەركىنجىلەرنىڭ «خەلق سوزى» گېزىتى تەھرىر بولۇمىدە تەھرىرلەرنىڭ جىددى چاقىرىلىغان مەجلىسى بولۇۋاتقان ئىدى. تۇنۇگۈن ئىسپېرتلىق ئىچىملىكلەرنى مەنئى قىلىش توغرىسىدا قانۇن چىقىرىلغانلىقى ئۈچۈن، مەجلىس ئەھلىگە چاي بىلەن بىر قاتاردا، ئادەتتىن تاشقىرى، كانياك ۋە تاتلىق ھاراق قويۇلغان ئىدى.

يۇمشاق كىرىسلولاردا ئولتۇرغان قېلىن ساقاللىق، ئىگىز بوي ئەركىنچىلەر توختىماي تاماكا چېكىپ، نىمە قىلىشنى بىلمەي ئولتۇراتتى، دەرىزە تەكچىلىرىنى ۋە ئوكتىچىلەر ئىستىھكامى دەپ نام چىقارغان ۋە مەشھۇر بىر يازغۇچى چۈسا كوپ ئىكەن، دىگەن كون-خورۇم دىۋاننى گېزىتنىڭ ياش خادىملىرى ئىگەللىگەن ئىدى.

چاچىلىرى ئاپپاق، يۈزى قىپ-قىزىل، ئىنگلىزچە خۇلق-ئادەتلىك بىر تەھرىر ھەر سوزنى چېكىپ، ئېنىق قىلىپ نۇتۇق سوزلەۋاتاتتى، ئۇنىڭ بۇ نۇتقى ئەڭ ئاجايىپ نۇتۇقلاردىن بولۇپ، ئۇ ھەممە ئەركىنلىك مەتبۇئاتىنىڭ فاڭجېنىنى كورسىتىپ بەرمەكچى بولاتتى، ئەمىلىيەتتىمۇ كورسىتىپ بەرمەكتە ئىدى.

—...ۋەزىپىمىزنىڭ مۇرەككەپلىگى شۇنىڭدىن ئىبارەتكى، بىز چار پادىشا ھاكىمىيىتىگە قارشى تۇرۇشتا يول قويماسلىغىمىز كېرەك، ئەينى ۋاقىتتا پۈتۈن روسىيە دولىتىگە خەۋپ يېتىۋاتقان بىر ۋاقىتتا،

شۇ ھاكىمىيەتكە ياردەم قولىمىزنى سوزۇشىمىز كېرەك. بىزنىڭ بۇ ھەرىكىتىمىز ھالال ۋە ئاشكارا بولۇشى كېرەك. روسىيىنى ئۇرۇش قاينىمىغا ئېلىپ كىرگەن پادىشا ھوكۇمىتىنىڭ جىنايىتى ھازىر تېخى ئىككىنچى ئورۇندىكى مەسىلە. بىز ئاۋال غەلبە قىلىشىمىز، كېيىن بولسا ئەيىپدارلارنى جاۋاپكارلىققا تارتىشىمىز لازىم. جاناپلار، بىز بۇ يەردە مۇھاكىمە قىلىپ ئولتۇرۇپتىمىز، لېكىن كىراسنوستاۋ يېنىدا قانلىق جەڭ بولۇۋاتىدۇ، ئۇ يەرگە، ئالدىنقى سەپكە گۇۋاردىيە ئەۋەتىلدى. جەڭ ئاقۇبىتى تېخى مەلۇم ئەمەس، ئەمما كىيېۋنىڭ خەۋپ ئاستىدا قالغانلىغىنى ئۇنتۇمايلى. شەك-شۇبھە يوقكى، ئۇرۇش ئۈچ-توت ئايدىن نېرىغا بارماس، ئەمما ئۇنىڭ ئاقىۋىتى قانداق بولۇشىدىن قەتئىي نەزەر، بىز بېشىمىزنى ئېگىز كوتىرىپ، چار ھوكۇمىتىگە مۇنداق دەيمىز: ئەڭ ئېغىر كۇنىلەردە بىز سىلەر بىلەن بىللە بولدۇق، ئەمدى بىزنىڭ سىلەر بىلەن ھىساپلىشىدىغان ۋاقتىمىز بولۇپ قالدى!...

تەھرىر بولۇمىنىڭ ئەڭ قېرى تەھىرىرلىرىدىن بىرى، يەرلىك ئاپتونومىيە مەسىلىسىنى جەھەتتىكى نوپۇز ئېگىسى بېلوسۇبىتوۋ چىداپ تۇرالمىدى-دە، غەزەپ بىلەن ۋاقىرىدى:

—ئۇرۇشنىغۇ پادىشا ھوكۇمىتى قىلىۋاتىدۇ، ئەمما بىز نېمىشقا ياردەم قىلىدىكەنمىز؟ بۇنىڭغا ھېچ چۈشەنمەي كەتتىم... ئاددىي مەنتىقى بويىچە بىزنىڭ ۋە بىزنىڭ رەھبەرلىگىمىزدىكى ھەممە زىيالىلارنىڭ بۇ تەۋەككۈلچىلىكتىن چەتتە تۇرۇشىمىز كېرەكلىگىنى تەكىتلەيدۇ. مەيلى، پادىشالار ئۆزلىرىنىڭ بېشىنى ئۆزلىرى يېسۇن، بۇنىڭدىن بىز پايدىلا كورمىز، خالاس.

—راستىنى ئېيتسام، نىكولاي II گە ياردەم بېرىش،—دېدى

باش ماقالىچى ئالفا تەخسىدىن تاتلىق توقاچنى تالـلاپ تۇرۇپ، — توغرا بولماس، ناھايىتى مەنسىز ئىش بولار...

ھەممە بىردىن سوزگە كىرىشىپ كەتتى:

— بىزنى مۇرەسسەگە مەجبۇر قىلمىدىغان ھېچقانداق ئاساس يوق، بولۇشىمۇ مۇمكىن ئەمەس...

— نېمە بولدى، بۇ تەسلىم بولۇشمۇ؟

— ھەممە ئىلغار ھەركەت مۇشۇنـداق شەرمەندىـلەرچە ئاخىرلىـشامدۇ؟

— ھەر ھالدا، جاناپلار، ماڭا بۇ ئۇرۇشنىڭ مەقسىدىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىڭلار.

— ئالدىرىماڭلار، نېمىسلار راسا دۈمبالاشقا چۈشكەنـدە، چۈشـەنمۇالىسىلەر!

— ئاھ — ھا، دوستۇم، سىز مىللەتچى ئىكەنسىزغۇ!

— ياق، مەن تاياق يېيىشنى خالىمايمەن، خالاس.

— تاياق يەيدىغان سىز ئەمەس، نىكولاي II غۇ؟

— ئالدىرىماڭ...پولشا قانداق بولدۇ؟ ۋولىنچۇ؟ كىيېۋچۇ؟ قانچە كوپ تاياق يىسەك، ئىنقىـلاپ شۇنچە چاپسان بولىدۇ.

— ھەرقانـداق ئىنقىـلاۋىـگىز ئۈچۈن كـىيېۋنى بېرىشـكە رازى ئەمەسمەن...

— ئۈيىلىڭ، پېتر پېتروۋىچ...

كىشىلەر ئاران جىم بولۇشتى، تەھـرىر ھەربى ھالەت توغرىسىدا چىقىرىلغان قانۇن ئاساسىدا، ھوكۇمەتكە قارشى قارىتىلغان بىرەر سوز ئۇچۇنمۇ ھەربى تەكشۈرۈش ئورگىنى گېزىتنى يېپىپ قويۇشى مۇمكىنلىگىنى، شۇنچە ئەمگەك سەرپ قىلىنىپ قولـغا كەلتۈرۈلۈۋاتـقان

سوز ئەركىنلىگىنىڭ يوق بولۇپ كېتىشى مۇمكىنلىگىنى چۈشەندۈردى.

ـــ...شۇ سەۋەپتىن، قىممەتكە ئىگە بۇ يىغىلىشتىن ئۆزىمىزگە مۇۋاپىقراق نۇقتىنەزەر تېپىشنى تەكلىپ قىلىمەن. ئۆز تەرىپىمدىن ئېيتسام، مەنتىققە خىلاپ بولسىمۇ، بۇ ئۇرۇشقا، ئۇنىڭ ئاقىۋىتىدىن قەتئىي نەزەر، پۈتۈنلەي قوشۇلۇشىمىز كېرەك، دېگەن پىكرىمىنى سىلەرگە بايان قىلىمەن. بۇ ئۇرۇشنىڭ جەمىيەت ئۈچىدە ناھايىتى مەقبۇل ئىكەنلىگىنى ئۇنتۇماڭلار. موسكۋادا بۇ ئۇرۇشنى ئىككىنچى ۋەتەن ئۇرۇشى دەپ ئاتاشقا باشلىدى، ـــ ناتىق بىلىنەر ـ بىلىنمەس قىلىپ ھىجايدى ـ دە، توۋەنگە قارىدى ـــ پادىشا ھەزرەتلىرى موسكۋادا خېلى قىزغىن دېگۈدەك كۈتۈۋېلىندى، ئاددى خەلق ئوتتۇرىسىدا سەپەرۋەرلىك كۈتۈلگەندىن ئارتۇق دەرىجىدە بارماقتا...

ـــ ۋاسسىلى ۋاسسىلىيېۋىچ، بۇنى ئويناپ سوزلەۋاتامسىز، ياكى راستىنمۇ؟ ـــ بىلوسۇبتوۋنىڭ ئاۋازى ئەمدى پۈتۈنلەي قايغۇ تۇسىنى ئالغان ئىدى، ـــ سىز بۇ سوزىڭىز بىلەن پۈتۈن پەلسەپىمزنى يوققا چىقىرىپ تاشلايسىزغۇ... بېرىپ ھوكۇمەتكە يارەملىشىش كېرەك دەمسىز؟ سىبىرە چىرىپ ياتقان ئون مىڭچە ئەكە ياخشى رۇس كىشىلىرىچۇ؟... ئىشچىلارنىڭ ئېتىپ تاشلىنىشىچۇ؟... ئاخىر، ئۇلارنىڭ قېنى تېخى قاتمىدىغۇ.

بۇ سوزلەر ھەيۋەتلىك ـ داغدۇغىلىق سوزلەر ئىدى، ئەمما ئولتۇرغانلارنىڭ ھەر بىرىگە ھوكۇمەت بىلەن پۈتۈشۈش مۇقەررەرلىگى ئايان بولۇپ قالدى ۋە شۇنىڭ ئۈچۈن باسمىخانىدىن "گېرمان باسقۇنچىلىرىغا قارشى مۇستەھكەم بىرلىك سەپ تۈزەيلى" دەپ باشلىنىدىغان باش ماقالىنىڭ كوررېكتور نۇسخىسى كەلتۈرۈلگەندە، يىغىن ئەھلى ئۇنچىقماستىن كورۇپ چىقتى، بەزىبىرلىرى ئاستاغىنا

ئۇھ تارتىپ قويدى، بەزىبىرلىرى مەنسلىك ئاھاڭ بىلەن: "كۆنمىز شۇنىڭغا قاپتۇ-دە" دەپمۇ قويدى. بىلوسۇبتوۋ تاماكا كۆلى توكۇل-گەن قارا توپ كىيىمىنىڭ تۆگمىلىرىنى ھودۇقۇپ ئەتىتى، ئەمما ھېچ قايساقا كەتمىدى، يەنە كىرىسلودا ئولتۇردى، گېزىتنىڭ نوۋەتتە-كى سانى "ۋەتىنسىز خەۋپ ئاستدا! قولغا قورال ئېلىڭلار!" دېگەن شوئار بىلەن چقىدىغان بولدى.

ھەر ھالدا، ھەر كىمنىڭ كۆڭلى غەش، يۈرىگى ئەندىشىدە ئىدى. مۇستەھكەم ۋە بۈزۇلماس دەپ ئاتالغان ياۋروپا تىنچلىقى قانداق قىلىپ يىگىرمە توت سائەت ئىچىدە بۈزۇلدىكىن، «خەلق سوزى» گېزىتى خۇدانىڭ قۇتلۇق كۈنى ھوكۇمەتكە پەش قىلىپ كەلگەن ۋە ئاددى پۇقرالارغا ئۇقتۇرۇپ كېلىۋاتقان ياۋروپا مەدەنىيىتى قانداق قىلىپ ئويۇنچۇق ئوي بولۇپ قالدىكىن. (مەتبە، ئېلىكتىر ئىختىرا قىلىندى، ھەتتا رادىيومۇ تېپىلدى، ئەمما ۋاقىت كەلدىكى، كىراخمالانغان ئاپپاق كوينەك كىيىپ، قولىدا تاياق تۇتقان ھامان بايقى ھايۋانغا ئوخشاش ئادەم كېلىپ چقتى.) بۇنى تەھرىر بولۇمى زادىلا چۈشىنەلمەيتتى، بۇنى ئېتىراپ قىلىش ئۇنىڭغا ئېغىر ئىدى.

كېڭەش جىملىق ۋە كۆڭۈلسىزلىك بىلەن تۈگىدى. نامى چققان يازغۇچىلار كېيۇبا قاۋاقخانىسىغا ناشتا قىلىشقا كەتتى، ياشلار بولسا ئاخبارات بولۇم-ئىشخانىسىغا يىغىلدى. ھەر خىل قاتلاملارنىڭ كەيپىياتى چۈشكۈر تەكشۈرۈلدىغان بولدى. ئانتوشكا ئارنولدوۋغا ھەربى تەكشۈرۈش ئورگىنىنى تەكشۈرۈش تاپشۇرۇلدى. ئارنولدوۋ ئالدىدىن پۇل ئالدى-دە، كىرا ھارۋىسىغا چۈشۈپ، نېۋسكى كوچىسىنى بويلاپ باش ئىشتاپقا قاراپ كەتتى.

ئاخبارات بولۇمىنىڭ باشلىغى، سەنئەمۇبۇنىڭ شاڭشياۋى سولنتسېۋ ئوز ئىشخانىسىدا ئانتوشكا ئارنولدوۋنى قوبۇل قىلىپ، ئۇنىڭغا خوش چاخچاق، روشەن كوزلىرى بىلەن قاراپ، هورمەت بىلەن ئۇنىڭ سوزىنى تىڭشىدى. ئانتوشكا ئاۋال، مەتبۇئات ئەركىنلىگىنى بوغدىغان، ئەپسانىۋى پالۋان كىشىنى، تەلەتى شىرنىڭ تەلەتىگە ئوخشايدىغان بىرەر جياڭجۇننى كورسەمەن دەپ ئويلىغان ئىدى، بىراق ئۇنىڭ ئالدىدا كىلىشكەن، ئەدەپلىك كىشى ئولتۇراتتى، ئۇ كىشى يە خىرىلدەمايتتى ۋە ياكى شىردەك هوكىرەمەيتتى. هىچ نەرسىنى بوغدىغان، يانچىپ تاشلايدىغاندەكمۇ ئەمەس ئىدى ــ بۇ سۆپەتلەرنىڭ هەممىسى پادىشا مالايلىرى دېگەن نامغا هىچ ماس كەلمەيتتى.

ــ خوش، شاڭشياۋ ئەپەندىم، ئۇزىگىزنىڭ موتسۆەر پىكىرىگىز بىلەن، مېنىڭ بىرنەچچە سوئالىمنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىدىغانلىغىگىزغا ئىشىنىمەن، ــ دېدى ئارنولدوۋ ۋە ئەمىپراتور نىكولاي I نىڭ يوغان رەسىمگە كوز قىرىنى تاشلىدى. نىكولاي I بۇ مەتبۇئات ۋەكىلىگە خوددى: "پەلتويىڭ كالتا، بەتنىكىلىرىڭ ساپ ــ سىرىق، بۇرنۇڭنى تەر باسقان، تەلەتىڭ يامان، ــ قورقۇۋاتسەنغۇ دەيمەن ئىتنىڭ بالىسى" دەۋاتقاندەك تىكىلىپ قاراپ تۇراتتى، ــ رۇس قوشۇنلىرىنىڭ يېڭى يىلغىچە بېرلىنغا كىرىدىغانلىغىغا مېنىڭدە شەك ــ شۇبهە يوق، شاڭشياۋ، بىراق هازىر تەھرىر بولۇمىنى بىرقانچە ئالا ــ هىدە مەسىلە قىزىقتۇرىدۇ...

شاڭشياۋ سولنتسېۋ ئۇنىڭ سوزىنى ئەدەپ بىلەن بولدى:

ــ مېنىڭچە، رۇس جامائەتچىلىگى هازىرقى ئۇرۇشنىڭ مىقياسىنى يېتەرلىك تەسەۋۇر قىلغۇچىلىك بولمىدى. ئەلۋەتتە، شەۋكەتلىك قوشۇنلىرىمىزنىڭ بېرلىنغا كىرىپ بېرىشى توغرىسىدىكى ياخشى

تىلىگىمزنى مەن سوزسىز ئالقىشلايىمەن، ئەمما بۇنىڭغا ئېرىشىش سىز ئويلىغاندىن ئېغىرراق بولارمىكىن، دەپ قورقىمەن. مېنىڭچە، ئاخباراتچىلارنىڭ ھازىرقى ئەڭ مۇھىم ۋەزىپىسى ــ دولىتىمىزگە تەھلىكە سېلىپ تۇرغان خەۋپىنىڭ جىددى خەۋپ ئىكەنلىگىنى ۋە ھەممىمىزدىن ئىلگىرى تاشقىرى قۇرباتلار ببرىش تەلەپ قىلىنىدىغانلىغىنى جامائەتچىلىككە چۈشەندۈرۈش، ئۇقتۇرۇش بولسا كېرەك.

ئانتوشكا ئارنولدووۋ خاتىرە دەپتىرىنى تىزىغا قويىدى-دە، ھەيران بولۇپ شاگىياۋغا قارىدى. سولنتسېۋ سوزىنى داۋام قىلدى:

ــ بۇ ئۇرۇشنى بىز باشلىمىدۇق، بىز ھازىر ئۇزىمىزنىلا مۇداپىە قىلىۋاتىمىز. گېرمانىلار زەمبىرەك سانى ۋە چېگىرا رايونلاردىكى تومۇرىيول تارماقلىرىنىڭ كوپلۇگى جەھەتتە بىزدىن ئۈستۈن تۇرىدۇ. بىز شۇنىڭغا قارىماستىن، دۇشمەننى چېگرىمىزدىن ئوتكۈزمەسلىككە قولىمىزدىن كەلگىنىچە ھەرىكەت قىلىمىز. رۇس قوشۇنلىرى ئوز ئۈستىگە يۈكلەنگەن بۇرۇچلىرىنى ئورۇنلىماقتا. ئەمما، جامائەتچىلىكىمۇ ۋەتەن ئالدىدىكى بۇرۇچلىرىنى ئوز يولى بىلەن ئورۇنلىسا، تېخىمۇ ياخشى بولاتتى، ــ سولنتسېۋنىڭ قېشى يۇقۇرى كوتىرىلىدى، ــ بەزى تەبىقىلەردە ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ بىرمۇنچە مۇرەككەپلەشكەنلىگىنى بىلىمەن. ئەمما خەۋپ شۇنچىلىك جىددىكى، ھەممە تارتىشىش ۋە ئاداۋەتلەر كەلگۈسى ۋاقىتقا قالدۇرۇلغۇسى، دەپ ئىشىنىمەن. روسىيە ئىمپېرىيىسى، ھەتتا 1812 ــ يىلىدىمۇ① بۇنداق ئېغىر ھالەتنى باشتىن كەچۈرمىگەن ئىدى. مەن سىزدىن

---

① 1812 ــ يىلى روسىيە ئىمپېرىيىسى ناپولېئونغا قارشى ئېلىپ بارغان ئۇرۇشنى دېمەكچى. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

شۇ سوزلەرنى يېزىۋېلىشنى ئىلتماس قىلىمەن. كېيىن، دولەت قارد-مغدا بولغان ھەربى دوختۇرخانىلارنىڭ ھەممە يارىدارنى سىغدۇ-رالمايدىغانلىغى مەلۇم. شۇنىڭ ئۈچۈن، جامائەتچىلىك بۇ تەرەپتىنمۇ كەڭ مقياستا ياردەم كورسىتىشكە تەييار تۇرۇشى لازىم...

ــ كەچۈرۈڭ، شاگشياۋ، يارىدارلارنىڭ سانى قانچىگە يېتەر؟

سولنتسېۋنىڭ قاشلىرى تېخىمۇ يۇقۇرى كوتىرىلدى:

ــ مېنىڭچە، مۇندىن كېيىنكى بىرنەچچە ھەپتە ئىچىدە، ئىككى يۈز ئەللىك مىڭدىن ئۈچ يۈز مىڭغىچە يارىدار كېلىشى مۇمكىن.

ئانتوشكا ئارنولدوۋ تۆكۈرۈگىنى يۇتىتى-دە، ئېيتىلغان سانىنى يېزىۋېلىپ، ناھايىتى مۇلايىملىق بىلەن:

ــ ئۇنداق بولسا، ئولگەنلەرنىڭ سانى قانچە كېلەر؟ــ دەپ سورىدى.

ــ ئادەتتە، يارىدارلار سانىنىڭ بەش پىرسەنتىدىن ئون پىرسەنتىنى ئولگەن دەپ ھىساپلايمىز.

ــ ھەــھە، سىزگە تەشەككۈر.

سولنتسېۋ ئورنىدىن تۇردى، ئانتوشكا ئۇنىڭ قولىنى قىستى-دە، دۇپ ياغچىدىن قىلىنغان ئېغىر ئىشكىنى ئېچىۋاتقاندا، ئوپىكە كېسىلى بىلەن ئاغرىغان، چاچلىرى پاخپايغان، كىيىملىرى پۇرلىشىپ كەتكەن، تۇنۇگۈنىدىن بۇيان ھاراق ئىچمىگەن ئاتلانت دىگەن مۇخبىر بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى.

ــ شاگشياۋ، مەن ئۇرۇش مەسلىسى توغرىسىدا سىزگە كېلىۋىدىم،ــ دىدى ئاتلانت كىر كويىنگىنىڭ ياقىسىنى قولى بىلەن توساپ،ــ خوش، بېرلىننى قاچان ئالىمىز؟

ئارنولدوۋ سەنمۇبۇدىن ساراي مەيدانىغا چىقىپ، شىلەپىسىنى

كىيدى-دە، بىرمۇنچە ۋاقىت كوزلىرىنى سۈزۈپ خىيال سۈرۈپ تۇردى.

ــ ئۇرۇش غەلبە قىلغىچە داۋام قىلدۇ، ــ دىدى ئۇ چىش ئارىسىدىن، ــ ئېھتىيات بول، يىرتىق كالاچ، بىز سىلەرگە نىمىنىڭ "مەغلۇبىيەتچىلىك" ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ قويىمىز.

پاكىز قىلىپ سۈپۈرۈلگەن، ئوتتۇرىسىدا ئالېكساندرغا ئاتاپ تىكلەنگەن گىرانىت تۈۋرۈكلۈك كەڭ مەيدانىنىڭ ھەممە يېرىدە ساقاللىرى ئوسۇپ كەتكەن، قوپال دىخانلار توپ-توپ بولۇپ يۇگۈرۈپ يۇرەتتى، كوماندا ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى. دىخانلار بىر دەم قاتار بولۇپ تۇرۇشاتتى، بىر دەم يۇگۈرۈپ بېرىپ، يەرگە ياتاتتى، بىر جايدا ئەللىكچە ئادەم ياتقان يېرىدىن تۇرۇپ كەينى-كەينىدىن "ئۇرا!" دەپ ۋاقىرىدى-دە، ئۇرۇلۇپ-سوقۇلۇپ، يۇگۈرۈپ كېتەتتى..."توختا! دىققەت...ئەبلەخلەر، ئىتنىڭ باللىرى!" دەپ ۋاقىرىدى بوغۇلغان بىر ئاۋاز. باشقا بىر يەردىن: "يۇگۈرۈپ بارغان پېتى نەيزىنى دەل قوسىغىغا تىق، نەيزە سۇنسا، قوندىاق بىلەن سال" دىگەن ئاۋاز ئاڭلىناتتى.

مانا مۇشۇنداق سۈپۈرگە ساقاللىق، ئاياقلىرىغا چورۇق كىيگەن، كوينەكلىرىنىڭ يەلكىلىرىدىن شور چىقىپ كەتكەن دىخانلار بۇنىڭدىن ئىككى يۈز يىل ئىلگىرى شۇ يەردىكى سازلىقلارغا كېلىپ، شۇ شەھەرنى ۋۈجۇدقا كەلتۈرگەن ئىدى، ئەمدى ئۇلارنى لىگىشىپ قالغان ئىمپېرىيە تۇۋرۇكلىرىنى يەلكىلىرى بىلەن يولەپ تۇرۇش ئۈچۈن يەنە چاقىرىپ كېلىشكەن ئىدى.

ئانتوشكا ئوز ماقالىسىنى قانداق يېزىشنى ئويلاپ-ئويلاپ، نېۋسكى كوچىسىغا چىقتى. كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدىن، خۇددى كۆز شامىلى

گۈرۈلدىگەندەك چېلىنغان نەي ئاھاڭى ئاستىدا، ئىككى لىيەن ئەسكەر كېتىپ باراتتى، ئەسكەرلەر سەپەرگە ئاتلانغان، يەلكىلىرىگە خالتا، قازان ۋە گۈرجەك ئارتقان ئىدى. يۈزى ياپىلاق بۇ ئەسكەرلەر ھارغان، ئېگىللىرىنى چاڭ باسقان ئىدى. كوك كوينەكلىك، بېلىنى يېڭى تاسما بىلەن باغلىۋالغان كىچىك ھەربى ئەمەلدار ئايالقىلىرىنى پات-پات كوتىرىپ، كەينىگە قاراپ: "ئوڭ ئايال! سول ئايال! ئوڭ ئايال! سول ئايال!" دەپ باراتتى. ياستىلىغان ئات ھارۋىلىرى قاتنىغان ۋە دەرىزىلىرى پارقىراپ تۇرغان نېۋسكى خۇددى چۈشكە كىرگەندەك ئاۋات ئىدى. "ئوڭ ئايال! ئوڭ ئايال!". كىچىك ھەربى ئەمەلدارنىڭ كەينىدىن ئىتائەتلىك، ئايالقىلىرى ئېغىر ئەسكەرلەر بىر خىلدا كېتىپ باراتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن قارا يورغا ئات قېتىلغان ھارۋا يېتىشۋالىدى، سېمىز ھارۋىكەش ھارۋىسىنى توختاتتى. ھارۋىدا ئولتۇرغان چىرايلىق بىر خېنىم ئورنىدىن تۇردى-دە، ئەسكەرلەرگە كوز تاشلىدى. كېيىن ئاق پەلەي كىيگەن قولى بىلەن ئەسكەرلەرگە دۇئا قىلدى.

ئەسكەرلەر ئوتوپ كەتتى. ئۇلارنى ھارۋىلار توساپ كورسەتمىدى. ئادەم ئوتىدىغان يوللار قىستا-قىستاڭ بولۇپ، خۇددى ھەممە كىشى بىر نەرسىنى كۆتۈۋاتقاندەك ئىدى. ئوتكەن-كەچكىنەلەر توختاپ تۇرۇپ، سوزلەرگە قۇلاق سالاتتى، ئادەملەرنىڭ ئارىسىدىن تىقىلىپ گەپ سورايتتى، ئۇ توپتىن بۇ توپقا كېلىپ قوشۇلاتتى.

خالايىق نېۋسكى كوچىسىدىن مورسكايا كوچىسىغا بۇرۇلغاندا مەلۇم دەرىجىدە تەرتىپ ئورنىتىلدى، ئادەملەر ئەمدى پۈتۈن كوچىنى ئىگەللەپ ئېقىپ باراتتى. قانداقتۇر بېقىش تاپمىغاندەك كورۈنگەن بىرنەچچە ياش ئۇنىچىقماستىن ۋە تەشۋىشلىنىپ يۈگۈرۈپ

ئوتۇپ كەتتى. دوقمۇشقا يەتكەندە شەپكىلەر ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىلدى، كۆنلۈكلەر ھاۋادا سىلكەندى. مورسكايا كوچىسىدا "ئۇررا! ئۇررا!" سادالىرى ياڭرىدى. بالىلار قۇلاقنى پۈتۈرۈۋەتكۈدەك دەرىجىدە ھۇشقىتىشقا باشلىدى. توختاپ قالغان ھېساپسىز كوپ ھارۋىلاردا ياسىنۇالغان ئايالىلار ئوره تۇرۇشاتتى. خالايىق ئىساكېۋسكى مەيدانىغا ئېقىپ كىرىپ، پۈتۈن مەيدانىنى تولدۇرغان. تولىسى مەيدان رىشاتكىلىرىدىن ئېشىپ چۈشەتتى. ھەممە يەر — دەرىزىلەرمۇ، ئوگزىلەرمۇ، چېركاۋنىڭ گىرانىت پەلەمپەيلىرىمۇ ئادەمگە لىق تولۇپ كەتكەن ئىدى. نەچچە مىڭ كىشىدىغان بۇ خالايىق گېرمانىيە ئەلچىخانىسىنىڭ قىزىل رەڭگە بويالغان بىناسىغا قاراپ ۋاقىرىشاتتى، بىنانىڭ ئۈستۈنكى دەرىزىلىرىدىن پۈرقۇپ ئىس چىقاتتى. ئەينەكلىرى سۇندۇرۇلغان دەرىزىلەرنىڭ ئېچىدە ئادەملەر ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا يۈگۈرۈپ، خالايىقنىڭ ئۈستىگە قۇچاق-قۇچاق قەغەز ئاتاتتى؛ قەغەز ۋاراقلىرى ئاسماندا لەيلەپ، ئاستا-ئاستا پەسكە ئۇچۇپ چۈشمەكتە ئىدى. دەرىزىدىن تاشلانغان ھەر بىر بۈيۇمغا، ئىسنىڭ لاپلىداپ چىقىشىغا خالايىق ۋاقىراش سىلەن جاۋاپ بېرەتتى. بىردىن بىنانىڭ ئالدىنقى تەرىپىدە، تامنىڭ تېگىدە، مىستىن ياسالغان ئىككى ھەيكەل جىرەن ئاتىنىڭ يۈگىنىدىن تارتىپ تۇرغان جايىدا بىرنىمە قىلمۇاتقان بىرنەچچە ئادەم پەيدا بولدى. خالايىق جىم بولدى. مېتالغا ئۇرۇلغان بولقىنىڭ تاۋۇشى جاراڭلىدى. ئوك تەرەپتىكى پالۋان ھەيكەل بىر ياققا قاراپ قىشايدى-دە، ئادەم ئوتىدىغان يولغا غۇلاپ چۈشتى. خالايىق ۋاقىرىغىنچە ئۇنىڭ ئۈستىگە يېپىلىپ كەلدى، ئادەملەر ئايىاق ئاستى بولۇپ كەتتى. "بۇ ئەبلەخلەرنى مويكا تەرەپكە سۈرە، مويكىغا سۈرە!" ئىككىنچى ھەيكەل

مۇ غۇلاپ چۈشتى. كوزەينەك تاقىۋالغان سەمىز بىر خوتۇن ئانتوشكا ئارنولدوۋنىڭ يەلكىسىدىن تۈتۈپ: "ھەممىسنى سۇغا تاشلايلى، يېگىت!" دەيتتى. خالايىق مويكا قانىلى تەرەپكە قاراپ قوزغالدى. بىردىن ئوت ئوچۇرگۈچىلەرنىڭ سىگنالى ئاڭلىنىشقا باشلىدى، يىراقتىن ئۇلارنىڭ مىس قالپاقلىرى پارقىرىدى. دوقمۇشلاردىن ئاتلىق ساقچى كورۇندى. بىردىن ئارنولدوۋ ۋاقىرىشىپ، يۈگۈرۈشۈپ يۈرگەن خالايىقنىڭ ئىچىدە يۈزى ئاپپاق ئاقارغان، يالاڭئاياقلىق، كوزلىرى پارقىراپ قالغان بىر كىشىنى كوردى. ئۇ بېسسونوۋ ئىدى. ئارنولدوۋ ئۇنىڭ يېنىغا كەلدى.

ــ سىز ئۇ يەردە بولدىڭىزمۇ؟ ــ دېدى بېسسونوۋ، ــ ئادەم ئولتۇرۇپتۇ دېگەن گەپنى ئوز قولىغىم بىلەن ئاڭلىدىم.

ــ ئادەممۇ ئولتۇرۇشۇپتىمۇ؟ كىمنى ئولتۇرۇشۇپتۇ؟

ــ بىلمەيمەن.

بېسسونوۋ قايرىلىدى ــ دە، خۇددى قارغۇ كىشىدەك پۈتلىشىپ ــ پۈتلىشىپ مەيداندىن كەتتى. توپلاڭچىلارنىڭ قالدۇقلىرى ئەمدى يەنە نېۋسكى تەرەپكە، ئۇ يەردىكى ئاتلىق ئەسكەرلەر قەھۋىخانىسىنى ۋەيران قىلغىلى كەتتى.

شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ئانتوشكا ئارنولدوۋ تەھرىر بولۇمىنىڭ تاماكا ئىسى بېسىپ كەتكەن بولمىلىرىدىن بىرىدە ئولتۇرۇپ، تار قەغەزگە ماقالا يازغان ئىدى:

"...بىز بۈگۈن خەلق غەزىۋى ۋە نەپرىتىنىڭ قانچىلىك قاتتىق ۋە گۈزەل ئىكەنلىگىنى كوردۇق. شۇنى ئالايىتەن كورسىتىپ ئوتۇش كېرەككى، گېرمان ئەلچىخانىسىنىڭ ئورىسىدىكى ۋىنولاردىن خەلق بىر بوتۇلكىسىنمۇ ئىچمەي، ھەممىسنى مويكا دەريياسىغا ئاققۇزۇ-

ۋەتتى. ياردىشقا پۈتۈنلەي ئورۇن قالمدى، بىز قانچە قۇربان بېرىپ بولسىمۇ، غەلبە قىلغانغا قەدەر ئۇرۇشىمىز. نېمىسىلار روسىيىنى قاتتىق ئۈيقۇدا، غەپلەتتە دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك، ئەمما 'ۋەتىنىمىز خەۋپ ئاستىدا' دېيىلىشى بىلەنلا ھەممە خەلق بىر تەن-بىر جان بولۇپ كوتىرىلدى. خەلقنىڭ غەزىۋى دەھشەتلىك. ۋەتەن دېگەن سوز—ئۇلۇغ سوز، ئەمما بىز بۇ سوزنى ئۇنتۇغان ئىكەنمىز. گېرمان زەمبىرىگى بىرىنچى ئوق ئېتىشى بىلەن، بۇ سوز يەنە تىرىلىپ، ھەر بىرىمىزنىڭ يۈرىگىدە يەنە چاراقلاپ يېنىشقا باشلىدى..."

ئانتوشكا كوزلىرىنى يۇمدى، يەلكىلىرىدىن چۈمۈلە ئومىلەپ ئوتكەندەك بولدى. قانداق ئاجايىپ سوزلەرنى تېپىپ يېزىشى كېرەك ئىدى! ئۇ بۇنىڭدىن ئىككى ھەپتە بۇرۇنلا يازلىق تاماشىلار توغرىسىدا خەۋەر يېزىپ يۇرەتتى. توڭگۇز سياقىدا كىينىگەن بىر ئادەمنىڭ كۇلكىلىك ئويۇنخانا سەھنىسىگە چىقىپ: "توڭگۇز بالىسىمەن، ئۇيالمايمەن، توڭگۇز بالىسىمەن، پەخىرلىنىمەن، ئانام توڭگۇز ئىدى، مەنمۇ ئۇنىڭغا ئوخشايمەن..." دەپ كۇلكىلىك ناخشا ئېيتقىنى بىردىنلا ئۇنىڭ يادىغا چۈشتى.

"بىز قەھرىمانلىق دەۋرىگە كىرىپ كېتىپ بارىمىز. بىزنىڭ تىرىكلىگىمىزچە چىرىپ كېتىپ بارغىنىمىز يېتەر! بىزنى ئۇرۇش پاك قىلىدۇ" دەپ يازاتتى ئانتوشكا قەلىمىدىن سىيا چاچرىتىپ.

بىلوشۋېتوۋ باشچىلىغىدىكى مەغلۇبىيەتچىلەرنىڭ قارشىلىغىغا قارىماي، ئارنولدوۋنىڭ ماقالىسى گېزىتتە بېسىلىپ چىقتى. گېزىتخانا ئەتىسىدىن باشقىچە بولغان ئىش شۇ بولدىكى، ماقالا پەقەت ئۇچىنچى بەتتىلا «ئۇرۇش كۇنىلىرىدە» دېگەن ئومۇمى سەرلەۋھە ئاستىدا بېسىلدى. تەھرىر بولۇمىگە گېزىت ئوقۇيدىغانلاردىن دەررۇ

خەت كېلىشكە باشلىدى. بەزىلىرى ماقالىدىن زوقلانغانلىغىنى ئىزھار قىلاتتى، بەزىلىرى بولسا، ئاچچىق تەنە بىلدۈرەتتى. ئەمما ئالدىنقى قىلىرى كوپرەك ئىدى. ئانتوشكىغا قەلەم ھەقىقى ئاشۇرۇلدى. بىر ھەپتە ئوتكەندىن كېيىن باش تەھرىر ئۇنى ئوزىنىڭ ئىشخانىسىغا چاقىردى، ئىشخانىدا چاچ-ساقىلى ئاقارغان، يۈزى قىپ-قىزىل، ئوزىدىن ئىنگلىز ئەتىرىسى پۇراپ تۇرغان ۋاسىلى ۋاسىلىيېۋىچ ئانتوشكىنى كىرىسلوغا تەكلىپ قىلدى-دە، سەممى ئاۋاز بىلەن:

— يېزىغا بېرىپ كېلىڭ، — دىدى.

— ماقۇل، ئەپەندىم.

— بىز دىخانلارنىڭ ئۇرۇش توغرىسىدا نەملەرنى ئويلاۋاتقانلىغىنى، نەملەرنى دېيىشۇاتقانلىغىنى بىلىشىمىز كېرەك، — ئۇ ئالقىنىنى بىر ۋاراق خەتنىڭ ئۈستىگە قويدى، — زىيالىلار يېزىغا قىزىقىشقا باشلىدى. سىز مانا شۇ تېپىشماق توغرىسىدا جانلىق ۋە قىزىقتۇرىدىغان تەسىرات يېزىپ ئەۋەتىڭ.

— سەپەرۋەر قىلىش يەكۈنى ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنىڭ ناھايىتى كوتىرىلگەنلىگىنى كورسىتىدۇ، ۋاسىلى ۋاسىلىيېۋىچ.

— بىلىمەن. ئەمما ئۇلاردا ۋەتەنپەرۋەرلىك قەيەردىن پەيدا بولدىكىن؟ ئوزىڭىز خالىغان يېزىغا بېرىڭ، ئاڭلاڭ، سوراڭ، بىلىڭ. شەنبە كۈنى سىزدىن بەش يۈز قۇرلۇق يېزا تەسىراتىنى كۈتىمەن.

ئانتوشكا تەھرىر بولۇمىدىن چىقىپ، نېۋسكى كوچىسىغا باردى، ئۇ يەردىن ئوزىگە يولدا كېيىشكە ھەرىسىچە تىكىلگەن كاستۇم، سېرىق ئاياق، بوك سېتىۋالدى؛ كېيىن بۇ يېڭى كىيىملەرنى كىيىپ، دونون ئاشخانىسىغا ناشتا قىلغىلى باردى-دە، يالغۇز ئولتۇرۇپ بىر بوتۇلكا فرانسۇز شامپان ھارىغى ئىچتى؛ ئۇ ئەڭ ياخشىسى خىلىنى

دىگەن يېزىغا بېرىشنى قارار قىلدى، يېلىزاۋېتا كىيېۋنا شۇ يېزىغا— كىي كىيېۋېچ دىگەن ئاكىسىنىڭ ئويىگە مېھماندارچىلىققا كەتكەن ئىدى. كەچقۇرۇنلۇغى پويىزغا چۈشتى ۋە تاماكا تۈتاشتۇردى-دە، قاتتىق غاچلىدايدىغان سېرىق ئايىغىغا تىكىلىپ قاراپ: "مانا بۇ هايات!" دەپ ئويلايتتى.

ئاتمىش ئويلۇق خىلىي يېزىسى سۇنىيۇخا دىگەن كىچىككىنە دەريا بىلەن سازلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سايىلىقتا جايلاشقان ئىدى؛ يېزا ئاھالىسىنىڭ كۆكتاتلىقلىرىنى يوگىمەش بېسىپ كەتكەن، كوچىلارنىڭ ئىككى تەرىپىدە لىپا دەرەخلىرى بار ئىدى، توپىلكىتكى ئىلگىرىكى پومىشچىك هويلىسىدا مەكتەپ جايلاشقان ئىدى. يېزا ئاھالىسىگە قاراشلىق يەر ئازغىنا بولۇپ، بۇ يەر ئۇنۇمسىز يەرلەر ئىدى، شۇڭا ئېتىز ئىشلىرىدىن بوشىغاندا هەممە دېخان دىگۈدەك موسكۋاغا ئىش ئىزدەپ كېتەتتى.

ئاخشىمى ئانتوشكا هارۇدا يېزىغا كىرىپ كەلگەندە ئۇنى جىمجىتلىق كۈتۈۋالدى، بۇ ئەهۋال ئانتوشكانى ناهايىتى هەيران قالدۇردى. پەقەتلا ئات ئايىغىنىڭ تېگىدىن بىر توخۇ قاقاقلاپ ئۈچۈپ چىقتى، ئامبار تېگىدە ياتقان قېرى ئىتنىڭ خىقىرىشى ئاڭلاندى، يەنە كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىككى قوشقار قاس-قۇس ئۇسۇشۇۋاتقان ئىدى، كىمدۇ بىرسى ئېرىق بويىدا كىيىم توقماقلىماقتا ئىدى، خالاس.

ئانتوشكا ئوزىنى ئىستانسىدىن ئېلىپ كەلگەن قېرى، قۇلىغى پاڭقاي هارۇىكەشكە يول كىراسىنى تولىدى-دە، چېغىر يولدىن قېيىن دەرەخلىرىنىڭ ئارىسىدىن كورۇنۇپ تۇرغان مەكتەپ بىناسى تەرەپكە يۈرۈپ كەتتى. مەكتەپ بىناسىنىڭ ئىشىگى ئالدىدىكى كونا-

راپ كەتكەن پەلەمپەيدە ئوقۇتقۇچى كىي كىيىۋىچ بىلەن يېلىزاۋېتا كىيىۋىنا ئالدىرماي سوزلىشىپ ئولتۇراتتى. ئىگىز-ئىگىز تال دەرەخلىرى توۋەندىكى ئوتلاققا ئۇزۇن كولەڭگىلەر تاشلاپ تۇراتتى. ئاسماندا توپ-توپ قارغوچىلار ئۇچۇپ يۈرەتتى. يىراقتىن ماللىرىنى توپلاۋاتقان پادىچى چېلىۋاتقان سۇنای تاۋۇشى ئاڭلىناتاتتى. قوموش لۇقتىن بىرنەچچە قىزىل كالا چىقىپ كەلدى، ئۇلاردىن بىرسى تۇمشۇغىنى كوتىرىپ مورەشكە باشلىدى. سىگىلسىغا ئوخشىغان، كوزلىرى خۇددى ياسمەدەك كورۇنگەن كىي كىيىۋىچ بىر تال پاخال چىشلەپ تۇرۇپ مۇنداق دىدى:

ــ ئۇنىڭ ئۇستىگە، لىزا، جىنسى مەسىلىدە تىزگىنىڭ ناھايىتى بوشاپ كەتكەن. ساڭا ئوخشىغان نوسخىلار بۇرژۇئازىيە مەدىنىيىتىنىڭ يىرگىنىشلىك شاكىلى.

يېلىزاۋېتا كىيىۋىنا ئېرىنىچەكلىك بىلەن كۇلۇمسىرەپ، پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياشىنىڭ نۇرىدا تاۋلانغۇچى مايسا ئوتلارغا قاراپ ئولتۇراتتى.

ــ گېپىڭىزنى ئاڭلىغان ئادەم دەررۇ زېرىكىپ كېتىدۇ، ھەممە گەپنى يادلاپ ئالغانسەن، خۇددى كىتاپتا يېزىلغاندەك، ھەممىسى ساڭا ئايان.

ــ ھەر كىشى زېرىكىش ياكى زېرىكمەسلىك توغرىسىدا ئەمەس، بەلكى ئوز ئىدىيىسىنى بىر تەرتىپكە، بىر سىستىمىغا كەلتۈرۈشكە تىرىشىش كېرەك.

ــ بەللى، ئوزىڭىز تىرىشۇبلىڭ!

ئاخشام تىنچ ئىدى. مەكتەپ بىناسىنىڭ ئالدىدىكى مەجنۇن تالنىڭ شاخلىرى قىمىرلاپمۇ قويمايتتى. توپىلىكنىڭ كەينىدە چىكەتكە

چىرىلدايتتى. كىي كىيەۋىچ پاخالنى چىشلەپ ئولتۇراتتى، يېلىزاۋېتا كىيەۋنا ئاخشامنىڭ يورۇغىدا ئېرىپ كېتىۋاتقان دەرەخلەرگە قاراپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. شۇ دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدىن چامادان كوتەرگەن چاققان، پاكار بىر ئادەم كورۈندى.

ــ ھە، مانا! ــ ۋاقىردى ئانتوشكا، ــ سالامەتمۇ سەن، گۈزەلىم...

يېلىزاۋېتا كىيەۋنا ئۇنى كورۈپ ئىچ-ئىچىگە پاتماي خوشال بولۇپ كەتتى، يۈگۈرۈپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئانتوشكانى قۇچاقلىدى.

كىي كىيەۋچ سوغاققىنا كورۈشتى-دە، پاخالنى چىشلەپ ئولتۇرۇۋەردى. ئانتوشكا پەلەمپەيگە يامپاشلاپ تاماكا چېكىشكە باشلىدى.

ــ مەن بۇ يەرگە ئاخبارات ئالغىلى كەلدىم، كىي كىيەۋچ، قېنى، خلىبىڭزدىكىلەر ئۈرۈش توغرىسىدا نېمىلەرنى ئويلاپ، نېمىلەرنى دېيىشۋاتقانلىغىنى ئېيتىپ بېرىڭا...

كىي كىيەۋچ قاپىغىنى تۇرۇپ، ئاغزىنى كەمشەيتىپ، ھەجىيىپ قويدى.

ــ كىم بىلىدۇ، ئۇلارنىڭ نېمە ئويلاۋاتقىنىنى... ھېچكىم ھېچنېمە دېيىشمەيدۇ... بورىلەرمۇ پادا بولۇپ توپلانغاندا ئۇنچىقمايدۇ...

ــ دېمەك، سەپەرۋەرلىككە قارشىلىق كورسىتىلمەپتۇ-دە؟

ــ ياق، قارشىلىق بولمىدى.

ــ نېمىسىنىڭ بىزگە دۇشمەن ئىكەنلىگىنى بىلىشەمدۇ؟

ــ ياق، گەپ نېمىستا ئەمەس.

ــ نېمىدە؟

كىي كىيەۋچ يەنە ھەجايدى.

ــ گەپ نېمىستا ئەمەس، مىلىتسىيا... قولغا مىلتىق كىرسە بولـ

غنى... قولىغا ملتىق تەككەن كىشىنىڭ كەيپى باشقىچە بولىدۇ. ئولمىسەك، ملتىقنىڭ قايسى تەرەپكە ئېتىلىشىنى كورەرمىز... شۇنداق ئىشلار...

— ئۇرۇش توغرىسىدا گەپ-سوزلەر بولغاندۇ؟

— يېزىغا بېرىڭ، ئاڭلايسىز...

قاراڭغۇ چۈشكەندە ئانتوشكا بىلەن يېلىزاۋېتا كىيىۋنا يېزىغا كېتىشتى. پۈتۈن ئاسمان ئاۋغۇست يۇلتۇزلىرى بىلەن تولغان. توۋەندە، خىلىبى يېزىسىدا پادا توزۇتقان چاڭ ۋە يېڭى سېغىلغان سۇتنىڭ پۇرىغى كىلىپ تۇراتتى. دەرۋازىلارنىڭ ئالدىدا هارۋىلار تۇراتتى. لىپا دەرىخىنىڭ تېگىدە، قاراڭغۇدا قۇدۇقتىن سۇ تارتىدىغان ياغاچ غىچىرلايتتى. ئاتنىڭ كىشنىشى، سۇ ئىچىشى ئاڭلىناتتى. ئوچۇق جايدا، ئوگزىگە پاخال يېپىلغان ئامبارنىڭ يېنىدىكى بوش ئورۇندا ئۇچ قىز ئاستا ناخشا ئېيتىپ ئولتۇراتتى. يېلىزاۋېتا كىيىۋنا بىلەن ئانتوشكىمۇ ئۇلارنىڭ يېنىغا كىلىپ، سەل نېرىسىدا ئولتۇرۇشتى، قىزلار ناخشا ئېيتىشاتتى:

خىلىبى كەنتى چىرايلىق،
ئۇستەل، گۈللىرى بىلەن.
ئۇنىڭ قىزلىرى خۇددى
سۈرەتتىكىدەك ئىكەن...

قىزلاردىن بىرى، ئۇلارنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇرغانلارغا بىر قاراپ قويدى-دە، يولداشلىرىغا:

— خوش، قىزلار، يېتىپ ئۇخلاش ۋاقتى بولدىغۇ دەيمەن، —

ددى.

ئۇلار قىمىر قىلماي ئولتۇرۇشاتىتى. ئامبارنىڭ ئىچىدە بىرسى تىمسىقلاپ يۇرەتتى. كېيىن ئىشىك ئېچىلىپ، كالتا جۇۋا كىيگەن، بېشى تاز بىر دېخان چىقتى-دە، ئىشكىكە ئاسما قۇلۇپ سالدى، كېيىن قىزلارنىڭ يېنىغا كېلىپ، قوللىرىنى بېلىگە تايىنىپ، ئوشكە ساقلىنى سوزدى.

ــ بۇلبۇلگويالار، ناخشىغا تويمايدىكەنسىلەرغۇ؟

ــ ئېيتىمىز-دە، فيودور تاغا، سائا دەخلىسى يوق...

ــ ھازىر قامچا ئېلىپ، سىلەرنى قوغلۇۋەتمىسەم، توختاڭلار... كېچىسى ناخشا ئېيتىدىغان قانداق تەرتىپ بار؟

ــ ئىچىڭ ئاداپ كېتىۋاتامدۇ؟

ئىككىنچى قىز ئېغىر بىر تىن ئالدى-دە:

ــ ئۇزىمىزنىڭ خىلىمىز توغرىسىدا ناخشا ئېيتىدىغان بىزدىن باشقا ھېچكىم قالمىدى، فيودور تاغا.ــ ددى.

ــ ھە، سىلەرگە يامان بولدى، ئەرلەر كېتىپ، يالغۇزچىلىق تارتىپ قالدىڭلار.

فيودور قىزلارنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. قىزلاردىن يەنە بىرى:

ــ يېرىم دۇنيانىڭ خەلقىنى ئۇرۇشقا ئېلىپ كېتىپتۇ. بۇگۈن كوزما دېمىيانلىق خوتۇنلار شۇنداق دەپ ئېيتىشتى.

ــ يېقىندا سىلەرگىمۇ نوۋەت كېلىدۇ، قىزلار.

ــ بىزنىمۇ ئۇرۇشقا ئەۋەتەمدۇ؟

قىزلار كۇلۇشتى. چەتتە ئولتۇرغان قىز يەنە سورىدى:

ــ فيودور تاغا، پادىشايىمىز كىم بىلەن ئۇرۇشۇۋاتىدۇ؟

ــ باشقا پادىشا بىلەن.

قىزلار بىر بىرىگە قاراشتى، بىرى ئۇھ تارتىتى، ئىككىنىچىسى ياغلىغىنى توغرىلاپ قويدى، ئەڭ چەتتىكىسى مۇندىق دىدى:

ــ كوزما دېمىيانلىق خوتۇنلارمۇ شۇنداق دېيىشكەن ئىدى.

شۇ چاغدا ياغاچنىڭ كەينىدىن چاچلىرى پاخپايغان بىر ئادەم ئورنىدىن تۇردى ـ دە، جۇۋۇسىنى يەلكىسىگە تاشلاپ مۇنداق دىدى:

ــ يالغان گەپتىن زادىلا قالمايسەن ـ دە، قانداقسىگە باشقا پادىشا بولسۇن، نېمىس بىلەن ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز.

ــ ئەتىمالىم شۇنداقتۇر، ــ دىدى فيودور. پاخپاقۇاش يەنە غايىپ بولدى. ئانتوشكا ئارنولدۇۋ تاماكا قۇتىسىنى چىقىرىپ، فيودورغا تۇتتى ـ دە، ئېھتياتلىق بىلەن:

ــ يېزىكىزنىڭ ئادەملىرى ئۇرۇشقا ئوز ئىختىيارلىرى بىلەن كېتىشتىمۇ؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ تولىسى ئوز ئىختىيارى بىلەن كەتتى، ئەپەندىم.

ــ دىمەك، روھى كوتىرەڭگۇ بوپتۇ ـ دە؟

ــ ھە، شۇنداق بولدى. نىمشقىمۇ بارمىسۇن؟ ھەر ھالدا ئۇ ياق ـ بۇ ياقنى كورۇپ كېلىدۇ. ئولسە نىمە بولاتتى؟ ئەجىلى يەتكەن بولسا بۇ يەردىمۇ ئولىدۇغۇ. بۇ يەردە كىشىلەر گاداي، بىر پارچە نانغا زار. ئۇ يەردە بولسا كۇنىگە ئىككى مەرتىۋە گوشلۇك تاماق بېرىدىكەن، قەن، چاي بېرىدىكەن، تاماكىنى بولسا تويغۇچە چېكەرمىش.

ــ ئۇرۇش قورقۇنچلۇق ئىش ئەمەسمۇ؟

ــ نىمشقا قورقۇنچلۇق بولمىسۇن، ئەلۋەتتە قورقۇنچلۇق.

15

كىلىونكا يېپىلغان هارۋىلار، پاخال ۋە قۇرۇق ئوت-چوپ قاچە-لانغان چوڭ هارۋىلار، قۇتقۇزۇش هارۋىلىرى، لەيلىمە كوۋرۇك كېسىلىرىنىڭ يوغان-يوغان تەڭنىلىرى يامغۇردىن لاي بولۇپ كەتكەن چوڭ تاش يولدىن غىچىرلاپ، تاراقلاپ كېتىپ بارماقتا ئىدى. سىمىلداپ يېغىۋاتقان ئۇششاق يامغۇر توختايدىغاندەك ئەمەس ئىدى. ئاختاما قىلىنغان يەرلەر، يولنىڭ ئىككى چېتىدىكى ئېرىقلار يامغۇر سۈيىگە تولۇپ تاشقان. يىراقتىن دەرەخلەر، كىچىك جاڭگال-لىقلار خىرە بولۇپ كورۇنەتتى.

ئالغا كېتىۋاتقان رۇس قوشۇنلىرى ۋاراڭ-چۇرۇڭ ئاستىدا، قام-چىلارنىڭ شىپىلدىشى، هارۋا ئوقلىرىنىڭ غىچىرلاش نەغمىسى ئاستىدا توختىماي ئىلگىرىگە سىلجىپ بارماقتا. يولنىڭ ئىككى قاسنە-غىدا ئولگەن ياكى جان ېبرىپ تۇرغان ئاتلار، ئورۇلۇپ چاقلىرى ئاسمانغا قاراپ قالغان هارۋىلار ياتاتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ بۇ ئېقىمنىڭ ئىچىگە هەربىي ئاپتوموبىل كىرىپ قالاتتى. شۇ چاغدا ۋاراڭ-چۇرۇڭلار يەنە ئەۋج ئالاتتى، ئاتلار ئۇركۈپ، ئالدىنقى ئايالقلىرىنى كوتىرىپ خارتىلدايتتى، يۈك بېسىلغان هارۋا يانتۇلۇقتا ئاغدۇرۇلۇپ كېتىۋىدى، هارۋىدىكى كىشىلەرمۇ ئۇنىڭ بىلەن تەڭلا تىك موللاق ئېتىپ چۈشتى.

هارۋىلار ئېقىمنىڭ كەينىدىن، يەلكە-مۇرىلىرىگە قاپ ۋە چېدىر ئارتىشىۋالغان پىيادە ئەسكەرلەر سورۇلۇشۇپ باراتتى. ئۇلارنىڭ

ئارىسىدىن بۇيۇم ئارتىلغان، ئۇچلىرى ھەر تەرەپكە دىڭگىيىپ چىقىپ تۇرغان ملتقلار بىسلغان، خزمەتكارلار پۇكلىنىپ ئولتۇرغان ھارۋىلار كېتىپ باراتتى. بەزىدە بىرەر كىشى چوڭ يولدىن دالاغا چىپچە ئوتەتتى-دە، ملتىغىنى ئوت-چوپ ئۈستىگە قويۇپ، زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى.

كېيىن يەنە ھارۋىلار، لەيلىمە كوۋرۇك كېمىلىرى، چوڭ ھارۋىلار، ھول بولۇپ كەتكەن ھەربىي ئەمەلدارلار چۈشكەن شەھەر ھارۋىلىرى ئوتۇپ تۇراتتى. غاقىراپ تۇرغان بۇ ئېقىم گايىدا سايىلىققا چۈشەتتى ۋە ئۇ يەردە تارچىلىق پەيدا بولۇپ، ۋاڭ-چۇڭ باشلىناتتى، گايىدا يەنە توپلىككە سوزۇلۇپ چىقىپ، كوزدىن غايىپ بولۇپ كېتەتتى. يان يوللاردىن ئاشلىق، ئوت-چوپ ۋە ئوق-دورا قاچىلانغان چوڭ ھارۋا كارۋانلىرى كېلىپ قوشۇلاتتى. دالادىن قوغلىشىپ كېلىۋاتقان ئاتلىق ئەسكەرلەر ئات چاپتۇرۇپ ئوتۇپ كېتەتتى.

بەزىدە كارۋان ئارىسىغا قاراس-قۇرۇس ئاۋاز چىقارغان ۋە پولات-تومۇرلىرىنى داڭگىرلاتقان توپچى قىسىملار كىرىپ قالاتتى. كوكرىگى كەڭ، كۆچلۈك ئاتلارغا منىۋالغان جاھىل، ساقالىلىرى ئوسۇپ كەتكەن تاتار ھارۋىكەشلىرى ئات ۋە ئادەملەرنى تەڭلا ئۇرۇپ-دۇمبالاپ، تۇمشۇقلىرى تومتاق زەمبىرەكلەرنى سورۇتۇپ، ئوزلىرىگە يول ئېچىپ باراتتى. ئادەملەر ھەر تەرەپتىن يۇگۇرۇشۇپ كېلەتتى ۋە ھارۋىلاردا ئورە تۇرۇپ، قوللىرىنى سىلكىتەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئادەم دەريا‌سى يەنە ئوز يولىنى تېپىپ گۇمبە، چىرىگەن غازاڭ پۇرىغى بىلەن تولغان ۋە يامغۇر تامچىلىرىدىن ئاستا شىلدىرلاپ تۇرغان ئورمان ئىچىگە كىرىپ كېتەتتى.

ئۇنىڭدىن نېرىسىدا، يولنىڭ ئىككى قاسنىغىدا خارابىلىقلار ۋە ئىس چىقىپ ياتقان چوغ ئارىسىدىن مەش تۇرخۇنلىرى دىگگىيىشىپ تۇراتتى، ئەينىگى سۇنۇپ كەتكەن پانۇس چايقىلاتتى، زەمبىرەك ئوقلىرى ۋەيران قىلىۋەتكەن ئوينىڭ خىش تېمىغا چاپلانغان كىنو ئېلانىنىڭ بىر پارچىسى شامالدا شىلدىرلاپ تۇراتتى. شۇ يەردە، ئالدىنقى چاقلىرى يوق بىر هارۋىدا، ئۆچىسىغا كوك كېيىم كىيگەن ئاۋسترىيەلىك بىر ياردار ئەسكەر ياتاتتى، ئۇنىڭ چىرايى زەپىرەڭ هالەتتە بولۇپ، نۇرسىزلىنىۋاتقان كوزلىرىنى غەم باسقان ئىدى.

بۇ يەردىن يىگىرمە بەش چاقرىمچە نېرىسىدا، ئىس قاپلىغان ئۆپۈق تەرەپتە زەمبىرەك ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى. بۇ قوشۇن ۋە كارۋانلار كېچەيۇ-كۈندۈز تىنماي شۇ يەرگە بېرىپ قوشۇلاتتى. روسىيىنىڭ هەر يېقىدىن ئاشلىق، ئادەم ۋە ئوق-دورا قاچىلاپ ئەۋەتىلگەن نۇرغۇن پويىز شۇ تەرەپكە سوزۇلۇپ كېلەتتى. زەمبىرەكلەرنىڭ ساداسى پۈتۈن ئەل-يۇرتنى لەرزىگە كەلتۈردى. ئاخىردا، زۇلۇم ۋە زوراۋانلىق شارائىتىدا يىغىلىپ كەلگەن ئاچكوز-لۇك، ياۋۇز ۋە قانمىغان هىسلار ئەرك تېپىپ، ئوتتۇرىغا چىقىقان ئىدى.

يامان ۋە چىرىك تۇرمۇش كەچۈرۈپ كەلگەن شەهەر ئاهالىسى خۇددى دەهشەتلىك چۈشتىن ئويغانغاندەك ئىدى. زەمبىرەكلەرنىڭ جاهانغا دەهشەت سالىدىغانىدەك سادالىرى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ئوتمۇش هايات ئەمدى يارىماس بولۇپ كورۇنگەنىدەك، ئاهالە ئۇرۇشنى ئىچ-ئىچىدىن خوشال بولۇپ قارشى ئالغان ئىدى.

يېزىدىكى بەزى كىشىلەر دۇشمەننىڭ كىم ئىكەنلىگىنى، ئۇرۇشنىڭ مەقسىدىنىڭ نىمە ئىكەنلىگىنى ئانچىمۇ سۈرۈشتۈرۈپ كەتمەيتتى،

ئۇلارنىڭ قارىشىچە، بۇ ئىشلار ئۇنداق بولسىمۇ، بۇنداق بولسىمۇ — بەرىبىر ئۇخشاش ئىدى. يېزا ئاھالىسىنىڭ كوزلىرى غەزەپكە، نەپرەتكە، قانغا تولۇپ كەتكەن ئىدى. قورقۇنچلۇق ئىشلارنى قىلىش ۋاقتى كەلدى. چاققان يىگىتلەر ۋە ياش دېخانلار خوتۇن ۋە ياخشى كورگەن قىزلىرىنى تاشلاپ، يۇك ۋاگونلىرىنى تولدۇرۇپ ئولتۇراتتى، شەھەرلەردىن ئۇششتىپ، ئەدەپسىز ناخشىلارنى ئېيتىپ ئوتەتتى. كونا تۇرمۇش پۈتتى، چوك چومۇچ بىلەن قازان قوچىغاندەك، روسىيەمۇ قوچالغان ئىدى، ھەممە قوزغالغان، سىلجىغان ئىدى، ئۇرۇش ھەممىنى مەس قىلغان ئىدى.

ھارۋىلار ۋە ئەسكىرىي قىسىملار نەچچە ئون چاقىرىمغا سوزۇلغان ۋە گۇلدۇرلەۋاتقان جەڭ مەيدانىغا يېتىپ بېرىپ، تارقىلىپ، غايىپ بولۇپ كېتەتتى. ئىنسانغا خاس بولغان ھەممە جانلىق نەرسە شۇ يەرگە يېتىپ بېرىپلا يوق بولۇپ كېتەتتى. ھەركىمگە يەردىن ئاكوپ ئىچىدىن مەلۇم ئورۇن بېرىلەتتى. ئۇلار شۇ يەردە ئۇخلايتتى، تامىغنىمۇ شۇ يەردە يەيتتى، پىتىنى شۇ يەردە باقاتتى ۋە يامغۇر قاراڭغۇلاشتۇرغان تەرەپكە قاراپ مىلتىقتىن ئوق ئېتىپ ياتاتتى.

كېچىلىرى ئۇيۇقنى يانغىن شوللىرى قاپلاپ ئالاتتى، ئۇزۇن-ئۇزۇن راكېتىلار ئاسمانىنى كېسىپ ئوتەتتى-دە، مىلك-مىلك ئۇچقۇنغا بولۇنۇپ، تارقىلىپ كېتەتتى. زەمبىرەك ئوقلىرى غۇيۇلداپ كېلىپ يېرىلاتتى. ئوت، ئىس ۋە تۆپىراقلار ئاسمانغا سورۇلۇپ كېتەتتى.

بۇ يەردە ئادەم قورقمىنىدىن يۇرەك جىغ قىلىپ، بەدەن جىمىر-لىشىپ كېتىدۇ، بارماقلار ئىختىيارسىز پۈكۈلىدۇ. يېرىم كېچىگە يېقىنلاشقاندا، سىگنال بېرىلىدۇ. لەۋلىرى قېيشىپ كەتكەن ھەربىي ئەمەلدارلار يۈگۈرۈپ كېلىپ ھاقارەتلەش، ۋاقىراش، ئۇرۇش-

دۇمبالاش بىلەن، ئۇيقۇدىن ۋە زەيلىكتىن ئىششىپ كەتكەن ئەسكەرلەرنى تۇرغۇزاتتى. ئەسكەرلەر تىللاپ-قاغاپ، يىرتقۇچ ھايۋانلاردەك ھوكىرىشىپ، ئىلگىرى-كېيىن، پۇتلىشىپ-مۇدۇرىلىپ، جەڭگاھتا يۇگۇرۇپ كېتەتتى، نەرىسىغا بېرىپلا يەرگە ياتاتتى؛ دەھشەت ۋە غەزەپتىن ئەس-ھۇشىنى يوقتىپ، يەنە تۇرۇشاتتى-دە، يۇگۇرگەن پېتى دۇشمەن ئاكوپلىرىغا باستۇرۇپ كىرىشەتتى.

جەڭدىن كېيىن، ئاكوپلاردا نىمىلەر بولغانلىغىنى ھېچكىم بىلمەيتتى. ئەگەر بىرەر كىشى ئۇزىنىڭ مەرتلىگىدىن-نەيزە سانچىشىدىن، دۇشمەن بېشىغا مىلتىق قوندۇغى بىلەن ئۇرغىنىدىن ماختانغۇسى كەلسە-ھەممىسىنى ئۇزى ئويلاپ چىقىراتتى، كېچىدە بولغان جەڭدىن پەقەت ئولۇكلەرلا قالاتتى.

شۇنىڭدىن كېيىن تاڭ ئاتىدۇ، ھەربى ئاشخانا ماشىنىسى يېتىپ كېلىدۇ. مۇزلاپ كەتكەن ۋە ھالسىرىغان ئەسكەرلەر تاماق يەيدۇ. تاماكا چېكىشىدۇ. كېيىن مەنىسىز نەرسىلەر، خوتۇنلار توغرىسىدا سوزلىشىپ ئولتۇرۇشىدۇ، ئۇلار بۇلارنىمۇ ئوزلىرى ئويلاپ چىقىرىشىدۇ. پىت بېقىشىدۇ، ئۇخلىشىدۇ. زەمبىرەك ئوقلىرى ۋە ئەجەل ئارىلاپ يۇرگەن، ھەممە يېقى ئىپلاسلىق بىلەن تولغان، قانغا مىلەنگەن بۇ تاقىر يەردە ئەتىگەندىن-كەچكىچە ئۇخلىشاتتى.

تېلېگىنمۇ شۇنداق ئىپلاس، زەي جايلاردا ھەپتىلەپ يېشىنمەي، ئوتۇگىنى سالماي كۆن كەچۇرەتتى. ئۇ جۇنۇپى بولۇپ ئىشلەۋاتقان مۇنتىزىم بىگتۇەنمۇ ھۇجۇمغا قاتناشقان ئىدى. كومانىدىر-جەڭچىلەرنىڭ يېرىمىدىن تولىسى تالاپەت تارتقان، يارەملەشكۇچى قوشۇن بولسا تېخى كەلمىگەن ئىدى، كىيىملىرى يىرتىلىپ جۇلۇغى چىقىپ كەتكەن، ھارغانلىغىدىن يېرىم جان بولۇپ قالغان جەڭچى ۋە كومان-

دىرلار جەڭ مەيدانىدىن ئارقا سەپكە قايتىش ۋاقتى قاچان كېلەر-كىن، دەپ ئارزۇ قىلىشاتتى.

بىراق ئالى قوماندانلىق ئىشتاۋى قاناداق قىلىپ بولمىسۇن، قىش باشلانغىچە كارپات تاغلىرىدىن ئېشىپ، ۋېنگرىيەگە باستۇرۇپ كىرىشنى، ئۇنى يەر بىلەن يەكسان قىلىشنى مولچەرلىگەن ئىدى. ئادەملەرنى ئايمايتتى—ئادەم زاپىسى نۇرغۇن ئىدى. ئۇلار ئۇچ ئاي داۋامىدا توختىماي ئېلىپ بېرىلىۋاتقان شىددەتلىك جەڭ نەتىجىسىدە تەرتىپسىز يوسۇندا چېكىنىۋاتقان ئاۋستىرىيە قوشۇنلىرى-نىڭ قارشىلىغى ئەلۋەتتە سۇنىدۇرۇلىدۇ، كىراكوۋ بىلەن ۋېنا ئېلىنىدۇ-دە، رۇس قوشۇنلىرىنىڭ سول قانىتى گېرمانىيىنىڭ ھىمايىسىز قالغان ئارقا سېپىگە ھۇجۇم قىلىدۇ، دەپ ئويلايتتى.

رۇس قوشۇنلىرى شۇ پىلانغا ئەمەل قىلىپ، ئون مىڭلاپ ئەسىر ئېلىپ، كوپ مىقدارىدا ئوزۇق-تۆلۈك، ئوق-دورا، قورال-ياراق ۋە كېيىم-كېچەكلەرنى ئولجا ئېلىپ، غەرپ تەرەپكە توختاۋسىز سىلجىپ باراتتى. ئىلگىرى بولۇپ ئوتكەن ئۇرۇشلاردا بۇنداق ئولجىلارنىڭ بىرلا قىسمى، پۈتۈن جۇنتۇەن يېگىلگەن بۇ توختاۋسىز قانىلىق جەڭلەرنىڭ بىرىلا بارلىق ئۇرۇشنىڭ تەقدىرىنى ھەل قىلالايتتى. ۋاھالەنكى ھازىر مۇنتىزىم قوشۇن دەسلەپكى جەڭلەردىلا ھالاك بولۇپ كەتكەن بولسىمۇ، ئۇرۇشنىڭ زەربىسى بارغانسېرى كۈچەيىپ باراتتى. ياشلاردىن تارتىپ قېرىلارغىچە—پۈتۈن خەلق، پۈتۈن مىللەت ئۇرۇشقا قاتناشقان ئىدى. بۇ ئۇرۇشتا ئادەم چۇشىنىش قىيىن بولغان تەرەپىمۇ بار ئىدى. بەزىلەر دۇشمەن تارمار قىلىندى، قانغا مىلەنىدى، ئەمدى كەسكىن زەربە بېرىلسىلا، ئۇزۇل-كېسىل غەلبە قولغا كېلىدۇ، دەپ ئويلايتتى. كەسكىن زەربىمۇ بېرىلەتتى،

ئەمما دۇشمەننىڭ تارمار قىلىنغان قوشۇنلىرىنىڭ ئورنىغا يېڭىلىرى پەيدا بولۇپ، ئولۇمگە دۇچكېلەتتى-دە، نابۇت بولۇشاتتى. تاتار كوچمە قاراقچىلىرىمۇ، ئىران ئالامانلىرىمۇ تېنى ئاجىز، يېرىمجان ياۋروپالىقلار ۋە زىرەك رۇس دىخانلىرىدەك، شىددەت بىلەن ئۇرۇشمىغان، ئۇلاردەك ئاسان ئولمىگەن، بۇ كىشىلەرگە ئوزلىرىنىڭ لام-مىم دېيىلمەيدىغان ھايۋاندىن باشقا نەرسە ئەمەسلىگى، خوجايىن تەرىپىدىن ئورۇنلاشتۇرۇلغان قۇشخانىدىكى ھايۋان گوشى ئىكەنلىگى ئايان ئىدى.

تېلېگىن تۇرۇشلۇق تۇەندىكى قالدۇق قىسىم تار ۋە چوڭقۇر دەريا بويىغا ئاكوپ كولاپ، شۇ يەرگە جايلىشىۋالغان ئىدى، بۇ ئورۇن بەكمۇ ئەپسىز بولۇپ، ھەممە تەرىپى ئوچۇقچىلىق، ئاكوپلارمۇ چوڭقۇر ئەمەس ئىدى. قوشۇننىڭ ھۇجۇم باشلىشى توغرىسىدا بۇيرۇق كۇتۇلەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن ھەتتا دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىگە جايلاشقان ئاۋستىريە قىسىملىرى توختىماي ئوق ئېتىپ تۇرۇشسىمۇ، خالايىق ھەممە پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، بىمالال يېتىپ ئۇخلايتتى، ئوتۇكلىرىنى يېشىپ پايتىملىرىنى قۇرۇتاتتى ۋە دېمىنى ئالاتتى.

كەچقۇرۇنلۇغى، دۇشمەننىڭ ئوق ئېتىشى پەسەيگەندە، ئىۋان ئىلئىچ ئىستېكامدىن ئىككى كىلومېتىرچە نېرىدىكى ئىگىسىز قالغان ئورۇنغا جايلاشقان تۇمەن قوماندانلىق ئىشتاۋىغا كەتتى.

قومۇشلۇقنى ئارىلاپ ئاقىقان دەريانىڭ ئوستىنى ۋە دەريا بويىدىكى دەرەخلەرنى قويۇق تۇمان قاپلىۋالغان ئىدى. تۇرۇپ-تۇرۇپ ئېتىلغان بىر-يېرىم تال ملتىق ئاۋازى دەريا ئوستىدىن ئەكس سادا بېرىپ ئوتەتتى.

ئۇيغۇر ئىلىمىنىڭ بىر يارقىن سەھىپىسىنى ئوتتۇرا، تاشيولغا چىقىۋالدى-دە، توختاپ تاماكا چەكتى. يولنىڭ ئىككى قاسنىغىدىكى يوپۇرماقلىرى توكۇلۇپ يالىڭاچ بولۇپ قالغان دەرەخلەر تۇمانىدا ناھايىتى ئېگىز بولۇپ كورۈنەتتى. ئۇلارنىڭ ئەتراپىي خۇددى سۇت توكۇلگەندەك سېرىلەتتى. جىملىقتا بىر تال ئوق ۋىڭىلداپ ئوتتى. ئۇيغۇر ئىلىمىنىڭ ئېغىر تىنى ئالدى-دە، دەرەخ ئۇچلىرىغا قاراپ، شېغىلنى دەسسەپ كېتىۋەردى. بۇ جىملىقتىن، يالغۇز ئوزىنىڭلا ئويلاپ كېتىپ بېرىشىدىن پۈتۈن ۋۇجۇدى راھەتلىنەتتى؛ قۇلاقنى پاك قىلىۋەتكۇدەك ۋاك-چۇقىلاردىن ئۇزاقلىشاتتى، يۈرىكىنى نازۇك ۋە ئوتكۇر غەم باساتتى، ئۇ يەنە بىر ئۇھ تارتتى-دە، تاماكىسىنى تاشلىدى، ئىككى قولىنى بوينىغا قويۇپ، باشقا بىر دۇنيادىن — قايسىكى پەقەت دەرەخلەرلا، پەقەت ئۇنىڭ مۇھەببەتىدىن كويىگەن يۈرىكلا ۋە داشانىڭ گۈزەللىكلا مەۋجۇت بولغان ئاجايىپ دۇنيادىن كېتىپ بارغاندەك مېڭىپ باراتتى.

بۇنداق ئارام ئېلىش ۋە جىملىق ۋاقىتلىرىدا داشا ھامان ئۇنىڭ بىلەن بىللە بولاتتى. زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ مۇدھىش غىڭىلدىشى، مىلتىقلارنىڭ ئاۋازى، قىچقىرىق ۋە ھاقارەتلەر — بۇ ئاجايىپ دۇنيادا ئارتۇقچە بولغان تاۋۇشلار ئوچكەندە، گەمىنىڭ بىر بۇلۇڭىغا بېرىپ ئازغىنا تۇگۈلۇۋېلىش ئىمكانىيىتى بولغاندا، ئۇيغۇر ئىلىمىچ داشانىڭ ئوز يېنىدا ئىكەنلىگىنى سېزەتتى، داشانىڭ گۈزەللىگى ئۇنىڭ يۈرىگىگە بېرىپ تېگەتتى.

ئۇيغۇر ئىلىمىچ ئەگەر ئولۇپ كەتسەم، بۇ قوشۇلۇشنىڭ لەززىتىنى ئومرۇمنىڭ ئاخىرقى مىنۇتىغىچە سېزىمەن دەپ ئويلايتتى. ئۇ ئولۇش توغرىسىدا ئويلمايتتى، ئولۇمدىنمۇ قورقمايتتى. ئۇنى ئوز

هایاتنىڭ ئەڭ گۈزەل، ئەڭ لەززەتلىك چاغلىرىدىن ھېچ نەرسە، ھەتتا ئولۇمۇ جۇدا قىلالمايتتى.

شۇ يىلى يازلىغى، ئۇيغۇر ئىلئىچ داشانى ئاخىرقى قېتىم كورۇڭۋ-لىش مەقسىدىدە يېڭپاتورىيىگە باردى، يول بويى ئۇنىڭ كوڭلى غەش، ئوزى هاياجاندا ئىدى، هامان نەمە بانا تېپىپ بارسامكىن، دەپ ئويلايتتى. ئەمما يولدا ئۇچرىتىش، داشانىڭ كۇتۇلمىگەن كوز ياشلىرى، ئۇنىڭ سېرىق چاچلىق بېشىنى كوكرىگىگە بېسىشى، دېگىز پۇرىغى ئۇرغان قوللىرى، چاچلىرى، يەلكىلىرى، هول كىرپىك-لىرى ئارىسىدىكى كوزلىرى بىلەن ئىۋان ئىلئىچقا قاراپ تۇرۇپ: "جېنىم، ئىۋان ئىلئىچ، مەن سىزنى قانچە كۇتتۇم-هە" دەپ ئېيتقانلىرى — ئاسماندىن چۇشكەندەك بۇ گەپلەر ۋە بۇ سەزگۈلەر ئىۋان ئىلئىچنىڭ هاياتىنى بىر دەمدە ئاستىن-ئۇستۇن قىلىۋەتكەن ئىدى. شۇنىڭغا ئىۋان ئىلئىچ سويۇملۇگىنىڭ چىرايىغا قاراپ:

— ئومرۇمنىڭ ئاخىرىسغىچە سىزنى سويىمەن، — دېگەن ئىدى.

كېيىن، ئۇ بۇ سوزلەرنى ئۇنىڭغا ئېيتمىدىم، پەقەت ئويلاپلا قويغان ئىدىم، ئەمما ئۇ چۇشەندى، دەپ ئويلايتتى. شۇڭا داشا ئۇنىڭ يەلكىسىدىن قولىنى چۇشۇرۇپ:

— مېنىڭ سىزگە ئېيتىدىغان بىرتالاي گېپىم بار، يۇرۇڭ، — دېگەن ئىدى.

ئۇلار سۇ بويىغا، قۇمغا بېرىپ ئولتۇردى. داشا قولىغا بىر سقىم تاش ئېلىپ، ئۇنى سۇغا ئاستا-ئاستا تاشلاپ ئولتۇراتتى.

— هەممە مەسىلىنى بىلىۋالغىنىڭىزدىن كېيىن ماڭا نىسبەتەن مۇناسىۋىتىڭىز قانداق بولاركىن، مەسىلە شۇنىڭدا-دە، — ئۇ بىر ئۇھ

تارتىۋالدى، ــ سىز يوق چاغدا مەن ناھايىتى ياماڭ يۈردۈم، ئۇنىڭ ئىلىنچ. ئەگەر مۇمكىن بولسا، كەچۈرۈڭ مېنى.

داشا سامارا توغرىسىدا، بۇ يەرگە كېلىپ، بىسسونوۋنى ئۆچۈراتقانلىغى، شۇنىڭدىن كېيىن تۈرمۈشتىن تويغانلىغى، يەنە كوتىرىلىپ، قانىنى بۇزغان، يۈرىكىنى غىدىغلىغان پېتىربۇرگدىكى مالمانلىقنىڭ شۇنچىلىك ئىپلاس ئىكەنلىگى توغرىسىدا چىن ۋە تەپسىلى سوزلەپ بەردى...

ــ قاچانغىچە مۇشۇنداق يۈرەي؟ پاتقاقتا پېتىشىنى خالىدىم ــ پېتىشقا باشلىدىم. ئەمما ئاخىرقى مىنۇتىتا يۈرىگىم چىدىمىدى... ئۇنىڭ ئىلىنچ، جېنىم... داشا ئىككى قولىنى كەردى، ــ ماڭا مەدەت بېرىڭ! ئۇزەمدىن ئارتۇقچە غەزەپلىنىپ، ئاچچىقلىنالمايمەن، خالىمايمەن... مەندىكى ئالى خىسلەتلەر تامامەن يوق بولۇپ كەتمىگەندۇ!... كۆڭلۈم پۈتۈنلەي باشقا نەرسىنى خالايدۇ!...

داشا شۇ پاراگلاردىن كېيىن خېلىغىچە جىم بولۇپ قالدى. ئۇنىڭ ئىلىنچ ئاپىتاپتا تاۋلانغۇچى كوك دېڭىز سۈلىرىدىن كوزىنى ئۇزمەي ئولتۇراتتى، يۈرىگى بولسا بەختكە تولۇپ تاشقان ئىدى.

ئۇرۇش باشلانغانلىغى ۋە تېلېگىنىڭ ئوز قوشۇنىغا يېتىۋېلىش ئۇچۇن ئەتىلا مېڭىپ كېتىشى كېرەكلىگى داشانىڭ يادىغا كېيىنرەك، شامالدىن كوتىرىلگەن دولقۇن سۇيى ئۇنىڭ ئاياقلىرىغا چاچراپ تەككەندىلا كەلدى.

ــ ئۇنىڭ ئىلىنچ!

ــ لەببەي.

ــ سىز مېنى ياخشى كورەمسز؟

ــ ھەئە.

ـــ ناھايىتمۇ؟

ـــ ھەئە.

شۇنىڭدىن كېيىن داشا قۇمدا تىزلىنىپ مېڭىپ ئۇنىڭ يېنىغا يېقىنراق كېلىپ ئولتۇردى-دە، خۇددى بىر ۋاقىتتا پاراخوتتا قىلغىنىدەك، قولىنى ئۇنىڭ قولىغا قويدى.

ـــ ئۇۋان ئىلئىچ، مەنمۇ سىزنى ناھايىتى ياخشى كۆرىمەن.

داشا ئۇۋان ئىلئىچنىڭ تىترىگەن بارماقلىرىنى قاتتىق سىقىپ، ئۇزاق جىملىقتىن كېيىن سورىدى:

ـــ يولدا نېمە دەپ ئېيتقان ئىدىڭىز؟... ـــ ئۇنىڭ پىشانىسى تۇرۇلدى، ـــ قانداق ئۇرۇش؟ كىم بىلەن؟

ـــ نېمىسلار بىلەن.

ـــ سىز چۇ؟

ـــ ئەتىلىككە ماڭمەن.

داشا ئاھ دېدى-دە، يەنە جىم بولۇپ قالدى. ئۇزاقتىن دېڭىز بويلاپ، ئۇستىگە كېچىلىك كىيىم كىيگەن نىكولاي ئۇۋانوۋىچ كارۋاتتىن ئەمدى تۇرغان بولسا كېرەك ـــ قولىدا گېزىت كوتىرىپ، نېمىلەرنىدۇر ۋاقىراپ كېلىۋاتقان ئىدى.

ئۇ ئۇۋان ئىلئىچقا دەسلەپ دىققەت قىلمىدى. داشا ئۇنىڭغا: "نىكولاي، بۇ كىشى مېنىڭ ئەڭ يېقىن دوستۇم" دېگەندە، نىكولاي ئۇۋانوۋىچ تېلېگىننىڭ ياقىسىدىن تۆتۈۋېلىپ:

ـــ ماما، يېگىت، كۆنىمىز شۇنىڭغا قاپتۇ! ھە؟ ماما، يەنە مەدىنە-يەت ئىمىش! ھە؟ دەھشەت بۇ! چۈشىنەمسىز؟ ئەقىلدىن ئادىشىش بۇ! ـــ دەپ ئاۋازىنىڭ بىرىچە ۋاقىرايتتى.

داشا ئەتىدىن-كەچكىچە ئۇۋان ئىلئىچتىن ئاجرالماي، مومىن،

خىيالچان بىر ھالدا يۇردى. ئۇنان ئىلئىچقا بولسا قۇياشنىڭ كوكۇش نۇرلىرىغا چومگەن، دېڭىزنىڭ شاۋقۇنى بىلەن تولغان بۇ كۈن خۇددى ئۇزىراپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بۇ كۈننىڭ ھەر بىر مىنۇتى پۈتۈن بىر ئومۇردەك تۇيۇلاتتى.

تېلېگىن بىلەن داشا دېڭىز بويىلىرىنى كېزىپ يۇرۇشتى، قۇمدا يېتىشتى، لەمپىدە ئولتۇرۇشتى ــ ئىككىلىسى خۇددى ئەس-ھوشىنى يوقاتقاندەك كورۇنەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن قالماي ئەگىشىپ يۇرگەن نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئۇرۇش توغرىسىدا، نېمىسلارنىڭ زالىملىغى توغرىسىدا ئۇزۇندىن-ئۇزۇن نۇتۇق سوزلەپ يۇرەتتى.

ئۇلار كەچقۇرۇنلۇغى نىكولاي ئىۋانوۋىچتىن ئاخىر قۇتۇلۇشتى-دە، ئىككىلىسلا كورپەزنىڭ ئۇزاق تەرىپىگە كېتىشتى. ئۇلار تەڭ قەدەم تاشلاپ، ئۇنچىقماي باراتتى. ئۇنان ئىلئىچ ئەمدى داشاغا بىرەر ئېغىز سوز قىلمىسام بولماس، دەپ ئويلىدى. ئەلۋەتتە، داشا ئۇنىڭدىن ئوز مۇھەببىتىنى قىزغىن ۋە ئېنىق يوسۇندا ئىزھار قىلىشنى كۇتەتتى. ئۇ نىمە دىيەلەيتتى؟ پۈتۈن ۋۇجۇدىنى تولدۇرغان تۇيغۇلارنى سوز بىلەن ئىپادە قىلىپ كەتكىلى بولامدۇ؟ ياق، ھەرگىز بولمايدۇ.

"ياق، ياق" دەيتتى ئۇ ئوزىگە ئوزى، ئاياقلىرىنىڭ تېگىگە قاراپ قويۇپ. "بۇ سوزلەرنى ئۇنىڭغا ئېيتىش ئۇياتسىزلىق بولىدۇ، ئۇ مېنى ياخشى كورمەيدۇ، ئەمما ھالال ۋە مېھرىۋانلىغى ئارقىسىدىن، ماڭا تېگىڭ دىسەم، ياق دىمەس. ئەمما بۇ مەجبۇرلاش بولىدۇ. بۇنى يەنە شۇنىڭ ئۇچۇنمۇ قىلماسلىق كېرەككى، بىزنىڭ يەنە قاچان كورۇشۇشىمىز مەلۇم ئەمەس، بەلكى مەن ئۇرۇشتىن قايتىپ كەلمەسمەن..."

بۇ ـ ئۇان ئىلئىچتا بولۇپ تۇرىدىغان ئوزىگە ئوزى كۆڭۈل غەشلىگى تېپىش ھادىسىلىرىدىن بىرى ئىدى. داشا بىردىنلا توخ-تىدى، ئۇنىڭ يەلكىسىگە قولىنى تىرەپ، بىر ئايىغىدىن بەتىنكىسىنى يەشتى.

ـ ئاھ، خۇدايىم، خۇدايىم، ـ دىدى ـ دە، بەتىنكىسىگە كىرىپ قالغان قۇمنى توكۇپ تاشلاپ، يەنە كىيدى، ئېغىر بىرتىن ئىلىپ، سوزىنى داۋام قىلدى:

ـ سىز كەتكىنىڭىزدىن كېيىن، مەن سىزنى ناھايىتى، ناھايىتى سېغىنىپ يۈرىمەن، ئۇان ئىلئىچ.

داشا يەنە قولىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويۇپ، ئوزىنىڭ كوك ۋە جىددى كوزلىرىنى ئۇنىڭغا ئۇزاق تىكىپ تۇردى ـ دە، يەنە بىر تىنىپ، خوشاللىقتا:

ـ ئۇ يەردىمۇ ئىككىمىز بىللە بولىمىز ـ ھە؟ ـ دىدى.

ئۇان ئىلئىچ ئۇنى ئاستا ئوزىگە تارتىپ، يۇمشاق ۋە تىترىگەن لەۋلىرىگە سويدى. داشا كوزلىرىنى يۇمدى. كېيىن ئىككىسىگە ھاۋا يېتىشمەي، نەپەسلىرى بوغۇلۇشقا باشلىغاندا، داشا ئۇنىڭ قۇچىغىدىن چىقتى ـ دە، قولتۇغىدىن تۇتۇپ، دېڭىز بويىنى يالاپ كەتكۇچى سۇنى ياقلاپ كېتىشتى.

جەڭ ئارىلىغدا جىملىق بولغان بىر ۋاقىتلاردا ئۇان ئىلئىچ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى قايتا ـ قايتا ئەسلەيتتى. مانا ھازىرمۇ قوللىرىنى يەلكىسىگە قويۇپ، تاش يولدا دەرەخ ئارىلاپ كېتىپ بارغاندا، داشانىڭ دىققەت بىلەن تىكىلگىنىنى، لەۋلىرىدە ئۇنىڭ يەنە ئۇزاق سويۇشنى سېزىپ باراتتى.

ـــ توخـتا! كىم ئۇ؟ ـــ دىـگەن قوپال بىر ئاۋاز تۈمان ئىچىدىن ئاڭلاندى.

ـــ ئوز كـشى، ئوز كـشى، ـــ جاۋاپ بەردى ئۇزان ئىلىئىچ قولىنى پەلتوسىنىڭ يانچۇغىغا سېلىپ. ئۇ دۇپ دەرەخلىرى ئارىسىدا، چىراق يېقىلغان بىرنەچچە دەرىزىسى كورۇنگەن ساراي تەرەپكە قاراپ بۇرۇلدى. ئىشىك ئالدىدا، تاماكا چىكىپ تۇرغان بىر كىشى تېلېگىننى كورۇپ، تاماكىسىنى يەرگە تاشلىدى ـ دە، كوكرىگىنى كوتىرىپ، دىققەتتە تۇردى.

ـــ خەت ـ چەك كەلمىدىمۇ؟

ـــ ھېچ كەلمىدى، جانابى ئاللىرى كۈتۈپ تۇرۇپتىمىز.

ئۇزان ئىلىئىچ دالاغا كىردى. دالانىڭ تورىدىكى كەڭ دۇپ پەلەمپەينىڭ ئۈست تەرىپىدە قەدىمقى كونا گىلەم ئېسىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئۇششاق دەرەخلەر ئارىسىدا تۇرغان ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئاننىڭ رەسمى توقۇپ سېلىنغان ئىدى. ھاۋا ئاننىڭ قولىدا ئالما، ئادەم ئاتا بولسا كېسۈۋېلىنغان گۈل شېخىنى تۈتۈپ تۇراتتى، ئۇلار ـ نىڭ بويىغى ئوچۇپ، خىرە بولۇپ كەتكەن يۈزىنى ۋە بەدىنىنى پەلەمپەيدە بوتۇلكا ئاغزىدا يېنىپ تۇرغان شام يورۇتۇپ تۇراتتى.

ئۇزان ئىلىئىچ ئوڭ تەرەپتىكى ئىشىكنى ئېچىپ، بوش تۇرغان ئۆيگە كىردى: ئۆينىڭ تورىسى نەقىشلىق، بىر بۇلۇڭىنى تۈنۈگۈن زەمبىرەك ئوقى بۇزۇۋەتكەن ئىدى. ئوتى گۈرۈلدەپ يېنىپ تۇرغان تام مەش ئالدىدا كارۋاتتا جۈگۈپبې كىنەز بېلىكى بىلەن شاۋۇبې مارتىنوۋ ئولتۇراتتى. ئۇزان ئىلىئىچ ئۇلار بىلەن سالاملىشىپ ئىشـ تاپتىن ئايتوموبىلنىڭ قاچان كېلىشىنى سورۇشتۇرۇپ بىلدى ـ دە، يورۇقتىن كوزلىرى سۈزۈلۈپ، نېرىسىدا تۇرغان ئوق سانىدۇغىغا

ئولتۇردى.

ــ قانداق، سىلەر تەرەپتە يەنە ئېتىشىش بولۇۋاتامدۇ؟ ــ دەپ سوردى مارتىنوۋ.

ئۇزان ئىلگىچ جاۋاپ بەرمەي، يەلكىسىنى قىسىپ قويدى. كىنەز بېلىسكى سوزىنى ئاستا داۋاملاشتۇردى:

ــ ئەگ يامنى سېسىق پۇراق. ئويگە خەت يېزىۋەتتىم، ئولۇمدىن قورقمايمەن. ۋەتەن ئۈچۈن جېنىمنى پىدا قىلىشقا تەييارمەن، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ پىيادە ئەسكەرلەر قىسمىغا ئوتۇپ، ئاكوپىتا يېتىپتىمەن ــ دە. ئەمما، بۇ يەرنىڭ سېسىغى مېنى جاق تويغۇزدى.

ــ سېسىق ھېچ گەپ ئەمەس، ياقمىسا پۇرىسما، ــ جاۋاپ بەردى مارتىنوۋ پاگونىنى توغرىلاپ تۇرۇپ، ــ ئەمما بۇ يەردە خوتۇن زاتىنىڭ يوقلۇغى يامان. بۇنىڭ ئاخىرى ياخشى بولماس دەيمەن. ئۇزەگ ئويلاپ كور، بىزنىڭ جۇنجاگ مىگىسىنى يەپ قويغان قاقۋاش، بىزنى شەيخ قىلىپ قويغان شۇ! يە ھاراق بولمىسا، يە خوتۇن بولمىسا. شۇمۇ قوشۇنغا غەمخورلۇق بولدىمۇ، شۇمۇ ئۇرۇش بولدىمۇ؟...

مارتىنوۋ كارۋاتتا تۇرۇپ، يېنىپ تۇرغان ئوتۇننى ئوتۇگى بىلەن توغرىلاپ قويدى، كىنەز تاماكا چەكىكىنچە خىيال سۈرۈپ، ئوتقا قاراپ ئولتۇراتتى.

ــ بەش مىليون ئەسكەر ھەممە ياقنى بۇلغايدۇ، ــ دەيتتى ئۇ. ــ ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئادەم ئولۇكلىرى، ئولگەن ئاتلار سېسىپ چىرىپ ياتىدۇ. شۇ ئۇرۇشتىن يادىمدا قالىدىغان نەرسە ــ پەقەتلا سېسىق پۇراق. تۇفىي!...

ھويلىدىن ئاپتوموبىلنىڭ گۈرۈلدەپ ماڭغان ئاۋازى ئاڭلاندى.

ـــ جاناپلار، خەت-چەك كەلدى! ـــ دېدى بىر كىشى خوشال ۋاقىراپ.

ھەربى ئەمەلدارلار ھويلىغا چىقىشتى. ئاپتوموبىل يېنىغا بىرنەچچە كىشى توپلانغان، يەنە بىرنەچچە كىشى ھويلىدا يۈگۈرۈشۈپ يۈرەتتى. ئاۋازى بوغۇلغان بىر كىشى:

ـــ جاناپلار، قولۇمدىن تارتىپ ئالمائلار! ـــ دەيتتى.

خەت سېلىنغان قاپ ۋە پوسۇلكىلار دالانغا كىرگۈزۈلدى: ئۇلار پەلەمپەيدە، ئادەم ئاتا، ھاۋا ئاننىڭ تېگىدە ئېچىلىپ، ئىگىلىرىگە تارقىتىلدى. بۇ يەردە بىر ئاي داۋامىدا يىغىلىپ قالغان خەتلەر بار ئىدى. خەت-چەك قاچىلانغان بۇ كىر قاپلارغا دېگۈدەك پۇتمەس-تۈگىمەس مۇھەببەت ۋە قايغۇ-ھەسرەتلەر يېراقتا قالدۇرۇلغان بارلىق كورکەم ۋە قايتىماس ھايات يوشۇرۇنغانىدەك تۇيۇلاتتى.

ـــ جاناپلار، خەتلەرنى تالاپ كەتمەكلەر، ـــ دەيتتى بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن سېمىز ۋە يۇزى قىپ-قىزىل شاگىرت بابكىن، ـــ جۇنۇپي تېلېگىن، سىزگە ئالتە پارچە خەت بىلەن بىر پوسۇلكا... بايراقدار نېژنى، ئىككى پارچە خەت...

ـــ نېژنى ئولۇپ كەتتى، جاناپلار...

ـــ قاچان؟

ـــ بۈگۈن ئەتىگەن...

ئۇزان ئىلگىچ تام مەشنىڭ يېنىغا باردى. ئالتە پارچە خەتنىڭ ھەممىسى داشادىن كەلگەن ئىدى. كونۇبرتلاردىكى ئادرېسلار يوغان-يوغان يېزىلغان ئىدى. ئۇزان ئىلگىچ خەتلەرنى يوغان-يوغان يازغان قولىنى كوز ئالدىغا كەلتۈرۈپ، يۈرىگى جىغىلداپ

كەتتى. ئوتتىك يېنىغا ئېگىلىپ، بىر كونۇبرتىنى ئېھتىيات بىلەن يىرتتى. ئۇنىڭ ئىچىدىن كونا خاتىرىلەر پۇرىغى كېلىپ، ھاياجاندىن كوزلىرىنى بىر مىنۇت يۇمۇپ تۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. كېيىن خەتنى ئوقۇشقا باشلىدى:

"بىز سىزنى ئۆزىتىپ، شۇ كۈنىلا نىكولاي ئىۋانوۋىچ بىلەن سىمفېروپولغا كەتتۇق، ئۇ يەردىن كەچقۇرۇنلۇغى پېتېربۇرگقا باردىغان پويىزغا چۈشۈپ ماڭدۇق، بىز ھازىر ئوزىمىزنىڭ كونا ئۆيىمىزدە. نىكولاي ئىۋانوۋىچ قاتتىق تەشۋىشتە: كاتيۇشادىن ھېچ خەۋەر يوق، قەيەردە ئىكەنلىگىنى بىلمەيمىز. ئوتتۇرىمىزدا بولۇپ ئوتكەن ئىش مېنىڭ ئۈچۈن شۇنچىلىك مۇھىم ۋە كۆتۈلمىگەن ئىش بولدىكى، تېخىچە ئوزەمگە كېلەلمەي يۈرىمەن. سىزنى "سىز" لىگىنىم ئۈچۈن خاپا بولماڭ. مەن سىزنى ياخشى كورىمەن. مەن سىزنى ئولگىچە ياخشى كورىمەن. ھازىر ھەممە ياق تىنچسىز، كوچىلاردىن ئەسكەرلەر مۇزىكا بىلەن توختىماي ئوتۈپ تۇرۇپتۇ، كوكۈل شۇنچىلىك غەشكى، خۇددى شۇ مۇزىكىلار ۋە ئەسكەرلەر بىلەن بىللە ئوز بەختىڭمۇ ئەبىدى كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. بۇنداق سوزلەرنى يازماسلىغىم كېرەكلىگىنى بىلىمەن، ئەمما شۇنداق بولسىمۇ، سىز ئۇرۇشتا ئېھتىيات قىلىپ يۈرۈڭ."

جانابى ئاللىرى! جانابى ئاللىرى! ــ تېلېگىن بېشىنى ئاران كوتىرىپ قارىدى، ئىشكىتە خەۋەرچىسى تۇراتتى.

ــ تېلېفون كەلدى، جانابى ئاللىرى... ليەنبۇغا چاقىرىۋاتىدۇ.

ــ كىم؟

ــ جۇكشياۋ روزانوۋ، چاپسان يېتىپ بارىدىكەنسىز.

تېلېگىن ئاخىرسىغىچە ئوقۇپ ئولگۇرمىگەن خەتنى پوكلىدى-

ده، باشقا خەتلەرگە قوشۇپ قوينىغا سالدى ۋە بوكسنى باستۇرۇپ كيىپ، چىقىپ كەتتى.

تۇمان قويۇقلىشىپ كەتكەن، دەرەخلەر كورۇنمەيتتى: ئادەم خۇددى سۇت ئىچىدە يۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك ئىدى، ئايناق تېگىدىكى شېخلىنىك شاراقلىشىپ تۇرۇشىدىن يولنى تېپىپ ماڭغىلى بولاتتى. ئۇۋان ئىلئىچ "مەن سىزنى ئولگىچە ياخشى كورىمەن" دىگەن بىر جۇملە سوزنى دىلىدا تەكرارلاپ باراتتى. ئۇ بىردىن توختاپ، قۇلاق سالدى. قويۇق تۇماندا ھېچقانداق ئاۋاز ئاڭلانمايتتى، پەقەت تۇرۇپ-تۇرۇپ دەرەختىن ئېغىر شەبنەم چىكىلداپ تېمپ تۇراتتى. بىرئازدىن كېيىن سەل نېرىدىن "شىلىق-شىلىق" دىگەن تاۋۇش ۋە شىلدىرلىغان ئاۋاز ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇۋان ئىلئىچ ئالغا ئىلگىرىلەپ يۇرگىنىدە، شىلىقلاش ئېنىقراق ئاڭلاندى. ئۇ ئوزىنى بىردىن ئارقىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئايناق تېگىدىن بىر پارچە يەر قوزغىلىپ، شالاق قىلىپ سۇغا غۇلاپ چۇشتى.

ئۇۋان ئىلئىچ كويدۇرۇۋېتىلگەن كوۋرۇككە كېلىپ قالغان بولسا كېرەك. ئۇ دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدە، بۇ يەردىن يۇز قەدەمچە نېرىدا، ئاۋستىرىيىلىكلەرنىڭ ئاكوپلىرى بارلىغىنى بىلەتتى. ھەقىقەتتە، سۇنىڭ شالاپ ئېتىشى بىلەنلا نېرىقى تەرەپتىن ئوق ئېتىلىپ، دەريا ئۇستىدىن غىڭىلداپ ئوتتى، ئۇنىڭ كەينىدىن يەنە ئوق ئېتىلدى ۋە يەنە ئېتىلدى، كېيىن خۇددى بىرەر تومۇرنى ئۇرغاندەك، كەينى-كەينىدىن ئوقلار ئېتىلدى، بۇ بىردىن ئېتىلغان ئوقلارغا جاۋابەن ھەر تەرەپتىن مىلتىق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىشقا باشلىدى، ئالدىراشلىق بىلەن ئېتىلغان بۇ ئوقلار تۇمان ئىچىدىن ياخشى ۋە ئوچۇق ئاڭلانمايتتى. ئېتىشما بارغانسېرى كۇچىيىپ باراتتى،

ئەمدى پۈتۈن دەريانىڭ ئۈستىنى گۈلدۇر-گۈپپۈڭ قاپلىغان ئىدى. بۇنىڭغا پىلىموت ئاۋازىمۇ قوشۇلدى. ئورمانىنىڭ بىر يېرىدىن گۈلدۇرلىگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. زەمبىرەك ئاۋازلىرى بىلەن تولغان تۇمان بۇ ئاددى ۋە ئىپلاس ئىشنى نىقاپلاپ، يەر ئۈستىنى قاپلاپ تۇراتتى.

ئۇيان ئىلىئۇچنىڭ يېقىن ئەتراپىدىن بىرنەچچە ئوق ۋىڭىلداپ ئوتۇپ، دەرەخنىڭ غولىغا تەگدى، شاخلارنى چىرس قىلىپ ئوشتۇ-ۋەتتى. ئۇيان ئىلىئۇچ تاشيولدىن ئوچۇق دالاغا چىقىپ، دەرەخلەر ئارىسىدىن يول ئىزدەپ كەتتى. بىردىن ئېتىشىش يەنە پەسەيىپ، جىم بولدى، ئىيان ئىلىئۇچ پەلتوسىنى ئېلىپ، تەرلەپ كەتكەن پىشانىسىنى سۈرتتى. ھەممە ياقنى سۇ سەپكەندەك، يەنە جىمىلىق باستى، ھامان دەرەخلەردىن تېمپ تۇرغان تامچا تاۋۇشى ئاڭلىنىپ تۇراتتى. خۇداغا شۈكۈر، ئۇ بۇگۈن داشانىڭ خەتلىرىنى ئوقۇپ چىقىدۇ. ئۇيان ئىلىئۇچ بىردىن كۈلۈۋەتتى-دە، ئېرىقتىن سەكرەپ ئوتتى. ئەڭ ئاخىردا يېقىن بىر يەردىن بىر كىشىنىڭ ئەسنەپ: "ئۇيىقۇمۇ ھارام بولدى، ۋاسىلى، ئۇيىقۇ ھارام بولدى" دىگىنى ئاڭلاندى.

—ئالدىرىما، —دېدى باشقا بىرسى ئاستا، —كىمدۇ بىرى كېلىۋاتىدۇ.

—كىم ئۇ؟

—ئوزىمىزنىڭ، —دېدى تېخىگىن ئالدىراشلىق بىلەن ۋە شۇ زامان ئاكوپقا كوزى چۈشۈپ، ئۇنىڭدىن چىقىپ تۇرغان ساقاللىق ئىككى يۈزنى كوردى-دە:

—قايسى لەيلەردىن؟ —دەپ سورىدى.

ـــ ئۇچىنچى لېيەندىن، جانابى ئاللىرى، سىزنىڭ لېيەنگىزدىن. نەمشقا ئوچۇق-ئاشكارا يۇرىسىز، جانابى ئاللىرى؟ ئوق تېگىپ كېتىشى مۇمكىنغۇ.

تېلېگىن ئاكوپقا سەكرەپ چۈشتى-دە، ھەربى ئەمەلدارلار گەمىسگە باردىغان يولدىن كەتتى.

ئېتىشىتىن ئويغىنىپ كەتكەن ئەسكەرلەر سوزلىشىپ ئولتۇراتتى:

ـــ ئۇ بۇنداق تۇماندا دەريادىن بىر دەمدىلا ئوتۇشى مۇمكىن.

ـــ ھېچ قىينلىغى يوق.

ـــ توساتتىن ئوق ئېتىلدى، ھېچنىمدىن ھېچنىمە يوق، گۇلدۇر-گۇلدۇر...نىمە ئۇ بىزنى قورقۇتماقچىمۇ؟ يە ئۇ ئوزى قورققانمۇ؟

ـــ سەن قورقمامسەن؟

ـــ مەن؟ مەن ئەزەلدىن قورققامەن.

ـــ يىگىتلەر، گاۋرىلوۋنىڭ بارمىغى ئۇزۇلۇپ چۈشۈپتۇ.

ـــ ملتىق ئاۋازىنى ئاڭلاپ، بارمىغىنى كوتىرىپ تۇرغانىدۇ-دە.

ـــ تەلىيى بار ئىكەن... ئەمدى يۇرتىغا قايتىدۇ.

ـــ ئۇنداق بولمايدۇ! ئەگەر پۇتۇن قولى ئۇزۇۋېتىلگەن بولسا قايتۇراتتى، بارمىغى ئۇزۇلۇپ كەتكەنگە قايتۇرمايدۇ، سەل ئارقىغا ئاپىرىپ قويۇشىدۇ-دە، داۋالاپ، كېيىن يەنە لېيەنگە قايتۇرۇۋېتىشىدۇ...

ـــ ئۇرۇش قاچان تۇگەيدىكىن؟

ـــ گەپ قىلماي قويغىنا!

ـــ تۇگەشىنغۇ تۇگەيدۇ، ئەمما بىز كورەلمەي قالىمىز.

ـــ ھېچ بولمىغاندا، ۋېنا ئېلىنسا ياخشى ئىدى.

— ساڭا ژېنانىڭ نىمە كېرىكى بار ئىدى؟

— ھەر ھالدا — دە...

— باھارغىچە ئۇرۇش تامام بولسۇن، بولمىسۇن — بەربىر ھەممە تارقىلىپ كېتىدۇ. يەرنى كىم ھەيدەيدۇ، خوتۇنلارمۇ؟ ئادەملەر راسا قىرىلىدى — دە، بولار ئەمدى. تويدۇق، ئۇزىمىز قايتىپ كېتىۋېرىمىز.

— جياڭجۇنلەر ئۇرۇشنى پات تۈگەتمەس دەيمەن.

— بۇ نىمە دېگەن گەپ؟ گەپ قىلىۋاتقان كىم؟

— كوپ بىلىجىرلىما، جۇنىشى... ھەي، سەن گېپىڭنى قىلىۋەر...

— جياڭجۇنلەر تېخى كوپ ئۇرۇشىدۇ.

— توغرا گەپ، يېگىتلەر. بىرىنچىدىن، ئۇلارغا ئىككى ھەسسە كوپ ئايلىق ھەق بېرىلىدۇ، كىرىست، ئوردىنلار شۇلارغا تېگىدۇ. ماڭا بىر كىشى ئېيتىپ بەرگەن ئىدى: ئىنگلىزلار تۈتۈپ بېرىلگەن ھەر بىر يېڭى ئەسكەر ئۈچۈن جياڭجۇنلىرىمىزگە ئوتتۇز سەككىز يېرىم رۇبلى تولەرمىش.

— ۋاي ئەبلەخلەرەي! مالدەك ساتىدىكەن — دە!

— مەيلى، ئولمىسەك كورەرمىز.

تېلېگىن گەمگە كىرىشى بىلەن، بىر بۇلۇڭدا قارىغاي شاخلىرى ئۈستىدە ئولتۇرغان، كوزەينەك تاقىغان، چاچلىرى شالاڭ، سېمىز، يىگىت جۆشىياۋ روزانوۋ:

— كەلدىڭمۇ، قەدىناس دوستۇم، — دېدى.

— ئەيىپلىكمەن، فيودور كۇزمىچ، تۇمان ناھايىتى قويۇق، يولدىن ئادىشىپ قالدىم.

— بۇگۈن كېچە ئېغىر بىر ئىشنى ئورۇنلاشقا توغرا كېلىدۇ،

قەدىناس دوستۇم...

ئۇ كىر قولىدا تۆتۈپ تۇرغان بىر پارچە نانىنى ئاغزىغا سالىدى. تېلېگىننىڭ ئاغزىغا سېرىق سۇ كېلىپ كەتتى.

ــ گەپ شۇنداق، ئۇۋان ئىلئىچ، ئەزىزىم، بىزگە دەريانىڭ ئۇ تەرىپىگە ئوتۇش توغرىسىدا بۇيرۇق كەلدى. بۇ ئىش ئاسانلىق بىلەن ئورۇنلانسا ياخشى بولاتتى. قېنى، بۇ ياقتا ئولتۇرغىن، كانياك ئىچەمسەن؟ مەن مانا بۇنداق بىر نەرسىنى ئويلاپ قويدۇم... چوڭ تالىنىڭ ئۈدۈلىغا كوۋرۈك سالساق، ئۇ تەرەپكە ئىككى پەيىنى ئوتكۈزۈۋەتسەك...

16

ــ سۇسۇۋ!

ــ لەببەي، جانابى ئاللىرى!

ــ مايەرنى كولا... ئاستا، لاي سۇغا چۈشمەسۇن. يىگىتلەر، قېنى، ئالغا، ئالغا مېڭىڭلار... زۇبتسوۋ!

ــ لەببەي، جانابى ئاللىرى!

ــ ئالدىرىما...مانا بۇ يەرگە تاشلا... يەنە ئازراق كولا... چۈشە... ئاستاراق...

ــ ئاستاراق، يىگىتلەر، مۇرىنى ئۇزۇۋېتىسلەر... ياتقۇزۇۋەر...

ــ قېنى، ئىچىگە تىقىپ كورگىنە...

ــ ۋاقىرىما، جىم، بەتبەخ!

— نېرىقى ئۇچنى باسقىن، تېرەپ تۇرغىن... جانابى ئالىلىرى، كوتىرىۋېرەيمۇ؟

— ئىككى ئۇچنى باغلاپ بولدۇڭلارمۇ؟

— باغلاپ بولدۇق.

— كوتەرگىن...

ئاينىڭ شولىسى ئاقارتىپ تۇرغان تۇماندا، ئوتتۇرىسىدىن باغلانغان ئىككى خادا ئاسما كۆۋرۈك كوتىرىلدى. دەريا بويىدا نېرىقى تەرەپكە ئوتىدىغان بىرنەچچە كىشى كوزگە چېلىقار-چېلىقماس بىر ھالدا قىمىرلاپ يۈرەتتى. ئۇلار پىچىرلىشىپ سوزلىشەتتى ۋە تىللىشاتتى.

— ئورناشتىمۇ؟

— ياخشى ئورناشتى.

— چۈشەرگىن... ئېھتىيات بول...

— ئاستاراق، ئاستاراق، يىگىتلەر...

بىر ئۇچى دەريانىڭ ئەڭ تار جايىدىكى قىرغاققا تىرەلگەن خادىلار ئاستا-ئاستا توۋەن چۈشۈپ، سۇ ئۈستىدە ئېسىلىپ تۇرۇپ قالدى.

— نېرىقى قىرغاققا يېتەرمىكىن؟

— ئاستاراق چۈشەر...

— ناھايىتى ئېغىر ئىكەن.

— توختا، توختا، ئاستاراق!

شۇنداق بولسىمۇ، كۆۋرۈكنىڭ نېرىقى بېشى شالاپ قىلىپ سۇغا چۈشتى. تېلېگىن قولىنى سىلكىپ:

— يېتىڭلار! — دىدى.

پىدائىلار قىرغاق بويىدىكى ئوت ئۈستىگە ئاستا يوشۇرۇنۇپ

ياتتى. تۇمان شالاڭلاشتى، لېكىن قاراڭغۇلۇق قويۇقلاشتى ۋە سەھەر ئالدىدىكى ھاۋانىڭ سوغۇقى كۈچەيدى. دەريانىڭ ئۇ تەرىپى جىمجىت ئىدى.

ــ زۇبتسوۋ! ــ دەپ چاقىردى تېلېگىن.

ــ لەببەي، جانابى ئاللىرى!

ــ سۇغا چۈش، كوۋرۈككە تاختاي ياتقۇز!

تەر پۇرىغى چىقىپ تۇرغان ئىگىز بويلۇق ۋاسىلى زۇبتسوۋ تېلېگىننىڭ يېنىدىن ئاستاغىنا ئوتۇپ سۇغا چۈشتى. ئۇ ئالئىچ ئۇنىڭ دىرەدىر تىترەپ تۇرغان يوغان قوللىرىنىڭ كوكاتلارنى تۇتقانلىغىنى ۋە كېيىن پۇتۇنلەي سۇغا چۈشۈپ كەتكەنلىگىنى كۆرۈپ تۇردى.

ــ ناھايىتى چوڭقۇر ئىكەن، ــ دېدى زۇبتسوۋ سۇ ئىچىدە تۇرۇپ دىرىلدەگەن ئاۋاز بىلەن، ــ يىگىتلەر، قېنى، تاختاينى ئۇزىتىڭلار...

ــ تاختاينى ئۇزات، تاختاينى!

تاختايلار قولدىن ــ قولغا ئاستا ــ ئاستا ئۇزىتىلدى، تاختاينى مىخ بىلەن قېقىش خەۋپلىك ئىدى، چۈنكى دۈشمەن ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قېلىشى مۇمكىن. زۇبتسوۋ بىر قاتار تاختاينى ياتقۇزۇپ بولۇپ، سۇدىن تاختايغا چىقتى ــ دە، چىشىنى چىشىغا ئۇرۇپ تۇرۇپ پىچىرلىدى:

ــ تېز ــ تېز ئۇزىتىڭلار،... ئۇگدەپ قالماڭلار...

كوۋرۈك تېگىدىن سۇ شارىلداپ ئېقىپ، خادىلار چايقىلىپ تۇراتتى. تېلېگىن دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى قارىيىپ تۇرغان دەرەخلەرنى كۆرەتتى، ئۇ دەرەخلەر بۇ يەردىكىلەردىن زادىلا پەرق قىلمىسمۇ، ئۇلار ئۇنىڭغا دەھشەتلىك بولۇپ كۆرۈنەتتى.

ئۇان ئىلئىچ پىدائىلار ياتقان قىرغاق بويىغا كېلىپ:

ــ تۇرۇڭلار! ــ دەپ ۋاقىرىدى.

شۇ ۋاقىتتىلا پىدائىلارنىڭ ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى، ئۇلارنىڭ بويلىرى سۈتتەك تۇمانىدا ھەددىدىن تاشقىرى ئىگىز كورۇنەتتى.

ــ بىردىن ــ بىردىن يۇگۇرۇڭلار!

تېلېگىن كوۋرۇك تەرەپكە قاراپ يۇگۇردى. شۇ زامان خۇددى قۇياش شولىسى تۇمانىنى يېرىپ ئوتكەندەك، كوۋرۇكنىڭ سېرىق تاختىسىغا، ساقلىق قاپ ــ قارا زۇبتسوۋنىڭ قورقۇنچ ئىچىدە كوتىرىلگەن بېشىغا يورۇق چۈشتى. قول ئېلېكتىر چىرىغىنىڭ شولىسى يان تەرەپكە، دەرەخلىككە يوتكىلىپ ئوتۇپ، شاخلىرى يالىڭاچ دەرەخلەرنى يورۇتتى ــ دە، يەنە تاختىغا كېلىپ چۈشتى. تېلېگىن چىشىنى چىڭ چىشلەپ كوۋرۇكتىن يۇگۇرۇپ ئوتتى. شۇ ۋاقىت پۈتۈن قاراڭغۇلۇق ئۇنىڭ ئۈستىگە بېسىپ چۈشكەندەك، بېشى گاراڭ بولدى، ئاۋستىرىيلىكلەر كوۋرۇكنى ملتىق ۋە پىلىموت ئوقىغا تۇتۇشقا باشلىدى. تېلېگىن قىرغاقتا سەكرەپ چۈشتى ــ دە، يەردە ئولتۇرۇپ، كەينىگە قارىدى. كوۋرۇكتىن ئىگىز بويلۇق بىر ئەسكەر مىلتىقىنى كوكرىگىگە بېسىپ يۇگۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىدى. كىملىگىنى تونالمىدى، بىردىن ملتىغى چۈشۈپ كەتتى، قوللىرىنى ھاۋاغا كوتەردى ــ دە، يامپاشلاپ سۇغا ئاغدۇرۇلدى. كوۋرۇككە، سۇنىڭ ئۈستىگە، قىرغاقتا پىلىموت ئوقى يېغىپ تۇراتتى... يەنە بىر ئەسكەر ــ سۇسلوۋ كوۋرۇكتىن يۇگۇرۇپ ئوتۇپ، تېلېگىننىڭ يېنىغا كېلىپ ياتتى...

ــ پارە ــ پارە قىلىپ تاشلىسام بۇ بەچچىغەرلەرنى!

يەنە بىر ئەسكەر كوۋرۇكتىن يۇگۇرۇپ ئوتتى، يەنە بىرى

ئۇنىڭ كەينىدىن يۈگۈردى، يەنە بىر ئەسكەر كۆزۈكتىن يىقىلىپ، سۇدا شالاپلاپ ۋاقىراشقا باشلىدى...

ھەممەيلەن كۆزۈكتىن ئوتۇۋالدى، يەرنى گۈرجەك بىلەن كولاپ، ئالدى تەرەپلىرىنى توپا بىلەن توساپ ياتتى. ئەمدى پۈتۈن دەريا ئۈستىگە ئوق ياغدۇرۇلاتتى. ئادەملەر بېشىنى كوتەرەلمەيتتى، پىدائىلار كېلىپ ياتقان جاي پىلىموت ئوقلىرى ئاستىدا قالغان ئىدى. بىردىن ئۇلارنىڭ ئۈستىدىن ئالتە زەمبىرەك ئوقى ۋىزىلداپ كەينى-كەينىدىن ئوتتى-دە، نېرىغا بېرىپ گۈمبۈرلەپ پارتلىدى. بۇ دۈش-مەن پىلىموتىنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىغان رۇس قوشۇنلىرى ئىدى.

تېلېگىن ۋە ئۇنىڭ ئالدىدا ياتقان ۋاسىلى زۇبتسوۋلار ئورۇن-لىرىدىن سەكرەپ تۇرۇشتى-دە، قىرىق چامدامچە جايىغا يۈگۈرۈپ بېرىپ يەنە ياتتى. سول تەرەپتىن، قاراڭغۇ ئىچىدىن يەنە پىلىموت ئېتىلىشقا باشلىدى. ئەمما رۇس قوشۇنلىرىنىڭ كۆچلۈكلۈگى كورۇ-نۇپ تۇراتتى، چۈنكى ئەمدى ئاۋستىرىيىلىكلەر ئاكوپلارغا كىرگۈزۈ-ۋېتىلگەن ئىدى. پىدائىلار زەمبىرەك ئېتىش توختىغان ۋاقىتتىن پايدىلىنىپ، ئاۋستىرىيىلىكلەرنىڭ ئاكوپلىرى ئالدىدىكى تىكەنلىك سىم توساق يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى، بۇ توساقنى تۇنۇگۈن رۇس قوشۇنلىرى ئاغدۇرۇپ، بۇزۇپ تاشلىغان ئىدى.

شۇ كېچىسى ئاۋستىرىيىلىكلەر توساقنى يەنە باشقىدىن تىكلەشكە باشلىغان ئىدى. سىمدا بىر ئولۇك ئېسىقلىق ياتاتتى. زۇبتسوۋ سىمنى كېسىۋەتتى. ئولۇك گۈپ قىلىپ تېلېگىننىڭ ئالدىغا چۈشتى. پىدائى لاپتېۋ ملتىغىنى قويۇپ، ھەممىنىڭ ئالدىغا ئومىلاپ ئوتتى-دە، ئاكوپنىڭ نەق ئالدىغا كېلىپ يېتىۋالدى. زۇبتسوۋ ئۇنىڭغا:

— تۇر، بومبا تاشلا! — دەپ ۋاقىردى.

بىراق لاپتېۋ قىمىرلىماي ياتاتتى؛ قورققىنىدىن يۈرىگى قىنىدىن چىقىپ كەتكەن بولسا كېرەك. ئوق كۆچەيگەنلىكتىن پىدائىلار ئالدىغا سلجىيالماي، ئوزلىرىنى يەردىن كوتىرەلمەيتتى.

ــ تۇر، ئىتنىڭ بالىسى، بومبا تاشلا! ــ ۋاقىردى زۇبتسوۋ، ــ بومبىنى تاشلا! ــ دېدى ــ ده، ملتىقنىڭ قوندىغىدىن تۆتۈپ، نەيزە بىلەن لاپتېۋنىڭ كىيىمىنى تۇرتتى: لاپتېۋ ئۇنىڭغا كوزلىرىنى ئالايتىپ قارىدى، كېيىن بېلىدىكى بومبىنى يېشىپ، بىردىن كوكىرىگى بىلەن ئاكوپنىڭ توپسىغا تاشلىنىپ، بومبىنى ئاتتى، بومبا پارتلىشى بىلەن ئاكوپقا سەكردى.

ــ ئۇر! چاپ! ــ دەپ ۋاقىردى زۇبتسوۋ ئاۋازىنىڭ بېرىچە.

ئونچە پىدائى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ يۇگۇرۇشتى، كېيىن يەر تېگىدە غايىپ بولۇشتى، پەقەت نەيزە تىققاندا ئاڭلىنىدىغان ئاۋاز-لار لا ئاڭلىناتتى.

تېلېگىن بېلىدىكى بومبىسىنى يېشەلمەي، ئاكوپ ئۇستىدە، خۇددى قارغۇ ئادەمدەك، ئۇ ياقىتىن-بۇ ياقىقا يۇگۇرۇپ يۈردى، كېيىن ئاكوپ ئىچىگە سەكردى-ده، پۈتلىشىپ خەنزەكىنىڭ لاي يان-يېنىغا ئۇرۇلۇپ يۈرۈپ، ئاۋازىنىڭ بېرىچە ۋاقىراپ، يۇگۇرۇپ كەتتى... ئۇ كېتىۋېتىپ ئاكوپنىڭ ئويۇغىغا يولىنىپ تۇرغان بىر كىشىنىڭ تامدەك تاتىرىپ كەتكەن يۈزىنى كورۈپ قالدى، ئۇنىڭ مۇرىسىدىن تۆتۈپ سقىشقا باشلىدى، ئۇ ئادەم، خۇددى چۇش كورۈۋاتقاندەك، بىرنەملەرنى دەپ كۆتۈلدايتتى.

ــ ئۇنىڭنى چقارما، شەيتان، تەگمەيمەن ساڭا، ــ دېدى تېلېگىن ۋاقىراپ ۋە يەردە ياتقان ئولۇكلەرنىڭ ئۇستىدىن سەكرەپ، يەنە يۇگۇرۇپ كەتتى. جەڭ تۇگەي دەپ قالغان ئىدى، بىرتالاي كىشى

قوراللىرىنى تاشلاپ، ئاكوپتىن توپىگە چىقىشتى. رۇس قوشۇنلىرى ئۇلارنىڭ كەينىدىن ملتىق قوندىقلىرى بىلەن ئىتتىرىشەتتى. قىرىق مېترچە نېرىدا ئۇستى يېپىق بىر يەردە ھامان پىلىموت تاتىلداپ، كوۋرۇككە ئوق ياغدۇراتتى. ئۇنىڭ ئىلگىرى پىدائىلار ۋە ئەسكەرلەر ئارىسىدىن قىسىلىپ ئوتۇپ:

ــ نېمىشقا قاراپ تۇرىسىلەر، نېمىشقا قاراپ تۇرىسىلەر!... زۇبتسوۋ، زۇبتسوۋ قېنى؟ــ دەپ ۋاقىرايتتى.

ــ مانا مەن...

ــ نېمىشقا قاراپ تۇرىسەن، لەنىتى!

ــ ئۇنىڭغا يېقىن بارغىلى بولامدۇ؟

ئۇلار يۇگۇرۇپ كېتىشتى.

ــ توختا! مانا ئۇ!

پىلىموت جايلاشتۇرۇلغان يەرگە تار يول تۇتىشاتتى. تېلېگىن ئېگىلىپ يۇگۇرۇپ باردى-دە، ئىستېھكامغا كىردى. توختىماي ئېتىلىۋاتقان پىلىموت ئاۋازىدىن قاراڭغۇ ئىستېھكامنىڭ ئىچى تىترەپ تۇراتتى، تېلېگىن بىر كىشىنىڭ بىلىگىدىن تۇتۇپ تارتقان ئىدى، پىلىموت توختاپ جىم بولدى، ھىلىقى كىشى تېلېگىن بىلەن ئېلىشىپ، خىرىلدايتتى.

ــ جېنى چىققۇر خۇنپەر ياق دەمدۇ، قېنى، ماڭا قويۇپ بېرىڭا، ــ دىدى زۇبتسوۋ ئارقىدا تۇرۇپ ۋە ملتىق قوندىغى بىلەن ئۇنىڭ كالىسىغا ئىككى-ئۈچنى ئۇرغان ئىدى، ئۇ سەنتۇرۇلۇپ: "بۇ، بۇ، بۇ" دىدى-دە، جىم بولدى... تېلېگىن ئۇنى قويۇۋېتىپ، ئىستېھكامدىن چىقىپ كەتتى، زۇبتسوۋ ئۇنىڭ كەينىدىن:

ــ جانابى ئاللىرى، ئۇ كىشەنلەپ قويۇلغان ئىكەن! ــ دەپ

ۋاقىردى.

ئاردىن كوپ ئوتمەي تاڭ ئاتتى. سەرىق تۆپراق قانغا مىلەن-گەن ئىدى، يەردە بىرنەچچە موزاي تېرىسى، قەلەي قۇتا، قازان-تاۋاقلار تۇراتتى. ئولۇكلەر خۇددى قاپقا ئوخشاش ياتاتتى. ھارغان-تالغان پىدائىلارنىڭ بەزىلىرى يېتىپ دەم ئالاتتى، بەزىلىرى كونسېرۋا يەيتتى، بەزىلىرى ئاۋستىرىيىلىكلەرنىڭ سومكىلىرىنى ئاختۇراتتى. ئەسىرلەر بولسا دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئاللىقاچان ھەيدەپ كېتىلگەن. قوشۇن كوۋرۇكتىن ئوتۇپ، ئورۇن ئىگەللىگەن، زەمبىرەكچى ئەسكەرلەر بولسا ئاۋستىرىيىلىكلەرنىڭ كېيىنكى قاتا-رىنى ئوققا تۇتۇشقا باشلىغان ئىدى، ئۇ تەرەپتىن جاۋاپ-مۇ كەل-مەيتتى. يامغۇر سىمىلداپ يېغىپ تۇراتتى، تۇمان تارقاپ كەتكەن. ئۇزۇن ئىلئىچ ئاكوپنىڭ چېتىگە يولىنىپ، كېچىسى چېپىپ ئوتكەن دالاغا قاراپ خىيال سۈرۈپ تۇراتتى. دالا ئاددى، ھول بولۇپ، باشقا دالالاردىن پەرقى يوق ئىدى، ئۇ يەر-بۇ يېرىدە تىكەنلىك سىم توساقلار ياتاتتى، بەزى جايلىرى كولانغان ئىدى ۋە پىدائى-لاردىن بىرنەچچىسىنىڭ ئولۇگى تۇراتتى. دەريامۇ يېقىن ئىدى. تۇنۇگۈنكى يوغان دەرەخلەر، مۇدھىش چاتقاللىقلارمۇ ئەمدى ئاددى كورۇنەتتى. ئەمما شۇ ئۇچ يۈز چامدام كېلىدىغان جايىنى بېسىپ ئوتۇش ئۇچۇن قانچىلىك كۈچ سەرپ قىلىندى-ھە!

ئاۋستىرىيىلىكلەر داۋاملىق چېكىنىپ باراتتى، رۇس قىسىملىرى ئۇلارنى كەچكىچە قوغلاپ باردى. تېلېگىنىگە ئوز قول ئاستىدىكى پىدائىلار بىلەن توپىلكتە قاريېپ كورۇنگەن كىچىك ئورمانىنى قولغا ئېلىش بۇيرۇلغان ئىدى، قىسقا ۋاقىت ئېتىشىشتىن كېيىن

كەچقۇرۇنغا يېقىن ئۇنى ئىگەللىدى. ئۇلار ئالدىراپ-تېنەپ ئاكوپ كولاشتى، ئەتراپقا گۈزەتچىلەر قويۇلدى، ئوز قىسىملىرىغا تېلېفون سىمى تارتىپ، خالتىلىرىدىكى ئوزۇقلىرىنى تەڭ يېيىشتى. كېچىسى مىلتىق ئېتىپ چىقىش كېرەكلىگى توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلگەن بولسىمۇ، تولىسى ئۇششاق يامغۇر تېگىدە قاراڭغۇدا ۋە چىرىگەن غازاڭ ئۈستىدە ئۇخلاپ قېلىشتى.

تېلېگىن كوتەكتە دەرەخكە يولىنىپ ئولتۇراتتى. تۇرۇپ-تۇرۇپ بوينىغا يامغۇر تامچىسى تېمىپ، ئۇنى سەگەك تۇتۇپ تۇراتتى. ئەتىگەندىكى ھاياجانلىق ئەمدى بېسىلغان، يامغۇردىن كويۇپ چىققان ئاختاملىقتا ئون چاقىرىم يول بېسىش، قاشا تاملاردىن ئېشىپ ئوتۇش، ئېرىقلاردىن سەكرەشتىن كەلگەن ھېرىش ۋە باش ئاغرىقى لىرىمۇ بېسىلغان ئىدى.

كىمدۇر بىرسى—زۇبتسوۋ بولسا كېرەك—غازاڭ ئۈستىدىن يۇرۇپ كەلدى-دە، ئاستا:

—قۇرۇق بولكا يەمسىز؟—دەپ سورىدى.

—رەھمەت.

ئۇزان ئىلمىچ ئۇنىڭ قولىدىن بولكىنى ئېلىپ، چاينىشقا باشلىدى. بولكا ناھايىتى تاتلىق بولۇپ، ئۇنىڭ ئاغزىدا ئېرىپ كەتتى.

زۇبتسوۋ ئۇنىڭ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇردى:

—تاماكا چەكسەم مەيلىمۇ، جانابى ئالىلىرى؟

—ئېھتىيات قىلغىن، ئوتى كورۇنمىسۇن.

—مەن غاڭزا بىلەن چېكىمەن.

—زۇبتسوۋ، بايىقى ئادەمنى بىكارغىلا ئولتۇردۇڭ-ھە؟

—پىلىموتچىنى ئېيتامسىز؟

ـــ هەئە.

ـــ ئەلۋەتتە، بىكارغا ئولتۇردۇم.

ـــ ئۇيقۇڭ كەلدىمۇ؟

ـــ مەيلى، ئۇخلىمسامۇ بولىدۇ.

ـــ ئۇخلاپ قالسام، تۇرتۈپ قوي.

يامغۇر تامچىلىرى چىرىگەن غازاڭلارغا، قولغا، شەپكىگە تېمىپ تۇراتتى. ۋاراڭ-چۇرۇڭلاردىن، ئادەمنىڭ كۆڭلىنى ئاينىتىدىغان ئىشلاردىن، پىلىموتچىنى ئولتۇرۇشتىن كېيىنمۇ، يامغۇرنىڭ ئەينەكتەك سۈزۈك تامچىلىرى تېمىپ تۇراتتى. يامغۇر تامچىلىرى قاراڭغۇلۇقتا، چىرىگەن يوپۇرماقلار پۈرىغى كېلىپ تۇرغان تېڭى يوق جايلارغا چاك-چاك قىلىپ چۈشەتتى...كىشىگە ئۈيقۇ بەرمەيتتى...مۇمكىن ئەمەس... مۇمكىن ئەمەس... ئۇ‌ئان ئىلىنچ كوزلىرىنى سۈزۈپ، قاپ-قاراڭغۇ دەرەخ شاخلىرىنى خىرە كورەتتى... بىراق، كېچىسى مىلتىق ئېتىپ چىقىشمۇ مەنىسىزلىك، پىدائىلار يېتىپ دەم ئالسۇن... سەكسەن‌زى ئولدى، ئون بىرى ياردار بولدى... ئەلۋەتتە ئۇرۇشتا ئۇزەڭگىنى ئېھتىياتلىق بىلەن ئېلىپ يۈرۈشۈڭ كېرەك... ئاھ، داشا، داشا!... يامغۇر تامچىلىرى ھەممىنى ياراشتۇرىدۇ. تىنچ قىلىدۇ...

ـــ ئۇ‌ئان ئىلىنچ!

ـــ ھە، ھە، زۇبتسوۋ، ئويغاقمەن...

ـــ ئادەمنى ئولتۇرۇش گۇناھ، شۇنداقمۇ؟...ئوي-جايىي، بالا-چاقىسى بار بولۇشى مۇمكىن، مەن ئۇنىڭغا نەيزە سانچىپ بىر پەستە ئولتۇردۇم، ئىش پۈتتى. مەن بىرىنچى مەرتىۋە نەيزە سانچىپ ئادەم ئولتۇرگەن چېغىمدا...بۇ بىر دەھشەت-تە؟ بۇنىڭ گۇناھىنى بىرەر كىشى ئوز ئۈستىگە ئالغاندۇر دەيمەن؟

ـــ قانداق گۈنا؟

ـــ هه، مېنىڭ گۈنايىمنى ـ ده، مېنىڭ گۈنايىمنى بىرەر جىياڭجۇن ياكى پېتىربۇرگدا تۇرۇپ، شۇ ئىشلارغا باش بولغانلارنىڭ بىرى ئالغان بولسا كېرەك؟

ـــ ۋەتەننى قوغدىغانلىق گۈنا بولاتتىمۇ؟

ـــ بۇنىسىغۇ شۇنداق ـ هه... مەن، ئۇ ئۇلئىچ، بۇ ئىشلارنىڭ ئەلۋەتتە بىرەر ئەيىپىدارى بولسا كېرەك دەيمەن، بىز ئۇنى ئەلۋەتتە يەر تېگىدىن بولسىمۇ تاپىمىزغۇ. ئۇرۇشنى كىم قوزغىغان بولسا، جاۋاپكار شۇ بولىدۇ... بۇ قىلمىشلىرىنى بۇرنىدىن بۇلاق قىلىمىز...

ئورماندا بىردىنلا ملتىق ئاۋازى ئاڭلاندى. تېلېگىن چوچۇپ كەتتى. باشقا تەرەپتىن يەنە بىرنەچچە ملتىق تاۋۇشى كەلدى.

بۇ ھادىسە شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەجەپلەندۇرىدىغان ھادىسە ئىدىكى، دۇشمەن تۇنۇگۈن كەچقۇرۇنلۇغى خېلى يىراقلىشىپ كەتكەن ئىدى. تېلېگىن تېلېفونغا يۈگۈردى. تېلېفونچى ئاكوپتىن بېشىنى چىقىرىپ:

ـــ تېلېفون ئاپاراتى ئىشلىمەيدۇ، جانابى ئاللىرى، ـــ دىدى.

ئەمدى ئورمانىنىڭ ئىچىنى ملتىق ئاۋازى بېسىپ، ئوقلار دەرەخ شاخلىرىنى قىرقىپ ئوتمەكتە. ئالدىنقى تەرەپتىكى پوسلار ئوق ئېتىپ، ئارقىغا چېكىنىشكە باشلىغان ئىدى. كىلىموۋ تېلېگىننىڭ يېنىغا كېلىپ، قاندائتۇر غەلىتە ۋە يات ئاۋاز بىلەن: "قورشاۋ ئىچىدە قالدۇق، جانابى ئاللىرى!" دىدى ـ ده، ئىككى قولى بىلەن يۈزىنى تۇتۇپ، يەردە ئولتۇردى ۋە دۇم چۈشۈپ ياتتى. قاراڭغۇدا يەنە كىمدۇر بىرى:

ـــ ۋاي ئولدۇم، ئاغىنىلەر! ـــ دەپ ۋاقىرىدى.

تېلېگىن دەرەخلەر ئارىسىدا تۇرغان پىدائىلارنى كوردى. ئۇلار-نىڭ ھەممىسى ئوزىگە تىكىلىپ تۇراتتى، تېلېگىن بۇنى سېزەتتى ۋە ئۇ: ھەممەيلەننىڭ تارقىلىپ، ئورماننىڭ شىمال تەرىپىگە بىر-بىرلەپ ئوتوشكە بۇيرۇق بەردى. ئۇ ئورماننىڭ ئۇ تەرىپىدە دۇشمەن يوق دەپ ئويلايتتى. ئوزى بولسا، قېلىشنى خالىغانلار بىلەن شۇ يەردە قالماقچى بولدى.

ــ بەش كىشى كېرەك. كىم قېلىشنى خالايدۇ؟

دەرەخ يېنىدىن زۇبتسوۋ، سۇسوۋ، كېيىن كولوۋ دېگەن ياش يىگىت ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ تۇرۇشتى. زۇبتسوۋ ئارقىسىغا قايرىلىپ:

ــ يەنە ئىككى كىشى كېرەك! رەبكىن، سەن كەلگىن! ــ دەپ ۋاقىرىدى.

ــ مەيلى، قالسام قالاي...

ــ يەنە بىر كىشى.

كالتا جۇۋا، پاخپاق قۇلاقچا كىيگەن پاكار ئەسكەر ئورنىدىن قوزغالدى.

ــ مانا، مەن قالىمەن.

ئالتە كىشى ئارىلىقلىرىدا يىگىرمە قەدەمدىن جاي قالدۇرۇپ ئوق ئاتتى. دەرەخ تېگىدە تۇرغانلار كېتىشتى. ئىۋان ئىلىچ كەينى-كەينىدىن بىرنەچچە ئوقدان ئوقنى ئاتقاندىن كېيىن، بىردىنلا ئەتىسى ئەتىگەنلىگى كوك كېيىم كىيگەن كىشىلەرنىڭ ئوزىنىڭ ئولۇگىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئاغدۇرۇپ، يانچۇقلىرىنى كولاشقا باشلىشى، ئىپلاس قوللىرىنى قوينىغا سېلىشى كوز ئالدىغا كەلدى.

ئۇ ملتىغىنى يېنىغا قويدى، يۇمشاق يەرنى كولىدى-دە، داشا-

نىڭ خەتلىرىنى قويىندىن چىقىرىپ سويدى، كېيىن ئۇلارنى كولىغان يېرىگە سېلىپ، ئۈستىنى چىرىگەن غازاڭ ۋە تۇپراق بىلەن كومدى.

—ۋاي، ۋاي، ئاغىنىلەر، ئولدۇم!—بۇ سول تەرەپتە ياتقان سۈسۈڭنىڭ ئاۋازى ئىدى. ئەمدى ئىككى ئوقدان ئوق قالغان ئىدى. ئۇزان ئىلىنچ دۇم چۈشۈپ ياتقان سۈسۈڭنىڭ يېنىغا ئومىلەپ باردى-دە، ئۇنىڭ يېنىدا يېتىپ، سومكىسىدا قالغان ئوقدانلارنى ئالدى. ئەمدى پەقەت تېلىگىن بىلەن ئوڭ تەرەپتە يەنە بىر كىشىلا ئوق ئاتاتتى. ئوقمۇ تۈگىدى. ئۇزان ئىلىنچ ئەتراپىغا بىرئاز كوز سېلىپ ياتتى، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، پىدائىلارنىڭ نامىنى ئېيتىپ چاقىردى. بىرلا كىشى: "مانا مەن!" دەپ جاۋاپ بەردى. كولوۋ مىلتىق تايانغان پېتى كەلدى. ئۇزان ئىلىنچ:

—ئوقۇڭ يوقمۇ؟—دەپ سورىدى.

—يوق.

—باشقىلاردىن جاۋاپ يوقمۇ؟

—ياق، ياق.

—مەيلى، يۇر! يۈگۈر!

كولوۋ مىلتىغىنى يەلكىسىگە قويىدى-دە، دەرەخلەرنى پانا قىلىپ يۈگۈرۈپ كەتتى. تېلىگىن بولسا تېخى ئون قەدەمۇ ماڭمىغان ئىدى، ئارقىسىغا بارماقتەك تومۇر كېلىپ تىرەلدى.

17

ئۇرۇش دېگەندە، كىشىلەر ئاتلىق ئەسكەرلەرنىڭ ھەيۋەتلىك ھۇجۇملىرى، تەنتەنىلىك ھەربىي يۇرۇشلەر، كومانىدىر-جەڭچىلەر كورستىدىغان قەھرىمانلىقلارنى كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى. ئەمدى بولسا بۇنداق قاراشلارنىڭ ۋاقتى ئوتۈپ كەتكەن ئىدى.

دۇشمەن پىلىموتلىرىدىن ئوق يېغىپ تۇرغان بۇ چاغدا، شۇ ھۇجۇمغا ئاغزىغا تاماكا چىشلىۋالغان ھالدا قامىتىنى ئەگمەستىن كىرگەن ۋە ئادەتتى بويىچە فرانسۇزچە تىللايدىغان قوشۇن كوماندىرى كىنەز دولگوروكوۋنىڭ باشچىلىغىدا ئۇچ جۇڭدۇي ئاتلىق ئەسكەر پىيادە بولۇۋېلىپ بىرمۇ ئوق ئاتماستىن تىكەنلىك سىم توساقتىن ئوتۈپ قىلغان مەشھۇر ھۇجۇمنىڭ ئاقىۋىتى شۇ بولدىكى، ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمى ئولۇپ كەتتى ۋە يارىلاندى، بۇ جۇڭدۇي پەقەت بىرلا پىلىموت ھمايىسىدە بولغان ئىككى-ئۈچ بۇزۇق زەمبىرەكنى قولغا چۈشۈرۈپ قايتىشقان ئىدى.

كازاك ئاتلىق ئەسكەرلەر جۇڭدۇيىنىڭ باشلىقلىرىدىن بىرى بۇ جەڭ توغرىسىدا: "ماڭا تاپشۇرۇشقىنىدا، بۇ ئەرزىمەگەن نەرسىنى ئون كازاك بىلەن قولغا چۈشۈرۈپ كەلگەن بولاتتىم" دېگەن ئىدى.

يوغان قامەتلىك، قويۇق بۇرۇتلۇق، باتۇرلۇغى ئوچۇق كورۈنۈپ تۇرغان بۇرۇنقى زامان چېرىكىنىڭ ئات چاپتۇرۇشى، قىلىچ چېپىشى ۋە ئوقلارغا پىسەنت قىلماسلىغىنىڭ ئەمدى پايدىسىز ئىكەنلىگى بۇ

ئۇرۇشنىڭ دەسلەپكى ئايلىرىدىلا مەلۇم بولۇپ قالغان ئىدى. تېخنىكىنى پىششىق ئىگەللەش ھەمدە ئارقا سەپنى ئۇيۇشتۇرۇش جەھەتتىكى ئىقتىدار ئۇرۇش تاكتىكىسىدا ئەڭ مۇھىم ئىش بولۇپ قالغان ئىدى. ئەمدى ئەسكەرلەردىن خەرىتىدە بەلگىلەپ قويۇلغان يەرگە بېرىپ ئولۇش تەلەپ قىلىناتتى، خالاس. يوشۇرۇنۇشنى بىلمىدىغان، يەرنى كولاپ، ئىچىگە كىرىپ كېتەلەيدىغان، چاڭ ئىچىگە كىرىپ كورۇنمەي كېتىدىغان ئەسكەر كېرەك بولۇپ قالدى. گائاگا يېغىنىڭ ئادەمنى ئۇنداق ئولتۇرسە ئەخلاقلىق بولمىدۇ، بۇنداق ئولتۇرسە ئەخلاقسىزلىق بولمىدۇ، دەپ چىقارغان رەھىمدىل قارارلىرى ئوچۇق-تىن-ئوچۇق يىرتىپ تاشلانغان، ئاياق ئاستى قىلىنغان ئىدى. ئەمدى ھېچكىمگە كېرەك بولمايدىغان ئەخلاق قانۇنلىرىنىڭ قالغان-قاتقانلىرىمۇ شۇ قەغەز پارچىلىرى بىلەن بىللە ئۇچۇپ كەتكەن ئىدى.

شۇنداق قىلىپ، پۈتۈن بىر ئەسىر قىلىدىغان ئىشنى بىرنەچچە ئاي داۋام قىلغان ئۇرۇش پۈتتۈرۈپ قويدى. شۇ ۋاقىتقىچە كوپ كىشى ئىنسانىڭ ھاياتىنى خېلى يۇقۇرى ئەخلاق قانۇنلىرى تىزگىنلەپ تۇرىدۇ، ياخشىلىق يامانلىقنى يېڭىدۇ، ئىنسانىيەت كامال تاپىدۇ دەپ ئويلىشاتتى. ئەپسۇسكى، بۇنداق ئويلار ئوتتۇرا ئەسىر قالدۇقلىرى بولۇپ، ئىرادىنى ئاجىزلاشتۇراتتى، مەدەنىيەتنىڭ ئالغا بېسىشىغا توسقۇنلۇق قىلاتتى. ياخشىلىق ۋە يامانلىق چۈشەنچىلىرىنىڭ پەقەت پەلسەپىۋى ئۇقۇم ئىكەنلىگى ۋە ئىنسان تالانتىنىڭ يامان، ياۋۇز خوجايىن خىزمىتىگە كىرگەنلىگىنى ئەمدى ھەممىدىن ئەشەددى ئىدىيالىستلارمۇ بىلىپ قالدى.

بۇ شۇنداق ۋاقىتلار ئىدىكى، ھەتتا ياش باللارغىمۇ ئادەم

ئولتۇرۇش، يىمىرىش ۋە پۈتۈن مىللەتنى قىرىپ تاشلاش ــ ساۋاپلىق ئىش دەپ ئۇقتىشەتتى. بۇ توغرىدا، گېزىتلەردە ھەر كۈنى تەكرار تەشۋىقات، چۇقان ــ سۇرەن ۋە مۇراجەتلەر بولاتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەنلىگى مۇتەخەسسىسلەر جەڭ ئاقۇبەتسىزلىك قانداق بولۇشىنى ئالدىن ئېيتىپ بېرەتتى... گېزىتلەردە تېب دىگەن مەشھۇر ئايال ھوكۇمانلىك ھوكۇمىلىرى بېسىلدى. پالچىلارنىڭ، رەمچىلەرنىڭ، ئادەم ئومرىنىڭ كېلىچىگىنى ئېيتىپ بېرىدىغان دولچىلارنىڭ ھەددى ــ ھىساۋى يوق ئىدى. توۋار ــ مالالار يېتىشمەيتتى، باھا شدەت بىلەن ئېشىپ باراتتى. روسىيىدىن چەتكە خام ئەشيا چىقىرىلايدىغان بولغان ئىدى. شىمال ۋە شەرقتىكى ئوچ پورتقا ــ ھەممە يېرى قورشۇبلىنغان مەملىكەتنىڭ ئىختىيارىدا پەقەت شۇ ئوچ يوللا قالغان ئىدى ــ پەقەت زەمبىرەك ئوقلىرى ۋە ئۇرۇش ئەشيالىرلا كەلتۈرۈلەتتى. ئېتىز ئىشلىرىغا قارايدىغان ئادەم يوق ئىدى. مىليارت ــ مىليارت قەغەز پۇل يېزىغا قاراپ ئاقاتتى، دىخانلار ئاشلىقنىمۇ ساتمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى.

ئانتروپوسوفىيە① جەمئىيتى ئەزالىرىنىڭ ستوكھولمدا بولۇپ ئوتكەن مەخپى يىغىندا جەمئىيەتنى ئۈيۇشتۇرغان رەھبەر، ئاسماندا بولۇۋاتقان دەھشەتلىك كۆرەش ھازىر يەر يۈزىگە كوچكەن، پۈتۈن جاھاندا چوڭ پالاكەت كېلىپ چىقىشى مۇمكىن، قىلىنغان گۇنالارنى

① ئانتروپوسوفىيە ــ تېبوسوفىيىنىڭ ئوزگەرگەن تۈرى بولۇپ، ئادەم گويا مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان جان دۇنياسى بىلەن توغرىدىن ــ توغرا مۇناسىۋەتتە بولالايدۇ، دىگەن ئەكسىيەتچىل تەلىماتنى تەرغىب قىلىدۇ، گېرمانىيىلىك شىدېننېر (1861 ــ 1925) ئۈنىڭ ئاساسچىسى. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

كەچۈرۈش هىساۋىغا روسىيە قۇرۇلتىقا بېرىلىدۇ، دەپتۇ. ھەقىقەتەن، ھەممە مەنىلىك، دانا مۇلاھىزىلەر ياۋروپا قىتئەسىنىڭ ئۇچ مىڭ چاقىرىمچە كېلىدىغان ناھايىتى چوڭ يېرىدە توكۇلۇۋاتقان قان دەريالىرىدا غەرق بولۇپ كەتمەكتە ئىدى. نىمە ئۈچۈن تومۇر، پارتلىتىش دورىسى ۋە ئاچارچىلىق ئارقىلىق ئىنسانىيەتنىڭ ئۆزىنى ئوزى تەرسالىق بىلەن قىرىۋېتىشى ئەقلگە زادى توغرا كەلمەيتتى. ئەسىرلەردىن بۇيان يېرىكداپ كەلگەن يارىلار ئەمدى ئېچىلغان ئىدى. ئىنسانىيەت ئوتمۇشنىڭ قالدۇقلىرىنى ئوز بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقان ئىدى. ئەمما بۇنىڭدىنمۇ ھېچ نەرسىنى بىلگىلى بولمايتتى.

مەملىكەتلەردە ئاچارچىلىق باشلاندى. جايلاردا ھايات توختىدى. ئۇرۇش پاجىەسىنىڭ بىرىنچى پەردىسى بولۇپ كورۇنۇشكە باشلىدى.

بۇنىڭدىن سەل ئىلگىرىكى چاغدىكى "كىچىك زىمىن"، سەمرىپ كەتكەن ئىنسان ئەمدى دەرمانسىزلىنىپ، ئاجىز، ئۇششاق قۇم زەررىسىگە ئايلانماقتا ئىدى. ئۇنىڭ ئورنىغا پاجىە سەھنىسىگە ئېپتىدائى دەۋر ئاممىسى چىقىپ كېلىۋاتقان ئىدى.

ھەممىدىنمۇ ئايالالرنىڭ ئەھۋالى ئېغىر ئىدى. ئۇلارنىڭ ھەر بىرى ئوزىنىڭ چىرايى، ناز-كەرەشمىلىرى ۋە ھەر خىل ئۇسۇللىرى ئارقىلىق كۇندىلىك تۇرمۇشىدا مۇستەھكەم بولۇپ كەتكەن تور-قاپقانلارنى قۇرۇشقان ئىدى. ھەر ھالدا، بۇ تور-قاپقانلارغا تەقدىر-رىگە پۇتۇلگەنلەر چۈشكەن ۋە ئىشقى-سويگۇنىڭ ھوزۇرىنى قىلىپ ياتقان ئىدى.

ئەمما ئۇرۇش بۇ تورلارنىمۇ ئۇزۇپ، پارچىلاپ تاشلىغان ئىدى. بۇنداق تور-قاپقانىنى شۇنداق ئېغىر يىللاردا يېڭىدىن قۇرۇش مۇمكىن بولمايتتى. ياخشى زامانلارنى كۇتۇشكە توغرا كېلىپ قالدى.

شۇڭا، ئاياللار زامانىنىڭ ئوزگىرىشىنى سەۋرى-تاقەت بىلەن كۈتەتتى، ئەمما ۋاقىت ئوتمەكتە، ئاياللارنىڭ ھاياتىدىكى ئەڭ قىممەتلىك ياشلىق زاياغا كېتىپ، غەمكىنلىكتە ئوتۇپ بارماقتا ئىدى.

ئەرلىرى، ئاشقىلىرى، ئاكا-ئۇكىلىرى ۋە پەرزەنتلىرى—ئۇلار ئەمدى پەقەتلا نامدىكى ۋە ئابستراكت كىشىلەر ئىدى—ئوچۇق دالىلاردا، ئورمانلاردا، يول ياقىلىرىدا كولانغان خەندەكلەردە ياتاتتى. ئاياللارنىڭ يۈزلىرىدىكى كۈندىن-كۈنگە كوپىيىپ بارغۇچى قورۇقلارنى ئەمدى ھېچ نەرسە يوقىتالمايتتى.

18

—مەن ئاكامغا: "سەن قىرائەتخانىسەن، مەن سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسىنى يامان كۆرىمەن. ئەگەر بىر كىشى بىرەر سوزدە خاتالىشىپ قالسا، قىيناپ ئولتۇرىسىلەر" دېدىم. مەن ئۇنىڭغا: "سەن يۈرەكسىز ئادەم" دېدىم. شۇنىڭدىن كېيىن، ئۇ مېنىڭ بۇ گەپلىرىمگە چىدىمايى، مېنى ئۆيىدىن ھەيدەۋەتتى. مانا ئەمدى موسكۋادا بىر تىنىنسىز يۈرىمەن. ئەھۋالىم ئېغىر. جان داريە دىمتريېۋنا، نىكولاي ئىۋانوۋىچقا ئېيتىپ كورۇڭ، قانداق ئىش بولسۇمۇ مەيلى ماڭا، كېسەللەر پويىزىدا ئىشلىسەمغۇ تېخىمۇ ياخشى بولاتتى.

—ماقۇل، مەن ئېيتىپ كورەي.

—بۇ يەردە مېنىڭ ھېچكىمىم يوق. بىزنىڭ "مەركىزىي پوند-

كىت"دىمىز يادىڭىزدىمۇ؟ ۋاسىلى ۋېنىيەمىنوۋېچ ۋالېت ئالىلقاچان جۇڭگوغا كېتىپ قالغان... ساپىروۋكوۋ ئالدىنقى سەپتە. ژىروۋ كاپكازدا كېلىچەكسۇزلار توغرىسىدا لېكسىيە ئوقۇپ يۈرۈپتۇ. ئۇلار ئىلگىرى تېلېگىننىڭ قەيەردىلىگىنى بىلمەيمەن. سىز ئۇنىڭ بىلەن ياخشى تونۇش ئىدىڭىز، شۇنداقمۇ؟

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا بىلەن داشا تار كوچىدا ئىگىز قار دوۋلىرى ئارىسىدىن كېتىپ باراتتى. قار ياغماقتا، ئاياق ئاستى غىچىرلاپ تۇراتتى. پاكا چاينى چاپتۇرۇپ كېتىۋاتقان پىيىملىق كىشى قېتىپ كەتكەن ئايىغىنى ساڭگىلىتىپ ئۇلارنىڭ يېنىدىن ئوتكەنىدە، "ھەي قىزلار، پوش-پوش، چانا بىسۋالدۇ!" دەپ ۋاقىرىدى.

بۇ قىشتا قار ناھايىتى كوپ ياققان ئىدى. كوچا بويلىرىدىكى لىپا دەرەخلىرىنىڭ شاخلىرى قارغا كومۇلۇپ كەتكەن، يېغىۋاتقان قاردا ئاپپاق كورۇنگەن ئاسمانىنى تولىدۇرغان توپ-توپ قۇشلار گاھ ئىمارەتلەرنىڭ مۇنارلىرىغا قونۇشاتتى، گاھ يەنە ھاۋاغا كوتىرىلىپ، پەرۋاز قىلىشاتتى.

داشا دوقمۇشقا بېرىپ توختىدى-دە، بېشىدىكى ئاق ياغلىغىنى تۈزەتتى. ئۇنىڭ تىيولېن ياقىلىق پەلتوسى ۋە پەلەيلىرى قار بولۇپ كەتكەن، يۈزى ياداپ قالغان ئىدى، كوزلىرى تېخىمۇ چوڭىيىپ كەتكەندەك كورۈنەتتى.

ــ ئۇلار ئىلگىرى دېرەكسىز بولۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئەھۋالىدىن مۇتلەق خەۋەرسىز مەن، ــ دىدى ئۇ.

داشا بېشىنى كوتىرىپ، ئاسمانىدىكى قۇشلارغا قارىدى، قار قاپلىغان بۇ شەھەردە يەم تاپالماي يۈرگەن بۇ قاغىلار ئاچ قالغان بولسا كېرەك. قىپ-قىزىل لەۋلىرىدە تەبەسسۇم قېتىپ قالغان

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا قۇلاقچا كىيگەن بېشىنى ئېگىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى ئەرچە تىكىلگەن پەلتوسى كوكرىگىنى قىسىپ تۇراتتى، پەلتونىڭ تىيولېن ياقىسى ناھايىتى كەڭ بولۇپ، كالتا يەڭلىرى ئۇنىڭ سوغاقتا قىزىرىپ كەتكەن قوللىرىنى ياپمايتتى. ئۇنىڭ سېرىق بوينىغا چۈشكەن قار ئۇچقۇنلىرى دەررۇ ئېرىپ يوق بولۇپ كېتەتتى.

ــ نىكولاي ئىۋانوۋىچ بىلەن بۈگۈنلا سوزلىشىپ قويسەمەن، ــ دېدى داشا.

ــ مەن ھەرقانداق ئىشنى قىلىشقا رازىمەن، ــ يېلىزاۋېتا كىيېۋنا يەرگە قاراپ تۇرۇپ بېشىنى چايقىدى، ــ ئۇڭان ئىلگىچىنى ناھايىتى ھورمەتلەيتتىم، ناھايىتى، ــ ئۇ كۆلدى، ئۆزاقنى كۆرەلمەيدىغان ئاجىز كوزلىرى ياشقا تولدى، ــ ماقۇل، بولمىسا، ئەتىلىككە كېلەرمەن، خوش.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا خوشلاشتى ــ دە، مۆزلىغان قوللىرىنى ئەرلەر ــ دەك يانچۇغىغا سالدى، پىيما كىيگەن ئاياقلىرى بىلەن يوغان ــ يوغان چامداپ كەتتى.

داشا ئۇنىڭ كەينىدىن قاراپ قالدى، كېيىن قوشۇمسىنى تۇرۇپ دوقمۇشتىن بۇرۇلۇپ ئوتتى ــ دە، شەھەر دوختۇرخانىسى جايلاشقان بىناغا كىردى. ئوگزىلىرى دۆپ تاختىيى بىلەن قاپلانغان، تورۇس ــ لىرى ئىگىز بولمىلەردە چىرىتىشنىڭ ئالدىن ئېلىش دورىسى پۈراپ تۇراتتى. كارۋاتلاردا چاچلىرى چۈشۈرۈلگەن ۋە خالات كىيگەن يار ــ دارلار ئولتۇرۇشاتتى، ياتاتتى. دەرىزە يېنىدا ئىككى ياردار شاخمات ئويناپ ئولتۇراتتى. ئايىغىغا يېنىك پوپۇش كىيگەن يەنە بىر ياردار ئوي ئىچىنى ئايلىنىپ يۈرەتتى. داشا كىرىشى بىلەن، ئۇ دەررۇ ئۇنىڭغا قارىدى ــ دە، پىشانىسى پۈرۈشۈپ، كارۋىتىغا ئېرىپ ياتتى.

ـــهەمشىرە، ـــدەپ چاقىردى ئاجىز بىر ئاۋاز. داشا كالپۇكلىرى قېلىن، يوغان بىر يىگىت ياتقان كارۋاتنىڭ يېنىغا باردى، ـــخوجا خەيرىگىنى بەرسۇن، سول يېنىمغا ياتقۇزۇپ قوي، ـــدېدى يارىدار ھەر بىر سوزىدىن كېيىن توۋلاپ، داشا ئۇنىڭ بېلىدىن قۇچاقلىدى ـــدە، كوتىرىپ، قاپىنى يوتكەپ قويغاندەك، سول يېنىغا ياتقۇزۇپ قويدى، ـــتېمپېراتۇرىنى ئولچەيدىغان ژاقىت بولۇپ قالدى، ھەمشىرە، ـــدېدى ئۇ. داشا تېرمومېتىرنى ئېلىپ، يارىدارنىڭ قولتۇغىغا تىقىپ قويدى، ـــكوڭلۇم ئايىنىيدۇ، ھەمشىرە، ئازغىنا تاماق يىسەمۇ قۇسۇپ تاشلايمەن. تاقتىم قالمىدى.

داشا ئۇنىڭ ئۇستىگە يوتقان يېپىپ، يېنىدىن كەتتى. باشقا كارۋاتتا ياتقانلار كۈلۈمسىرەپ قاراپ ياتاتتى، ئۇلارنىڭ بىرى مۇنداق دېدى:

ـ ھەمشىرە، ئۇ سىزنى دەپ ئۆزىنى ئەتەيلەپ ئاغرىتقا سالىدۇ، ئۆزى بولسا ئاتتەك ساق.

ـ مەيلى، قويۇپ بەر، ئەركىلىك قىلىۋەرسۇن، ـــدېدى يارىدارلاردىن بىرى، ـــسىگىلمىغىمۇ ئەرمەك، ئۇنىڭمۇ كوڭلى ئارام ئالىدۇ.

ـــھەمشىرە، ئاۋۇ سېمىيون سىزگە بىرنىمە دېمەكچى، ئەمما گەپ قىلىشقا ئۇيالىدۇ.

داشا كارۋاتتا ئولتۇرغان، كوزلىرى ئويناپ تۇرغان، ئېيىق ئاغزىغا ئوخشىغان ئويماق ئېغىزلىق كىشىنىڭ يېنىغا كەلدى، بۇ يارىدارنىڭ سۆپۈرگىدەك يوغان ساقلى ياخشى تارالغان ئىدى، ئۇ ساقلىنى ئالدىغا تارتىپ، كالپۇكلىرىنى ئېسىلدۇردى.

ـــئۇلار ئويىنىشپ شۇنداق دەۋاتىدۇ، ھەمشىرە، ھەممە نەرسىدىن مىننەتدارمەن، رەھمەت.

داشا كۆلدى، يۇرىگىنى بېسىپ تۇرغان ئېغىرلىق يوقالدى. ئۇ سېمىيونىڭ كارۋىتىدا ئولتۇردى-دە، ئۇنىڭ يېڭىنى كوتىرىپ، يارىسى باغلانغان داكىنى تۆتۈپ كوردى. سېمىيون قايسى يېرى ئاغرىيدىغانلىغىنى، قانداق ئاغرىيدىغانلىغىنى باشتىن-ئاياق چۈشەندۈرۈشكە باشلىدى.

داشا موسكۋاغا ئوكتەبىرده، نىكولاي ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك هېسسىياتى قوزغىلىپ، مۇداپىه يولىغا ئېشىلەيدىغان شەهەر جەمىيىتىنىڭ موسكۋا بولۇمىده ئىشقا كىرگەن ۋاقتىدا كەلگەن ئىدى. ئۇ پېتېربۇرگدىكى ئويىنى ئىنگلىز هەربىي ۋەكىللەر ئوممىگى خادىملىرىغا ئىجارىگە قويۇپ، داشا بىلەن ئىككىسى موسكۋادا تۇرۇشاتتى. نىكولاي ئۇنىۋېرسىتېتنىڭ ئەمدى قوي تېرىسىدىن تىكىلگەن چاقىنان ئۇستىكى كىيىم كىيىپ يۇرەتتى، كوڭلى بوش ۋە ئاجىز زىيالىلارنى تالىغىنى تالىغان ئىدى ۋە ئۇزىنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇزى ئاتتەك ئىشلەيتتى.

داشا جىنايى ئىشلار قانۇنىنى ئۇگىنەتتى، ئۇششاق-چۈشەك ئوي ئىشلىرىنى قىلىپ هەر كۈنى دىگۈدەك ئۇنان ئىلىپچا خەت يازاتتى. ئۇنىڭ يۇرىگى تىنچ ۋە ئەمىن ئىدى. ئوتمۇش خۇددى ئۇزگىنىڭ چۈشىدەك ئۇزاقتا قالغان ئىدى. ئۇ كۈنلەرنى ئەتىگەندىن كەچقۇرۇنغىچە ئەندىشىده، خەت-خەۋەر كۆتۈپ، ئۇزىنى ئىلىپچا پاك ساقلاپ قېلىشنىڭ غېمىده ئوتكۈزەتتى.

نويابىرنىڭ باشلىرىدا، بىر كۈنى ئەتىگەنلىگى قەهۋە ئىچىپ ئولتۇرۇپ داشا «رۇس سوزى» گېزىتىنى ۋاراقلاپ، دېرەكسىز يوقالغانلارنىڭ تىزىملىگى ئىچىدىن تېلېگىنىڭ ئىسمىنى كورۇپ قالدى. ئۇشتاق هەرپ بىلەن بېسىلغان بۇ تىزىملىك گېزىت

بېتسنىڭ ئىكىكى ئىستونىنى ئىگەللىگەن ئىدى. ئۇنىڭدا ياردار بولغانلار پالانچىلار، هالاك بولغانلار پالانچى-پالانچىلار، دېرەكسىز يوقالغانلار پالانچى-پالانچىلار دېيىلگەن. ئاخىردا تېلېگىن، ئۇيغان ئىلئىچ، جۇنۇپىي دەپ يېزىلغان.

ئۇششاق هەرپلىك بىر قۇر سوز ئۇنىڭ پۈتۈن هاياتىدىكى ئەڭ مۇهىم هادىسىنى شۇنداق نىشانلاپ ئوتتى.

داشاغا بۇ ئۇششاق هەرپلەردىن، ئاچچىق-ئەلەملىك، سوغاق خەۋەر كەلتۈرگۈچى قۇرلاردىن، ئىستونلاردىن، سەرلەۋهەلەردىن خۇددى قان تېمىۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. بۇ چاغلار تىل بىلەن ئېيتىلغان بولمايدىغان قايغۇلۇق ۋەهشەتلىك چاغلار ئىدى. گېزىت ۋاراقلىدىن ئۇزى تەسۋىرلىگەن نەرسە، يەنى قان پۇرىغى كېلەتتى، ئۇ يەردىن چىرىگەن پۇراق، تاۋۇشسىز سادالار كېلەتتى.

داشانى تىترەك باستى. هەتتا ئۇنىڭ چوڭقۇر ئۇمتىسزلىگى، قايغۇ ۋە ئەلەمىۋ شۇ دەهشەت ۋە يىرگىنىش مەنزىرىسى ئىچىگە كومۇلۇپ كەتتى. ئۇ جۇۋا يېپىنىپ، دىۋاندا ياتتى.

چۈشلۈك تامىغىنى يېگىلى كەلگەن نىكولاي ئىۋانوۋىچ داشانىڭ ئاياق تەرىپىدە ئولتۇرۇپ، ئۇنىچىقماستىن ئۇنىڭ ئاياقلىرىنى سىلاپ ئولتۇردى.

ــ ئالدىرىما، ئەڭ مۇهىمى ئالدىرىما، دانىيۇشا، ــ دەيتتى نىكولاي ئىۋانوۋىچ، ــ دېرەكسىز يوقالغان بولسا، دېمەك ئەسىرگە چۈشكەن ئىكەن-دە. دېرەكسىز يوقلىپ كېتىپ، كېيىن ئامان-ئېسەن قايتقان نۇرغۇن ئادەمنى بىلىمەن.

داشا كېچىسى چۈش كورۈپ چىقتى: دەرىزىلەرنى ئىس باسقان، ئومۇچۇكلەر تور تارتقان تار بىر ئۆيدە، تومۇر كارۋاتتا هەربىچە

كىينگەن بىر كىشى ئولتۇرغانمىش. ئۇنىڭ زەپىرەڭ يۈزى ئاغرىقتىن پۈرۈشۈپ كەتكەنمىش. ئۇ ئىككى قولى بىلەن ئوزىنىڭ تاز بېشىنى خودىدى تۇخۇمنى چەكىكەندەك چېكىپ، ئىچىنى كولاپ، تېرىسىنىڭ ئاستىدىكى نەرسىنى ئالارمىش-تە، بەش بارمىغىنى ئاغزىغا تىقىپ يەرمىش.

داشا يېرىم كېچىدە بىردىن ۋاقىرىۋەتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ دەررۇ يوتقان يېپىنىپ، داشانىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقتى، نېمە بولدى دەپ سورىسا، داشا ئۇنىچىقمىدى. كېيىن رۇمكىغا سۈمبۈل شىرنىسى تامچىتىپ داشاغا ئىچۈردى، ئوزىمۇ ئىچتى.

داشا كارۋاتتا ئولتۇرۇپ، بارماقلىرىنى كوكرىگىگە ئۇراتتى ۋە ئەلەملىك ئاۋاز بىلەن دەيتتى:

—ئەمدى ياشىيالمايمەن، نىكولاي، ئارتۇقچە ياشىيالمايمەن، ياشاشنى خالىمايمەن.

شۇنداق ۋەقە كېلىپ چىققاندىن كېيىن ياشاش ئېغىر ئىدى. ئەمما شۇ كۈنگىچە داشا كورۇپ كەلگەن ئومۇر بىلەن ياشىغىلى بولمايتتى.

ئۇرۇش ئوزىنىڭ تومۇر بارماقلىرى بىلەن داشاغىمۇ تېگىپ كەتكەن ئىدى، ئەمدى ھەممە ئولۇم، ھەممىنىڭ كوز يېشى داشاغىمۇ تېگىشلىك، ئەھمىيەتلىك ئىدى. قايغۇ-ئەلەمنىڭ دەسلەپكى ئېغىر كۈنلىرى يېتىپ كەلگەندە، داشا قولىدىن كەلگەن بىر ئىشقا كىرىشتى: قىسقا مۇددەتلىك ھەمشىرىلەر كۇرسىدا ئوقۇپ چىقىپ، دوختۇرخانىغا ئىشقا كىردى.

ئاۋال خېلى ئېغىر بولدى. فۇرونتتىن يارىسى ھەپتىلەپ باغلانمىغان يارىدارلار كېلىپ تۇراتتى: داكىلار شۇنچىلىك سېپسىز

كەتكەن ئىدىكى، ھەمشىرىلەرنىڭ بېشى ئايلىناتتى. ئاپىراتسىيە ۋاقتىدا داشاغا ياردىلارنىڭ قول ياكى پۇتلىرىنى تۇتۇپ تۇرۇشقا توغرا كېلىپ قالاتتى؛ يارىلارغا يېپىشىپ قالغان ئېپلاس نەرسىلەر سويۇلۇپ چۈشەتتى، كۆچلۈك كىشىلەرنىڭ چىشلىرىنى غىچىرلىتىپ، بەدىنىنى دوختۇرغا تىنچ تۇتۇپ بېرىشىنى داشا كوپ كورەتتى.

بۇ ئازاپ-ئوقۇبەتلەر شۇنچىلىك ھىساپسىز ئىدىكى، ئۇلارغا ئارام بېرىشكە دۇنيادىكى بارلىق ھەمشىرىلەر يېتىشمەيتتى. داشا ئەمدى ئوزىنى شۇ ئازاپ-ئوقۇبەتلىك، قانغا مىلەنگەن ھايات بىلەن باغلانغاندەك، بۇنىڭدىن باشقا ھايات يوقتەك سېزەتتى. كېچىلىرى نوۋەتچىلەرنىڭ بولمىسىدە كوك رەڭلىك ئېلېكتىر چىرىغى يېنىقلىق تۇرىدۇ. تامنىڭ كەينىدە كىمدۇر بىرى گۇدۇڭلايتتى، كوچىدىن ئاپتوموبىل ئوتۇپ قالسا، ئويۇقىتىكى دورا بوتۇلكىلىرى جىرىڭلاپ كېتەتتى. مانا شۇ مۇڭلۇق ھايات رېئال ھاياتنىڭ بىر قىسمى بولۇپ قالغان ئىدى.

داشا كېچىلىرى نوۋەتچى بولمىسىدە ئولتۇرغاندا، ئوزىنىڭ ئوتمۇشىنى يادىغا ئالاتتى. بۇ ئوتمۇش بارغانسېرى خۇددى چۈشىدە كورگەندەك تۇيۇلاتتى. ئۇ شۇ چاغلاردا، يەرنى كورگىلى بولمايدىغان ئىگىزلىكتە ياشايتتى؛ ھەممىگە ئوخشاش، ئوزىنى ئوزى ياخشى كورۈپ، ھودۇقۇپ ياشايتتى. مانا ئەمدىكى ۋاقىت كەلدىكى، بۇ ئىگىز بۇلۇت ئۈستىدىن قانغا، ئېپلاس يەرگە، ئاغرىق تەنلەر پۇرىغى ئۇرۇپ تۇرغان، كېچىلىرى توۋلاپ، جويلۇپ چىقىدىغان دوختۇرخانىغا چۈشۈپ قالدى. مانا ھازىر بىر تاتار ئەسكەر جان بەرمەكتە، ئون مىنۇتتىن كېيىن ئۇنىڭغا مورفى سېلىش كېرەك.

بۇگۈن يېلىزاۋېتا كىيىۋنا بىلەن ئۇچرىشىش داشانى ھاياجان-

لاندۇرۇۋەتتى. بۇگۈن ناھايىتى ئېغىر ئىدى: گالتىسىيدىن ئېپكەلگەن ياردارلارنىڭ ئەھۋالى شۇنچىلىك ئېغىر ئىدىكى، بىرىنىڭ بىلىگىدىن كېسۋېتىشكە، يەنە بىر كىشىنىڭ مۇرىسىدىن كېسىشكە توغرا كېلەتتى. ئىككى كىشى جان تالاش ھالىتىدە ياتاتتى. داشا پۈتۈن كۈن ئىشلەپ ھاردى، ئەمما يېلىزاۋېتا كىيىۋانى، ئۇنىڭ كوكىرىپ كەتكەن قوللىرىنى، ئەرچە پەلتوسىنى، يۈۋاش كوزلىرىنى، ئېچىنارلىق تەبەسسۇمىنى ھېچ ئۇنتۇيالمايتتى.

كەچقۇرۇنلۇغى دەم ئېلىپ ئولتۇرغانىدا، داشا چىراقنىڭ كوك قالپىغىغا تىكىلىپ، "قېنى ئەمدى، كوچىنىڭ بۇرجىگىدە تۇرۇپ يىغلىۋالسام، يات كىشىلەرگە: ئۇۋان ئىلئىچىنى ناھايىتى ياخشى كورەتتىم، ناھايىتى..."دىسەم، دەپ ئويلايتتى.

داشا چوڭ كىرىسلودا گاھ يامپاشلاپ، گاھ ئايالىرىنى پۈكۈپ ئولتۇراتتى؛ «شەھەرلىك بىرلەشمىنىڭ ئۈچ ئايلىق ئىش ھىساۋى» دىگەن كىتاپنى ئېچىپ ئۇقۇشقا باشلىغان ئىدى، بىراق كىتاپ ئۇنى تىنچلاندۇرمىدى. ئۇ سائەتكە قارىدى، ئۇھ تارتىپ، كېسەلەر بولۇمىگە كىرىپ كەتتى.

ياردارلار ئۈيقۇدا، ئويىنىڭ ھاۋاسى دىمىقىتا ئىدى. ئىگىز تورۇستا تومۇر چەمبىرەكىكە ئېسىپ قويۇلغان لامپا خىرە يېنىپ تۇراتتى. بىر قولى كېسىپ تاشلانغان ياش تاتار ئەسكەر چاچلىرى قىرىپ تاشلانغان بېشىنى ياستۇقتا ئۇرۇپ جويلۇيتتى. داشا يەردىن مۇز سېلىنغان ئەينەك ئىدىشنى ئېلىپ، ئۇنىڭ ئىسسىق پىشانىسىگە قويىدى-دە، يوتقىنىنى توغرىلاپ ياپتى. كېيىن ھەممە ياردارنى بىر نوۋەت كورۇپ چىقىپ، بىرىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى.

"كوگلۇم ئۇگەنمىگەن، ھەممە گەپ شۇنىڭدا" دەپ ئويلايتتى

ئۇ، "كوتلۇم پەقەت نازۇك ۋە گۈزەل نەرسىلەرنىلا ياخشى كورۇشكە ئۇگەنگەن، ياخشى كورۇپ بولمايدىغان نەرسىگە ئېچىنىشقا، ياخشى كورۇشكە ئۇگىتىلمىگەن".

ـــھەمشىرە، ئۇيقۇڭ كەلدىغۇ دەيمەن؟ـــداشانىڭ قولىغا مېھرىۋان بىر ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۇ قايرىلىپ قارىدى. ساقلى ئۇزۇن سېمىيون ئوز كارۋىتىدا داشاغا قاراپ ياتاتتى. داشا:

ـــنىمىشقا ئۇخلىمايسەن؟ـــدەپ سورىدى.

ـــكۇندۇزى قانغىچە ئۇخلىۋالغانمەن.

ـــقولۇڭ ئاغرىمدۇ؟

ـــبېسىلدى...ھەمشىرە!

ـــھە؟

ـــچىرايىڭدىن قارىسا ئۇيقۇڭ كەلگەندەك تۇرىدۇغۇ... بېرىپ ئازراق ئۇخلىۋال. مەن ئويغاق قاراپ تۇرىمەن. كېرەك بولۇپ قالساڭ چاقىرىمەن.

ـــياق، ئۇيقۇم كەلگىنى يوق.

ـــسېنىڭمۇ يېقىن كىشىلىرىڭدىن ئۇزۇشقا كەتكىنى بارمۇ؟

ـــيارىم كەتكەن.

ـــخۇدا ئوز پانايىدا ساقلىغاي.

ـــدېرەكسىز يوقلىپ كەتتى.

ـــۋاي ئەتتەڭەي،ـــسېمىيون ئېغىر ئۇھ تارتتى، ئۇنىڭ ئۇزۇن ساقلى سلكىنەتتى،ـــمېنىڭ ئۇكامۇ دېرەكسىز يوقلىپ كەتكەن ئىدى. كېيىن ئوزىدىن خەت كەلدى، ئەسىرگە چۈشكەن ئىكەن، يارىڭ ياخشى ئادەم بولسا كېرەك ـ ھە؟

ـــناھايىتى، ناھايىتى ياخشى ئادەم ئىدى.

ـــبەلكى مەن ئۇنى تونۇيدىغاندۇرمەن، ئېتى كىم ئىدى؟

ـــئۇيان ئىلئىچ تېلېگىن.

ـــئاكىلىغانىمەن. ھە، ھە، توختا، توختا. ئاكىلىغانىمەن. ئۇنى ئەسرگە چۈشۈپتۇ دېيىشكەن ئىدى... ئۇزى قايسى قوشۇندىن؟

ـــقازان قوشۇنىدىن.

ـــھە، خۇددى ئۇزى! ئەسرىدە! تىرىك، ناھايىتى ياخشى ئادەم ئۇزى! مەيلى ھېچ ۋەقەسى يوق، سەۋرى قىل، سىكلىم. يەردىن قار كېتىشى بىلەن، ئۇرۇش تۈگەپ، تېچ كۇنىلەر كېلىدۇ. ئۇ چاغدا سەن ئۇنىكىغا بالا تۇغۇپ بېرىسەن تېخى، راست ئېيتىمەن، راست.

بۇ گەپىلەرنى ئاكىلىغان داشانىك كوزلىرى ياشقا تولىدى، ئۇ سېمىيونىنىك بۇ گەپىلەرنىك ھەممىسنى ئوز دىلىدىن چىقىرىپ ئېيتىۋاتقانلىغىنى، ئۇنىك ئىۋان ئىلئىچنى تونۇماسلىغىنى بىلەتتى ۋە ئۇنىكىدىن مىننەتدار ئىدى. سېمىيون ئاستا مۇنداق دېدى:

ـــئاھ قەدىردان...

داشا يەنە نوۋەتچىلەر بولمىسىگە چىقىپ، ئورۇنىدۇقنى ئات مىنگەندەك مىنىپ ئولتۇرغاندا، تونۇش بولمىغان باشقا كىشىلەر ئۇنى مېھرىۋانلىق بىلەن ئوز ئاربىسغا ئېلىپ، بىز بىلەن بىللە ياشاۋەرگىن دېگەندەك تۇيۇلاتتى. ئوزىمۇ ھەممە ئاغرىق ۋە ئۇخلاپ ياتقانلارغا ئېچىنغاندەك بولاتتى. ئۇلارغا ئېچىنىپ ئولتۇرغاندا، بىردىن ئىۋان ئىلئىچنىك بىرەر يەردە، مانا بۇ كېسەللەردەك، تار كارۋاتتا ئۇخلاپ ياتقانلىغىنى، ئېغىر نەپەس ئېلىشىنى كوز ئالدىغا كەلتۇردى...

داشا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئويىنى ئايلىنىپ يۇرۇشكە باشلىدى. بىردىن تېلېفون جىرىڭلىدى. داشا دىڭكىدە چوچۇپ كەتتى:

تېلېفون ئاۋازى بۇ جىمجىت ئويدە شۇنچىلىك قوپال ۋە يېقىمسىز ئاڭلاندى. كېچىلىك پويىز بىلەن يەنە يارىدارلار كەلگەن بولسا كېرەك.

ــ ھە، ئاڭلاۋاتىمەن، ــ دېدى ئۇ. تېلېفون مۇشتىگىدىن ئالـدىراشلىق بىلەن گەپ قىلغان ئايال كىشىنىڭ نازۇك ۋە ھاياجانلىق بىلەن سوزلىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

ــ مۇمكىن بولسا، دارىيە دىستىرىيېۋنا بۇلاۋنىنى تېلېفونغا چاقىرىپ بەرسىڭىز.

ــ بۇلاۋنا مەن بولىمەن، ــ دېدى داشا، ئۇنىڭ يۈرىگى قاتتىق ئۇرۇشقا باشلىدى، ــ كىم بۇ؟... كاتەمۇسەن؟... كاتيۇشا!... سەنمىدىڭ؟... جېنىم!...

19

ــ ھە، قىزلار، مانا يەنە ھەممىمىز بىر يەرگە يىغىلىۋالدۇق ــ دېدى نىكولاي ئىۋانوۋىچ بۇغا تېرىسىدىن تىكىلگەن ئۇست كىيىمىنى قارىغا تارتىپ قويۇپ، ئاندىن يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنانىڭ ئىڭىگىدىن تۇتتى ــ دە، يۇزىگە قاتتىق سويدى، ــ ئەتىگەنلىگىنىڭ خەيرلىك بولسۇن، قانداق ياخشى ئۇخلاپسەنمۇ؟ ــ ئۇ داشا ئولتۇرغان ئورۇندۇقنىڭ يېنىدىن ئوتۇپ، قېينى سىڭلىسىنىڭ چېچىغا سويدى.

ــ داشا ئىكىكىمىزنىڭ ئارىسىدىن قىل ئوتمەيدىغان بولۇپ قالغانمىز، كاتيۇشا. ناھايىتى چاقىقان، ئەمگەكچان قىز چىقىپ

قالدی ئۇ.

ئۇ ئاپپاق پاختىدەك داستىخان سېلىنغان ئۈستەل يېنىدا ئولتۇ-رۇپ تۇخۇم سېلىنغان تەخسىنى ئالـدىغا تارتتى-دە، پىچاق بىلەن ئۇنى سۇندۇرۇپ، شاكىلىنى تازىلاشقا باشلىدى.

ــ بىلەمسەن، كاتيۇشا، مەن تۇخۇمنى ئىنگلىزلاردەك قىچا يېغى بىلەن سېرىق ياغ سۇرتۇپ يېيىشنى ياخـشى كورىـمەن. ناھايـىتى مەززىلىك بولـىدىكەن، بىر يەپ كورگىنە. نېمىسلاردا ئادەم بېشىغا ھەر ئىككى ھەپـتىدە ئاران بىر دانىدىن تۇخۇم بېرىدىـغان بوپتۇ، قانداق، جايىدىمۇ؟

ئۇ ئاغزىنى يوغان ئېچىپ كۈلـدى.

ــ مانا شۇ تۇخۇم بىلەن گېرمانىيىنى ئۇرۇپ، مىجغىنى چىقىرىپ قويىمىز. ئۇلارنىڭ بالـلىرى ئەمـدى تېرىـسز تۇغۇلـدىغان بوپـتۇ دېيىشىدۇ. بىسمارك ئۇ ئەخمەقـلەرگە روسىيە بىلەن ئەپ ئوتۇڭلار دەپ ئېيتـقان ئىدى، ئۇلار گەپكە قۇلاق سالـمىدى، بىزنى كوزگە ئىلماي قويۇشتى، مانا ئەمـدى كۇنى ئېيىغا ئىككى تۇخۇمغا چۈشۈپ قاپتۇ. خوپ بولسۇن.

ــ بالىلارنىڭ تېـرىـسز تۇغۇلۇشى بىزدە بولـسۇ، نېـمىسلاردا بولسمۇ، بەرىبىر، ئومۇمەن دەھشەت، ــ دىدى يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا كوزلىرىنى يەرگە تىكىپ.

ــ مېنى كەچۈرگىن، كاتيۇشا، ئەمـما گېپىڭ مەنىسز.

ــ مەن پەقەت ھەر كۇنى مىڭـلاپ-مىڭـلاپ ئادەمـنىڭ ئولۇپ كېتىشىنى ياماڭ دەيمەن، بۇ شۇنـچىلىك دەھشەتـكى، بۇ دۇنـيادا ياشىغىڭ كەلمەيدۇ.

ــ ئىلاج يوق، جېنىم، بىزگە دولەتنىڭ نىمە ئىكەنلىگـىنى ئوز

سەرگۈزەشتلىرىمىز ئارقىلىق بىلىۋېلىشقا توغرا كېلىدۇ. شۇ ۋاقىتقىچە بىز دىخانلارنىڭ كۆلىكوۋو①، بورودىنو② دىگەن جايلاردا روسىيە تۈپرىغى ئۈچۈن قانداقلارچە جەڭ قىلغانلىغىنى ئىلىۋاپسكى③ ۋە باشقا تارىخچىلارنىڭ كىتاپلىرىدىن ئوقۇپ بىلگەن ئىدۇق. بىز خەرىتىگە قاراپ، "ئوھو، روسىيە ناھايىتىمۇ چوڭ مەملىكەت ئىكەن-ھە" دەپ يۈرەتتۇق. مانا ئەمدى ۋاقتى كەلدى، خەرىتىدە ياۋروپادىن تارتىپ ئاسىيانىڭ شەرقىغىچە كوك بويالغان دولەتنىڭ پۈتۈنلۈگىنى ساقلاپ قېلىش ئۈچۈن، ھاياتىڭنىڭ مەلۇم پىرسەنتىنى سەرپ قىلىش كېرەك بولۇپ قالدى. بۇ ئوڭاي ئەمەس. ئەگەر سەن بىزدە دولەت ماشىنىسى يامان دىسەڭ، مەن بۇنىڭغا قوشۇلمەن. ناۋادا مېنىڭ شۇ دولەت ئۈچۈن جېنىمنى بېرىشىم كېرەك بولسا، ئەڭ ئاۋال مېنى ئولۇمگە ئەۋەتىدىغان كىشىلەردىن: "ھە، قېنى، ئۇزەڭلەر دولەتنى باشقۇرۇشقا قادىرمۇ سىلەر؟ ۋەتەن يولىدا قېنىمنى بىمالال توكۈۋەرسەم بولامدۇ؟" دەپ سورايمەن. شۇنداق، كاتيۇشا،

---

① 1380 ـ يىلى، موسكۋا كىنەزى دىمىترى باشچىلىغىدىكى روسىيە قوشۇنلىرى كۆلىكوۋو ئۇرۇشىدا ماماي خاقان باشچىلىغىدىكى تاتارلارنى مەغلۇپ قىلغان. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

② 1812 ـ يىل 8 ـ ئايدا، بورودىنودا ئىپلس بىرلىغان بىر قېتىملىق مەشھۇر ئۇرۇشتا، روسىيە قوشۇنلىرى بىلەن رۇس خەلقى ناپولېوننىڭ فرانسىيە تاجاۋۇزچى ئارمىيىسىگە باتۇرانە زەربە بېرىپ، ئۇرۇش ۋەزىيىتىدە بۇرۇلۇش ھاسىل قىلغان. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

③ ئىلىۋاپسكى (1832 ـــ 1920) ـــ روسىيە ئەكسىيەتچى تارىخشۇناسى بولۇپ، «رۇسلارنىڭ كېلىپ چىقىشى توغرىسىدا تەتقىقات» (1876)، «رۇسلارنىڭ تارىخى» (پېتر I نىڭ ئىسلاھاتىغىچە بېزىلغان، 1876 ـــ 1905) قاتارلىق كىتاپلارنى يازغان. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

هوكۇمەت هازىرغىچە كونا ئادەتتى بويىچە ئىش كورۇپ، جامائەت تەشكىلاتلىرىغا ئالىيىپ قاراپ كەلمەكتە، ئەمما ئۇنىڭ بىزنىڭسىز كۇن كەچۈرەلمەسلىگى ئەمدى ھەممىگە مەلۇم بولۇپ قالدى. بولدى، بەس! بىز ئاۋال ئۇنىڭ بارمىغىدىن تۇتۇۋالمىز، كېيىن قولىدىن تۇتۇپ تارتىمىز. مەن ناھايىتى ئۇمىتۇار بولۇپ كەتكەنىمەن. — نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئورنىدىن تۇردى، تام مەش ئۇستىدىن سەرەڭگە ئېلىپ تاماكىسىنى ياندۇردى-دە، كويۇپ بولغان سەرەڭگىنى تۇخۇم شاكىلىنىڭ ئۇستىگە تاشلىدى، — توكۇلگەن قان بىكارغا كەتمەيدۇ. ئۇرۇش بىزنىڭ — جامائەت ئەربابلىرىنىڭ ھاكىمىيەت بەيشىغا چىقىشىمىز بىلەن تۇگەيدۇ. بۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا، "زىمىن ۋە ئەركىنلىك" تەرەپدارلىرى، ئىنقىلاپچىلار ۋە ماركسىزمچىلار ئورۇنلىيالمىغان ئىشلار ئورۇنلىنىدۇ. خەير خوش، قىزلار، — ئۇ ئۇستىكى كىيىمنى تارتىپ قويىدى-دە، ئويدىن چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭغا ئارقىدىن قارىغانىدا، خۇددى بىر ئەرەنىچە كىيىنۋالغان سېمىز خوتۇنغا ئوخشايتتى.

يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا ئىغىر تىن ئېلىپ، قول ئىشى بىلەن دەرىزە يېنىغا بېرىپ ئولتۇردى. داشا ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ، يەلكىسىدىن قۇچاقلىدى. ئاچا-سىڭىل ئىككىلەنلا كوكرەك ۋە ياقىلىرى يېپىق بىر خىل قارا كويىنەك كىيگەنلىكىدىن، بىر بىرىگە ناھايىتى ئوخشايتتى. ئۇلار جىم ئولتۇردى. تاشقىرىدا قار ياغماقتا، قار ئەكسىدىن ئوينىغاك تاملىرى ئاپپاق كورۇنەتتى. داشا ھەدىسىنىڭ يات ئەتىر پۇرىغى كېلىدىغان چاچلىرىغا بېشىنى قويۇپ ئولتۇردى.

— كاتيۇشا، بىز كورۇشمىگەن ۋاقىتتا قانداق تۇرغان ئىدىڭ؟ ھەچبىر ئېيتمايسەنغۇ.

ـــ نىملەرنى ئېيتاي، جېنىم؟ ھەممىسنى خەتتە يازغان ئىدىمغۇ.

ـــ ھەر ھالدا مەن چۈشىنەلمەيمەن، كاتيۇشا؛ ئۇزەك چىراي-لىقسەن، گۈزەل، مېھرىۋان خوتۇنسەن. ساڭا ئوخشاشلارنى ئۇچراتقىنىم يوق. ئەمما، نىمىشقا بەختسىز سەن-ھە؟ كوزلىرىنىڭ ھەمىشە غەمكىن، مەيۈس...

ـــ قەلبىم بەختسىز بولسا كېرەك.

ـــ ياق، مەن راستىنى سوراۋاتىمەن.

ـــ ئۇزەمۇ بۇ توغرىدا كوپ ئويلايمەن، جېنىم. ئادەمنىڭ بەختسىزلىگى ئۇنىڭ تەل-توكۈسلۈگى، مۇكەممەللىگىدىن كەلسە كېرەك. مېنىڭ ياخشى ئېرىم بار، سويۈملۈك سىڭلىم ۋە ئوز ئەركىم بار...شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇزەمنى ئېغىر غەم ئاستىدا ياشاۋاتقاندەك سېزىمەن، ئۇزەمنى يوقتەك ھىس قىلىمەن...پارتىزدا بولغان ۋاقتىمدا: قېنى ئەمدى، ئۇزاق، تىنچقىنا كىچىك بىر شەھەردە ياشىسام، توخۇ-چۈجىلىرىم بولسا، كىچىك كوكىتاتلىغىم بولسا، كېچىلىرى ساينىڭ نېرىقى تەرىپىگە، سويگۈنۈمىنىڭ يېنىغا بارسام، دەپ ئارزۇ قىلاتتىم...ياق، داشا، ئەمدى مېنىڭ ئومرۇم ئوتۈپ كەتتى.

ـــ كاتيۇشا، بۇنداق مەنسىز گەپلەرنى قىلمىسىڭچۇ...

ـــ بىلەمسەن، ـــ كاتە مەيۈس، ئىپادىسز كوزلىرى بىلەن سىڭلىسىغا قارىدى، ـــ بۇگۈن مېنىڭ كوز ئالدىمدا تۇرۇپتۇ...بەزەن يوللۇق چۈشەك، سىرىلىپ چۈشكەن يوتقان، زەردىاب تاشلانغان داس كوز ئالدىمدىن كەتمەيدۇ...مەن زەپىرەك، چاچلىرىم ئاقارغان، ئولگەندەك يېتىپتىمەن...

يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا توقۇۋاتقان ئىشنى تىزىغا قويۇپ، شامالسىز

هاۋادا يېغىۋاتقان قارغا قاراپ ئولتۇراتتى. يىراقتا، كرېملىنىڭ ئىگىز چوققىلىق مۇنارىسى ئەتراپىدا قاغىلار قارا غازاڭدەك ئۇچۇپ يۈرەتتى.

ــ يادىمدا، داشىنكا، بىر كۈنى ناھايىتى ئەتىگەن تۇردۇم. پىشايۋاندىن پۈتۈن پارىژ كوك پەردە بىلەن قاپلانغاندەك كورۈنەتتى، ھەر ياقتىن ئاق، كۈلرەڭ، كوك ئىسلار چىقىپ تۇراتتى. كېچىسى يامغۇر ياققاچقا، قانداقتۇر تازا، يېنىك ۋە خۇش پۇراق ھاۋا دىماقىغا ئۇراتتى. كوچىدىن قولتۇغىغا كىتاپ قىستۇرغان بالىلار، سۈمكە كوتەرگەن خوتۇنلار ئوتۇپ تۇراتتى، دۇكانلار ئېچىلىشقا باشلىدى. شۇ ۋاقىتتا تۇرمۇش ماڭا ناھايىتى مۇستەھكەم ۋە مەڭگۇ بولۇپ تۇيۇلغان ئىدى. مېنىڭ يەرگە چۈشۈپ، شۇلارغا قوشۇلۇپ كەتكۈم، كوزلىرى مېھرىۋان بىرەر كىشىنى ئۇچرىتىپ، ئۇنىڭ كوكرىگىگە قوللىرىمنى قويغۇم كېلىپ كەتتى. مەن دەرەخلىك كوچىغا چۈشكەن چېغىمدا، پۈتۈن شەھەر ھودۇقۇپ ۋەھىمگە چۈشۈپ قالغان ئىدى. گېزىت ساتقۇچىلار ئۇ ياقتىن-بۇ ياقتا يۈگۈرۈپ، ۋاقىراپ يۈرۈشەتتى، ھەر يەردە ھاياجانغا چۈشۈپ قالغان كىشىلەر توپلىنىپ تۇراتتى. ھەممە گېزىت ئولۇم خەۋپى ۋە غەزەپ تۈيغۇلىرى بىلەن تولغان ئىدى. ئۇرۇش باشلانىدى. شۇ كۈندىن باشلاپ خۇدانىڭ بەرگەن كۈنى ئولۇم، ئولۇم دىگەن گەپتىن باشقا سوز ئاڭلىمايمەن...بۇنداق بولغاندىن كېيىن يەنە نىمىدىن ئۈمىدىم بولسۇن؟.

بىرئاز جىملىقتىن كېيىن داشا:

ــ كاتيۇشا...، ــ دىدى.

ــ لەبىبەي، جېنىم؟

ـــ نىكولاي بىلەن مۇناسىۋىتىڭ قانداق؟

ـــ بىلمەيمەن، بىر بىرىمىزنىڭ گۇناھىدىن كەچكەندەك تۇرىمىز. ئۇزەڭ كوردۇڭغۇ، كەلگىنىمگە ئۇچ كۈن بولدى، ئۇچ كۈندىن بېرى مېنىڭ بىلەن ناھايىتى ئوبدان ئوتۇۋاتىدۇ، ھازىر كونا ھېساپنى قىلىدىغان چاغ ئەمەس. ئازاپ تارتساڭمۇ، ئەقىلدىن ئازساڭمۇ ـــ كىمنىڭ كارى بولاتتى. پاشدەك غىڭىلداپ يۇرىۋېرىسەن، ئاۋازىڭ ئۇزەڭگىمۇ ئاران ئاڭلىنىدۇ. مومايلارغا زوقۇم كېلىپ يۇرىدۇ: ئۇلار ئومۇرى تۈگەي دەپ قالغانلىغىنى بىلىدۇ، كېپەنلىگىنى ھازىرلاپ، تەييار تۇرۇشىدۇ.

داشا ئولتۇرغان يېرىدە، كىرىسلونىڭ يان يولەنچۇگىدە مىدىرلاپ قويدى، بىرنەچچە مەرتىۋە ئېغىر ئۇھ تارتىپ، قولىنى ھەدىسىنىڭ يەلكىسىدىن چۈشۈردى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئاستاغىنا مۇنداق دىدى:

ـــ داشىنكا، نىكولاي ئۇۋانوۋىچ سېنى ئۇۋان ئىلىچنىڭ يارى دەپ ئېيتتى، راستمۇ؟ ئايلىنىپ كېتەي، ـــ ئۇ داشانىڭ قولىدىن تۇتۇپ سويدى، كېيىن ئۇنى كوكرىگىگە بېسىپ، سىلاشقا باشلىدى، ـــ ئۇۋان ئىلىچ تىرىك، مەن ئۇنىڭغا ئىشىنىمەن. ئەگەر سەن ئۇنى ناھايىتى ياخشى كورگەن بولساڭ ـــ بولىدى، ساڭا دۇنيادا باشقا ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس.

ئاچا ـ سىڭىل تاشقىرىدا يىغۋاتقان قارغا تىكىلىپ، يەنە جىم بولۇپ قالدى. كوچىدىكى قار دوۋىلىرى ئارىسىدىن قولتۇقلىرىغا كىيىم ۋە سۇپۇرگە قىستۇرۇۋالغان بىر پەي ئەسكەر قاردا تېيىلىپ ـ تېيىلىپ ئوتۇپ كېتىشتى. ئۇلار مونچىغا كېتىۋاتاتتى. ئۇلار كوچىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقاندا، ھەممىسى ئاۋازىنىڭ بېرىچە ناخشا ئېيتىشاتتى:

لاچىنلاردەك پەرۋاز قىلىڭ، بۇركۈتلەر،
يېتەر ئەمدى قايغۇ-ئەلەملەر...
... ...

بىرنەچچە كۈندىن كېيىن، داشا يەنە دوختۇرخانىغا قاتناشقا باشلىدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئويدە ئەمدى يالغۇز ئوزى قالاتتى؛ پۈتۈن ئوي ئىچى، ئۇنىڭدىكى نەرسىلەر: تامدا ئېسىقلىق ئىككى پارچە رەسىم — ئۇلارنىڭ بىرى، ئوت-چوپ دوۋىسى، ئىككىنچىسى، قېيىن دەرەخلىرى ئارىسىدىكى سۇ تاشقىنى ئىدى — مېھمانخانىدىكى دىۋان توپىسىگە ئېسىلغان يوچۇن كىشىلەرنىڭ سۈرەتلىرى، بۇلۇڭدا چاڭ بېسىپ ياتقان ئادىراسمانلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭغا يات ۋە يوچۇن كورۈنەتتى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا قېرى ئارتىسلار ئوستروۋسكىنىڭ سەھنە ئەسىرىنى ئويناۋاتقان تىياتىرخانىغا، كىتاپ كورگەزمىسىگە، مۇزىيېلارغا بېرىپمۇ كوردى، ئەمما بۇلار ئەمدى ئۇنىڭغا نۇرسىز، كونىراپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى، ئوزىنىمۇ ھەممە كىشى ئاللىقاچان تەرك قىلىپ كەتكەن دۇنيادا تەمتىرەپ يۈرگۈچى بىر كولەڭگە دەپ سېزەتتى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئەتىگەندىن-كەچكىچە دەرىزە يېنىدا ھور تۇرۇبىسغا تايىنىپ، قار باسقان موسكۋاغا قاراپ ئولتۇراتتى؛ قار يېغىپ تۇرغان تېپ-تېچ ھاۋادا چېركاۋ قوڭغۇرغىنىڭ مۇڭلۇق تاۋۇشى ياڭرايتتى، گايىدا ئىبادەت قىلىناتتى، گايىدا فۇرونتتىن كەلتۈرۈلگەنلەرنىڭ ئولۇمى ئۈزىتىلاتتى. كىتاپمۇ بىر چەتتە قالاتتى. نىمىنىمۇ ئوقۇسۇن؟ نىمىنى ئارزۇ قىلسۇن؟ ئارزۇلار ۋە ئوتمۇش خىياللار — ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەمدى ئەھمىيەتسىز ئىدى!

ئۇ پەقەت ئەتىگەنلىك ۋە كەچقۇرۇنلۇق گېزىتلەر كەلگەندىلا بىرئاز جانلىناتتى. يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئوز ئەتراپىدىكى ئادەملەرنىڭ پەقەت كېلىچەك ئومۇرلىرى، ئوزلىرى خيال قىلغان غەلىبە ۋە تىنچلىق كۈنلەرنى كۆتۈش بىلەن ياشىغانلىغىنى بىلەتتى؛ بۇ ئار-زۇلارنى مۇستەھكەملەيدىغان، كۆچەيتىدىغان ھادىسىلەر ھەممىدە چوڭ خوشاللىق تۇغدۇراتتى، بىرەر مەغلۇبىيەت بولۇپ قالسا، روھى چۈشۈپ، كۆڭلى بۇزۇلاتتى. ئادەملەر ھەر خىل شۇم خەۋەرلەرنى تېپىپ يۈرەتتى، ئۇ يەر-بۇ يەردىن ئاڭلىغان گەپلەرنى، بىمەنە خەۋەرلەرنى كوتىرىپ يۈرەتتى، گېزىتتىنمۇ بىرەر قۇرلۇق خەۋىرىدىن جانلىنىپ كېتىشەتتى.

يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا ئاخىر ئېرى بىلەن سوزلىشىپ، بىرەر ئىشقا كىرگۈزۈپ قويۇشنى سورىدى، مارتىنىڭ بېشىدا داشا ئىشلەپ تۇرغان دوختۇرخانىغا ئىشقا كىردى.

دەسلىۋىدە ئۇمۇ داشاغا ئوخشاش، پاسكىنىچىلىقىتىن ۋە يارىدار-لاردىن يىرگىنىپ يۈردى. بىراق ئۇ ئوزىنى كونىدۇرۇپ ئىشقا كىرىشىپ كەتتى. بۇ كوندۇرۇش ئۇنى خوشال قىلدى. ئۇ ئەمدى ئوز ئەتراپىدىكى ھاياتنى كورۇشكە باشلىدى. ئۇ ئىپلاس ۋە ئېغىر ئىشنى ياخشى كورۇپ قىلىدىغان، كېسەل ۋە يارىدارلارغا رەھىمى كېلىدىغان بولدى. ئۇ بىر كۈنى داشاغا مۇنداق دىدى:

ــ بىزنىڭ ئالىلىقانداق ئالاھىدە، نازۇك ھايات كەچۈرۈشىمىز كېرەكلىگىنى كىم ۋە نىمىشقا ئويلاپ چىقاردىكىن؟ ئەسلىنى سۇرۇشتۇرسەڭ، بىز ئادەتى ئايال كىشى، پىشانىمىزگە ساددىراق ئەر پوتكەن بولسا، تۇرمۇشىمىزنىڭ ئاددىراق بولغىنى، كوپرەك بالا تۇققىنىمىز ياخشىراق بولار ئىدى...

پاسخا بايرىمىدىن بىر ھەپتە ئىلگىرى، يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا دوختۇرخانىدىكى پاسخا بايرىمى تاتلىق يىمەكلىكلىرىنى ئېلىپ بەخت تىلىدى ۋە داشا بىلەن بىللە دوختۇرخانىدا ئىپتا قىلدى. شۇ كۈنى كەچتە نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئالدىراش ئېچىلىدىغان بىر يەغنىغا قاتناشماقچى بولغان ئىدى، ئەمما ئۇ ئەتىگەن سائەت ئىككىدىن ئوتكەندىن كېيىنلا ئاندىن ئاپتوموبىلغا چۈشۈپ بېرىپ ئاچا-سىڭىللىرىنى كۈتۈۋالدى، يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا:

ــ داشانىڭمۇ، مېنىڭمۇ ئۈيقۇمىز كەلمەيۋاتىدۇ، بىزنى ئاپتوموبىلىڭىزغا سېلىپ، شەھەرنى ئايلاندۇرۇپ، ئويىنتىپ كەلسىڭىزچۇ،ــ دەپ ئىلتىماس قىلدى. بۇ مەنىسىز ئىش ئىدى، ئەمما ئۇلار شوپۇرغا بىر ئىستاكان كانياك ئىچكۈزۈپ، خودىنكا دالاسىغا قاراپ كېتىشتى.

ھاۋا يۇزنى ئېچىشتۇرغۇدەك سوغاق ئىدى. ئاسمان تىنىق، يۇلتۇزلار چاراقلاپ تۇراتتى. ئاپتوموبىل چاقىنىڭ تېگىدىكى مۇز غىچىرلايتتى. ئاچا-سىڭىل ئىككىسى ئاق رومال ئورىۋالغان، كۆلرەڭ جۇۋا كىيىۋالغان. كاتە بىلەن داشا ئاپتوموبىلىنىڭ يۇمشاق ئورۇندۇغىدا بىر بىرىگە يېقىن ئولتۇرۇشاتتى. شوپۇر بىلەن يانمۇ-يان ئولتۇرغان نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئۇلارغا پات-پات قاراپ قويياتتى. ئۇلارنىڭ ئىككىلىسى قارا قاش، كوزلىرى يوغان بولغىنىدىن، بىر بىرىدىن ئاجرىتىش قىيىن ئىدى.

ــ قايسىڭلارنىڭ مېنىڭ خوتۇنۇم ئىكەنلىگىڭلارنى بىلمەي قالدىم،ــ دېدى نىكولاي ئۇۋانوۋىچ ئاستا.

ئۇلارنىڭ بىرى:

ــ قېنى تونۇۋالغىنا،ــ دېدى. ئاچا-سىڭىل كۈلۈشتى.

ناھايىتى كەڭ دالانىڭ ئۈستىدىكى ئاسمانىنىڭ چەتلىرى

كوكىرىشكە باشلىغان ئىدى. يىراقتىن كۆمۈش ئورمان قارىيىپ كورۇنەتتى.

داشا پىچىرلاپ:

ــ كاتيۇشا، ناھايىتى مۇھەببەت قويغۇم كېلىدۇ، ــ دىدى. يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا ئۇنىڭ قولىنى ئاستا قىسىپ قويدى. ئورمان توپىسىدە، تاڭ يورۇغىدا بىر يۇلتۇز خۇددى نەپەس ئالغاندەك تاۋلىنىپ چاراقلايتتى.

ــ ئېيتىمەن دەپ يادىمدىن چىقىپ قاپتۇ، كاتيۇشا، ــ دىدى نىكولاي ئىۋانوۋىچ كەينىگە بۇرۇلۇپ، ــ فۇرونتتىن ۋەكىلىمىز چۈماكوۋ قايتىپ كەلدى. ئۇنىڭ ئېيتىشىچە، گالىتسىيدە ئەھۋالىمىز جىددى ئىمىش. نېمىسلار بىزنىڭكىلەرنى شىددەت بىلەن توپقا تۇتۇۋاتقان ئىمىش، پۈتۈن قوشۇن قىرىلىپ كېتىۋاتىدۇ، دەيدۇ. بىزدە بولسا زەمبىرەك يېتىشمەيدۇ... مانا بۇ رەسۋاچىلىقنى قارا...

كاتە يۇلتۇزلارغا تىكىلىپ، ئۇنچىقمىدى. داشا يۇزىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويۇپ ئولتۇردى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ يەنە ئىشىنىڭ رەسۋالىغىنى تەكرارلاپ، شوپۇرغا ئويغە قايتىشنى بۇيرۇدى.

پاسىخا بايرىمىنىڭ ئۈچىنچى كۈنىدە، يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنا بىتاپ بولۇپ قېلىپ، ئىشقا بارمىدى، ئورۇندا ياتتى. دوختۇر ئۇنىڭ ئوپكە كېسىلىنى ئېنىقلىدى، شامالداپ قالغان بولسا كېرەك.

20

ــ ئىش شۇنداق چاتاق، ئېيتقىلى قورقىدۇ ئادەم.

ــ ئوتقا قاراپ ئولتۇرۇۋېرەمسە، يېتىپ ئۇخلا.

ــ ئىش شۇنداق چاتاق... ئېخ، ئاغىنىلەر، روسىيە تۈگەشتى.

ئوگزىسى پاخال بىلەن يېپىلغان لەمپە ئاستىدىكى يېلىنجاپ تۇرغان گۈلخان يېنىدا ئۈچ ئەسكەر ئولتۇراتتى. ئەسكەرلەرنىڭ بىرى پايتىمىلرىنى قۇرۇتۇش ئۈچۈن قوزۇقتا ئېسىپ قويىدى ۋە كويۇپ كەتمىسۇن دەپ قاراپ ـ قاراپ ياتتى؛ ئىككىنچىسى يېنىنى يېگەن بىلەن ئاۋايلاپ تارتىپ، ئىشتىنىنىڭ يىرتىغىنى ياماپ ئولتۇراتتى؛ چوقۇر، يوغان بۇرۇن، شالاڭ قارا ساقاللىق ئۈچىنچى ئەسكەر يەردە بەدەشـ قان قۇرۇپ، قوللىرىنى پەشمىتىنىڭ يانچۇغىغا تىقىپ، ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن دەھشەت كوزلىرىنى ئوتقا تىكىپ ئولتۇراتتى.

ــ بۇ يەردە سۈيىقەست بار، ئىش شۇنداق، ــ دەيتتى ئۇ ئاستا، ــ بىزنىڭكىلەر سەل ئۈستۈن كېلىشى بىلەنلا، چېكىنىڭلار دېگەن بۇيرۇق بېرىشدۇ. قىلىدىغان ئىشىمىز يەھۇدىلارنى دەرەخـ كە ئېسىش بولۇپ قالدى. خىيانەت ئەڭ يۇقۇرقى ئورۇنلاردا...

ــ ئۇرۇش شۇ قەدەر جېنىمغا تېگىپتۇكى، ئۇنى ھېچقانداق گەپ تەستۈرلەپ بېرەلمەيسەن، ــ دېدى پايتىمىسىنى قۇرۇتۇپ ئولتۇرغان ئەسكەر، ئۇ ئوت ئۈستىگە ئېھتىيات بىلەن ئوتتۇن سالـ دى، ــ ھۇجۇم باشلايمىز، كېيىن چېكىنىمىز، كېيىن يەنە ھۇجۇمغا

ئوتتۇق، بۇ ئەبلەخلەر يەنە چېكىنگلار دەپ بۇيرۇدى. چېكىندۇق، ئوز جايىمىزغا قايتىپ كەلدۇق! نەتىجىسى بولمىدى! ــ دىدى ئۇ ۋە ئوتقا قاراپ تۇكۇردى.

ــ بايا جۇڭۇپې ژادوۋ يېنىمغا كەپتۇ، ــ دىدى ئىشتىننى ياماپ ئولتۇرغان ئەسكەر كۇلۇپ ۋە بېشىنى كوتەرمەي، ــ كەلسە كەلسۇن، زېرىككەن بولسا كېرەك دەپ ئويلىدىم. ئۇ چىشىمغا تېگىشكە باشلىدى. نىمىشقا ئىشتىنىڭ يىرتىق، تۇرۇشۇڭ غەلىتە، دەپ ۋاقىراپلا كەتتى. مەن ئۇنچىقمىدىم. ئاغزىمغا بىر مۇشت ئۇردى، پارىڭسىز شۇنىڭ بىلەن تۇگىدى.

پايتىما قۇرۇتۇپ ئولتۇرغان ئەسكەر جاۋاپ بەردى:

ــ ئاتاي دىسەڭ مىلتىق يوق. بىزنىڭ توپچىلار لىيەنىزدە، ھەر بىر زەمبىرەككە يەتتە تالدىن ئوق قاپتۇ. مۇشتلىشىشتىن باشقا ئىلاج قالمىدى.

ئىشتىننى ياماپ ئولتۇرغان ئەسكەر ئۇنىڭغا ئەجەپلىنىپ قاردىدە، بېشىنى چايقاپ، ــ بولدى، بولدى! ــ دەپ قويدى. كوزلىرى دەھشەت، قارا ساقاللىق ئەسكەر مۇندىق دىدى:

ــ ئۇلار پۇتۇن ئەل-يۇرتنى ئەسكەرلىككە چاقىرىپ ئېپكەلدى، ئەمدى قىرىق ياشقا كىرگەنلەرنىمۇ ئېلىۋاتقانمىش. بۇنداق نۇرغۇن ئادەم بىلەن پۇتۇن جاھاننى ئالمەن دىسىمۇ ئالغىلى بولمىدۇ. بىز ئوز بۇرۇچىمىزدىن ۋازكېچىپتۇقمۇ؟ ياق، سەن ئوز ۋەزىپەڭنى ئورۇنلا، بىزمۇ ئوزىمىزنىڭكىنى ئادا قىلىشتىن قاچمايمىز.

ئىشتان ياماپ ئولتۇرغان ئەسكەر:

ــ توغرا...، ــ دىدى.

ــ ۋارشاۋا يېنىدىكى جەڭ مەيدانىنى ئوز كوزۇم بىلەن كور-

دۇم، ــ دەيتتى قارا ساقالـلىق، ــ ئۇ يەردە بەش ـ ئالتە مىڭ سىبىر ئوقچىلىرى سوزۇلۇشۇپ يېتىپتۇ. ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئولۇپ، خۇددى ئورۇلغان ئوتتەك، يەردە يېتىپتۇ، نەمشقا؟ سەۋەبى نەمە؟ سەۋەبى شۇكى... ھەربى كېڭەشتە جەڭ مەسلىسى ھەل قىلىنىۋاتقاندا بىر جياڭجۇن ئۇ يەردىن چىقىپ، ھېچكىمگە بىلدۈرمەي، بېرلىنغا مەخپى تېلېگراممىا بېرىپتۇ. چۈشەندىڭمۇ؟ سىبىرىيەدىن كەلتۈرۈلگەن ئىككى جۇنتۇەن ئەسكەر ژوگزالدىن توپ ـ توغرا شۇ مەيدانغا ئېلىپ كېلىنـگەن ـ دە، پىلىموتقا يەم بولغان. سەن بولساڭ ئاغزىمغا بىر مۇشت ئۇردى دەيسەن. مەن بۇرۇن ھارۋا خامۇتىنى چاتاقراق سالغىنىمدا ئاتام كېلىپ، كاچات ئۈستىگە كاچات ئۇرۇۋېتەتتى، توغرىمۇ قىلاتتى، نەمشقا دىسەڭ، پىشىشق بول، ئادەم بول دەيتتى. ئەمما سىبىر ئوقچىلىرىنى نەمە سەۋەپتىن قىرىۋېتىشتى؟ روسىيىنىڭ شورى قۇرۇـ دى، ئاغىنىلەر، ھەممىمزنى سېتىۋېتىشكەن، راست ئېيتىمەن. بىزنى سېتىۋەتكەن ئادەممۇ ئۆزىمىزنىڭ دىخىنىمىز، مەن بىلەن يېزىداش، پوكروۋسكوي يېزىسىلىق بىر تېجىمەل دەيدۇ. ئېيتىنى تىلمغمۇ ئالـغۇم كەلمەيدۇ... ئۆزى ساۋاتسز، شۇم، شىرىن تاماق، ئىش ياقماس، ئات ئوغرىسى، يېزىمۇ ـ يېزا تەمتىرەپ يۈرىدىغان خوتۇنـ باز، ھاراقكەش ئادەم... ئەمدىلىكتە شۇ ئادەم پېتىربۇرگدا پادىـ شانىڭ ئورنىدا ئولتۇرغانمىش، مىنىستىرلار، جياڭجۇنلەر ئۇنىڭ ئەتراپىدا پەرۋانىدەك ئايلىنىپ يۈرەرمىش. بىز بۇ يەردە ئەدۇـ مىزنى يەمەكتىمىز، مىڭلاپ ـ مىڭلاپ ئولۇكلەر قارا يەردە قالماقتا، ئەمما ئۇلارنىڭ پېتىربۇرگدىكى ئويلىرىنى ئېلېكتىر چىراقلىرى يورۇتۇپ تۇرىدۇ، قىلمىشلىرى ــ يېيىش، ئىچىش، كەيپ ـ ساپا سۈرۈش...

ئۇ سوزىنى بىردىن توختاتتى. ئەتراپ جىم، نەم ئىدى، ئاتخاندا ئاتلار كورسىلدىتىپ ئوت يىمەكتە ئىدى، ئاتلارنىڭ بىرى تامنى تەپتى. تام كەينىدىن بىر قۇش ئۇچۇپ چوغ ئۇستىگە چۈشتى-دە، چىر-چىر قىلغىنىچە قاراڭغۇلۇقتا ئۇچۇپ غايىپ بولدى. شۇ ۋاقىتتا ئۇزاقتىن ئاسماندا قانداقتۇر بىر ئاۋاز پەيدا بولدى، بۇ ئاۋاز، تۇمشۇغى بىلەن قاراڭغۇلۇقنى يېرىپ كېلىۋاتقان يىرتقۇچقا ئوخشاش، ئۇچۇپ كەلدى-دە، نەگىدۇر بىرىپ چۈشتى، ئاتخانىنىڭ نېرىقى تەرىپىدە پارتلاپ، يەر لەرزىگە كەلدى. ئاتلار يۈگەنلىرىنى تارتىپ، ئۇركۈپ كەتتى. ئىشتىننىي ياماپ ئولتۇرغان ئەسكەر قورقۇنچ بىلەن:

ــ مانا بۇنى راسا ئاتتى-دە! ــ دىدى.

ــ ئەنە ئۇنى زەمبىرەك دەيدۇ!

ــ توختىغىنا!

ئۇچەيلەنلا بېشىنى كوتىرىشتى. يۇلتۇزسىز قاپ-قاراڭغۇ ئاسمان-دىن يەنە ئىككىنچى تاۋۇش پەيدا بولۇپ، ئىككى مىنۇتچە غىڭىلداپ كەلدى-دە، ئوينىڭ نېرىقى يېنىغا چۈشۈپ پارتلىدى، يەر يەنە لەرزىگە كەلدى. ئۇنىڭ كەينىدىن ئۇچىنچى زەمبىرەك ئوقىنىڭ كېلىشى ئاڭلاندى. ئۇنىڭ تاۋۇشى يۇرەكنى جىغىلدىتىدىغان ئۇزىگە تارتىدىغان بىر تاۋۇش ئىدى... ئۇنى ئاڭلىغان ئادەمنىڭ يۇرىگى ئۇرۇشتىن توختايتتى... قارا ساقاللىق ئەسكەر ئورنىدىن تۇرۇپ، كەينىگە داجىشقا باشلىدى. توپىدىن گۈلدۈرماما ئۇرغاندەك گۈلدۈر-لەپ قارا ئارىلاش ئوت تۈتۈرۈگى كوتىرىلدى.

تۈتۈرۈك يوقالدى، گۈلخان يېنىپ تۇرغان، ئەتراپىدا ئادەملەر ئولتۇرغان يەر ئەمدى يوغان ئورا بولۇپ قالغان ئىدى. لەمپىنىڭ

ئورۇلۇپ تۇرغان تام توپىسىنى ئوت ئېلىپ، پاخال ئوگزىسىنى ئىس-تۈتەك بېسىشقا باشلىدى. يالقۇن ئىچىدىن يايلى ئۈزۈن بىر ئات خارتىلدىغىنىچە چىقىپ، قاراڭغۇدا خىرە قارىيىپ كورۇنگەن قارغايلىققا قاراپ چېپىپ كەتتى.

تۆزلەڭلىكنىڭ ھەرە چىشىدەك قىرلىردا بولسا ئوت يالقۇنلىرى بىر كورۇنۈپ، بىر ئوچۇپ تاۋلىناتتى، زەمبىرەكلەر گۈلدۈرلەپ، ئۈزۈن-ئۈزۈن راكېتىلار ئاسمانغا ئۇچۇپ چىقاتتى، ئۇلارنىڭ ئوتى ئاستا توۋەنلەپ، قاپ-قارا، نەم يەرنى يورۇتاتتى. زەمبىرەكلەر گۈلدۈرلەپ ۋە غىڭىلداپ، ئوق ئاسمانىنى يېرىپ ئوتەتتى.

21

شۇ كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى ئويدىن سەل نېرىراقتىكى ھەربى ئەمەلدارلار گەمىسىدە داۋېي تيوتكىننىڭ خوتۇنى ئوغۇل تۇققانلىغى توغرىسىدا خەۋەر تارقالغانلىغى مۇناسىۋىتى بىلەن، ئۈسولسكى قوشۇننىڭ لېيەنلىرىدىن بىرنىڭ ئەپىتسەرلىرىگە زىياپەت بېرىلىۋاتقان ئىدى. چوڭقۇر قىلىپ كولانغان، ئۈستى مەھكەم يېپىلغان، تورۇسى پاكار گەمىنى ئىستاكانلارغا ئورنىتىلغان شام چىراقلار يورۇتۇپ تۇراتتى. گەمىدە ئۈستەل ئەتراپىدا سەككىز ئەپىتسەر، كوچىمە دوختۇرخانىدا ئىشلەيدىغان بىر دوختۇر ھەم ئۈچ ھەمشىرە ئولتۇرۇشاتتى.

ئۇلار ھاراقنى ناھايىتى كوپ ئىچىشكەن ئىدى. بەختىلىك ئاتا

داۋۇبي تيوتكىن ئوزىنى تاماق قالدۇقلىرى بىلەن تۇرغان تەلەڭگىگە قويۇپ، خورەك تارتىپ ئۇخلاۋاتاتتى، ئۇنىڭ پاسكىنا قولى پارقىراق بېشى ئۇستىدىن ئېسىلىپ چۈشكەن ئىدى. دىمىقتىلىقتىن، ئىچلىگەن ئىسپىرتتىن ۋە شاملارنىڭ پىلىلداپ تۇرغان يورۇغىدىن ھەمشىرىلەر خويىما مۇلايىم كورۇنەتتى، ئۇلار كۆلرەڭ كويىنەك كىيگەن، بېشىنى كۆلرەڭ رومال بىلەن تېڭىۋالغان ئىدى. ئۇلاردىن بىرىنىڭ ئېتى مۇشكا بولۇپ، ئىككى چىككىسىدىكى قاپ-قارا چاچلىرى بۈدۈر قىلىپ قويۇلغان ئىدى، ئۇ توختىماي كۆلەتتى، كۆلگىنىدە ئاپىپاق تامىغى كورۇنۇپ تۇراتتى، ئىككى يېنىدا ۋە ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان ئەرلەر زوقلىنىپ، ئۇنىڭ تامىغىغا كوزلىرىنى تىكىپ ئولتۇراتتى. يۇزى ئالمىدەك قىپ-قىزىل، ماريە ئىۋانوۋنا دېگەن تۇلۇقتەك بىر جۈگان جىپسىلار ناخشىلىرىنى كېلىشتۇرۇپ ئېيتاتتى. ئۇلپەتتىكىلەر زوقلىرى ئېشىپ كەتكىنىدىن، ئۇستەل ئۇستىنى ئۇرۇپ، "ئاھھا، تۇرمۇشىمىز ئەجەپىمۇ تۇرمۇش-تە!" دېيىشەتتى. جۇگانىلارنىڭ ئۇچىنىچىسى يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئىدى. شام شوللىرى ئۇنىڭ كوز قارچۇغىلىرىدا ئۇششاق-ئۇششاق پىلىلداپ كورۇنەتتى، قويۇق ئىس ئىچىدە ئادەملەرنىڭ چىرايلىرى ئاپىپاق بولۇپ كورۇنەتتى، جۇكۇپي ژادوۋنىڭ چىرايى بولسا دەھشەتلىك، ھەم گۈزەل كورۇنەتتى. ژادوۋ يەلكىلىرى كەڭ، سېرىق چاچلىق، ساقال-بۇرۇتى قىرىلغان، كوزلىرى پارقىراق كىشى ئىدى. ئۇ تاسما پوتا باغلىغان قەددىنى تىك تۇتۇپ ئولتۇراتتى، كەينى-كەينىدىن ھاراق ئىچەتتى ۋە ئىچكەنسېرى يۈزىدىن رەڭگى ئوچەتتى. قارا چاچ مۇشكا قوكۇراقتەك ئاۋازى بىلەن كۆلگەندە، ماريە ئىۋانوۋنا قولىغا گىتارنى ئېلىپ پۇرلىشىپ كەتكەن ياغلىغى بىلەن يۈزىنى ئېرتىپ، كوكرەكتىن چىققان يوغان

ئاۋازى بىلەن «مەن مولداۋىيە قىرلىرىدا تۇغۇلدۇم...» ناخشىسىنى باشلىغاندا، ژادوۋ ئاغزىنىڭ بىر چېتى بىلەن ھىجىيىپ، ئۇزۇنگە يەنە ھاراق قۇياتتى.

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنىڭ قورۇقسىز، پاك يۈزىگە تىكىلىپ قاراپ ئولتۇراتتى. ژادوۋ يېلىزاۋېتا كىيىۋنانى ئەرزىمىگەن ۋە ئەھمىيەتسىز گەپلەر بىلەن مەشغۇل قىلىپ ئولتۇراتتى؛ گەپ تارىسىدا ئوز قوشۇنىدا خىزمەت قىلىدىغان داۋېي مارتىنوۋ دېگەن ئادەمنىڭ تەقدىرىچىلىك تەرەپدارى دەپ نام چىقارغانلىغىنى سوزلەپ بەردى؛ ھەقىقەتتىمۇ، مارتىنوۋ كانياك ئىچىپ، تۈن قاراڭغۇلۇغىدا تىكەنلىك سىم توساقتىن نېرىقى تەرەپكە ئوتۇپ، نېمىس ئاكوپلىرىنىڭ ئالدىغا بارىدىكەن ـ دە، توت تىلدا نېمىسلارنى تىللاپ ـ تىللاپ قايتىدىكەن؛ يېقىندا ئۇنىڭ بۇ قەھرىمانلىغى بېشىغا چىقىپتۇ: قوسۇنغا ئوق تېگىپتۇ. يېلىزاۋېتا كىيىۋنا بىر ئۇھ تارتىپ، داۋېي مارتىنوۋ مەرت، قەھرىمان ئادەم ئىكەن، دېدى.

ـــ كەچۈرىسىز، بۇ دۇنيادا قارا نىيەتلەر ۋە ئەخمەقلەر بار، لېكىن قەھرىمانلار يوق، ـــ دېدى ژادوۋ كۈلۈپ.

ـــ خوپ، سىزنىڭ ئاتاكىغا بېرىشىڭىزمۇ قەھرىمانلىق ئەمەسمۇ؟

ـــ بىرىنچىدىن، ئاتاكىغا ھېچكىم ئوزلىرى خالاپ بارمايدۇ، ئاتاكىغا بېرىشقا مەجبۇر قىلىشىدۇ، ئاتاكىغا بارىدىغانلارنىڭ ھەممىسى قورقاق. ئەلۋەتتە، ئوز خاھىشى بىلەن جېنىنى ئايىمايدىغانلارمۇ بار، بۇ كىشىلەر ئادەم ئولتۇرۇشكە ئۈگىنىپ قالغان، ئادەم ئولتۇرماسە تۇرالمايدىغان كىشىلەردۇر، ـــ ژادوۋ قېتىپ كەتكەن تىرناقلىرى بىلەن ئۈستەلگە ئۇردى، ـــ راستىنى ئېيتقاندا، بۇ كىشىلەر ھازىرقى زامان روھىنىڭ ئەڭ يۇقۇرى باسقۇچىدا تۇرىدىغان كىشىلەردۇر.

ئۇ لىپ قىلىپ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئۇستەلىنىڭ نېرىقى بېشىدىن بىر قۇتا تاتلىق يەل-يېمىش ئېلىپ، يېلىزاۋېتا كىيىۋاتاتتى.

—ياق، ياق، كۆگلۈم خالىمايدۇ،—دېدى يېلىزاۋېتا كىيىۋا؛ ئۇ پۇتۇن بەدىنى بوشىشىپ، يۈرىگى دۈپۈلدەپ ئۇرۇۋاتقانلىغىنى سەزدى،—ئېيتقا سىزچۇ؟

ژادوۋنىڭ پىشانىسى تۇرۇلدى، بىردىن يۈزىنى قورۇق باستى، ئۇنىڭ يۈزى قېرى كىشىنىڭ يۈزىگە ئوخشاپ كەتتى.

—نېمە ئۇ سىزچۇ دېگىنىڭىز،—دېدى ئۇ جىددىلىك بىلەن،—تۇنۇگۈن ئويىنىڭ ئارقىسىدا بىر يەھۇدىنى ئېتىپ تاشلىدىم. شۇنداق قىلىشىم ياخشىمۇ ياكى ياخشى ئەمەسمۇ، شۇنى بىلمەكچىمۇ سىز؟ شۇمۇ گەپ بوپتۇ-دە!

ژادوۋ ئوتكۇر چىشلىرى بىلەن تاماكا چىشلەپ تۇرۇپ سەرەڭگە چاقتى، سەرەڭگە تۈتقان ياپىلاق بارماقلىرى قاتتىق ئىدى، لېكىن تاماكىغا ئوت تەگمىدى، يانمىدى.

—مەن مەس بولۇپ قالدىم، كەچۈرەرسىز،—دېدى ئۇ ۋە يېنىپ تۇگىگەن سەرەڭگىنى تاشلىدى،—يۈرۈڭ، تاشقىرىغا، ئوچۇق ھاۋاغا چىقايلى.

يېلىزاۋېتا كىيىۋنا خۇددى ئۇيقۇدىن تۇرغاندەك ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭ كەينىدىن گەمىنىڭ تار ئىشىگىگە قاراپ كەتتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن مەس بولغاندىن كېيىنكى ئاۋازلار ئاڭلىنىدى. ماريە ئىۋانوۋنا گىتارنىڭ تارلىرىنى چېكىپ، «ئىشرەت كېچىسى ئەۋجىگە چىققاندا...» ناخشىسىنى ئېيتىشقا باشلىدى.

تاشقىرى جىمجىت ۋە قاراڭغۇ ئىدى، كوكلەم شامىلى چىرىگەن

يوپۇرماقلارنىڭ پۇرىغىنى كەلتۈرەتتى. ژادوۋ ئىككى قولىنى يانچۇغىغا سېلىپ، ھول ئوت ئۈستىدىن ئىلدام مېڭىپ باراتتى. يېلىزاۋېتا كىيىۋنا ئۇنىڭ كەينىدىن ھەجىيىپ باراتتى. ژادوۋ بىردىنلا توختاپ، كەسكىنلىك بىلەن سورىدى:

ــ ھە، قانداق؟

يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ قولاقلىرى قىزىرىپ، يېنىپ كەتتى. تامغى بوغۇلۇپ ئاڭلىنار ـ ئاڭلانماس:

ــ بىلمىدىم...، ــ دىدى.

ــ يۇرۇڭ! ــ ژادوۋ قارىيىپ تۇرغان لەمپىنىڭ ئارقىسىنى كۆرسەتتى. بىرنەچچە قەدەم يۇرگەندىن كېيىن، ئۇ يەنە توختىدى ـ دە، مۇزدەك قولى بىلەن يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ قولىدىن قاتتىق تۇتتى.

ــ مەن ناھايىتى پالۋان ئادەممەن، ــ دىدى ئۇ بىردىن قىزىپ كېتىپ، ــ يىگىرمە تىيىنلىق كۆمۈش ۋە مىس تىيىنلارنى پۈكۈپ تاشلايمەن. ھەركىمنىڭ كۆڭلىدە نېمە بارلىغىنى بىلىمەن... ئۇلارنى كۆرىدىغان كۆزۈم يوق! ــ ئۇنىڭ يادىغا بىر نەرسە كېلىپ قالغاندەك، گېپى بولۇندى، كېيىن يەرنى تەپتى، ــ ھى ـ ھىلار، ھا ـ ھالار، ناخشىلار، غەيۋەتلەر ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى ئېپلاسلىق! ئۇلارنىڭ ھەممىسى سېسىق قىغ ئىچىدە يۈرگەن قوڭغۇزدىن پەرق قىلمايدۇ... مەن ئۇلارنى دەسسەپ ئولتۇرىمەن... ماڭا قارا... مەن سىزنى ياخشى كۆرمەيمەن، ياخشى كۆرەلمەيمەن! ھېچبىر ياخشى كۆرەلمەيمەن... سىز غادىيىپ كەتمەك... ئەمما سىز ماڭا كېرەك... بىراۋغا باغلىنىپ قېلىشنى، بېقىندا بولۇپ قېلىشنى يامان كۆرىمەن... گېپىمنى چۈشىنىشىڭىز كېرەك... ــ ئۇ ئىككى قولىنى يېلىزاۋېتا كىيىۋنانىڭ قولتۇغىدىن ئوتكۈزۈپ، ئۇنى ئۆزىگە قاتتىق تارتتى ـ دە،

چوغدەك لەۋلەرنى ئۇنۇك يۇزىگە باستى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇنۇك قۇچىغىدىن چىقىش ئۇچۇن ئۇرۇندى، بىراق ژادوۋ ئۇنى شۇنداق قىستىكى، بەدىنى غىرىسلاپ كەتتى، شۇنىڭدىن كېيىن بېشىنى ساڭگلىتىپ، پۇتۇن تېنى بىلەن ئۇنۇك قولىدا ئېسىلىپ قالدى.

ــ سىز باشقىلارغا، ئەنە شۇلارغا ئوخشىمايسىز، ــ دېدى ژادوۋ، ــ مەن سىزگە ئۇگىتىپ قويمىمەن... ــ ئۇ بىردىن جىم بولۇپ قالدى، بېشىنى ئاسمانغا قارىتىپ كوتەردى. قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن بارغانسېرى كۇچىيىپ غىڭىلدىغان ئاۋاز كېلىۋاتقان ئىدى.

ــ ۋاي، ئاتاڭغا لەنەتەي، ــ دېدى ژادوۋ چىشىنىڭ ئاربىسىدىن.

خۇددى شۇ ۋاقىتتا يىراقتا گۇلدۇرلەپ زەمبىرەك ئوقى پارتىلىدى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا بوشاشقا يەنە تىرماشقان ئىدى، ژادوۋ ئۇنى يەنە قاتتىقراق قىستى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا جان ئاچچىغىدا:

ــ قويۇۋېتىڭ! ــ دەپ توۋلىدى.

يەنە بىر زەمبىرەك ئوقى پارتلىدى. ژادوۋ تېخىچىلا بىرنىمىلەرنى دەپ پىچىرلايتتى، بىراق بىردىنلا يېقىن بىر يەردە، ئۇلار تۇرغان لەمپىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن قارا ئىس كوتىرىلىپ، پارتلاش دولقۇنى لاپىلداپ كويۇشكە باشلىغان پاخالارنى ئاسمانغا سوررۇۋەتتى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ھىلىقى ئەپتىسەرنىڭ قۇچىغىدىن قۇتۇلۇپ چىقتى ــ دە، گەمە تەرەپكە قاراپ يۇگۇردى.

گەمىنىڭ ئىشىگىدىن ئەپتىسەرلەر ئالدىراپ چىقىماقتا ئىدى ۋە يالقۇن قاپلىغان لەمپىگە كوز سېلىپ، يالقۇن يورۇتقان يەرنىڭ ئۇيمان ــ چوڭقۇرلىرىدىن سەكرەپ، بەزىلىرى ئاكوپ كولانغان كىچىك ئورمانغا، بەزىلىرى ئالدىنقى ئىستىكاملارغا ئېلىپ بارىدىغان

خەندەكلەرگە يۆگۈرۈپ باراتتى. دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدە، توپلىكلەرنىڭ ئارقىسىدا نېمىس توپلىرى گۈمبۈرلەيتتى. نېمىسلار ئىككى تەرەپتىن ئوققا تۇتۇشقا باشلىغان ئىدى؛ ئوڭ تەرەپتىن كوۋرۈك، سول تەرەپتىن ئۇسولسكى قوشۇننىڭ لېيەنلىرىدىن بىرى تۇنۇگۈن دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدىن ئىگەللىگەن قورغانغا ئېلىپ بارىدىغان ئوتۇش جايى ئوققا تۇتۇلغان ئىدى. رۇس توپچىلىرىمۇ زەمبىرەك ئوقىغا تۇتۇلماقتا ئىدى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ژادوۋنىڭ يالاڭئاشتاق ۋە ئىككى قولىنى يانچۇغىغا سالغان هالدا دالا ئارقىلىق توپ-توغرا پىلىموت تۇرغان تەرەپكە كېتىۋاتقانلىغىنى كورۈپ تۇراتتى. ئۇ قەدەم تاشلىغان جايدىن توساتتىنلا ئىس ئارىلاش يالقۇن كوتىرىلدى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا كوزلىرىنى يۇمدى. ئۇ كوزلىرىنى ئېچىپ قارىسا، ژادوۋ سولراق تەرەپتە ئىككى جەينىگىنى كېرىپ، تېخىچلا كېتىپ باراتتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنانىڭ يېنىدا دۇربۇن تۇتۇپ تۇرغان داۋېي تيوتكىن ئاچچىق بىلەن دەيتتى:

ــبۇ قورغاننىڭ بىزگە نىمە كېرىگى بار دەپ ئېيتمىغانمىدىم! مانا ئەمدى پۈتۈن ئوتۇش جايىمىزنى ئاغدۇرۇپ، ئاستىنى ئۇستىگە كەلتۇردى. ۋاي، ئەبلەخلەرەي! ــئۇ يەنە دۇربۇن بىلەن قاراشقا باشلىدى، ــۋاي ئەبلەخلەرەي، توپ-توغرا قورغانىنى مولچەرلەپ ئېتىۋاتىدۇ يا! ئالتىنچى لېيەنگە ئۆۋال بولدى-دە. ۋاي ئەتتەگەي! ــئۇ كەينىگە بۇرۇلۇپ گەجگىسىنى تاتلىدى، ــشلەپكىن!

ــلەبەي، ــدەررۇ جاۋاپ بەردى پاكارغىنا، بۇرنى يوغان، پاپاق كىيگەن بىر كىشى.

ــقورغان بىلەن سوزلەشتىڭمۇ؟

ـــ ئالاقه ئۇزۇلگەن.

ـــ سەككىزىنچى لىيەندىكىلەرگە ئېيتىڭ، ـــ قورغانىغا يارىدەمگە قوشۇن ئەۋەتسۇن.

ـــ ماقۇل! ـــ دىدى شلەپكىن قولىنى چېكىسىدىن ئېلىپ، ئىككى قەدەم نېرى بارىدى-دە، توختىدى.

ـــ جۇڭۇپي شلەپكىن! ـــ غەزەپلىك ئاۋاز بىلەن يەنە چاقىردى داۋېي.

ـــ لەببەي!

ـــ مەرھەمەت قىلىپ، بۇيرۇقنى ئورۇنلاڭ!

خوپ، ـــ شلەپكىن سەل نېرىراق بېرىپ بېشىنى ئېگىپ، ياغاچ بىلەن يەرنى كولاپ تۇردى.

ـــ جۇڭۇپي شلەپكىن! ـــ ۋاقىرىدى داۋېي.

ـــ لەببەي!

ـــ سىزگە ئېيتۋاتقان گېپىمنى چۈشەندىڭىزمۇ؟

ـــ چۈشىنىپ تۇرۇپتىمەن.

ـــ بۇيرۇغۇمنى سەككىزىنچى لىيەنگە يەتكۈزۈڭ. ئۇز نامىڭىزدىن بۇيرۇقنى ئورۇنلىماڭلار دەپ ئېيتىڭ. ئۇلارمۇ ئەخمەق ئەمەس، ئۇ ياقتا ئادەم ئەۋەتسە، ئون بەشچە ئادەمنى ئوتتۇش جايىغا ئەۋەتىشسۇن، ئوق ئېتىپ تۇرۇشسۇن. شىبۇغا دەرھال خەۋەر قىلىڭ: سەككىزىنچى لىيەن ئوتتۇش جايىدىن قەھرىمانلىق بىلەن ئوتتۇۋاتىدۇ، دەڭ. قانچىلىك قۇربان بەردىڭلار دېسە، ئالتىنچى لىيەندىن قۇربان بولغانلارنى كورسىتىمىز. بېرىڭ. ھە، قىز، سىز بۇ يەردىن چاپسان كەتسىڭىزچۇ، ـــ دىدى ئۇ يېلىزاۋېتا كىيىۋناغا قاراپ، ـــ بۇ يەردىن ھازىر يوقىلىڭ، زەمبىرەك ئوقىغا ئوتتۇش ھازىرلا باشلىنىدۇ.

دەل شۇ چاغدا، زەمبىرەك ئوقى ۋىژىلداپ ئوتتى-دە، يېقىن بىر يەرگە چۈشۈپ پارتلىدى.

22

ژادوۋ پىلىموت توسىغدىكى چوڭقۇرغا جايلىشىۋېلىپ، جەڭگە دۇربۈندىن قىزغىن قاراپ ياتاتتى. توساق دەرەخلىك توپىلىكنىڭ باغرىغا جايلاشقان ئىدى. توپىلكنىڭ ئىتىگىدىن ئاقىقان دەريا ئۇنى ئايلىنىپ ئوتۇپ كېتەتتى؛ ئوڭ تەرەپتە ھازىرلا ئوت كېتىشكە باشلىغان كوۋرۈكنى ئىس بېسىپ كەتكەن ئىدى؛ ئۇنىڭ ئارقا تەرىپىدە، ئوت بېسىپ كەتكەن سازلىقتىكى قىڭغىر-قىيشىق ئاكوپلاردا ئۇسولىكىلىقلارنىڭ بىرىنچى لەينى جايلاشقان، ئۇلارنىڭ سول تەرىپىدە، قومۇشلۇقتىن ئاقىدىغان كىچىك سۇ دەريىغا بېرىپ قۇيۇلاتتى؛ تېخىمۇ سول تەرەپتە، دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدە قورغاننىڭ ئۈچ بىناسىنى يالقۇن بېسىپ ياتماقتا؛ قورغاننىڭ نېرىقى تەرىپىدە بۇرجىگى سوزۇلۇپ چىققان ئاكوپلاردا ئالتىنچى لەين ياتاتتى. ئالتىنچى لەيندىن ئۈچ يۈز قەدەمچە نېرىدىن باشلانغان نېمىس ئاكوپىلىرى ئوڭ تەرەپكە بۇرۇلۇپ، ئۇزاقتىن كورۇنۇپ تۇرغان دەرەخلىك توپىلىكلەرگىچە يېتىپ باراتتى.

ئىككى يانغىنىڭ يالقۇنىدا دەريا قىپ-قىزىل بولۇپ كورۇنەتتى، ئۇستى-ئۈستىگە چۈشۈۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرىدىن دەريا سۇيى قاينايتتى، فونتان بولۇپ ئاسمانغا چاچرايتتى، ئۇنى قاپ-قارا ئىس

كومۇۋەتكەن ئىدى.

قورغان زەمبىرەك ئوقلىرىغا ھەممىدىن كوپرەك تۆتۈلغان ئىدى. لاۋلىداپ يېنىپ تۇرغان ئىمارەتلەرنىڭ ئۈستىدە چاچما ئوقلار پارتلايتتى، ئاكوپلارنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرى ئاسمانغا ئۇچۇپ كېتەتتى. دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدىن، قومۇشلۇق ۋە ئوت-چۆپلەر ئارىسىدىن ملتق ئوقلىرى ئۇچۇپ چىقاتتى.

ئېغىر زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ گۈلدۇر-گۈپپاڭ پارتلىشى ئالەمنى لەرزىگە سالاتتى. دەريا ئۈستىدە، بۇ تەرەپتىكى ئوتلاق ئۈستىدە، ئىككىنچى، ئۈچىنچى، توتىنچى لىبەنلەرنىڭ ئاكوپلىرى ئۈستىدە گۈم-گۈم قىلىپ چاچما ئوقلار يېرىلاتتى. توپلىكلەرنىڭ ئارقىسىدا جايلاشقان ئون ئىككى نەمىس توپى توختىماي گۈلدۈرلەيتتى. رۇس قوشۇنلىرىنىڭ زەمبىرەك ئوقلىرى توپلىكلەرنىڭ ئارقىسىغا قاراپ ئۇچۇپ ئوتەتتى. بۇ ئاۋازلار قۇلاقلارنى پۈتتۈرەتتى، كوكرەكنى ئېزىۋېتەتتى، كىشىنىڭ قەھرۇ-غەزىۋىنى قوزغايتتى.

بۇ ھال ناھايىتى ئۇزاق داۋام قىلدى. ژادوۋ قاراڭغۇدا پارقىراپ كورۇندىغان سائىتىگە قاردى: سائەت ئىككى يېرىم بولغان، دېمەك، تاڭ ئاتىدىغانغا ئاز قالدى، دۈشمەن ھۇجۇم قىلىشى مۇمكىن.

ھەقىقەتەن، توپلارنىڭ ئېتىلىشى كۈچەيدى، دەريا سۈيى يەنە كوپرەك قاياپ كوۋۇكلىشىكە باشلىدى، زەمبىرەك ئوقلىرى كېچىككە ۋە بۇ تەرەپتىكى توپلىكلەرگە كېلىپ چۈشۈشكە باشلىدى. بەزى چاغلاردا يەر ئۈستى بىر خىل ئاۋاز بىلەن لەرزىگە كېلىپ، تەۋرەيتتى. يوشۇرۇن ئورۇن تاملىرىدىن، تورۇستىن توپا ۋە تاشلار شىرىلداپ توكۈلەتتى. ئەمما، كويۇپ بولغان قورغان مەيدانى جىم بولۇپ قالاتتى. يىراقتىن ئۈشتۇمتۇتلا دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدىن ئونلاپ

راكېتا ئاسمانغا يېنىپ چىقتى، پۈتۈن ئەتراپ خۇددى ئاپتاپ يورۇتقاندەك بولۇپ كەتتى. راكېتىلار يېنىپ بولغاندا، ھەممە ياقنى بىرنەچچە مىنۇت قاراڭغۇلۇق باستى. نېمىسلار ئاكوپىلاردىن چىقىپ، ئاتاكا باشلىدى.

تاڭ يېڭىدىن يورۇشقا باشلىغان چاغدا ژادوۋ يېراقتىكى ئوتلاقتىن گاھ يۇگۈرۈپ، گاھ يەرگە يېتىپ بىر بىرىدىن ئوتۇشۇپ كېلىۋاتقان ئادەملەرنى كورۈپ قالدى. قورغان تەرىپىدىن ئۇلارغا بىرمۇ ئوق ئېتىلمىدى. ژادوۋ ئارقىسغا ئورۇلۇپ:

ــ ئۇلارغا قارىتىپ ئوت ئاچ! ــ دەپ ۋاقىرىدى.

پىلىموتتىن قاتتىق ئوق چىقىرىلىدى ــ قوغۇشۇن ئوقلار ياغدۇرۇلدى. ئوتلاقتىن كېلىۋاتقانلار تېخىمۇ ئىلدامراق يۈگۈرۈشكە باشلىدى، بەزىلىرى يەرگە يېتىۋالدى. ئەمما ئەمدى پۈتۈن ئوتلاقنى ھوجۇمغا ئوتكەن نېمىسلار قاپلىغان ئىدى. ئۇلارنىڭ ئالدىنقىلىرى ئالتىنچى لىەننىڭ بۇزۇلغان ئاكوپىلىرىغا يېقىن كېلىپ قالغان ئىدى. بۇ يەردە بىر دەمنىڭ ئىچىدە بىرتالاي ئادەم يىغىلىپ قالدى.

قورغان ئۈچۈن بولغان بۇ جەڭ بىرنەچچە يۈز چاقىرىمغا سوزۇلغان فۇرونت بويلاپ باشلانغان ھەمدە ئىككى تەرەپتىن يۈز مىڭلاپ قىرىۋېتىلگەن چوڭ جەڭنىڭ زەررىچىلىك قىسمى ئىدى.

رۇسلار دەريا ئارقىسىدىن ھوجۇمغا ئوتۇش توغرا كېلىپ قالسا ئوزىمىزگە مۇداپىە ئورنى قىلارمىز دەپ، ئىككى ھەپتە ئىلگىرى شۇ قورغاننى قولغا كىرگۈزگەن ئىدى. نېمىسلار بولسا قورغاننى ــ ئۇزلىرىنىڭ كۈزىتىش پونكىتلىرىنى دەريانىڭ يېقىنراق جايىغا ئورنىتىش مەقسىدىدە ئالماقچى بولغان، بۇ ئىككى خىل مەقسەت ــ نېمىس ۋە رۇس شجاڭلىرى ئۈچۈن ناھايىتى ئەھمىيەتلىك بولۇپ، ئۇلار-

نىڭ باھار ئۇرۇشى توغرىسىدىكى ئىستراتېگىيىلىك پىلانلىرىغا كىرەتتى.

رۇس ئارمىيىسىنىڭ شجائى دوبروۋ (ئەسلىدە ئۇنىڭ پەملىسى رۇس پەملىلىرىدىن ئەمەس ئىدى، پادىشانىڭ رۇخسىتى بىلەن بۇنىڭدىن يېرىم يىل ئىلگىرى ئۇز پەملىسىنى دوبروۋ قىلىپ ئۇزگەرتىۋالغان ئىدى)، ئۇسولسكى قوشۇنىنىڭ جايىغا نېمىسلارنىڭ ھۇجۇمغا ئوتكەنلىگى توغرىسىدا خەۋەر كەلگەندە، ئۇ قارت ئويناپ ئولتۇرغان ئىدى.

جياڭجۇن قارتىنى تاشلاپ، بىرنەچچە ھەربى ئەمەلدار ھەمدە بىرنەچچە فۇگۇەن بىلەن زالغا چىقىشتى، زالدا، ئۇستەل ئۇستىدە نۇرغۇن خەرىتە تۇراتتى. فۇرونتتىن ئوتۇش جاي ھەمدە تۇۋرۇكنىڭ ئوقتا تۇتۇلۇۋاتقانلىغى توغرىسىدا خەۋەرلەر كېلىپ تۇراتتى. ئۇ نېمىسلارنىڭ، يەنى جياڭجۇن تۇزگەن مەشھۇر ھۇجۇم پىلانىنىڭ مەركىزىي جايىنى ئېلىشقا ئۇرۇنۇۋاتقانلىغىنى بىلدى، بۇ پىلان جۇنەتۇەن سىلكىۋىسى تەرىپىدىن ماقۇللىنىپ، جۇنجاڭنىڭ تەستىقلىشىغا سۇنۇلغان ئىدى. ھازىر بولسا نېمىسلار قورغانغا ھۇجۇم قىلىپ، بۇ پىلاننىڭ ھەممىسنى بۇزۇپ تاشلىغان ئىدى.

تېلېفون ئارقىلىق مىنۇت ئوتمەي كېلىپ تۇرغان خەۋەرلەر بۇ خەۋىنى بارغانسېرى كۇچەيتمەكتە ئىدى. جياڭجۇن مۇشتۇمدەك بۇرنىدىن كوزەينىگىنى ئېلىپ، قولىدا ئويناپ تۇرۇپ، ئاستا ئەمما قەتئى ئاھاڭ بىلەن دېدى:

ــ ياخشى! مەن ئىگەللىگەن جايىمدىن بىر قەدەممۇ ئارقىغا چېكىنمەيمەن.

قورغاننى مۇداپىە قىلىش چارىلىرى توغرىسىدا شۇ زامان خاتىرە

تېلېفون بېرىلدى. زاپاستا تۇرغان ئۇچىنچى نوۋەتتىكى كۈندراۋنىسى كى قوشۇنىغا ئىككى يىلك ئەسكەرنى كېچىكىكە تيوتكىنغا ياردەم بېرىشكە ئەۋەتىش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلدى. شۇ چاغدا ئېغىر توپ كوماندىرىدىن ئوقنىڭ ئاز قالغانلىغى، بىر زەمبىرەكنىڭ كاردىن چىقىرىلغانلىغى ۋە دۇشمەننىڭ مولدۇردەك ياغدۇرۇۋاتقان ئوقىغا جاۋاپ بېرىش ئىمكانىيىتى قالمىغانلىغى توغرىسىدا خەۋەر كېلىپ قالدى.

بۇ خەۋەرگە جاۋابەن جياڭجۈن دوبرووۋ يېنىدىكىلەرگە جىددى يوسۇندا قاراپ:

ــ خوپ ياخشى. زەمبىرەك ئوقلىرى تۈگەپ قالسا قىلىچ ۋە نەيزىلەر بىلەن ئۇرۇشىمىز، ــ دىدى ۋە قىزىل ياقىلىق كۆلرەڭ ھەربىچە كىيىمىنىڭ يانچۇغىدىن ئاپپاق پاختىدەك ياغلىق چىقىرىپ، كوزەينىگىنى سۈرتتى-دە، خەرىتىگە ئىگىشتى.

ئىشىك يېنىدا توق بېغىرەڭ كاستۇم كىيىگەن كىچىك فۇگۇەن، ئاتلىق ئەسكەرلەر بايراقچىسى بۇبرۇيسكى پەيدا بولدى.

ــ جانابى ئاللىرى، ــ دىدى ئۇ چىرايلىق ئاغزىنىڭ ئۈچى بىلەن ھېجىيىپ، ــ داۋېي تيوتكىن دۇشمەننىڭ دەھشەتلىك ئوق ياغدۇرۇشىغا قارىماي، سەككىزىنچى لىيەن ئوتۇش جايىدىن مەرتلىك بىلەن ئوتۇۋاتىدۇ دەپ خەۋەر قىلدۇ.

جياڭجۈن كوزەينىگى ئۈستىدىن ئاتلىق ئەسكەرلەر بايراقچىسىغا قارىدى، لەۋلىرىنى تەمشىپ تۇرۇپ مۇنداق دىدى:

ــ ناھايىتى ياخشى.

ئۇنىڭ روھى كوتىرەڭگۇ بولسىمۇ، فۇرونتتىن كېلىۋاتقان خەۋەرلەر بارغانسېرى كىشىنى ئەندىشگە سالماقتا ئىدى. كۈندراۋنىسكى

تۆەنى ئوتۇش جايىغا يېتىپ باردى، خەنـدەك كولاپ، يېتىپمۇ ئالـدى. سەككزىنچى لىەن ھامان مەرتلىك بىلەن ئۇرۇشۇپ تۇرسىمۇ، دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئوتەلـمەيتتى. زەمبىرەكچـىلەر يىگىنىڭ يىگجاڭى داۋېـي ئىسلامبېكوۋ ئىككى زەمبىرىگى ئىشـتىن چىققانلـىغى ۋە زەمبىرەك ئوقلىرى ئاز قالغانلىغى توغرىسىدا خەۋەر قىلدى. ئۇسولسكى تۆەنىنىڭ بىرىنـچى يىڭ يىگـجاڭى شاڭشـياۋ بوروزدىن جەڭ مەيدانىنىڭ ئوچۇقچۇلۇغى ئارقىسـدا ئىكـكىنچى، ئۇچىنچى ۋە توتىنچى لىەنلەر كوپ زىيانغا ئۇچرىغانلىغىدىن، يە دۇشـمەن ئۇسـتىگە ئوچۇق ھۇجۇم قىلىپ، ئۇنى بىتـچەت قىلىپ تاشـلاشـقا، يە بولمىسا ئورمان ياقىسىغا چېكىنىشكە رۇخسەت سورايتتى. قورغانـىنى ئىگەللەپ تۇرغان ئالتىنچى لىەندىن بولسا ھىچ خەۋەر يوق ئىدى.

كېچـىسى سائەت ئىككـى يېرىمـدا ھەربى كېڭەش چاقىرىلـدى. جياڭجۇن دوبروۋ، ئوز ئىختىيارىمدىكى قوشۇنـىنى باشـلاپ ھۇجۇمغا ئوتسەم ئوتىمەنكى، قولغا كىرگەن ئىستىھكامىمنىڭ بىر غېرىچچىلـىگىنىمۇ بەرمەيمەن، دىدى. شۇ چاغدا ئالتىنچى لىەنـنىڭ پۇتۇنلەي قىرىلىپ كەتكەنلىگى ۋە قورغاننىڭ قولدىن كەتكەنلـىگى توغرىسىدا خەۋەر كېلىپ قالـدى. جياڭجۇن سۇروۋ ياغلىغـىنى قولىدا قاتتىق مىجىقلاپ، كوزلىرىـنى يۇمدى. سەنـمۇجاڭ سۇبچىن شاڭشـياۋ كەڭ مۇرىـسـىنى كوتەردى ۋە قارا ساقالـلىق سېمىز يۇزىنى قـىزارتىپ، بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن دىدى:

ـــ جانابى ئالـلىرى، مەن سىزگە جەڭ مەيدانـىنى ئوڭ قىرغاقـقا كوچۇرۇشنىڭ خەۋپلىك ئىكەنلىگـىنى بىرنەچچە مەرتىۋە ئېيتقان ئىدىم. ئوتۇش جايىنىڭ يېنىدا ئىككى، ئۇچ، ياكى توت يىڭ ئەسكـىرىمىز قۇربان بولۇشى مۇمكىن، قورغاننى قايىتۇرۇۋالـغان ھالەتتـە

مۇ، ئۇنى قولدا تۇتۇپ تۇرۇش ناھايىتى تەس بولىدۇ.

ــ بىزگە ئىستىھكام كېرەك، بىز ئۇنى ئەلۋەتتە قولغا كىرگۈزۈشىمىز كېرەك، بىز ئۇنى چوقۇم قولغا كىرگۈزىمىز، ــ دىدى جياڭجۇن دوبروۋ، ئۇنىڭ بۇرنى تەرلەپ كەتتى.

ــ گەپ شۇنىڭدىكى، ئىستىھكام قولدىن كەتسىلا، مېنىڭ ھۇجۇم قىلىش پىلانىم يوققا چىقىدۇ.

شاڭشياۋ سۇبچىن تېخىمۇ قىزىرىپ ــ تاتىرىپ مۇنداق دىدى:

ــ جانابى ئالىلىرى، توپچى قىسىم مۇڭاپىق ياردەم بېرىپ تۇرماسا، مولدۇردەك يېغىپ تۇرغان ئوق ئاستىدا ئەسكەرلەر دەريادىن ئوتەلمەيدۇ، ئەمما توپچى قىسىم، ئوزىڭىزگە مەلۇم، ئوقسىز يېتىپتۇ.

بۇنىڭغا جياڭجۇن جاۋاپ بەردى:

ــ ياخشى. بۇنداق ئەھۋالدا ئەسكەرلەرگە دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدىكى سىم توساقلاردا گېۋرگى كىرىست ئوردىنلىرى ئېسىلىق تۇرۇپتۇ دەپ ئېيتىڭ، مەن ئوز ئەسكەرلىرىمنى بىلىمەن.

جياڭجۇن تارىختا قېلىشى كېرەك بولغان بۇ ھىكمەتلىك سوزلەرنى ئېيتىپ، ئورنىدىن تۇردى ــ دە، ئارقىسىغا ئالغان قوللىرىدا ئالتۇن رامكىلىق كوزەينەكنى ئويناتقىنىچە، دەرىزىنىڭ يېنىغا بېرىپ، سەھەرنىڭ كوكۇمتۇل تۇمانىدا يالغۇز تۇرغان قېيىن دەرىخىگە قاراپ تۇردى. بىر توپ قۇشقاچ دەرەخنىڭ ئىنچىكە شاخلىرىغا كېلىپ قونۇپ، بىر پەس چۇرۇقلىشىپ تۇردى ــ دە، يەنە ھەممىسى پۇرىدە ئۇچۇپ كەتتى. قۇياشنىڭ ئالتۇن نۇرلىرى تۇمان باسقان مايسىلارنى، خىرە بولۇپ كورۇنگەن دەرەخلەرنى يورۇتۇشقا باشلىغان ئىدى.

قۇياش چىقىشى بىلەن تەڭ جەڭمۇ تۇگىدى. نېمىسلار قورغاننى

ۋە دەريانىڭ سول تەرىپىنى ئىگىلىۋالغان ئىدى. پۈتۈن بازار-دىن رۇسلارنىڭ قولىدا پەقەت دەريانىڭ ئوڭ تەرىپىدىكى بىرنىچى لىيەن تۇرغان ئويمانلىق قالغان ئىدى. ئەتىدىن-كەچكىچە دەريا ئارقىلىق بوش ئېتىشىش بولۇپ تۇردى، ئەمما بىرنىچى لىيەنىڭ قورشاۋىغا ئېلىنىش خەۋپى ئېنىق ئىدى: كوۋرۇك كويۇپ كەتكەنلىگى ئۈچۈن، دەريانىڭ بۇ يېقى بىلەن توغرىدىن-توغرا ئالاقە قىلالمايتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن شۇ كېچىسىلا سازلىقىنى تاشلاپ كېتىش ھەممىدىن توغرا كورۇنەتتى.

بىراق، چۈشتىن كېيىن بىرنىچى يىگىنىڭ يىگىجاڭى شاڭشياۋ بوروزدىن شۇ كېچىسى كېچىك ئارقىلىق سازلىقتا ئوتۇپ بىرنىچى لىيەنگە ياردەم بېرىش توغرىسىدا بۇيرۇق ئالىدى. داۋېي تيوتكىنگە بەشىنچى ۋە يەتتىنچى لىيەنلەرنى قورغاننىڭ توۋەن تەرىپىگە يىغىپ لەيلىمە كوۋرۇك ئارقىلىق دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئوتۇش بۇيرۇلدى. ئۇسولسكىلىقلارنىڭ زاپاستا تۇرغان ئۇچىنچى يىگىنا بولسا، ئاتاكىنا كەتكەنلەرنىڭ جايىنى ئىگەللەش توغرىسىدا بۇيرۇق بېرىلدى. كۇندراۋنىسكى تۇەنگە كويىگەن كوۋرۇك يېنىدىكى تېپىز يەردىن ئوتۇپ، دۇشمەنىگە ئالدى تەرەپتىن ھۇجۇم قىلىش بۇيرۇلدى.

بۇيرۇق جەددى، ئورۇنلاشتۇرۇشمۇ ئېنىق ئىدى: ئوڭ تەرەپتىن بىرنىچى يىگ، سول تەرەپتىن ئىككىنچى يىگ قورغانىنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ سىقىشى، زاپاستا تۇرغان كۇندراۋنىسكى تۇەنى بولسا دۇشمەننىڭ بارلىق دىققىتى ۋە ئوزىگە جەلپ قىلىشى كېرەك ئىدى. ھۇجۇمنى يېرىم كېچىدە باشلاش مولچەر قىلىنغان ئىدى.

گۇگۇم چۈشكەندە ژادوۋ ئوتۇش جايىغا پىلىموتلارنىڭ ئورنىتى-

لىش ئەھۋالىنى كورۇپ بېقىش ئۈچۈن كەتتى؛ بىر پىلىموتنى قېيىقتا سالىدى-دە، ناھايىتى ئېھتىياتلىق بىلەن دەريانىڭ ئوتتۇرىسىدىكى سۇگەتلىك، بىرنەچچە كۆۋادىرات ساژىنلىق كىچىككىنە بىر ئارالغا ئېلىپ ئوتتى. ژادوۋنىڭ ئوزىمۇ شۇ يەردە قالدى.

رۇس توپچىلىرى قورغانىنى، نېمىسلار ئىگىلىۋالغان دەريا بويىدىكى ئىستېھكاملارنى كۈن بويى ئوقتا تۇتۇپ تۇردى. دەريا-نىڭ گاھ ئۇ يېرىدە، گاھ بۇ يېرىدە ملتىق ئوقى پاكىلداپ تۇراتتى. يېرىم كېچىدە، ھەممە ياقنى جىمجىتلىق باسقاندا، توساتتىن دەريا-نىڭ ئوچ جايىدىن قوشۇنلار نېرىقى تەرەپكە ئوتۇشكە باشلىدى. دۇشمەننىڭ دىققىتىنى باشقا تەرەپكە بۇراش مەقسىدىدە بېلوتسېر-كوۋسكى قوشۇنىنىڭ بەش چاقىرىمچە نېرىدا تۇرغان قىسىملىرى ملتىقلاردىن باستۇرۇپ ئوق ياغدۇردى. نېمىسلار قولاق سېلىپ، جىم تۇرۇشاتتى.

ژادوۋ چاتقاللىقلارنىڭ تور بېسىپ كەتكەن شاخلىرى ئارىسىدىن قاراپ، ئوتۇش جايىنى بايقاپ ياتاتتى. ئوك تەرەپتە، دەرەخلىك توپىلىكنىڭ ئۇستىدە جىمىرلىماي تۇرغان سېرىق يولتۇزنىڭ قاپ-قارا كورۇنگەن سۇغا چۈشكەن ئەكسى چايقىلىپ تۇرايتتى. سۇنىڭ يولتۇز يورۇغى چۈشۈپ تۇرغان جايىدىن قارىيىپ كورۇنگەن نەرسە-لەر ئوتۇشكە باشلىدى. قوملۇق ئارال ۋە تېنىز يەرلەردە يوگۇرۇپ ئوتۇۋاتقان ئادەملەر پەيدا بولدى. ژادوۋدىن سەل نېرىراقتا ئونچە كىشى مەيدىسىگىچە سۇغا چۈشۈپ، قوللىرىدىكى ملتىق ۋە ئوقدا-لىرىنى ئىگىز كوتىرىشىپ، ئاستا-ئاستا ئوتۇپ بارماقتا. سۇدىن ئوتۇۋاتقانلار كۆندىراۋنسكى تۇەندىكى ئەسكەرلەر ئىدى.

ئۇشتۇمتۇت نېرىقى تەرەپتە، خېلى يىراقتا كەينى-كەينىدىن

ئوت چاقناپ. ئارقا-ئارقىدىن ئۇچۇپ كەلگەن زەمبىرەك ئوقلىرى دەريا ئۇستىدە يېرىلىشقا باشلىدى. ھەر بىر زەمبىرەك ئوقى پارتلىغاندا سۇنىڭ ئىچىدىن چىقىپ تۇرغان ساقاللىق يۈزلەر كورۇنەتتى. دەريا بويى يۇگۈرۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەرگە تولۇپ كەتتى. كەينى-كەيندىن ئېتىلىپ كېلىۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرى گۈمبۇرلەپ پارتلىماقتا. ھەر تەرەپتىن پەريادلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئاسمانغا بىرتالاي راكېتا كوتىرىلىپ، ھەممە ياقنى يورۇتۇۋەتتى. رۇس قوشۇنلىرىنىڭ زەمبىرەكلىرى ئېتىلىپ گۈلدۈرلەشكە باشلىدى. ژادوۋ-نىڭ ئالدىغا تېپىرلاۋاتقان بىر كىشى ئېڭىپ كەلدى. "بېشىمنى ياردى، بېشىمنى!" دەيتتى ئۇ خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن ۋە ھە دەپ سۇغا چۈشۈپ تۇرغان دەرەخ شېخىنى تۇتۇۋېلىشقا ئۇرۇناتتى. ژادوۋ ئارانلىك نېرىقى تەرىپىگە قاراپ يۈگۈردى. خېلى نېرىراقتا ئادەملەر لەيلىمە كوۋرۇك كېمىلەردە دەريانىڭ بۇ تەرىپىدىن ئۇ تەرىپىگە ئوتمەكتە ئىدى، ئوتكەنلەرنىڭ ئوچۇق دالادىن يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقانلىقلىرى كورۇنۇپ تۇراتتى. تۇنۇگۈنكىدەك، بۈگۈنمۇ دەريا ئۇستىنى، ئوتۇش جايلىرىنى، توپلىلىكلەرنى زەمبىرەك ئوقلىرىنىڭ گۈمبۇر-گۈلدۇرلىرى بېسىپ كەتكەن ئىدى. قاينىۋاتقان سۇ خۇددى قۇرۇتلاپ كەتكەندەك تۇيۇلاتتى، قارا ۋە قىزغۇچ ئىس-تۇتەك ئېچىدە، ئاسمانغا كوتىرىلگەن سۇ تۇمۇرۇكلىرى ئارىسىدا ئەسكەرلەر ۋاقىرايتتى، سۇغا چوكەتتى، قىرغاقتا يامىشىقا ھەركەت قىلاتتى. نېرىقى تەرەپكە يېتىۋالغانلار جان-ئاچچىغى بىلەن قىرغاق-قا يامىشىپ چىقىشاتتى. ئارقا تەرەپتىن ژادوۋ ئورناتقان پىلىموت-لاردىن توختىماي ئوق ئېتىلىپ تۇراتتى. دەريادىن ئوتۇۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ ئالدى تەرەپلىرىدە رۇس قوشۇنلىرىنىڭ زەمبىرەك

ئوقلىرى پارتلاپ تۇراتتى. داۋېي تيوتكىنىڭ ھەر ئىككى لەينى قورغاننى ئىككى تەرەپتىن ئوققا تۇتماقتا. كۈندراۋنىسكى تۇەننىڭ ئالدىنقى قىسملىرى، كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، دەريادىن ئوتۇش ۋاقتىدا ئەسكەرلەرنىڭ يېرىمى قىرىلىپ كەتكەن ئىكەن ــ نەيزە بىلەن ھۇجۇمغا ئوتكەن ئىدى. بىراق ھۇجۇمنىڭ دېمى قايتىپ، ئەسكەرلەر تىكەنلىك سىم توساق يېنىدا يېتۇبلىشتى. سۇنىڭ ئۇ تەرىپىدە قومۇشلۇق ئىچىدىن بىرنىچى يىڭ ئەسكەرلىرى يېپىلىپ چىقتى. نېمىسلار ئاكوپلىرىنى تاشلاپ، ئارقىغا چېكىندى.

ژادوۋ پىلىموت يېنىدا يېتىپ، ئادەتتىن تاشقىرى چاپسان ھەركەت قىلىپ تىترەۋاتقان پىلموت زامۇگىنى قاتتىق باسقىنچە، نېمىس ئاكوپلىرىنىڭ ئارقا تەرىپىدىن ئىككىلەپ، ئۇچلەپ قېچىپ كېتىۋاتقان كىشىلەرگە ئوق ياغدۇراتتى، ئۇلارنىڭ ھەممىسى ــ بىرىمۇ قالماستىن دۇم ياكى يېنىچە يېقىلىپ يېتىپ قالاتتى.

"ئەللىك سەكىز، ئاتمىش" دەپ سانايىتتى ژادوۋ. ئەنە، يېرىمجان بىر كىشى بېشىنى تۇتقىنىچە يەردىن تۇرۇپ، توپىلىكنىڭ ئۇستىگە قاراپ سورۇلۇپ كېتىشكە باشلىدى. ژادوۋ پىلموت ستۇوۋلىنى بۇرىدى، بايىقى كىشى تىز چوكۇپ، يەرگە يېقىلدى. "ئاتمىش بىر". تۇيۇقسىزدىن ئۇنىڭ ئالدىدا كوزنى قاماشتۇرغۇچى يالقۇن ئوت پەيدا بولدى، ژادوۋ ئوزىنى ئاسمانغا ئۇچۇپ كېتىۋاتقاندەك سەزدى ۋە قولىنىڭ سقىراپ ئاغرىغانلىغىنى ھىس قىلدى.

قورغان ۋە ئۇنىڭغا ياندىشقان ئاكوپلار قايتۇرۇۋېلىنغان، ئىككى يۇزچە ئەسىر قولغا چۈشۈرۈلگەن ئىدى؛ تاڭ ئاتار چاغدا ھەر ئىككى تەرەپتىكى توپ ئېتىشىش جىمىدى. يارىدار بولغانلار

ۋە ئولگەنلەرنى يىغىشتۇرۇۋېلىش ئىشى باشلاندى. قۇتقۇزۇش دۆيىدىكىلەر كىچىك ئارالالارنى ئارىلاپ يۈرۈپ، سۈنۈپ كەتكەن كىچىك دەرەخلەر ئارىسىدىن ئاغدۇرۇلۇپ ياتقان پىلىموت، ئۇنىڭ يېنىدا قۇم ئۈستىگە دۇم چۈشكەن، يەلكىسى ئۆزۈلۈپ ياتقان مەنسۇي توۋەنرەك بىر ئەسكەرنى تاپتى، بەش ساۋنچە نېرىدا، ئارالنىڭ نېرىقى چېتىدە ئاياقلىرىنى سۇغا ئېسىلدۇرۇپ ژادوۋ ياتقان ئىدى. ئۇلار ئۇنى كوتىرىشكەن ئىدى، توۋلىدى، ئۇنىڭ قېنى قېتىپ كەتكەن يېڭى ئىچىدىن بىر بولەك قىپ-قىزىل سوغىگى چىقىپ تۇراتتى.

ژادوۋ دالا ئۇرۇشى دوختۇرخانىسىغا ئېلىپ كېلىنگەندە، دوختۇر يېلىزاۋېتا كىيېۋنا‌غا: "سىزنىڭ ئەزىمىتىڭىزنى ئېلىپ كەپتۇ. ئۇنى ئۇستەلگە دەررۇ ياتقۇزۇپ قويىڭىزلار" دىدى. ژادوۋ ھوشسىز ئىدى، ئۇنىڭ بۇرنى قاتقان، ئاغزى قارىيىپ كەتكەن ئىدى. ئۇنىڭ كويىنگى يېشۇېلىنغان چاغدا، يېلىزاۋېتا كىيېۋنانىڭ كوزى ئۇنىڭ ئاپپاق ۋە كەڭ كوكرىگىگە ئوچمەس بويىاق بىلەن سىلىنغان قۇيرۇقلىرى تۇتاش ئىككى مايمۇن سۈرتىگە چۈشۈپ قالدى. ئاپىراتسىيە ۋاقتىدا ژادوۋ چىشلىرىنى چىڭ چىشلەپ تۇردى، يۈزى ئاغرىقتىن پۈرۈشۈپ كەتتى.

ژادوۋ ئاغرىغى بېسىلغان، يارىسى تېڭىلغاندىن كېيىن، ئاندىن كوزلىرىنى ئاچتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇنىڭغا ئېگىشتى.

—ئاتىمىز بىر، —دىدى ژادوۋ.

ئۇ كېچىسى جويلۇپ، تاڭنىسى ئەتىگەنىدىلا ئاندىن ئۇخلاپ قالدى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇنىڭ شىيۇ قارىمىغىدىكى چوڭ دوختۇرخانىغا ئوزى ئاپىرىپ قويۇشقا رۇخسەت ئالدى.

23

داشا ئاشخانىغا كىردى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ ۋە ئىككى كۈن بۇرۇن جىددى تېلېگرامما تاپشۇرۇۋېلىپ سامارادىن كەلگەن دىترى ستىپانوۋىچ جەم بولۇشتى. داشا ئاق شال ياغلىغىنى ئېگىنىگە ئاستىغا قىسىپ تۇتقىنىچە، ئاياقلىرىنى پۈكۈپ ئولتۇرغان ئاتىسىنىڭ چاچلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن قىپ-قىزىل يۈزىگە، نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ پۇرۇشۇپ كەتكەن يۈزىگە ۋە ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ كەتكەن كوزلىرىگە قارىدى. داشامۇ ئۇستەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى. دەرىزىدىن كوكۇش گۈگۈم ئاسمانىدا ئوغاق شەكلىدىكى بىرنەچچە كۇنلۈك ئاي ئوچۇق كورۇنۇپ تۇراتتى.

دىترى ستىپانوۋىچ كۆلىنى پاچاق پەشمىتىگە توكەن هالدا تاماكا چېكەتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ داستىخان ئۈستىدىكى نان ئۇۋاقلىرىنى بىر يەرگە دوۋىلەيتتى. ئۇلار خېلى ۋاقىتقىچە جىم ئولتۇرۇشتى.

ئاخىردا، نىكولاي ئىۋانوۋىچ بوغۇق ئاۋاز بىلەن مۇنداق دىدى:

ــ نېمىشقا هەممەڭلەر ئۇنى يالغۇز تاشلاپ چىقتىڭلار؟ بۇنداق قىلىش يارىمايدۇ-دە.

ــ ئولتۇرۇۋەرگىن، مەن كىرىمەن، ــ دىدى داشا ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇ ئەمدى يە هارغىنىنى، يە پۈتۈن تېنىدىكى ئاغرىقنى سەزمەيتتى، ــ ئاتا، سەن كىرىپ ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم ئوكۇل سالغىن، ــ دىدى ئۇ

ئاغزىنى روملى بىلەن پۈركەپ. دمترى ستىپانوۋىچ بۇرنىنى قاتتىق تارتتى-دە، يېنىپ بولغان تاماكسىنى مۇرسىدىن ئاشۇرۇپ تاشلىدى. ئۇنىڭ ئەتراپى تاماكا قالدۇقلىرى بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى.

—جېنىم دادا، ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم ئوكۇل سالغىن، سادىغاڭ كېتەي دادا!

نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئاچچىغى كېلىپ، خوددى سەھنىدە ئوينا-ۋاتقان ئارتىستەك ئۇنلۇك سوزلىدى:

—ئۇ بىرلا كامىغارا بىلەن تۇرالامىدۇ! ئولەي دەپ يېتىپتۇ، داشا.

داشا ئۇ تەرەپكە دەررۇ قايرىلىپ قارىدى.

—بۇنداق گەپ قىلىشقا تىلىڭ قانداق بارىدى! قانداق بارىدى! ئۇ ئولمەيدۇ!

نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ زەپىرەڭ چىرايى پۈرۈشۈپ كەتتى. ئۇ دەرىزە تەرەپكە قارىغان ئىدى، ئۇمۇ كوكۇش ئاسماندا ئىنچىكە سۇزۇك ئاي ئوغلىنى كوردى.

—شۇنداق قايغۇ-ئەلەم-ھە!...—دىدى نىكولاي ئىۋانوۋىچ،— ئەگەر ئۇ كەتسە، مەن خاراپ بولىمەن...

داشا ئايغىنىڭ ئۇچى بىلەن دەسسەپ مېھمانخانىدىن ئوتتى-دە، دەرىزىلەرگە يەنە بىر كوز تاشلىدى، تاشقىرىدا ئەبىدى سوغاق ھوكۇم سۇرەتتى، ئۇ كاتەنىڭ چىراق ئاران يورۇتۇپ تۇرغان ياتىغىغا كىرىپ كەتتى.

ئوينىڭ تورىدە، پاكا ۋە كەڭ كارۋاتتا، ياستۇقلارنىڭ ئوستىدە قورۇق ۋە قارايغان چاچلىرى چۈۋۈلۈپ كەتكەن كىچىككىنە كوز ۋە توۋەنرەكتە تارغىنا ئالقان قىمىرلىماي ياتاتتى. داشا كارۋات ئالدىغا

كېلىپ تىزلاندى. كاتە ئاكىلىسنار ـ ئاكىلانىماس ھالدا دەم ئالاتىتى. ئاردىدىن خېلى ئۇزاق ۋاقىت ئونكەندىن كېيىن ئۇ بوش ۋە ھەسرەتـ لىك ئاۋاز بىلەن:

ـــ سائەت نەچچە بولدى؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ سەككىز، كاتيۇشا.

كاتە بىرئاز نەپەس ئېلىپ، كېيىن خۇددى بىر نەرسىدىن نالىغانـ دەك بولۇپ يەنە سورىدى:

ـــ سائەت نەچچە بولدى؟

كاتە بۇگۈن ئەتىگەندىن بېرى ئاشۇنىداق دەپ سوراپ چىققان ئىدى. ئۇنىڭ ئاپىياق ئاقىرىپ كەتكەن يۈزى مۆكۈلۈپ، كوزلىرى يۇمۇق ئىدى...ئۇزاق ۋاقىتلاردىن بۇيان، ئۇ ئۇزۇن ۋە ساپ ـ سېرىق دالانغا سېلىنغان يۇمشاق گىلەمدە ماڭماقتا ئىدى. پۈتۈن ئاربىلىق دالان، تام ۋە تورۇسلار ـــ ساپ ـ سېرىق. ئوڭ تەرەپتە چاڭ باسقان ئىگىز دەرىزىلەردىن ئادەمنىڭ يۈرىگىنى ئېزىۋېتىدىغان ساپ ـ سېرىق يورۇق چۈشۈپ تۇرىدۇ. سول تەرەپتە بىرتالاي تەپ ـ تەكشى ئىشكىلەر، ئىشكىلەرنىڭ ئارقا تەرىپى، ئەگەر ئېچىپ قارالسا، ئالەمـ نىڭ بىر چېتى، جەھەننەم. كاتە خۇددى چۈشىدىكىدەك، شۇ دەرىزە ۋە ئىشكىلەرنىڭ يېنىدىن ئاستا ـ ئاستا مېڭىپ باردۇ. ئالدىدا، ئۇزۇن، تۈپ ـ تۈز دالان، دالانىنى ساپ ـ سېرىق نۇر قاپلىغان. بۇ جاي دەمىقتى، ھەر بىر ئىشكىتنى ئەجەل چىقىپ كېلىۋاتقاندەك كورۈندۇ. ئاھ، خۇدايىم، قاچان زامان ئاخىرى بولىدۇ؟ توختاپ، قۇلاق سېلىپ كورەيمۇ؟...ياق، ھېچ نەرسە ئاكىلانمايدۇ...ئىشكىلەرنىڭ كەينىدە، قاراڭغۇلۇقتا، خۇددى تام سائىتىنىڭ پۈرۈلدىگەندەك بىر نەرسە ئاستا ۋە توختاۋسىز غىڭىلدايدۇ...ئاھ، جېنىم سقىلىپ كەتتى!...كوزۇمنى

ئاچسامچۇ...بىرەر ئادەى گەپ قىلسامچۇ...

كاتە بىر نەرسىدىن نالىغاندەك، زورۇقۇپ تەكرارلايتتى:

ــ سائەت نەچچە بولدى؟

ــ كاتيۇشا، نېمىشقا سائەتنى سوراۋېرىسەن؟

"شۇكۇر، داشا شۇ يەردە ئىكەن..." ئۇ يەنە دالاننىڭ يۇمشاق گىلىمىدىن مېڭىپ باردىۇ، چاڭ باسقان دەرىزىلەردىن يەنە دىمىقتى ۋە ساپ-سېرىق يورۇق چۈشىدۇ. ئۇزاقتىن سائەت پۇرژىنىسىنىڭ غىڭىلدىشى ئاڭلىنىدۇ.

"ئاڭلىمسام، كورمىسەم، سەزمىسەم... يېتىپ، پۇركۇنۇۋالسام... تىنىغىم چاپسانراق توختىسىچۇ، كاشكى...ئەما داشا توسقۇنلۇق قىلىدۇ، ئۇخلاشقا قويمايدۇ...قولۇمدىن تۇتۇپ سويىدۇ، بىرنىمىلەرنى پىچىرلايدۇ...خۇددى ئۇنىڭدىن بوش ۋە يېنىك تېنىمگە ھايات بەخش ئېتىدىغان بىرەر نەرسە قۇيۇلۇۋاتقاندەك...بۇنىسى ماڭا ھېچ ياقمايدۇ...ئاشۇ نەرسىنى سېزىشتىن كورە، ئولۇش ئاسانراق ئىكەنلىگىنى ئۇنىڭغا قانداق چۈشەندۈرسەمكىن...قويۇۋەتسۇن مېنى..."

ــ كاتيۇشا، مەن سېنى ياخشى كورىمەن، ئاڭلاۋاتامسەن؟

"قويۇۋەتمەيۋاتىدۇ، ماڭا ئېچىنىۋاتىدۇ...دېمەك، مۇمكىن ئەمەس ئىكەن... قىز يالغۇز قالىدۇ، يېتىم قالىدۇ..."

ــ داشا!

ــ ھە، جېنىم، ھە؟

ــ مەن ئولمەيمەن.

ئەنە، يېنىغا بىر كىشى كەلدى، ئاتىسى بولسا كېرەك، تاماكا پۇرىغى كېلىدۇ. ئۇ ئىگىشتى، يوتقانىنى ئېچىپ تاشلىدى، ئاغرىتىپ كوكرىگىگە يىگىنە سانچىشقا باشلىدى. قېنىغا راھەت، ئارام كىردى،

سېرىق دالاننىڭ تاملىرى ئىككى تەرەپكە كېڭىيىشكە باشلىدى، شامال كىردى. يوتقان ئۈستىدە ياتقان قولىنى داشا سلايدۇ. لەۋلىرىنى بېسىپ سويىدۇ، ئىسسىق نەپەس بېرىدۇ، يەنە بىر دەمدىن كېيىن كاتەنىڭ تېنى شىرىن ئۇيقۇغا چوكۇپ كېتىدۇ. بىراق، يان-ياندىن، ھەر تەرەپتىن يەنە ساپ-سېرىق شەيتانلار پەيدا بولۇپ، يەنە شۇ ئۇزۇن ساپ-سېرىق ئارىلىق دالانىنى قۇرۇشقا باشلىدى...

ــ داشا، داشا، مەن ئۇ ياقتا بارمايمەن، ئۇ ياقتا...

داشا ئۇنىڭ بېشىنى تۇتىدۇ، يېنىغا، ياستۇقتا بېشىنى قويۇپ ياتىدۇ، قۇچاقلايدۇ، ئىدرەكلىك، كۆچلۈك داشا خۇددى ئۇنىڭغا ئوز كۈچىنى بەرگەندەك، ئولمە، ياشا! دېگەندەك بولاتتى. ئەمما يەنە دالان پەيدا بولدى، ئورنىدىن تۇرۇپ، ھەر بىرى يۈز پۈتچە كېلىدىغان ئايالىرىنى سورەپ مېڭىشى كېرەك. يېتىش مۇمكىن ئەمەس. داشا ئۇنى قۇچاقلاپ ئورنىدىن تۇرغۇزىدۇ-دە، "بارغىن!" دەيدۇ.

شۇ يوسۇندا كاتە ئۈچ كېچە-كۈندۈز ئولۇمگە قارشى كۈرەشتى. ئۇ داشانىڭ كۆچلۈك ئىرادىسىنى ئوزىدە ھەر قېتىم سېزىپ ياتىتى، داشا بولمىغاندا ئىدى، ئۇ ئاللىقاچان ھالىدىن كېتىپ، ھاياتى بىلەن خوشلاشقان بولاتتى.

ئۇچىنچى كۈنى كەچقۇرۇنلۇغى ۋە كېچىسى داشا ئاغرىقىنىڭ يېنىدا بولدى. ئاچا-سىڭىل بىر دەرت، بىر ئىرادە، بىر تەن-بىر جان بولۇپ قالغان ئىدى. ئاخىردا، تاڭ ئاتار چاغدا كاتەنى تەر بېسىپ، بىر يانغا ئورۇلۇپ ياتتى. تىنىغى ئاڭلانمايتتى. داشا ئەنسىرەپ قالدى، ئاتىسىنى چاقىردى. دادىسىنىڭمۇ ئامالى يوق ئىدى، سەۋرى قىلىشتا، كۆتۈشكە توغرا كەلدى. ئەتىگەنلىگى سائەت ئالتىدىن

ئوتكەندە كاتە ئېغىر نەپەس ئالدى-دە، باشقا يانغا ئورۇلۇپ ياتتى. خەۋپ ئوتكەن، ئەھۋال تۈزىلىشكە باشلىغان ئىدى.

داشامۇ كېيىنكى كۈنلەردە شۇ يەردە كارۋات يېنىدىكى چوڭ كىرىسلودا بىرنېچە مەرتىۋە ئۆيقۇغا كەتتى. نىكولاي ئۇئانوۋىچ كاتەنىڭ ئولۇمدىن قۇتۇلغانلىغىنى بىلىپ، دىمترى ستېپانوۋىچنىڭ پاخپاق پەشمىتىدىن قۇچاقلاپ، ھوكىرەپ يىغلىۋەتتى.

يېڭى خوشاللىق كۈن باشلانىدى. كۈن ئىسسىق، ھاۋا ئوچۇق، ھەممە بىر بىرىگە مېھرىۋان ئىدى. گۈل دۈكىنىدىن ئاپپاق سىرىن گۈلى كەلتۈرۈلۈپ، مېھمانخانىغا قويۇلدى. داشا كاتەنى ئەبىدى قارانغۇلۇق ياقىسىدىن ئوز قولى بىلەن تارتىۋالغانلىغىنى سېزەتتى...ياق، ياق، بۇ دۇنيادا ھاياتتىنمۇ قىممەت نەرسە يوق، ئۇ بۇنى ئەمدى ناھايىتى ياخشى بىلىدۇ.

نىكولاي ئۇئانوۋىچ ماي ئېيىنىڭ ئاخىرىسىدا يېكاتېرىنا دىمترىيېۋنانى موسكۋادىن يېزىغا قوش پىشايۋانلىق ياغاچ ئويىگە كوچۈرۈپ كەتتى، پىشايۋانلارنىڭ بىرى كوپ-كوك يوپۇرماقلىرى دائىم شىلدىر-لاپ، جىمىرلاپ تۇرغان، ئالا موزايلار ئوتلاپ يۈرگەن قېيىنلىقتا قارايتتى؛ ئىككىنچىسى دېڭىز دولقۇنىدەك كورۇنىدىغان ئويمان-دوڭ دالىلارغا قارايتتى.

ھەر كۈنى كەچقۇرۇن داشا بىلەن نىكولاي ئۇئانوۋىچ كىچىك بېكەتتە شەھەر ئەتراپىغا قاتنايدىغان پويىزدىن چۈشۈپ، سۈيى چىقىپ ياتقان ئوتلاقلىقتىن يۈرۈپ كېتىشەتتى. باش ئۇستىدە پاشىلار غىڭىلداپ ئۇچۇشاتتى. كېيىن توپىلىككە چىقىشقا توغرا كېلەتتى. شۇ يەرگە يەتكەندە ئادەتتە نىكولاي ئۇئانوۋىچ گويا كۈنپېتىشنى

تاماشا قىلماقچى بولغاندەك بولۇپ توختايتتى-دە، ھاسراپ تۇرۇپ:

—ئېخ، قانداق ياخشى مەنزىرە-ھە! —دەيتتى.

گايىدا بۇغدايلىق، گايىدا ياڭاقلىق ھەمدە قېيىنلىق بىلەن قاپ-لانغان، ئاخشامدا قارايغان ئىگىز-پەس ئېدىرلارنىڭ ئۈپۈڭىدا پەقەت ئاخشىملا بولىدىغان كوكۈش بۇلۇتلار سوزۇلۇپ، قىمىر قىلماي ياتاتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئاسمان مەشئىلىنىڭ ئۇچۇپ بېرىۋاتقان شوللىرى تاۋلىناتتى، سەل نېرىراقتىكى سۇ يۈزىدە سۈزۈك ئاسمان-نىڭ بىر قىسمى ئەكسىلىنىدۇ. پاقىلار تىنماي كۇرۇلدايتتى، ئوچۇق-لۇقتا ئوت-چوپ دوۋىلىرى ۋە يېزا ئويلىرى قارىيىپ كورۇنەتتى. بىر يەردە گۈلخان يانماقتا. ئۇ يەرگە، ئىگىز دوڭ ئارقىسىغا، ھەممە يېقى ئورالغان قورغان ئىچىگە ئاۋالقى زامانلاردا ئوزىنى دەستۇرى① دەۋالغان بىر ئادەم يوشۇرۇنغان ئىدى. ئورمان ئارقىسىدىن پويىز گۈدۈگىنىڭ ئاۋازى كېلەتتى، پويىز ئەسكەرلەرنى غەرپ تەرەپكە، كۈن خىرەلىنىپ پېتىۋاتقان تەرەپكە ئېلىپ كەتمەكتە ئىدى.

داشا بىلەن نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئورمانىنى ياقلاپ ئوز ئويلىرىگە

---

① دەستۇرى (1582 — 1591) رۇس پادىشاسى ئىۋان IV نىڭ ئوغلى، 1591 — يىل 5 — ئايىنىڭ 15 — كۈنى پاجەلىك ئولگەن. قاندىق ئولگەن-لىگى مەلۇم ئەمەس، ھوكۇمەتنىڭ دىپىشىچە، ئۇ سارايدا يەرگە پىچاق ئېتىپ ئويناۋاتقاندا، تۇتقاقلىق كېسىلى قوزغىلىپ يىقىلغان ۋە قولىدىكى پىچاق كانىيىنى كېسىۋەتكەن، شۇ مەيداندا ئولگەن ئىمىش، ئەمما خەلق ئارىسىدا ئۇ بورىس گودونوۋ تەرىپىدىن ئولتۇرۇلگەن دېگەن گەپ بار. پولشا فېودال خوجىلىرىنىڭ يۇقۇرى قاتلىمى روسىيىنى ئوز ئىلكىگە ئوتكۈزۈش ئۈچۈن، ئوزىنىڭ گۇماشتىلىرىنى ئىۋان IV نىڭ ئوغلى دەستۇرى دېگەن نام بىلەن ئىككى قېتىم ئەۋەتكەن، ئەمما بۇ يالغان دەستۇرلار ئولتۇرۇلگەن. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

يېقىن كەلگەندە، پىشايۇاننىڭ دەرىزىلىرىدىن داستىخان سېلىنغان ئۇستەلنى، يېنىپ تۇرغان دۇگلەك لامپا ششىسىنى كورەتتى. ئويغە قارايدىغان شارىك دىگەن پىستە كۆچۈك ئۇلارنىڭ ئالدىغا ئەركىلەپ ھاۋشىپ چىقاتتى، ئاندىن قۇيرۇغىنى شىپاڭلىتىپ چوپلۇككە كىرىپ غىڭشىپ قويىاتتى-دە، كوزدىن نېرى بولاتتى.

يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا پىشايۇان دەرىزىسىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئەينەكنى چېكىشكە باشلايتتى، كەچقۇرۇنلۇغى تاشقىرىغا چىقىش ئۈنىڭغا ھازىرمۇ مۇمكىن ئەمەس ئىدى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ باغنىڭ ئىشىگىنى يېپىۋېتىپ: "ئەجەپ پەيزى جاي-ھە، مەن ساڭا ئېيتسام!" دەيتتى. كېيىن ئۇلار كەچلىك تاماقتا ئولتۇرۇشاتتى. يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا: تۇشىندىن غالجىرلاشقان ئىت كېلىپ، كىشكىنلارنىڭ ئىككى چۈجىسىنى يەپ كېتىپتۇ؛ ژىلكىنلار بۇگۈن سېمىيون بېغىغا كوچۇپ كېلىشكەن ئىكەن، توساتتىن ساماۋارىنى ئوغرى ئېلىپ كېتىپتۇ؛ ئاشپەز ماتريونا ئوغلىنى بۇگۈنمۇ ئولگۈدەك ئۇرۇپتۇ، دىگەنگە ئوخشاش يېزا يېڭىلىقلىرىنى ئېيتىپ بېرەتتى.

داشا ئۇنىچىقماي تاماق يەيتتى، ئادەتتە شەھەردىن ناھايىتى ھېرىپ كېلەتتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ سومكىسىدىن بىر باغلام گېزىت چىقىرىپ، چىشىنى كولاپ، گېزىت ئوقۇشقا كىرىشىدۇ؛ كوكۇلسىز خەۋەرلەرنى كورگەندە تا كاتە: "نىكولاي، چىشىڭنى كولىما" دىمىگۈچە چىشىنىڭ كاۋىگىنى كولاۋېرەتتى. داشا سىرتقا چىقىپ، ئىگىزگە تۇتۇپ، قارايغان تۇزلەڭگە، ئۇزاقتىكى گۈلخانىلارغا، چاراقلاپ كورۇنۇشكە باشلىغان يۇلتۇزلارغا قاراپ ئولتۇراتتى. گۈلزاردىن سۇ سېپىلگەن گۈللەرنىڭ خۇش پۇرىغى كېلىپ تۇراتتى. پىشايۇاندا نىكولاي ئىۋانوۋىچ گېزىتنى شاراقلىتىپ كورۇۋېتىپ

مۇنداق دېدى:

ــ ئۇرۇش شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئۇزاقتا سوزۇلايدۇكى، ئانىتانتا دولەتلەرمۇ، بىزنىڭ ئىتتىپاقداشلىرىمىزمۇ ئىقتىسادىي جەھەتتە ھالسىزلىنىدۇ.

كاتە:

ــ قېتىنى ئىچەمسەن؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ سوغاق بولسا ئىچىمەن... دەھشەت، دەھشەت! لۇۋۇنى، لېۋىلىنىنى قولدىن بېرىپ قويدۇق. نىمە بولاركىن! خائىنلار ئارقاڭدىن پىچاق سانچىپ تۇرسا، قانداق ئۇرۇشىمىز! ئەقىلگە سىغمايدىغان ئىشلار ــ ھە!

ــ نىكولاي، چىشىڭنى كولىمسائچۇ!

ــ جىم ئولتۇرغىن! ۋارشاۋانى قولدىن بېرىپ قويساق، راسا شەرمەندە بولىمىز ــ دە! بەزەندە، بىر ئىلاجىنى قىلىپ يارىشىش پۇتۇمىنى تۈزۈپ، مىلتىق نەيزىلىرى پېتىرىبۇرگغا قارىتىلسا ياخشى بولاتتىمكىن، دەپ ئويلايدۇ كىشى.

ئۇزاقتىن پويىزنىڭ گۈدۈك ئاۋازى ئاڭلاندى، ئۇنىڭ تېخى ھازىرلا كۇننىڭ پېتىشى ئەكس ئېتىپ تۇرغان دەريا ئۈستىدىكى كوۋرۇكنى قاندىق تاراقلىتىپ ئوتۇۋاتقانلىغى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، پويىز فۇرونتتىن موسكۋاغا يارىدارلارنى ئېلىپ كېلىۋاتقان بولسا كېرەك. نىكولاي ئىۋانوۋىچ يەنە گەزىتلىرىنى شاراقلاتتى:

ــ فۇرونتقا ئەۋەتىلىدىغان ئەسكەرلەرنىڭ بىرسىدىمۇ مىلتىق يوق؛ ئۇلار ئاكوپلاردا مىلتىق ئورنىغا تاياق تۇتۇپ ئولتۇرۇشىدۇ، بەش كىشىگە بىر تالدىن مىلتىق توغرا كېلىدۇ. ئاتاكىغمۇ شۇ تاياقلارنى كوتىرىشىپ بارىدۇ، بىرسى ئوق تېگىپ ئولسە، مىلتىغىنى

ئېلىۋالسام، دەپ ئويلىشىدۇ، ئېخ، لەنتىلەر، لەنتىلەر!.

داشا دالاندىن چىقىپ، باغ ئىشىگىنىڭ پەنجىرىسىگە يولىنىپ تۇردى. پىشايۋاننىڭ چىرىغى تام تېگىدىكى ئاتقۇلاقلارنى، كوچا يولىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. ماتريونانىڭ ئوغلى پېتكا كوچىدىن بېشىنى ئېگىپ، يالاڭغداق ئاياقلىرى بىلەن چاڭ توزىتىپ، قورۇ-نۇپ-قورۇنۇپ پۇشۇلداپ ئوتۇپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاشخانىغا قايتىپ بېرىپ، دۇمبىسىنى تاياقتا تۇتۇپ بېرىشتىن كېيىن يېتىپ ئۇخلاشتىن باشقا ئىلاجىسى قالمىغان ئىدى.

داشا كوچىغا چىقىپ، ئاستا-ئاستا مېڭىپ خىمكا دەرياسىغىچە باردى.

ئۇ كەچ قاراڭغۇسىدا، يار قىرغىغىدا تۇرۇپ قۇلاق سالدى، قەيەردىدۇر بىر يەردە بۇلاق بۇلدۇقلايتتى؛ قۇرۇق ياردىن بىر داڭگال دوملاپ، "شالاق" قىلىپ سۇغا چۈشتى. ئەتراپتا قارىيىپ كورۇنگەن دەرەخلەر ئۇشتۇمتۇت شىلدىرلىشاتتى، ئاندىن يەنە جىمىلىق هوكۇم سۈرەتتى. "قاچان، قاچان ئاخىر؟" دەيتتى داشا بارماقلىرىدىن قاس چىقىرىپ پەس ئاۋازدا.

ئىيۇننىڭ بېشىدا، هېيت كۈنى داشا ئەتىگەن ئويغىنىپ ئورنىدىن تۇردى ۋە كاتە ئويغىنىپ كەتمىسۇن دەپ، ئاشخانىغا يۇز يۇغىلى كىردى. ئۇستەلدە بىرتالاي كوكىتات، ئۇنىڭ ئۈستىدە قاندىقتۇر كوكۇش خەت تۇراتتى، ئۇنى كوكىتات كەلتۇرىدىغان خىزمەتكار پوچتىدىن گېزىتكە قوشۇپ ئېلىپ كەلگەن بولسا كېرەك. ماتريونا-نىڭ ئوغلى پېتكا بوسۇغىدا بۇرنىنى تارتقىنىچە، بىر ياغاچقا توخۇنىڭ پۇتىنى باغلاپ ئولتۇراتتى. ماتريونا هويلىدا ئاكاتسىيە

دەرىخغە كىر يايماقتا ئىدى.

داشا كوزا ئىدىشقا دەريادىن ئېلىپ كېلىنگەن سۇنى قۇيۇپ، يەلكىسىدىن كويىنىگىنى چۈشۈردى-دە، بۇ قانداق خەت ئىكەنە؟ دەپ يەنە قارىدى. خەتنى ھول بارماقلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن ئېلىپ قارىسا: "جېنىم داشا، ئەنسىرەپ قالدىم، نېمىشقا شۇنچە كوپ يازغان خەتلىرىمنىڭ بىرىگىمۇ جاۋاپ يوق، شۇنچە كوپ يازغان خېتىمىدىن بىرىمۇ تەگمىدىمكىن؟" دېگەن سوزلەرنى كورۈپ قالدى.

داشانىڭ كوزلىرى قاراڭغۇلىشىپ، ئاياقلىرىنى تىترەك باستى، ئۇ ئۈستەلگە ئولتۇردى..."ياراھ تۇزۇلۇپ كەتتى، ھەر كۈنى تەنھەر-كەت قىلىمەن، ئومۇمەن ئوزەمگە قاراپ يۇرىمەن. ئۇنىڭدىن تاشقىرى، ئىنگىلىز ۋە فرانسۇز تىللىرىنى ئۇگىنىشكە باشلىدىم. داشا، ئەگەر مېنى ئۇنتۇمغان بولساڭ، سېنى قاتتىق قۇچاقلايمەن. ئى. تېلېگىن".

داشا كويىنگىنى يەلكىسگە كوتىرىپ، خەتنى يەنە بىر ئوقۇپ چىقتى.

"ئەگەر مېنى ئۇنتۇمغان بولساڭ!..."، داشا ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ، كاتەنىڭ ياتىغا يۇگۇرۇپ كىردى-دە، دەرىزىدىكى چىت پەردىنى ئېچىۋەتتى.

ـــكاتە، بۇنى ئوقۇ، ئاۋازىڭنى چىقىرىپ ئوقۇ!...

داشا قورقۇپ كەتكەن كاتەنىڭ كارۇۋىتىدا ئولتۇرۇپ، ھەدىسىنىڭ ئوقۇشىنى كۈتىمەيلا خەتنى ئوزى ئوقۇپ بەردى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى ئالقىنىنى بىر بىرىگە ئۇردى.

ـــكاتە، كاتە بۇ بىر دەھشەتقۇ!

ـــمانا ئەمدى خۇداغا شۈكۈر، تىرىك ئىكەن، دانيۇشا!

ـــمەن ئۇنى ياخشى كورىمەن!...ۋاي خۇدايىمەي، ئەمدى نىمە قىلىمەن؟ بۇ ئۇرۇش قاچان تۈگەيدۇ، ئېيتساڭچۇ!

داشا خەتنى ئېلىپ نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى. ئۇنىڭغا خەتنى ئوقۇپ بېرىپ، ئۇرۇشنىڭ قاچان تۈگىشىنى ئېنىق ئېيتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى.

ـــبۇنى هازىر هېچكىم ئېيتالمايدۇ، جېنىم قىزىم.

ـــبۇنى بىلمىسەڭ، بۇ ئەخمەقىلەرچە شەھەر ئىتتىپاقىدا نىمە قىلىپ يۈرىسەن؟ ئەتىدىن-كەچكىچە گەپ سېتىپ ئولتۇرىسىلەر. هازىر موسكۋاغا، قوشۇن باش قوماندانلىقى ئالدىغا بارىمەن... ئۇنىڭدىن تەلەپ قىلىمەن...

ـــسەن ئۇنىڭدىن نىمىنى تەلەپ قىلىسەن؟. ئاھ، داشا، داشا، كۆتۈش كېرەك، كۆتۈش...

داشا بىرنەچچە كۈنگىچە ئۇزىنى قويغىلى جاي تاپالمايي يۈردى، كېيىن خۇددى سوۋۇپ پۈتكەنىدەك تىنچىدى، كەچقۇرۇنلىرى ئويىگە ئەتىگەن كىرىپ كېتىدىغان بولۇپ قالدى، ئۇزاق ئولتۇرۇپ ئۇستىگە-ئۈستىگە خەت يېزىپ، پوسۇلكىلارنى ئەۋەتىشكە باشلىدى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇنىڭغا تېلېگىن توغرىسىدا سوز باشلىسا داشا ئادەتتە ئۇنچىقمايتتى؛ ئۇ كەچلىك سەيلىلىرىنى تاشلىدى، كوپرەك كاتەنىك يېنىدا كېيىم تىكىپ ياكى كىتاپ ئوقۇپ ئولتۇراتتى، ئۇ ئۇزىنىڭ هەممە هىس-تۇيغۇسىنى مۇمكىن بولغىنىچە ئىچىگە چوڭقۇرراق يۇتۇشقا، ئۇزىنى ئادەتتىكىچە، كۈندىكىدەك ئېلىپ يۈرۈشكە مەجبۇر قىلاتتى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا يازىچە خېلى تۇزۇلۇپ قالغان ئىدى، ئەمدى ئۇمۇ داشاغا ئوخشاش سوۋۇپ باراتتى. ئاچا-سىڭىل ئىككى-

سى، ھەر بىر كىشىنىڭ ئۇستىگە چۈشكەن ئېغىرلىقتا ئوخشاشلا، ئوزلىرىنىڭمۇ ئۇستىگە خوددى تۇغمەن تېشىدەك ئېغىرلىق چۈشكىنىدىن ھەسىرەتلىنىپ ئولتۇرۇشاتتى. ئۇيقۇدىن تۇرۇش، يۇرۇش، ئوي ئويلاش، ئادەملەر بىلەن كورۇشۇش ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى مۇشەققەت؛ قاچان كەچ كىرەركىن، قاچان ئورۇنغا كىرىپ ئۇخلارمەنكىن دەيدۇ كىشى؛ پۈتۈن راھەت ئۇيقۇدا دەپ ئويلايدۇ كىشى ئەنە، تۇنۇگۈن ژىلكىنلار يېڭى مۇرابا قاينىتىپ، مېھمان چاقىرىشىپتۇ؛ چاي ژاقتىدا گەپنى كېلىپ قاپتۇ، گەپنىتىنى ئوقۇپ تۇرۇشسا، ئۇنىڭدىن ژىلكىنىنىڭ ئۇكىسى شان ــ شوھرەت مەيدانىدا ھالاك بولدى دېگەن سوز چىقىپ قاپتۇ، ئوي ئىگىلىرى ئويگە كىرىپ كېتىشىپتۇ، مېھمانلار پىشايۋاندا بىرئاز ئولتۇرۇپ، كەچ قاراڭغۇسىدا ئاستا ــ ئاستا تارقىلىشىپ كەتتى. ھەر يەردىمۇ ئەھۋال شۇ. مال باھالىرى ئورلەپ كەتكەن. ئەمدى نىمە بولىدۇ، مەلۇم ئەمەس. ژارشاۋانىمۇ قولدىن ببرىپ قويۇشۇپتۇ. بىر بىست ــ لىتوۋسكىنىمۇ پارتلىتىپ قولدىن بەردى. ھەممە ياقىنى جاسۇس بېسىپ كەتكەن.

خىمكا دەريانسىنىڭ يارلىغىدا قاراقچىلار پەيدا بوپتۇ. بىر ھەپتىنگچە ھېچكىم ئورمانغا بارمىدى ــ ھەممە قورقاتتى. كېيىن ئەسكەرلەر كېلىپ ياردىن قاراقچىلارنى ھەيدەپ چىقىشتى، ئىككىسىنى تۇتۇپتۇ، بىرى قېچىپ كېتىپتۇ، ئادەملەرنىڭ ئېيتىشىغا قارىغاندا، زۇبىنگوروود رايونىدىكى قورغانلارنى بۇلاش ئۈچۈن شۇ ياقتا قېچىپ كېتىپتۇ.

بىر كۈنى ئەتىگەنلىگى بىر ھارۋىكەش سموكوۋنسكوۋلار ئائىلىسىنىڭ ئالدىدىكى مەيدانغا ھارۋا چاپتۇرۇپ كېلىپ قالدى. ئايالالار، ئاشپەز خوتۇنلار ۋە بالىلارنىڭ ھەر تەرەپتىن يۈگۈرۈشۈپ

كېلىپ، ئۇنى ئورىۋالغانلىغى كورۇنۇپ تۇراتتى. بىر نەرسە بولغان ئوخشايدۇ، داچا ئىگىلىرىنىڭ بەزىلىرى ئىشىكتىن كوچىغا چىقىشتى. ماتريونامۇ باغ ئىچىدىن قوللىرىنى سۈرتۈپ چىقىپ كەلدى. قىزىرىپ كەتكەن، هودۇققان هارۋىكەش هارۋىدا ئورە تۇرۇپ سوزلەيتتى:

ــ...ئۇلار ئۇنى ئىشخاندىن كوتىرىپ چىقىشتى ــ دە، ئاسمانغا قارىتىپ سلىكىپ تۇرۇپ، يەرگە بىر ئۇرۇشتى، كېيىن موسكۇا دەرياسىغا تاشلاشتى، زاۋۇتتا يەنە بەش نەپەس يوشۇرۇنۇپ يۇرۇپتۇ...ئۇلارنىڭ ئۆچىنى ئىزدەپ تېپىشتى، ئەمما ساقچىلار ئاجرىتىۋالدى، بولمىسا ئۇلارمۇ سۇغا تاشلىۋېتىلگەن بولاتتى...لۇبەنكا مەيدانىدا بولسا شايى، دۇخاۋىلار ئېلىپ كېتىلمەكتە...پۇتۇن شەھەر بۇلانماقتا...ئادەمنى ئېيتماسلەر ــ توپ ــ توپ بولۇشقان...

هارۋىكەش ئىككى تەرتە ئوتتۇرىسىدا هېرىپ، تەرلەپ تۇرغان ئايغىرغا بىر قامچا ئۇردى ــ دە، هارۋىسىنى هەيدەپ كەتتى، نېرىغا بېرىپ، قاۋاقخانا تەرەپكە بۇرۇلدى.

داشا بىلەن نىكولاي ئىۋانوۋىچ موسكۇادا ئىدى. ئۇ تەرەپتىن قۇياش قىزىتىۋەتكەن ئاسمانغا قويۇق ئىس كوتىرىلىپ، بۇلۇتتەك قارىلىغى كورۇنۇپ تۇراتتى. يانغىن يېزا مەيدانىدىن ياخشى كورۈنەتتى. ئۇ يەردە توپلىنىپ تۇرغان ئاددى پۇقرالار قېشىغا داچا ئىگىلىرى يېقىنلاشسا جىم بولۇشاتتى؛ ئۇلار بايلارغا كۆلۈمسىرەپ، يە بولمسا، قېنى، كورەرمىز، دېگەندەك كوز بىلەن قارايتتى. يالاڭاشتاق، گەۋدىلىك، كوينىگى يىرتىلىپ كەتكەن بىر كىشى كىچىك چېركاۋ يېنىغا كېلىپ:

ــ موسكۇادا نېمىسلارنى ئولتۇرۇشمەكتە! ــ دەپ ۋاقىرىدى.

ئۇنىڭ ۋاقىرىشى بېسىلىشىغلا، ئېغىر ئايال بىر خوتۇن دات ــ

پەريات كوتەردى. خەلق چېركاۋ يېنىغا يىغىلىشقا باشلىدى، يېكا-تېرىنا دىمترىيېۋنامۇ بۇ سەپتە بار ئىدى. خالايىق هاياجانلىناتتى، هەممە ياق ژاراڭ-چۇرۇڭ ئىدى.

ــ نېمىسلار ژارشاۋا ژوگزالىغا ئوت قويۇۋېتىپتۇ، ئوت يالقۇنلاپ كويۇۋېتىپتۇ.

ــ ئىككى مىڭچە نېمىس ئولتۇرۇلۇپتۇ.

ــ ئىككى مىڭ ئەمەس، ئالتە مىڭ، هەممىسى دەريانىڭ تاشلانغان.

ــ ئۇلار ئىشنى ئاۋال نېمىسلاردىن باشلىغان، ئاندىن كېيىن داۋاملىق تۇردە تازىلاش ئېلىپ بارغان. ئادەملەرنىڭ ئېيتىشىچە، كۆزنېتسكى كوۋرۇگدە① هېچ نەرسە قالمىغان ئىمىش.

ــ ئەجەپ ئوبدان بوپتۇ! ئۇنىڭدىنمۇ بەتتەر بولسۇن! بۇ ئەبلەخ-لەرنىڭ هەممىسى بىزنىڭ قېنىمىزنى شوراپ سەمرىگەن!

ــ خەلقنى توسۇالغىلى بولامدۇ، زادىلا بولمايدۇ-دە!

ــ پېتروۋسكى باغچىسىدىكى ئويلەرنىڭ بىرىدىن رادىيو تېلېگ-راف تېپىلغان، تېلېگراف يېنىدا ئۇزۇنگە يالغان ساقال تارتىۋالغان ئىككى جاسۇسمۇ بار ئىمىش، بۇ راست گەپ، يالغان بولسا خۇدا ئۇرسۇن، هازىر شۇ ياقتىن سىگلىم كەلدى. ئۇلار بۇ ئىككىلەننى شۇ جايدىلا ئۇرۇپ ئولتۇرۇشۇپتۇ.

ــ بىز هەممە داچىنى تەكشۈرۈپ چىقساق بولاتتى!

بوش قاپلارنى كوتىرىۋالغان بىرنەچچە قىز توپلىكتىن توۋەنگە، موسكۋا يولى ئوتىدىغان توغان تەرەپكە يۈگۈرۈپ كەتتى. ئۇلارنىڭ

---

① موسكۋانىڭ بىر كوچىسى، بۇ يەردە كاتتا دۇكانلار ناھايىتى كوپ، بۇلارنىڭ تولىسىنى چەتئەللىكلەر ئاچقان. ــ ئىنگلىزچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

كەيندىن ئادەملەر ۋاقىراشقان ئىدى، قىزلار قاپىلىرىنى سىلكىپ كۆلۈشتى، يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا سەل نېرىدا ئۇزۇن ھاسىغا تايىنىپ تۇرغان، ئەدەپلىك بىر بوۋايدىن سورىدى:

ــ ئۇ قىزلار قاياقتا يۇگۇرۇپ كېتىشتى؟

ــ تالاڭچىلىق قىلغىلى، خانىم.

داشا بىلەن نىكولاي ئىۋانوۋىچ كەچ سائەت بەشىلەردە ئات ھارۋىسىغا كىرا قىلىپ ئولتۇرۇپ شەھەردىن قايتىپ كېلىشتى. ئۇلار- نىڭ ھەر ئىككىلىسى ھاياجان بىلەن بىر بىرىنىڭ سۆزلىرىنى تارتىۋېلىپ، پۈتۈن موسكۋادا ئادەملەر توپ-توپ بولۇپ، نېمىسلار تۇرغان ئويلەرنى، نېمىسلارغا قاراشلىق دۇكانلارنى بۇلاڭ-تالاڭ قىلىشقا باشلىغانلىقلىرىنى سۆزلەپ بېرىشتى. بىرقانچە ئويگە ئوت قويۇلغان. ماندېلىنىڭ تەييار كىيىملەر دۇكىنى تالانغان. كۇزنېتسكى كوچىسىدىكى بېككېر رايال ئامبىرى خاراپ قىلىنغان، رايالالار بىنا- نىڭ ئىككىنچى قەۋەت دەرىزىسىدىن كوچىغا تاشلىنىپ ئوت قويۇۋې- تىلگەن. لۇبەنكا مەيدانى دورا-دەرمانلىغا، سۇنغان بوتۇلكىلارغا تولۇپ كەتكەن، ئادەم ئولتۇرۇشمۇ بولغان، چۈشتىن كېيىن چارلاش ئەترەت- لىرى ئەۋەتىلىپ، خەلق تارقىتىلغان. ھازىر ھەممە ياق تىنچلانغان.

ــ ئەلۋەتتە، بۇ ــ ۋەھشىلىك، ــ دەيتتى نىكولاي ئىۋانوۋىچ ھاياجانلىنىپ ۋە كوزلىرىنى چىملىدىتىپ، ــ ئەمما خەلقنىڭ غەيرىتى، كۈچى ماڭا ياقىدۇ. بۇگۈن نېمىس دۇكانلىرىنى ئۇرۇپ سۇندۇرسا، كورەرسىز، ئەتىگە كوچا قورغىنى قۇرۇشقا كىرىشىدۇ. بۇنداق ئۇر- يىقىتقا ھوكۇمەت ئەتەي يول قويغان. ماقۇل دەۋەرگىن! خەلقنىڭ غەزىۋىنى چىقىرىۋېلىشى يۇزىسىدىن ئەتەي شۇنداق قىلىنغان. ئەمما، خەلق بۇنداق نەرسىلەردىن كېيىن جىددىيرەك نەرسىلەرنى

ئۇگىنۇۋالىدۇ...

شۇ كۈنى كېچىسى ژىلكىنلارنىڭ گەمىسى پاك-پاكىز ئوغرىلانغان، سۈپچىنكوۋلارنىڭمۇ چېدىرغا ئېسىپ قويۇلغان كىرلىرى ئوغرىلانغان. قاۋاقخانىدا چىراق تاڭ ئاتقىچە كويۇپ چىقتى. يەنە بىر ھەپتىگىچە يېزا ئاھالىسى سەيلە قىلىپ يۈرگۈچى داچا ئىگىلىرىگە كوز ئالايتىپ، بىر بىرى بىلەن پىچىرلىشىپ يۈرۈشتى.

ئاۋغۇستنىڭ بېشىدا سموكوۋنىكوۋلار شەھەرگە كوچۇپ كېتىشتى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا يەنە دوختۇرخانىغا ئىشقا كىردى. شۇ يىلى كۈزدە موسكۋا پولشادىن قېچىپ كەلگەنلەر بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى، كۈزنېتسكى كوۋرۇگى، پېتروۋكا ۋە تۆبرسكا كوچىلىرىدىن مېڭىشقا زادى بولمايتتى. دۇكانلار، قەھۋىخانىلار، تىياتىرخانىلار ئادەمگە لىق تولغان، ھەر ياقتىن يېڭى پەيدا بولغان: "كەچۈرەرسىز" دىگەن سوز ئاڭلىناتتى.

بۇ يۇرۇش-تۇرۇشلارنى، سولەتلەرنى، ئادەمگە لىق تولغان تىياتىرخانا ۋە مېھمانخانىلارنى، ئېلېكتىر چىراقلىرى يورۇتۇلغان ژاراڭ-چۇرۇڭلۇق كوچىلارنى خەۋپ-خەتەردىن ساقلاپ تۇرغان نەرسە قانغا مىلەنگەن ئون ئىككى مىليون كىشىلىك ئارمىيە ئىدى.

ئۇرۇش ۋەزىيىتى كىشىنىڭ كوڭلىنى بەكمۇ غەش قىلاتتى. ھەر يەردە—ئالدىنقى سەپتىمۇ، ئارقا سەپتىمۇ راسپۇتىننىڭ① يامان تەسىرى، خائىنلىقلار، ئەگەر پەيغەمبەر نىكولاي كارامەت كورسەتمىسە،

① راسپۇتىن (1872—1916) ئەسلىدە سىبىرىيىدە دىخان ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان ئات ئوغرىسى ئىدى، كېيىن نىكولاي II نىڭ ۋەزىرى بولۇۋالغان، 1916-يىل 12-ئايدا قەستلەپ ئولتۇرۇلگەن.— خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

بۇنىڭدىن كېيىن يەنە ئۇرۇشۇۋېرىشكە بولمايدىغانلىغى ھەققىدىكى گەپلەر ئېغىزدىن چۈشمەيتتى.

ھەممىنىڭ ئۈمىدى ئۆزۈلۈپ، پۈتۈن ئىش بۇزۇلاي دەپ قالغاندا، كۈتۈلمىگەندە جياڭجۇن رۇزسىكى ئوچۇق دالدا گېرمان ئارمىيىسىنىڭ ھۇجۇمىنى توختاتتى.

24

كۆز ئاخشاملىرىنىڭ بىرىدە، دېڭىز بويىدا شەرقىي شىمال تەرەپتىن كەلگەن شامال يالىڭاچ تېرەكلەرنى ئېگەتتى، توپىلىكتىكى ياغاچ مۇنارلىق كونا ئوينىڭ راملىرىنى تىترىتەتتى. ئوگزىنى شۇنچىلىك تاراقلىتاتتىكى، خۇددى قاڭالتىرلىق ئوگزىدە يوغان بىر ئادەم يۈرگەندەك ۋە ئۇ تۇرخۇنلارغا، ئىشكىلەرگە، ھەممە ئوچۇق توشۇكلەرگە پۈلەپ يۈرگەندەك تۇيۇلاتتى.

ئوي دەرىزىسىدىن قارىغاندا، قارىيىپ كەتكەن گۈلزاردا يوپۇرماقسىز گۈللەرنىڭ پىرىلداپ ئۈچۈپ يۈرۈشى، ئۇدۇر-بۇدۇرلەشكەن قوغۇشۇنىدەك دېڭىز ئۈستىدە پارچە بۇلۇتلارنىڭ ئۆزۈپ يۈرۈشى كورۇنەتتى. ئوي ئىچى سوغاق ۋە كوڭۈلسىز ئىدى.

ئاركادى ژادوۋ بىنانىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى بىردىن-بىر كىشى بار بولمىدە يىرتىلىپ كەتكەن دىۋانىدا ئولتۇراتتى. قاچاندۇر بىر ۋاقىتلاردىكى ھەشەمەتلىك قىلىپ تىكىلگەن ھەربى كىيىمىنىڭ ئەمدى بوشاپ قالغان بىر يېڭى پوتىسىنىڭ تېگىگە قىستۇرۇپ قويۇلغان.

ئۇنىڭ كوزلىرى ئىششىپ كەتكەن، ساقلى تازا قىرىلغان، چېچىنىڭ ياممىسى ئايرىلىپ نارالىغان، قوۋۇزلىرىنىڭ تومۇرلىرى ئويناپ تۇراتتى.

ژادوۋ تاماكا ئىسىدىن كوزلىرىنى قىسىپ، ئاتىسىدىن قالغان ئوينىڭ ئامبىردا ساقلانغان قىزىل ۋىنونى ئىچىپ ئولتۇراتتى. دېۋانىنىڭ نېرىقى بېشىدا يېلىزاۋېتا تاماكا چېكىپ، ۋىنو ئىچىپ ئولتۇراتتى، ئۇ ئاستا-ئاستا كۆلمەكتە ئىدى. ژادوۋ ئۇنى كۇن بويى جىم ئولتۇرۇشقا، ئوزى خالىغان ۋىنودىن ئالتە بوتۇلكىنى ئىچىپ بولۇپ، سوزگە كىرىشكەندە گېپىنى ئاڭلاشقا ئۇگەتكەن ئىدى. ئۇزۇشتا، ئۇ "شاتو كابېرنى"دا، بىرنەچچە مو يەردىكى ئۇزۇملۇك بىلەن قالغان يېرىم ۋەيران بولۇپ كەتكەن قورغاندا—ئاتىسى ئولگەندىن كېيىن مىراسقا پەقەت شۇلا قالغان ئىدى—ئاچ ئولتۇرۇپ، خېلى ئاچچىق-ئاچچىق پىكىرلەرنى توپلىغان ئىدى.

بۇنىڭدىن ئالتە ئاي بۇرۇن، ئارقا سەپتىكى دوختۇرخانىلارنىڭ بىرىدە، ژادوۋ ئوزىنىڭ كېسىپ تاشلانغان قولى سقىراپ ئاغرىپ تۇرغان چاغدا، يېلىزاۋېتا كىيېۋناغا زەردە ۋە ئاچچىق بىلەن:

—كېچىچە مۇھەببەتلىك كوزلىرىڭنى پارقىرىتىپ ئولتۇرغاندىن كورە، ئەتىلا پوپ چاقىرىپ، ئىشنى بىر ياقلىق قىلىپ قويغىن-دە!— دىگەن ئىدى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئاپىاق تاتىرىپ كەتكەن ۋە بېشىنى ئېگىپ ماقۇل بولغان ئىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار دوختۇرخانىدا توي قىلدى. ژادوۋ دېكابىردا موسكۋاغا كەلدى، بۇ يەردە ئۇ ئىكىكىنچى مەرتىۋە ئاپىراتسىيە قىلىندى. باش باھاردا ئۇ يېلىزاۋېتا كىيېۋنانى ئېلىپ ئاناپاغا، "شاتو كابېرنى"غا كوچۇپ كەتتى. ژادوۋنىڭ ئىگە-

لىكنى تەۋرىتىپ تۇرۇشقا زادى پۇلى يوق ئىدى، كونا ئەسۋاپ ۋە ئوي جابدۇقلىرىنى سېتىپ نان پۇلى قىلدى. ئەمما ئوزلىرى تەييارلىغان بۇ كابېرنى ھارىغى ئۇرۇش دەۋرىدە گەمىدە ساقلىنىپ قالغان ئىدى.

بۇ يەردە، مۇنارىسىغا قۇشلار قونۇۋالغان يېرىم ۋەيرانە ئويدە، ئىشسىزلىق، بىكارچىلىق باشلاندى، بۇ تۇرمۇشنىڭ ئاخىرى كورۇنەتتى. ئېيتىلمىدىغان سوزلەرنىڭ ھەممىسى ئالىلقاچان ئېيتىلىپ بولغان. كەلگۈسىنىڭ قانداق بولۇشى مەلۇم ئەمەس. گويا ژادوۋلارنىڭ كەينىدىن ئىشىك ئەبىدى بېكىتىلگەندەك ئىدى.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇزاققا سوزۇلغان ئازاپ-ئوقۇبەتلىك كۇنلەرنىڭ بوشلۇغىنى ئوزىنىڭ دوستلۇغى بىلەن تولدۇرۇشقا ئۇرۇنۇپ كوردى، ئەمما بۇنىڭدىن ھېچبىر نەتىجە چىقمىدى: ئېرىگە يېقىپ قېلىشقا تىرىشاتقىنىمۇ، كېسىلىشتۇرەلمەي، كۇلكىگە قالاتتى ۋە چاندۇرۇپ قويىاتتى. ژادوۋ ئۇنى مەسخىرە قىلاتتى، يېلىزاۋېتا كىيېۋنا بولسا كەڭ پىكىرلىك ئادەم بولساممۇ، ئەمما ئايال كىشى بولغانلىغىم ئۇچۇن ئاجىزمەن دەپ ئويلايتتى. شۇنداق بولسىمۇ، بۇنداق نامراتلىق تۇرمۇشنى، ھاقارەتلىنىش، زېرىكتۇرگۇچى تۇرمۇشنى، ئېرىگە باش ئېگىش ۋە كەمدىن-كەم بولۇپ تۇرىدىغان خوشاللىق چاغلىرىنى باشقا ھېچقانداق تۇرمۇشقا تەڭ قىلمايتتى.

كېيىنكى ۋاقىتلاردا، دېڭىز بويلىرىغا سوغاق كۇز كەلگەندىن كېيىن، ژادوۋنىڭ مىجەزى چۇسلىشىپ، ئازراق نەرسىگىمۇ ئاچچىغى كېلىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى: قىمىر قىلغاندىمۇ لەۋلىرى تىترەپ، ئەڭ ئەسكى سوزلەر بىلەن ھاقارەت قىلاتتى. يېلىزاۋېتا كىيېۋنانىڭ بەزىدە يۇرىگى جىغىدا قىلىپ كېتەتتى، ئۇنىڭ ھاقارەتلىرىدىن

بەدىنى جىمىرلىشىپ، تۆكىلىرى ھورپىيىپ كېتەتتى. ئۇ شۇلارغا قارىماي، ژادوۋنىڭ ئورۇقلاپ كەتكەن، ئەمما چىرايلىق يۈزىگە سائەتلەپ تىكىلىپ، ئۇنىڭ بىلجىرىغان سوزلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى.

ژادوۋ ئۇنى يوغان-يوغان ئومۇچۇكلەر ئومىلەپ يۇرگەن خشىلىق گەپنى ۋىنوغا ئەۋەتەتتى. يېلىزاۋبتا كىيىۋنا ساپال كورا قىپ-قىزىل كابىرنى بىلەن تولغىچە ئۇنىڭ ئالدىدا تىز چوكۈپ، ئۇزاق خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. "بىر كۈنى ئارکادى مېنى شۇ گەمىدە ئولتۇرۇپ، تۇنىڭ تېگىگە كومىدۇ؛ قىش كېچىلىرى كەينى-كەينىدىن ئوتۇپ كېتەر، ژادوۋ شام كوتىرىپ چۈشەر؛ تۇڭ ئالدىدا ئولتۇرار، ۋىنونىڭ ئېقىپ چۈشۈشىگە تىكىلىپ، 'لىزا...' دەپ چاقىرار، ئۇنىڭغا جاۋاپ چىقماس، پەقەت ئومۇچۇكلەرلا ھەر ياقىغا قېچىپ كېتەر. ئۇ شۇ ۋاقىتتا يالغۇزلۇقتىن ئومىدە بىرىنچى مەرتىۋە يىغلۇۋېتەر." يېلىزاۋبتا كىيىۋنا شۇنداق خىيالار بىلەن، پۈتۈن ئەلەمدىن چىقاتتى؛ ئاقۇۋەتتە ئۇ ئەمەس، مەن غالىپ بولۇپ چىقمەن دەپ ئويلايتتى.

شامال بارغانسېرى كۈچىيەتتى، ئۇنىڭ كۈچىدىن دەرىزە ئەينەكلىرى تىترەپ جالاقلايتتى. مۇنارىدا شامال دەھشەت بىلەن تاڭ ئاتقىچە ھۇۋۇلداپ چىقاتتى، دېڭىز ئۈستىدە ھىچقانداق يۇلتۇز كورۇنمەيتتى.

يېلىزاۋبتا كىيىۋنا گەمىگە ئۇچ مەرتىۋە چۈشۈپ، كورىنى تولدۇرۇپ چىقتى، ژادوۋ ھامان ئۇنچىقماي ۋە قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى. بۇ كېچە ئۇنىڭ قانداقتۇر مۇھىم گەپ قىلىشى مۇمكىندەك تۇراتتى.

ــ ھىچ بولمىغاندا ياگىيۇمۇ تېپىلمامدۇ؟ــ توساتتىن سورىدى

ژادوۋ قاتتىق ئاۋاز بىلەن، ــ تۇنۇگۈندىن بېرى ئاغزىمغا ھېچ نەرسە كىرمىگەننى بىلسەڭ كېرەك!

يېلىزاۋېتا كىيىۋاتقان ئولتۇرغان جايىدا قېتىپ قالدى. ياڭيۇ، ياڭيۇ... ئەتىگەندىن بېرى ئۇنىڭ ئويى، ئارکادىنىڭ مۇناسىۋەتلىرى بىلەن ئاۋارە بولۇپ، تاماقنىمۇ ئۇنتۇپتۇ. ئۇ دۇئاندىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى.

ــ ئولتۇر، پاسكىنا، ــ دېدى سوغاق بىر ئاھاڭ بىلەن ژادوۋ، ــ ياڭيۇ يوقلۇغىنى ئۇزەمگۇ بىلمەن. ساڭا شۇنى ئېيتىشىم كېرەك، ھېچنىمگە ئەرزىمەيدىغان تۇرلۇك خىياللارغا بېرىلىشتىن باشقا، ھېچ نەرسىگە پەيمىڭ يوق.

ــ خوشنىلارغا چىقىپ، ۋىنوغا بولكا بىلەن ياڭيۇ تېگىشىپ كېلەي...

ــ بۇنى مەن سوزۇمنى تامام قىلغىنىمدىن كېيىن قىلىمەن، ئولتۇر، مەن بۇگۈن ھەرقانداق جىنايەتكە يول قويۇلۇشى مۇمكىن دېگەن مەسىلىنى ھەل قىلدىم. (بۇ سوزلەرنى ئاڭلىغاندا يېلىزاۋېتا كىيىۋاتا ياغلىغى بىلەن كوكرىگىنى ياپتى ــ دە، دۇئانىڭ چېتىگە بېرىپ ئولتۇردى.) بۇ مەسىلە مېنى ياش چېغىمدىلا قىزىقتۇراتتى. مېنىڭ بىلەن ئۇچراشقان ئايالار مېنى جىنايەتچى دەيتتى ۋە ماڭا ئالايىتەن بىر ھەۋەس بىلەن بېرىلەتتى، ئەمما جىنايەتچىلىك مەسىلىسىنى مەن پەقەت يېقىندىلا ھەل قىلدىم.

ئۇ قولىغا رۇمكا ئېلىپ، تەشنا ئادەمدەك ۋىنونى سۈمۈرۈپ ئىچتى ــ دە، تاماكا چەكتى.

ــ مەن ئۇزەمنى دۇشمەندىن ئۇچ يۈز قەدەمچە بېرىدىكى ئاكوپتا دەپ پەرەز قىلاي. مەن نىمشقا ئاكوپتىن ئېپشىپ دۇشمەننىڭ خەندىگىگە بارمايمەن، ئولتۇرۇشكە كېرەك بولغان ئادەمنى ئولتۇ-

رۇپ، پۇللىرىنى، يوتقان-ياستۇقلىرىنى، قەھۋە ۋە تاماكىسىنى تارتۇالمايمەن؟ ئەگەر ئوققا تۇتۇلماسلىغىمنى ئېنىق بىلسەم ئىدىم، ياكى ئوققا تۇتۇلسامۇ، ئەمما ماڭا ئوق تەگمەسلىگىنى چوقۇم بىلسەم ئىدىم — ئەلۋەتتە بېرىپ دۇشمەننى ئولتۇرگەن ۋە بار-يوقىنى تارتۇۋېلىپ كەلگەن بولاتتىم. شۇنداق قىلغىنىمدا مېنى قەھرىمان دەپ كوتىرىشەتتى، گېزىتلەردە سۈرەتلىرىمنى بېسىپ چىقىرىشقان بولاتتى. بۇنىڭ ئۈچۈقلۇغى، مەنتىقى ئىكەنلىگى كورۇنۇپ تۇرۇپتۇ. خوش، مەن ھازىر ئاكوپتا ئەمەس، بەلكى ئاناپادىن ئالتە چاقىرىملىق نېرىسىدا، شاتو كابېرنىدا ئولتۇرۇپتىمەن، نىمشقا ئەمدى كېچىسى شەھەرگە بېرىپ، مۇراۋىيچكىنىڭ ئالتۇن دۇكىنىنى ئېچىپ، قىمەتلىك تاش ۋە ئالتۇنلىرىنى ئالماي تۇرىمەن؟ نىمشقا ئوزى كېلىپ قالسا، مانا بۇ يېرىگە خەنجەر سالمايمەن؟ — ژادوۋ بارمىغى بىلەن كېكىرتىگىنى كورسەتتى، — نىمشقا شۇ ۋاقىتقىچە شۇ ئىشنى قىلمىدىم؟ بۇنىمۇ قورقىنىمدىن قىلماي كەلدىم. قامىلىشتىن، سوتلىنىشتىن، ئېسىلىشتىن قورقتۇم. گېپىم مەنتىقە توغرا كېلەمدۇ؟ دۇشمەننى ئولتۇرۇش، ئۇنىڭ مېلىنى تالاش مەسىلىسى دولەت ھاكىمىيىتى تەرىپىدىن يەنى ھاكىمىيەت بېشىدىكىلەر تۇزگەن ئەخلاق تەرىپىدىن ھەق تەلەپ قانۇنى ۋە جىنايى ئىشلار قانۇنلىرىنى چىقىرىش يولى بىلەن ئىجابى ھەل قىلىنغان. دېمەك، بۇ مەسىلىنىڭ نەتىجىسى كىمنى دۇشمەن دەپ بىلىشىمىزە قالغان.

— ئۇ يەردە دېيىلگەن دۇشمەن دولەت دۇشمنى، سىز دەۋاتقان دۇشمەن بولسا، ئۇزىڭىزنىڭ شەخسى دۇشمنى، — دېدى يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئاۋازىنى ئاڭلىنار-ئاڭلانماس چىقىرىپ.

— تەبرىكلەيمەن، سىز تېخى ماڭا سوتسىيالىزىم توغرىسىدا گەپ

ساتارسز! بولمغان سوز-ده! ئەخلاق دىگەن نەرسە كوللىكتىپ هوقۇقى ئاساسىغا ئەمەس، ھەر بىر شەخس هوقۇقى ئاساسىغا قۇرۇلغان، مەن ھەممە مەملىكەتتە سەپەرۋەرلىك ناھايىتى شانلىق نەتىجىلەرگە ئېرىشتى، رىم پاپاسىنىڭ ئېتىراز بىلدۈرۈشىگە قارىماي، ئۇرۇشنىڭ ئۇچ يىلدەك ۋاقتىتتىن بېرى ئومۇمى يۈزلۈك داۋام قىلىشىغا بىزنىڭ يوگەكتىن چىقىپ چوڭ بولغىنىمىز سەۋەپچى بولدى دەپ ھىساپلايمەن. بىز ئادەم ئولتۇرۇشنى، بۇلاڭ-تالاڭ بولۇشنى خالايمىز، توغرىدىن-توغرا خالىمىساقمۇ، ئۇنىڭغا قارشىلىق بىلدۈرمەيمىز. ئادەم ئولتۇرۇشنى، مال-مۈلۈكنى تالاشنى دولەت ئۈيۇشتۇرغان. پەقەت ئەخمەقلەر بىلەن نان قېپى كىشىلەرلا ئادەم ئولتۇرۇشۇ ۋە ئوغرىلىقنى قاتىللىق ھەم ئوغرىلىق دەپ ئاتاۋېرىدۇ. مەن ھازىردىن باشلاپ بۇنى ھەر بىر شەخسنىڭ ئوز ھوقۇقىنى تولۇق ئەمەلگە ئاشۇرۇشى دەپ بىلىمەن. يولۋاسمۇ خالىغىنىنى ئالىدۇ. مەن يولۋاستىن دانا. كىم مېنىڭ ھوقۇقۇمنى چەكلىيەلەيدۇ؟ قانۇنلارمۇ؟ ئۇنى بۇرۇنلا قۇرۇت يەپ كەتكەن.

ژادوۋ ئاياقلىرىنى يىغىپ، ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى-ده، دەرىزىنىڭ مەينەتلىشپ كەتكەن ئەينەكلىرىدىن ئاخشام قۇياشى خىرە يورۇتۇپ تۇرغان ئوي ئىچىدە ئۇ ياقتىن-بۇ ياقىقا يۈرۈشكە باشلىدى.

ــ نەچچە مىليونلىغان ئادەم ئۇرۇش ئىشلىرىغا قاتناشتى، ئەللىك مىليونچە ئادەم فۇرونتلاردا ئۇرۇشماقتا. ئۇلار ئۇيۇشقان، قوراللانغان. ئۇلار ھازىرچە بىر بىرىگە قارشى بولغان ئىكىكى گۇرۇھقا ۋەكىللىك قىلىدۇ. ئۇلارنىڭ بىر كۇن بولمىسا بىر كۇنى ئۇرۇشنى توختىتىپ، بىرلىشپ كېتىشىنى ھېچ نەرسە توسالمايدۇ. بۇنداق كۇن

يېتىپ كېلىدۇ، قانداقتۇر بىر كىشى پەيدا بولۇپ، ئۇ ئەللىك مىليون كىشىلىك كوللېكتىپقا: "ئەخمەقلەر، مىلتىقنى باشقا تەرەپكە ئېتىڭلار!" دېگۈدەك بولسا، خۇددى مەن ئېيتقاندەك بولىدۇ. ئۇرۇش چوقۇم ئىسيان، ئىنقىلاپ بىلەن، جاھان يالقۇنى بىلەن تاماملىنىدۇ. مىلتىق نەيزىلىرى مەملىكەتنىڭ ئىچىدىكى ھوكۇمرانلارغا قارىتىلىدۇ. ھاياتنى كوللېكتىپ باشقۇرىدىغان بولىدۇ. بىرەر گادايىنى تەختكە ئولتۇرغۇزۇپ قويۇشىدۇ-دە، ھەممە شۇنىڭغا سەجدە قىلىدىغان بولىدۇ. مەيلى، نېمە بولسا، شۇ بولسۇن. بۇنداق بولسا، يەنە ياخشى، قولۇم يەنە ئۇزۇنراق بولىدۇ. ئۇ يەردە ئامما قانۇنى بولسا، بۇ يەردە شەخس قانۇنى بولىدۇ، بۇنداق شەخس ئاشكارا، چەكلىمىگە ئۇچرىمىغان بولىدۇ. سىز سوتسىيالىزمنى ھىمايە قىلىسىڭىز، بىز پۈقرا قانۇنىنى ھىمايە قىلىمىز، ھوكۇمەتسىزلىكنىڭ مۇقەددەس، تەشكىللىك ئىنتىزامنى ھىمايە قىلىمىز.

يېلىزاۋېتا كىيېۋنانىڭ يۇرىگى پوكۇلداپ ئۇرۇپ تۇراتتى. ژادوۋ ئېيتقان نەرسىلەر تېلېگىننىڭ ئويىدە بولغان چاغدا خىيال قىلغان "ھاياجانلاندۇرغۇچى چوڭقۇر" ھېسلارنىڭ خۇددى ئوزى ئىدى. ئەمما بۇ نەرسىلەر تېلېگىننىڭ ئىجارىچىلىرى تەرىپىدىن لىزانىڭ ئىشگىگە يېپىشتۇرۇپ قويۇلىدىغان ئون ئىككى مادداىلىق چاخچاق سوزلەردىن ئەمەس ئىدى... ئەنە، گۈگۈمدا، دەرىزىلەرنىڭ يېنىدا خۇددى قەپەزگە سېلىنغان شىرەك، دەھشەتلىك ئادەم يۇرۇپتۇ. ئۇ ئەركىن ھەركەت قىلالمىغاچقا، شۇنداق گەپلەرنى قىلىپ ئولتۇرىدۇ-دە. يېلىزاۋېتا كىيېۋنا ئۇنىڭ سوزلىرىگە قۇلاق سېلىپ تۇرۇپ، ئاتلار چېپىپ يۈرگەن يايلاقنى، تاڭ شەپەقىلىرىنى كوز ئالدىغا كەلتۈرەتتى... ئۇنىڭ قۇلغىغا قىيقاس-چۇقانلار، جەڭ سادالىرى،

دادۇ-پەريالار، دالا قوشاقلىرى ئاڭلىنىۋاتقاندەك بولاتتى.

25

ھەممىنىڭ كۆڭلى سوۋۇپ، ئۈمىدى ئۈزۈلگەن بىر چاغدا، يەنى 1916-يىلى قىشىنىڭ بېشىدا رۇس قوشۇنلىرى قېلىن قارلارنى بېسىپ، مۇز توڭلىغان تاغلاردىن ئېشىپ، كۈتۈلمىگەندە ئارزۇرۇم قەلئەسىنى ئىگىلىۋالدى. بۇ ۋەقە ئىنگلىزلارنىڭ مېسوپوتامىيەدە ۋە ئىستامبۇل يېنىدا مەغلۇبىيەتكە ئۇچراپ تۇرغان، غەربىي فۇرونتتا ئىزبر دەريالىسى بويىدىكى بىر كېچىك كېمىچىسىنىڭ ئويىي ئۈچۈن قانتتىق جەڭ بولۇۋاتقان، قانغا مىلەنگەن بىرنەچچە مېتىر جايىنى جەڭ قىلىپ قولغا كىرگۈزۈش زور غەلبە دەپ ئاتالغان ۋە بۇ ئىش ئېغىل مۇنارىسىدىن پۈتۈن دۇنياغا جار سېلىپ تارقىتىلىۋاتقان بىر چاغدا بولدى.

ئاۋستىرىيە فۇرونتىدا، جياڭجۇن بىرۇسسىلوۋ قوماندانلىغىدىكى رۇس قوشۇنلىرىمۇ ئۇشتۇمتۇت ھۇجۇمغا ئوتكەن ئىدى.

بۇ ئەھۋاللار پۈتۈن دۇنيادا تەسىر قوزغىغان ئىدى. ئەنگلىيەدە رۇسلارنىڭ ھېچكىم چۈشىنىپ بولمايدىغان روھى توغرىسىدا كىتاپ بېسىپ چىقىرىلدى. ھەقىقەتتە، روسىيەنىڭ ئۇرۇشىنىڭ بىر يېرىم يىلدىن بېرى داۋام قىلىشىغا قارىماي، مەغلۇبىيەتكە، ئون سەككىز ئولكىنىڭ قولدىن كېتىشىگە قارىماي، ھەممىنىڭ روھى چۈشۈپ، ئىگىلىكىنىڭ خاراپ ھالغا كەلگىنىگە، سىياسى جەھەتتىن چۈشكۈن

هالەتتە تۇرۇشىغا قارىماي، ئۇچ مىڭ چاقىرىمچە سوزۇلغان ھەممە فۇرونتتا تۆتاش ھۇجۇمغا ئوتۇشى ئەقىلگە سىغمايدىغان بىر ئىش ئىدى. يېڭى ۋە تېخى ماغدۇرلۇق كۈچلەرنىڭ دولقۇنى كوتىرىلگەن ئىدى.

روسىيىنىڭ ئىچكىرى تەرىپىگە يۈز مىڭلاپ ئەسىر ئەۋەتىلىشكە باشلىدى. ئاۋسترىيىگە شۇنداق كۆچلۈك زەربە بېرىلدىكى، بۇنىڭ نەتىجىسىدە ئۇ ئىككى يىلدىن كېيىن خۇددى ھىجىر تاۋاقىتەك، پارچە-پارچە بولۇپ ۋەيران بولدى. گېرمانىيە مەخپى يوسۇندا سۇلھ قىلىشنى تەكلىپ قىلدى. پۈلنىڭ قىممىتى كوتىرىلدى. دۇنيا ئۇرۇشى يەنە بىر مەرتىۋە ھەربى زەربە بېرىش بىلەن تۈگەيدۇ، دىگەن ئۈمىتلەر يەنە پەيدا بولدى. "رۇس روھى" چەكسىز داۋاملاشقا ئىگە بولدى. رۇس ئەسكەرلىرى ئوكيان پاراخوتلىرىغا چۈشۈپ ھەر تەرەپكە كېتىشكە باشلىدى. ئوريول، تۇلا، رەزان دىخانلىرى سالونكى، مارسېل، پارىژ كوچىلىرىدا "كىچىك بۇلبۇل كۆيى"نى دەللىڭ ئېيتىپ يۇرەتتى، ياۋروپا مەدەنىيىتىنى قۇتقۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن نەيزە جەڭلىرىگە شىرەڭ ئېتىلىپ كىرىشەتتى.

پۈتۈن ياز بويى ھۇجۇم داۋام قىلىپ تۇردى. ئەسكەر بولۇش يېشىغا تولغانلار كەينى-كەينىدىن سەپەرۋەر قىلىناتتى. قىرىق ئۈچ ياشتىكى دىخانلارنى ئېتىزدىن، ئىشلەپ تۇرغان جايلىرىدىن توپ-توغرا ئېلىپ كېتىشەتتى. ھەممە شەھەردە ئەسكەر توپلىناتتى. سەپەرۋەر قىلىنغانلارنىڭ سانى يىگىرمە توت مىليونغا يېتىپ قالغان ئىدى، گېرمانىيە ئۈستىگە، پۈتۈن ياۋروپا ئۈستىگە ئاسىيالىق ئالاماڭلارنىڭ قەدىمقى ۋەھىمىسى بېسىپ كېلىۋاتقاندەك ئىدى.

شۇ يازنىڭ ئىچىدە موسكۇا بوشاپ قالغان ئىدى، ئاھالىنىڭ

ئەرلەر قىسمى ئۇرۇشقا ئېلىپ كېتىلگەن ئىدى. نىگولاي ئىۋانوۋىچ فۇرونتقا مىنىسككە كەتكەن. داشا ۋە كاتە شەھەردە تىنچ يالغۇز ئوزلىرى قالدى، ئۇلارغا ئىش جىق ئىدى. تۇرۇپ-تۇرۇپ تېلېگىنە دىن قىسقا ۋە كوگۇلسز خەتلەر كېلىپ تۇرىدۇ، مەلۇم بولۇشىچە، ئۇ ئەسىردىن قاچماقچى بولغان ئىكەن، ئەمما قولغا چۈشۈپ، قەلئە ئىچىگە سولىنىپتۇ.

بىر ۋاقىتلاردا ئاچا-سىڭىللارنىڭكىگە داۋېي روشىنىن دېگەن ناھايىتى خۇش پېيل بىر كىشى كېلىپ يۈرەتتى. ئۇ ئوق-دورا، قورال-ياراقلارنى قويۇل قىلىش ئۈچۈن موسكۋاغا كومانىدىروپكىغا كەلگەن ئىدى. بىر كۈنى نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئۇنى شەھەرلىك بىرلەشمىدىن ئوز ئاپتوموبىلىغا سېلىپ ئويىگە ئېلىپ كەلگەن ئىدى. شۇنىڭدىن بېرى روشىنى ئۇلارنىڭكىگە كېلىپ-كېتىپ يۈرۈشكە باشلىدى.

ھەر كۈنى ئاخشىمى كوچا ئىشىگىنىڭ قوڭغۇرىغى جارانلايتتى. يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا ئاستا ئۆھ تارتىپ، يىمەكلىك ئىشكاۋى يېنىغا بېرىپ، قاچىغا قىيام قۇيۇپ ياكى چايغا لىمون كېسىپ كېلەتتى. ئىشىك قوڭغۇرىغى جارانلاپ، روشىنى ئاشخانىغا كىرگەندە، كاتەنىڭ شۇ زاماتلا ئەمەس، بەلكى بىرئازدىن كېيىن ئۇنىڭغا قارىشىنى، لەۋلىرىدە ئادەتتىكىدەك نازۇك تەبەسسۇم پەيدا بولۇشىنى داشا سېزىپ يۈرەتتى. ۋادىم پېتروۋىچ روشىنى ئۇنىچىقماستىن تازىم قىلاتتى. ئۇنىڭ بويى ئورۇق، كوزلىرى قارا، غەمكىن، چېچى قىرىلغان ئىدى... ئۇ ئۇستەل يېنىغا بېرىپ ئولتۇرۇپ، ئۇرۇشىنىڭ يېڭىلىقلىرىنى ئالدىرىماستىن، بوش ئاۋاز بىلەن ئېيتىپ بېرەتتى. ساماۋار يېنىدا ئولتۇرغان كاتە ئۇنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ، ئۇنىچىقماي

ئاڭلاپ ئولتۇراتتى؛ كاتەنىڭ تىكىلگەن كوزلىرى ئۇنىڭ قىزىقىپ ئاڭلاۋاتقانلىغىنى كورسىتەتتى. روشىننىڭ كوزلىرى كاتەنىڭ كوزى بىلەن ئۇچراشقاندا، روشىن قوشۇمسىنى سەل تۇرۇپ قويۋاتتى، ئۇستەل تېگىدە دىۋىتكۇچ جاراڭلاپ كېتەتتى. بەزىدە كوپچىلىك ئۇزاق جىم قېلىشاتتى-دە، كاتە بىردىنلا ئۇھ تارتىپ، قىزىرىپ كېتەتتى، ئەيىپلاردەك كۇلۇمسىرەيتتى، سائەت ئون بىرلەردە روشىن ئورنىدىن تۇراتتى، كاتەنىڭ قولىنى ئېھتىرام بىلەن، داشانىڭ قولىنى هودۇقۇش بىلەن سويۇپ، ئولتۇرۇشبىگلار، ئۇزۇن-تىمەن دىمەكلار دەپ چىقىپ كېتەتتى. كىشىسىز كوچىدىن ئۇنىڭ قەدەم تاشلاپ كېتىشى خىلىغچە ئاڭلىنىپ تۇراتتى. كاتە قاچىلارنى سۇرتۇپ ئىشكاپقا سىلىپ قوياتتى. كېيىن ئۇنچىقماستىن ئوز ئويىگە كىرىپ كېتەتتى-دە، ئىچىدىن قۇلۇپلىۋالاتتى.

بىر كۇنى كەچقۇرۇنلۇغى كۇن ئولتۇرغان ۋاقتىدا، داشا ئوچۇق دەرىزە يېنىدا ئولتۇراتتى. كوچىدا، ئىگىز ئاسماندا قۇشقاچلار ئۇچۇپ يۇرەتتى. داشا ئۇلارنىڭ چىرىلدىشىغا قۇلاق سالاتتى. ئەگەر قۇشقاچلار ئىگىز ئۇچسا، ئەتىسى كۇن ئوچۇق ۋە ئىسسىق بولىدۇ، ئۇلار ئۇرۇشتىن خەۋەرسىز، بەختلىك قۇشلار، دەپ ئويلايتتى.

كۇن پاتقان، شەھەر ئۇستىنى ئالتۇن رەڭلىك چاڭ قاپلىغان ئىدى. گۇگۇم چۇشكەن، ئادەملەر دەرۋازا ۋە كوچا ئىشكلىرىنىڭ ئالدىغا چىقىپ ئولتۇرۇشقان ئىدى. هەسرەتلىك بىر ۋاقىت ئىدى، داشا بىرەر نەرسىنى كۇتىمەكتە ئىدى. ئەنە، يېقىن بىر جايدىن ئاخشام كوكۇلسىزلىگەندە قول گارمۇنىنىڭ مۇڭلۇق كۇيى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. داشا دەرىزىنىڭ تەكچىسىگە يولەندى. بىر ئايال قاتتىق ۋە جاراڭلىق ئاۋاز بىلەن:

نان بولسا ئوزۇقلۇغۇم،
سوغاق سۇ ئۇسسۇلۇغۇم،
.....

دەپ ناخشا ئېيتىشقا باشلىدى.

كاتەمۇ داشانىڭ كەينىگە كېلىپ، قىمىرلىماستىن قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

ــ ناھايىتى ياخشى ئېيتىۋاتىدۇ ـ ھە، كاتيۇشا.

ــ نېمە ئۇچۇن؟ ــ دېدى كاتە ئۇشتۇمتۇتلا، پەس ۋە قانداقتۇر قورقۇنچلۇق ئاۋاز بىلەن، ــ نېمە گۇنا قىپتىمىز؟ قاچان تۇگەيدۇ بۇ ــ ئاخىر مەن قېرىپ كېتىۋاتىمەنغۇ، چۇشىنەمسەن بۇنىڭغا! ئارتۇقچە تاقىتىم قالمىدى، قالمىدى!... ــ ئۇ تام تۇۋىدە، پەردە يېنىدا، دېمى قىسىلىپ، رەڭگى ئاپپاق تاتىرىپ تۇراتتى، ئاغزىنىڭ ئەتراپىدا قورۇق پەيدا بولدى، ئۇ قۇرۇق، قاپ ـ قارا كوزلىرىنى داشاغا تىكىپ تۇراتتى.

ــ تاقىتىم قالمىدى، ئارتۇقچە چىدىيالمايمەن، ــ دەيتتى ئۇ ھامان، ئاستا ۋە خىرىلداپ، ــ بۇنىڭ ئاخىرى بولمايدۇ!... بىز ئولۇپ كېتىمىز... بىز ئەمدى خوشاللىقنى زادى كورمەيمىز... ئائىلاۋاتامسەن ناخشا ئېيتىۋاتقان خوتۇنىڭ ئاۋازىنى؟... پەريات چېكىدۇ... تىرىك ـ لەرگە مەرسىيە ئوقۇۋاتىدۇ...

داشا ھەدىسىنى قاتتىق قۇچاقلاپ سىلايتتى، ئۇنىڭ كوڭلىنى بېسىپ، ئارام بېرىشكە ئۇرۇناتتى، ئەمما كاتە جەينىگىنى تىرەپ، ئۇنىڭ قۇچىغىدىن چىقىشقا تىرىشاتتى.

دالاندا قوڭغۇراق جاراڭلىدى. كاتە سىڭلىسىنى نېرى ئىتتىرىۋېتىپ، ئىشىككە كوز تىكىپ تۇردى. يېرىك موۋۇت كىيىم، ياغلانـ

غان يېڭى ئوتۇك كىيگەن روششىن كىرىپ كەلدى. ئۇ داشا بىلەن كۆلۈمسىرەپ سالاملاشقاندىن كېيىن كاتەگە قول ئۇزاتقان ئىدى، ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ ھەيران بولۇپ، قوشۇمسىنى تۇردى. داشا دەررۇ ئاشخانىغا چقىپ كەتتى. ئۇستەلگە چەينەك-چىنىلەرنى ئېلىپ قويۇۋېتىپ، كاتەنىڭ ھامان شۇ بوش ۋە خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن:

— كېتىدىغان بولدىڭىزمۇ؟ — دەپ سوراۋاتقانلىغىنى ئاڭلىدى.

— ھەئە، — دېدى روششىن بىر يوتىلىپ.

— ئەتىمۇ؟

— ياق، بۈگۈن، بىر سائەت ئون بەش مىنۇتتىن كېيىن.

— قاياققا؟

— ئۇرۇش قىلىۋاتقان قىسمىغا، — ئۇ سەل توختاپ، يەنە مۇنداق دېدى:

— مەسىلە مانا بۇنىڭدا، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا، ئېھتىمال، بىز ئاخىرقى مەرتىۋە كورۇشۇۋاتقان بولساق كېرەك. شۇنىڭ ئۈچۈن مەن سىزگە ئېيتماقچى بولدۇم...

كاتە ئۇنىڭ سوزىنى بولدى:

— ياق، ياق... مەن ھەممىسنى بىلىمەن... سىزمۇ مەن توغرىلىق ھەممىنى بىلىسىز...

— يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا، سىز...

كاتە جېنىنىڭ بېرىچە:

— ئۇزىڭىز كورۇپ تۇرۇپسىزغۇ!... سادىغاڭ كېتەي، كېتىڭ... — دەپ ۋاقىرىدى.

داشانىڭ چىنە تۇتقان قولى تىترەپ كەتتى. مېھمانخانا جىمجىت ئىدى. كېيىن كاتە ناھايىتى پەس ئاۋازدا:

ـــ كېتىڭ، ۋادىم پېتروۋىچ...، ـــ دېدى.

ـــ خەير ـ خوش!

روششىن بىر ئۇھ تارتتى. ئۇنىڭ ياغلانغان ئوتۇگىنىڭ ئاچ ـ غۇچى ئاڭلاندى. دالان ئىشىگى تاق قىلىپ يېپىلدى. كاتە ئاشخانىغا كىرىپ، پىشانىسىنى ئىككى قولى بىلەن كۆچىنىڭ بىر پارچە قىسىپ ئۇستەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى.

ئۇ شۇنىڭدىن بېرى، ۋادىم پېتروۋىچ توغرىسىدا گەپ قىلمايتتى. ھەر كۈنى ئەتىگەنلىكى كوزلىرى قىزىرىپ، لەۋلىرى ئىششىپ چىقسىمۇ، دەردىنى يۈتۈپ يۈرەتتى. روششىن يول ئۈستىدە ھەدە ـ سىڭلىغا سالام دەپ خەت ئەۋەتىپتۇ، خەتنى تام مەشىنىڭ ئويۇغىغا قويۇشقان ئىدى، چۈنكى ئولتۇرۇپ قارايتۇەتتى.

ئاچا ـ سىڭىل مۇزىكا ئاڭلاش ئۈچۈن ھەر كۈنى كەچقۇرۇن تۆۋ ـ رىسىكوي سايىلىق كوچىسىغا بېرىشاتتى: ئۇلار ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، كوچا ىبغىدا تاماشا قىلىپ يۈرگەن، ئاق ۋە كۇلرەڭ كوينەك كىيگەن قىزلارنى تاماشا قىلىشاتتى. ئۇ يەردە ناھايىتى نۇرغۇن ئايال ۋە باللار بولاتتى؛ گايىبىر ۋاقىتلاردا داكا بىلەن تېڭىلغان قولىنى ئېسۇالغان ھەربىلەر ياكى قولتۇق تاياق تايانغان مەجرۇھ ھەربىلەر ئوتۇپ قالاتتى. سازەندىلەر "مانجۇرىيە تاغلىرىدا" ۋالىسنى چالاتتى. كانايىنىڭ تۆ ـ تۆ ـ تۆ دېگەن مۇڭلۇق ئاۋازى كېچە ئاسمىنغا ئۇچۇپ، سىگنىپ كېتەتتى. داشا كاتەنىڭ جانسىز، ئاجىز قولىنى تۆتۈپ ئولتۇراتتى.

ـــ كاتيۇشا، كاتيۇشا، ـــ دەيتتى ئۇ دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدىن پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياشقا قاراپ، ـــ مانا بۇ يادىكىدىمۇ؟

ئىشقا ئاشمىدى مۇھەببەت-ئىشقىم،
سوۋۇدى ئەجەپ نازۇك ھال دىلىم؟...

ئەگەر دادىل بولساق، ئولمىسەك، بۇنچىلىك قىينالماستىن مۇھەببەتلىشىش مۇمكىن بولىدىغان زاماننىمۇ كۆرىمىز، مەن بۇنىڭغا قاتتىق ئىشىنىمەن... ئەمدى بىز دۇنيادا مۇھەببەتتىنمۇ يۇقۇرى نەرسە يوق ئىكەنلىگىنى بىلىمىزغۇ. مەن بەزىدە ئىۋان ئىلىئىچ ئەسىردىن پۈتۈنلەي باشقىچە، يېڭى ئادەم بولۇپ قايتىدۇ، دەپ ئويلايمەن. ھازىر مەن ئۇنى ئوزەملا روھىي جەھەتتىن سويىمەن. بىز ئۇنىڭ بىلەن ئۇچراشقىنىمىزدا بىر بىرىمىزگە خۇددى باشقا ھاياتتا كويۇپ كەلگەندەك ئۇچرىشىمىز.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئۇنىڭ يەلكىسگە تايىنىپ ئولتۇرۇپ:

ــ دانيۇشا، مېنىڭ كۆڭلۈمنى شۇنداق قايغۇ-ھەسرەت ۋە شۇنداق قاراڭغۇلۇق باسقانكى، ئۇ مېنى قېرىتىپ قويدى. سەن تېخى ياخشى زامانلارنى كۆرىسەن، مەن بولسام ئۇ زامانلارنى كۆرەلمەيمەن، ئومرۇم ئوتۇپ كەتتى.

ــ كاتيۇشا، بۇنداق دېيىش ئۇيات.

ــ ياق، جېنىم، رىياللىققا دادىل قاراشنى بىلىش كېرەك.

شۇنداق ئاخشاملارنىڭ بىرىدە ئۇلار ئولتۇرغان ئورۇندۇقنىڭ نېرىقى بېشىغا ھەربىچە كىيىنگەن بىر كىشى كېلىپ ئولتۇردى، سازەندىلەر قەدىمقى ۋالسلاردىن بىرىگە چېلىۋاتقان ئىدى. دەرەخلەرنىڭ ئارىسىدا چىراقلار خىرە پاللىداپ تۇرغان ئىدى. ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان ھىلىقى كىشى بۇ ئاچا-سىڭىللارغا شۇنداق تىكىلىپ قارىدىكى، داشانىڭ بويىنى جىمىرلىشىپ كەتتى، ئۇمۇ قايرىلىپ قارىغان ئىدى، ئۇشتۇمتۇت قورققان ئاۋاز بىلەن:

ـــ ياق! ـــ دەۋەتتى.

ئۇنىڭ يېنىدا ئورۇقلاپ كەتكەن، كىيىملىرى يىرتىق، قاپىتەك كەڭ ئۇستىكى كىيىم كىيگەن، ئۇستىگە قىزىل كىرىست قادالغان شەپكە كىيگەن بىسونوۋ ئولتۇراتتى، ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ سالام-لاشتى. داشا: "ياخشىمۇسىز؟" دىدى-دە، لەۋلىرىنى قىستى. يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئارقىسىنى ئورۇندۇققا يولەپ، ئوزىنى داشانىڭ شىلەپىسىدىن چۈشكەن كولەڭگىگە ئېلىپ، كوزىنى يۇمۇپ ئولتۇردى. بىسونوۋنىڭ يۈزى يە چاڭ باسقان، يە يۇيۇنمىغاندەك كورۇنەتتى، ھىز ھالدا تەلەتى پاسكىنا ئىدى.

ـــ مەن سىزنى سايىلىق كوچىدا تونۇگۈنمۇ، ئاۋالقى كۈنىمۇ كورگەن ئىدىم، ـــ دىدى ئۇ داشاغا، قاشلىرىنى كوتىرىپ، ـــ ئەمما يېنىگىزغا كېلىشكە پېتىنالمىدىم...ئۇرۇشقا كېتىۋاتىمەن. مانا ماڭمۇ نوۋەت كەلدى...

ـــ سىز قىزىل كىرىستنا ئىكەنسىزغۇ، ئۇرۇشتا نىمە قىلىسىز؟ ـــ دىدى داشا توساتتىن تىترەپ.

ـــ خەۋپ-خەتەر ئاز، ئەلۋەتتە ماڭا قالسا ـــ ھەممىسى بەربىر، ئولتۇرەمدۇ. ئولتۇرمەمدۇ...زېرىكتىم، داريە دمىترىيېۋنا، ـــ ئۇ بېشىنى كوتىرىپ، خىرە كوزلىرى بىلەن داشانىڭ لەۋلىرىگە قارىدى، ـــ بۇ ئولۇكلەردىن زېرىكىپ كەتتىم، ئولۇك، ئولۇك...

كاتە كوزىنى ئاچماستىن سورىدى:

ـــ شۇنىڭدىن زېرىكتىڭمۇ؟

ـــ ھە، ناھايىتى زېرىكتىم، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا. ئىلگىرى ئازغىنا بولسىمۇ ئۈمىت بار ئىدى...ئەمما شۇ ئولۇكلەردىن كېيىن ئاخىرقى تۇن باستى... ئولۇك، قان، مالىماتاڭچىلىق. داريە دمىترە-

يېڭنا، سزنىڭ يېنىڭىزغا كېلىپ ئولتۇرۇشۇمدىن مەقسەت يېرىم سائەت ۋاقتىڭىزنى سوراش ئىدى.

ــ نېمە قىلاتتىڭىز؟ ــ داشا ئۇنىڭ يات، ئاغرىق يۈزىگە قارىدى، توساتتىن بۇ ئادەمنى بىرىنچى مەرتىۋە كورگەندەك بولۇپ، بېشى ئايلىنىپ كەتتى.

قىرىمدا سوزلەشكەن گېپىمىز ئۈستىدە كوپ ئويلىدىم، ــ دېدى بېسسونوۋ تەلەتسىنى پۈرۈشتۈرۈپ، ــ سىز بىلەن سوزلەشمەكچى ئىدىم، ــ ئۇ ئۈست كىيىمىنىڭ يانچۇغىغا قول سېلىپ، تاماكا قۇتىسىنى چىقاردى، ــ مەن بەزىبىر يارىماس تەسىراتلارنى ئېنىقلىماقچى ئىدىم...

داشا ئۇنىڭغا كوزلىرىنى قىسقان پېتى قارىدى. بېسسونوۋنىڭ يېقىمسىز يۈزىدە بۇرۇنقى سېھرىگەرلىكنىڭ ئەسىرىمۇ قالمىغان ئىدى. داشا دادىللىق بىلەن:

ــ مېنىڭچە، ئىككىمىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا سوزلەشكۈدەك ھېچقانداق گەپ يوق، ــ دېدى ــ دە تەتۈر قاراپ ئولتۇردى، ــ خەير ــ خوش، ئالېكسى ئالېكسىيېۋىچ.

بېسسونوۋ زورىغا ھەجايدى ــ دە، شەپكىسىنى قولىغا ئېلىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى. داشا ئۇنىڭ ئاجىز يەلكىسىگە، چۈشۈپ كېتەي دەپ تۇرغان كەڭ ئىشتىنىغا، چاڭ باسقان ئېغىر ئوتۇكلىرىگە قاراپ، ئەنە شۇ كىشىمۇ ھېنىڭ قىزلىق، ئۈيقۇسىز كېچىلىرىمنىڭ ئىبلىسى بولغان ئىدى ــ ھە؟ دەپ ئويلىدى.

ــ كاتيۇشا، سەن بىر دەم ئولتۇرۇپ تۇرغىن. مەن ھازىر كېلىمەن، ــ دېدى داشا ئالدىراپ ۋە بېسسونوۋنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈپ كەتتى. بېسسونوۋ باشقا كوچىغا بۇرۇلغان ئىدى. داشا

ئېغىر نەپەس ئېلىپ، كەينىدىن بېرىپ يەتتى-دە، يېڭىدىن تۇتتى. بىسسونوۋ توختىدى، قايىرىلىپ قارىدى، ئۇنىڭ ئىككى كوزى ئاغرىق قۇشنىڭ كوزلىرىدەك ئېچىلىپ، يۇمۇلۇپ تۇراتتى.

ــ ئالېكسى ئالېكسېيېۋىچ، مېنىڭدىن خاپا بولماڭ.

ــ مەنغۇ خاپا ئەمەسمەن، ئوزىڭنى سوزلىشىنى خالىمىدىڭىز.

ــ ياق، ياق...سوزۇمنى چۈشەنمەپسىز...مەن سىزگە ناھايىتى ياخشى مۇناسىۋەتتىمەن، مەن سىزگە ياخشىلىق تىلەيمەن... ئەمما بولۇپ ئوتكەن نەرسە توغرىسىدا سوز قىلىشنىڭ كېرىگى يوق، ئوتمۇشتىن ھېچ نەرسە قالمىدى...مەن ئوزەمنى گۇناكار دەپ سېزىمەن، سىزگە ئېچىنىمەن...

بىسسونوۋ مۇرىسىنى كوتەردى ۋە سوغاق كۈلۈپ، داشانىڭ يېنىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقانلارغا قاراپ تۇردى.

ــ رەھىمدىللىگىڭىز ئۇچۇن تەشەككۇر.

داشا ئۇھ تارتتى. ئەگەر بىسسونوۋ ياش بالا بولغانىدا ئىدى، داشا ئۇنى ئوز ئويىگە ئىلىپ بېرىپ، ئىسسق سۇ بىلەن يۇغان ۋە ئۇنىڭغا كەمپىت يىگۈزگەن بولاتتى. ئەمما بۇ ئادەمگە نىمە قىلسۇن، ئۇ ئوزىنى ئوزى قىيناپ، ئازاپ چېكىپ، ئوزىدىن ئوزى يامانلاپ يۇرۇپتۇ.

ــ ئالېكسى ئالېكسېيېۋىچ، خالىسىڭىز ماڭا ھەر كۇنى خەت يېزىپ تۇرۇڭ، مەنمۇ جاۋاپ يېزىپ تۇرىمەن،ــ دىدى داشا ئۇنىڭ يۇزىگە مۇمكىن قەدەر مېھرىۋانلىق بىلەن قاراپ. بىسسونوۋ بېشىنى كوتىرىپ، خۇددى ياغاچ تاقىلدىغاندەك تاۋۇش بىلەن كۇلدى.

ــ تەشەككۇر... ئەمما، قەغەز بىلەن سىيادىن بېزىپ قالغانىمەن...ــ ئۇ خۇددى چۇچۇك نەرسە يۇتقانىدەك، تەلەتىنى پۇرۇشـ

تۇردى، ــ ياكى سىز ئەۋلىيا سىز، داريە دىمتريېيۇنا، ياكى ئەخمەق سىز... سىز مېنىڭ بېشىمغا پۇتكەن بىر بالا بولدىڭىز، بىلدىڭىزمۇ؟

ئۇ كەتمەكچى بولغان ئىدى، ئەمما يەردىن ئايىغىنى ئۈزەلمەي قالدى. داشا بېشىنى ئېگىپ تۇراتتى، ــ ئۇ ھەممىنى چۈشىنەتتى، ئۇزى غەمكىن ئىدى، بىراق يۈرىگى سوغاق ئىدى. بېسسونوۋ ئۇنىڭ ئېگىلگەن بوينىغا، ئاق كويىنىگىنىڭ ياقىسىدىن كورۇنۇپ تۇرغان نازۇك، يېقىملىق كوكرىگىگە قاراپ، ئەمدى تامام، شۇ ئولۇم، دەپ ئويلىدى.

ــ رەھىم قىلىڭ، ــ دىدى بېسسونوۋ ئاددى، ئاستا ۋە ئىنسانى ئاۋاز بىلەن. داشا بېشىنى كوتەرمەستىن: ــ ھە، ھە، ــ دەپ پىچىرلىدى- دە، دەرھالەر ئارىسىدىن يۇرۇپ كەتتى. بېسسونوۋ ئاخىرقى قېتىم ئۇنىڭ ئالتۇن رەڭ چاچلىق بېشىنى ئادەملەر ئىچىدىن كورۇپ قالدى، ــ داشا كەينىگە قايرىلىپ قارىماستىن كېتىپ قالدى. بېسسونوۋ بىر قولى بىلەن دەرھىنى تۇتۇپ، كۆچىنىڭ بېرىچە مىڭقىلدى، ئۇ ئۇزىنىڭ ئاخىرقى ئۇمىدىدىن، كوتىرىپ يۇرگەن يېرىدىن جۇدا بولغان ئىدى.

26

چولۇك ۋە تورفلۇق يەر ئاسمىنىدا خىرە پاقىراپ تۇرغان دۇگلەك ئاي تۇراتتى. تاشلاندۇق ئاكوپلارنى تۇمان قاپلىغان ئىدى. ھەممە ياق كوتەك، ئۇ يەر-بۇ يەردە ئوسكەن پاكار قارىغايلار

قاردیپ کورۇنەتتی. ھاۋا نەم، جىمجىت ئىدى. بىرنەچچە ھارۇلىق قۇتقۇزۇش كارۋىنى تار يولدىن ئاستا-ئاستا سۈرۈلۈپ بارماقتا. فۇرونت لىنىيىسى ئۈچ چاقىرىم نېرىدا، ئۈچى قارىيپ تۇرغان ئورمان ئارقىدا بولسىمۇ، ئۇ تەرەپتىن ھېچقانداق سادا ئاڭلانمايتتى.

ھارۇلارنىڭ بىرىدىكى قۇرۇق ئوت-چوپ ئۈستىدە، بېسىنوۋۇ ئۈستىگە يوپۇق يېپىپ ئۈچدىسىغا ياتاتتى، يوپۇقتىن ئاتنىڭ تەر پۇرىغى كېلەتتى. ھەر كۈنى كۈن پېتىش بىلەنلا، ئۇنىڭ بەزگىگى تۇتاتتى، تىترەپ چىشلىرى كاراسلاپ كېتەتتى، پۇتۇن ئەزايى-بەدىنى قۇرۇپ كېتىۋاتقاندەك بولاتتى، مىڭسىدە روشەن، يېنىك ۋە ھەر تۇرلۈك ئوي-پىكىرلەر بىر تۇرۇپ سوۋۇپ، بىر تۇرۇپ ئۇرغۇپ تۇراتتى. بۇنداق ھالەت تەن ئېغىرلىغىنى بىلدۈرمەي، چوڭ لەززەت كەلتۈرەتتى.

ئالىكسى ئالىكسىيېۋىچ يوپۇقىنى ئىگىگىچە يېپىنىپ، خىرە ئاسمانىغا كوز تىكىكىنچە ئويلاپ ياتاتتى: ئەنە، ئومۇر يولىمۇ تۈگىدى—قاراڭغۇلۇق، ئايدىڭ، خۇددى بوشۇكتەك تەۋرىنىپ بارغۇچى ھارۋا. سكىفلار ھارۋىسى ئەسىرلەردىن بىرى دۇنيانى كېزىپ، يەنە غىچىرلاپ باردىۋ، بولۇپ ئوتكەن ئىشلار—پېتىرىبۇرگ چىراقلىرى، ھەشەمەتلىك سارايلار، ئىسىق ۋە چاراقلاپ تۇرغان يورۇق زاللار-دىكى مۇزىكا، تىياتىر پەردىلىرىنىڭ ئېچىلىشىدا سېزىلىدىغان لەززەتلەر، قىشنىڭ سوغاق كېچىلىرى، خوتۇنلارنىڭ ياستۇق ئۈستىدە ئېچىلىپ ياتقان قوللىرى، كوزلەرنىڭ ھىرىسلىك ئوت بىلەن يانغۇچى قارچۇقلىرى—مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى—چۈش... شوھرەت لەززەتلىرى... شوھرەتنىڭ مەس قىلغۇچى لەززەتلىرى... ئىش

بولمسىنىڭ چالا يورۇغى، خوشاللىق كۆچى بىلەن ئۇرغۇچى يۈرەك دولقۇنلىرى، سوزلەرنى تىزىشنىڭ لەززەتلىك چاغلىرى... ئاق روماشكا گۈل قىستان قىزنىڭ دالان يورۇغىدىن چالا يورۇق ئويگە، ئۇنىڭ هاياتىغا باستۇرۇپ كىرىشى...ـــبۇلارنىڭ هەممىسى چۈش... هارۋا تەۋرىنىپ بارماقتا... هارۋىنىڭ يېنىدا شەپكىسىنى قېشىغچە چۈشۈرۈپ كىيىۋالغان دېخان كېتىپ باراتتى: ئۇ ئىككى مىڭ يىلدىن بېرى هارۋا يېنىدا يۈرمەكتە... ئەنە، ئاي يورۇغىدا ئېچىلغان ئادالسىز ۋاقىت مۇساپىسى...ئەسىرلەر قاراڭغۇلۇغىدىن كولەڭگىلەر كېلىپ چىقىدۇ، هارۋىلارنىڭ غىچىرلىشى ئاڭلىنىدۇ، ئۇلار پۈتۈن دۇنياغا قارا ئىز سېلىپ كېزىپ يۈرۈشىدۇ. ئۇ ياقتا، خىرە تۇمانىدا كونا مورىلار قارىيىپ كورۇنىدۇ، ئوت يالقۇنلىرى، ئىسلىرى ئاسمانىنى قاپلىغان، چاقىلارنىڭ غىچىر-غىچىرى، تاراق-تۇرۇغى ئاڭلىنىدۇ. غىچىرلاشمۇ، تاراق-تۇرۇقمۇ كۆچىيىپ بارىدۇ، يۈرەكنى ئەزگۈچى گۈلدۇراس ئاۋازلار پۈتۈن ئالەمنى باسىدۇ...

هارۋا ئۇشتۇمتۇت توختىدى. ئاقۇش كېچىنى باسقان گۈلدۇر-گۈلدۇرنىڭ ئارىسىدىن هارۋىكەشلەرنىڭ قورققان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى. بېسىنوۋ بېشىنى كوتىرىپ قارىدى، ئورمان ئۈستىدىن ئاي يورۇغىدا ئۈزۈن، قىرلىرى يالتىرىغان نەرسە ئۈچۈپ ئوتتى-دە، قايىرىلدى، موتورلىرى گۈكرەپ چاقنىدى، كېيىن ئۇنىڭ ئىچىدىن ئىنچىكە كوكۈش-ئاق شولا چىقتى-دە، قارغايلىقىنى يورۇتۇپ ئوتۇپ، يول ئۈستىگە، يولدىكى هارۋىلارغا كېلىپ چۈشتى.

گۈلدۇر-گۈلدۇر ئارىسىدا خۇددى ئاۋاز تەگىشىگۈچ يۈرۈپ تۇرغاندەك، بىر نەرسە تاراقلاشقا باشلىدى... ئادەملەر هارۋىلاردىن سەكرەپ چۈشۈپ قاچقىلى تۇردى. ئىككى چاقلىق قوتقۇزۇش

هارۋىسى سازلىق تەرەپكە ئېپقېچىلغان ئىدى، ئاغدۇرۇلۇپ كەتتى... ئۇشتۇمتۇت بېسسونوۋدىن يۇز قەدەمچە نېرىدىكى يول ئۈستىدە كوزنى قاماشتۇرغۇدەك ئوت پەيدا بولدى-دە، ئات-هارۋىلار ئاسمانغا ئۆچۈپ كەتتى، ھەيۋەتلىك ئىس كوتىرىلىپ، ھەممە كارۋاننى تېرى-پېرەك قىلىۋەتتى. ئاتلار سۈنۈق هارۋىلارنى سازلىققا سورەپ قاچتى، ئادەملەر ھەر تەرەپكە يۈگۈردى. بېسسونوۋ ياتقان هارۋا بىر سىلكىنىپ، ئاغدۇرۇلۇپ چۈشتى، ئالېكسى ئالېكسېيېۋىچمۇ تاشيولدىن ئېرىقىغا يۇمۇلاپ چۈشتى، ئۈستىگە ئېغىر قاپ ۋە پاخالالار چۈشۈپ، ئۇنى كومۇپ تاشلىدى.

ھىلىقى تىپپېلىن ① يەنە بىر بومبا تاشلىدى، كېيىن ئۇنىڭ موتورلىرىنىڭ گۈرۈلدىشى بارا-بارا يىراقلاپ كەتتى، شۇنىڭدىن كېيىن بېسسونوۋ ئاھ-ۋاي دەپ ئۈستىدىكى پاخالنى ئېچىپ، ئېغىر يۈك تېگىدىن ئاران چىقتى-دە، كىيىملىرىنى قېقىپ يولغا چىقتى. يول ئۈستىدە ئورۇلۇپ كەتكەن بىرقانچە هارۋا ياتاتتى؛ سازلىقتا هارۋا شوتىسى ئېچىدىن چىقالمىغان بىر ئات كاللىسىنى سوزۇپ، تىپىرلاپ تۇراتتى.

بېسسونوۋ يۈزىنى، بېشىنى تۇتۇپ كوردى، قۇلىغىنىڭ تېگى هول ئىدى، ئۇ يارىسىنى ياغلىق بىلەن باغلاپ، ئورمان تەرەپكە قاراپ كەتتى... قورققىنىدىن ۋە يىقىلغىنىدىن ئايالىرى شۇنداق تىترەيتتىكى، بىرئازدىن كېيىن يولدىكى تاشنىڭ توپىسىدە ئولتۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. ئۇ ئازراق كانايىڭ ئېچمەكچى بولغان

---

① ئۇچار كېمىنىڭ بىر خىلى، ئۇنى گېرمانىيىلىك تىپپېلىن كەشپ قىلغان. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئىدى، ئەمما بوتۇلكىدىكى ھاراق يۇك-تاقىلار بىلەن بىللە ئېرىقىپ كومىتۇرۇلۇپ چۈشۈپ كەتكەنلىگى بىلىنىدى. بېسسونوۋ ئەمدى تەسلىكتە يانچۇغىدىن غاڭزا، سەرەڭگە چىقىرىپ، تاماكا چېكىشكە باشلىدى، تاماكا ئىسى ھەم ئاچچىق ئىدى، ھەم كوكۇلنى ئاينىتاتتى. شۇ چاغدا ئۇ ئوزىنىڭ قىزىۋاتقانلىغىنى سەزدى، ئىش چاتاق، قانداقلا بولمىسۇن، ئورمانغا يېتىۋېلىش كېرەك، ئۇ يەردە توپچى لېيەن بار دېيىشكەن ئىدىغۇ، دەپ ئويلىدى ئۇ. بېسسونوۋ ئورنىدىن تۇردى، ئاياقلىرى كۆيۈشۈپ، ياغاچتەك قېتىپ قالغان ئىدى، ئۇ ئارانلا يۈرۈپ، يەنە ئولتۇرۇۋالاتتى، ئاياقلىرىنى سوزۇپ مىجىلاپ ئۇۋلايتتى، كېيىن ئاغرىغۇدەك يەنە بىر مىجىلدى-دە، شۇنىڭدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ، كېتىپ قالدى.

ئاي خېلى كوتىرىلگەن ئىدى، يول سازلىقتىن ئوتەتتى، ئۇنىڭ خۇددى ئاخىرى يوقىتەك كورۇنەتتى. بېسسونوۋ ئىككى قولىنى بىلىگە قويۇپ، ھەر بىرى بىر پۇتتىن كېلىدىغان ئوتۇكلىرىنى ئاران كوتىرىپ، سەنتۇرۇلۇپ، ئوزى بىلەن ئوزى سوزلىشىپ باراتتى:

"تا ھارۋا بېسىپ كەتمىگۈچە سورۇلۇپ بېرىۋەر... شېرى يازاتتىڭ، تەلۋە ئايالىلارنى ئالدايتتىڭ... ئەمدى سېنى بۇ ياقتا ئىرغىتىپ تاشلاپتۇ، تا يېقىلمىغىنىڭچە غەرىپكە قاراپ سورۇلۇپ بېرىۋەر... نارازىلىق بىلدۈرۈشۈڭ مۇمكىن، مەرھەمەت... نارازىلىق بىلدۈر، داتلا...قېنى، داتلا، ئاۋازىڭنىڭ بېرىچە داتلاپ كورگىنە..."

بېسسونوۋ توساتتىن ئارقىسىغا قايرىلىپ قارىدى. تاش يولىدىن توۋەنگە بىرنەمە لىپ قىلىپ چۈشتى... بېسسونوۋنىڭ يەلكىسى مۇز-لاپ، جىمىرلاپ كەتتى. ئۇ كۆلۈمسىرىدى ۋە ئاغزىغا كەلگەن سوز-لەرنى ئۇنلۈك قىلىپ، يەنە يول ئوتتۇرىسىدا مېڭىپ كېتىۋەردى.

كېيىن ئاستا ئارقىسىغا قارىدى، ئۇنىڭ كەينىدىن ئەللىك قەدەمچە نېرىدا كاللىسى يوغان، پۇتلىرى ئۇزۇن بىر ئىت كېلىۋاتاتتى.

ــ بۇنىسى بالا بولىدىغۇ، ــ دېدى بېسىونوۋ ئاستاغىنا. ئۇ شۇنداق دېدى-دە، يەنە قەدىمىنى تېزلىتىپ كېتىۋەردى، نېرىراقتا بىرىپ يەنە ئارقىسىغا قارىدى. ئەمدى ئۇلار بەش ئىت بولغان ئىدى، ئۇلار بېشىنى سېلىپ بېسىونوۋنىڭ كەينىدىن كېلىۋاتاتتى. بېسىونوۋ ئۇلارغا قارىتىپ تاش ئاتتى: كەت! يوقال!

ئىتلار ھاۋشىماي توۋەنگە، سازلىققا قاراپ يۈگۈرۈشتى. بېسىونوۋ قولىغا تاش ئېلىپ، توختاپ-توختاپ، ئۇلارغا قارىتىپ تاش ئاتاتتى... كېيىن ماڭاتتى، "ھاي، ھاي!" دەپ ۋاقىراپ قوياتتى. ئىتلار يەنە يولغا چىقىپ، ئۇنىڭ كەينىدىن تىزىلىپ باراتتى.

يولنىڭ ئىككى قاسنىغىدىن پاكار ئوسكەن قارىغايلىق كورۇنۈشكە باشلىدى. بېسىونوۋ يولنىڭ بۇرۇلۇشىغا يەتكەندە ئالدى تەرەپتىن بىر ئادەمنىڭ قارىسىنى كورۈپ قالدى. ئۇ ئادەم توختاپ، خېلىغىچە پايلاپ قاراپ تۇردى-دە، ئاستا قارىغاينىڭ دالدىسىغا موكۈۋالدى.

ــ لەنىتى! ــ دەپ پىچىرلىدى بېسىونوۋ ۋە ئۇمۇ قارىغاي دالدىسىغا موكۈۋالدى؛ ئۇنىڭ يۈرىگى پوكۈلداپ ئۇراتتى. سەل-نېرىدا ئىتلارمۇ توختىدى. ئالدىنقى ئىت بېشىنى ئاياقلىرىغا قويۇپ ياتتى. ئالدىدىكى ئادەم قىمىرلىمايتتى. بېسىونوۋ ئاينىڭ يۈزىنى قاپلاشقا باشلىغان ئاپپاق بۇلۇتنى روشەن كورۈپ تۇراتتى. كېيىن قۇلاقنا يېكىنە سانچىغاندەك ئېچىشتۇرغۇچى بىر تاۋۇش ئاڭلاندى، بايىقى كىشىنىڭ ئايىغى تېگىدە دەرەخ شاخلىرى شالدىرلىغاندەك قىلدى. بېسىونوۋ دەررۇ يول ئوتتۇرىسىغا چىقتى-دە، مۇشتۇمىنى تۈگۈپ كېتىۋەردى.

ئاخىردا، ئوك تەرەپتە بايىقى كىشىنى كوردى، ئۇ ئىگىز بويىلۇق، مۆكچەيگەن ئەسكەر ئىدى، يەلكىسىگە پەلتوسىنى ئارتىۋالغان، ئۇزۇنچاق، قانسىز يۈزى خۇددى جانسىزدەك رەڭسىز كورۈنەتتى، ئاغزى بولسا ئوچۇق تۇراتتى. بىرسونوۋ توۋلىدى:

ــ هاي، قايسى قوشۇندىن سەن؟

ــ ئىككىنچى توپچىلار لىيەنىدىن.

ــ يۈر، مېنى شۇ يەرگە ئاپىرىپ قوي.

ئەسكەر قىمىر قىلماي ۋە ئۇنچىقماي، خىرە كوزلىرىنى بىرسونوۋدىن ئۆزمەي قاراپ تۇراتتى: كېيىن يۈزىنى سول تەرەپكە بۇراپ سوزلىدى:

ــ ئاۋۇلار نىمە؟

ــ ئىتلار، ــ دىدى بىرسونوۋ تاقەتسىزلىنىپ.

ــ ياقەي، ئۇلار ئىت ئەمەس.

ــ يۈر ئىلدامراق، مېنى ئاپىرىپ قوي دەيمەن.

ــ ياق، بارمايمەن، ــ دىدى ئەسكەر ئاستا.

ــ ماڭا قارا، مەن قىزىۋاتىمەن، ئاپىرىپ قوي، بەرىكە تاپقۇر، پۇل بېرىمەن.

ــ ياق، مەن ئۇ تەرەپكە بارمايمەن، ــ ئەسكەر ئاۋازىنى كوتەرەدى، ــ مەن قاچقۇنمەن.

ــ ئەخمەق، سېنى هامان تۇتۇۋالىدىغۇ.

ــ شۇنداق بولۇشى مۇمكىن.

بىرسونوۋ قايرىلىپ قارىدى، ئىتلار يوق ئىدى، قارىغايلىققا كىرىپ ياتقان بولسا كېرەك.

ــ توپچىلار لىيەنى يىراقمۇ؟

ئەسكەر ئۇنچىقمىدى. بەسسونوۋ ئۇ ياققا بېرىش ئۈچۈن ئەمدىلا بۇرۇلغان ئىدى، ئەسكەر ئۇنىڭ بىلىگىدىن چىڭ تۇتۇۋالدى.

ــ ياق، ئۇ ياققا بارمايسىز...

ــ قولۇمنى قويۇۋەت.

ــ قويۇۋەتمەيمەن! ــ ئەسكەر بەسسونوۋنىڭ قولىنى تۇتۇپ، قارىغايلىق ئاسمىنىغا قاراپ تۇراتتى، ــ ئۈچ كۈندىن بېرى ئاغزىمغا بىر چىشلەم نان كىرگىنى يوق... بايا ئېرىقتا يېتىپ ئۇخلىۋېپ قاپتىمەن، قۇلىغىمغا ئاياق تاۋۇشى ئاڭلاندى، بىر\ر ھەربى قىسىم كېلىۋاتىسا كېرەك دەپ ئويلىدىم ــ دە، يېتىۋەردىم. ئۇلار ناھايىتى كوپ كىشى ئىدى. تاشيولىدىن كېلىۋېرىشتى، نىمىكىن دەپ ئېرىقتىن بېشىمنى چىقىرىپ قارىسام ــ كېپەنگە ئورالغان ئادەملەر كەلمەكتە ئىكەن، كەينى كورۇنمەيدۇ... خۇددى تۇمان باسقاندەك...

ــ ماڭا نىمىلەرنى دەپ بىلىجىرلاۋاتىسەن؟ ــ دەھشەت بىلەن ۋاقىرىدى بەسسونوۋ ۋە قولىنى تارتىتى.

ــ مەن ساڭا راست ئېيتىۋاتىمەن، ئىشەنگىن، بەتبەخ!...

بەسسونوۋ قولىنى تارتىۋېلىپ، خۇددى پاختىدىن ياسالغانىدەك ئاياقلىرىنى سورەپ، يۇگۇرۇپ كەتتى. ئەسكەر ئۇنىڭ كەينىدىن ئېغىر ئوتۇكلىرىنى توكۇلدىتىپ مېڭىپ، ھاسىراپ كەلگەنچە يېتىشىۋالدى ــ دە، يەلكىسىدىن تۇتتى. بەسسونوۋ يىقىلدى، بېشىنى ۋە يۇزىنى قولى بىلەن ياپتى. ئەسكەر ئېغىر نەپەس ئېلىپ، ئۇنىڭ ئۇستىگە يىقىلدى ــ دە، ياغاچتەك قاتتىق بارماقلىرىنى ئۇنىڭ كېكىرتىگىگە ئېلىپ بېرىپ، قاتتىق بوغدى، ئۇ شۇ ھالىچە جىم قېتىپ قالدى.

ــ سەن شۇنداق ئادەم ئىكەنسەن ــ دە، سەن شۇنداق ئادەم

ئىكەنسەن-دە، ــ دەپ پىچىرلىدى ئۇ. يەردە ياتقان كىشىنىڭ تېنى بىر نېمىرلاپ، جېنى چىقىپ سوزۇلغاندىن كېيىن، ئەسكەر ئۇنى قويۇۋەتتى-دە، ئورنىدىن تۇردى ۋە يەردىن شەپكىسىنى ئېلىپ، ئوزى قىلىپ قويغان ئىشنى قارىماي، يولدا كېتىۋەردى. ئۇ ئىغاڭلىدى، بېشىنى سىلكىدى، ئاياقلىرىنى ئېرىقتا ئېسىلدۇرۇپ ئولتۇردى.

ــ ئەمدى نېمە قىلاي، ئەمدى قاياقىغا باراي؟ ــ دېدى ئەسكەر ئوزىگە ئوزى، ــ ئەجىلىم يەتتى!... كېلىڭلار، مېنى يەۋېتىڭلار، ھۆ ھايۋانلار!

27

ئۇيان ئىلىنچ تېلېگىن قاماق لاگېرىدىن قېچىشقا ئۇرۇنغانىدا قولغا چۈشۈپ، قەلئەگە، يالغۇز ئويگە كوچۇرۇلگەن ئىدى. ئۇ بۇ يەردە يەنە قېچىش ھەركىتىدە بولۇپ دەرىزىنى ئالىتە ھەپتىگىچە ھەرىلەش بىلەن ئاۋارە بولدى. بىراق، ياز ئوتتۇرىسىدا كۆتۈلمىگەندە پۇتۇن قەلئەدىكىلەر كوچۇرۇپ ئېلىپ كېتىلدى. تېلېگىن جىنايىتى بولغىنىدىن "چېرىگەن ئورا" دەپ ئاتىلىدىغان جايغا سولاندى. بۇ يەر ناھايىتى دەھشەتلىك، ئادەمنىڭ نەپسى بوغۇلۇپ كېتىدىغان بىر جاي ئىدى؛ تورفلۇق مەيدانىنىڭ كەڭ ئويمانلىغىغا سېلىنغان توت ئۆزۈن بارگاھ چەللىسىنىڭ ئەتراپى تىكەنلىك سىملار بىلەن ئورىۋېتىلگەن ئىدى. يېراقتا، كىچىك توپىلىكىنىڭ ئېتىگىدىن، خىشتىن قۇرۇلغان تۇرخۇنلار ئاسمانغا دىككىيىپ تۇرغان

جايدىن تاق رىلسلىق تومۇريول باشلىناتتى، دات بىسىپ كەتكەن پولات رىلس سازلىقتىن ئوتۇپ، بارگاھ چەللىسىنىڭ يېنىغا، يوغان چوڭقۇرلۇق ئالدىغا كېلىپ توختايتتى: بۇ يەردە بۇلتۇر كولاش ئىشلىرى ئېلىپ بېرىلغان، بەش مىڭدىن كوپىرەك رۇس ئەسكىرى كېزىك ۋە تولغاق بىلەن ئاغرىپ ئولۇپ كەتكەن ئىدى. گىيالىرى قۇرۇپ كەتكەن توزلەڭنىڭ نېرىقى تەرىپىدىن كوكۇش كارپات تاغ-لىرىنىڭ قىرلىق چوققىلىرى كورۇنۇپ تۇراتتى. بارگاھ چەللىرد-نىڭ شىمال تەرىپىدە، سازلىق بويلاپ ئورنىتىلغان ناھايىتى نۇرغۇن قارىغاي كىرىستىلىرى كورۇنۇپ تۇراتتى. كۇن ئىسسىغان ۋاقىتلاردا بۇ توزلەڭدىن ھور چىقىپ تۇراتتى، كوكۇنىلەر غۇڭۇلدايىتتى، قىزغۇچ ۋە خىرە ئاپتاپ بۇ مۇڭلۇق جايىنى سېھىتۇبەتتى.

بۇ يەردىكىلەر ئېغىر شارائىتتا ئاچلىقتا تۇتۇلاتتى. قامالغانلارنىڭ يېرىمى قوساق ئاغرىغىغا، بەزگەككە گىرىپتار بولغان ئىدى، ھەممە يېرىگە يارا چىقىپ كەتكەن ئىدى. شۇنداق بولسىمۇ، لاگىردىكىلەر-نىڭ ۋاقتى چاغ ئىدى: بروسىلوۋ قاتتىق جەڭلەر بىلەن ئالغا قاراپ بارماقتا، فرانسۇزلار شامپاندا ۋە ۋېردىن يېنىدا نېمىسلارغا زەربە بەرمەكتە، تۇركلەر كىچىك ئاسىيادىن چېكىنمەكتە ئىدى. ئۇرۇش ئاخىرلىشىپ قالاي دەپ قالغاندەك ئىدى.

بىراق يازمۇ ئوتتى، يامغۇر ۋاقتىمۇ كەلدى. بروسىلوۋ كراكوۋ-نىمۇ، لۇووۋنمۇ ئالالمىدى. فرانسىيە فۇرونتىدا قانىلىق جەڭلەرمۇ بېسىلدى. ئىتتىپاقداش مەملىكەتلەرمۇ، كېلىشىم تۇزۇشكەن مەملە-كەتلەرمۇ يارىلىرىنى يالايتتى. ئۇرۇشنىڭ ئاخىرلىشىشىنىڭ كۇزگە قالغانلىغى روشەن ئىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن "چىرىگەن ئورا"دا ئۇمىتسىزلىك باشلانىدى.

تېلېگىن بىلەن بىر جايدا يانمۇ-يان يېتىپ-قوپۇپ يۈرىدىغان ۋوسكو بوينىكوۋ دېگەن كىشى توساتتىنلا يۈز-قولىنى يۇمايي يۈرىدىغان، ساقال-بۇرۇتىنى ئالمايدىغان، ئەتىدىن-كەچكىچە ئورنىنى يىغىشتۇرمايي جايىدا ياتىدىغان، سوئالىلارغا جاۋاپ بەرمەيدىغان بولۇپ قالدى. ئۇ گايىدا جايىدىن تۇرۇپ هە دەپ تېنىنى تاتلايتتى، تېنىگە تەمرەتكە چىقىپ، گاھ يوقلىپ كېتەتتى. بىر كۈنى كېچىسى ئۇ ئۇۋان ئىلئىچىنى ئويغىتىپ، بوغۇق ئاۋاز بىلەن سورىدى:

— تېلېگىن، سەن ئويلەنگەنمىدىڭ؟

— ياق.

— تۆۋىردا خوتۇنۇم بىلەن قىزىم بار. بېرىپ ئۇلار بىلەن كورۇ-شۇپ قويغىن.

— بىلجىرلىماي تېز ئۇخلىغىنا.

— دوستۇم، مەن قاتتىق ئۇخلاپ قالمەن.

تاڭ ئاتار چاغدا يوقلىما بولغاندا ۋوسكو بوينىكوۋ جاۋاپ بەرمە-دى. ئۇ هاجەتخانىدا ئىنچىكە تاسما بىلەن ئېسىلىق هالدا تېپىلدى، ئۇ ئېسىلىپ ئولۇۋالغان ئىكەن. پۇتۇن بارگاھ هايجانغا چۈشتى. قاماقتىكىلەر يەردە ياتقان ئولۇكنىڭ قېشىدىن نېرىغا كېتىشمەيتتى. توپىدىكى پەنەر ئولۇكنىڭ جان ئۈزۈش ئالدىدا قىينىلىپ شۇ هالە-چە قېتىپ قالغان تەلەتىنى، يىرتىلغان كويىنگىنىڭ ئاستىدىن تاتىلا-غان تېنىنى يورۇتۇپ تۇراتتى. پەنەرنىڭ يورۇغى خىرە، ئولۇك ئۇستىگە ئىگىشىپ تۇرغان تىرىكلەرنىڭ ئىششغان، زەپىرەڭ يۈزى مۇدهىش كورۈنەتتى. ئۇلاردىن بىرى، جۇڭشياۋ مېلشىن بارگاهنىڭ قاراۋغۇ ئىچىگە قاراپ، قاتتىق ئاۋاز بىلەن:

ـــ يولداشلار، هازىرمۇ جىم تۇرىۋېرىمىزمۇ؟ ـــ دەپ ۋاقىرىدى.

خالايىق ئوتتۇرىسىدا، ئورۇن-توشەكلەردە ۋاراڭ-چۇرۇڭ كوتىرىلدى. بىردىنلا ئىشىك ئېچىلدى، لاگىر تەپتىشى، ئاۋسترىيە ھەربى ئەمەلدارى كىرىپ كەلدى. خالايىق ئارىنى ئېچىپ ھەربى ئەمەلدارغا يول بەردى، ئەمەلدار ئولۇكنىك يېنىغا كەلگەن چاغدا ھەر تەرەپتىن ئاۋازلار كوتىرىلدى:

ـــ جىم تۇرمايمىز!

ـــ ئادەمنى قىينىماڭ ئولتۇرۇشتى!

ـــ بۇلارنىڭ ئوزى شۇنداق يول تۇتقان!

ـــ مەن تىرىكلىگىمچە چىرىپ كېتىۋاتىمەن!

ـــ بىز مەھبۇس ئەمەسمىزغۇ!

ـــ ئەدىۋىكلارنى ئاز بەرگەن ئىكەنمىز، لەنىتلەر...

تەپتىش ئايىغىنىڭ ئۈچىدا دەسسەپ:

ـــ جىم! تارقال جاي-جايىڭغا! رۇس چوشقىلىرى، ـــ دەپ ۋاقىرىدى.

ـــ نىمە؟... نىمە دىدى ئۇ؟...

ـــ بىزنى رۇس چوشقىلىرى دەۋاتىدۇ-ھە؟!

پاكار، ساقىلى ئوسۇپ كەتكەن، كۆچلۈك بىر كىشى ـــ داۋېي ژۇكوۋ تەپتىشىنىڭ ئالدىغا دەررۇ سوقۇلۇپ بېرىشقا باشلىدى. كالتا بارمىغىنى ئاۋسترىيىلىك ھەربى ئەمەلدارنىڭ يۈزىگە ئېلىپ بېرىپ، تىترىگەن ئاۋاز بىلەن ۋاقىرىدى:

ـــ مانا بۇنى كوردۇڭمۇ، ئىتنىڭ بالىسى، كوردۇڭمۇ؟ ـــ دىدى-دە، پاخپايغان بېشىنى سىلكىپ، ھەربى ئەمەلدارنىڭ ئىككى يەلكىسىدىن تۇتۇپ قاتتىق سىلكىدى ۋە ئۇنى يەرگە يېقىتىپ، ئۇستىگە

مىنۇالدى.

ھەربى ئەمەلدارلار يەردە بىر بىرى بىلەن ئېلىشۇاتقانلارغا ئۇنچىقماي قاراپ تۇرۇشاتتى. بىراق، تاختاي يولدىن يۇگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ دۈكۈر-دۈكۈرى ئاڭلانىدى، تەپتىش: "ۋايجان! ۋايجان!" دەپ ۋاقىرىدى. شۇ چاغدا تېلىگىن يولداشلىرىنى تۇرتۈپ: "سارائ بولۇپ قالدىڭلارمۇ نېمە، ئۇنى بوغۇپ ئولتۇرۇدۇغۇ!" دېدى-دە، ژۇكوۋنىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلاپ، ئاۋستىرىيەلىكتىن تارتىپ ئاجراتتى. "سەن بىر لۇكچەك ئىكەنسەن!" دېدى تېلىگىن تەپتىشكە نېمىس تىلىدا. ژۇكوۋ ھاسرايتتى. "قويۇپ بەر مېنى، ئۇنىڭغا كىمنىڭ چوشقا ئىكەنلىگىنى كورسىتىپ قويايي" دەيتتى ئۇ ئاستا. ئەمما تەپتىش ئورنىدىن تۇرۇپ، پۇرلىشىپ كەتكەن بوكسنى كېيدى ۋە تونۇۋېلىش ئۈچۈن ژۇكوۋ، تېلىگىن، مېلىشىن ۋە يەنە يېنىدا تۇرغانلاردىن ئىككى-ئۈچ كىشىنىڭ يۈزىگە تىكىلىپ قارىۋالدى-دە، دۈشمەنكۈچىنى جاراڭلىتىپ، بارگاھتىن چىقىپ كەتتى. ئىشىك دەررۇ قۇلۇپلاندى، ئۇنىڭ يېنىغا قاراۋۇل قويۇلدى.

شۇ كۈنى ئەتىگەندە يوقلىمۇ بولمىدى، دۈمباقمۇ چېلىنمىدى، چوشقا ياڭغىدىن قاينىتىلغان كوفىمۇ ببرىلمىدى. چۈش ۋاقتىدا ئەسكەرلەر بارگاھقا زەمبىل كوتىرىپ كىرىشتى-دە، ۋوسكو بوينىكوۋنىڭ جەسىدىنى ئېلىپ كېتىشتى. ئىشىك يەنە قۇلۇپلاندى. قاماقخانىدىكىلەر جاي-جايىغا تارقىلىشتى، تولىسى ياتتى. بارگاھنىڭ ئىچى جىم بولۇپ قالدى، مەسلە روشەن: ئىسيان، سۇيىقەست ۋە ئاقۇتتى ھەربى سوت.

ئۇزان ئىلىنچ بۇ كۈننىمۇ ئوزى تۇزۇۋالغان ۋە بىر يىلدىن بېرى ئەمەلگە ئاشۇرۇپ كېلىۋاتقان قائىدىلەرنى ئورۇنلاش بىلەن

باشلىدى: ئەتىگەن سائەت ئالتىدە بىر چىلەك سۈنى ئۈستىگە قۇيۇپ، تېنىنى ياخشىلاپ سۈرتتى، مۇسكۇللىرىنى قىسرلىتىپ يۇز بىر خىل تەنھەركەت ئويندى، كېيىندى، ساقال-بۇرۇتىنى ئالدى، بۈگۈن كوفى بولمىغىنى ئۈچۈن، ئاچ قوساق ئولتۇرۇپ نېمىس گىرامما-تىكىسنى ئوقۇشقا كىرىشتى.

ئەسىردىكىلەرنى ھەممىدىنمۇ قىينىغان، ھەممىدىنمۇ زىيان بولغان ئىش جىنسى مۇناسىۋەتنىڭ يوقلۇغى بولدى. كىشىلەرنىڭ تولىسى مۇشۇ مەسىلىدە ئەقلىدىن ئازىدۇ؛ بەزىلەر يۈزىگە ئۇپا سۈرتۈپ، قاش-كوزلىرىنى بويايدىغان بولۇپ قالدۇ ۋە يۈزىگە ئۇپا سۈرتكەن باشقا بىرسى بىلەن پىچىرلىشىدىغان بولۇۋالدۇ؛ يەنە بەزىلەر ئوزىنى يولداشلىرىدىن چەتكە ئالىدۇ، ئەتىدىن-كەچكىچە يۇيۇنماي، تارانماي،ئەسكى لاتىلارغا ئورۇلۇپ ياتىدۇ، بەزىبىرلىرى يامان تىللار بىلەن تىللايدۇ، ئەقلىگە توغرا كەلمەيدىغان ھىكايىلەرنى ئېيتىۋېرىپ، ھەممىنىڭ جېنىغا تېگىدۇ ۋە ئاخىردا شۇنداق بىر يارىماس ئىش قىلىپ قويىدۇ، شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى دوختۇرخانىغا ئېلىپ كېتىشىدۇ.

بۇنىڭ ھەممىسىدىن خالى بولۇشنىڭ بىرلا يولى بار ئىدى، ئۇ بولسىمۇ، ئوزىنى ئوزى كەسكىن تۇتۇشتىن ئىبارەت ئىدى. تېلېگىن ئەسىرگە چۈشكەندىن بېرى ئاز سوزلەيدىغان بولۇپ قالغان، مۇسـكۇللۇق بەدىنى قاتاڭغۇ بولۇپ قالغان ئىدى، بەدەن ھەركەتلىرى كەسكىن، كوزلىرىدە سوغاق تەرسالىق ئوتى يانىدىغان بولغان ئىدى، نەپـرەتلەنگەن چېغىدا بۇ كوزلەر دەھشەتلىك بولۇپ چاقناپ كېتەتتى.

تېلېگىن شۇ كۈنى نېمىسچە سوزلەرنى ئادەتتىن تاشقىرى تەكـ

رارلىدى-دە، شېلىلاگېننىڭ① يېرتىلىپ كەتكەن كىتاۋنى ئاچتى. ئۇنىڭ يېنىغا ژۇكوۋ كېلىپ ئولتۇردى. ئۇزان ئىلئىچ ئۇنىڭغا قارىماي، ئاۋازىنى سەل چىقىرىپ ئوقۇۋەردى. ژۇكوۋ ئېغىر بىر نەپەس ئېلىپ مۇنداق دېدى:

ــ سوتتا مەن ساراڭدەك بولۇۋالايمكىن دەيمەن، ئۇزان ئىلئىچ.

تېلېگىن يالت قىلىپ ئۇنىڭغا قارىدى. ژۇكوۋنىڭ يوغان بۇرۇتلۇق، تۆگۈر ساقالىلىق، ئوسۇپ چىگىشلىنىپ كەتكەن بۇرۇتىنىڭ ئارىسىدىن كورۇنۇپ تۇرغان يۈمشاق لەۋلىك قىپ-قىزىل ۋە مۇلايىم يۈزى گۈناكار سىياقىدا تۇراتتى، سۈزۈك كىرپىكلىرى پات-پاتلا چىمىلدايتتى.

ــ نېمىشقىمۇ ئۇنىڭغا بارمىغىنى تەگلىدىم-ھە، بۇنىڭ بىلەن نېمىنى ئىسپاتلىماقچى بولغانلىقىمنى ئۇزەمۇ بىلمەيمەن. ئۇزان ئىلئىچ، مەن بىلىمەن، مەن ئەيىپلىكىمەن... يولداشلىرىم مېنىڭ بالايىمغا قالدۇ... مەن ئۇزەمنى ساراڭ دېمەكچىمەن... توغرا كورەمسز؟

ــ ماڭا قاراڭ، ژۇكوۋ، ــ دېدى ئۇزان ئىلئىچ بارمىغىنى كىتاپ ئارىسىغا تىقىپ، ــ ئارىمىزدىن بىرنەچچە كىشىنىڭ ئېتىلىشى ئېنىق، بۇنى بىلەمسز؟

ــ ھە، بىلىمەن.

ــ شۇنداق بولغاندىن كېيىن، سوتتا ساراڭ بولۇۋېلىشىنىڭ نىمە كېرىكى بار؟... قانداق دەپ ئويلايسز؟

---

① شېلىلاگېن (1829 ــ 1911) ــ نېمىس يازغۇچىسى، بۇ يەردە ئۇنىڭ بىر ئەسىرى كوزدە تۇتۇلدۇ. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ـــ بۇنسى توغرا...

ـــ يولداشلىرىمىزدىن ھېچبىرى سىزنى ئەيىپلىمەيدۇ. ئەمما ئاۋسترىيەلىكنىڭ يۈزىگە بىر كاچات ئۇرۇش قىممەتكە چۈشىدىغانغا ئوخشايدۇ.

ـــ ئۇ‌ئان ئىلئىچ، مەن ئۇزەمۇ خجالەتتىمەن، ئاخىر، ئۇز يولداشلىرىمنى سوتقا تۇتۇپ بەردىمغۇ، ـــ ژۇكوۋ پاخپاق بېشىنى چايقىدى، ـــ ئۇ بەتبەختلەر مېنىلا ئېتىپ ئولتۇرۇشسە مەيلىدىغۇ!

ئۇ يەنە خېلىغىچە شۇ خىلدىكى گەپلەرنى قىلىپ ئولتۇردى، ئەمما تېلېگىن ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالمايلا، شپىلھاگېننىڭ كىتابىنى ئوقۇشنى داۋام قىلدى. كېيىن ئورنىدىن تۇردى، سوغۇق بوغۇنلىرى، مۇسكۇللىرى قىسىرلاپ كەتتى. شۇ چاغدا تاشقىرىقى ئىشىك تاراقلاپ ئېچىلدى، نەيزىلىك ملىتسىيە كوتەرگەن توت ئەسكەر كىرىپ، ئىشكىنىڭ ئىككى يېنىدا تۇرۇشتى، ملىتسىلارنىڭ تەپكىلىرى شاراقلىدى؛ بىر كوزىنى باغلىغان، قاپىغى سېلىق ئونېبشى كىرىپ، بارگاھقا قارىدى-دە، بوغۇلغان ۋە دەھشەتلىك ئاۋاز بىلەن:

ـــ داۋېي ژۇكوۋ، جۇكشياۋ مېلشىن، شاۋژېي ئۇۋانوۋ، شاۋژېي ئۇۋېيكو، جۇنۇژېي تېلېگىن...، ـــ دەپ ۋاقىراپ چاقىردى.

نامى ئېيتىلغانلار ئونېبشىنىڭ ئالدىدا تۇرۇشتى. ئونېبشى ئۇلار-نىڭ ھەر بىرىگە تىكىلىپ قارىدى؛ ئەسكەرلەر ئۇلارنى ئوتتۇرىغا ئېلىپ چىقىشتى، ئۇلارنى ھويلىدىن ئېلىپ ئوتۇپ، تاختاي ئويگە ـــ تەپتىش ئىشخانىسىغا ئېپكىرىپ كېتىشتى. بىنا ئالدىدا يېقىنلا كەلگەن ھەربى ئاپتوموبىل تۇراتتى. تىكەنلىك سىم ئوتتۇرىسىدىكى دەرۋازا ئوچۇق ئىدى، ئاق ۋە قارا رەڭ بىلەن يول-يول قىلىپ

بويالغان قاراۋۇلخانا يېنىدا قاراۋۇل قىسمى قىلماي تۇراتتى. شوپۇر بالا — كوزلىرى ئىششىق يېگىت ئاپتوموبىل ئورۇندۇغىدا ئۇخلاپ ياتاتتى. تېلېگىن يېنىدىكى مېلىشىنى تۇرتۇپ:

— ماشىنا ھەيدەشنى بىلەمسەن؟ — دېدى.

بىلىمەن، قانداق؟

— جىم!

ئۇلار تەپتىش ئىشخانىسىغا ئېلىپ كىرىلدى، بۇ يەرگە ھېلىلا يېتىپ كەلگەن ئاۋسترىيىلىك ئۇچ نەپەر ئالى دەرىجىلىك ھەربىي ئەمەلدار ئۇستىگە قىزغۇچ قەغەز سېلىنغان قارىغاي ئۇستەل يېنىدا ئولتۇراتتى. ئۇلاردىن بىرسى — ساقىلى پاكىز قىرىلغان، سېمىز يۈزگە قىپ-قىزىل داغ چۈشكەن كىشى سىگار تاماكا چېكىۋاتاتتى. تېلېگىن ئۇنىڭ ئويگە كىرگەنلەرگە ئېتىۋارمۇ بەرمىگەنلىگىنى سەزدى. ئۇ تۇڭ باسقان قوللىرىنى بىر بىرىگە گىرەلەشتۈرۈپ، كوزلىرىنى تاماكا ئىسىدىن قىسىپ ئولتۇراتتى ۋە ياقىسى سېمىز بوينىغا يېتىپ كەتكەن ئىدى. "بۇ ئەبلەخ مەسىلىنى ھەل قىلىپ قويغان" دەپ ئويلىدى تېلېگىن.

سوتقا رەئىسلىك قىلغۇچى كىشى ئورۇق ئىدى. ئاپپاق بۇرۇتلۇق بۇ قېرىنىڭ ئۇزۇنچاق ۋە مەيۈس يۈزىنى قورۇق باسقان ئىدى. ئۇ بىر كوزىگە تاق كوزەينەك تاقىغانلىغىدىن قېشى كوتىرىلگەن ئىدى. ئۇ ئەيىپدارلارغا دىققەت بىلەن قارىدى. كوزەينەك تاقىغان كوك كوزىنى تېلېگىنگە تىكتى، كوزى روشەن، سەزگۈر ۋە مېھرىۋان ئىدى، بۇرنى قىسىرلاپ كەتتى.

"ئىش چاتاق" دەپ ئويلىدى تېلېگىن ۋە ئۇچىنچى سوتچىغا قارىدى؛ ئۇنىڭ ئالدىدا چەمبىرىگى تاشپاقا ئۇستىخىنىدىن قىلىنغان

كوزەينەك ۋە ئۇششاق خەت يېزىلغان بىر ۋاراق قەغەز قاتلاقلىق تۇراتتى. بۇ كىشى پاكار، زەپىرەك يۇزلۇك، چېچى كالتا قىلىپ ياستىلغان كىشى بولۇپ، قۇلاقلىرى يوغان تۇگۇلگەن جۇۋاۋنغا ئوخشايتتى. ئۇ كورۇنۇشىدىن ئامىتى يوق كونا ھەربى خادىمغا ئوخشايتتى.

ئەيىپدارلار ئۇستەلنىڭ ئۇدۇلىغا تىزىلغاندا، ھىلىقى كىشى كوزەيىنگىنى تاقىدى-دە، ئۇرۇق قولى بىلەن ئالدىدىكى قەغەزنى ئېچىپ، پۇكۇلگەن جايلىرىنى ئالقىنى بىلەن تەكشىلەپ، سېرىق ياسما چىشلىرىنى كورسىتىپ، ئەيىبنامىنى ئوقۇشقا باشلىدى.

ئۇستەلنىڭ بىر چېتىدە دەۋاگەر ــ ھىلىقى تەپتىش قوشۇمىسىنى تۇرۇپ، لەۋلىرىنى پۇرۇپ ئولتۇراتتى. تىلىگىن ئەيىپنامىدە يېزىلغان سوزلەرنىڭ مەنىسىگە يېتىش ئۈچۈن دىققىتىنى بىر جايغا يىغىشقا كۈچىنىپ ئۇرۇناتتى، بىراق پىكرى ئىختىيارسىز باشقا ياقىقا كېتىپ قالاتتى.

"...ئۇزىنى ئولتۇرۇۋالغان كىشىنىڭ جەسىدى بارگاھقا كەلتۇرۇلگەندىن كېيىن رۇسلارنىڭ بىرقانچىسى ئۇنى بانا قىلىپ ئوز يولداشلىرىنى مەمۇرىيەتكە ئوچۇقتىن-ئوچۇق ئىتائەت قىلماسلىققا دەۋەت قىلىپ، مۇشت كوتىرىپ، ھاقارەت ۋە ئەدەپسىز سوزلەرنى قىلىشقا باشلىدى. جۇملىدىن جۇڭشياۋ مىلىشىنىڭ قولىدا قەلەمتۇراچ بار ئىدى..."

ئۇيان ئىلىچ دەرىزىدىن ھىلىقى ياش شوپۇرنىڭ بۇرنىنى كولغالىغىنى، كېيىن ئىككىنچى يېنىغا ئورۇلۇپ، شەپكىسىنىڭ لەمپىسىنى يۇزىگە يېپىپ ياتقانلىغىنى كورۇپ تۇراتتى. يەلكىلىرىگە كوك يېپىنچا يېپىنۇالغان پاكار ئىككى ئەسكەر ئايتوموبىلنىڭ يېنىغا كېلىپ

تۇرۇشتى، بىرى زوڭزىيپ ئولتۇرۇپ، چاقنىڭ رېزىنكىسىنى تۆتۈپ كوردى، كېيىن ئىككىسى ئارقىسىغا قايتتى ــ كوچىمە ئاشخانىنى قوراغا ئېپكىردى. ئاشخانىنىڭ تۇرخۇنىدىن ئىس چىقىپ تۇراتتى. كوچمە ئاشخانا گەزەرمە تەرەپكە بۇرۇلدى، ئەسكەرلەرمۇ شۇ ياقتا قاراپ كېتىشتى. شوپۇر بېشىنى كوتىرىپمۇ قويمىدى، قايرىلىپ قاراپمۇ قويمىدى. دىمەك ئۇ ئۇخلاپ قالغان. تېلېگىن تاقەتسىزلىكـ تىن لەۋلىرىنى چىشلىدى ۋە ئەيىپلىگۈچىنىڭ زېرىكتۇرىدىغان ئاۋازىغا قۇلاق سېلىشقا باشلىدى.

"...يۇقۇرىدا نامى ئېيتىلغان داۋېي ژۇكوۋ تەپتىش جانابلىرىنىڭ جېنىغا ئوچۇقتىن ــ ئوچۇق قەست قىلىپ، مۇشتۇمىنى تۆگۈپ، باشمالتىغىنى ئوتتۇرا بارماقلىرى ئوتتۇرىسىدىن چىقىرىپ، تەڭلىگەن. ئۇ بۇ ئەدەپسىز ھەركىتى بىلەن پادىشالىق ئەسكەرلىرىنىڭ شوھرەتىنى بۇلغىماقچى بولغان..."

بۇ سۆزلەر ئېيتىلغاندا تەپتىش ئورنىدىن تۇرۇپ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى؛ ئۇ داۋېينىڭ بارماقلىرى تەرىپىنى سوتچىلارغا تولۇق ئېيتىپ بېرىشكە باشلىدى، نېمىس تىلىنى چۈشەنمىگەن ژۇكوۋ ھەدەپ قۇلاق سالاتتى، ئارىغا سوز قوشۇشقا ئۇرۇناتتى، يېنىدىكى يولداشلىرىغا مۇلايىملىق ۋە خىجالەت بىلەن كۆلۈپ قارايتتى. ئاخىردا چىداپ تۇرالمايى، ئەيىپلىگۈچىگە مۇراجەت قىلىپ، رۇسچە سوزلەشكە باشلىدى:

ــ شاگشياۋ جانابلىرى، رۇخسەت قىلىڭ، مەن ئېيتىپ بېرەي، مەن ئۇنىڭغا: نېمىشقا بىزنى قىينايسەن، نېمىشقا؟ دېدىم... نېمىس تىلىنى بىلمەيمەن ــ دە، شۇنىڭ ئۈچۈن بارماقلىرىم بىلەن كورسەتتىم.

ــ جىم تۇرۇڭ، ژۇكوۋ، ــ دېدى ئىۋان ئىلىئىچ چىشىنىڭ

ئارىسىدىن.

رەئىس ئۇستەلىنى قېرىنداش بىلەن ئۇردى. ئەيىپلىگۈچى ئوقۇشنى داۋام قىلدى.

ژۇكوۋنىڭ تەپتىشنى قانداق بوقتانلىغىنى، "ئوكىدىسىغا ياتقۇزۇپ، ئولتۇرۇش نىيىتىدە بارماقلىرىنى ئۇنىڭ كىكىرتىگىگە پاتۇرغانلىغى"نى تەسۋىرلەپ بولۇپ، شاڭشياۋ ئەيىپنامىسىنىڭ ئەڭ نازۇك جايىغىچە ئوقۇدى: "رۇسلار توپلىشۋېلىپ ئەيىپدارنى دەي-دەيگە سالدى ۋە ئولتۇرۇشكە دەۋەت قىلدى، ئۇلارنىڭ بىرى، يەنى جۇنۇبىي گىوگانن تېلېگىن يۇگۇروپ كېلىۋاتقان ئەسكەرلەرنىڭ ئايان تاۋۇ-شىنى ئاڭلاپ، ھادىسە بولۇۋاتقان جايغا يۇگۇروپ بېرىپ، ژۇكوۋنى ئاجرىتىۋالدى، تەپتىش جاناپلىرى ئولۇشكە سەل قالغان ئىدى". ئەيىپلىگۈچى ئوقۇپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە توختىدى-دە، ئوزىچىلا خوشال بولۇپ كۆلۈمسىرىدى، — "بىراق شۇ چاغدا نوۋەتچى ئەسكەر-لەر كېلىپ قالدى، جۇنۇبىي تېلېگىن زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىغا: سەن 'لۇكچەك!' دىيىشكە ئۇلىگۈردى."

شۇنىڭدىن كېيىن، "ئەسىردىن قېچىشقا ئىككى مەرتىۋە ئۇرۇنغان" تېلېگىنىڭ ھەركىتى ئۇستىدە روھىي ھالەتلىك تەھلىل يۈرگۈزۈلدى... شاڭشياۋ ئوز سوزىدە تېلېگىننى، ژۇكوۋنى ۋە قولىدا قەلەمتۇراج تۇتۇپ تەپتىش جاناپلىرىنى ئولتۇرۇشكە ئۇرۇنغان مىلىشىنى سوزسىز گۇناكار دەپ ئەيىپلەيتتى. شاڭشياۋ ئەيىپنى چوڭ قىلىپ كورستىش ئۇچۇن ھەتتا ئىۋانوۋ ۋە ئۇبىيكونى "ئەسەبى ھالەتتە بولغانلىغى ئۇچۇن" دەپ ئاقلىدى.

ئەيىپنامە ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، تەپتىش ئەنە شۇ ئېيتىلغان سوزلەرنىڭ ھەممىسى دەل شۇنداق ئىدى، دەپ تەستىقلىدى.

ئەسكەرلەر گۈۋالىقا تارتىلىدى، ئۇلار ئالدىنقى ئوچ ئەيپەدار ھەققەتەنمۇ ئويىلىك، قالغان ئىككىسىنى بىلمەيمىز، دەپ ئىيتىشتى. رەئىسلىك قىلغۇچى ئورۇق قوللىرىنى ئۈگۈلاپ تۇرۇپ، ئىۋانوۋ بىلەن ئۇبىيكونىك گۈنايى ئېنىق بولمىغانلىغى ئۈچۈن، ئاقلىۋېتىشنى تەكلىپ قىلدى. يۇزى قىپ-قىزىل ھەربى ئەمەلدار تاماكىسىنى چېكىپ بولۇپ، بېشىنى لىڭشىتتى، ئەيىپلىگۈچى بىرئاز ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدىيۇ، كېيىن ئۇمۇ رازى بولدى. ئەسكەرلەرنىك ئىككىسى ملتىغىنى كوتەردى. تېلېگىن: "خوش، يولداشلار" دىدى، ئىۋانوۋ بېشىنى ئەگدى. ئۇبىيكو ھەچنىمە دىمەي ئىۋان ئىلىچقا قورقۇپ قارىدى.

ئۇلار ئىپلىپ چىقىپ كېتىلدى، رەئىسلىك قىلغۇچى ئەيىپدارلارغا سوزلەش پۇرسىتى بەردى.

ــ ئىسيان كوتىرىشتە، بارگاھ تەپتىشىنىك ھاياتىغا سۇيىقەست قىلىشقا ئۆگتىشتە ئوزەڭنى گۇناكار دەپ ھىساپلامسەن؟ــ دەپ سورىدى تېلېگىنىدىن.

ــ ياق.

ــ باشقا گەپ-سوز بارمۇ؟

ــ ئەيىپنامە بېشىدىن-ئاخىرىسغىچە توھمەت.

تەپتىش ئورنىدىن چىچاڭشىپ تۇرۇپ، سوزلەشنى تەلەپ قىلدى، رەئىسلىك قىلغۇچى ئۇنى ئىما-ئىشارەت بىلەن توختاتتى.

ــ بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئېيتىدىغان سوزىڭىز يوقمۇ؟

ــ ھەچنىمە يوق.

تېلېگىن ئۇستەل يېنىدىن نېرى سۇرۇلۇپ، ژۈكوۋغا تىكىلىپ قارىدى. ژۈكوۋ قىزىرىپ كەتتى؛ بۇرنىنى تارتىقاچ، تېلېگىن ئېيتە-

قان جاۋاپنى تەكرارلىدى. مىلشىنىمۇ شۇنى ئېيتتى. رەئىسلىك قىلغۇچى جاۋاپلارنى ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن، ھارغىنلىق بىلەن كوزلىرىنى يۇمدى. ئاخىردا، سوتچىلار نەرسىگە بولمىگە كىرىپ كېتىشتى؛ يۈزى قىزىل ھەربىي ئەمەلدار ئىشىكنى بېرىپ، چېكىپ بولغان تاماكىسىنى تاشلىدى-دە، قوللىرىنى كوتىرىپ كېرىلدى.

— ئۇلۇم جازاسى بېرىلمىدۇ، مەن بۇنى كىرىشىمىزدىلا بىلگەن ئىدىم، — دىدى تېلېگىن پىچىرلاپ؛ كېيىن ئەسكەرگە:

— بىر ئىستاكان سۇ بېرىڭ، — دەپ مۇراجەت قىلدى.

ئەسكەر ئۈستەل يېنىغا ئىلدام كەلدى-دە، ملتىغنى بىر قولى بىلەن تۇتۇپ، ئۈزۈن بوتۇلكىدىن سۇ قۇيۇشقا باشلىدى. ئۇزان ئىلگىچ مېلشىننىڭ قۇلىغىغا:

— بىزنى ئېلىپ چىقىشى بىلەنلا موتورنى ئوت ئالدۇرۇشقا ھەركەت قىلىڭ، — دەپ پىچىرلىدى.

— چۈشەندىم.

ئارىدىن بىر ھەر-ئىككى مىنۇت ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن، سوراق-چىلار قايتىپ كىرىپ، جاي-جايىغا ئولتۇرۇشتى. رەئىسلىك قىلغۇچى تاق كوزەينىكىنى ئالدىرىماي ئالدى-دە، بىر ۋاراق قەغەزگە يېزىلغان ھوكۇمنى كوزىگە يېقىن تۇتۇپ، ئوقۇپ بەردى: تېلېگىن، ژۇكوۋ ۋە مېلشىنلار ئېتىپ ئولتۇرۇشكە ھوكۇم قىلىنغان ئىدى.

بۇ سوزلەرنى ئاڭلىغان ئىۋان ئىلگىچ ھوكۇمنىڭ مۇشۇنداق بولۇشىنى ئاللىبۇرۇنلا بىلگەن بولسىمۇ، ئەما يۈرىگى جىغىدا قىلىپ كەتتى. ژۇكوۋ بېشىنى ئەككىنچە قالدى، قوۋۇزەتلىك، گەۋدىلىك، كوزلىرى ئوتكۇر مېلشىن لەۋلىرىنى ئاستا-ئاستا يالدى.

رەئىسلىك قىلغۇچى ھارغان كوزلىرىنى سىلىدى، كېيىن كوز-

لىرنى ئالقىنى بىلەن ئېتىپ، ئاستا، ئەمما روشەن قىلىپ:

— ھوكۇمنى دەررۇ ئورۇنلاش تەپتىش جاناپلىرىغا تاپشۇرۇلدۇ، — دىدى.

سوتچىلار ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. يۈزى تاتىرىپ-كوكىرىپ كەتكەن تەپتىش بىر دەم گىدىيىپ ئولتۇردى، كېيىن ئورنىدىن تۇردى، تازا ئىش كېيمىنى تارتىپ-تۈزەپ قويدى-دە، قالغان ئىككى ئەسكەرگە ھوكۇم قىلىنغانلارنى ئېلىپ چىقىشنى قاتتىق ئاۋاز بىلەن بۇيرۇدى. تېلېگىن تار ئىشكىتە بىرئاز ئاستىلاپ، مېلىشىغا يول بەردى. مېلىشىن خۇددى ھالىدىن كەتكەندەك بولۇپ، بىر ئەسكەرنىڭ قولىدىن تۇتتى، تىلى گەپكە كەلمەي:

— يۇر، يۇر، ئىلتىماس قىلىمەن، يەنە ئازغىنا يۇر... قوسىغىم ئاغرىۋاتىدۇ، تاقىتىم قالمىدى...، — دىدى.

ئەسكەر ھەيران بولۇپ ئۇنىڭغا قارىدى، ئۇنىڭ گېپىگە چۈشەنمەيتتى، نېمە قىلىشنى بىلمەي، ھاڭ-تاڭ بولۇپ قالدى. بىراق مېلىشىن ئۇنى ئاپتوموبىلىنىڭ ئالدىنقى تەرىپىگىچە سۆرەپ ئاپىرىپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇۋالدى ۋە ھە دەپ يۈزىنى پۈرۈشتۇرۇپ، تىترىگەن قوللىرى بىلەن تۇرۇپ تۇگمىلىرىنى كۆچىنىپ تۇتاتتى، تۇرۇپ ئاپتوموبىلنىڭ تۇتقۇچىنى تارتاتتى. ھىلىقى ئەسكەرنىڭ كورۇنۇشىدىن ئۇنىڭ مېلىشىغا ئېچىنغىنى ۋە يىرگىنىشى بىلىنىپ تۇراتتى.

— قوسىغىڭ ئاغرىغان بولسا، ئولتۇر، — دىدى ئەسكەر ئاچچىق كېلىپ، — ئىلدامراق بول!

شۇ چاغدا مېلىشىن موتورنىڭ تۇتقۇچىنى كۆچىنىڭ بىرىدىچە ئايلاندۇرۇۋەتتى. ئەسكەر قورقۇپ كېتىپ، ئۇنى تارتىشقا باشلىدى.

شوپۇر بالا ئويغاندى، بىرنەمە دەپ ئاچچىغى بىلەن ۋاقىرىدى-دە، ئاپتوموبىلدىن سەكرەپ چۈشتى. ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئىشلار كوزنى يۇمۇپ-ئاچقىچە بولۇپ ئوتتى. تېلېگىن ئىككىنچى ئەسكەرگە يېقىنراق تۇرۇشقا مەركەت قىلىپ، مېلىشىنىڭ مەركىتىنى قاپىغىنى سېلىپ بايقاپ تۇراتتى. موتور گۈرۈلدەپ كەتتى، ئۇنىڭ كەسكىن ۋە يېقىملىق ئاۋازىغا يۇرەكنىڭ سوقۇشى ئاھاڭداش بولاتتى.

—ۋۇكوۋۇ، ملتىغنى تارتۋال! —دەپ ۋاقىرىدى تېلېگىن ۋە ئەسكەرنىڭ بېلىدىن تۇتتى-دە، ئىگىز كوتىرىپ، يەرگە ئۇرۇپ، ئىككى سەكرەپ ئاپتوموبىلغا يېتىۋالدى. ئۇ يەردە مېلىشىن باشقا ئەسكەر بىلەن ئېلىشىپ، ملتىغنى تارتىۋېلىۋاتقان ئىدى. ئۇزان ئىلئىچ يۇگۇرۇپ بېرىپ، ئەسكەرنىڭ گەدىنىگە بىر مۇشت سالدى. ئەسكەر ئاھ دېدى-دە، يەرگە ئولتۇرۇپ قالدى. مېلىشىن ماشىنىنىڭ رولىغا يېپىشتى، تەپكۈچلەرنى باستى، ئۇزان ئىلئىچ ملتىق كوتەرگەن ۋۇكوۋۇنىڭ ئاپتوموبىلغا چىققانلىغىنى، شوپۇر بالىنىڭ تام تېگىدىن موكۇپ بېرىپ، تەپتىش ئىشخانىسىنىڭ ئىچىگە لىپ قىلىپ كىرىپ كەتكەنلىگىنى، دەرىزە يېنىدا تاق كوزەينەك تاقاپ ۋە قورقۇپ تۇرغان بىرسىنىڭ يۈزىنى، ئىشىكتىن يۇگۇرۇپ چىقىقان تەپتىشىنى، ئۇنىڭ قولىدىكى تىرەپ تۇرغان تاپانچىنى ئېنىق كورۇپ تۇردى... ئوق ئېتىلدى، يەنە ئوق ئېتىلدى... "تەگمىدى، تەگمىدى، تەگمىدى". ئاپتوموبىلنىڭ چاقلىرى خۇددى تۇرقىقا يېپىشىپ قالغاندەك تۇيۇلاتتى. بىراق، چىشلىق چاقلار غىچىرلىدى، ماشىنا ئالدىغا قاراپ ئېتىلدى. تېلېگىن كون ئورۇندۇقىغا يېقىلىپ چۈشتى. يۈزىگە شامال ئۇردى، ئاق-قارا رەڭلىك يول-يول قاراۋۇلخانا، ملتىق تەڭلىگەن قاراۋۇل بارغانسېرى يېقىنلىشىپ كەلمەكتە.

پاق! ئاپتوموبىل ئۇنىڭ يېنىدىن قۇيۇندەك ئوتۇپ كەتتى. ئارقىدا، پۈتۈن قورادا ئەسكەرلەر يۈگۈرۈشۈپ چىقىپ، تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ ئوق ئاتاتتى. پاشىلدىتىپ ئېتىلغان مىلتىقنىڭ بوش ئاۋازى ئاڭلىناتتى. ژۇكوۋ ئارقىسغا ئورۇلۇپ، مۇشتۇمىنى تەڭلەپ قوياتتى. بارگاھلار بارغانسېرى كىچىكلەپ، پەسىيىپ باراتتى، ئاخىردا، بۇرۇلۇشتىن كېيىن بارگاھ كوزدىن غايىپ بولدى. ئۇلارنىڭ ئالدىدىن سىمتاناپ تۇڭرۇكلىرى، دەرەخلەر، تاشقا يېزىلغان رەقەملەر غۇيۇلداپ كېلىپ، يان تەرەپتىن ئوتۇپ ئارقىدا قالاتتى.

مېلىشىن ئارقىسغا قاردى ئۇنىڭ پىشانىسى، كوزى ۋە يۈزى قانغا مىلەنگەن ئىدى. ئۇ تېلېگىنگە:

ــ ئۇدۇل مېڭىۋېرىمىزمۇ؟ ــ دەپ ۋاقىرىدى.

ــ ئۇدۇل ماڭىمىز، كوڭرۇكتىن ئوتكەندىن كېيىن ئوڭغا بۇرۇلۇپ، تاققا بارىمىز.

28

كۇزنىڭ شاماللىق ئاخشاملىرىدا كارپات تاغلىرى مۇڭلۇق ۋە سۇرلۇك بولىدۇ. قاچقۇنلار يامغۇر سۈيى يۇيۇپ ئاقارتىۋەتكەن تاش يولدىن داۋان توپىسىگە چىقىشاندا دەككە ـ دۈككە بولۇپ قالىدى. يارلىقنىڭ توپىسىدە ئۇچ ـ توت توپ قارىغاي ئىغاڭلاپ تۇراتتى. قويۇق تۇمان ئىچىدە كورۇنمەي قالغان توۋەندىكى ئورمان شامالدا گۇرۇلدەپ تۇراتتى. ئۇنىڭدىنمۇ پەسرەكتە، يارنىڭ ئەڭ تېگىدە

سۇ تاشلارغا ئۇرۇلۇپ، شاقراپ ئېقىۋاتاتتى.

قارىغاي غوللىرىنىڭ ئارىسىدىن، يىراقتىكى دەرەخلىك، چول تاغ چوققىلىرىنىڭ ئارقىسىدا پېتىۋاتقان كۈننىڭ ئىنچىكە شولىسى قارا بۇلۇتلار ئارىسىدىن كورۈنۈپ تۇراتتى. بۇ توپىلىكتە قاتتىق سوقۇۋاتقان ئەركىن شامال ئاپتوموبىلنىڭ ياپقۇچىنى ئۇچۇرۇپ كېتەي دەيتتى.

قاچقۇنلار ئۇنچىقماي ئولتۇرۇشاتتى. تېلېگىن خەرىتىگە قاراشقا باشلىدى، مېلشىن رولغا تايىنىپ، كۆزىنەينىكىنى قارىدى، ئۇنىڭ بېشى لاتا بىلەن باغلانغان ئىدى.

ــ ئاپتوموبىلنى قانداق قىلىمىز؟ ــ دېدى ئۇ ئاستا، ــ بېنزىن تۈگىدى.

ــ ماشىنىنى بۇنداق قالدۇرۇپ قويۇشقا بولمايدۇ، ھەرگىز بولمايدۇ! ــ دېدى تېلېگىن.

ــ ياردىن ئىنتىرنۇبىتىش كېرەك، ئىش تامام، ــ مېلشىن بىر يوتىلىپ يولغا سەكرەپ چۈشتى، ئۇيۇشۇپ قالغان ئاياقلىرىنى تۈزەش ئۈچۈن يەرنى تېپىشكە باشلىدى. كېيىن ژۈكوۋىنىڭ يەلكىسىدىن تۇرتۇپ: ــ ھاي، داۋېي، تۇر، كەلدۇق! ــ دېدى.

ژۈكوۋ كوزىنى ئاچماستىن يولغا سەكرەپ چۈشتى، دىككوكلاپ بېرىپ تاشتا ئولتۇردى. ئىۋان ئىلئىچ ئاپتوموبىلدىكى جۈۋىلارنى، "چىرىگەن ئۇرا"غا كەلگەن سوتچىلارغا ئاتالغان تاماقلارنى يەرگە چۈشۈردى. ئۇلار تاماقلارنى يانچۇقلىرىغا سېلىۋالدى، جۈۋىلارنى كىيىشتى، كېيىن ماشىنىنى ئىنتىرنېت، يارنىڭ ياقىسىغا ئېلىپ كېلىشتى.

ــ خىزمىتىڭنى ئادا قىلدىڭ، ــ دېدى مېلشىن ماشىنىغا، ــ قېنى، بىر ھە دەپ كورۈڭلار!

ئالدىنقى چاقلار يار ئۈستىدە ئېسىلىپ قالدى. ئۈستى بىرونزا بىلەن، كېيىن تېرە بىلەن قاپلانغان ئۈزۈن، كۆلرەڭ ماشىنا خوددى تىرىك ئادەمدەك، پەسكە ئىتائەتمەنلىك بىلەن سېرىلىدى-دە، ئاستا قىيسىيىپ، تاش-شېغىللارنى ئېلىپ سايىغا غۇلاپ چۈشتى؛ بىر توپىنىڭ چوققىسىغا يەتكەندە ئىلىنىپ قالدى، تاراقلاپ يەنە بىر ئايلاندى-دە، كەينىدىن تاش ۋە تومۇرلەرنى ئەگەشتۈرۈپ، پەسكە، يارغا قاراپ ئۇچۇپ كەتتى. قاتتىق ئەكس سادا كوتىرىلىپ، تۇمان باسقان تاغ ئارىلىرىدىن ئۈزاقلارغا كەتتى.

قاچقۇنلار ئورمان تەرەپكە بۇرۇلۇپ، يولنى ياقىلاپ كېتىشتى. ئۇلار كەم سوزلىشەتتى، سوزلەشكەندىمۇ پىچىرلىشىپ سوزلىشەتتى. ئەمدى خېلى قاراڭغۇ بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇلارنىڭ توپىسىدە قارىغايلار شارىلدايتتى، دەرەخلەرنىڭ بۇنداق شارىلدىشى ئۈزاقتىكى سۈنىڭ شاقىراپ ئېقىپ چۈشۈشىگە ئوخشايتتى.

تېلىگىن تۇرۇپ-تۇرۇپ تاشيولغا چۈشۈپ، مۇساپە يېزىلغان تۇمۇرۇكلەرنى كورۇپ چىقاتتى. ھەربى پوس بولۇشى مۇمكىن دەپ قارالغان بىر جايغا يەتكەندە، ئۇ يەرنى خېلى ئايلىنىپ ئوتۇپ، بىرنەچچە كىچىك يارلىقتىن ئوتۇشتى، قاراڭغۇدا يېقىلىپ ياتقان دەرەخلەرگە، تاغلاردىن ئېقىپ چۈشكەن بۇلاقلارغا دۇچكېلىپ قالاتتى، ئۇلارنىڭ پۇتۇن ئەزا-بەدىنى ھول بولۇپ ملىجلاپ كەتكەن، كىيىملىرى يىرتىلغان ئىدى، ئۇلار توپ-توغرا بىر كېچە يۈردى. بىر قېتىم، تاڭ ئاتار چاغدا ئاپتوموبىل تاۋۇشى ئاڭلانىدى، ئۇلار ئېرىق ئىچىگە چۈشۈپ يېتىشتى، ئاپتوموبىل ئۇلارنىڭ يېنىدىن غۇيۇلداپ ئوتۇپ كەتتى، ھەتتا ماشىنىدىكىلەرنىڭ ئاۋازلىرىمۇ ئاڭلاندى.

ئەتىگەنلىكى، قاچقۇنلار ئورمان ئىچىدە چوڭقۇر سايدا ئېقىۋاتقان

قان سۇ بويىدىن دالدا جاي تاللاپ، دەم ئېلىپ يېتىشتى. تاماق يېيىشتى، كانىياك قاچىلانغان بوتۇلكىنى يېرىم قىلىشتى؛ ژۇكوۋ ئايتوموبىل ئىچىدىن تېپىۋالغان، داتلىشىپ كەتكەن ئۇستىرا بىلەن ساقلىنى ئېلىپ قويۇشنى ئىلتىماس قىلىدى، ساقال-بۇرۇتى ئېلىنماغاندىن كېيىن، توساتتىن ئۇنىڭ ئىگىگى ۋە دارداڭغان لەۋلىرى باللارنىكىگە ئوخشاپ قالدى، تېلېگىن بىلەن مېلىشنى ژۇكوۋنىڭ ئىگىگىنى كورۇپ، خېلىغچە قاقاقلاپ كۈلۈشتى. ژۇكوۋنىڭ كەيپى ناھايىتى خۇش ئىدى، ئۇ كۆلەتتى، كالپۇكلىرىنى سوزاتتى، ئۇ مەس بولۇپ قالغان ئىكەن. ئۇلار ئۇنى ياتقۇزۇپ، ئۇستىگە غازاڭ يېپىپ قويۇشتى.

كېيىن، تېلېگىن بىلەن مېلىشنى ئوت ئۇستىگە خەرىتىنى يېيىپ، ھەركىم ئوزىگە ئۇنىڭ كىچىك نوسخىسىنى سىزىۋالدى. ئۇلار ئەتىسى ئىككىگە بولۇنۇشنى قارار قىلدى: مېلىشىن بىلەن ژۇكوۋ رۇمىنيە تەرەپكە، تېلېگىن گالىتسىيگە قاراپ كېتىدىغان بولۇشتى. چوڭ خەرىتە توپىغا كومۇپ قويۇلدى. كېيىن ئۇلار غازاڭ توپلاپ، ئىچىگە كىرىپ ياتتى-دە، دەررۇ ئۇخلاپ قالدى.

تاشيولنىڭ نېرىقى تەرىپىدە، ئىگىز چوققىدا بىر كىشى ملتىققا تايىنىپ تۇراتتى، ئۇ كوۋرۇكىنى ساقلاپ تۇرغان قاراۋۇل ئىدى. ئۇنىڭ پۇتۇن ئەتراپى، ئايىاق تېگىدىكى دەرەخلىك جىمجىت ئىدى. پەقەت تاغ توخۇلىرىلا قاناتلىرىنى قارىغاي ئۇچلىرىغا تەككۈزۈپ ئۇچۇپ ئوتەتتى، يەنە بىر يەردىن سۇنىڭ بىر خىل شاقىراپ ئېقىشى ئاڭلىناتتى. قاراۋۇل بىر پەس تۇرۇپ، ملتىقىنى يەلكىسىگە ئېلىپ كەتتى.

ئۇزاق ئىلىنچ كوزىنى ئاچقاندا كېچە بولغان ئىدى؛ قاپ-قارا

دەرەخ شاخلىرى ئارىسىدىن قىمىر قىلماي چاراقلاپ تۇرغان يۇلتۇز-لار كورۈنەتتى. ئىۋان ئىلىئىچ تۇنۇگۈنكى ۋەقەلەرنى يادىغا كەلتۈرگەن ئىدى، بىراق سوتتا بولغان ۋە قېچىش ۋاقتىدىكى جىددىچىلىك كوز ئالدىغا كېلىپ بەك ئازاپلاندى، شۇڭا بۇ پىكىرلەرنى ئوزىدىن ھەيدىدى.

ــ ئويغاقمۇسىز، ئىۋان ئىلىئىچ؟ــ ئاستا سوردى مېلشىن.

ــ ھە، خېلىدىن بېرى ئويغاقمەن. تۇرۇڭ، ژۇكوۋنى ئويغىتىڭ.

ئارىدىن بىر سائەت ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن، ئىۋان ئىلىئىچ قاراڭغۇدا خىرە ئاقىرىپ كورۈنگەن يولنى بويلاپ چوڭ قەدەملەر بىلەن يالغۇز يۈرۈپ كەتتى.

29

ئونىنچى كۈنى، تېلېگىن فۇرونتقا يېتىپ باردى. شۇ كۈنگىچە ئۇ كېچىسى يول يۈرۈپ، كۈندۈزى ئورمانلارغا كىرىپ يوشۇرۇندى، بەزىدە ئۇنىڭغا تۇزلەڭلىكتە مېڭىشقا توغرا كېلىپ قالاتتى. بۇنداق چاغدا ئاھالە تۇرىدىغان جايلاردىن يىراقتا ياتاتتى. ئۇ كوكتاتلىقتىن كوكتات ئوغرىلاپ خام يەپ يۈردى.

تۇن يامغۇرلۇق ۋە سوغاق ئىدى. ئىۋان ئىلىئىچ غەرپ تەرەپكە كېتىۋاتقان، ياردارلار سېلىنغان قۇتىقۇزۇش ھارۋىلىرى، ئوي جابدۇقلىرى بىسىلغان ھارۋىلار، قوللىرىدا بالىلىرىنى، تۇگۈن ۋە بۇيۇملىرىنى كوتىرىۋالغان ئايال ۋە قېرىلارنىڭ ئارىسىدا

كېتىپ باراتتى.

ئۇلارنىڭ ئالدىدىن شەرققە قاراپ ھەربى كارۋانلار، ئەسكىرىي قىسىملار ئوتۇپ باراتتى. ئويلاپ باقسا ئەجەپ بىر ئىش: 1914-يىلمۇ ئوتۇپ كەتتى، 1915-يىلمۇ ئوتتى، 1916-يىلمۇ ئوتۇپ كېتەي دەپ قالدى، لېكىن بۇزۇلۇپ كاردىن چىقىپ كەتكەن يوللاردىن ھارۋىلار ھامان غىچىرلاپ ئوتەتتى، ئوتتا يېنىپ كەتكەن يېزىلارنىڭ ئاھالىسى تەقدىرگە تەن بېرىپ سورۇلۇشۇپ باراقتا. بىراق چوڭ ھەربى ئاتلار ھازىرمۇ ئاياقلىرىنى ئاران كوتىرىپ ماڭاتتى، ئەسكەرلەر ھالسىزلىنىپ كەتكەن، كېسىلىرى يېرتىلىپ كەتكەن، ئويسىز، باشپاناسىز قالغان مىڭلىغان كىشى كەم سوزلۇك، پەرۋاسىز بولۇپ قالغان ئىدى. ئۇ تەرەپتە، شەرقتە، قاتتىق شامال پاكار-پاكار بۇلۇتلارنى ئۈچۈرۈپ كېلىۋاتقان تەرەپتە، ئادەملەر ھامان بىر بىرىنى ئولتۇرۇشەتتى ۋە بىر بىرىنى قىرىپ تۈگىتەلمەيتتى.

توۋەن سازلىقتا، سۇيى ئۇلغىيىپ كەتكەن ئۇلۇغ سۇدىكى كوۋرۈك-نىڭ ئۈستىدە قاراڭغۇلۇقتا بىرتالاي ئادەم ۋە ئات-ھارۋىلار تىقىلىشاقتا. ھارۋا چاقلىرى تاراقلايتتى، قامچىلار تارسىلدايتتى، كوماندا ئاۋازلىرى ئاڭلىناتتى، ھىساپسىز كوپ چىراقلار پىلىلدايتتى، ئۇلارنىڭ يورۇغى كوۋرۈك تۈۋرۈكلىرى ئارىسىدىن شارىلداپ ئېقىۋاتقان سۇغا چۈشۈپ تۇراتتى.

ئۇزۇن ئىلئىچ تاشيولنىڭ يانتۇ يېرىدىن پەسكە تېپىلىپ چۈشۈپ، كوۋرۈك يېنىغا يېتىۋالدى. كوۋرۈكتىن ھەربى كارۋان ئوتۈۋاتقان ئىدى. تاڭ ئاتقىچە سۇنىڭ ئۇ تەرىپىگە ئوتۇشنىڭ ئىلاجى يوقلۇغى روشەن ئىدى.

كوۋرۈك بېشىدا ئاتلار هارۋىنى تارتالماي تۇرۇپ قالاتتى، هول تاختاي ئارىسىغا تۆياقلىرى تىقىلىپ، يۆكىنى ئاران تارتىپ چىقاتتى. كوۋرۈكنىڭ بىر چېتىدە ئاتلىق بىر كىشى قولىدىكى چىرىغىنى سىلكىتىپ، ۋاقىرايتتى، ئۇ ۋاقىراۋېرىپ ئاۋازى خىرىلداپ قالغان ئىدى، ئۇچىسىدىكى كىيىلەك تون شامالدا لەپىلدەپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئالدىغا بىر بوۋاي كەلدى-دە، شەپكىسىنى ئېلىپ، بىرنىمە-لەرنى سورىدى. ئاتلىق كىشى جاۋاپ بېرىشنىڭ ئورنىغا تومۇر پەنەر بىلەن ئۇنىڭ يۈزىگە بىر ئۈردى، بوۋاي هارۋىنىڭ تېگىگە يىقىلىپ چۈشتى.

كوۋرۈكنىڭ نېرىقى تەرىپى قارىڭغۇ ئىدى، ئەمما پىلىلدىغان چىراقلاردىن ئۇ يەردە مىڭلاپ قاچقۇن توپلىنىپ قالغانلىقى سېزىلەتتى. كارۋان هامان ئاستا-ئاستا قىمىرلاپ تۇراتتى. ئۇزۇن ئىلىنچ بىر هارۋىنىڭ قېشىغا تىقىلىپ تۇراتتى، هارۋىدا كوپىگە ئورالغان، چاچلىرى كوزلىرىگىچە يېيىلىپ چۈشكەن ئورۇق بىر ئايال بىر قولىدا قۇش قەپىزى، بىر قولى بىلەن ئات يۇگىنىنى تۇتۇپ ئولتۇراتتى. كارۋان بىردىن توختىدى. بايىقى ئايالنى قورقۇنچ بېسىپ، نېرىقى تەرەپكە قارىدى، كوۋرۈكنىڭ نېرىقى تەرىپىدىن بىرقانچە ئادەمنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى، چىراقلار يېقىنلىشىپ كەلدى. بىر هادىسە بولغان بولسا كېرەك. ئات قورقۇپ كېتىپ چىقىراپ كىشنە-ۋەتتى. كىمدۇر بىرى پولەك تىلىدا: "قېچىڭلار!" دەپ ۋاقىرىدى. شۇ زامان هاۋانى بىرتالاي ملتىق ئوقى كېسىپ ئوتتى. ئاتلار هەر ياققا قاچتى، هارۋىلار پاچاق-پاچاق بولۇپ كەتتى، ئايالار، بالىلار چىقىرىشىپ كەتتى.

ئۇ تەرەپتە، ئۇزاقتا شالاڭ ئۇچقۇنلار كورۇندى، ئۇ يەردىن

جاۋابەن ملتىق ئېتىلىشقا باشلىدى. ئۇ‌ان ئىلئىچ ھارۇنىڭ چاقىغا چىقىپ ئەتراپقا قارىدى. ئۇنىڭ يۈرىگى دۈپۈلدەپ ئۇراتتى. ھەممە ياقتا، پۈتۈن دەريا ئۇستىدە ملتىق ئېتىلۇاتقانىدەك تۇيۇلاتتى. قەپەز تۇتقان ئايال ھارۇندىن چۈشۈۋاتقان ئىدى، ئېتىگى ئىلىنىپ قېلىپ، يەرگە يېقىلىپ چۈشتى. "ۋاي دات! ئولدۇم!" دەپ ۋاقىرىدى ئۇ قاتتىق ئاۋاز بىلەن، قەپەز قۇشى بىلەن بىللە سايغا دومىلاپ كەتتى.

كارۋان يەنە تاقۇر-تۇقۇر، دۇكۇر-دۇكۇر قىلىپ كوۋرۇكتىن يۇرۇپ كەتتى. "توختا! توختا!" دىگەن ئاۋازلار دەررۇ ئاڭلانىدى، ئۇ‌ان ئىلئىچ يوغان بىر ھارۇنىڭ كوۋرۇك چېتىگە چىقىپ كېتىپ پەنجىرىلەرنى سۇندۇرۇپ، سۇغا ئاغدۇرۇلۇپ كەتكەنلىگىنى كورۇپ تۇراتتى. ئۇ‌ان ئىلئىچ چاقتىن سەكرەپ چۈشتى-دە، يەردە ياتقان تۇگۇنلەردىن سەكرەپ-سەكرەپ ئوتۇپ كارۋانغا يېتۇالدى، كېتىپ بارغان بىر ھارۇغا لىپ قىلىپ چىقىپ، دۇم يېتىۇالدى. ئۇنىڭ دىمىغىغا مەزىلىك بولكا پۇرىغى كېلىپ ئۇردى. ئۇ‌ان ئىلئىچ بىرزىنت تېگىدىن قولىنى تىقىپ، بىر بولكىنىڭ چېتىنى سۇندۇرۇپ ئالدى-دە، يىيىشكە باشلىدى.

ئېتىشىلار بولۇپ تۇرغان قالايمقانچىلىق ئىچىدە كارۋان كوۋرۇكىتىن ئوتۇۋالدى. ئۇ‌ان ئىلئىچ ھارۇندىن سەكرەپ چۈشتى، قاچقۇنلار چۈشكەن ھارۇندىن ئوتۇپ، ئوچۇق دالاغا چىقىۋالدى-دە، يولىنى ياقلاپ كېتىۋەردى. قاراڭغۇدا قۇلىغىغا ئاڭلانغان يېرىم-ياتا سوزلەردىن بىلىندىكى، دۇشمەن رۇسلارنىڭ ئەسكىرىي قىسمىنى ئوقتا تۇتقان ئىكەن. دىمەك، فۇرونت لىنىيىسى كوپ دىگەندە ئون چاقىرىم نېرىدا، شۇ ئەتراپتا بولسا كېرەك.

ئۇزان ئىلئىچ بىرنەچچە مەرتىۋە توختاپ دېمىنى ئالدى. يامغۇردا شامالغا تارشى يۈرۈش تەس ئىدى. ئۇنىڭ تىزى سقىراپ ئاغرىيتتى، يۈزى كويۇپ ياناتتى، كوزلىرى قىزىرىپ، ئىششىپ كەتكەن ئىدى. ئاخىردا، ئۇ ئېرىق بويىدا ئولتۇرۇپ، بېشىنى ئىككى قولى بىلەن تۇتتى. يامغۇرنىڭ سوغاق تامچىلىرى بوينىغا چۈشەتتى. پۇتۇن تېنى سقىراپ ئاغرىيتتى.

شۇ چاغدا، ئۇنىڭ قۇلىغىغا يىراقتىن بىر ئاۋاز ئاڭلىنىپ، خۇددى قەيەردىدۇر يەر ئويۇلۇپ كەتكەندەك بولدى. بىر مىنۇتتىن كېيىن، خۇددى يەنە شۇنداق ئاۋاز چىقتى. ئۇزان ئىلئىچ بېشىنى كوتىرىپ قۇلاق سالدى. ئۇ بۇ قاتىتق ئاۋازلارنىڭ ئارىسىدىن گايىدا پەسىيپ، گايىدا كۈچەيپ چىقىۋاتقان باشقا ئاۋازلارنى ئاڭلاشقا باشلىدى. بۇ ئاۋازلار ئۇزان ئىلئىچ كېتىۋاتقان تەرەپتىن ئەمەس، بەلكى سول تەرەپتىن، ئۇ كېلىۋاتقان تەرەپتىن دېگۈدەك ئاڭلىناتتى.

ئۇزان ئىلئىچ ئېرىقنىڭ نېرىقى تەرىپىگە ئوتۇپ ئولتۇردى، ئۇ ئەمدى ئىپلاس ۋە كوكۇش ئاساندا ئۇزۇپ يۈرگەن پارچە-پارچە، پاكار بۇلۇتلارنى ئېنىق كورۇپ تۇراتتى. تاڭ ئاتتى. ئۇ—كۈنچىقىش تەرەپ. ئۇ تەرەپ روسىيە ئىدى.

ئۇزان ئىلئىچ ئورنىدىن تۇردى، بەلۋېغىنى مەھكەم تارتىپ باغلىدى، لايدا تېيىلىپ-تېيىلىپ، ئاختاملىقلاردىن، ئېرىقلاردىن، چەتەللىرى ئورۇلۇپ چۈشكەن بۇلتۇرقى ئاكوپىلاردىن ئوتۇپ شۇ تەرەپكە قاراپ كەتتى.

ئەتراپ ئاپپاق-ئايدىڭ بولغاندا، تېلېگىن يەنە دالانىڭ ئاخىرىدىكى ئادەم ۋە ھارۋىلار بىلەن تولۇپ كەتكەن تاشيولنى كوردى.

ئۇ توختاپ، ئەتراپقا كوز تاشلىدى. بىر چەتتە، يوپۇرماقلىرى پۈتۈنلەي دىگۈدەك چۈشۈپ كەتكەن يوغان بىر تۈپ دەرەخ يېنىدا ئاپپاق ئاقارتىلغان بىر چېركاۋنى كورۈپ قالدى، ئۇنىڭ ئىشىگى ئېلىپ تاشلانغان بولۇپ، گۈمبەز ئۈستىنى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىنى غازاڭ بېسىپ ياتاتتى.

ئۇ‌ئان ئىلئىچ قاراڭغۇ چۈشكەچە شۇ يەردە قالماقچى بولۇپ، چېركاۋنىڭ ئىچىگە كىردى-دە، ئوت بېسىپ كوكرەپ كەتكەن يەردىلا ياتتى. چىرىگەن غازاڭلارنىڭ ئەسكى پۇرىغى ئۇنىڭ بېشىنى ئايلاندۇراتتى. ئۇزاقتىن چاقلارنىڭ تاراقلىشى، چۇۋنقىلارنىڭ شاقىلدىشى ئۇنىڭ قۇلىغىغا ئاڭلىنىپ تۇراتتى. ناھايىتى يېقىملىق تۇيۇلغان بۇ تاۋۇشلار بىردىنلا غايىپ بولاتتى. بىرو قولى بىلەن ئۇنىڭ كوزلىرىنى بېسىپ يۇمۇپ قويغانىدەك بولدى، ئېغىر ئۇيقۇ ئىچىدە يارقىن داغ ئاستا-ئاستا پەيدا بولۇشقا باشلىدى. ئۇ‌ئان ئىلئىچ شۇنچىلىك هارغان ئىدىكى، ئۇ پۈشۈلدايتتى، بارغانسېرى ئۇيقۇسى كۇچەيەتتى، ئەمما بايىقى يارقىن داغ ئۇنى هامان بىارام قىلاتتى. ئۇنىڭ ئۇيقۇسى بارغانسېرى ئاجىزلىشىپ، يەنە يىراقتىن چاقلارنىڭ تاراق-تۇرۇغى قۇلىغىغا ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ئۇ‌ئان ئىلئىچ ئېغىر بىر ئۇھ تارتتى-دە، ئورنىدىن تۇرۇپ ئولتۇردى.

ئىشكىتىن قويۇق ۋە تەكشى بۇلۇتلار كورۈنەتتى؛ غەرپكە سۈرۈلۈۋاتقان قۇياش شۇ بۇلۇتلارنىڭ تېگىدىن كەڭ شولىلىرىنى چېچىپ تۇراتتى. قۇياشنىڭ سۇيۇق دىگۈدەك شولىسى چېركاۋنىڭ ۋەيرانە تېمىغا چۈشۈپ، مەرىيەم بۇ‌ۋىنىڭ ياغاچقا ئويۇلغان، كونىراپ ئوڭۇپ كەتكەن يۈزىنى يورۇتتى. ئۇنىڭ تىزىدا يىرتىلىپ كەتكەن

چىت كوينەك كىيدۇرۇلگەن بوۋاق ياتىدۇ، بۇۋىنىڭ دۇئايى-ئىبادەت قىلىش يۈزىسىدىن كوتىرىلگەن قوللىرى سۇنۇپ كەتكەن ئىدى.

ئۇ ئۇلئىچ چېركاۋدىن تاشقىرىغا چىقتى. ئىشىك ئالدىدىكى تاش پەلەمپەيدە بالىسىنى تىزىغا قويۇۋالغان بىر چوكان ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇچىسىدىكى ئاق كويىنىگى لايغا مىلىنىپ كەتكەن ئىدى. ئۇ بىر قولى بىلەن چېكىسىنى تىرەپ، ئىككىنچى قولىنى بالا يوگەلگەن ئالا-بۇلا كوپىگە قويۇپ ئولتۇراتتى. چوكان بېشىنى ئاستا كوتىرىپ ئۇ ئۇلئىچقا قارىدى، ئۇنىڭ قارىشى ئوچۇق ۋە غەلىتە ئىدى. ئۇنىڭ يىغلىغان چىرايى خۇددى تەبەسسۇم قىلغاندەك تىترىدى، كېيىن مۇلايىم تاۋۇش بىلەن، رۇس تىلىدا:

—بالام ئولۇپ قالدى، —دىدى.

شۇنىڭ بىلەن، ئۇ يەنە قولىنى چېكىسىگە تىرەپ ئولتۇردى. تېلېگىن ئۇنىڭغا ئىگىشىپ، بېشىنى سىلىدى، چوكان ئېغىر ئۇھ تارتتى.

—يۇرۇڭ. ئۇنى مەن كوتىرىپ كېتىمەن، —دىدى ئۇ ئۇلئىچ مېھرىۋانلىق بىلەن.

چوكان بېشىنى چايقىدى.

—نەگىمۇ بارامسىز؟ ئۇزىڭىز كېتىۋېرىڭ، مېھرىۋان ئەپەندى.

ئۇ ئۇلئىچ بىر دەم تۇردى-دە، شەپكىسىنى كوزىگىچە باستۇرۇۋېلىپ مېڭىپ كەتتى. شۇ چاغدا چېركاۋنىڭ ئارقىسىدىن بۇرۇتلىرى ئۇزۇن، ئۇچىسىدىكى پەلتوسى ھول ۋە لاي بولۇپ كەتكەن ئاۋستىرىيەلىك ئىككى ئاتلىق دالا ژاندارمىسى چىقىپ قالدى. ئۇلار ئوتۇپ كېتىۋاتقان ئۇ ئۇلئىچنى كورۇپ، ئاتلىرىنى توختاتتى، ئالدىنقىسى خىرىلدىغان ئاۋاز بىلەن ۋاقىرىدى:

ـــبۇ ياققا كەلگىن!

ئۇزان ئىلىنچ يېقىن باردى. ژاندارما ئىگەردىن بېشىنى ئىگىشىپ تۇرۇپ، شامال ۋە ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزىرىپ كەتكەن كوزلىرى بىلەن ئۇزان ئىلىنچقا تىكىلىپ قاردى، كېيىن كوزلىرى چاقناپ كەتتى.

ـــرۇس! ـــدەپ ۋاقىردى ئۇ ۋە تېلېگىنىڭ ياقىسىدىن تۇتتى. ئۇزان ئىلىنچ قېچىپ قوتۇلۇشقىمۇ ئورۇنمىدى، پەقەت ئاچچىق ھجىيىپ قويدى.

ئۇلار تېلېگىننى سامانلىققا قاماپ قويۇشتى. تۇن كېچە ئىدى. زەمبىرەكلەرنىڭ گۇمبۇرلەشلىرى ئېنىق ئاڭلىناتتى. تامنىڭ يوچۇغىدىن يانغىنىڭ چالا قىزىل شولىسى كورۇنەتتى. ئۇزان ئىلىنچ تۇنۇگۇن ھارۋىدىن ئالغان بولكىنىڭ قالغىنىنى يىدى-دە، بىرەر يەردە تۇڭلۇك بارمىكىن دەپ، تاختاي تامنى ياقلاپ يۇرۇپ، بىر باغلام ئوتقا پۇتلىشىپ كەتتى ۋە كېيىن ئەسنۇالدى-دە، ياتتى. بىراق ئۇنىڭغا ئۇخلاشقا توغرا كەلمىدى، يېرىم كېچىدىن كېيىن يېقىن ئەتراپتا زەمبىرەكلەر گۇلدۇرلەشكە باشلىدى. زەمبىرەك ئېتىلغاندا چىققان شوللار تامنىڭ يوچۇغىدىن كورۇنۇپ تۇراتتى. ئۇزان ئىلىنچ ئورنىدىن تۇرۇپ، قۇلاق سېلىپ ئولتۇردى. زەمبىرەكلەر بارغانسېرى ئىلدام-ئىلدام ئېتىلىپ، سامانلىقنىڭ تاملىرى تەۋرەپ كېتەتتى، توساتتىن يېقىن جايدا ملتىق ئېتىلىشقا باشلىدى.

جەڭنىڭ يېقىن جايدا بولۇۋاتقانلىغى ئېنىق ئىدى. تاشقىرىدىن ۋەھىمگە چۈشكەن تاۋۇشلار ئاڭلاندى، ئاپتوموبىل گۇرۇلدىدى. دۇكۇر-دۇكۇر ئايال تاۋۇشلىرىمۇ ئاڭلىنىپ تۇراتتى. تاشقىردا

بىرنەمىنىڭ گەۋدىسى كېلىپ تامغا ئۇرۇلدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا ئۇئان ئىلىنچ تامنىڭ ئوقىغا تۆتۈلغانلىغىنى بايقىدى-دە، دەررۇ يەرگە ياتتى.

يوغان سامانلىقنىڭ ئىچىنمۇ ملىتق دورىسىنىڭ پۇرىغى بەسپ كەتكەن ئىدى. ملىتق توختىماي ئېتىلىپ تۇراتتى. رۇسلار شددەتلىك ھۇجۇم قىلىپ كېلىۋاتقان بولسا كېرەك. ئەمما، يۇرەكنى پارە قىلغۇچى ۋاڭ-چۇڭلۇق ئۇزاق داۋام قىلمىدى. قول بومبىلىرى خۇددى ياڭاق چاقىغاندەك پاقىلداپ پارتىلاشقا باشلىدى. ئۇئان ئىلىنچ ئورنىدىن سەكرەپ تۇردى، سامانلىقنىڭ ئىچىدە ھودۇقۇپ يۇگۈرۈشكە باشلىدى. قۇتۇلدۇرۇپ قالالماسمىكىن-ھە؟ ئاخىردا خىرىلداق ۋاقىراشلار، دۇكۇر-دۇكۇرلەر ئاڭلاندى. ملىتق ئاۋاز-لىرى بىردىن توختىدى. ناھايىتى ئۇزاققا سوزۇلغان جىملىق داۋامىدا بىر نەرسىنىڭ يۇمشاق نەرسىگە ئۇرۇلۇشى، تومۇرنىڭ جىرىڭلىشى ئاڭلاندى. كېيىن قورقۇنچ بىلەن نېمىسچە ۋاقىرىغان ئاۋاز چىقتى:

"تەسلىم بولدۇق، رۇس، رۇس!"

ئۇئان ئىلىنچ ئىشىك تاختىيىدىن بىرىنى ئېچىپ قارىغان ئىدى، يۇگۈرۈپ كېلىۋاتقان ئادەملەر كورۇندى، ئۇلار بېشىنى قوللىرى بىلەن پانا قىلىپ يۇگۈرەيتتى. ئۇنىڭ تەرەپتىن ئۇلارنىڭ ئۇستىگە ئاتىلىق ئەسكەرلەر ھۇجۇم قىلىپ كەلدى، ئۇلارنىڭ ئارىسىنى يېرىپ، ئارىلىشىپ كەتتى. ئۇچ قاچقۇن سامانلىقتا قاراپ بۇرۇلدى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن بىر ئاتىلىق ئەسكەر ئات چاپتۇرۇپ كەلدى. ھەيۋەتلىك يوغان ئات خارتىلداپ، ئالدىنقى ئاياقلىرىنى كوتىرىپ تىكلەنىدى. ئاتلىق ئەسكەر خۇددى مەس كىشىدەك، قىلىچىنى ئوينىتاتتى، ئۇنىڭ ئاغزى يوغان ئېچىلغان ئىدى. ئاتلىق ئەسكەر

ئېتى ئالدىنقى ئاياقلىرىنى يەرگە قويغاندا دۈشمەننى قىلىچ بىلەن شۇنداق چاپتىكى، قىلىچنىڭ بىسى سۇنۇپ كەتتى.

ــمېنى چىقىرىڭلار!ــدەپ دەھشەتلىك ئاۋاز بىلەن ۋاقىرىدى تېلېگىن ئىشكىنى كۈچىنىڭ بېرىچە ئۇرۇپ. ئاتلىق ئەسكەر ئېتىنى توختاتتى.

ــۋاقىرىغان كىم؟

ــئەسىر، رۇس ھەربىي ئەمەلدارىمەن.

ــھازىر!ــئاتلىق ئەسكەر قىلىچنىڭ سېپىنى تاشلاپ، ئىگەردىن ئىگىشتى-دە، ئىشكىنىڭ زەنجىرىنى ئاچتى. ئۇ‌ئان ئىلئىچ ساماندىن چىقتى، ئۇنى ئازات قىلغان كىشى، "ياۋايى شى"نىڭ ئەپتىسىز كۆلۈپ مۇنداق دېدى:

ــمانا بۇ ئۇچرىشىشنى قارا!

ئۇ‌ئان ئىلئىچ ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپ:

ــتونۇمىدىم، ــدېدى.

ساپۇزكوۋ مەنىڭ، سىرگى سېرگېيېۋىچ ساپۇزكوۋ دېگەن مەن، ــدېدى، ــدە، قاتتىق كۈلۈۋەتتى، خىيالىڭىمۇ كەلمىگەن بولغىيدى؟...مانا قارا، ئۇرۇشتا ھەر نەرسە بولىدىكەن!

30

موسكۋاغا يېتىشكە بىر سائەتلىك يول قالغان؛ پويىز چول بولۇپ قالغان داچىلارنىڭ يېنىدىن ھۇۋلىغان پېتى ئوتۇپ باراتتى، ئۇنىڭ

ئاپپاق ئىسى كۆز غازاڭلىرىغا، يالتىراق، سىرىق قېيىن دەرەخلىرىگە، يوپۇرماقلىرى قىزىرىپ تۇرغان تېرەك دەرەخلىرىگە ئىلىنىپ يوگىلىپ قالاتتى. ئۇ جايلاردىن نوقۇل گۈمبە پۈرسىغى كېلەتتى. بەزەن ئېرەن دەرەخلىرىنىڭ يوپۇرماقلىرى، قىپ-قىزىل شاخلىرى پويىز رېلىسىغمۇ يېقىن كېلىپ قالغان ئىدى. شالاڭلىشىپ قالغان دەرەخلىكلەرنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرىدىن گۈلزار ئىچىگە ئورنىتىلغان ئەينەك شارلار، داچا ئويلىرىنىڭ تاقۇبتىلگەن دەرىزىلىرى، غازاڭ بېسىپ كەتكەن يول ۋە پەلەمپەيلەر كورۇنۇپ قالاتتى.

مانا، پويىز كىچىك بېكەتتىن غۇيۇلداپ ئوتتى. يەلكىسىگە خالتا ئېسىۋالغان ئىككى ئەسكەر پويىز دەرىزىلىرىگە كۆڭۈلشىمەي قاراپ تۇراتتى، چاقماقلىق پەلتو كىيگەن، غەمكىن بىر قىز ئورۇندۇقتا ئولتۇرۇپ، نەم تاختايغا كۆنلۈگىنىڭ ئۈچى بىلەن بىرنىمىلەرنى سىجايتتى. مانا، بۇرۇلۇشتىن كېيىن دەرەخلەر ئارىسىدىن هاراق بوتۇلكىسىنىڭ سۇرىتى سېلىنغان تاختاي ئىلان كورۇندى: "شۇرتوۋنىڭ تاغ نەشپۈتىدىن ئىشلەنگەن ۋوتكا هارىغى، ئەڭ ئىسل!". ئەنە، ئورمانمۇ تۈگىدى، پويىزنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئاقۇش-كوكۇش كاپۇستلىق باشلانىدى، ئاچا يولدا پاخال بېسىلغان هارۋا، ئەرچە چاپان كىيگەن بىر ئايال ئاتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرىدۇ. يىراقتا، ئۇزۇن سوزۇلغان بۇلۇت تېگىدە مۇنارىلارنىڭ ئۈچى، شەھەرنىڭ توپىسىدىن ئەيسا پەيغەمبەر چېركاۋىنىڭ پارقىراپ تۇرغان گۈمبىزى كورۇنىدۇ.

تېلېگىن ۋاگون دەرىزىسى ئالدىدا تۇرۇپ، سېنتەبىرنىڭ قويۇق هاۋاسىنى، غازاڭ، گۈمبە پۈرسىغىنى، ئاللىقەيەردە كويۇۋاتقان پاخال ئىسىنى، تاڭ ئاتاردا سوغاق توڭلاتقان يەر پۈرىغىنى هوزۇر قىلىپ

يۇتاتتى.

ئۇ ئىككى يىللىق ئازاپلىق يولنىڭ ئەمدى تۈگىگەنلىگىنى، شۇ يولنىڭ ئەڭ ئاخىرىسى — ناھايىتى ئۇزاقىقا سوزۇلغان شۇ ئاخىرقى سائەتتە ئىكەنلىگىنى سېزىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ھاياتلىق چىقتى: سائەت ئىككىدىن ئوتتۇز مىنۇت ئوتكەندە، ئۇ ئىشىك قوڭغۇرىغىنىڭ كۇنۇپكىسىنى بېسىشى مۇمكىن، ئۇ ئىشىك چىنار ياغىچىدىن ياسالغان، توپىسىدە ئىككى دەرىزىسى بار دەپ ئويلايتتى، ئۇ بۇ ئىشىكنىڭ يېنىغا ئولۇپ كەتسىمۇ يېتىپ باردۇ — دە.

كوكتاتلىقلار ئوتۇپ كەتتى، يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە شەھەر چېتىنىڭ لاي چاچرىغان كىچىك — كىچىك ئويلىرى، تاش ياتقۇزۇلغان كوچىلار، تاراقلاپ كېتىۋاتقان ھارۋىلار، تاختاي تاملار، ئۇلارنىڭ كەينىدە شاخلىرى كوچىغىچە ئېسىلىپ چۈشكەن لىپا دەرەخلىرى، رەڭمۇ — رەڭ ۋۇنۇسكىلار، ئەتراپىنى لەززىگە سېلىپ كېتىۋاتقان پو — يىزنى، ۋاگون دەرىزىسى ئالدىدا ئولتۇرغان ئۇنىڭ ئىلگىرىكى بايقىماي، كوز سالماي، ئۇزلىرىنىڭ ئەرزىمىگەن ئىشلىرىغا ئالدىرىشىۋاتقان ئادەملەر كورۇنۇشكە باشلىدى؛ پەستە، كوچىدىن خودىدى ئويۇنچۇق — تەك تىرامۋاي ئوتۇپ كەتتى؛ بىر ئوينىڭ يېنىدىن كىچىك چېركاۋ — نىڭ گۈمبىزى كورۇندى، پويىز بۇرۇلۇشلاردىن ئوتۇشكە باشلىدى. ئاخىر — ئۇزاق ئىككى يىلدىن كېيىن، موسكۋا ۋوگزالىنىڭ تاختاي ياتقۇزۇلغان پەشتىغى كورۇندى. ۋاگونغا پاكىز كىيىنگەن، ئاق پەرتۇق تارتقان بوۋايلار كىرىشتى. ئۇنىڭ ئىلگىرىكى بېشىنى دەرىزىدىن خېلى چىقىرىپ ئۇ ياق — بۇ ياققا قاردى. ۋاي تەنتەگەي، كېلىشكىنى خەۋەر قىلمىغان ئىدىكغۇ، نېمىشقا قارايسەن!

ئۇنىڭ ئىلگىرىكى ۋوگزال مەيدانىغا چىقىپ ئىختىيارسىز كۇلۇۋەتتى.

ئەللەك قەدەمچە نېرىسىدا خادىمك ھارۇڭلىرى تىزىلىپ تۇراتتى. ھارۇنكەشلەر ئولتۇرغان جايلىرىدا قولقاپلىق قوللىرىنى پۇلاڭلىتىپ ۋاقىرىشاتتى:

— مەن ئېلىپ باراي! مەن ئېلىپ باراي!

— مەرھەمەت، قېنى، يورغىسىغا ئولتۇرۇڭ!

— بۇ ياقتا، بۇ ياقتا، يۈگۈرىگى بۇ ياقتا!

تىزگىنى تارتىلغان ئاتلار يەر تېپىپ، پىشقىرىپ، كىشىنىشەتتى. پۇتۇن مەيدانىنى شاۋقۇن قاپلىغان ئىدى. يەنە بىرئازدىن كېيىن، ھەممە ھارۇڭەش خۇددى ۋوگزالغا باستۇرۇپ كىرىدىغاندەكلا كورۇنەتتى.

ئۇزاق ئىلگىچ ئورۇندۇغى تار، ئىگىز خادىكقا چىقىپ ئولتۇردى؛ قارام، چىرايلىق خادىكچى ئۇنىڭدىن ئادىرىسىنى مۇلايىمغىنا ئاۋاز بىلەن سورىۋالدى-دە، يېنىچە ئولتۇرۇپ، نۇختىنى بوش قويۇۋېتىپ، ئاتنى چاپتۇردى. رېزىنكە چاقلار تاشلىق كوچىدىن غۇيۇلداپ ئوتۇپ كەتتى.

— ئۇرۇشتىن قايتتىڭىزغۇ دەيمەن، جانابى ئەپەندىم؟

— ئەسىرگە چۈشكەن يەردىن قېچىپ كەلدىم.

— راستىنمۇ؟ خوش، ئۇ ياقتا ئەھۋال قانداق ئىكەن؟ ئاچارچىلىق دېيىشىدۇ. ھاي، چوڭنا، يولدىن قاچ! مىللەت قەھرىمانى ئىكەنسىز-دە!... تولىسى قېچىپ كېلىۋاتىدۇ.... ھاي ھارۇڭەش، يولنى بوشات!... ئېخ نادان!... ئۇزاق تىرىفونىچنى بىلەتتىڭىزمۇ؟

— كىم ئۇ؟

— رازگۈلەيدىكى رەخت ساتقۇچى!... تۇنۇگۈن ئۇ مېنىڭ ھارۇامغا چۈشۈۋىدى، ئوزى خاپا. ۋەقەسى قىزىق!... تىجارىتى ئوبدان بولۇپ

ناھايىتمۇ بېيىپ كەتكەن ئىدى، پۇلنى قويىدىغان جايى يوق بولۇپ قاپتۇدەك، خوتۇنى ئېرىنى تاشلاپ، ئوتكەن كۈنى بىر پولەك بىلەن قېچىپ كېتىپتۇ. بىزنىڭ ھارۋىكەشلىرىمىز بۇ ۋەقەنى پۈتۈن موسكا ۋاغا يايدى. ئۇڭان تېرىغونىچ ئەمدى ئۈيالغىنىدىن كوچىغىمۇ چىقالماي ئولتۇرۇپتۇ... خەلقنى بۇلغىغانلىك جاجىسى شۇ-دە!...

ــ بۇرادەر، ئىلدامراق ھەيدە، ــ دىدى ئىڭان ئىلىنچ، يورغا ئات بېشىنى ئوينىتىپ يەلدەك ئۇچۇپ كېتىۋاتقان بولسىمۇ.

ــ كەلدۇق، ئەپەندىم، ئىككىنچى ئىشلك. تىنىس، ۋاسە!...

ئۇڭان ئىلىنچ ئاق ئوينىڭ تازا تور پەردە تۈتۈلغان ئالتە دەرىزىسگە يۈرگى جىغىدا قىلىپ قارىدى-دە، ھارۋىدىن ئىشلك يېنغا سەكرەپ چۈشتى. ئىشلك كونا ئىشكىلەردىن ــ نەقىشلىق، شىرنىڭ كاللىسى ئويۇپ سېلىنغان ئىشلك ئىدى، قوڭغۇرىغىمۇ ئېلېكتىر قوڭغۇراق بولماي، ئاددى قوڭغۇراقلاردىن ئىدى. ئۇڭان ئىلىنچ قولىنى قوڭغۇراققا سوزالماي، بىرنەچچە سېكۇنت تۇردى، يۈرگى ئېغىر ئۇراتتى. "تېگىنى سۈرۈشتۈرگەندە، تېخى ھېچ نەرسە مەلۇم ئەمەس، بەلكى ئويدە ھېچكىم يوقتۇر، بەلكى قوبۇلمۇ قىلىشماس" دەپ ئويلىدى-دە، قوڭغۇراق زەنجىرىنى تارتتى. ئوي ئىچىدە قوڭغۇراق جارانلىدى، "ھېچكىم يوق دېمىدىمۇ!". ئەمما شۇ زامان خوتۇن كىشىنىڭ ئاياق تۈۋىشى ئاڭلاندى. ئۇڭان ئىلىنچ ھودۇقۇپ، ئەتراپقا قارىدى، كورۇنۈشى خوشال ھارۋىكەش كوزىنى قىساتتى. زەنجىر شىرىق قىلدى، ئىشلك قىيا ئېچىلدى، ئوي خادىمىنىڭ چوقۇر يۈزى كورۈندى.

ــ داريە دىمتريېۋنا بۇ يەردە تۇرامدۇ؟ ــ دەپ سوردى تېلېگىن يوتىلىپ.

ـــ ئويده، ئويده، كىرىڭ، ـــ دېدى چوقۇر قىز مۇلايىمغىنا سوزۇق ئاھاڭ بىلەن، ـــ داريە خانمۇ، ھەدىسىمۇ ئويدە.

ئۇزان ئىلىنچ خۇددى چۈش كورۈۋاتقاندەك، ئەينەكلىك لەمپىدىن ئوتىتى، بۇ يەردە بىرقانچە سۆھبەت سانىدۇق تۇراتتى ۋە بۇ يەردىن جۇڭنىڭ پۇرىغى كېلەتتى. خىزمەتچى قارا كىلىونكا بىلەن قاپلانغان ئوك قول تەرەپتىكى ئىككىنچى ئىشكنى ئاچتى، چالا بورۇق كىچىك دالاندا ئايالالارنىڭ پەلتوسى ئېسىقلىق، ئەينەك تەكچىدە پەلەي، قىزىل كىرىست تىكىلگەن ياغلىق، يۇڭ شارپا تۇراتتى. بۇ تازا نەرسىلەردىن تونۇش ۋە بىلىنەر ـ بىلىنمەس ئەتىر پۇرىغى كېلىپ تۇراتتى.

خىزمەتچى قىز مېھماننىڭ ئىسمىنمۇ سورىماستىن، ئوي ئىگىسگە ئېيتقىلى ئىچكىرىگە كىرىپ كەتتى. ئۇزان ئىلىنچ يۇڭ شارپىغا بارمغىنى تەككۈزۈپ كوردى ـ دە، توساتتىن بۇ پاك ۋە گۈزەل ھايات بىلەن قان دەريا سىدىن چىقىپ كەلگەن ئوزىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئالاقە يوقلۇغىنى سەزدى. "داريە خانىم، بىر كىشى سىزنى سوراۋاتىدۇ"، خىزمەتكار قىزنىڭ ئىچكىرىكى ئويدە تۇرۇپ ئېيتقان بۇ سوزى ئۇزان ئىلىنچىنىڭ قۇلىغىغا ئاڭلاندى. ئۇزان ئىلىنچ كوزلىرىنى يۇمدى، مانا ئەمدى گۈلدۇراما باشلىنىدۇ، ئۇنىڭ بېشىدىن ـ ئايىغىچە تىترەك باستى. خوتۇن كىشىنىڭ: "مېنى سوراۋاتامدۇ؟ كىمكەن؟" دېگەن سوزى ئاڭلاندى.

ئوي ئىچىدىن ئايال تۇشى ئاڭلاندى. ئۇ بۇ ئايال تۇشلىرىنى ئىككى يىللىق كۆتۇشتىن كېيىن ئاڭلىماقتا ئىدى. دەرىزە يورۇغىدىن دالان ئىشىگىدە داشا پەيدا بولدى. ئۇنىڭ يۇمشاق چاچلىرى ئالتۇندەك تاۋلانغان. ئۇ بويىغا ئوسۇپ، نازۇكلاشقاندەك

ئىدى. ئۇچسىدا يۇڭ كوپتا، كوك يۇپكا بار ئىدى.

ــمېنى سىز سوربىدىگىزمۇ؟

داشا دۇدۇقلاپ قالدى، يۈزىنى تىترەك بېسىپ، قاشلىرى ئۇچتى، ئاغزى ئېچىلدى، ئەمما شۇ چاغدىلا يۈزىدىن قورقۇنچ ئالامتى كېتىپ، كوزلىرى خوشاللىق ۋە ھەيرانلىق بىلەن چاقناپ كەتتى.

ــبۇ سىزمۇ؟ــ ئاڭلىنار-ئاڭلانماس ھالدا دېدى ئۇ ۋە بىلەكلىرىنى كوتىرىپ، ئېتىلغىنىچە ئۇنى ئىلىشچىنى بويىندىن قۇچاقلىدى ۋە تىترىگەن نازۇك لەۋلىرى بىلەن ئۇنى سويدى. كېيىن ئۇنىڭ قولىدىن بوشىنىپ:

ــئۇنى ئىلىشچ، بۇ ياققا يۈرۈڭ،ــ دېدى-دە، ئۆزى مېھمانخانىغا يۈگۈرۈپ كىرىپ، كىرىسلوغا ئولتۇرۇپ، يۈزىنى قولى بىلەن يېپىۋالدى.

ــبۇ نادانلىق، تەنتەكلىك،ــ دەپ پىچىرلىدى ئۇ قولى بىلەن ھە دەپ كوزىنى سۈرتۈپ. ئىۋان ئىلىشچ ئۇنىڭ ئالدىدا ئۇرە تۇراتتى. داشا ئۇشتۇمتۇت كىرىسلونىڭ تايانچۇغىنى تۇتۇپ، بېشىنى كوتەردى:

ــئۇنى ئىلىشچ، قېچىپ كەلدىگىزمۇ؟

ــھەئە.

ــۋاي خۇدايىمەي، كېيىن قانداق بولدى؟

ــكېيىن مانا...توپ-توغرا بۇ يەرگە كەلدىم.

ئۇ شەپكىسىنى كوكرىگىگە بېسىپ، ئۇدۇلدىكى كىرىسلوغا ئولتۇردى.

ــقانداق قىلىپ قاچتىگىز؟ــ دەپ سوربىدى داشا.

ـــ ئومۇمەن ئېيتقاندا، ئوڭايلىق بىلەن.

ـــ قورقۇنچلۇقمىدى؟

ـــ ھە... ياق، ئۇنچۇالا قورقۇنچلۇق ئەمەس.

شۇ يوسۇندا ئۇلار يەنە بىرئاز گەپ قىلىشىپ ئولتۇردى. ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىغا تارتىنچاقلىق چۈشتى، داشا توۋەنگە قارىۋېلىپ:

ـــ موسكۋاغا قاچان كەلدىڭىز؟ ـــ دەپ سورىدى.

ـــ ھازىر ژوگزالدىن كېلىشىم.

ـــ مەن ھازىر كوفى بۈيرۇپ قويايى...

ـــ ياق، ئاۋارە بولماڭ... مەن ھازىر مېھمانخانىغا بارىمەن.

داشا ئاستا سورىدى:

ـــ كەچقۇرۇن كېلەمسىز؟

ئۇزان ئىلىنچ لەۋلىرىنى يۈمۈپ، بېشىنى لىڭشىتتى. ئۇنىڭ نەپىسى بوغۇلۇپ قالغان ئىدى.

ئۇ ئورنىدىن تۇردى.

ـــ خوش، مەن كەتتىم. كەچقۇرۇن كېلىمەن.

داشا قولىنى ئۇزاتتى. ئۇزان ئىلىنچ ئۇنىڭ نازۇك ۋە كۆچلۈك قولىنى تۇتتى، بۇ ھال ئۇنىڭ تېنىنى قىزىتىۋەتتى، يۈزىگە قان يۈگۈردى. ئۇ داشانىڭ قولىنى قىستى ـ دە، دالانىغا قاراپ كەتتى، ئىشككە بېرىپ كەينىگە قارىدى. داشا دەرىزىگە ئارقىسىنى قىلىپ، ئۇنىڭغا كوز ئاستىدىن قاراپ ئولتۇراتتى.

ـــ سائەت يەتتىلەردە كەلسەم بولامدۇ، داريە دمتريېۋنا؟

داشا بېشىنى لىڭشىتىپ جاۋاپ بەردى. ئۇزان ئىلىنچ كوچىغا چىقىپ، ھارۋىكەشكە:

ـــ ئەڭ ياخشى مېھمانخانىغا ئېلىپ بارغىن! ـــ دېدى.

ئۇ هىلىقى خاتىرىنى ئولتۇرۇپ، ئىككى قولىنى پەلتوسىنىڭ يېڭىگە تىقىپ، يەلكىسىنى ئورۇندۇق تايانچۇغىغا يولەپ كۆلۈمسىرەپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ كوز ئالدىدىن ئادەملەر، دەرەخلەر ۋە ھارۋىلار كولەڭگىدەك ئوتۇپ باراتتى. رۇس شەھرىگە خاس سوغاق شامال يۈزىگە كېلىپ ئۇراتتى. ئۇ‌ئان ئىلئىچ داشانى تەكىكەن ۋە ھازىرمۇ ئىسىق تۇرغان ئالقىنىنى بۇرنىغا يېقىن كەلتۈرۈپ، "بۇ سېھرىگەر-لىك!" دەپ كۆلدى.

شۇ ۋاقىتتا داشا ئۇ‌ئان ئىلئىچنى ئۇزىتىپ، مېھمانلىق ئۆيىنىڭ دەرىزىسى يېنىدا تۇراتتى. بېشى گاراڭ، نېمە بولغانلىغىنى ئويلاي دىسە پىكىرلىرىنى يىغالمايتتى. ئۇ كوزلىرىنى چىڭ يۇمۇپ ئاچتى، بىردىنلا ۋاي! دىدى-دە، ھەدىسىنىڭ يېنىغا يۈگۈردى.

يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا دەرىزە يېنىدا بىر نەرسە تىككەچ، خىيال سۈرۈپ ئولتۇراتتى. ئۇ داشانىڭ كىرگىنىنى تۇيۇپ، بېشىنى كوتەر-مەي تۇرۇپ سورىدى:

ــ كىم كەلگەن ئىكەن، داشا؟

داشا كاتەگە تىكىلىپ قاراپ تۇردى، يۈزى تاتىرىپ كەتتى.

ــ ئۇ... چۈشەنمەسەن... ئۇ... ئۇ‌ئان ئىلئىچ.

كاتە يىپ-يىڭنىسىنى تىزىغا قويۇپ، ئىككى قولىنى بىر بىرىگە ئۇردى.

ــ كاتە، راستىنى ئېيتسام، ھەتتا ئۆزەمۇ خوشال ئەمەسمەن. پەقەت قانداقتۇر قورقىمەن، ــ دىدى داشا ئاستا.

31

گۈگۈم چۈشۈشى بىلەن، تاق قىلىغان ئاۋاز ئاڭلانىسىلا داشا چوچۈپ كېتەتتى، مېھمانخانىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ قۇلاق سالاتتى... ئۇ مەلۇم بىر كىتاپنى بىرنەچچە قېتىم ئاچتى، ھەر بىر ئاچقىنىدا: "مارۇسا كرافت دۇكىنىدىن ئېرى ئېلىپ كېلىدىغان شاكىلاتنى ياخشى كورەتتى..." دىگەن يېرىگە كوزى چۈشەتتى.

سوغاق بولۇپ كەچ كىرگەندە، ئۇدۇلدىكى ئايال ئارتىس چارو-دېيېۋا تۇرىدىغان ئويىنىڭ ئىككى دەرىزىسى توساتتىنلا يورۇپ كەتتى، بېشىغا ئادەتتىكى بوك كىيىۋالغان ئايال خىزمەتكار ئۇسۇ-تەلگە داستىخان سېلىشقا باشلىدى، كورۇنۇشىدىن ئىسكېلېتكە ئوخ-شىغان، يەلكىسىگە دۇخاۋا كەمزۇل يېپىنغان چارودېيېۋا كورۇندى، ئۇ ئۇستەل يېنىغا كېلىپ ئولتۇرۇپ ئەسىندى، يېڭىلا دېۋاندا يېتىپ ئۇخلىغان بولسا كېرەك؛ ئوزىگە شورپا قۇيدى-دە، بىردىنلا ئەينەككە ئوخشىغان كوزلىرىنى سولاشقان ئەتىر گۈل سېلىنغان قاچىغا تىكىپ خيال سۈرۈپ قالدى. "مارۇسا كرافت دۇكىنىدىن..." دەپ پىچىر-لىدى داشا. قوڭغۇراق جاراڭلىدى. داشانىڭ يۈرىگى جىغىدا قىلدى. لېكىن ئۇ كەچلىك گېزىتىنى ئېلىپ كەلگەن ئادەم ئىكەن. "كەلمەيدۇ" دەپ ئويلىدى داشا ۋە ئاشخانىغا چىقتى، ئۇ يەردە بىر لامپۇچكا يېنىپ تۇراتتى. داستىخان يېيىلغان بولۇپ، سائەت چىكىلـ داپ تۇراتتى. سائەت بەش مىنۇت كەم يەتتە بولدى. داشا ئۇستەل

يېنىدا ئولتۇرۇپ: "ھەر مىنۇتتا ئومرۇڭ قىسقىراپ بارىدۇ..." دەپ ئويلىدى.

ئالدىنقى ئىشكىتكى قوڭغۇراق يەنە چېلىندى. داشانىڭ دېمى سىقىلىپ دالانغا يۈگۈرۈپ چىقتى... دوختۇرخانىنىڭ قۇۋۇقچىسى بىر تۇتام قەغەز ئېپكەپتۇ. ئۇ‌ئان ئىلئىچ كەلمەيدۇ، ئەلۋەتتە، كەلمەسمۇ ھەقلىق: ئۇ سېنى ئىككى يىل كۈتتى، ئەمما قايتقىنىدا ئۇنىڭغا ئىككى ئېغىز تۇزۇك سوز تېپىپ ئېيتالمىدىڭغۇ!

داشا ياغلىغىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ ئۇچىنى چىشلەشكە باشلىدى. خۇددى شۇنداق بولۇشىنى بىلگەن ئىدىغۇ، ئىككى يىلغىچە ئوز خىيالىدا مۇھەببەت باغلاپ كەلگەن ئۇ‌ئان ئىلئىچنى كۈتۈپ كەلدى، كۈتكەن ئادەمى قايتىپ كېلىشى بىلەن... سارىسىمگە چۈشۈپ قالدى.

"ياخشى ئەمەس، ياخشى ئەمەس" دەپ ئويلىدى داشا. ئۇ ئىشىك ئېچىلىپ، ئويىگە چوقۇر لىزانىڭ كىرگەنلىگىنى بايقىماي قالدى.

ـــداريە خانىم، سىزگە مېھمان كەلدى!

داشا ئېغىر ئۇھ تارتتى-دە، يېنىك قەدەملەر بىلەن مېڭىپ ئاشخانىغا چىقتى. كاتە ئۇنى كورۇپ، ئۇنىڭغا كۈلۈمسىرەپ قويدى. ئۇ‌ئان ئىلئىچ ئورنىدىن سەكىرەپ تۇردى، ئۇنىڭ كوزلىرى چىملىداپ، تىنىڭ تۇردى.

ئۇ ئۇچىسىغا يېڭى موۋۇت كوينەك كىيىگەن، ئۇنىڭ ئۇستىدىن يېڭى تاسما پوتا باغلىغان، ساقال-بۇرۇتى تازا قىرىلىغان ئىدى. ئۇنىڭ ئىگىز بويلۇق، قامىتى كېلىشكەن ۋە كەڭ يەلكىلىك ئىكەنلىگى خۇسۇسەن ئەمدى ئوچۇق كورۇنۇپ تۇراتتى. ئەلۋەتتە، بۇ پۇتۇنلەي يېڭى ئادەم؛ كوكۇش كوزلىرىنىڭ قارىشى كەسكىن، ئادىل

ۋە پاك ئاغزىنىڭ ئىككى چېتىدە ئىككى سىزىق، قورۇق... داشانىڭ يۈرىگى دۈپۈلدەپ ئۇرۇشقا باشلىدى، بۇ قاراش ۋە قورۇقلار — دەھشەت، مۇشەققەت ۋە ئولۇم ئىزى ئىكەنلىگىنى چۈشەندى. ئۇ ئۆزىنى ئىلئىچىنىڭ قولى سوغاق ۋە كۆچلۈك ئىدى.

داشا ئورۇندۇق ئېلىپ كېلىپ تېلېگىنىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى. تېلېگىن ئىككى قولىنىڭ ئالقىنىنى بىر بىرىگە قويۇپ قىستى ۋە داشاغا پات-پات قاراپ، قانداق قىلىپ ئەسىرگە چۈشكەنلىگىنى ۋە قانداق قىلىپ قاچقانلىغىنى سوزلەپ بېرىشكە باشلىدى. ئۇنىڭغا ناھايىتى يېقىن ئولتۇرغان داشا ئاغزىنى سەل ئېچىپ، ئۇنىڭ يۈزىگە قاراپ تۇراتتى.

ئۇ ئىلئىچ سوزلىگەندە، ئاۋازىنى خۇددى باشقا كىشىنىڭ ئاۋازىدەك چىقىرىپ، ئوزىنى چوڭقۇر ھاياجاندا سېزەتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ھېچقانداق سوز بىلەن تەسۋىرلەپ بەرگىلى بولمايدىغان كىشى، ھېچبىر چۈشەنگىلى بولمايدىغان قىز ئولتۇرۇپتۇ، ئۇنىڭ پۇرىغىمۇ ئىسسىق، باشىنى ئايلاندۇرغۇدەك ئاللىقاندا خۇش پۇراق.

ئۇ ئىلئىچ بېشىدىن ئوتكەن ئىشلارنى بىر ئاخشام سوزلەپ ئولتۇردى. داشا ئۇنىڭ سوزىنى بولۇپ، قايتۇرۇپ-قايتۇرۇپ سورايتتى، ھەدىسگە قاراپ، قوللىرىنى بىر بىرىگە ئۇراتتى:

— ۋاي ئاللايەي، قارىغىنا كاتيۇشا، ئېتىشقا ھوكۇم قىلىشقان ئىكەنە!

تېلېگىن ئاپتوموبىل ئۇچۇن بولغان كۇرەش، ئولۇشكە سەل قالغان سېكۇنت، يۈزگە كېلىپ ئۇرغان شامال، ئەركىنلىك! ھايات! ھەققىدە سوزلىگەندە، داشانىڭ يۈزى ئاپپاق ئاقىرىپ كەتتى، ئۇنىڭ قولىنى تۇتتى-دە:

ـــ بىز ئەمدى سىزنى ھېچقاياقتا ئەۋەتمەيمىز! ـــ دېدى.

تېلېگىن كۈلۈۋەتتى:

ـــ يەنە چاقىرىشسا، ئىلاج يوق، بىر نەرسە دېگىلى بولمايدۇ. مەن پەقەت مېنى بىرەر قورال زاۋۇدىغا ئەۋەتسە دېگەن ئۈمىتتىمەن.

ئۇ داشانىڭ قولىنى ئاستا قىستى. داشا ئۇنىڭ كوزلىرىگە تىكىلىپ قارىدى، ـ دە، يۈزى قىزىرىپ كەتتى، قولىنى تارتىۋالدى:

ـــ نېمىشقا تاماكا چەكمەيسىز؟ مەن ھازىر سىزگە سەرەڭگە ئېپكېلىپ بېرەي.

داشا ئىلدام چىقىپ كەتتى ـ دە، شۇ زامان بىر قاپ سەرەڭگە ئېپكېلىپ، ئۇنى ئىلىئىچنىڭ ئالدىدا تۇردى ۋە سەرەڭگە ياغچىنىڭ ئەڭ ئۈچىنى تۈتۈپ سۇركىدى، سەرەڭگە سۇنۇپ كەتتى.

ـــ لىزا سېتىۋالغان سەرەڭگە شۇنداق بولىدۇ ـ دە! ـــ دېدى ئۇ. ئاخىردا سەرەڭگە ياندى. داشا ئوتنى ئۇنى ئىلىئىچنىڭ تاماكىسىغا ئېھتىيات بىلەن تەگدۈردى. تېلېگىن كوزلىرىنى قىسىپ، تاماكىسىنى ياندۇردى.

كاتە شۇ چاغدا داشا بىلەن تېلېگىنگە قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇ داشا ئۈچۈن خوشال بولسىمۇ، كوڭلى غەمكىن ئىدى. تېخى ئۈنىتۈلمىغان ۋادىم پېتروۋىچ روششىن كوز ئالدىدا تۇراتتى: ئۇمۇ خۇددى مانا شۇنداق ئۈستەل يېنىدا ئولتۇرغان ئىدى، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنامۇ سەرەڭگە ئېپكېلىپ، بىرىنىڭ سۇندۇرماي چېقىپ، ئۇنىڭغا تۈتقان ئىدى.

تېلېگىن يېرىم كېچىدە كەتتى. داشا ھەدىسىنى قۇچاقلاپ قاتتىق سويدى ـ دە، ئۇز بولمىسىگە كىرىپ، ئىشكىنى ئېتىۋالدى، قوللىرىنى بېشىنىڭ ئارقىسىغا قويۇپ يېتىپ، ئەمدى زېرىكىش ۋاقتى تۈگىدى،

ئالەم بوش ۋە قورقۇنچلۇق بولسىمۇ، ئەمما پارلاق كۆنىگە يېتىش خوشاللىق، دەپ ئويلايتتى.

32

ئۇزان ئىلىنچ قايتىپ كېلىپ بەشىنچى كۈنى پېتىربۇرگدىن كەلگەن رەسمىي ئالاقىنى تاپشۇرۇۋالدى، ئالاقىدە ئۇنىڭ بالىتق زاۋۇدىغا دەرھال بېرىپ ئوزىنى مەلۇم قىلىشى ئېيتىلغان ئىدى.

شۇ مۇناسىۋەت بىلەن پەيدا بولغان خوشاللىق، كۈننىڭ يېرىمىنى داشا بىلەن بىللە شەھەرنى كېزىپ ئوتكۈزۈش، نىكولايېۋ ۋوگزالىدا ئالدىراپ خوشلىشىش، ئىككىنچى دەرىجىلىك ۋاگوننىڭ ھەم ئىسسىق، ھەم قۇرغاقلىغى؛ يانچۇغىدىن كۈتۈلمىگەندە لېنتا بىلەن باغلانغان تۇگۈنچەكنىڭ چىقىشى، ئۇنىڭدىن چىققان ئىككى ئالما، شاكىلات ۋە پېچىنە ــ بۇلارنىڭ ھەممىسى خۇددى چۈشتىكىدەك ئىدى. ئۇزان ئىلىنچ موۋزات كوينىگىنىڭ تۇگمىلىرىنى يېشىپ، ئاياقلىرىنى ئۇزاتتى. كۆلۈشنى توختىتىشنىڭ ئىلاجىنى تاپالمايۋ، ئۇدۇلىدا ئولتۇرغان كوزەينەكلىك ناتونۇش بوۋايغا قاراپ ئولتۇردى.

ــ موسكۋادىن كېتىۋاتامسز؟ ــ دەپ سورىدى بوۋاي.

ــ ھەئە، موسكۋادىن كېتىۋاتىمەن، ــ دىدى تېلېگىن. ياپىرەي، موسكۋا دېگەن سوز قانچىلىك ئاجايىپ ۋە گۈزەل سوز ــ ھەا..... كۆز قۇياشى نۇر سەپكەن كوچىلار، ئاياق ئاستىغا توكۈلۈپ ياتقان غازاڭلار، بۇ غازاڭلارنى دەسسەپ مېڭىپ يۈرگەن يېنىك، نازۇك

داشا، ئۇنىڭ ئەقلى، روشەن ئاۋازى، ــ ئەمما داشا ئېيتقان گەپلەر-نىڭ ھېچبىرى يادىدا قالمغان، ــ ئۇنىڭغا ئىگىشكەندە، ياكى ئۇنىڭ قولىدىن سويگەندە چىقىپ تۇرغان گۈل پۇراقلىرى...

ــ جەھەننەم، جەھەننەم شەھىرى موسكۋا دېگەن، ــ دېدى بوۋاي، ــ موسكۋادا ئۇچ كۈن تۇردۇم... تويدۇم... ــ بوۋاي ئوتۇك تېشىغا كالاچ كىيگەن ئاياقلىرىنى كېرىپ، تۆكۈردى، ــ كوچىغا چىقساڭ، ئادەم تىقما-تىقماق، ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا يۈرگىنى يۈرگەن... كېچىسى چىقساڭ ــ چىراق، ژاراڭ-چۇرۇڭ، ژىۋىسكىلار ــ ئادەمنىڭ كوزلىرى ئالىپەكمەن بولۇپ كېتىدۇ.... بۇنچىۋالا ئادەم قاياقتىن كەلگەنكىن... ھەممىسى مەنىسىزلىك!!! موسكۋاسى شۇ ئىكەن... دولىتىمىزنىڭ باشلانغان يېرى شۇ ئىكەن!... ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا يۆگۈرۈپ يۈرگەن ئادەملەرنىلا كورىسەن. سىز جەڭلەردە بولغانمۇ، ياردار بولغانمۇ، يېگىت؟... دەررۇ بايقىدىم... قېنى، مەن بوۋايغا ئېيتىڭچۇ، نېمىشقا بىزنىڭ قېنىمىز مانا شۇنداق بىكاردىن-بىكارغا توكۈلۈۋاتىدۇ؟ ۋەتەن قانداق بولدى؟ دېنىمىزچۇ؟ پادىشايىمىزچۇ؟ قېنى، ماڭا ئېيتىپ بېرىڭچۇ! مانا مېنى ئېلىپ قارىسىڭىز، مەن يېپ ئالغىلى پېتىربۇرگقا كېتىۋاتىمەن... قۇرۇپ كەتسۇن يىپى!... تېزۇمېنگە نېمە ئېلىپ بارىمەن، يېمىۋ؟... ياق، مەن ئۇ يەرگە يېپ ئېلىپ بارمايمەن، قايتىپ بارىمەن-دە: خالايىق، بىز تۇغىشىپتۇق، دەيمەن، مەن مانا شۇ گەپنى ئېلىپ بارىمەن... جازاسىنى تارتىمىز، جازاسىنى، يېگىت، بۇ گېپىم ئېسىڭدە بولسۇن... مانا شۇ مەنسىز-لىكنىڭ جازاسىنى تارتىمىز... ــ بوۋاي ئىككى قولى بىلەن تىزىغا تايىنىپ، ئورنىدىن تۇردى-دە، دەرىزىنىڭ يەردىسىنى چۈشۈرۈپ قويدى، سىرتتا پاراۋۇزنىڭ ئىسى بىلەن چېققان ئوت ئۇچقۇنلىرى

قاراڭغۇدا ئۇچاتتى، ــ خۇدانى ئۇنتۇدۇق، خۇدامۇ بىزنى ئۇنتۇدى... سىزگە دەپ قويماي،... قاتتىق جازاسىنى تارتمىز...

ــ نېمە، نېمىسلار بىزنى يېڭىپ قويىدۇ دەپ ئويلامسىز؟ ــ دەپ سوردى ئۇيغان ئىلئىچ.

ــ كىم بىلىدۇ. خۇدا كىمنى ئەۋەتسە شۇنىڭ جازاسىنى تارتىمىز ــ دە،... مىسال ئۈچۈن ئېيتايلۇق، مېنىڭ دۆكىنىمدا ئىشلەيدىغان يىگىتلەر توپىلاڭ قىلىشقا باشلىسا، دەسلەپتە سەۋرى ــ تاقەت قىلمەن، كېيىن بىرىنىڭ كەينىگە تېپىپ، ھەيدەيمەن، ئىككىنچىسىنمۇ شۇنداق قىلمەن، ئۈچىنچىسىنمۇ كوچىغا چىقىرىپ قويىمەن... بىراق روسىيە مېنىڭ دۆكىنىمدەك كىچىككىنە ئەمەس ــ تە! خۇدا مېھرىۋان، ئەمما ئادەملەر ئۈنۈگۈنا ئېلىپ بارىدىغان يولنى ئېپلاس قىلغان ئىكەن، ئۇنى تازىلاش كېرەك ئەمەسمۇ؟ مەن مانا شۇنى ئېيتىمەن ــ دە... خۇدا بەندىسىنى تاشلاپ كەتتى... بۇنىڭدىنمۇ دەھشەتلىگى بولمايدۇ...

بۇۋاي ئىككى قولىنى قوشتۇرۇپ، كوزىنى يۇمدى، ئۇ كۆلرەڭ ئورۇندا كوزەينىگىنى پارقىرىتىپ ئىغاڭلايتتى. ئۇئان ئىلئىچ دالانغا چىقىپ، يۈزىنى دەرىزە ئەينىگىگە تەككۈزۈپ تۇردى.

ساپ ۋە سوغاق ھاۋا دەرىزە يوچۇغىدىن كىرىپ تۇراتتى. تاشقىرىدا، كېچە قاراڭغۇسىدا ئوت ئۈچقۇنلىرى بىر بىرى بىلەن ئويناشىپ، گاھ ئاسمانغا كوتىرىلىپ، گاھ يەرگە قايتىپ ئۈچۈپ يۈرەتتى. گايىدا پاراۋۇز ئىسى ئوتۇپ قالاتتى. ۋاگون چاقلىرى ئاستا يۇرۇپ باراتتى. ئەنە، دوقمۇشقا بېرىپ يەتكەندە پاراۋۇز ئۇزاق قىچقاردى، پاراۋۇز ئوتخانىسىنىڭ شولىسى پاكار ئارچا دەرەخلىرىنى يورۇتۇپ ئوتتى، ئارچىلار قاراڭغۇدىن شۇڭغۇپ

چقتى-ده، يەنە غايىپ بولدى. پويىز ئايلانمىدىن تاراقلاپ ئوتتى. ۋاگون ئاستا چايقالدى، يېشىل پەنەر چىرىغى پىلىلدىدى، كېيىن يەنە ئوت ئۇچقۇنلىرى پويىز يېنىدىن ئۇچۇشقا باشلىدى.

ئۇزان ئىلئىچ شۇ ئۇچقۇنلارغا قارىغاندىن كېيىن، ئاخىرقى بەش كۈن ئىچىدە بولغان ۋەقەلەرنى ئويلاپ، قىن-قىنغا پاتماي، پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن خوشال بولاتتى. ئەگەر ئۇ ئۇزۇندىكى بار ھىسلارنى بىرەر كىشىگە ئېيتىپ بېرەلىسە، ئۇنى سارالا دىگەن بولاتتى. ئەمما ئۇزان ئىلئىچ ئۇچۇن بۇنىڭ ھىچ ئەجەپلەنگۈچىلىگى ۋە غەلىتىلىگى يوق ئىدى-ھەممىسى تەبىئى ۋە روشەن ئىدى.

ئۇ مىليون-مىليون كىشىنىڭ كېچە قاراڭغۇلىغىدا ياشىشىنى، جاپا چېكىشىنى، ئولۇپ كېتىشىنى سېزەتتى. ئەمما ئۇلارنىڭ ياشىشى شەرتلىك، يەر يۈزىدە كېلىپ چىقىدىغان پۈتۈن ھادىسىلەرمۇ ھەقىقەت بولماي، بەلكى يالغانغا ئوخشايتتى. شۇنچىلىك يالغانغا ئوخشايتىكى، ئەگەر ئۇزان ئىلئىچ بىرەر ھەركەت قىلسا-ھەممىسى ئوزگىرىپ، پۈتۈنلەي باشقىچە بولۇپ كېتىدىغاندەك قىلاتتى. يالغانغا ئوخشىغان شۇ دۇنيانىڭ كىنىدىگى-ۋاگون دەرىزىسىگە يولىنىپ تۇرغان ئۇزان ئىلئىچدۇر، بەلكىم. بۇ-بىركىم سويگەن كىشى. بۇ كىشى قاراڭغۇ زىمىستانلىقتىن چىقىپ، قاراڭغۇ باسقان دۇنيا ئۇستىدىن ئوت يامغۇرى ئارىسىدا ئۇچۇپ بارماقتا.

ئۇزىنى ئوزى سويۇش تۇيغۇسى پەقەت بىرنەچچە سېكۇنتلا داۋام قىلدى. ئۇزان ئىلئىچ ئوز ئورنىغا قايتىپ كىردى، ئۇستۇنكى ئورۇنغا چىقتى-ده، يىشىنۇپتىپ ئوز قوللىرىغا قارىدى، قولۇم چىرايلىق ئىكەن دەپ، بىرىنچى قېتىم ئويلىدى، قوللىرىنى بېشىمنىڭ تېگىگە قويۇپ، كوزلىرىنى يۇمدى. شۇ چاغدىلا داشا كوز ئالدىغا

كەلدى. داشا هاياجان ئىچىدە شەلا كوزلىرى بىلەن ئۇنىڭ كوزلىرى-گە قاراپ تۇراتتى. (بۇ ئىش دەل بۇگۈن ئاشخانىدا بولغانىدەك ئىدى. داشا ماناتا تۆگۈۋاتاتتى. ئۇنىڭ ئىلىنچ ئۇستەلنى ئايلىنىپ ئوتتى-دە، ئۇنىڭ يېنىغا كېلىپ، ئىسسىق بوينىدىن سويدى. داشا ئۇنىڭغا يالت قىلىپ قارىدى، ئۇنىڭ ئىلىنچ: "داشا، ماڭا تېگەمسىز؟" دەپ سورىدى. داشا پەقەت قاراپلا قويدى.)

هازىر ئۇ ۋاگونىدىكى ئورۇنىدا يېتىپ داشاغا قاراپ-قاراپ تويمايتتى، داشا ئۇنى، قوللىرى يوغان ۋە چىرايلىق كىشىنى ياخ-شى كورگىنىدىن، ئۇنىڭ ئىلىنچ ئوزىدە ناھايىتى چوڭ خوشاللىق جۇش ئۇرۇۋاتقانلىغىنى سېزەتتى.

ئۇنىڭ ئىلىنچ پېتىرىبۇرگقا يېتىپ كەلگەن كۈنىلا بالتىق زاۋۇدىغا باردى، ئۇ بىر سېخىتا كېچىلىك ئىسمىنىغا ئىشقا تەيىن قىلىندى.

ئۇچ يىل داۋامىدا زاۋۇتتا كوپ ئوزگىرىشلەر بولغان ئىدى: ئىشچىلارنىڭ سانى ئۇچ ھەسسە كوپەيگەن، كوپ قىسمى ياشلار ئىدى؛ ئىشچىلارنىڭ بەزىلىرى ئۇرالىدىن ياكى غەربىي شەھەرلەر-دىن كوچۇرۇپ كەلتۈرۈلگەن، بەزىلىرى بۇاستىلا جەڭگە كىرگەن ئارمىيىدىن يوتكەپ كېلىنگەن ئىدى. ئىشچىلار ھەر كۈنى گېزىت ئوقۇيتتى، ئۇرۇشنى، پادىشانى، پادىشانىڭ خوتۇنىنى، راسپۇتىننى، جياڭجۇنلەرنى ئوچۇقتىن-ئوچۇق قاغايتتى؛ ئۇلاردىن غەزەپلە-نەتتى ۋە ئۇرۇشتىن كېيىن "ئەلۋەتتە ئىنقلاپ بولىدۇ" دەپ ئىشىنەتتى.

شەھەر بولكىخانىلىرىدا بولكىغا كېپەك ئارىلاشتۇرۇلۇشى،

بىرنەچچە كۈنـدىن بېـرى بازارلارغا گوش كەلمەسلىگى، كەلسىمۇ سېسىپ پۇراپ قالغان گوش كەلـتۈرۈلۈشى، توڭـلاپ قالغان ياڭيۇ سېتىلىشى، شېكەرنىڭ مەينەتلىگى، ئۇنىڭ ئۇستـىگە ئوزۇق-تولۇك-نىڭ نەرقىنىڭ ئېشىپ كەتكەنلىگى، دۇكاندارلارنىڭ، ئېلىپساتارلار-نىڭ ئارمىيىگە مال يەتكۈزۈش ئارقىسىدا چاپـسان بېيىپ، بىر قۇتا كەمپىتكە ئەللىك سوم، بىر بوتۇلكا شامپان ھارىغـغا يۈز سومـلاپ پۇل تولەشلىرى، نېمىس بىلەن يارىشىش زادىـلا يارىمايدۇ دېيىش-لىرى ھەممىنىڭ غەزىتىنى ئاشۇراتتى.

ئۇيان ئىلئىچ ئوزىنىڭ شەخسى ئىشلىرىنى پۈتتۈرۈۋېلىش ئۈچۈن ئۈچ كۈنلۈك رۇخـسەت ئالـدى، شۇ ئۈچ كۈن ئىچىدە شەھەردىن ئوي تېپىش بىلەن ئاۋارە بولۇپ يۈردى. ئۇ ئونـدىن ئارتۇق جايغا بېرىپ كوردى—ھېچبىرى ئۇنىڭغا ياقمايتتى. بىراق ئاخىرقى كۈنى، ۋاگوندا كېلىۋېتىپ ئارزۇ قىلغانـدەك، دەرىزىـلىرى پاكىز يۇيۇلغان بەش ئېغىزلىق ئوي تاپـتى. كامېننو-ئوسـتروۋسـكى كوچىسىنىڭ ئاخىرىسىغا جايـلاشقان بۇ ئوي ئۇيان ئىلئىچ ئۈچۈن خېلى قىممەت بولسىمۇ، دەررۇ ئىجارىگە ئېلىپ، بۇ توغرىدا داشاغا خەت يېزىۋەتتى.

توتىنچى كۈنى كېچىسى ئۇيان ئىلئىچ زاۋۇتقا ئىشقا كەتتى. ھەممە يېقىنى كومۇر قارايتىۋەتكەن قورادىكى ئىـگىز تۈۋرۈكلەردە چىراق-لار ياناتـتى. شامال تۇرخۇنـلاردىن چىقـقان ئىـسىنى ھول يەرگە بېسىپ چۈشۈرەتتى. ھاۋانى دىمىقتۇرىدىغان قانداقتۇر سېرىق ئىس ھەر ياقنى قاپـلاپ كەتـكەن ئىدى. يېرىم دۇگـلەك، چاڭ باسـقان يوغان دەرىزىـلەردىن، زاۋۇت ئىچىدىـكى ھىساپـسىز كوپ غالتەك ۋە ماشىنىلارنى ئايلاندۇرىدىـغان تاسمـلار، پولات ۋە برونزىـلارنى تېشىدىـغان، چاقـلايدىـغان ۋە تەكشـلەيدىـغان ئىـستانوكـلارنىڭ

توختماي يورۇپ تۇرۇشى، كورۇنۇپ تۇراتتى. قېلىپ ماشىنىلىرىنىڭ تىك تۇرغان تەخسىلىرى غىرىلداپ تۇراتتى. ئۇستىدە يۇڭ كوتىرەدىغان كىرانىلارنىڭ ساندۇقلىرى ئۇ ياقتىن-بۇ ياقىقا غىلدىرلاپ ئوتۇپ تۇراتتى. مەشتىكى ئوتلار قىپ-قىزىل ۋە ئاپپاق بولۇپ يانىتتى. ھور بىلەن ئىشلەيدىغان ھەيۋەتلىك بولقا ھەر ئۇرغاندا يەرنى تىترىتىۋەتتى. پاكار تۇرخۇنلاردىن چىققان يالقۇنلار قاراڭغۇ ئاسمانغا ئۇچۇپ يوق بولۇپ كېتەتتى. ماشىنىلارنىڭ تاراقلىغان ئاۋازلىرى ئارىسىدا ئادەملەر يۇرۇپ تۇراتتى...

ئۇزۇن ئىلمىچ سېخىقا كىردى، بۇ يەردە زەمبىرەك ئوقلىرى ئۈچۈن ئىستاكان قۇيىدىغان قىسقۇچ ماشىنىلار ئىشلەپ تۇراتتى. كونا تونۇش ئىنژېنىر سترۇكوۋ ئىشىنىڭ بەزىبىر يېڭىلىقلىرىنى تەلەپكىنگە چۈشەندۈرۈپ، ئۇنى سېخقا ئايلاندۇرۇپ يۈردى. كېيىن سېخنىڭ بىر بۇرجىگىگە جايلاشقان بىر بولمىگە كىرىشتى. سترۇكوۋ ئۇنىڭغا سېخنىڭ دەپتەر-كىتاپلىرىنى، مەلۇمات جەدۋەللىرىنى كورسەتتى، ئاچقۇچىنى تاپشۇردى-دە، پەلتوسىنى كىيۋېتىپ سوزلىدى:

—بۇ سېخ يىگىرمە ئۈچ پىرسەنت كېرەكسىز مەھسۇلات چىقىرىدۇ، سىزمۇ مۇشۇ ساندا تۇرىۋېرىڭ.

ئۇزۇن ئىلمىچ ئۇنىڭ بۇ سوزلىرىدىن، سېخنى شۇ خىلدا تاپشۇرۇشىدىن ئۇنىڭ ئوز ئىشىغا كوڭۈل بولمەيدىغانلىغىنى سەزدى، بولمىسا سترۇكوۋ ئەسلىدە مۇنەۋۋەر ئىنژېنىر، غەيرەتلىك ئادەم ئىدى. ئۇزۇن ئىلمىچنىڭ كوڭلى رەنجىدى، ئۇ سوردى:

—كېرەكسىز مەھسۇلاتنى ئازايتىشنىڭ ئىلاجى يوق دەمسىز؟

سترۇكوۋ ئەسىدى، بېشىنى چايقىدى-دە، تارالمىغان چاچلىرى-

غا شەپكىسىنى باستۇرۇپ كىيىپ، ئۇيان ئىلگىرى بىلەن بىللە يەنە ئىستانوكلارنىڭ يېنىغا كەلدى.

ـ پەرۋا قىلمائ، دوستۇم. ھېچقىسى يوق، بولمىسا، فۇرونتتا نېمىسلارنىڭ يىگىرمە ئۈچ پىرسەنتىنى كەمەرەك ئولتۇرەرمىز. بىزنىڭ نىمە ئامالىمىز بولسۇن ــ ئىستانوكلارنىڭ ھەممىسى كاردىن چىقىپ قالغان، كىرەكسىز مەھسۇلاتنى يوقتىشنىڭ ئىلاجى يوق...قويۇڭ، بۇ كارغا كەلمەس نىمىلەرنى!

سترۇكوۋ قىسقۇچ ماشىنىسى يېنىدا توختىدى. تېرە پەرتۇق تارتىۋالغان، كالتا پاچاق قېرى ئىشچى قىزىپ تۇرغان قۇيۇلمىنى قېلىپ تېگىگە قويدى، رامنى چۇشەردى. قېلىپ دەستىسى قىپ-قىزىل پولاتقا ياغدەك پېتىپ كىردى-دە، يالقۇنلاندى، رام يەنە كوتىرىلدى، شۇنىڭدىن كېيىن يەرگە زەمبىرەك ئوقىنىڭ قېپى تەبيار بولۇپ چۇشتى. قېرى ئىشچى دەررۇ يېڭى قۇيۇلمىنى ئىشلەشكە باشلىدى. بۇرۇتلىرى قارا، ئىگىز بويلۇق ياش ئىشچى مەش ئالدىدا ئىشلەپ تۇراتتى. سترۇكوۋ قېرى ئىشچىغا قاراپ:

ــ رۇبليوۋ، بۇ ئوق قاپلىرىنىڭ ئىچىدە كىرەكسىز مەھسۇلات خېلى بارغۇ دەيمەن-ھە؟ ــ دىدى.

بوۋاي مىيغىدا كۈلدى، شالاڭ ساقىلىنى لىكاڭلاتتى-دە، قۇۋۇ كوزلىرى بىلەن تېلېگىنگە قاراپ قويدى.

ــ كىرەكسىز مەھسۇلاتنىڭ بارلىغى راست. كوردىنىزمۇ بۇنىڭ ئىشلىشىنى؟ ــ بوۋاي قېلىپ رامى چقىپ-چۇشۇپ تۇرىدىغان ۋە ياغدىن كوكىرىپ كەتكەن تۇتۇرۇكىنى تۇتۇپ كورسەتتى، ــ مانا بۇ تىترەيدىغان بولۇپ قالغان. ئاللىقاچان تاشلاش كېرەك ئىدى.

ئۇيان رۇبليوۋنىڭ مەش يېنىدا ئىشلەپ تۇرغان ئوغلى ۋاسكا

كۆلدى:

ــبۇ يەردىن كوپ نەرسىنى تاشلاش كېرەك. ماشىنىنى دات بېسىپ كەتكەن.

ــسەن، ۋاسلى، ئېھتىيات قىل! ــدىدى سترۇكوۋ كۆلۈپ.

ــھەممىگە ئېھتىيات قىل دەۋېردىكەنغۇ! ــدىدى ۋاسكا بۇدۇر چاچلىق بېشىنى چايقاپ. ئۇنىڭ چېكە سوغەكلىرى چىققان، قارا بۇرۇتلۇق، تىكلىپ قارايدىغان كوزلۇك يۈزى بىر خىلدا كۆلدى.

ــسېخىتكى ئەڭ ياخشى ئىشچىلاردىن،ــدىدى سترۇكوۋ ئۇ يەردىن كېتىۋېتىپ ئۇنىڭ ئۈلئىچقا،ــخەير-خوش. بۇگۈن "قىزىل قوغۇراق"قا بارماقچىمەن. بارغانمىدىڭىز؟ ناھايىتى ياخشى جاي-دە! ۋىنوسىمۇ بار.

تېلېگىن ئاتا-بالا رۇبلیوۋلارغا قىزىقىپ قاراشقا باشلىدى. سترۇكوۋنىڭ ئۇلار بىلەن بولغان سوھبىتىدىكى كىنايىلەر، بىر خىل قاراشلىرى، ئۇچىلىسى تېلېگىننى بىزنىڭكىمۇ، يە دۇشمەنمۇ؟ دەپ سىنىغانلىرى ئۇنىڭ ئۈلئىچنى ھەيران قالدۇردى. كېيىنكى كۇنلەردە رۇبلیوۋلارنىڭ ئۇنىڭ بىلەن ياخشى ۋە خۇش مۇئامىلىدە بولۇشلىرىدىن "بىزنىڭ" ئىكەنلىگىنى بىلدى.

"بىزنىڭكى" دىگىنى ئۇنىڭ ئۈلئىچنىڭ سىياسى قاراشلىرىغا تېگىشلىك ئەمەس ئىدى (ئۇنىڭ سىياسى قاراشلىرى تېخى ئېنىقلانمىغان ئىدى)، بەلكى ئۇنىڭغا ھەركىمدە تۇغۇلىدىغان ئىشەنچىكە تېگىشلىك ئىدى: ئۇ ھەتتا كوزگە كورۇنىدىغان ئىش قىلمىسىمۇ، ئۇنىڭ ناھايىتى ھالال، ۋىجدانلىق، مېھرىۋان، ئاقكوڭۇل ئىكەنلىگى روشەن ئىدى.

كېچىلىرى نوۋەتچىلىك قىلغانىدا ئۇيان ئىلىنچ رۇبلىيوۋلارنىڭ يېنىغا بېرىپ، ئاتا-بالىنىڭ مۇنازىرىلىرىنى ئاڭلايتتى.

ۋاسكا كوپ كىتاپ ئوقۇپ ئۆگەنگەنلىگىدىن، سىنىپىي كۆرەش، پۈرولېتارىيات دىكتاتۇرىسى توغرىسىدا كوپ سوزلەيتتى، سوزلىگەندەمۇ خۇددى كىتاپتا يېزىلغاندەك، پىششىق سوزلەيتتى. ئۇيان رۇبلىيوۋ كونا ئورۇپ-ئادەتلىك، قۇۋۇ، خۇدادىن قايتمايدىغان بوۋاي ئىدى. ئۇ شۇنداق دەيتتى:

—بىزنىڭ پېرىم تەرەپتىكى ئورمانلاردا ياشىغۇچى ئادەملەردە كىتاپ بولاتتى، شۇ كىتاپلاردا ھازىر بولۇۋاتقان ئۆزگۈش، ئۆزگۈش ئارقىسىدىن ۋەيران بولۇش،—پۈتۈن دولەتنىڭ خاراپ بولۇشى، قانچە ئادەم قېلىشى، ناھايىتى ئاز ئادەم قالىدىغانلىغى ھەممىسى يېزىلغان...شۇ ئورمان ئىچىدىن بىر ئادەم چىقىپ ئالەمگە ھاكىملىق قىلارمىش.

—بۇ سىرلىقلاشتۇرمىچىلىق،—دەيتتى ۋاسكا.

—ۋاي نادان كۆچۈگەي، تىلىڭ شۇنچە پىششىق بولۇپ كېتىپتۇ...ئۇزۇكنى سوتسىيالىزىمچى دەپ بىلىدىكەنسەن-دە!...سەن سەھرالىق، قانداق سوتسىيالىزىمچى بولىسەن! مەنمۇ شۇنداق ئىدىم. بۇنىڭدىن قالسا دوپپىسىنى بىر يېنىغا قويۇپ، كوزلىرىنى چەكچەيتىپ: "تۇرۇڭلار، كۆرەشكە ئاتلىنىڭلار..." دەپ ۋاقىراۋېرىدۇ. كىم بىلەن، نېمىشقا كۆرەش قىلىدۇ؟ ئۇنىڭ بىلەن ئىشى يوق. ۋاي پەمى يوق سارائكەي.

—كوردىكىزمۇ بوۋايىنىڭ گېپىنى؟—دەيتتى ۋاسكا بارمىغى بىلەن ئاتىسىنى كورسىتىپ،—ھوكۈمەتسىزچىلەرنىڭ ئەڭ ئەشەددىسى، سوتسىيالىزىمنىڭ نېمە ئىكەنلىگىگە پەمى يەتمەيدۇ، ئەمما

هەر قېتىم ماڭا رەددىيە بېرىش ئۈچۈن ۋاڭ-ۋاڭ قىلىدۇ.

—ياق، —دىدى ئىۋان رۇبلىيوۋ ئۈچقۇنلىرى چاچراپ تۇرغان قۇيۇلمىنى مەشتىن چىقىرىپ، —ياق، جاناپلار، —قۇيۇلمىنى بىر ئايلاندۇرۇپ، قېلىپ ماشىنىسىنىڭ دەستىسىگە تىقىتى، —كىتاپنىغۇ ئوقۇيسىلەر، ئەمما كېرەكلىك كىتابنى ئوقۇمايسىلەر-دە. ھەركىم خۇدادىن قورقمايدىغان بولۇپ قالغان، زامانىمىزدا ھەممە ئادەمنىڭ كەمتەر بولۇشى كېرەكلىگىنى ھېچكىم ئويلىمايدۇ.

—مىكىڭ ئايىنپ قاپتۇ، دادا! تېخى يېقىندا: مەن ئىنقىلاپچى! دەپ ۋاقىرىغان سەن ئەمەسمىدىڭ؟

—ھە، ۋاقىرىدىم. توغرا كېلىپ قالسا، ھەممىدىن ئاۋال ئارىنى مەن كوتىرىپ چىقمەن، پادىشادىن ماڭا قانداق مەنپەئەت تېگىدۇ؟ مەن—دىخانمەن. ئوتتۇز يىل ساپان سورەپ، قانچىلىك يەر ھەيدىگەنلىگىمنى بىلەمسەن؟ مەن ئەلۋەتتە ئىنقىلاپچىمەن-دە، جېنىمنى ساقلاپ قېلىشىم كېرەكقۇ، ئاخىر؟

تېلېگىن داشاغا ھەر كۈنى خەت يازاتتى. داشا بولسا ئاز جاۋاپ قايتۇراتتى. ئۇنىڭ خەتلىرى سوغاق ۋە بىر تۈرلۈكلا ئىدى. ئۇلارنى ئوقۇغاندا ئۇڭان ئىلىئىچىنىڭ يۈرىگى بىرئاز جىغىلداپ تۇراتتى. ئادەتتە ئۇ دەرىزە يېنىغا ئولتۇرۇپ داشانىڭ يوغان ھەرپلەر بىلەن يېزىلغان خەتىنى بىرنەچچە قايتۇرۇپ ئوقۇپ چىقاتتى، كېيىن ئاراللاردىكى كوكۇش ئورمانلىقىغا، قانالدىكى لاي سۇغا ئوخشاش بۇلۇتلارغا قاراپ ئولتۇرۇپ: ئەسلىدە ئوزى شۇنداق بولۇشى كېرەك، داشانىڭ خەتلىرى مېھرىۋان بولماسلىقى كېرەك، بۇنداق بولۇشى كېرەك دەپ، مەن خاتا قىلىمەن دەپ ئويلايتتى.

"قىممەتلىك دوستۇم، ــ دەپ يازغان ئىدى داشا، ــ سىز بەش ئېغىز-لىق ئويىنى ئىجارىگە ئالىسىز. ئويلاپ كورۇڭ، شۇنىڭغا قانچە خىراجەت بولار! ئوزىڭىز يالغۇز تۇرمىغىنىڭىزدەمۇ، بۇ كوپلۇك قىلىدۇ! خىزمەت-كارلارنى ئېيتمامسىز: ئىككى خىزمەتكار قىز كېرەك بولىدۇ، هازىرقى زامانىدا بۇمۇ ئارتۇق! بۇ يەردە، موسكۇادا كۇز سوغاق، يامغۇرلىق كەينى ئۇزۇلمەيدۇ...باھارنى كۇتىمىز..."

ئۇزان ئىلئىچ كېتىدىغان كۇنى ماڭا تېگىمسىز دىگىنىدە قارايلا قويغانىدەك، داشا يازغان خەتلىرىدىمۇ يە نىكا، يە كېلىچەكتە بىللە ياشاش توغرىسىدا ئوچۇق يازمايتتى. باھار كېلىشىنى كۇتۇش كېرەك ئىدى.

ھەممە باھارنى كۇتەتتى، ھەممە قانداقتۇر موجىزە بولىدۇ دىگەن ئۇمىت بىلەن ياشايتتى، هايات توختىغان، قىشلىق ئۇيقۇغا پاتقان، يەنە قانلىق باھار كېلىشىنى كۇتۇشكە ھېچكىمدە تاقەت قالمىغان ئىدى.

بىر كۇنى داشادىن خەت كەلدى:

"...بىسونوۋنىڭ ئولۇمى توغرىسىدا سىزگە ئېيتماقچىمۇ، بازماق-چىمۇ ئەمەس ئىدىم. بىراق، ئۇنىڭ قانداق دەھشەتتە هالاك بولغانلىغىنى تۇنۇگۇن يەنە تولۇق ئاڭلىدىم. ئۇزان ئىلئىچ، مەن ئۇنى فۇرونتقا كېتىش ئالدىدا تۇبرسكوي سايىلىق كوچىسىدا ئۇچراتقان ئىدىم. ئۇ ناھايىتى قايغۇ-ھەسرەتتە ئىدى. ئەگەر شۇ چاغدا مەن ئۇنى ئالدىمدىن ئىتتىرىپ تاشلىمىغىنىمدا، بەلكى ئولۇپمۇ كەتمەس ئىدى، دەپ ئويلاپ قالمەن. ئەمما مەن ئۇنى ئىتتىرىپ تاشلىدىم. بۇنىڭدىن باشقا ئىلاجىم يوق ئىدى، ئەگەر ئومرۇم قايتىدىن باشلىنىپ، ئوتمۇش يەنە تەكرارلانغانىدىمۇ، خۇددى شۇنداق قىلاتتىم."

تېلېگىن بۇ خەتكە جاۋاپ يېزىشقا يېرىم كۇن ۋاقىت سەرپ

قىلىدى... "سىزگە ئالاقىسى بولغان نەرسىلەرنىڭ ماڭا ئالاقىسى يوق. دەپ ئويلىشىم مۇمكىنمۇ؟" دەپ يازاتتى ئۇ ھەر بىر سوز ئۈستىدە ئۇزاق ئويلاپ، "بەزىدە مەن ئۇزەمنى سىناپ كورىمەن: ئەگەر سىز بىرەر باشقا كىشىنى ياخشى كورۈپ قالسىڭىز، يەنى ھېنىڭ بېشىمغا ئەڭ ئېغىر كۈلپەت چۈشكەندىمۇ... بەرىبىر مەن ماڭا ئالاقىدار دەپ ئويلايمەن. بۇ ئۇزەمنى بەزلىگەنلىگىم ئەمەس، ئەگەر سىزنىڭ كۆڭلىڭىز باشقا بىرسىگە چۈشسە، بۇ مەن ئۈچۈن قۇياش پاتقاندەك بولاتتى. خالاس... ئەمما ھېنىڭ سىزگە بولغان ئىشقىم پەقەت خوشاللىقتىمۇ؟ مەن سىزنى ئىنتايىن ياخشى كورىدىغان بولغانلىغىم ئۈچۈن، ئۇز ھاياتىمنى قۇربان قىلىشىنىڭ نەمىدىن دېرەك بېرىدىغانلىغىنى بىلمەمەن... بېسىسونوۋمۇ مۇرونتقا كېتىۋاتقاندا خۇددى شۇنى ئويلىغان بولسا كېرەك... سىزمۇ، داشا، ئۇزدەڭىزنى ئازات دەپ ئويلىشىڭىز كېرەك... مەن سىزدىن ھېچ نەرسە تەلەپ قىلمايمەن. ھەتتا مۇھەببەتىمۇ... كېيىنكى ۋاقىتتا مەن بۇنى چۈشەندىم...."

ئىككى كۈندىن كېيىن ئىۋان ئىلىئىچ تاڭ ئاتاردا زاۋۇتتىن قايتىپ، ۋاننىدا چومۇلۇپ، ئەمدىلا ئۇخلىغان ئىدى. بىر دەمدىلا تېلېگىرامما كېلىپ ئويغىتۋەتتى:

"خاتىرجەم بول. سىنى ناھايىتى ياخشى كورىمەن. سېنىڭ داشاڭ."

يەكشەنبە كۈنلىرىنىڭ بىرىدە ئىنژېنېر ستروكوۋ ئىۋان ئىلىئىچنى "قىزىل قوڭغۇراق" قاۋاقخانىسىغا ئېلىپ باردى.

قاۋاقخانا يەر ئاستى قەۋىتىدە ئىدى. ئۇنىڭ تورۇس ۋە تاملىرىغا رەڭمۇ-رەڭ قۇشلار، ئەسلى ئۇز كورۈنۈشلىرى بۇزۇلغان، كوپ

نەرسىلەرنى ۋەدە قىلغۇچى سېكىلەكسىلىك بوۋاقلارنىڭ رەسىملىرى سېلىنغان. ھەممە ياقنى ۋاراڭ-چۇرۇڭ ۋە ئىس-تۈتەك قاپلىغان. سەھنىدە يۈزىنى قىزىل بويىۋالغان، تاقىرۇاش، پاكىنەك كىشى رايالنى دىرىژلىتىپ ئولتۇراتتى. كۆچلۈك هاراق ئىچىپ ئولتۇرغان بىرنەچچە ئەپتسىز قاۋاقخانىغا كىرگەن خوتۇنلارغا سوز تاشلاپ ئولتۇراتتى. سەنئەتكە ھەۋەس قىلىدىغان بىرقانچە ئادۋوكات تىنماي ۋاقىرىشاتتى، سوز تالىشاتتى. قارا چاچلىق، چىرايلىق ۋە كوزلىرى ئىششىپ كەتكەن يەر ئاستى ئويىنى مەلىكىسى قاتتىق قاقاقلاپ كۈلەتتى. ئانتوشكا ئارنولدوۋ پىشانە چېچىنى بۇراپ، فۇرونت ھەققىدە ماقالا يېزىپ ئولتۇراتتى. تام تۈۋىدىكى سۇپىدا كەلگۈسى تەرەپدارلىرىنىڭ ئاتىسى، مال دوختۇرى، يۈزىدىن سىل كېسىلى بىلەن ئاغرىغانلىغى بىلىنىپ تۇرىدىغان كىشى مەس بېشىنى ساڭگىلىتىپ ئۈگدەپ ئولتۇراتتى. يەر ئاستى ئويىنىڭ ئىگىسى — ئىلگىرىكى ئارتىس، ئۈزۈن چاچلىق، پاكار بويلۇق، مەيخورلۇقتىن ئىششىپ كەتكەن كىشى يان ئىشكىتىن چىقىپ، مېھمانلارغا چەكچىيىپ قاراپ قويۇاتتى-دە، يەنە كىرىپ كېتەتتى.

هاراقتىن كەيپى ئېشىپ كەتكەن ستىرۇكوۋ ئىۋان ئىلئىچقا دەيتتى:

— بۇ قاۋاقخانىنى نېمىشقا ياخشى كۆرىمەن، بىلەمسەن؟ بۇنداق چىرىكلىكنى ھېچ قەيەردىن تاپالمايسەن، لەززەت مانا شۇنىڭدا!... قارىغىنا، ئەنە ئاۋۇ بۇرجەكتە بىر ئايال ئولتۇرۇپتۇ؛ ئورۇق، تەلەتى قورقۇنچلۇق، قىمىرلاشقا ماغدۇرى قالمىغان ئاخىرقى دەرىجىدىكى ئەسەبى. ئادەملەر شۇنىسىنى ياخشى كۆرىدۇ-دە...

ستىرۇكوۋ قاقاقلاپ كۈلدى، هاراق ئىچىتى ۋە تاتارچە بۇرۇت

قويغان كالپۇگىنىمۇ سۇرتمەستىن، كەلگەن مېھمانلارنىڭ نامىلىرىنى ئۇزۇن ئىلئىچقا ئېيتىپ، ئۇيقۇغا تويمىغان، ئاغىرىق، يېرىم سودايى كىشىلەرنى بارمىغى بىلەن كورسىتىپ ئولتۇراتتى.

ــ ئۇلارنىڭ ھەممىسى ئەڭ ئاخىرقى موسكانىلار① ... ئېستېتنىك سالونلارنىڭ قالدۇقلىرى. شۇنداق ئەمەسمۇ، ھەممىسى كوكىرەپ كەتكەن. شۇنداق ئەمەسمۇ ــ ھە؟ ئۇلار بۇ يەرگە كېلىۋېلىپ، ھېچقانداق ئۇرۇش بولمىغاندەك، ھايات كونىچە داۋام قىلىۋاتقاندەك ھالغا كىرىشىۋالغان.

تېلېگىن ئەتراپىغا قاراپ تىكلاپ ئولتۇراتتى. ئىسسىقتىن، تاماكا ئىسىدىن، ھاراق پۇرىغىدىن بېشى ئايلىنىپ، خۇددى چۇش كورۇۋاتقاندەك بولاتتى... ئۇ بىرنەچچە كىشىنىڭ ئىشكىكە قارىغانلىغىنى كوردى، مال دوختۇرى يۇمۇق كوزلىرىنى ئاران ئاچتى؛ تام ئارقىسىدىن يەر ئاستى ئويى ئىگىسىنىڭ سەت تەلەتى كورۇنىدى، ئۇزۇن ئىلئىچنىڭ كەينىدە ئولتۇرغان چالا ئولۇككە ئوخشىغان بىر خوتۇن ئۇگدىگەن كوزلىرىنى ئاچتى، ئۇنىڭ كوزلىرىگە بىردىنلا جان كىردى، ئۇ قامىتىنى توغرىلاپ، باشقىلار قارىغان تەرەپكە قارىدى... يەر ئاستى ئويى دەررۇ جىمجىت بولۇپ قالدى، ئىستاكان يەرگە چۇشۇپ، جاراڭلاپ سۇندى...

ئىشىك ئالدىدا ئوتتۇرا بويلۇق قېرى بىر كىشى بىر يەلكىسىنى ئالدىغا چىقىرىپ، ئىككى قولىنى موۋۇت كەمزۇلىنىڭ يانچۇغىغا سېلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئۇزۇن ۋە قارا ساقالىلىق ئۇزۇنچاق يۈزى

① «ئەڭ ئاخىرقى موسكان» ئامېرىكا يازغۇچىسى گۇب (1789 ــ 1851) نىڭ ئەسىرى. بۇ يەردە شۇ نام ئىشلىتىلگەن. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

كۆلۈمسىرەيتتى، يۈزىدىكى زىرەك، ئەقىللىق ۋە ئوتكۇر كوزلىرى ئويناپ تۇراتتى. جىمجىتلىق بىر مىنۇتچە داۋام قىلدى. ئىشىك ئارقىسىدىن ئەمەلدار سىياقىدىكى بىر ئادەم پەيدا بولۇپ، ئەندىشە بىلەن كۆلۈمسىرەپ، ئۇنىڭ قۇلىغىغا بىرنىمىلەرنى دەپ پىچىرلىدى، قارا ساقاللىق كىشىنىڭ تەلەتى پۇرۇشتى.

ــ تېخىچىلا شۇ مەنسىزلىكنى قويمايسەن ــ دە... جانغا تەگدىڭ ــ ھۇ، ــ ئۇ يەر ئاستى ئويىدە ئولتۇرغان مېھمانلارغا يەنە كۆلۈپ قاريدى ــ دە، ساقلىنى سىلكىتىپ، قاتتىق ئاۋاز بىلەن: ــ خەير ــ خوش ئەمدى، دوستلار! ــ دىدى.

سەل ۋاقىتتىن كېيىن، ئۇ چىقىپ كەتتى. ئىشىك تاقىقدا يېپىلدى. يەر ئاستى ئويىنى ۋاراڭ ــ چۇرۇڭ قاپلىدى. ستىرۇكوۋ ئۇۋان ئىلئىچنىڭ يېڭىدىن تۇتۇپ:

ــ كوردۇڭمۇ؟ كوردۇڭمۇ؟ ــ دىدى دېمى بوغۇلۇپ، ــ راسپۇتىن دېگەن شۇ.

33

دېكابىرنىڭ قەھرىتان سوغاق كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، سەھەر سائەت توتته ئۇۋان ئىلئىچ زاۋۇتتىن پىيادە يېنىپ كېلۋاتاتتى. كىرا ھارۋىلىرى كورۇنمەيتتى، كېينكى ۋاقىتلاردا ئۇلارنى شەھەر ــ نىڭ مەركەزلىرىدىمۇ تېپىش تەس بولۇپ قالغان ئىدى. تېلېگىن ياقىسىنى ئوره قىلۋېلىپ، كىشى يوق كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا ئىتتە ــ

تىك كېتىپ باراتتى.

ئاندا-ساندا پىللىداپ يېنىپ تۇرغان چىراق يورۇغىدا ھاۋادىن يېغىۋاتقان ئۇچقۇنلار كورۈنەتتى. ماڭغاندا قار غاچىلدايتتى. ئالدى تەرەپتە، چوڭ ئويىنڭ سېرىق تېمىغا ئوت شولىسى چۈشۈپ تۇراتتى. دوقمۇشتىن بۇرۇلغاندا، تېلېگىن كوچىدا يېنىۋاتقان گۈلخان ئالدىدىن چىقىپ قالدى. ئۇنىڭ ئەتراپىدا جۈۋا كىيگەن، سوغاقتىن توڭلىغان كىشىلەر ئىسسىنىپ ئولتۇرۇشاتتى. سەل نېرىدا، ئادەم ئوتىدىغان يولدا يۈزچە خوتۇن، بوۋاي ۋە ياش تىزىلىشىپ تۇراتتى: ئۇلار ئۈزۈڭ-تۈلۈك دۆكىنىنىڭ ئالدىدا ئوچىرەتتە تۇرۇۋاتقانلار ئىدى. ئۇلارنىڭ يېنىدا پىيما كىيگەن كېچىلىك قاراۋۇل يەرنى تېپىپ، پەلەي كىيگەن قوللىرىنى بىر بىرىگە ئۇرۇپ تۇراتتى.

ئۇزۇن ئىلگىچ ياغلىق ئورىغان، يوتقان يېپىنغان، تام تۈۋىدە مۆكچىيىپ تۇرغان كىشىلەرنىڭ يېنىدىن ئوتۇپ باراتتى.

ــ تۈنۈگۈن ۋىبورگ رايونىدا ئۈچ دۆكانىنى تالاپ، ئۇرۇپ سۈندۇرۇشۇپتۇ، ــ دېدى بىر كىشى.

ــ بۇنىڭدىن باشقا ئىلاجمۇ قالمىدى-دە.

ــ تۈنۈگۈن يېرىم قاداق كىرسىن سورىسام، كىرسىن يوق، ئەمدى پۈتۈنلەي بولمايدۇ دېدى، شۇ چاغدا دېمىنتيېۋلارنىڭ ئاشپەزى كېلىپ، ماڭا قارىتىپ تۇرۇپ ئەركىن باھا بىلەن بەش قاداق ئېلىپ كەتتى.

ــ قانچە پۇلدىن؟

ــ بىر قادىغىنى ئىككى يېرىم كويدىن.

ــ كىرسىنگە-ھە؟

ــ لەنىتى خوجايىنىنىڭ بۇ قىلغىنىنى ئۇنتۇمايمىز، ۋاقتى كېلەر،

يادىغا سېلىپ قويىمىز.

ــ ھەدەمنىڭ ئېيتقىنىچە، ئوختادا بىر خوجايىن شۇنداق قىلغان ئىكەن، تۆزلۈك سۇ قۇيۇلغان تۆگىگا كاللىسىنى تىقىپ ئولتۇرۇشۇپتۇ، شۇنچە يېلىنسىمۇ بولماپتۇ.

ــ بۇمۇ ئاز، ئۇلارنىڭ جازاسىنى بۇنىڭدىنمۇ بەتتەررەك بېرىش كېرەك.

ــ ئۇنىڭغىچە بىز توڭلاپ يۇرتۇبرىدىكەنمىز ــ دە.

ــ ئوزى مەززە قىلىپ چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندۇر.

ــ كىم چاي ئىچىدىكەن؟ ــ سوريدى خىرىلدىغان بىر تاۋۇش.

ــ ئەنە شۇلارنىڭ ھەممىسى ــ دە! مېنىڭ ئايال ئىگەم ــ جىاڭ-جۇننىڭ خوتۇنى سائەت ئون ئىككىدە تۇرۇشى بىلەن چاي ئىچىدۇ، تاكى يېرىم كېچىگىچە داۋام قىلىدۇرىدۇ! ھەيرانمەن، قوسىغى يېرىلىپمۇ كەتمەيدىكەن شۇ بۇزۇقنىڭ!

ــ سەن بولساڭ توڭلاپ ئوزەكتە سىل يۇقتۇرۇۋالسەن.

ــ بۇنىسىنى راست ئېيتتىڭىز، ھازىرمۇ يوتىلىپ قالدىم.

ــ ئايال ئىگەم ــ پاھىشە خوتۇن. مەن بازاردىن قايتقىچە ئۇي مېھمانغا تولۇپ كېتىدۇ، ھەممىسى غەرق مەس. ئۇلار ئىشكىتىن كىرىشى بىلەنلا تۆخۈم، قارا بولكا، ھاراق بۇيرۇتىدۇ.

ــ ئۇلار ئىنگلىزلارنىڭ پۇلىغا ئىچىشىدۇ ــ دە، ــ دىدى بىرسى ناھايىتى ئىشەنچلىك بىلەن.

ــ نېمە دەۋاتىسىز؟

ــ ھەممە نەرسە سېتىلغان، سوزۇمگە ئىشىنۇېرىڭلار، سىلەر بۇ يەردە تۇرۇپ، ھېچ نەرسىدىن خەۋىرىڭلار يوق، ئەمما سىلەرنى ئەللىك يىللىق سېتىۋەتكەن، ئارمىيىمۇ سېتىۋېتىلگەن.

ـــ توؤا!
بايىقى خىرىلداق تاۋۇش يەنە دىدى:
ـــ جانابى قاراۋۇل، هوي جانابى قاراۋۇل!
ـــ هە، نىمە بولدى؟
ـــ بۇگۈن تۈز سېتىلامدۇ؟
ـــ سېتىلمىسا كېرەك.
ـــ ئاپلا، لەنتىلەرەي!
ـــ بەش كۈندىن بېرى تۈز يوق!
ـــ خەقنىڭ قېنىنى شوراپ يېتىشپتۇ، بەتبەختلەر!
ـــ بولدىلا ئەمدى، خوتۇنلار، قاياۋەرسەڭلەر، كىكىرتەكلىرىڭلار شامالداپ قالىدۇ، ـــ دىدى قاراۋۇل يوغان ئاۋاز بىلەن.
تېلېگىن ئوتۇپ كەتتى. غەزەپلەنگەن ئاۋازلارنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭى يىراقتا قالدى، ئۇ تۇپ-تۈز، كىشى يوق ۋە قىش قاراڭغۇسىغا چومگەن كوچىدا مېڭىپ كېتىۋەردى.
ئىۋان ئىلئىچ دەريا بويىغا يېتىپ بېرىپ، كوۋرۈك تەرەپكە بۇرۇلدى، پەلتوسىنىڭ ئىتىگىنى شامال ئۇچۇرغاندا، قانداق قىلىپ بولمىسۇن هارۋا تېپىش كېرەك ئىدى دەپ ئويلىدى، ئەمما شۇ زامان ئۇنتۇدى. يىراقتا، دەريانىڭ نېرىقى تەرىپىدە خىرە يانغان چىراقلار كورۈندى. مۈز ئۇستىدە پىيادىلەر مېڭىپ پەيدا قىلغان يالغۇز ئاياق يول كورۈنەتتى. قارامتۇل، كەڭ نېۋا دەرياسى ئۇستىدە مۈزدەك شامال قارنى پىقىرىتىپ ئۇچۇرۇپ يۈرەتتى، تىرامۋاي سىملىرىنى غىڭىلدىتاتتى، كوۋرۈكنىڭ چويۇن پەنجىرىلىرىدىن هۇشتەك چىلپ ئوتەتتى.
ئىۋان ئىلئىچ گايى-گايدا توختاپ، مۇدهىش قاراڭغۇلۇقتا

قارايتتى. كېينكى كۆنلەردە تولا ئويلايدىغان نەرسىلىرى توغرىسىدا داشا توغرىسىدا، ئۇزى توغرىسىدا، ۋاگونىدا كېلىۋاتقاندا پۈتۈن ۋۇجۇدى بەختكە تولغان چېغى توغرىسىدا ئويلاپ يەنە ئۇز يولىغا كېتىۋېرەتتى.

پۈتۈن ئالەم قاراڭغۇ، قالايمىقان، زىددىيەتلىك بولۇپ، ئۇنىڭ بەختىگە دۇشمەن ئىدى. مەن تىرىكىمەن، بەختلىكىمەن، مېنىڭ ھاياتىم پارلاق، گۈزەل ھايات بولىدۇ دېيىشكە ھەر قېتىم غەيرەت قىلىش كېرەك ئىدى. ۋاگون دەرىزىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئوت ئۆچقۇنلىرىغا قاراپ كېلىۋاتقاندا بۇنى ئېيتىش ئاسان ئىدى، ھازىر بولسا دۈكان يېنىدا سوغاقتا توڭلاپ ئوچىرەتتە تۇرۇۋاتقانلاردىن، دېكابىرنىڭ ھۆۋۈلداپ ئۆچقۇچى شۇم شامىلىدىن، ھەممىنىڭ بېشىغا چۈشكەن زىيان ۋە ئومۇمى ھالاكەتتىن ئۆزىنى خالى سېزىش ئۈچۈن كوپ كۈچ سەرپ قىلىش كېرەك ئىدى.

ئۇ ئۆلگۈچ بىر نەرسىگە قاتتىق ئىشىنەتتى: داشا بولغان مۇھەببىتى، داشانىڭ لەتايىتى، داشانىڭ كۆڭلى چۈشۈپ قېلىشىدىن كەلگەن بەختسىزلىك مانا شۇلاردا ئىدى. تۇرمۇشنىڭ راھەتلىك ۋە كونا قەسىرىسى، بىزە تار بولسىمۇ، يەنىلا شاتلىققا تولغان قەسىرىسى ئۇرۇش زەربىلىرىدىن لەرزىگە كېلىپ، قاراسلاپ كەتتى، تۈرۈكلىرى ئىغاڭلاشقا باشلىدى، گۈمبىزى يېرىلىپ، داڭگال-تاشلىرى چۈشۈپ كەتتى، قەسىرە قاراس-قۇرۇس قىلىپ ۋەيران بولۇۋاتقان بىر چاغدا ئىككى كىشىسىئۇ ئۆلگۈچ بىلەن داشا مۇھەببەت ئوتىدا كويۇپ، پۈتۈن نەرسىنى نەزەردىن خالى قىلىپ، بەختلىك بولۇشقا ئىنتىلەتتى. بۇ توغرىمىدى؟

ئۇ ئۆلگۈچ مۇدھىش كېچە قاراڭغۇسىدا، پىلىلدىغان چىراقلارغا

قاراپ، شۇم شامالـنىڭ ھۇۋۇلداپ ئۇچۇشـنى تىڭلاپ كېـتىۋېتىپ، ئويلايتتى: "ھەممىدىن ئۇلۇغ نەرسىنىڭ بەخت ئىكەنلىگىنى نـەمشۇنا ئۇزەمدىن يوشۇراي؟ ماڭا ھەممىدىن كورە شۇ بەخت كېرەك. نوۋەتتە ئوچمرەتتە تۇرۇشنى يوق قىلالايمەنمۇ؟ ئاچ قالغۇچىلارنى تويغۇزۇپ، ئۇرۇشنى توختىتىش قولۇمدىن كېلەمدۇ؟ــ ياق. ئەگەردە قولۇمدىن كەلمەيدىـكەن، ئۇزەمـمۇ بۇ مۇدھـش قاراڭغـۇلۇقـتا يوق بولۇپ، بەختـتىن ۋازكېچـشىم كېرەكـمۇ؟ ياق كېرەك ئەمەس، ئەمما مەن بەختلىك بولالايمەنمۇ؟ بەختلىك بولمەنمۇ؟..."

ئۇزان ئىلئىچ كوۋرۇكتىن ئوتۇپ، قىرغاق بويـلاپ يول تونۇماي قار كېچىپ باراتتى. بۇ تەرەپتە ئىگىز تۇۋرۇكلەرگە ئېسىلغان ئېلېكـتر چىراقلىرى ياناتتى، توڭلاپ كەتـكەن كوچـلاردا قار ئۇچقۇنلـرى شىلدىرلاپ ئۇچۇپ يۇرەتتى، قىشـلىق سارايـنىڭ دەرىزىـلىرى قاپـقاراڭغۇ ئىدى، يول-يول قىلىپ بويالغان قاراۋۇلـخانا يېنىدا، قار دوۋىـلىرى ئۇسـتىدە جۇۋا كىيـگەن ئىگىز قاراۋۇل ملـتىغىـنى كوكرىگىگە بېسىپ تۇراتتى.

ئۇزان ئىلـئىچ شۇ يەردىـن ئوتۇۋېـتىپ، بىردىنـلا توختـىدى، ساراي دەرىـزىـلىرىـگە بىر پەس قاراپ تۇردى-دە، يەنە ئىلـدام يۇرۇپ كەتتى؛ ئۇ شامالـغا قارشى كېـتىپ باراتـتى، كېـيىن شامال ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىتتىرىپ كەتتى، ئۇ بارلىق ئالەمـگە ئەڭ ئاددى ھەقىقەتنى ئېيتـسام ھەمـمە ماڭا ئىشىنەتـتى، دەپ ئويلايتـتى. ئۇ مۇنداق دېمەكچى بولاتتى: "ئوزەڭلەر كورۇپ تۇرۇپسىلەر، بۇنداق ياشىغان بىلەن بولمايدۇ! دولەتلەر دۇشمەنـلىك، نەپرەت نېگىزىگە قۇرۇلغان، چېگرىلارمۇ دۇشمەنلىك ئاساسـىغا ئايرىلـغان، ھەر بىرىـمىزنىڭ تۇرغان-پۇتكىنىمىز ــ نەپرەت، ھەر بىرەيلەن زەمبىرەكلەرنى

هەر ياقىقا توغرىلىغان قەلئەمىز. تۆرمۇش ــ تار، تۇرمۇش ــ ددەـ شەتلىك. پۈتۈن ئالەم نەپرەت تۈيغۇسىغا چومىگەن، ئىنسانلار بىر بىرىنى قىرماقتا، دەريا ـ دەريا قانلار ئاقماقتا. بۇ ئازمۇ سىلەرگە؟ ھازىرغىچە كوزۇڭلەر ئېچىلمىدىمۇ؟ سىلەر ھەر بىر ئۈيىدە ئادەملەر بىر بىرىنى قىرسۇن دەمسىلەر؟ ئەقلىڭلارنى يىغىڭلار، قورالىنى تاشلاڭلار، چېگرىلارنى يوق قىلىڭلار، ھاياتنىڭ ئىشىك ۋە دەرىزىـ لىرىنى ئېچىپ تاشلاڭلار!... يەر بايلىقلىرى ھىساپسىز كوپ، جاي ھەممىگە يېتىدۇ...قاچانغىچە كونا ئەسىر قاراڭغۇلىغىدا ياشاپ كېلىـ ۋاتقانلىغىڭلارنى كورمەيسىلەر؟..."

شەھەرنىڭ بۇ تەرىپىدىمۇ ھارۋا يوق. ئۇۋان ئىلىنىچ يەنە نېۋا دەرياسىدىن ئوتۇپ، پېتېربۇرگ شەھەر رايونىنىڭ تار ۋە قىڭغىرـ قىيشق كوچىلىرىدا مېڭىپ كەتتى. ئۇ ئوي ئويلاپ، ئوزى بىلەن ئوزى سوزلىشىپ كېتىۋېتىپ يولدىن ئادىشىپ قېلىپ، ئاللىقاندىق قاراڭغۇ ۋە كىشى يوق كوچىلاردا مېڭىپ، قانداقتۇر قانال بويىدىن چىقىپ قالدى. ئۇۋان ئىلىنىچ تازىمۇ ماڭىدىم ـ دە، دەپ توختاپ دېمىنى ئالدى ۋە كۆلۈۋەتتى ـ دە، سائىتىگە قارىدى: سائەت بەش بوپتۇ. نېرىدىكى دوقمۇشتىن چىرىغى ئوچۇرۇلگەن، يوغان، ئۇستى ئوچۇق ئاپتوموبىل قارنى غاچىلدىتىپ چىقتى. پەلتوسىنىڭ تۈگمىلىرى تۈگمىلەنمىگەن ئەپتسىز رول باشقۇرۇپ ئولتۇراتتى. ئۇنىڭ ساقىلى قىرىلىغان، ئۇزۇنچاق يۈزى ئاپئاق ئاقارغان، كوزلىرى خۇددى مەس ئادەمنىڭ كوزلىرىگە ئوخشاش ئەينەكتەك قېتىپ قالغان ئىدى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا پەلتوسى يەلكىسىگە ئېغىپ چۈشكەن، چىغ بىلەن باغلانغان ئۇزۇن بىر نەرسىنى ئىكىكى قولى بىلەن تۇتقان، يۈزى كورۈنمەيدىغان بىر ئەپتسىز ئولتۇراتتى. ئاپتوموبىلدا ئولتۇرغان

ئۇچىنچى بىر كىشى ئاددى كىيىم كىيگەن بولۇپ، پەلتوسىنىڭ ياقىسىنى كوتىرىۋالغان ئىدى. ئۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، رول باشقۇرغۇچىنىڭ يەلكىسىنى تۈرتتى. ئاپتوموبىل كوۋرۇكىگە يېقىن كېلىپ توختىدى. ئۇ‌ئان ئىلگىرى ئۇچ كىشىنىڭ ئاپتوموبىلىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، بورا بىلەن باغلانغان نەرسىنى ماشىنىدىن چۈشۈرگەنلىگىنى، ئۇنى قار ئۈستىدە بىرنەچچە قەدەم نېرىسىغىچە سۆرەپ بارغانلىغىنى، كېيىن ئۇنى يەردىن ئاران كوتىرىپ، كوۋرۇكىنىڭ ئوتتۇرىسىغا ئېلىپ بارغانلىغىنى ۋە پەنجىرە ئۈستىدىن كوۋرۇكىنىڭ تېگىگە تاشلىغانلىقىلىرىنى كورۈپ تۇراتتى. ئەپتىسەرلەر ماشىنىغا دەررۇ قايتىپ كېلىشتى، ئۇچىنچى كىشى كوۋرۇكىتىن پەسكە قاراپ يەنە بىرمۇنچە ۋاقىت تۇردى-دە، كېيىن ياقىسىنى چۈشۈردى-دە، ماشىنىغا چىقىپ ئولتۇردى. ئاپتوموبىل غۇيۇلداپ يۈرۈپ، كوزدىن غايىپ بولدى.

شۇ چاققىچە دېمىنى قىسىپ تۇرغان ئۇ‌ئان ئىلگىچ:

"بۇ، قانداق يىرگىنىشلىك ئىش!" دىدى-دە، كوۋرۇكىنىڭ بېشىغا باردى، پەنجىرىدىن ئېگىلىپ ھەرقانچە قاراپمۇ ھېچ نەرسە كورەلمىدى، پەقەت تۇرۇبىدىن ئېقىپ چىقۋاتقان سېسىق ۋە ئىللىق سۇنىڭ بۇلدۇقلىشىلا ئاڭلىناتتى.

"بۇ، قانداق يىرگىنىشلىك ئىش!" دىدى يەنە ئۇ‌ئان ئىلگىچ بۇرنىنى قىيشايتۇرۇپ. كېيىن قانالنى بويلاپ ئادەم ئوتىدىغان يول بىلەن يۈرۈپ كەتتى. بۇرجەكىكە بېرىپ، ئاخىر چانا تاپتى—مۇكچىيىپ قالغان قېرى چانىچى مۇزلاپ ئولتۇرغان ئىدى؛ ئۇ‌ئان ئىلگىچ بىر ئات قوشۇلغان چانىغا چۈشۈپ، شىبىنەك قېتىپ كەتكەن ئەدىيالنى ئايىغىغا يېپىپ، كوزىنى يۇمغان ئىدى، پوتۇن تېنى ھارغىن-

لىقتىن جىمىرلىشىپ كەتتى. "مەن مۇھەببەت ئوتىدا كويمەكتىمەن، ئىش ئەنە شۇنداق" دەپ ئويلىدى ئۇ، "مەقسىدىم مۇھەببەتلا بولىدىكەن. ئۇ ھالدا، قىلغانلىرىمنىڭ ھەممىسى توغرا بولىدۇ."

34

ئۇچ كىشى كوۋرۇكتىن سۇغا تاشلىغان نەرسە راسپۇتىننىڭ بورىغا ئورالغان جەسىدى ئىدى. ئۇلار ئادەتتىن تاشقىرى ئۇزۇن ئومۇر كورگەن ۋە ناھايىتى كۇچلۇك بۇ ئادەمنى ئولتۇرۇش ئۇچۇن، ۋىنوغا كالىي سانىست قوشۇپ ئۇنىڭغا ئىچكۇزگەن، كېيىن مىلتىق بىلەن ئۇنىڭ كوكرەك، ئومۇرتقا ۋە ئارقا مىڭمىسگە ئۇرغان، ئاخىردا تومۇر بىلەن ئۇنىڭ بېشىغا ئۇرۇپ يېرىپ تاشلىغان. شۇنداق بولۇشىغا قارىماي، ئۇنىڭ ئولۇگى تېپىلدى، دوختۇر تەكشۇرۇپ كورۇش ئارقىلىق، راسپۇتىننىڭ پەقەت مۇز تېگىگە چۇشۇپ سۇغا چوككەندىن كېيىنلا جان ئۇزگەنلىگىنى ئېنىقلاپ چىقتى.

راسپۇتىننىڭ ئولتۇرۇلۇشى ئىككى ئايدىن كېيىن باشلانغان ۋەقەلەر تەرەققىياتىنىڭ بۇرۇلۇش نۇقتىسىدەك كورۇنەتتى. راسپۇتىن: ئەگەر مەن ئولسەم تەخت ئاغدۇرۇلىدۇ، رومانوۋلار خاندانلىغى① يوقىلىدۇ دەپلا يۇرەتتى. بەلكى، بۇ ۋەھشى ۋە دەھشەت ئادەم،

① يەنى رۇس خان جەمەتى. 1612 ـ يىلى مىخائىل تەختكە چىقىقاندىن تارتىپ تىكلەنگەن، 1917 ـ يىل ئىنقىلاۋى تەرىپىدىن ئاغدۇرۇلغان. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئىگىسىنىڭ ئولۇشىنى سېزىپ ھۆژلىغان ئىتتەك، پالاكەت بېسىشنى ئالدىدىن سەزگەنىدۇر. ناھايىتى ياۋۇز بۇ ئەبلەخ — تەختىنىڭ ئاخىرقى ھمايىچىسى، دىخان، ئوغرى ۋە رەھىمسىز يالماۋۇز ناھايىتى قىينىلىپ ئولدى.

ئۇنىڭ ئولۇمىدىن كېيىن خان سارىيىنى قايغۇ باستى، ئەمما پۈتۈن روسىيىدە خوشال-خوراملىق باشلاندى، ئادەملەر بىر بىرىنى تەبرىكلەشتى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ مىنسكتىن كاتەگە يازغان خېتىدە مۇنداق دېگەن ئىدى: "شۇ كۈنى كېچىسى خەۋەر تارقالغاندىن كېيىن، باش سىلكىنۇدىكى ئەپىتسەرلەر سەكسەن سانىدۇق شامپان ھارىغى بۇيرۇتۇپ تەنتەنە قىلىشتى. پۈتۈن فورونتتىكى ھەممە ئەسكەر 'ئۇررا' دەپ توۋلاشماقتا..."

ئارىدىن بىرنەچچە كۈن ئوتكەندىن كېيىن روسىيىدە بۇ ھادىسە — قەستلەپ ئولتۇرۇش ۋەقەسى ئۇنتۇلدى، ئەمما سارايدىكىلەر بۇنى ئۇنتۇمغان ئىدى: ئۇ يەردىكىلەر راسپۇتىن ئېيتقان سوزلەرگە ئىشىنىپ، ئىنقىلاپقا تاقابىل تۇرۇش تەييارلىغىنى ئۇمىتسىزلىك بىلەن قىلىشماقتا ئىدى. پېتېربۇرگ مەخپى يوسۇندا رايونلارغا بولۇۋېتىلگەن، ئۇلۇغ كىنەز سېرگى مىخايلوۋىچنىن پىلىموت بېرىش تەلەپ قىلىنغان ئىدى؛ ئۇلۇغ كىنەز پىلىموت بەرمىگەندىن كېيىن، ئارخانگېلسكىنىن توت يۈز يىگىرمە دانە پىلىموت كەلتۇرۇلۇپ، چېدىرلارغا، كوچىلارنىڭ دوقمۇشلىرىغا ئورنىتىلغان ئىدى. مەتبۇئات قاتتىق چەكلەندى، شۇنىڭ ئۈچۈن گېزىتلەرنىڭ بېتى تولاراق ئاق چىقاتتى. خانىش ئېرىدىن ئىرادىلىك بولۇشنى، قاتتىق تۇرۇشنى تەلەپ قىلىپ خەت يازاتتى. بىراق، پادىشا موگىلىيوۋدا ئوزىگە سادىق بولغان ئەسكەرلەرنىڭ يېنىدا — ئۇلارنىڭ سادىق ئىكەنلىگىگە ئۇ شۇبھە قىلمايتتى —

ئىرەك قىلماي تۇراتتى. ئۇ پېتېربۇرگ كوچىلىرىدا ئوچىرەتتە تۇرغان خوتۇنلارنىڭ ناله-پەريادلىرى ئۈچ دولەت ئارمىيىسىنىڭ رۇس فۇرونتىغا بېسىپ كىلىۋاتقىنىدەك قورقۇنچلۇق ئەمەس دەپ ھىساپلايتتى. ئەملىيەتتە شۇ چاغدا، موگىلىيوۋدا ئالى باش قوماندانلىق ئىشتاۋىنىڭ سەنمۇجاڭى ئالېكسېيېۋ جياڭجۇن پادىشادىن مەخپى يوسۇندا خانىشنى قاماقتا ئېلىش، سارايدىكى نېمىسىپەرەس-لەرنى يوقىتىش پلانىنى تۈزمەكتە ئىدى.

يانۋاردا، باھار ئۇرۇشىدا تەشەببۇسكارلىقنى قولغا كەلتۈرۈش يۈزىسىدىن، شىمالىي فۇرونتتا ھۇجۇم باشلىۋېتىلدى. جەڭ رىگا شەھىرىنىڭ يېنىدا قەھرىتان قىش كېچىلىرىنىڭ بىرىدە باشلاندى. توپ-زەمبىرەك ئېتىلىشى بىلەن تەڭ، قار-بوران كوتىرىلدى. ئەسكەرلەر بوراندىنمۇ بەتتەر ۋېرىلداپ ئۈچۈپ، گۈرۈلدەپ پارتلاۋاتقان زەمبىرەك ئوقلىرى ئاستىدا چوڭقۇر قار كېچىپ باراتتى. شامال ھۇجۇمغا ئوتكەن قىسىملارغا ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئاسمانغا كوتىرىلگەن ئونلاپ ئايرۇپلاننى يەرگە پەسلىتەتتى، ئايرۇپلانلار بولسا كېچە قارانغۇسىدا ھېچكىمنى ئاجىزتالماي، ئوز ئەسكەرلىرىنى ھۇ، دۇشمەن ئەسكەرلىرىنىمۇ پىلىموت ئوقىغا تۇتاتتى. روسىيە ئوزىنى قىسۇالغان تومۇر ھالقىنى يېرىپ ئوتۇشكە ئاخىرقى مەر-تىۋە ئۇرۇناتتى؛ ئاق كېپەنگە ئورالغان، قۇتۇپ بوريىنى ھەيدەپ كېلىۋاتقان رۇس دېخانلىرى دۇنيانىڭ ئالتىدىن بىر قىسمىنى ئىگىلىگەن ئىمپېرىيە ئۈچۈن، بىر ۋاقىتلاردا رۇس يېرىنى بىرلەشتۇرگەن ۋە دۇنياغا ۋايىم سالغان، ھازىرقى ۋاقىتتا كېرەكسىز بولۇپ قالغان، تارىخىي مەنمىزلىك ۋە پۈتۈن مەملىكەتنى ھالاكەتكە ئېلىپ بارغۇچى دەرت بولۇپ قالغان مۇستەبىت ھاكىمىيەت ئۈچۈن ئاخىرقى مەرتىۋە

جان ئاچچىغىدا ئۇرۇشۇۋاتقان ئىدى.

دەھشەتلىك جەڭ ئون كۈن داۋام قىلدى، ئون مىڭلاپ كىشىنىڭ ئۆلۈگى قار تېگىدە قالدى. ھۇجۇم توسلىپ، توختىدى. شۇنداق قىلىپ، فۇرونت يەنە قار ئاستىدا قالدى.

35

ئۇزان ئىلىنچ روۋدىستۇۋ بايرىمىدا موسكۋاغا بارماقچى بولغان ئىدى، بىراق زاۋۇت ئۇنى شۆبىتسىيگە ئەۋەتتى، ئۇ يەردىن فېۋرالدا قايتتى؛ ئۇ قايتىپ كېلىپلا ئۇچ ھەپتىلىك رۇخسەت ئېلىپ، يىگىرمە ئالتىنچى فېۋرالدا يولغا چىقىدىغانلىقى توغرىسىدا داشاغا تېلېگرامما بەردى.

ئۇنىڭغا موسكۋاغا كېتىشتىن ئىلگىرى سېخىتا بىر ھەپتىگىچە نوۋەتچىلىك قىلىشقا توغرا كەلدى. ئۇزان ئىلىنچ بۇ يەردە بولمىغان چاغدا بولغان ئۆزگىرىشلەرنى كورۈپ ھەيران قالدى؛ زاۋۇت مەمۇرىيىتى ناھايىتى خۇش مۇئامىلە ۋە غەمخورلۇق قىلىدىغان بولۇپ قالغان ئىدى، بۇرۇن زادى بۇنداق ئەمەس ئىدى؛ ئىشچىلارنىڭ بولسا غەزىۋى شۇنچىلىك كۈچىيىپ كەتكەن ئىدىكى، بىرەر كىشى قولىدىكى ئەسۋاۋىنى يەرگە تاشلاپ: "تاشلا ئىشنى، كوچىغا نامايىشقا چىق!" دەيدىغاندەك ئىدى.

ئىشچىلارنىڭ غەزىۋىنى كەلتۈرگەن نەرسە دولەت دۇماسىنىڭ دوكلادى ئىدى، شۇ كۈنلەردە ئۇ يەردە ئۇزۇق-تۈلۈك مەسىلىسى

مۇزاكىره قىلىنۇاتاتتى. بۇ دوكلاتلاردىن شۇ نەرسە روشەن ئىدىكى، هوكۇمەت ئۇز هورمىتىنى ۋە ئابرويىنى ئاران ساقلاپ كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئاخىرقى كۇچىنى دۇشمەن هۇجۇمىنى قايتۇرۇشقا سەرپ قىلماقتا ئىدى، پادىشا مىنىستىرلىرى ئۇزلىرىنىڭ پالۋانلىق قىياپىتىدىن چۇشۇپ، ئەمدى ئادەتتىكى كىشىلەردەك بولۇپ قالغان، هەقىقەت مىنىستىرلار سوزىدە ياكى دۇمادا ئېيتىلۇاتقان سوزلەردە ئەمەس، چىن هەقىقەت هەممىنىڭ ئاغزىدا: ئاچلىق ۋە ۋەيرانلىق نەتىجىسىدە يېقىن ئاردا ئالدىنقى سەپ ۋە ئارقا سەپىنىڭ **هالاك** بولۇشى توغرىسىدىكى ئاۋازلار ۋە شاۋ-شۇۋلاردا ئىدى.

ئۇزان ئىلئىچ ئاخىرقى قېتىم نوۋەتچىلىك قىلغان چاغدا خۇسۇسەن ئىشچىلارنى قاتتىق تەشۋىش بېسۋاتقانلىغىنى پەملىدى. ئىشچىلار بىر دەمدىلا ئىش تاشلايتتى، ئۇلار قانداقتۇر يېڭى خەۋەر كۇتۇۋاتقان بولسا كېرەك، پات-پات يىغىلىشىپ، مەسلىھەتلىشىپ تۇرۇشاتتى. ئىشچىلار نىمىنى مەسلىھەتلىشىپ يۇرىدۇ دەپ ۋاسىلى رۇبلىيوۋدىن سورىغاندا، ۋاسكا بىردىنلا ئاچچىغى كېلىپ پاختىلىق چاپىنىنى مۇرىسىگە ئارتىتى-دە، ئىشكىنى تاق قىلىپ يېپىپ، سېختىن چىقىپ كەتتى.

—ئەبلەخ ۋاسىلىنىڭ ئاچچىغى كېلىپ يۇرۇپتۇ، بىر يەردىن تاپانچا تېپىۋاپتۇ ۋە ئۇنى يېنىدا ئېلىپ يۇرىدىغان بولۇۋالدى،— دىدى ئۇزان رۇبلىيوۋ.

بىراق ۋاسىلى چاپسان قايتىپ كىردى، ئىشچىلار ئىستانوكلارنى تاشلاپ، سېخنىڭ بۇلۇڭىدا ئۇنى ئوتتۇرىغا ئېلىۋالدى. "پېتىربۇرگ هەربىي رايونىنىڭ قوماندانى جۇكىجياڭ خابالوۋنىڭ ئۇقتۇرۇشى..."— ۋاسكا ئاۋازىنى قاتتىق چىقىرىپ، ئۇقتۇرۇشنى ئوقۇشقا باشلىدى،

"بۇرۇن بولكىخانىلارغا قانچىلىك ئۇن بېرىلگەن ۋە قانـچىلىك بولكا پىشۇرۇلغان بولسا، ھازىرمۇ شۇنچىلىك ئۇن بېرىـلىپ، شۇنچـىلىك بولكا پىشۇرۇلۇۋاتىدۇ..."

ــ يالغان ئېيتىۋاتىدۇ، يالغان!ــ ۋاقىردى بىرنەچـچە كىشى،ــ ئۇچ كۈندىن بېرى بولكا بېرىلمەيۋاتىدۇ...

"بولكا بىلەن تەمىنلەش يېتەرلىك بولۇشى كېرەك..."

ــ ئۇزىنىڭ بۇيرۇغىنى ئوزى بىلسە بولىدۇ ـ دە!

"ئەگەر بەزى دۇكانـلاردا بولـكا يـېتىـشمىـسە، بۇ بىرمۇنـچە ئادەمنىڭ بولكا قىسلىغىدىن قورقۇپ، كوپرەك ئېلىۋېلىپ، قۇرۇتۇۋالـغانلىغىدىن بولغان..."

ــ كىم قۇرۇتۇپتۇ قېنى؟ شۇ قۇرۇتقان بولكىنى كورسـتىپ باقـسۇنچۇ!ــ ۋاقىردى بىر ئاۋاز،ــ شۇ قۇرۇق بولكا گېـلىغا تىقـلىپ ئولسۇن!

ــ جىم، يولداشلار!ــ دېدى ۋاسـكا،ــ يولداشـلار، بىز كوچىغا چىقىشىمىز كېرەك... ئوبۇخوۋ زاۋۇدىدىن توت مىڭ ئىشچى نېۋسكى كوچىسىدا نامايىش قىلىۋاتىدۇ... ۋىبورگ رايونىدىكىلەرمۇ نامايىشقا چىقىشماقتا....

ــ توغرا، قېنى، بىزگە بولكىنى كورسەتسۇن!

ــ سىلەرگە بولكىنى كورسەتـمەيدۇ، يولداشـلار، شەھەردە ئۇچ كۈنلۈك ئۇن قاپتۇ، باشقا ئۇن ياكى بولكا يوق. پويىزلار ئۇرالنىڭ نېرىقى يېقىدا توختاپ يېتىپتۇ... ئۇ تەرەپلەردە ھەممە ئامبار بۇغـدايىغا تولۇپ يېـتىپـتۇ... چېلەبىنسكىدە ئۇچ مىلـيون پۇت گوش ئىستانسـىدا سېـسپ يېتىپتۇ... سىبىردا ھارۋا چاقلىرى سېرىق ياغ بىلەن ياغلىنارمىش....

سېخنى ژاراڭ-چۇرۇڭ بېسىپ كەتتى. ۋاسكا بىر قولىنى كوتەردى:

ــ يولداشلار... ئەگەر بولىكىنى ئۇزىمىز ئۇرۇشۇپ ئالمايدىغان بولساق، بىزگە ھېچكىم ئوز قولى بىلەن بەرمەيدۇ... باشقا زاۋۇت ئىشچىلىرى بىلەن بىر قاتاردا، "پۇتۇن ھاكىمىيەت سوۋېتلەرگە مەنسۇپ!" دېگەن شوئار ئاستىدا كوچىغا چىقايلى...

ــ چىقمىز كوچىغا!... تاشلا ئىشنى!... ئوچەر ئوتنى!... ــ دەپ ۋاقىراشقا باشلىدى ئىشچىلار سېخ ئىچىدە يۇگۇرۇشۇپ.

ۋاسىلى رۇبليوۋ ئۇزان ئىلئىچنىك ئالدىغا كەلدى، ئۇنىڭ بۇرۇتلىرى لىكىلداپ تۇراتتى.

ــ كەت، ــ دېدى ۋاسىلى رۇبليوۋ ئېنىق ۋە روشەن، ــ ساق چېغىڭدا كېتىۋال!

شۇ كۇنى كەچتە، ئۇزان ئىلئىچ ئانچە ياخشى ئۇخلىيالمىدى، كېيىن بىر نەرسىدىن چوچۇپ ئويغىنىپ كەتتى. ئەتىگەنلىك ھاۋا بۇلۇتلۇق ئىدى: يامغۇر دەرىزىنىڭ تاشقىرىدىكى تاكچىسىغا تامچىلايتتى... ئۇزان ئىلئىچ ئوي ئويلاپ يېتۋەردى. ياق ئۇنىڭ خاۋاتىرلىغى يوقالمايدۇ، تاشقىرىدا تېمىۋاتقان تامچا خۇددى ئۇنىڭ مېڭىسىنى ئويۇپ كىرىپ كېتىۋاتقاندەك، جېنىغا تېگەتتى. ئۇ "يېگىرمە ئالتىنچى فېۋرالىنى كۇتۇپ ئولتۇرماي، بەلكى ئەتىگىلا مېڭىپ كېتىش كېرەك..." دەپ ئويلىدى-دە، كويىنىگىنى يېشىپ، يالىڭاچ بولۇپ ۋاننىغا كىردى، ئۇستىدىن مۇزدەك سۇ قۇيۇپ يۇيۇندى.

ئۇزان ئىلئىچنىڭ يولغا چىقىشتىن بۇرۇن قىلىدىغان ئىشى ناھايىتى جىق ئىدى، ئۇ ئالدىراشلىق بىلەن كوفى ئىچىپ، كوچىغا چىقتى؛ كىشىگە لىق تولغان تىراموايغا چۇشتى؛ ئۇنى بۇ يەردە بايقىمىدەك خاۋاتىرلىق باستى. تىراموايدىكىلەرنىڭ قاپىغى ئادەتتىكىدەك

سهلق بولۇپ، بىر بىرى بىلەن سوزلەشمەيتتى، ئاياقلىرىنى يىغىپ ئولتۇرۇشاتتى، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى يەنە بىرلىرىنىڭ تېگىدە بېسىلىپ قالغان چاپان ئېتەكلىرىنى زەردە بىلەن تارتىۋالاتتى، ئاياق ئاستى چىلىق-چىلىق، يامغۇر تامچىلىرى دەرىزە ئەينەكلىرىگە كېلىپ ئۇرۇلاتتى. تىرامۋاي قوڭغۇرىغى ئادەمنىڭ چىشىنى قېرىشتۇراتتى. ئۇيان ئىلئىچنىڭ ئۇدۇلىدا زەپىرەڭ چىراي، سېمىز بىر ئەپىتسەر ئولتۇراتتى؛ ئۇنىڭ بۇرۇتى قىرىلغان، ئاغزى كەمشەيگەنچە قالغان، كوزلىرى بىرەر نەرسىنى بىلگۈسى كەلگەندەك مولدۇرلەيتتى. ئۇيان ئىلئىچ ئەتراپتىكىلەرگە قاراپ، ھەممە خۇددى شۇنداق ئىكەن دەپ ئويلىدى، ھەقىقەتتە، ئادەملەر بىر بىرىگە شۇبھە بىلەن قاراپ ئولتۇرۇشاتتى.

تىرامۋاي چوڭ كوچا بۇرجىگىگە بارغاندا توختىدى. يولۇچىلار نىمە بولدىكىن دەپ ئوپۇر-توپۇر بولۇپ قالدى، بىرنەچچە كىشى ۋاگوندىن سەكرەپ چۈشتى. تىرامۋاي ھەيدىگۈچى ئاچقۇچنى جايىدىن ئالدى-دە، جۇۋىسىنىڭ قوينىغا تىقتى، ئىشكىنى قىيا ئېچىپ، ئاچچىق ئاۋاز بىلەن:

—تىرامۋاي ماڭمايدۇ، —دىدى.

كامېننو-ئوستروۋسكى كوچىسىدا ۋە چوڭ كوچىدا تىرامۋايلار قاتار بولۇپ تۇراتتى. ئادەمگە لىق تولۇپ كەتكەن ئادەم ئوتتىدىغان يوللار قاپ-قارا بولۇپ كورۈنەتتى. گايى-گايىدا دۈكانلارنىڭ تومۇر پەنجىرىلىرى تاراقلاپ ئېتىلاتتى. ئاسمانىدىن يامغۇر ئارىلاش قار ياغماقتا ئىدى.

بىر تىرامۋاينىڭ ئۈستىدە ئۈزۈن پەلتوسىنىڭ تۈگمىلىرى يېشىلگەن بىر كىشى پەيدا بولۇپ، قولاقچىسىنى قولىغا ئالدى-دە،

برنىمە دەپ ۋاقىرىدى. خالايىق ئوتتۇرىسىدا "ئو-ئو-ئو!—"دىگەن ئاۋاز چىقتى. بايىقى كىشى تىرامۋايغا ئاغامچا باغلاشقا باشلىدى. كېيىن يەنە قامىتىنى توغرىلىدى-دە، قۇلاقچىسىنى قولىغا ئالدى. خالايىق يەنە ئو-ئو-ئو! دەۋەتتى. بايىقى كىشى پەسكە چۈشتى. خالايىق ئارقىسغا سىلجىدى، شۇ چاغدا بىرنەچچە ئادەمنىڭ تىرامۋايغا باغلانغان ئاغامچىنى ھە دەپ تارتىۋاتقانلىغى كورۈندى. تىرامۋاي قىڭغىيىشقا باشلىدى، خالايىق يەنە كەينىگە سىلجىدى، بالىلار ھۇشقىتىشقا باشلىدى. بىراق، تىرامۋاي بىرئاز ئىغاۋلاپ تۇردى-دە، يەنە جايىغا ئورناشتى. چاقلارنىڭ ئىزغا گۇرسىلدەپ چۈشكەنلىگى ئاڭلاندى. خالايىق ئىچىدىن يەنە بىرنەچچە كىشى چىقىپ، ئاغامچا تارتىۋاتقانلارنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى-دە، ئاغامچىنى تۇتۇپ تارتىشقا باشلىدى. تىرامۋاي يەنە قىڭغىيىشقا باشلىدى، ئۇ بىردىنلا گۈلدۈرلەپ يىقىلدى، ئەينەكلىرى جارىلاپ كۆكۈم-تالقان بولۇپ سۇندى. ئۇنىڭ ئۈرغان خالايىق تىرامۋايىنىڭ يېنىغا قاراپ ماڭدى.

—تۆگەشتىغۇ!—دىدى ئۇيغان ئىلىئىچىنىڭ ئارقىسىدا تۇرغان بايىقى زەپىرەڭ چىراي ئەمەلدار. شۇ زامان بىرنەچچە ئاۋاز ئالدى-كېيىن ناخشا باشلىدى:

سىلەر بولدۇڭلار شىددەتلىك جەڭ قۇربانى...

ئۇيغان ئىلىئىچ نېۋسكى كوچىسى تەرەپكە كېتىۋېتىپ، تەشۋىش ۋە خاۋاتىر باسقان كىشىلەرنى يەنە ئۇچراتتى. بىرەر كىشى يېڭى خەۋەر ئېيتقىلىسە، ئۇنى دەررۇ ئوتتۇرىغا ئالاتتى. ئوي ئىشكىلىرىنىڭ ئالدىدا سەمرىپ كەتكەن قۇۋۇقچىلار تۇراتتى. بەزەن ئوي خىزمەتچىلىرى ئىشكتىن بېشىنى چىقىرىپ كوچىغا قارىشاتتى. سومكا كوتۇرە-

ۋالغان، تېرە ئەستەرلىك پەلىتوسىنىڭ تۈگمىلىرى ئېتىلمىگەن ساقاللىق بىر جاناپ ھويلا قاراۋۇلىدىن:

ــ ئەزىزىم، ئاۋۇ خالايىق نېمىشقا توپلانغان؟ نېمە گەپ ئىكەن؟ ــ دەپ سورىدى.

ــ بولكا تەلەپ قىلىپ، ئىسيان كوتىرىشكەن جاناپلىرى.

ــ شۇنداقمۇ!...

بىر بۇرجەكتە رەڭگى تاتىرىپ كەتكەن بىر خېنىم قولىغا كىچىك ئىتنى ئېلىۋالغان بولۇپ، ئوتكەن ــ كەچكەنلەردىن:

ــ ئاۋۇ قانداق خالايىق؟ نېمە دېيىشىدۇ ئۇلار؟ ــ دەپ سورايتتى.

ــ ئىنقىلاپنىڭ پۇرىغى بۇ، خېنىم، ــ دېدى بايىقى پەلىتولۇق كىشى.

ئادەم ئوتىدىغان يولدا يۈزىدە سۇرى يوق بىر ئىشچى چاپىنىنىڭ ئىتىگىنى يەلپىتىپ كېتىپ بارماقتا ئىدى.

ــ يولداشلار! ــ دېدى ئۇ بىردىن خىرىلدىغان ۋە تىترىگەن ئاۋاز بىلەن، ــ بىزنىڭ قېنىمىزنى قاچانغىچە شورىشىدۇ؟...

يۈزى دۈپ ــ دۈگلەك ۋە سېمىز، بالا مەجەز ئەپتسەر ھارۋىسى كەشنى توختاتتى ــ دە، ئۇنىڭ بەلۋېغىدىن تۈتۈپ، خۇددى كۈن تۈتۈلۈشىنى تاماشا قىلىۋاتقاندەك، ھاياجانلانغۇچى خالايىقىقا قاراپ تۇراتتى.

ــ قارا، ئوبدان كورۇۋال! ــ دېدى ئۇنىڭ يېنىدىن ئوتۈپ كېتىۋاتقان بىر ئىشچى.

خالايىق بارغانسېرى كوپىيىپ، پۈتۈن كوچىغا لىق تولغان ئىدى ۋە ۋاڭ ــ چۇڭ بىلەن كوۋرۇك تەرەپكە قاراپ سىلجىپ باراتتى. ئۇچ يەردە ئاق بايراق كوتىرىلدى. ئوتكەن ــ كەچكەنلەر خۇددى سۇدا

ئاققان خەشەكتەك، بۇ خالايىق ئېقىمىغا قوشۇلۇپ ئېقىپ كېتەتتى. ئۇزان ئىلئىچ خالايىق بىلەن بىللە كوۋرۇكتىن ئوتتى. قار يېغىپ ئاقارتۇەتكەن، تۇمان باسقان ۋە ئادەم ئىزلىرىدىن بۇدۇر بولۇپ كورۇنگەن مارس مەيدانىدىن بىرنەچچە ئاتلىق ئات يۈگۈرۈتۈپ ئوتتى. ئاتلىقلار خالايىقنى كورۇپ، ئاتلىرىنى شۇ تەرەپكە بۇراشتى، ئۇلارنىڭ بىرى ــ ساقلى ئىككىگە ئاجرىتىپ تارالغان، يۇزى قىپ-قىزىل شاكىشياۋ كۆلۈمسىرەپ قولىنى ياكىغا قويدى، خالايىق ئىچىدىن ھەسرەتلىك ناخشا باشلاندى. يازلىق باغ تەرىپىدىن، يالىڭاچ دەرەخلەرنىڭ شاخلىرىدىن بىر ۋاقىتلاردا پادىشا پاۋلىنى① ئولتۇرگۈچىلەرنى قورقۇتۇۋەتكەن قاغىلار ئۇركۈپ ئۇچۇپ كەتتى.

ئۇزان ئىلئىچ ئالدىدا كېتىپ باراتتى: ھايا جانلانغانلىغىدىن تامىغى بوغۇلۇپ قالغان ئىدى. ئۇ يوتىلىپ كورسىمۇ، ھايا جانلىق يەنىلا قىستاپ كېلىۋېرەتتى. ئۇ پاۋىل قەسرىگە يېتىپ ببرىپ سولغا بۇرۇلدى ــ دە، لىتېينايا كوچىسىنى بويلاپ كەتتى.

ۋىبۇرگ رايونىدىن سوزۇلۇپ كېلىۋاتقان خالايىقمۇ لىتېينايا كوچىسىغا قۇيۇلۇشقا باشلىدى، كوچىدىكى ھەممىلا دەرۋازا تاماشىچىلارغا تولۇپ كەتكەن ئىدى، ھەممە دەرىزىدىن ھەسسىيالىستلىرى ئۇرغىغان ئادەملەرنىڭ يۈزى كورۈنەتتى.

ئۇزان ئىلئىچ بىر دەرۋازىنىڭ يېنىدا توختىدى، ئۇنىڭ يېنىدا قېرى بىر ئەمەلدار بولۇپ، يۇمشاققىنا قوۋۇزلىرى دىر ــ دىر تىترەيتتى. يىراقتا كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىنى ئەسكەرلەر توسۇۋېلىپ،

---

① پاۋىل (1754 ــ 1801) روسىيە پادىشاسى. پېتر III بىلەن يېكاتېرىنا II نىڭ ئوغلى. 1796 ــ يىلى پادىشا بولغان، 1801 ــ يىلى ئولتۇرۇلگەن. ــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ملتقللرغا تاپىنىپ تۇرۇشاتتى.

خالايىق ئۇلارغا يېقىن بېرىۋەردى، ئەمما سلجىشى ئاستىلىغان ئىدى، ئالدىنقىلار ئارقىغا قاراپ: "توختاڭلار، توختاڭلار!" دېيىشكە باشلىدى.

شۇ زامان مىڭلاپ ئايالنىڭ چىقىرىشى ئاڭلاندى:

ــ بولكا! بولكا! بولكا!...

ــ بۇنىڭغا يول قويۇشقا بولمايدۇ، ــ دېدى ئەمەلدار ۋە كوزەيىنىڭىنى تېگىدىن ئۇزان ئىلىنچقا قارىدى. شۇ چاغدا دەرۋازىدىن ئىگىز بويلۇق ئىكىكى قاراۋۇل چىقىپ، تاماشىچىلارنى يەلكىلىرى بىلەن ئىتتىرىشكە باشلىدى. ئەمەلدارنىڭ يۇزىنى يەنە تىترەك باستى، كوزەينەك تاقۇالغان بىر خېنىم: "ھەددىڭ ئەمەس، ئەخمەق!" دەپ ۋاقىرىدى. ئەمما دەرۋازا ئېتىۋېلىندى. پۇتۇن كوچا بويىچە باشقا دەرۋازىلارمۇ ئېتىپ قويۇلماقتا ئىدى.

ــ كېرەك ئەمەس، كېرەك ئەمەس! ــ ھەر تەرەپتىن ۋايىم باسقان ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

خالايىق ۋاقىراپ سلجىپ بېرىۋەردى. يۇزى قىپ-قىزىل، كەڭ شىلەپە كىيگەن ياش بالا ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىۋالدى.

ــ بايراق ئالدىغا ئوتسۇن، بايراق! ــ دېگەن ئاۋازلار ئاڭلاندى.

شۇ چاغدا بويى ئىگىز، بېلى ئىنچىكە، قالپىغىنى لوكچەكچىسىگە كىيگەن ئەپتىسىز قاتار تۇرغان ئەسكەرلەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ تۇردى. ئۇ يېنىدىكى تاپانچىسىنى غلاپىدا تۇتۇپ، ۋاقىرايتتى، ئۇنىڭ: "ئېتىشقا بۇيرۇق بېرىلگەن... قان توكۇلمىسۇن... تارقىلىڭلار!..." دېگىنى ئاڭلىناتتى.

ــ بولكا! بولكا! بولكا!... ــ خالايىق ۋاقىراپ تۇراتتى...

خالايىق ئەسكەرلەرگە قاراپ ئېتىلىپ باراتتى... كوزلىرى ئوينىغان كىشىلەر ئۇزاق ئىلگىچىنىڭ يېنىدىن ئالدىغا قاراپ ئوتۇشكە باشلىدى...ـــ بولكا!... ئۇلارنى يوقىتايلى!... ئەبلەخىلەر!...ـــ بىر كىشى ئوگدىسىغا يىقىلىدى ۋە قورۇق باسقان يۈزىنى يەردىن كوتىرىپ جىن تەككەندەك ۋاقىرايتتى،ـــ كورۇشكە كوزۇم يوق! مەن ئۇلارغا نەپرەتلىنىمەن!

بىردىنلا كوچىدا خودىدى پاختا رەخت يىرتىلغاندەك تاۋۇش ئاڭلاندى، ھەممە ياقنى دەرھال جىمجىتلىق باستى. بىر ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى بوكسنى توتقىنىچە خالايىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتتى. ئەمەلدار چوقۇنۇش يۈزىسىدىن قولىنى كوتەردى. ملتقلار ئاسمانغا قارىتىلىپ بىرلا ئېتىلغان ئىدى. ئۇنىڭدىن باشقا ملتق ئېتىلمىدى. ئەمما خالايىق چېكىنىشكە باشلىدى ۋە بىر قىسمى تارقىلىپ، قالغانلىرى بايراق كوتىرىپ، زنامبنسكايا مەيدانىغا قاراپ يول ئالدى. كوچىدىكى ساپ-سېرىق بولۇپ كەتكەن قار ئۇستىدە قۇلاقچىلار، كالاچلار ياتاتتى. ئۇزاق ئىلگىچ نېۋسكى كوچىسغا چىقىقانىدا يەنە بىرتالاي خالايىقنىڭ ۋاڭ-چۇڭىنى ئاڭلىدى. ئۇلار ۋاسلىيېۋسكى ئارالىرى تەرەپتىن كېلىپ نېۋا دەرياسىدىن ئوتۇپ كېلىۋاتقان ئۇچىنچى توپ ئىدى. ئادەم ئوتىدىغان يوللار ياسانغان خوتۇن-قىزلار، ھەربىلەر، ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى، چەتئەل پۇقرالىرى بىلەن لىق تولغان ئىدى، يۈزى بوۋاقلارنىڭ يۈزىگە ئوخشىغان ئىنگلىز ئەپىتسىرى ياغاچتەك قېتىپ تۇراتتى. دۇكان دەرىزىلىرىنىڭ ئارقىسىدىن يۈزىگە ئۇپا سۈركىگەن، چاچلىرىغا قارا چىلتەك باغلىغان دۇكانچى قىزلار قاراپ تۇرۇشاتتى. كوچىنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىپ بارغان ئايال ۋە ئەر ئىشچىلار ئېقىمى:

ـــ بولكا! بولكا! بولكا! ـــ دەپ ۋاقىراپ باراتتى.

چانكەش چانسىنى ئادەم ئوتىدىغان يولنىڭ يېنىغا ئېپكېلىپ توختىتىپ، چانىنىڭ ئالدىدىكى ئورۇندا يانچە ئولتۇرۇپ، ئارقىغا بۇرۇلۇپ، قورقۇپ يۇرىگى چىقىپ كېتىشكە ئاز قالغان ئايالغا:

ـــ ئوزىگىزمۇ كورۇپ تۇرۇپسىز، ئالدىغا يۇرۇشكە ئامالسىز قېلىۋاتىمەن ـــ ئۇلار بىر دانە چۈننىكىمۇ ئۆچۈپ ئوتۇپ كېتىشگە يول قويمايۋاتىدۇ، ـــ دىدى.

ـــ مېگىۋەرگىن، ئەخمەق! مېنىڭ بىلەن تاكاللىشىۋاتسەنا!...

ـــ ياق، ئەمدى مەن ئەخمەق ئەمەسمەن... چانامدىن چۈشۈڭ!...

ئادەم ئوتىدىغان يولدا كېتىۋاتقان كىشىلەر بىر بىرىنى ئىتتىرىشەتتى، باشلىرىنى سىلىپ قۇلاق سېلىشاتتى، ۋايسىم بېسىپ سورىشاتتى:

ـــ لىتېيىندا يۈزكىشى ئولۇپتىمۇ؟...

ـــ بىكار گەپ... ئېغىرايىاق بىر خوتۇن بىلەن بىر بوۋايغا ئوق تېگىپ ئولۇپتۇ...

ـــ خۇدايا، توۋا، نىمىشقا بوۋاينى ئولتۇرۇشكەندۇ؟

ـــ ئىش بېشىدا پروتوپوپوۋ تۇرۇپتۇ، ئۇنىڭدىن ۋەھشى ئادەم يوق ـــ دە...

ـــ جاناپلار، يېگىلىق... ئەقلگە توغرا كەلمەيدۇ! ئومۇمى ئىش تاشلاش باشلىنىپتۇ!

ـــ راستمۇ؟ توكمۇ، سۇمۇ بولمامدۇ؟...

ـــ قېنى ئەمدى، چاپسانراق بولسا ئىدى...

ـــ يارايسىلەر، ئىشچىلار!

ـــ ئۇنچۇالا خوشال بولۇپ كەتمەڭلەر! ـــ باستۇرۇپ تاشلايدۇ...
ـــ ئوزىڭىزگە پەخەس بولۇڭ، سىزنىڭ بۇ تەلەتىگىز سىزنى ئاۋالراق يانچىپ تاشلىمسۇن يەنە...

ئۇيان ئىلئىچ ۋاقىتنى قولدىن بېرىپ قويغانلىغىدىن رەنجىپ، كېرەكلىك ئادرىسلارنى ئىزدەپ كەتتى، بىراق ھېچكىمنى ئويىدىن تاپالمىدى، ئاچچىغى كېلىپ يەنە نېۋسكى كوچىسى بىلەن كەتتى.

كوچىدا يەنە چانىلار يۈرەتتى، قاراۋۇللار قار تازىلىغىلى چىققان ئىدى، كوچىنىڭ قوشۇلغان جايلىرىدا قارا پەلتو كىيگەن مۇھىم ئادەم يەنە پەيدا بولۇپ، ھايا جانلىق باشلارنىڭ، ئاممىنىڭ چىگىش پىكىرلىرىنىڭ توپىسىدە قانۇن ۋە تەرتىپ ساقلىغۇچى ئاق تاياقنى ئوينىتىشقا باشلىدى، كوچىنىڭ نېرىقى چېتىدىن بېرىقى چېتىگە يۈگۈ-رۈپ ئوتكەن يولۇچى ساقچىغا قاراپ، كوڭلىدە: "ئالدىرىما، قېرى، ۋاقىت كېلىپ قالار" دەپ ئويلايتتى. بىراق، ۋاقىت يېتىپ كەلگەندە، تۇۋرۇكتەك قېتىپ تۇرغان ۋە قولىدا تاياق تۇتقان بۇرۇتلۇق ساقچى ئەمدى ئوتمۇشنىڭ كولەڭگىسلا بولۇپ قالىدىغانلىغى، بۇگۈن ئەمەس، ئەتىگە ئۇنىڭ بۇ دوقمۇشتىن يوقىلىپ، تۇرمۇش ۋە خاتىرىدىن ئوچۇپ كېتىشى ھېچكىمنىڭ خىيالىغمۇ كەلمەيتتى...

ـــ تېلېگىن، تېلېگىن! توختىساڭچۇ، پاك بولۇپ قالدىڭمۇ!...

قولاقچىسى گەدىنىگە چۈشۈپ قالغان، كوزلىرى دەھشەت بىلەن چاقناپ كەتكەن ئىنژېنىر ستروكوۋ ئۇيان ئىلئىچنىڭ ئالدىغا كەلدى.

ـــ قايافا كېتىۋاتىسەن؟ يۈر، قاۋاقخانىغا كىرەيلى...

ئۇ تېلېگىننىڭ قولتۇغىدىن تۇتۇپ، قاۋاقخانىغا تارتىپ كىرىپ كەتتى. بۇ يەردە تاماكا ئىسىدىن كوز ئېچىشاتتى. مۇشۇك تېرىسىدىن

قىلىنغان قۇلاقچا ۋە جۇۋا كىيگەن ئادەملەر ۋاقىرىشىپ گەپ تالىشاتتى، ئورۇنلىرىدىن سەكرەپ تۇرۇشاتتى. ستروكوۋ قىسىلىپ يۇرۇپ دەرىزە يېنىغا ئوتتى-دە، ئۇيان ئىلئىچىنىك ئۇدۇلىدا ئولتۇردى.

پۇلنىك قىممىتى چۈشۈپ كەتمەكتە! ــ دېدى ستروكوۋ ئىككى قولى بىلەن ئۈستەلنىك چېتىنى تۇتۇپ، ــ قىممىتى بار بىلەتلەرمۇ شامالغا ئۇچقاندەك ئۇچۇپ كەتمەكتە. مانا بۇ مەن ئېيتقان كۈچ!... نىمىلەرنى كوردۇڭ، قېنى ئېيتىپ بەرگىنا...

ــ لىتېيىندا ئىدىم، ئوق ئېتىلدى، ئەمما ئوقلارنىڭ ھەممىسى ئاسمانغا قارىتىپ ئېتىلغاندەك تۇرىدۇ...

ــ خوش، بۇلارغا نىمە دەيسەن ئەمدى؟

ــ بىلمىدىم. مېنىڭچە، ھوكۇمەت ئوزۇق-تۈلۈك كەلتۈرۈش مەسلىسى ئۈستىدە جىددى ئويلىشى كېرەك.

ــ كېچىكتى! ــ ۋاقىرىدى ستروكوۋ ئۈستەلنىك ئەينەك قاپلانغان ئۈستىگە ئورۇپ، ــ كېچىكتى!... ئوزىمىزنىڭ ئۈچەي-پۇچەيلىرىمىز-گىچە يەۋەتتۇققۇ... ئورۇش تامام، ۋەسسالام! بىزمۇ ئاز دەرت تارتىمىدۇق!... بىلەمسەن، ئۇلار زاۋۇتلاردا نىمە توغرىسىدا بىلجىراۋاتىدۇ؟ ئۇلار ئىشچىلار ۋەكىللىرى سوۋېتىنى چاقىرىش كېرەك، دەۋاتىدۇ. ئۇلار سوۋېتلەردىن باشقا ھېچ نەرسىگە ئىشەنمەيمىز دېيىشۋاتىدۇ!

ــ راستمۇ؟

ــ تامام دېگەن مانا شۇ-دە، دوستۇم! مۇستەبىت ھاكىمىيەت تۈزۈمى تۈگەپ بولدى! كوزۇڭنى ئاچ!... بۇ ئىسيانلا ئەمەس... ھەتتا ئىنقىلاپمۇ ئەمەس... بۇ ــ مالىماتاڭنىك باشلىنىشى... مالىماتاڭ

دىگەن شۇ، ــ سترۇكوۋنىڭ پىشانىسىدىكى چىكە تومۇرلىرى كوپۈپ چىقتى، ــ ئۈچ كۈندىن كېيىن، نە دولەت قالمايدۇ، نە قوشۇن قالمايدۇ، نە ئولكە باشلىغى بولمايدۇ، نە ساقچى بولمايدۇ... بىر يۈز سەكسەن مىليون پاخپاق چاچ، يۈڭ باسقان ئادەم قالدۇ، خالاس. پاخپاق چاچ، يۈڭ باسقان ئادەمنىڭ قانداقلىغىنى بىلەمسەن؟ يولاۋاس، كارکىدانلىرىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا ئويۇنچۇق. چىرىگەن ئورگانىزمنىڭ ھۆجەيلىرى ــ پاخپاق چاچ، يۈڭ باسقان ئادەملەر ئەنە شۇ. ناھايىتى دەھشەتلىك. بىر تامچا سۇدا بىر مىكروپ يەنە بىر مىكروپنى يەۋەتكەندەك بولدى.

ــ بولمىغۇر گەپلەرنى قىلمۇ، بىرسەن ــ دە، ــ دىدى تېلىگىن، ــ بۇنداق گەپلەر يوق ۋە بولمايدۇ. بۇ بولۇۋاتقان ئىنقىلاپقۇ، ــ ناھايىتى ياخشى، خۇداغا شۈكۈر.

ــ ياق! سېنىڭ بۇگۈن كورگىنىڭ ئىنقىلاپ ئەمەس! بۇ ــ ماددىنىڭ يىمىرىلىشى. ئىنقىلاپ بولىدۇ ــ ئۇ يېتىپ كېلىدۇ... سەن ۋە مەن ئۇنى كورەلمەي قالىمىز.

ــ بەلكى، ــ دىدى ئۈيغۇر ئۇرنىدىن تۇرۇپ، ــ ۋاسكا رۇبليوۋ ــ ئەنە ئۇ ئىنقىلاپ... ئەمما سەن، سترۇكوۋ، ئىنقىلاپ ئەمەس سەن. ناھايىتى چۈقان كوتىرىپ كېتىۋاتىسەن. سوزۇڭگە ھېچكىم چۈشەنمەيدۇ...

ئۇيغۇر ئىلىگە ئەتىگەنرەك قايتتى ــ دە، دەررۇ ئۇخلاپ قالدى. ئۇخلىسىمۇ بىر دەم ئۇخلىغاندۇر، ئېغىرتىن ئالدى. يېنىغا ياماپشالمدى ــ دە، كوزلىرىنى ئاچتى. ئورۇندۇقتىن ئاغىزى ئوچۇق تۇرغان تېرە سومكا پۈرىغى كېلەتتى. ستوكھولمدىن سېتىۋالغان بۇ

سومكا ئىچىده داشاغا ئاتاپ ئېلىنغان ئاجايىپ ياخشى تېرە پەدەز قۇتىسى تۇراتتى. ئۇنى ئىلگىچ بۇ پەدەز قۇتىسىنى ناھايىتى ياخشى كۆرەتتى، ھەر كۈنى دېگۈدەك ئۇنى يۇمشاق قەغەز بولىغىدىن چىقىرىپ ئېچىپ قاراپ ئولتۇراتتى. ئۇ ھەتتا چەتئەل پويىزلىرىدىكى ئۇزۇن دەرىزىلىك ۋاگونلارنى، سەپەر كىيىمىنى كىيىپ ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان داشانى تەسەۋۋۇر قىلدى؛ غەمسىز، تەشۋىشسىز ساياھەت بەلگىسى بولغان ئەنە شۇ خۇش پۇراق گۈزەل نەرسە داشانىڭ تىزىدا قويۇقلۇق تۇرىدۇ...

ئۇنى ئىلگىچ تاشقىرىغا قارىغان پېتى ياتتى. تۇمانلىق ئاسمانىدا شەھەر چىراقلىرىنىڭ خىرە ئەكىس نۇرى كورۇنۇپ تۇراتتى. ئۇ بۇگۈن بولكا! دەپ ۋاقىرىغانلارنىڭ بۇ نۇرغا قانداق نەپرەت بىلەن قاراشلىرىنى كوز ئالدىغا كەلتۇردى. كوڭۇلگە تەكىكەن، ھېچكىم ياخشى كورمەيدىغان شەھەر... دولەتنىڭ ئەقلى ۋە يۇرىگى... مانا ئەمدى ئۇ ئولۇم ئازاۋىدا ياتىدۇ...

ئۇنى ئىلگىچ سائەت ئون ئىككىلەردە ئويىدىن چىقتى. كەچ، تۇمان باسقان كوچىلار چول بولۇپ قالغان ئىدى. گۇل دۇكىنىنىڭ ھوردالغان دەرىزىسى ئارقىسىدا بىللۇر ۋازىغا سېلىنغان ۋە سوۋ تامچىلىرى شەبنەمدەك يالتىرىغان بىر دەستە قىزىلگۇل تۇراتتى. ئۇنى ئىلگىچ يېغىپ تۇرغان قار ئۇچقۇنلىرىنىڭ ئارىسىدىن گۈلگە زوق بىلەن قارايتتى.

ئاچا يولدىن بەش ئاتلىق كازاك چىقتى. ئۇلارنىڭ ئەڭ چېتىدىكىسى ئېتىنى بۇرىدى-دە، ئادەم ئوتىدىغان يولغا قاراپ چېپىپ كەتتى، بېشىغا بوك كىيىۋالغان ئۇچ كىشى ئاستا، ئەمما ھاياجان بىلەن سوزلەشكەچ، ئادەم ئوتىدىغان يولغا كېلىشتى. ئۇلار توختىدى.

ئۇلارنىڭ بىرى خۇش چاخچاق ئاۋاز بىلەن بىر نەرسە دەپ، كازاك ئېتىنىڭ تىزگىنىدىن تۇتتى. ئۇنىڭ بۇ ھەركىتى شۇنچىلىك ئادەتتىن تاشقىرى ئىدىكى، ئۇنى ئىلئىچنىڭ يۈرىگى جىغىدا قىلىپ كەتتى. كازاك كۆلۈڭەتتى، بېشىنى ئارقىسىغا بىر سىلكىتىپ، چاپچىپ تۇرغان ئېتىنىڭ تىزگىنىنى قويۇڭەتتى ـ دە، ھەمراىرىنىڭ كەينىدىن يۈگۈرۈ-تۇپ كەتتى.

دەريا بويىغا يېقىن قالغانىدا ئىڭى ئىلئىچ توپ ـ توپ بولۇپ ھايايجانلىنىپ تۇرغان ئاممىنى ئۇچراتتى، تۇنۇگۈنكى ۋەقەلەردىن كېيىن، ئۇلار ھامان ئارام تاپالمىغان بولسا كېرەك، ئۇلار بىر بىرى بىلەن مەسلىھەتلىشەتتى، يېڭى خەۋەر ۋە مش ـ مشلار توغرىسىدا گەپ قىلىشاتتى؛ بىرتالاي ئادەم نېڭا تەرەپكە سلىجىپ كېتىپ بارغان ئىدى. دەريا بويىدا بىرنەچچە مىڭ كىشى خۇددى چۈمۈلە-دەك ئۇ ياقتىن ـ بۇ ياقتا كېزىپ يۈرەتتى. كوۋرۇك بېشىدا بىر توپ ۋاقىرىغاق كوۋرۇكنى توساپ تۇرغان ۋە نېرىقى بېشىغچە تىزىلغان ئەسكەرلەرگە قاراپ ۋاقىرايتتى:

ـــ سىلەر نېمىشقا كوۋرۇكنى توساپ تۇرىسىلەر؟ يول بېرىڭلار بىزگە!

ـــ پۇقرالارغا مۇشۇنداق زىيان يەتكۈزىدىغان ئىشىمۇ ئورۇنلۇق بولامدىكەن؟...

ـــ كوۋرۇك سىلەرگە ئەمەس، ئادەملەرنىڭ مېڭىشىغا سىلىنغان!...

ـــ سىلەر رۇسقۇ؟... بىزگە يول بېرىڭلار!

گېورگى ئوردىنىدىن توتنى تاقىغان، ئىگىز بويلۇق توۋەن دەرە-جىلىك بىر ئەپىتسەر دىۋىتكۈچلىرىنى جارانلىتىپ، كوۋرۇكنىڭ ئۇ بېشىدىن ـ بۇ بېشىغا يۈرۈپ تۇراتتى. خالايىق ئىچىدىن بىرى ئۇنى

تللغان ئىدى، ئۇ قاپىغى سېلىق، چوقۇر ۋە سېرىق يۇزىنى ۋاقىرىغانلارغا ئورۇپ، مۇنداق دېدى:

ــ ئېخ، ئۇزەكلەر تۆپ-تۇزۇك جانابى كىشىلەرۇ، ئاغزىكلاردىن چىقىۋاتقان گېپىكلارنى! ــ ئۇنىڭ بۇرالغان بۇرۇتى تىترىدى، ــ كوۋرۇكتىن ئادەم ئوتكۈزەلمەيمەن... بوي سۇنمىغۇچىلار بولىدىكەن، ئوق ئېتىشقا مەجبۇرمەن...

ــ ئەسكەرلەر ئوق چىقارمايدۇ! ــ ئامما يەنە ۋاقىراشتى.

ــ كىم سېنى بۇ يەردە تۇرغۇزغان، ئىتتەك بىر نىمكەنسەن!...

توۋەن دەرىجىلىك ئەپسىسەر يەنە ئۇلارغا قاراپ گەپ قىلغىلى تۇردى، ئۇنىڭ ئاۋازى خىرىلداپ قالغان، ئاۋازى ھەربىلەرگە خاس ئاۋاز بولمىسمۇ، ئۇنىڭدىمۇ قانداقتۇر خاۋاتىرلىق ئاڭلىناتتى. ۋاقىرغاقلار بۇنى سېزەتتى، شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئاشۇرۇپ ۋاقىراپ، ئەسكەرلەرنىڭ ئۈستىگە باستۇرۇپ بېرىۋېتتى.

ئۇزۇن بوينىنى شارپا بىلەن ئوراغان، كوزەينەكنى قېيىشتاقىغان، ئورۇق ۋە ئىگىز بويلۇق بىر كىشى بىردىن قاتتىق ئاۋاز بىلەن:

ــ قاتناش ئۇزۇلۇپ قالدى، قەيەرگىلا قارىسىڭ مۇداپىە ئىستەكامىي، كوۋرۇكمۇ توساپ قويۇلغان، مانا بۇ ئادەمنى خارلاش ئەمەسمۇ؟ ــ دېيىشكە باشلىدى، ــ شەھەردە خالىغىنىمىزچە بېرىش-كېلىش قىلالمايمىزمۇ؟ پۇقرالار، ئەسكەرلەرگە پەرۋا قىلماي، نېرىقى ياقتىكى مۇزدىن ئوتۇشنى تەكلىپ قىلىمەن...

ــ نوغرا! مۇزدىن ئوتەيلى!... ئۇررا!... ــ شۇ زامان بىرنەچچە كىشى دەريانىڭا چۈشىدىغان ۋە قار باسقان گىرانىت پەلەمپەيگە قاراپ يۈگۈردى. بوينىدىكى شارپىسى شامالدا ئۇچۇپ تۇرغان بايىقى ئىگىز

بويلۇق كىشى كوۋرۇككە يېقىن يەردىن مۇزنىڭ ئۈستى بىلەن دادىل يۈرۈپ كەتتى. ئەسكەرلەر كوۋرۇكتىن بېشىنى چىقىرىپ:

ــ هوي! قايتقىن! بولمىسا ئاتىمىز... قايت، ئۈزۈنتۇرا ئولگۈر!...ــ دەپ ۋاقىرىدى.

بىراق ئۇ كىشى ئارقىغا قاراپمۇ قويماي، زور قەدەملەر بىلەن چامداپ كېتىۋەردى. ئۇنىڭ كەينىدىن نۇرغۇن كىشىمۇ ئەگىشىشكە باشلىدى. ئۇلار ئارقا-ئارقىدىن مۇز ئۈستىگە سەكرەپ چۈشۈپ، قار ئۈستىنى قارايتۇرۇپ، نېرىقى تەرەپكە قاراپ كېتىشەتتى. ئەسكەرلەر كوۋرۇكتە تۇرۇپ ۋاقىرىشاتتى، پەستە كېتىۋاتقانلارمۇ قول-لىرىنى كاناي قىلىپ ۋاقىرىشاتتى-دە، يولنى يەنە داۋام قىلدۇرۇ-ۋېرەتتى. ئەسكەرلەردىن بىرى ملتىغىنى قولىغا ئالغان ئىدى، يەنە بىرى ئۇنىڭ يەلكىسىدىن تارتتى، ھىلىقى ئەسكەر ئاتمىدى.

كېيىن مەلۇم بولۇشىچە، ئادەملەر كوچىغا ھېچقانداق پىلانسىز چىققان ئىكەن، ئەمما ئۇلار كوۋرۇك بېشىدىكى ۋە توت كوچىدىكى مۇداپىە ئىستېكاملىرىنى كورۇپ، خۇددى رۇخسەت قىلىنمىغان نەرسىنى قىلىشقا قىزىققان: كوۋرۇكتىن ئوتۇپلا توپ-توپ بولۇپ ئۇيۇشقان ئىكەن. ئادەملەرنىڭ ئەۋج ئېلىپ تۇرغان خىيالى ئەمدى-لىكتە تېخىمۇ يۇقۇرى ئەۋج ئېلىپ كەتكەن. شەھەردە بۇ تەرتىپسىز-لىكلەرگە بىرەر كىشى باشچىلىق قىلارمىش، دېگەن گەپ تارقالدى.

ئەتىسى كەچقۇرۇن پاۋلوۋ قىسىملىرى نېۋسكى كوچىسىغا كېلىپ، ئاممىغا ۋە يولۇچىلارغا قارىتىپ ئاندا-ساندا ئوق ئاتقىلى تۇردى. ئاممىا ئىنقىلاپنىڭ باشلانغانلىغىنى پەملەپ يەتتى.

ئەمما ئىنقىلاپنىڭ ئوچىغىنىڭ قەيەردە ئىكەنلىگىنى، ئۇنىڭغا كىم باشچىلىق قىلىدىغانلىغىنى ھېچكىم بىلمەيتتى، بۇنى قوشۇن قومان-

دانمۇ، ساقچىمۇ، ئۇنىڭدىن قالسا مۇستەبىت ۋە پادىشانىڭ ئەتىۋارلىق ۋەزىرى پروتوپوپوۋمۇ بىلمەيتتى. پروتوپوپوۋ بۇرۇن سەمبىرسكتا رەخت سودىگىرى بولۇۋاتقان چاغلاردا، نائۇموۋ دېگەن بىر پوممىشىك سەمبىرسكتىكى تروئىتسا مېھمانخانىسىدا ئۇنىڭ بېشىنى ئىشككە ئۇرۇپ يېرىۋەتكەن ئىدى. بۇنىڭ ئاقىۋىتى باش ئاغرىغى ۋە نېرۋا ئاجىزلىغىغا، كېيىنرەك بولسا، ئۇنىڭغا روسىيە ئىمپېرىيىسىنى باشقۇرۇش تاپشۇرۇلغاندا ۋايىم ۋە سارايسىملىككە ئېلىپ كەلگەن ئىدى. ئىنقىلاپ ئوچىغى ھەممە يەر، ھەر بىر ئويدە ئىدى، خىيالىمىزى نەپرەت ۋە نارازىلىق بىلەن تولغان ھەر بىر كىشىنىڭ مىڭىسىدە ئىدى. ئىنقىلاپ ئوچىغىنى ئىزدەپ تاپالماسلىق مۇدھىش كورۇنەتتى. ساقچى قۇرۇق كولەڭگىنىلا تۇتماقتا ئىدى. ئەسلىدە بولسا پېتىروگراتتا ياشىغۇچى ئىككى مىليون توت يۇز مىڭ ئاھالىنىڭ ھەممىسىنى تۇتۇپ قاماش كېرەك ئىدى.

ئۇلار ئىلئىچ ئەتىدىن-كەچكىچە كوچىدا يۇردى—ئۇنىڭمۇ باشقىلارغا ئوخشاش، بېشى گاڭگىراپ قالغان بولسا كېرەك. ئۇ شەھەردە ھاياجاننىڭ ئەۋج ئېلىپ بېرىشىنى، ئەقىلدىن ئازغىچە دىگۈدەك بېرىپ يەتكەنلىگىنى كورۇپ تۇراتتى—ئۇ ھەممە ئادەمنىڭ بېشى ئايلىنىپ، ھەممىنىڭ كوزىنى قارىغۇ قىلىدىغان، ھەممىنى يېغىشتۇرۇپ بىر زۇگۇلا قىلىدىغان بىرەر ئالامەت، بىرەر چاقماقنى كۈتۈپ، ھاياجان ئىچىدە كوچىمۇ-كوچا كېزىپ يۇرەتتى.

نېۋسكىدىن چىققان ئوق ھىچكىمنى چوچۈتەلمىدى. ئادەملەر ۋلادىمىرسكايا كوچىسىنىڭ بۇرجىگىدە ياتقان ئىككى كىشىنىڭ جەسىدى—چېت يۇپكىلىق خوتۇن كىشى بىلەن جۇۋا كىيگەن بوۋاي ئولۇگىنىڭ يېنىغا ۋەھشىلەرچە تاشلىناتتى... ملتىق يەنە چاپسان

ئېتىلىشقا باشلىغاندا ئادەملەر يەنە تارقىلىشىپ، تامنى پانا قىلىپ كېتىشەتتى.

گۈگۈم چۈشكەندە، مىلتىق ئېتىش بېسىلدى. مۇزدەك شامال چىقىپ بۇلۇتلارنى ئۈچۈرۈپ كەتتى، ھاۋا ئېچىلدى، دېگىزنىڭ نېرىقى تەرىپىدە قات-قات بولۇپ تۇرغان بۇلۇتلارنىڭ ئارىسىدىن سەل-پەل كورۇنۇپ تۇرغان قۇياش قىپ-قىزىل بولۇپ پاتتى، شەھەرنىڭ توپىسىدە، ئاسمانىنىڭ كومۇردەك قاپ-قارا كورۇنگەن جايىدا ئوغاقتەك ئاي كورۇندى.

شۇ كېچىسى كوچا چىراقلىرى يېقىلمىدى. دەرىزىلەر قاراڭغۇ، ئىشىكلەر ئېتىكلىك ئىدى، كىشىسز نېۋسكى كوچىسىدا ملتىقلار بىر بىرىگە يولەپ تىك تۇرغۇزۇپ قويۇلغان. توت كوچا ئېغىزلىرىدا قامەتلىك قاراۋۇللار يۈرىدۇ. گايىدا دەرىزە ئەينىگىدە، گايىدا تىراۋاي يولىدا، گايىدا ملتىق نەيزىلىرىدە ئاي شولىسى پارقىراپ تۇراتتى. ھەممە ياق جىمجىت ۋە تىنچ ئىدى. ھەرقايسى ئۆيدە بولسا كىشىلەر تېلېفون بۇگۈنكى ۋەقەلەر توغرىسىدا نىملەرنىدۇر دېيىشەتتى.

25-فېۋرال كۈنى ئەتىگەنلىگى زىنامېنسكايا مەيدانى ئەسكەر ۋە ساقچىلار بىلەن تولغان ئىدى. شىمالىي مېھمانخانا ئالدىدا ئىنچىكە پۇتلۇق، ئويناقلىغان، سېرىق ئاتلارغا مىنگەن ساقچى تۇراتتى. قارا پەلتولۇق پىيادە ساقچىلار ئالېكساندر III نىڭ ھەيكىلى يېنىدا ۋە مەيدانىنىڭ ئۇ يەر-بۇ يېرىدە توپ-توپ بولۇشۇپ تۇراتتى. ژوگ-زال ئالدىدا قالپاقلىرىنى چېكىسىگىچە كىيگەن، ئاتنىڭ ئارقىسىغا بىدە باغلىغان، ساقاللىق، خۇش مۇئامىللىك كازاكلار تۇراتتى. نېۋسكى تەرىپىدىن پاۋلوۋ قوشۇنىنىڭ كۆلرەڭ پەلتولۇق قىسملىرى

كورۇنەتتى.

ئۇنان ئىلئىچ چامادانىنى كوتىرىپ ۋوگزال ئىشىگىنىكە ئىگىز جايىغا چىقىۋالدى، بۇ يەردىن قارىغاندا مەيدان ئېنىق كورۇنەتتى.

مەيداننىڭ ئوتتۇرىسىدا، قانغا ئوخشاش قىپ-قىزىل گىرانىت تاشقا ئورنىتىلغان ۋە ئىگىسىنىڭ ئېغىرلىغىدىن بېشىنى ئېگىپ تۇرغان ھەيۋەتلىك ئات ئۇستىدە يەلكىلىرى ئېسىلىپ چۈشكەن، دومىلاق قالپىغىنى قار باسقان پادىشا ئولتۇراتتى. بەش كوچىدىن مەيدانغا ئېقىپ كىرىۋاتقان خالايىق شۇ ھەيكەل تېگىگە ۋاقىراش، ھۇشقىتىش ۋە ھاقارەتلەر بىلەن باستۇرۇپ كېلىۋاتقان ئىدى.

تۇنۇگۈن كوۋرۇك بېشىدا بولغىنىدەك، ئەسكەرلەر، خۇسۇسەن كازاكلار ھەر تەرەپتىن قىسىپ كېلىۋاتقان خالايىقنىڭ يېنىغا جۇپ-جۇپ بولۇپ كېلىپ، ئۇلارنى تىللىشاتتى ۋە مەسخىرە قىلىشاتتى. قامەتلىك ۋە قاپاقلىرى سېلىنغان ساقچىلار جىم تۇرۇشاتتى، ئۇلاردىن قانداقتۇر قارارسىزلىق سېزىلەتتى. ئۇنان ئىلئىچ بۇيرۇق بېرىلىش ئالدىدا بولىدىغان بۇ تەشۋىش ۋە خاۋاتىرلىقنى ياخشى بىلەتتى، — دۇشمەن ئالدىدا تۇرۇپتۇ، نىمە قىلىش كېرەكلىگى ھەممىگە مەلۇم، ئەمما نىمشقىدۇر بۇيرۇق بېرىلمەي، ۋاقىت ئوتىۋەردى. توساتتىن ۋوگزال ئىشىگى ئېچىلىپ، پەلەمپەيدە كالتا پەلتۇ كىيگەن، شاڭ-شياۋلىق بەلگىلىرىنى تاقىغان، يۇزى ئاپپاق تاتىرىپ كەتكەن ژاندارما ئەپىتسىرى پەيدا بولدى. ئۇ قەددىنى رۇسلاپ، مەيدانغا قاراپ چىقتى، ئۇنىڭ كوك كوزلىرى ئۇنان ئىلئىچقىمۇ تىكىلەتتى... كېيىن ئۇ يېنىككىنە قەدەم تاشلاپ، كازاكلار يول ئېچىپ بەرگەن جايدىن ئوتۇپ، ئوزىگە ئېگىلىنى كوتىرىپ، ساقلىنى لەپىلدەتكەن كازاك داۋېيغا بىرنىمە دېيىشكە باشلىدى، داۋېي ئېگەردە قىيسىيىپ ئولتۇ-

رۇۋىلىپ، پەرۋاسىز كولۇمسىرەپ، ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىمدى. شاڭشياۋ نېۋسكى تەرەپنى كورسەتتى-دە، مەيدان ئارقىلىق قار كېچىپ يۇرۇپ كەتتى. يوغان قوسغىنى مەھكەم باغلىۋالغان ساقچى ئەمەلدار ئۇنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ كەلدى، ساقچى ئەمەلدارنىڭ شەپكە لەمپىسى يېنىغا يېقىن كەلتۇرۇپ سالام بەرگەن قولى دىر-دىر تىترەيتتى. نېۋسكى كوچىسى تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئاۋازلار بارغانسېرى كۈچەيەتتى، كېيىن ناخشا ئاۋازلىرى ئېنىق ئاڭلىنىشقا باشلىمدى. بىرسى ئۇنى ئىلىپچىنىڭ يېڭىدىن قاتتىق تۇتتى، ئۇنىڭ يېنىغا يالاڭئاش، ئىپلاس يۈزى تاتلانغان بىر كىشى پەيدا بولدى.

ــ بۇرادەرلەر! كازاكلار! ــ دەپ ۋاقىرىدى ئۇ كىشى خۇددى بىرسى بوغۇۋاتقاندەك دەھشەتلىك ئاۋاز بىلەن، ئۇنىڭ كوزلىرى ئويناپ تۇراتتى، ــ بۇرادەرلەر، ئۇلار مېنى ئولتۇرمەكتە!..... بۇرادەرلەر، مېنى قۇتقۇزۇڭلاڭلارچۇ!..... ئۇلار مېنى ئولتۇرمەكتە!

ئاتلىق كازاكلار ئىگەرلىرىدىن ئۇنىڭغا قايرىلىپ، ئۇنچىقماي قاراپ تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ يۈزى تاتىرىپ، كوزلىرى يوغان ئېچىلاتتى.

شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا نېۋسكى كوچىسىدا كولپىنو ئىشچىلىرىنىڭ ۋاراڭ-چۇرۇڭ ئاۋازلىرى كۈچەيىپ باراتتى. شامال هول قىزىل بايراقنى يەلپۈپ تۇراتتى. شىمالىي مېهمانخانا يېنىدا تۇرغان ئاتلىق ساقچىلار بىردىنلا ئات يۈگۈرتۈپ كېتىشتى، بىسى كەڭ قىلىچلار پاللىلىدى. خالايىق ئىچىدە دادۇ-پەريات كوتىرىلدى. ئۇنىڭ ئىلىپچىنىڭ كوزى يەنە ژاندارما ھەربى ئەمەلدارىغا چۈشتى؛ ئۇ تاپانچا غىلاپىنى تۈتۈپ، بىر قولى بىلەن كازاكلارغا شەرەت قىلاتتى.

كولپنولۇقلار خالايىق ئارىسىدىن شائگىياۋغا ۋە ئاتىلىق ساقچىلارغا قارىتىپ مۇز ۋە تاش ئاتاتتى. ئاياقلىرى نازۇك سېرىق ئاتلار ئويناقلاپ تۇراتتى. تاپانچا ئاۋازلىرى ئاڭلانىدى، ھەيكەل تېگىدىن ئىس چىقىشقا باشلىدى، ساقچىلار كولپنولۇقلارغا قاراپ ئوق ئاتقان ئىدى. شۇ زامان ئۇيغۇر ئىلىئىچىتىن ئون قەدەمچە نېرىدا تۇرغان ئاتلىق كازاكلار ئارىسىدىن سېرىق، تۇمشۇغى سوزۇلۇپ چىققان دون بايتىلى ئالدىنقى ئاياقلىرىنى ئاسمانغا كوتىرىپ چىقتى؛ كازاك ئۇنىڭ يەلكىسىگە ئېگىشتى-دە، بېقىنغا بىر تېپىپ، ئۈچ سەكرەپ ژاندارما شائگىياۋنغا يېتىۋالدى؛ ئۇ ئاتىنى توختاتماستىن تۇرۇپ قىلىچىنى سۇغۇرۇپ، كۆچىنىڭ بېرىچە بىر ئۇردى ۋە كېيىن يەنە ئېتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىپ، ئۇنى ئىككى ئايىغدا تىك تۇرغۇزدى. كازاكلار قاتارلىرىنى بۇزماي، شائگىياۋ ئولتۇرۇلگەن جايغا كېلىشتى. خالايىق ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدىن ئوتۇپ، پۇتۇن مەيدانىنى ئىگەللەشكە باشلىدى... ئۇ يەر-بۇ يەردە ئوق ئېتىلغان ئىدى، بىراق ئۇلارنى ئۇررا... ئۇررا... سادالىرى بېسىپ كەتتى.

ــ تېلېگىن بۇ يەردە نېمە قىلىپ يۈرىسەن؟

ــ قانداقلا بولمىسۇن، بۇگۈن جۇنەپ كېتىشىم كېرەك. يۇك پويىزى بولسۇ، پاراۋۇز بولسۇ مەيلى...

ــ قويساڭچۇ، ھازىر كېتەلەيتتىڭمۇ... ئەزىزىم، ئاخىر، بۇ ــ ئىنقىلاپقۇ... ــ ساقاللىرى ئوسۇپ، ئىگىلىرى كىر بولۇپ كەتكەن، كوزلىرى قىزىرىپ چاناقلىرىدىن چىقىپ كەتكۈدەك بولغان ئانتوشكا ئارنولدوۋ كېلىپ، ئۇيان ئىلئىچىنىڭ يەلتوسىنىڭ پېشىدىن قاتتىق تۇتۇۋالغان ئىدى، ــ ژاندارمىنىڭ كاللىسىنى ئۇچۇرۇۋەتكىنىنى كوردۇڭمۇ؟ پۇتبولدەك دوملاپ كەتتى... قانداق ياخشى بولدى-

هه... سەن ئەخمەق سەن، هازىر ئىنقىلاپ بولۇۋاتقىنىغا چۈشەنمەيسەن، ــ ئانتوشكا خودىدى چۈشىدە جويلۇۋاتقاندەك گەپ قىلاتتى. ئادەملەر ئۇلارنى ۋوگزال ئىشىگىگە قىستاپ ئاپىرىپ قويغان ئىدى، ــ بۇگۈن ئەتىگەندە لىتۋا، ۋولىن تۆەنلىرى ئوق ئېتىشتىن باش تارتىپتۇ... پاۋلوۋ تۆەنسىنىڭ بىر لىەنى قولىغا قورال ئېلىپ كوچىغا چىقىپتۇ... شەھەر ئاستىن-ئۈستۈن بولۇپ كېتىپتۇ، لېكىن ھېچكىم بۇنىڭ نېمە ئىش ئىكەنلىگىنى بىلمەيدىكەن... ئېۋاسكىدا ئەسكەرلەر تەمتىرەپ يۈرۈشۈپتۇ، گەزەرمىگە بېرىشتىن قورقىشىدىكەن...

36

داشا بىلەن كاتە جۈۋلىرىنى كىيىپ، تور ياغلىقلىرىنى ئوراپ، خىرە يورۇتۇلغان مالايا نىكىتسكايا كوچىسىدا ئىلدام-ئىلدام مېڭىپ كېتىۋاتاتتى. نېپىز مۈز ئايىاق ئاستىدا غىچىرلاپ سۇناتتى. يورۇق ئاي كوكۈش، سوغاق ئاسماندا كوتىرىلمەكتە ئىدى. ئىتلار دەرۋازىلارنىڭ ئارقىسىدىن ئانداق-سانداق ھاۋشىپ قالاتتى. داشا ئاغزىنى تور ياغلىغى بىلەن ئوراپ كۆلۈپ، ئايىاق ئاستىدىكى مۈزلارنىڭ غىچىرلىشىغا قۇلاق سېلىپ باراتتى.

ــ كاتە، ئەگەر بىرەر ئەسۋاپ ئويلاپ چىقىرىلسا، مانا بۇ يەرگە ئورنىتىپ قويۇلسا، ــ داشا قولىنى مەيدىسىگە قويدى، ــ ناھايىتى قىزىق نەرسىلەرنى يېزىۋېلىشقا بولاتتى... ــ داشا ئاستا ناخشا

ئېيتىشقا باشلىدى. كاتە ئۇنىڭ قولتۇغىدىن تۇتۇۋالدى.

ــ قېنى، ماڭە، يۈر!

داشا بىرنەچچە قەدەم مېڭىپ، يەنە توختىدى.

ــ كاتە، ئىنقلاپ بولغىنىغا ئىشىنەمسەن؟

ئۇزاقتىن كورۇنگەن ئادۇوكاتلار كۇلۇبى بىناسىنىڭ ئىشىك توپىسىدە يېنىپ تۇرغان ئېلېكتىر چىراق كوزنى قاماشتۇراتتى: بۇ يەردە سائەت توقۇز يېرىمدا ئاساسىي قانۇنچى دېموكراتلار پارتىيىسى پېتروگراتتىن كېلىپ تۇرغان ۋەكىللىك ئاۋازلار تەسىرى ئاستدا مەجلىس چاقىرغان ئىدى، بۇ مەجلىستە ھەممە تەسىرات مۇھاكىمە قىلىنىشى، بۇ خەۋپلىك كۇنلەردە قانداق يول تۇتۇش كېرەك، دىگەن مەسىلىلەر مۇھاكىمە قىلىنىشى كۇتۇلەتتى.

ئاچا ــ سىڭىل پەلەمپەيدىن ئىككىنچى قەۋەتكە يۇگۇرۇپ چىقىشتى-دە، پەلتولىرىنى يەشمەي، پەقەت ياغلىقلىرىنلا بېشىدىن چۇشۇرۇپ ئادەمگە لىق تولغان زالغا كىرىشتى. زالدا ئولتۇرغانلار يۇزى قىپ ــ قىزىل، ساقاللىق، سېمىز، قولىلىرىنى يېقىملىق كوتىرىپ سوزلىگۇچى بىر جاناپنىڭ سوزلىرىنى دىقىقەت بىلەن تىڭشىماقتا ئىدى:

ــ ...ۋەقەلەر كۇندىن ــ كۇنگە چاپسان ئۇزگىرىپ بارماقتا، ــ دەيتتى ئۇ يېقىملىق ئاۋاز بىلەن، ــ پېتروگراتتا تۇنۇگۇن پۇتۇن ھاكىمىيەت جياڭجۇن خابالوۋنىڭ قولىغا ئوتكەن، جياڭجۇن خابالوۋ پۇتۇن شەھەرگە چاپلانغان ئېلانلاردا مۇنداق دەپ يازغان: "كېينكى كۇنلەردە پېتروگراتتا تەرتىپسىزلىكلەر كېلىپ چىقتى، ھەربىي خىزمەتتىكىلەرگە ۋە ساقچى ئەمەلدارلىرىغا زورلۇق، ھاياتىغا سۇيىقەست قىلىندى. كوچىلاردا توپلىنىپ تۇرۇشنى بىردەك مەنئى

قىلىمەن. پايتەختتە تەرتىپ ئورنىتىش كېرەك بولغان چاغدا ئەسكەرلەرگە قورالنى ئىشقا سېلىش توغرىسىدا بۇيرۇق بەرگىنىمنى ئاھالىنىڭ دىققىتىگە يەنە بىر مەرتىۋە ئۇقتۇرۇپ ئۆتىمەن...“

— جاللاتلار! — ۋاقىردى زالدا ئولتۇرغان ئىلاھىيەت شۇبيۇەننىڭ بىر ئوقۇغۇچىسى.

— كوپچىلىك پەرەز قىلىشقاندەك، بۇ ئىلان ئوتقا ياغ سەپتى، سەۋرى-تاقەتنى تۈگىتىۋەتتى. پېتروگراتنى قوغداۋاتقان ھەرقايسى ئارمىيە تۈرلىرىدىن يىگىرمە بەش مىڭ ئەسكەر قوزغىلاڭچىلار تەرىپىگە ئوتۇشتى...

نۇتۇق سوزلىگۈچى سوزىنى تېخى تۈگىتە-تۈگەتمەيلا، زال گۈلدۈرلىگەن چاۋاك ئاۋازلىرىدىن لەرزىگە كەلدى. بىرنەچچە كىشى ئورۇندۇقتا چىقىپ، بىرنىمىلەر دەپ ۋاقىرايتتى ۋە خۇددى كونا تەرتىپنى يانچىپ ئۈزۈل-كېسىل ۋەتۋەرىگنى چىقىرىۋەتكەندەك، قوللىرىنى سىلكىپ تۇراتتى. نۇتۇق سوزلىگۈچى بولسا شاۋ-شۇۋ ئاۋازلار قاپلىغان زالغا كۆلۈپ قاراپ تۇراتتى. ئۇ كېيىن قولىنى كوتەردى-دە، سوزىنى داۋام قىلدى:

— بايا ناھايىتى مۇھىم تېلېگرامما تاپشۇرۇۋالدۇق، — ئۇ پەلتوسىنىڭ يانچۇغىدىن بىر ۋاراق قەغەز چىقاردى، — بۈگۈن دولەت دۇماسىنىڭ رەئىسى رودزيانكو پادىشاغا تېلېگرامما ئەۋەتكەن: ”ئەھۋال ئېغىر. پايتەختتە ھوكۇمەتسىزلىك ھوكۇم سۈرمەكتە. ھوكۇمەت ئىشتىن چىقىپ قالغان. قاتناش پۈتۈنلەي توختىغان، ئوزۇق-تۈلۈك ۋە يېقىلغۇ پۈتۈنلەي يوق. كوچىلاردا ئوقلار تەرتىپسىز يوسۇندا ئېتىلماقتا. قوشۇنلارنىڭ بەزى قىسىملىرى بىر بىرىگە قاراپ ئوق ئاتماقتا. مەملىكەت بويىچە ئىشەنچكە لايىق بولغان بىرەر

كىشىگە يېڭى ھوكۈمەت تۈزۈشنى دەررۇ تاپشۇرۇش لازىم. ۋاقىتنى كەتكۈزۈپ قويغىلى بولمايدۇ. ھەرقانداق كېچىكىش ھالاكەت دېمەكتۇر. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، خۇدادىن مەسئۇلىيەتنىڭ جاناپلىرىنىڭ گەدىنىگە چۈشۈپ قالماسلىغىنى تىلەيمەن."

يۈزى قىپ-قىزىل جاناپ قەغەزنى قويۇپ، زالغا قارىدى. موسكۇالىقلار بۇنداق ھاياجانلىق كورۇنۇشنى زادى كورمىگەن ئىدى.

— جاناپلار، بىز تارىخىمىزدا ئەڭ ئۇلۇغ ھادىسە بولىدىغان ئەھۋالدا تۇرۇپتىمىز، — داۋام قىلدى نۇتۇق سوزلىگۈچى جاناپ مۇلايىم ئاۋازى بىلەن، — بەلكى ھازىر ئۇ تەرەپتە، — ئۇ قولىنى دانتونغا① ئوخشىتىپ سوزدى، — ئۇ تەرەپتە كوپلىگەن ئەۋلاتنىڭ ئۈمىت-ئارزۇلىرى ئىشقا ئاشقاندۇ، بەلكى دېكابىرچىلارنىڭ ئەرۋاھى ئوچ ئىلىۋاتقاندۇ!...

بىر ئايال چىدالماي:

— ئاھ، پەرۋەردىگارىم! — دەۋەتتى.

— ئەتە پۈتۈن روسىيە ئىناق ئاكا-ئۇكىدەك بولۇپ، ئازاتلىققا چىقىشى مۇمكىن!...

— ئۇررا!... ئازاتلىق!... — زالدىكىلەر ۋاقىراشقا باشلىدى.

نۇتۇق سوزلىگۈچى جاناپ ئورۇندۇقتا ئولتۇردى-دە، پىشانىسىنى قولىنىڭ ئارقىسى بىلەن سۈرتتى. ئۇستەلنىڭ بىر بۇرجىگىدىن پاخالغا ئوخشاش ئۈزۈن چاچلىق، يۈزى كېچىك، ساغۇچ ساقاللىق

---

① دانتون (1759 — 1794) — فرانسىيە بۇرژۇئا ئىنقىلاۋىنىڭ ئاتاقلىق ئەربابى. — خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ئىگىز بىر كىشى ئورنىدىن تۇردى، ئۇ ھەچكىمنىڭ يۈزىگە قارىماستىن، كىنايە ئاھاڭدا سوزلەشكە باشلىدى:

ــ ھازىر بىرقانچە يولداش: ئۇرۇا، ئازاتلىق دەپ توۋلاشتى، بىز ئاڭلىدۇق. توغرا، موگىليوۋدا نىكولاي II قاماقتا ئېلىنسا، مىنسكتىرلار سوتقا بېرىلسە، ئولكە باشلىقلىرى ھەيدىلسە، ساقچىلار تازىلانسا... ئىنقىلاپنىڭ قىزىل بايرىغى ئىگىز كوتىرىلسە تېخىمۇ ياخشى بولاتتى. بۇ ــ ناھايىتى ياخشى باشلىنىش. قوللىمىزدىكى مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئىنقىلاۋىي ھەركەت توغرا ۋە غەيرەت بىلەن باشلانغان. ھەر جەھەتتىن قارىغاندا، بۇ قېتىم ئىنقىلاپ مەغلۇپ بولمايدىغاندەك كورۈنىدۇ. بىراق، يولداشلار، مېنىڭدىن ئاۋال بايا بىر تەخسە ناھايىتى چىرايلىق قىلىپ سوزلەپ ئوتتى. ئەگەر مەن خاتا ئاڭلىۋالمىغان بولسام، ئۇ: يېقىن ئاردا بولىدىغان ئىنقىلابتىن مەمنۇن ئىكەنلىگىنى ۋە پۈتۈن روسىيەنىڭ ئىناق ئاكا-ئۇكىدەك بىرلىشپ كېتىشىگە ئىشىنىدىغانلىغىنى بىلدۈردى...

پاخالغا ئوخشاش چاچلىق كىشى قولياغلىغىنى چىقىرىپ، خۇددى كۆلكىسىنى يوشۇرۇۋاتقاندەك، ئاغزىنى ياپتى. ئەمما ئۇنىڭ ئىككى مەڭزىنى قىزىللىق قاپلىغان ئىدى، ئۇ ئەمدىلىكتە ئىككى يەلكىسىنى ئېغىر سىلكىتىپ، يوتىلەتتى. ھەدىسى بىلەن بىر ئورۇندۇقتا ئولتۇرغان داشانىڭ ئارقىسىدىن كىمدۇر بىرى سورىدى:

ــ كىم ئۇ، سوزلەۋاتقان؟

ــ يولداش كۆزما، ــ ئىلدام جاۋاپ بەردى بىرى پىچىرلاپ، ــ 1905-يىلى ئىشچىلار ۋەكىللىرى سوۋېتىگە ۋەكىل بولۇپ سايلانغان ئىدى. يېقىندا سۈرگۈندىن كەلگەن.

ــ مەن ئاۋالقى سوزلىگەن ناتىقنىڭ ئورنىدا بولسام خوشاللا-

غمنى هازىرچە بىلدۇرمەي تۇراتتىم، ــ داۋام قىلدى يولداش كۆزما ۋە ئۇنىڭ رەڭسز يۈزى بىردىنلا غەزەپكە تولۇپ، كەسكىنلەشتى، ــ يەنە ئون ئىككى مىليون دىخانىنى ئولۇم كۈتۈپ تۇرۇپتۇ، ئۇلار تېخى ئالدىنقى سەپتە... مىليون-مىليون ئىشچى گەمبىلەردە دىمىقتى بولۇپ، ئاچلىقتىن ئوچىرەتتە تۇرۇشماقتا... ئىناقلىق ناخشىڭزنى ئىشچى ۋە دىخانلارنىڭ يەلكىلىردە ئېيتاتتىڭزمۇ؟...

زالدا ژاراڭ-چۇرۇڭ كوتىرىلدى، بىرى نەپرەتلەنگەن ئاۋاز بىلەن: "بۇ ئىغۋا!" دەپ ۋاقىردى. يۈزى قىپ-قىزىل كىشى يەلكىسىنى قىستى-دە، قوڭغۇراقنى ئېلىپ چالدى. يولداش كۆزما سوزىنى داۋام قىلدۇردى:

ــ...جاھانگىرلار ياۋروپانى دەھشەتلىك ئۇرۇش قاينىمىغا تاشلاشتى، بۇرژۇئازىيە سىنىپلىرىنىڭ ھەممە قاتلاملىرى جاھان بازىرىنى قولغا كىرگۈزۈش، كاپىتال غەلبىسىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، بۇ ئۇرۇشنى مۇقەددەس ئۇرۇش دەپ ئېلان قىلىشتى... سېرىق ئەبلەخ سوتسىيال دېموكراتلارمۇ ئوز خوجايىنلىرىغا گۈپپاڭچىلىق قىلىپ: ھە، ھە، خۇددى شۇنداق، ئۇرۇش مىللى ۋە مۇقەددەس ئۇرۇش، دېيىشتى. دىخانلار ۋە ئىشچىلار ھەيدەپ ئاپىرىپ ئولتۇرغۇزدى... شۇ قانلىق كۈنلەردە كىم ئاۋازىنى چىقاردى، قېنى؟...

ــ ئۇ نىمىلەرنى دەۋاتىدۇ؟... ئۇ زادى كىم؟... ئۇنىڭ ئاغزىنى ئىتىپ قويۇڭلار! ــ دېگەن ئاۋازلار ھەر تەرەپتىن ئاڭلىنىشقا باشلىدى. ژاراڭ-چۇرۇڭ كوتىرىلدى. بەزىلىرى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ، قوللىرىنى سىلكىشتى.

ــ...ۋاقتى بولدى... ئىنقىلاپ يالقۇنى بارلىق دىخان ۋە

ئىشچىنى ئوز قاينىمىغا ئېلىشى كېرەك...

زالدا ۋاڭ-چۇڭ كۆچىيىپ كەتكەچكە، سوزنىڭ ئاخىرى ئاڭلانمىدى. بىرنەچچە كىشى ئۇستەلىنىڭ يېنىغا يۈگۈرۈپ باردى. يولداش كۆزما سەھنىدىن كەينىگە قايتىپ ئىشكىتىن چىقىپ كەتتى. بالىلار تەربىيىسى ئىشلىرىدا نام چىقارغان مەشھۇر بىر كىشى ئۇنىڭ ئورنىنى ئىگەللىدى.

— ھازىر سوزلەپ ئوتكەن ناتىقنىڭ نۇتقى كىشىنىڭ غەزىنى كەلتۈرىدىغان بولمىغۇر نۇتۇق...

شۇ چاغدا داشانىڭ قۇلىغىغا كىمدۇر ھاياجانلىق ۋە مۇلايىملىق بىلەن:

— ياخشىمۇسەن، ئەزىزىم!... — دېگىنى ئاڭلاندى.

داشا ھەتتا قايرىلىپ قارايمۇ قويمىدى-دە، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى، ئىشىك ئالدىدا ئۇزان ئىلىنىچ تۇراتتى. داشا ئۇنىڭغا قاردى: دۇنيادا ئەڭ كېلىشكەن ئادەم، مېنىڭ جېنىم شۇ، دەپ ئويلىدى. ھەر قېتىمدىكىدەك، ئۇزان ئىلىنىچ بۇ قېتىمۇ داشانىڭ تەسەۋۋۇر قىلغىنىدىن باشقىچە، چەكسىز گۈزەل ئىكەنلىگىنى كورۇپ ھەيران بولۇپ قالغان ئىدى: داشانىڭ ئىككى مەڭىز قىزىرىپ كەتكەن، كوپ-كوك كوزلىرى خۇددى تېگى يوق ئىككى كولگە ئوخشايتتى. داشا كامالەتكە يەتكەن، ئۇنىڭغا ئارتۇقچە ھېچ نەرسە كېرەك ئەمەس ئىدى. داشا ئاستا: — ياخشىمۇسەن، — دىدى-دە، ئۇزان ئىلىنىچنىڭ قۇلتۇغىدىن تۇتۇپ، كوچىغا چىقىشتى.

داشا كوچىغا چىقىپ توختىدى-دە، يۈزىگە تەبەسسۇم يۈگۈرۈپ، ئۇزان ئىلىنىچقا تىكىلىپ قاردى. كېيىن ئېغىر تىن ئېلىپ، قولىنى كوتەردى، ئۇنىڭ يەلكىسىدىن تۇتۇپ تۇرۇپ لېۋىگە سويدى،

داشادىن قانداقتۇر ئوتكۇر ئەتىر پۇرىغى ۋە پەقەت خوتۇنلارغىلا خاس ئاللىقانداق خۇش پۇراق كېلەتتى. داشا ئۇنىچمقماستىن يەنە ئۇنىڭ قولتۇغىدىن تۇتتى-دە، كوچىنىڭ قاق ئوتتۇرىسىدىكى ئاسماندا تۇرغان ئاي يورۇغدا پارقىراپ تۇرغان قارنى غاچىلدىتىپ مېڭىپ كېتىشتى.

— مەن سېنى — ئۇڭان، چىن دىلىمدىن سۆيىمەن! سەن بىلەن دىدار كورۈشۈشكە بەكمۇ تەشنا بولغان ئىدىم!...

— ئىلاج بولمىدى-دە، ئۇزاق بىلىسەنغۇ...

— ساڭا ئوسال خەتلەرنى يازغىنىمغا خاپا بولما، ئۇزۇم خەت يېزىشنى بىلمەيمەن...

ئۇڭان ئىلئىچ توختاپ، ئۇنىڭ كۆلۈمسىرەپ تۇرغان چىرايىغا تىكىلىپ قارايتتى. ئۇنىڭ تور ياغلىغى ئۇنى بەكمۇ سۆيۈملۈك ۋە ساددا كورسەتتى، ياغلىق تېگىدىن داشانىڭ قاشلىرى قاپ-قارا كورۈنۈپ تۇراتتى. ئۇڭان ئىلئىچ داشانى ئۇزىگە ئاستا تارتتى. داشا ئۇنىڭ ئالدىغا سىلجىپ، كوزلىرىنى ئۇنىڭ كوزلىرىدىن ئۇزمەي، يېقىنلاشتى. ئۇ داشانى يەنە سويدى، كېيىن ئىككىسى يەنە بىللە مېڭىشتى.

— قانچە ۋاقىت تۇرىسەن، ئۇڭان؟

— بىلمىدىم، زامان بۇنداق...

— ھە، ئېيتقاندەك، ئىنقىلاپ-ھە...

— بىلەمسەن، مەن پاراۋۇزدا كەلدىم...

— بىلەمسەن، ئۇڭان... — داشا ئوتۇگىنىڭ ئۇچىغا قاراپ باراتتى.

— نىمە؟

— مەن سېنىڭ بىلەن كېتىمەن، سېنىڭكىگە...

ئىشان ئىلىشچ جاۋاپ بەرمىدى. داشا ئۇنىڭ پەقەت بىرنەچچە قېتىم ئېغىر تىنغانلىغىنى سەزدى. داشانىڭ ئۇنىڭغا ناھايىتىمۇ رەھمى كەلدى.

37

تاڭنىسىدىكى كۇننىڭ ئاجايىپ خۇسۇسىيىتى شۇ ئىدىكى، ۋاقىتنىڭ نىسبىلىگى ئېنىقلانىدى. مەسىلەن، ئات ھارۋىسى ئىشان ئىلىشچنى تۆبرسكويدىكى مېھمانخانىدىن ئاربات كوچىسىغا تەخمىنەن بىر يېرىم يىلچە ۋاقىت ئىچىدە ئېلىپ باردى. "بولدى، ئەپەندى، يېرىم سومغا كىرا قىلىدىغان زامانلار ئوتۇپ كەتتى، — دەيتتى ھارۋىكەش، — پېتروگراتتا خەلق قەددىنى رۇسلاپ خوجايىن بويىتۇ، بىزنىڭ موسكۋادىمۇ پات ئارىدا شۇنداق بولۇپ قالار. كورۇۋاتامسەن، كورۇۋاتامسەن، ئاۋۇ ساقچىنى؟ ھازىر ئەنە شۇنىڭ ئالدىغا بارسام- دە، ئىتنىڭ بالىسىنىڭ يۈزىگە قامچا بىلەن سالسام. قاراپ تۇرۇڭ، ئەپەندى، ھەممىسى بىلەن ھىساپلىشىمىز تېخى!

داشا ئاشخانىنىڭ ئىشىگىدە ئىشان ئىلىشچنى كۈتۈۋاتاتتى.

داشا ئۇچىسىغا خالات كىيگەن، ساغۇچ چاچلىرىنى نېرى- بېرى تاراپ تۇگۈپ قويغان ئىدى. ئۇنىڭدىن سوپۇن پۇرىغى كېلىپ تۇراتتى. سائەت قوڭغۇرىغى چېلىندى، ۋاقىت توختىدى. ۋاقىت ئەمدى داشانىڭ سوزلىرى، كۆلكىسى، ئۇنىڭ ئەتىگەنلىك قۇياش نۇرلىرىدا تاۋلانغۇچى چاچلىرى بىلەن تولۇپ تاشقان ئىدى. داشا

ئۇستەلنىڭ نېرىقى چېتىگە بېرىپ تۇرسىمۇ، ئۇ ئۇنىڭ ئىشىنى يۇرىگى جىغىلداپ كېتەتتى. داشا قاچا جاۋۇننىڭ ئىشىگىنى ئېچىشقا قولىنى كوتەرگەندە، خالتىنىڭ كەڭ يەڭلىرى يەلكىسىگىچە سىرىلىپ كەتتى. ئۇ ئۇنىڭ بۇنداق ئاپىاق قوللار ھېچبىر ئادەمدە بولمىسا كېرەك دەپ ئويلايتتى، ئەمما جەينەك ئۇستىدىكى ئىككى چېچەك ئىزى بۇ قوللارنىڭ ئىنسان قولى ئىكەنلىگىنى بىلدۈرەتتى. داشا قاچا جاۋۇننىڭ چىنە ئېلىۋېتىپ، ساغۇچ چاچىلىق بېشىنى ئۇنىڭغا بۇرىدى-دە، نىملەرنىدۇر دەپ كۆلۈۋەتتى.

داشا ئۇنى ئىلگىچە بىرنەچچە چىنە كوفىنى زورلاپ ئىچكۈزدى. ئۇمۇ گەپ قىلاتتى، ئۇ ئۇنىڭچىمۇ گەپ قىلاتتى. ئەمما ئىنسان سوزىدە پەقەت ۋاقىت نورمال ئوتۇۋاتقانىدىلا مەنە بولسا كېرەك، بۈگۈن ئېيتىلۋاتقان سوزلەردە ھېچقانداق مەنە يوق ئىدى. شۇ يەردە، ئاشخانىدا ئولتۇرغان يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا تېلېگىن بىلەن داشانىڭ بىر نەرسە توغرىسىدا ھازىرنىڭ ئۇزىدىلا زوق بىلەن سوزلىشىپ تۇرۇپ، دەررۇ ئۇنتۇپ، كوفى توغرىسىدا، قانداقتۇر خۇرۇم قۇتا توغرىسىدا، پېتروگراتتا كاللىسى ئۇزۇپ تاشلانغان ئادەم توغرىسىدا، داشانىڭ ئاپىتاپتا قىزىرىپ كورۇندىغان چاچلىرى توغرىسىدا بىرنىمىلەر دەپ سوزلىشىلىرىنى ئاڭلاپ ئولتۇراتتى.

خىزمەتكار قىز گېزىتنى ئېچىكەلدى. يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا «رۇس ئاخباراتى» گېزىتنى ئېچىپ، ــ ۋاي! ــ دىدى-دە، پادىشانىڭ دولەت دۇماسىنى تارقىتىۋېتىش توغرىسىدا چىقارغان بۇيرۇغىنى ئۇنلۇك ئوقۇشقا باشلىدى. داشا بىلەن تېلېگىن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ ھەيران بولدى، ئەمما يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا گېزىتنى ئاۋازسىز

ئوقۇشقا باشلىدى. داشا تېلېگىنىگە: "يۇر، مېنىڭ بولمىمگە" دېدى-دە، ئۇنى باشلاپ قاراڭغۇ دالاندىن ئوتوپ، ئوز بولمىسگە ئېلىپ كىردى. ئۇ ئوزى ئاۋال ئويگە كىرىپ، ئالدىرىغىنىچە: "تۇرۇپ تۇرغىن، تۇرۇپ تۇرغىن، بۇ ياقتا قارىمىغىن" — دېدى-دە، ئاق بىر نەرسىنى كىيىم ئىشكاۋىنىڭ ئىچىگە يوشۇرۇپ قويدى.

ئۇزان ئىلگىرى ئومىردە داشانىڭ بولمىسىنى تۇنجى قېتىم كورۇ-ۋاتاتتى — ياسىنىش سۇپىسىغا نۇرغۇن سىرلىق نەرسە قويۇلغان؛ تار ئايپاق كارۋاتقا توغرىسىغا قىلىپ ئىككى ياستۇق قويۇپ قويۇلغان، ئۇلارنىڭ بىرى چوڭ، بىرى كىچىك؛ داشا ئۇخلىغان چاغدا چوڭ ياستۇقنى بېشىغا قويۇپ، ئۇخلاپ قېلىشتىن بۇرۇن كىچىگىنى جەينىگىگە قويۇۋالاتتى؛ دەرىزە يېنىدا كەڭ كىرىسلو بولۇپ، ئۇنىڭ تايانچۇغىغا ئاق تور ياغلىق تاشلاپ قويۇلغان ئىدى.

داشا ئۇزان ئىلگىرىچىنى شۇ كىرىسلوغا ئولتۇرغۇزۇپ، ئوزى ئۇنىڭ يېنىغا ئورۇندۇق قويدى-دە، تىزىغا ئىككى جەينىگىنى قويۇپ، ئالقىنىغا يۈزىنى تىرەپ، ئۇنىڭ ئالدىدا ئولتۇردى، ئۇزان ئىلگىرىچىنىڭ كوزىنى ئالماي، ئۇنىڭ قانداق ياخشى كورىدىغانلىغىنى ئېيتىپ بېرىشىنى تەلەپ قىلدى. سائەت قوڭغۇرىغى ئىككىنچى مەرتىۋە چېلىندى.

— داشا، ئەگەر ماڭا دۇنيادىكى بار نەرسىنى، بارلىق ئالەمنى سوغا قىلىپ بەرسە، مەن بۇنىڭچىلىك بەختلىك بولماس ئىدىم، — دېدى تېلېگىن، — گېپىمنى چۈشىنەمسەن؟ — داشا ھەئە دەپ بېشىنى لىڭشىتتى، — ئوزەمنىڭ نىمە كېرىگىم بار، راست ئەمەسمۇ؟ ئوزەمنى نىمە قىلىمەن؟ — داشا راست دەپ بېشىنى لىڭشىتتى، — يەمەك-ئىچمەك، ئۇخلاشنىڭ، بۇ ئايال ۋە قولالارنىڭ ماڭا نىمىگە

كېرىگى بار؟... مەسىلەن، مەن مىسلى كورۇلمىگەن دەرىجىدە باي ۋە دولەتلىك بولغىنىمدىمۇ نىمە پايدا؟ ئادەم يالغۇزلۇقتىن زېرىكىپ ئولىدىغۇ!ـــداشا ھەئە دەپ بېشىنى لىڭشىتتى،ـــئەمما ھازىر سەن يېنىمدا، كوز ئالدىمدا ئولتۇرۇپسەن... مەن ئارتۇقچە بولالىمەن... مەن پەقەت ئوزەمنىڭ بەختىم بولغان سېنىڭ بارلىغىڭنى بىلىمەن... بارى-يوقۇمـــسەن. ساڭا قاراپ بېشىم ئايلىنىـــپ، كوزلىرىم تىنىپ كېتىدۇ، سەن تىرىـــك، تىن ئالغۇچى سەن-ھە، ئۇنىڭ ئۇستىگە سەن مېنىڭ ھە...داشا، بىرەر نەرسە چۈشىنىۋاتامسەن؟

ـــيادىمدا،ـــدىدى داشا،ـــپاراخوتىتا ئولتۇرغىنىمىز، شامال ئۇرۇپ تۇرغىنى، ئىستاكانلاردىكى ۋىنونىڭ پاقىرىغىنى... شۇ چاغدا ماڭا بىز خۇددى بەختكە قاراپ ئۇزۇپ بېرىۋاتقاندەك سېزىلگەن ئىدى...

ـــيادىڭدىمۇ، ئۇ يەردىكى كوك كولەڭگىلەر؟

داشا بېشىنى لىڭشىتتى، دەررۇ ئۇنىڭغىمۇ قانداقتۇر ئاجايىپ چىرايلىق كوك كولەڭگىلەر كورۇنگەندەك تۇيۇلدى. پاراخوت كەينىدىن ئۇچۇپ يۇرگەن چايكىلار، پاكا قىرغاقلار، بارا-بارا كوپ-كوك بەخت دېگەندەك ئايلىنىدىغان قۇياش نۇرلىرى سۇ ئۇستىگە سالغان يول ئۇنىڭ يادىغا چۈشەتتى. داشا ھەتتا شۇ كۇنى قايسى كوينەكنى كىيگەنلىگىنىمۇ يادىغا كەلتۇردى... شۇنىڭدىن بېرى قانچە يىل ئوتتۇپ كەتتى-ھە...

كەچقۇرۇن يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا ئادۇوكاتلار كۇلۇبىدىن ھايا-جانلىنىپ ۋە خوشال بولۇپ يۇگۇرۇپ كېلىپ، يېڭى گەپلەرنى ئېيتىپ بەردى:

ـــپېتروگراتتا پۇتۇن ھاكىمىيەت دولەت دۇما كومىتېتىغا

ئوتۇپتۇ؛ مىنستىرلار قاماققا ئېلىنىپتۇ، ئەمما ۋەھىمىلىك گەپلەر بارمىش: پادىشا ئوز جايىنى تاشلاپ كېتىپتۇ، جياڭجۇن ئۇنىۋۇ پۇتۇن بىر جۇنتۇەنىنى باشلاپ پېتروگىراتنى تىنجىتقىلى يولغا چىققانمىش... بۇ يەردە ئەتە كىرىملىنى ۋە ھەربى قورال ئىسكىلاتىنى تۇيۇقسز ھۇجۇم بىلەن ئالماقچى ئىكەن... ئۇلار ئېلىنچ، ئەتە ئەتىگەن داشا بىلەن بىللە سىزنىڭكىگە بارىمىز، ئىنقلابنى كورىمىز!...

38

مېھمانخانا دەرىزىسىدىن پەستە، تارغىنا تۇبرسكايا كوچىسىدىن ئوتۇپ كېتىۋاتقان خالايىق — ھەساپسىز نۇرغۇن باش، قۇلاقچا، بوك، ياغلىق، زەپىرەك يۇزلەر كورۇنۇپ تۇراتتى. تاماشچىلار ھەممە دەرىزىنى ئىگەللىگەن، ئوگزىلەر بالىلار بىلەن تولۇپ كەتكەن ئىدى.

يۇز پەردىسىنى قېشىغچە كوتىرىۋالغان يېكاتېرىنا دىمىترىيەۋنا دەرىزە ئالدىدا تۇرۇپ گاھ تېلېگىننىك قولىدىن، گاھ داشانىك قولىدىن تۇتاتتى ۋە:

— قانداق دەھشەتلىك! قانداق دەھشەتلىك... — دەيتتى.

— يېكاتېرىنا دىمىترىيەۋنا، خالايىقنىك كەيپى يامان ئەمەس، — دەيتتى ئۇلئىچ، — سىلەر كېلىشتىن ئاۋال مەن كرىمل تەرەپكە بېرىپ كەلدىم، ئۇ يەردە مۇزاكىرە بولۇۋاتىدۇ، ھەربى قورال ئىسكىلاتى ئوق چىقىرىلمايلا قورشۇلىنسا كېرەك.

ـــ ئۇنداق بولسا، بۇلار نىمىشقا ئۇ ياققا كېتىشىۋاتىدۇ؟... قارائا، قانچە ئادەم، ئوھو!... بۇلار نىمە قىلىشماقچى؟

داشا دولقۇنلىنىپ كېتىپ بارغان باشلارغا، ئوگزە ۋە مۇنارىلارغا قاراپ تۇراتتى. بۇ تۇمانلىق ۋە ئىللىق سەھەر ۋاقتى ئىدى. يىراقتا، كرېمل چېركاۋلىرىنىڭ ئالتۇنرەڭ گۈمبەزلىرى توپىسىدە، مۇنارىلار-نىڭ چوققىسىغا ئورنىتىلغان ئىككى باشلىق بۇركۇتلەر ئۇستىدە توپ-توپ قاغىلار ئۇچۇپ يۈرەتتى.

داشا ئاللىقاندىق چوڭ دەريالار توغانلارنى بۇزۇپ، يەر يۈزىگە تېشىپ كېتىۋاتقاندەك، ئۇزىمۇ سويۇملۇك كىشىسى بىلەن بىللە شۇ تاشقىنغا قوشۇلۇپ، ئېقىپ كېتىۋاتقاندەك ھىس قىلدى، سويۇملۇك كىشىنىڭ قولىدىن قاتتىق تۇتۇۋېلىشقىلا توغرا كېلەتتى. ئىگىز ئاسمانداً پەرۋاز قىلىپ يۈرگەن قۇشىنىڭ يۈرىگى غەمسىز سوقىۋاتقاندەك، ئۇنىڭ يۈرىگىمۇ ھاياجان ۋە خوشاللىق ئىچىدە سوقاتتى.

ـــ ھەممە نەرسىنى كورگۈم كېلىۋاتىدۇ، يۇرۇڭلار، كوچىغا چىقايلى، ـــ دىدى كاتە.

ئىنقىلابنىڭ باش ئىشتاۋى بولغان دولەت دۇمىسى مەيدىنىدە، خىش بىلەن سېلىنغان كوپ تۇۋرۇكلۇق، بالكونلۇق، ئۇچلۇق مۇنارىسى بار بىناغا جايلاشتۇرۇلغان بولۇپ، بۇ بىنا قىزىل بايراقلار بىلەن بېزىتىلگەن ئىدى. بىنا تۇۋرۇكلىرىمۇ، ئىشىكىنىڭ ئۇستىمۇ قىزىل رەخت بىلەن بېزىتىلگەن. چوڭ ئىشىكنىڭ ئۈدۈلىدا، توكلاپ قالغان كوچا ئوتتۇرىسىدا چاقلىرى ئىگىز توت زەمبىرەك تۇراتتى. ئىشىك ئالدىدا پاگونلارغا قىزىل لاتا تاقىغان پىلىموتچىلار ئولتۇرۇشاتتى. خالا-يىق قىزىل رەختلەرگە، دۇمانىڭ چاك باسقان ئىپلاس دەرىزىلىرىگە ۋايىم بىلەن قارايتتى. چوڭ ئىشىكنىڭ ئۇستىدىكى بالكونىدا پاكار

بويلۇق، هاياجانلانغان بىر كىشى پەيدا بولۇپ، قوللىرىنى سىلكىپ، بىرنىمىلەرنى دېيىشكە باشلىغان ئىدى، ئۇنىڭ ئاۋازى ئاڭلانمىدى، خالايىق خوشاللىق ئىچىدە ۋاقىرىۋەتتى.

خالايىق بايراقلار ۋە زەمبىرەكلەرگە قاراپ بولغاندىن كېيىن، ئىپرىپ كەتكەن قارنى كېچىپ، ئىۋېرىسكايا چېركاۋىنىڭ چوڭ دەرۋازىسى ئارقىلىق قىزىل مەيدانغا قاراپ سىلجىدى، ئۇ يەردە سىپاسىس ۋە نىكولا دەرۋازىلىرى ئالدىدا ئىسيان كوتەرگەن ھەربىي قىسىملار كېرىلىنى ئىچىدىن بېكىتىۋالغان زاپاس قوشۇنىنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن مۇزاكىرە ئېلىپ بېرىۋاتقان ئىدى.

خالايىق كاتە، داشا ۋە تېلېگىنىلەرنى سۈرۈپ دۇمانىڭ ئىشىگى ئالدىغا ئېپكېلىپ قويغان ئىدى. تۇيۇرسكايا تەرەپتىن پۇتۇن مەيدانغا ۋاڭ-چۇڭ ئاڭلىناتتى.

ــ يولداشلار، بىز ئوتۇۋالايلى!... يولداشلار، قانۇنغا رايە قىلىڭلار! ــ دىدى بىرنەچچە ياش يىگىت هاياجانلىق بىلەن. ئادەملەر ئاران ئېچىپ بەرگەن ئارىلىقتىن ملىتق كوتەرگەن توت ئوقۇغۇچى ۋە قولىدا قىلىچ تۇتقان، چاچلىرى چۈگۈلۈپ كەتكەن چىرايلىقىنا بىر قىز ئوتۇپ دۇما ئىشىگىگە كەلدى. ئۇلار بۇرۇت-ساقالىلىق، بويىلىرى ئىگىز كەلگەن، قوللىرى كەينىگە قىلىپ باغلانغان، قاپاقلىرى سېلىنىپ كەتكەن ئونچە ساقچىنى ئالدىغا سېلىپ ھەيدەپ كېلەتتى. ئالدىدىكىسى يالاڭ ۋاش ساقچى ئەمەلدارى بولۇپ، ئۇنىڭ ئۈستىرا بىلەن چۈشۈرۈلگەن بېشىنىڭ چېكىسىدە قان قېتىپ قالغان ئىدى؛ ئۇ سېرىق كوزلىرىنى پاقىرىتىپ، خالايىققا قارايتتى؛ ئۇنىڭ پەلتوسىنىڭ پاگونلىرى يۇلۇپ تاشلانغان ئىدى.

ــ ئەمدى كۈنلىرىڭلار پۈتكەندۇر، تەنتەكلەر! ــ خالايىق

ۋاقىراپ تۇراتتى.

ــ بىزگە شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت زۇلۇم سالدىڭلار!...

ــ سىلەر ھاكىملىق قىلىدىغان كۈنلەر ئوتۇپ كەتتىغۇ!...

ــ شورى قۇرغۇر لەنىتلەر!... غالچىلار!

ــ ھەممىسنى تۇتۇپ، ئولگۈدەك قىيناش كېرەك، لەنىتلەرنى...

ــ يىگىتلەر، بېسىڭلار!...

ــ يولداشلار، يولداشلار، يول بېرىڭلار، ئىنقىلاۋىي تەرتىپنى ساقلاڭلار! ــ دەپ توۋلىشاتتى ئوقۇغۇچىلار؛ ئۇلار ساقچىلارنى ئارقىدىن ئىتتىرىپ، ئىشكىتنى كىرىپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ كەينىدىن بىرنەچچە كىشى تىقىلىپ كىردى، بۇلارنىڭ ئارىسىدا كاتە، داشا ۋە تېلېگىنلەرمۇ بار ئىدى.

ئۇستى ئىگىز، قۇپ-قۇرۇق ۋە چالا يورۇق دالانىدا، زەي يەردە پىلىموتچىلار پىلىموتلىرىنى يېنىغا قويۇپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇشاتتى. ۋاقىراۋىرىپ ھارغان سېمىز بىر ئالى مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى كىرىۋاتقانلارغا ئوزىنى تاشلاپ:

ــ ھېچكىم بىلەن ئىشىم يوق! يول خېتىنكىنى كورسەت!... ــ دەيتتى.

كىرىۋاتقانلارنىڭ بەزىلىرى يول خېتىنى كورسىتەتتى، بەزىلىرى قوللىرىنى سىلكىپ، كەڭ پەلەمپەيدىن ئىككىنچى قەۋەتكە يۈگۈرۈپ چىقىپ كېتىشەتتى. ئىككىنچى قەۋەتنىڭ كەڭ دالانلىرىدا، تام تۈۋىلىرىدە چاڭ باسقان، ئۈيقۇ باسقان، جىمغۇر ئەسكەرلەر ملتىقلىرىنى قوللىرىدىن چۈشۈرمەي ئولتۇراتتى ۋە ياتاتتى. ئۇلاردىن بەزىلىرى بولكا يەيتتى، بەزىلىرى لاتا بىلەن ئورالغان ئاياقلىرىنى يېغىشتۇرۇپ، خورەك تارتىپ ئۇخلىشاتتى. ئۇلارنىڭ ئەتراپىغا

گىشلەر تولۇپ، ئىشكىكە يېپىشتۇرۇلغان قەغەزلەردىكى يېزىقلارنى ئوقۇيتتى، ئويدىن-ئويگە يۈگۈرۈپ يۈرگەن، ئاۋازلىرى بۇغۇلۇپ خىرىلداپ قالغان ھەيئەتلەرگە قارىشاتتى.

كاتە، داشا ۋە تېلېگىن بۇ ئاجايىپ نەرسىلەرنى كورۇپ بولغاندىن كېيىن، چوڭ-چوڭ دەرىزىلىرىگە قىزىل پەردىلەر ئېسىلغان، قىزىل شايى بىلەن قاپلانغان ئۇزۇن ئورۇندۇقلىرى يېرىم چەمبەر قىلىپ تىزىلغان زالغا كىرىشتى. ئۇدۇلدىكى تامدا پادىشالارنىڭ رەسىملىرى ئېلىپ تاشلانغان ئىككى ساۋىنلىق ئالتۇن راملار ئېسىق-لىق تۇراتتى، ئۇلارنىڭ تېگىدە بىرونزا لىباسى ئېچىپ تاشلانغان مەرمەر يېكاتېرىنا ھەيكىلى ئوز پۇقرالىرىغا سەممىيەت ۋە ھەييارلىق بىلەن كۇلۇپ قاراپ تۇراتتى.

يۇمۇلاق تىياتىرخانىسىنىڭ ئورۇندۇقلىرىدا ساقال-بۇرۇتلىرى ئوسۇپ كەتكەن، ھارغان ئادەملەر قوللىرىنى چېكىلىرىگە تىرەپ ئولتۇراتتى. بىرنەچچە كىشى بېشىنى ئالدىدىكى ئۇستەلگە قويۇپ ئۇخلاپ قالغان ئىدى. بەزىلىرى كولىباسا بىلەن بولكا يەيتتى. پەستە، كۇلۇپ تۇرغان يېكاتېرىنا ئالدىدا، پوپۇكلۇك كوك موۋۈت سېلىنغان ئۇزۇن ئۇستەل يېنىدا ئۇستىگە قارا كويىنەك كىيگەن، ئورۇق ياش يىگىتلەر ئولتۇراتتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە سېرىق ساقال-لىق، ئۇزۇن چاچلىق بىر كىشىمۇ بار ئىدى...

ــ داشا، كوردىڭمۇ، ئۇستەل يېنىدىكى يولداش كۇزمانى...، ــ دېدى كاتە.

شۇ چاغدا يولداش كۇزمانىڭ ئالدىغا چاچلىرى كالتە قىلىپ قىرقىلغان بىر قىز كېلىپ، ئۇنىڭ قۇلىغىغا بىرنىمە دەپ پىچىرلىدى. يولداش كۇزما قىمىر قىلماي ئاڭلىدى-دە، كېيىن ئورنىدىن تۇرۇپ،

دىدى:

ــ شەھەر باشلىغى گۈچكوۋ ئىشچىلارغا قورال بېرىشتىن ئىككىنچى مەرتىۋە باش تارتىپتۇ. مەن ئىنقىلاۋىي كومىتېتىنىڭ ھەركىتىگە قارشى نارازىلىقىنى مۇزاكىرە قىلماستىن ئاۋازغا قويۇشنى تەكلىپ قىلىمەن.

ئاخىر، تېلېگىن (قاتتىق تەشۋىش بىلەن تاماكا چېكىپ تۇرغان پاكار بىر ئوقۇغۇچىدىن) بۇ يەردە، يېكاتېرىنا زالىدا ئىشچى ۋەكىللىرى سوۋېتىنىڭ مەجلىسى بولۇۋاتقانلىغىنى سوراپ بىلدى. مەجلىس ئىككى كۈندىن بېرى توختاۋسز داۋام قىلىۋاتقان ئىكەن.

كرېملدا تۇرغان زاپاس قوشۇن ئەسكەرلىرى چۈشلۈك تاماق ۋاقتىدا قىزىل مەيدانىدىن كوچىمە ئاشخانىلارنىڭ ئىسىنى كورۇپ قېلىپ، تەسلىم بولۇشتى، دەرۋازىنى ئېچىۋەتتى. پۈتۈن مەيداندا ۋاڭ-چۈڭ كوتىرىلدى. قۇلاقچىلار ئاسمانغا ئېتىلدى. بىر ۋاقىتلاردا قوي تېرىسىدىن نىقاپ كىيگەن، مەينۇۋاز نېيىنى بوينىغا ئېسىۋالغان ئاتالمىش دىمىترىنىڭ ئۇلۇغى قىپ-يالىڭاچ ھالىتىدە قويۇلغان، پادىشالار ئالقىشقا ئېرىشكەن ۋە تىلىغا قالغان، رۇس خەلقىنىڭ ئازاتلىغى ۋە قۇللىغى توغرىسىدىكى پەرمانلار ئوقۇلغان ئىگىز سۇپىغا ئاتقۇلاقلار ئىگىز ئوسۇپ كېتىپ، يەنە قانلارغا مىلەنگەن توپىلىككە پەلتوسى قېتىپ كەتكەن بىر ئەسكەر چىقتى-دە، خەلقىگە تازىم قىلىپ، قۇلاقچىسىنى ئىككى قولى بىلەن قۇلىغىغچە باستۇرۇپ كېيىپ، بىرنەمىلەرنى سوزلەشكە باشلىدى، ۋاڭ-چۈڭلار ئېچىدە ئۇنىڭ سوزىنى ئاڭلىغىلى بولمايتتى. ئەسكەر ناھايىتى ئاۋاق ئىدى، ئەڭ ئاخىرقى مەرتىۋە سەپەرۋەرلىكتە ئىلىنغان بولسا كېرەك، شۇنداق بولسىمۇ شىلەپىسىنى قىڭغىر كىيگەن بىر خېنىم ئۇنى ھەدەپ سويۇشكە

باشلدی، کېيين ئەسكەرنى ئىگز سۈپىدىن تارتىپ چۈشۈرۈشتى- دە، غەلبە تەنتەنىلىرى ئىچىدە كوتىرىپ كېتىشتى.

شۇ چاغدا تۈبرسكايا كوچىسدا، باش ۋالى ئويىنىڭ ئالدىدا توپ- نىڭ ئىچىدىن بىر يىگىت چىقىپ، سكوبىلبۇ ھەيكىلىگە يامىشىپ چىقتى-دە، ئۇنىڭ قىلىچىغا قىزىل لاتا باغلاپ قويىدى. ھەممە "ئۇررا!" دەپ ۋاقىرايتتى. بىرنەچچە يوچۇن ئادەم ساقچى بولۇمىگە كىرىپ كەتتى، ئۇ يەردىن دەرىزە ئەينەكلىرىنىڭ جارانلاپ سۇنغە- نى ئاڭلاندى، كېيين ئىس چىقىشقا باشلدى. ھەممە "ئۇررا!" دەپ ۋاقىرىشاتتى. تۈبرسكوي سايىلىق كوچىسىدا، پۇشكىن ھەيكىلىنىڭ يېنىدا مەشھۇر بىر ئايال يازغۇچى ھوكىرەپ يىغلاپ، يېڭى ھايات تېڭى توغرىسدا سوزلەيتتى؛ كېيين، بىر ئوقۇغۇچىنىڭ يارىدىمى بىلەن، خىيال سۈرۈپ تۇرغان پۇشكىننىڭ قولىغا كىچىك بايراق تۇتۇ- قۇزۇپ قويىدى. خالايىق "ئۇررا!" دەپ توۋلىدى، بۇگۈن پۈتۈن شەھەر مەستەك ئىدى. يېرىم كېچە بولغىچە ھېچكىم ئويىگە كەتمىدى. خالايىق توپ-توپ بولۇپ توپلىناتتى، سوزلىشەتتى؛ خوشاللىغىدىن يىغلايتتى، بىر بىرىنى قۇچاقلايتىتى، قانداقتۇر تېلېگىرامىلارنى كۈتۈشەتتى. ئۈچ يىل داۋام قىلغان تەشۋىش، نەپرەت ۋە قان توكۈشتىن كېيين شەھەر ئاھالىسىنىڭ ھىسسىياتى تولۇپ تاشقان ئىدى.

كاتە، داشا ۋە تېلېگىن گۈگۈم چۈشكەندە ئويىگە قايتىپ كېتىش- تى. خىزمەتكار قىز لىزا پرېچىستېنسكى سايىلىق كوچىسىغا يىغنىغا كېتىپتۇ، ئاشپەز خوتۇن بولسا ئاشخانا ئىشىگىنى ئىچىدىن ئېتىۋېلىپ، ھور-ھور يىغلايتتى. كاتە ئىشكنى ئاران ئاچقۇزدى.

—نىمە بولدى، مارفۇشا؟

ـــ پادىشايىمىزنى ئولتۇرۇشۇپتۇ، ـــ دىدى ئاشپەز خوتۇن ھوكىرەپ ۋە يىغلاۋېرىپ ئىشىپ كەتكەن ئاغزىنى قولى بىلەن يېپىپ؛ ئۇنىڭدىن ئىسپىرت پۇرىغى كېلەتتى.

ـــ بولمىغۇر گەپلەرنى قىلماڭ، ـــ دىدى كاتە ئاچچىغى كېلىپ، ـــ ھېچكىم ئۇنى ئولتۇرغىنى يوق.

كاتە چوگۇننى گاز ئوچىغى ئۈستىگە قويۇپ، جوزىنى يىغىشتۇرغىلى كەتتى. داشا مېھمانخانىدا دۇئاندا ياتاتتى، ئۇنىڭ ئاياق تەرىپىدە تېلېگىن ئولتۇراتتى.

ـــ ئۇئان، ـــ دىدى داشا، ـــ جېنىم، ئەگەر ئۇخلاپ قالسام، چاي تەييار بولۇشى بىلەن ئويغات، خويما چاي ئىچكۈم كەلدى.

ئۇ ياخشىلاپ جايلىشۋالدى ـ دە، يۈزىنى ئالقىنىغا قويدى ۋە كوزىلىرى ئۇيقۇغا كېتىۋېتىپ:

ـــ سېنى خويما ياخشى كۆرىمەن، ـــ دىدى.

خىرە قاراڭغۇدا داشا ئورنىلىپ ياتقان ياغلىق ئاقىرىپ كورۇنەتتى. ئۇنىڭ تىنىغى ئاڭلانمايتتى. ئۇئان ئىلگىرى قىمىر قىلماي ئولتۇراتتى، يۈرىگى شۇنچىلىك بەختكە تولغان ئىدى. بولمە ئىشىگىنىڭ يوچۇغىدىن يورۇق كورۇندى، كېيىن ئىشىك ئېچىلىپ، كاتە كىردى ۋە ئۇئان ئىلگىچىنىڭ يېنىغا كېلىپ ئولتۇردى ـ دە، تىزىنى قۇچاقلاپ خىلى ۋاقىتقىچە جىم تۇرغاندىن كېيىن پىچىرلاپ سورىدى:

ـــ داشا ئۇخلاپ قالدىمۇ؟

ـــ چاپىغا ئويغىتىڭلار، دېگەن ئىدى.

ـــ ئاشخانىدا مارفۇشا: پادىشا ئولتۇرۇلۇپتۇ، دەپ ھوكىرەپ يىغلاپ ئولتۇرۇپتۇ. ئۇئان ئىلگىچ، ئەمدى نىمە بولىدۇ؟... خۇددى توغاننى سۇ ئېلىپ كەتكەندەك... يۈرىگىمۇ ئېچىشۋاتىدۇ: نىكولاي ئۇئانو-

ۋىجتىن كۆكلۈم ئەنسىرەۋاتىدۇ... ئەتە ئەتىگەنرەك ئۇنىڭغا تېلېگرامما ئەۋەتىشىڭىزنى سورايمەن... داشانى پېتروگراتقا قاچان ئېلىپ كەتمەكچىسىز؟

ئىۋان ئىلىئىچ جاۋاپ بەرمىدى. كاتە ئۇنىڭغا بۇرۇلۇپ، داشانىڭ كوزلىرىگە ئوخشىغان يوغان ئەمما خوتۇن كىشىگە خاس جىددى كوزلىرى بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىدى-دە، كۆلۈمسىرىدى، كېيىن ئىۋان ئىلىئىچنى ئوزىگە تارتىپ، پىشانىسىگە سويدى.

ئەتىسى ئەتىگەنلىگى پۇتۇن خەلق كوچىغا چىقتى. تۆۋرسكايا كوچىسىدىن توپ-توپ خالايىقنىڭ ئارىسىنى يېرىپ، "ئۇررا" سادالىرى ئاستىدا نۇرغۇن ماشىنىدا ئەسكەرلەر مىلتىق نەيزىلىرى ۋە قىلىچلىرىنى چىقىرىپ ئوتۇپ باراتتى. تاراقلاپ كېتىۋاتقان زەمبىرەكلەرنىڭ ئۈستىگە بالىلار چىقىۋالغان. قىلىچ كوتەرگەن ياشقىنا ۋە جىددى يۈزلۈك قىزلار ۋە شەپقەتنى بىلمەيدىغان قوراللىق ئوقۇغۇچىلار تەرتىپ ساقلاپ ئادەم ئوتىدىغان يولنى ياقلاپ مەينەت قار ئۈستىدە تۇرۇشاتتى. ئۇلار پىدائى خەلق ئەسكەرلىرى ئىدى. دۇكانچىلار شوتا قويۇپ چىقىپ، ۋۇيسكىلاردىكى پادىشا بۇركۇتىنى ئۇرۇپ چۈشۈرۈشمەكتە ئىدى. چىرايى ئاغرىق كورۇنگەن قىزلار — تاماكا فابرىكىسىنىڭ ئىشچى قىزلىرى — كوچىلاردا لېۋ تولستويىنىڭ سۈرىتىنى كوتىرىپ يۈرىشەتتى، — لېۋ تولستوي قويۇق قاشلىرىنىڭ تېگىدىن بۇ ئاجايىپ نەرسىلەرگە ھەيران بولۇپ قارايتتى. ئەمدى ئارتۇقچە ئۇرۇش بولمايدىغانىدەك، نەپرەت-غەزەپ تۇگىگەنىدەك، قەيەرگىدۇر، قانداقتۇر ئىگىز بىر مۇنارنىڭ قىزىل بايراق قادالسا، پۇتۇن ئالەم كۆللى ئىنسانىنىڭ قېرىنداش ئىكەنلىگىنى بىلىدىغاندەك، خوشاللىق، ئەركىنلىك، مۇھەببەت ۋە

هایاتتن باشقا همچقانداق کۇچ یوقتەك تۇیۇلاتتی...

پادىشانىڭ تەختتىن ۋازكەچكەنلىگى، ھاكىمىيەتنىڭ مخالىلغا تاپشۇرۇلغانلىغى، مخالىلنىڭمۇ پادىشالىقتىن ۋازكەچكەنلىگى توغرىسىدا تېلېگرامما خەۋىرى كەلگەندە ھەچكىم زادى ئەجەپلەندىمدى: بۇ كۈنلەردە بۇنىڭدىنمۇ بەك ھەيران قالارلىق خەۋەرلەر بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

قىڭغىر-قىيىشىق، ئىگىز-پەس ئوگزىلەردە، قۇياش پېتىپ قىزارغان چەكسىز ئاسماندا يۇلتۇزلار جىمىرلايتتى. لېكىن دەرەخلىرىنىڭ يالىڭاچ شاخلىرى قىمىر قىلمايتتى. دەرەخلەرنىڭ تۈۋى قاپ-قاراڭغۇ ئىدى، ئادەم ئوتىدىغان يوللاردا توڭلاپ قالغان كولىچەك سۇلارنىڭ مۇزلىرى قاراس-قۇرۇس قىلىپ سۇناتتى. داشا توختىدى، ئۇزان ئىلئىچىنىڭ قولىتۇغىدىن تۇتقان قولىنى ئالماستىنلا پاكار تام ئارقىلىق نىكولانا كۇرىنىخ نوۋكاخ چېركاۋىدا يېنىپ تۇرغان چىراقنا قارىدى.

چېركاۋ ۋە ئۇنىڭ ھويلىسى لېكىن دەرەخلىرى ئارىسىدا، قاراڭغۇدا ئىدى، يىراقتىن ئىشىك تاراقلاپ ئېچىلىپ يېپىلدى، ئۇزۇن پەلتو ۋە سەللىگە ئوخشىغان قالپاق كىيگەن بىر كىشى ئايىغىدىكى پىيمىلىرى بىلەن قارنى غىچىرلىتىپ، ھويلىدىن ئوتتى. كېيىن ئاچقۇچ شاراقلاپ، ئۇنىڭ ئالدىرماستىن قوڭغۇراق بىناسىغا چىقىۋاتقىنى ئاڭلانىدى.

—سوپا قوڭغۇراق چالغىلى كەتتى، —دىدى داشا ۋە بېشىنى كوتەردى. قوڭغۇراق بىناسىنىڭ پاقىرىغان گۈمبىزىدە پېتىۋاتقان قۇياش نۇرلىرى تاۋلىناتتى.

قوڭغۇراق جاراڭلىدى، بۇ قوڭغۇراق ئۇچ يۈز يىلدىن بېرى

كىشىلەرنى تىنچ ئۈيقۇغا دەۋەت قىلىپ كەلگەن ئىدى. ئۇيغان ئىلئىچ داشانىڭ قولىنى مەيدىسىگە قاتتىق سىقىپ باستى. داشا: بۇ نىمە؟ دەپ سوراغاندەك ئۇنىڭغا قارىدى.

ــ كىرىشنى خالامسەن؟ــ ئىلدام پىچىرلاپ سورىدى ئۇ، ــ يۇر، ماڭ!...

ئۇيغان ئىلئىچىنىڭ ئاغزى قۇلىغىغا يېتىپ كۆلۈمسىرىدى. داشا قاپىغىنى سىلىپ، يەرنى بىر تەپتى.

ــ دۇنيادا ئەڭ ياخشى كورگەن ئادىمىڭ بىلەن قولتۇقلىشىپ ماڭساڭ، دەرىزىدىن چىراق يورۇغىنى كورۈپ، نىكادىن ئوتۇش ئۈچۈن چىركاۋغا كىرسەڭ، بۇ كۈلكىلىك تۇيۇلاتتىمۇ؟...ــ داشا يەنە ئىلئىچىنى قولتۇقلىۋالدى، ــ گېپىمنى چۈشەندىڭمۇ؟

39

ــ پۇقرالار، بۇنىڭدىن كېيىنكى ئازات رۇس ئارمىيىسىنىڭ ئەسكەرلىرى، ماڭا سىلەرنى چوڭ بايرام بىلەن قۇتلۇقلاش شەرىپى تەگدى: قۇللۇق زەنجىرى ئۈزۈلدى. رۇس خەلقى بىر تامچا قان توكمەستىن، ئۈچ كۈن ئىچىدە تارىختا ئەڭ بۈيۈك ئىنقىلاپ قىلدى، پادىشا نىكولاي تەختتىن ۋازكەچتى، مىنىستىرلار قاماقتا ئىلىندى، شاھزادە مىخائىل خانلىق تاجى كىيىشتىن باش تارتتى. ئەمدى پۈتۈن ھاكىمىيەت خەلق قولىغا ئوتتى. ۋاقتىلىق ھوكۈمەت دولەتنىڭ رەھبىرى ئورگىنى بولدى، پۈتۈن روسىيە ئاساسىي قانۇن چىقىرىش

مەجلىسگە توپ-توغرا، ئومۇمى يۈزلۈك، تەڭ ۋە يوشۇرۇن ئاۋاز بېرىش يولى بىلەن يېقىن ئارىدا سايلام ئوتكۈزۈشكە هازىرلىق كورۇلۇشكە باشلىدى... ياشىسۇن رۇس ئىنقىلاۋى! ياشىسۇن ئاساسىي قانۇن چىقىرىش مەجلىسى! ياشىسۇن ۋاقىتلىق هوكۇمەت!...

ــ ئۇررا ــ ا ــ ا! ــ مىڭ-مىڭلىغان ئەسكەر توۋلىدى. نىكولاي ئىۋانوۋىچ سموكوۋنىكوۋ خۇرۇم هەربى كىيىمىنىڭ يانچۇغىدىن چوڭ ياغلىق چىقىرىپ بۇرنىنى، يۈزىنى، ساقلىنى سۈرتىتى. ئۇ تاختايدىن قىلىنغان مۇنبەردە تۇرۇپ سوزلەيتتى. ئۇنىڭ ئارقىسىدا يېقىندا جۇڭشياۋ ئۇنۋاننىڭ ئالغان يىڭجاڭ تيوتكىن تۇراتتى، ئۇنىڭ شامال قارايتۇەتكەن، كالتا ساقاللىق، يوغان بۇرۇنلۇق يۈزىدە پۈتۈن دىققەتىنى بىر يەرگە يىغقانلىقىنىڭ ئالامتى ئەكس ئېتەتتى. ئۇ "ئۇررا!" سادالىرى كوتىرىلىشى بىلەن، ئالقىنىنى شەپكىسىنىڭ لەمپىسگە ئېپكېلىپ، سالام قىلدى. مۇنبەر ئالدىدا، قار ئېرىپ، كولچەك سۇلار پەيدا بولغان تەكشى مەيدانىدا تومۇر قالپاق، يۇمشاق هەربى پەلتو كىيىپ، بەللىرىنى باغلىمىغان، ملتىقسز ئىككى مىڭچە ئەسكەر يۈزى خورازنىڭ تاجمسىدەك قىپ-قىزىل ئەپەندى سوزلەۋاتقان هەيران قالغۇدەك سوزلەرنى ئاغزىنى ئېچىپ ئاڭلاپ تۇراتتى. يىراقتا، تۇمان ئىچىدە كويىدۇرۇلگەن يېزىنىڭ تۇرخۇنلىرى قارىيىپ كورۇنۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ نېرىسىدا نېمىس قوشۇنلىرىنىڭ بازىسى بار ئىدى. سوغاقچىلىق باسقان مەيدان ئۇستىدىن بىرنەچچە پاخپاق قاغا ئۇچۇپ ئوتتى.

ــ ئەسكەرلەر! ــ سوزىنى داۋام قىلدى نىكولاي ئىۋانوۋىچ باراقلىرى كېرىلگەن قولىنى ئالدىغا سوزۇپ: ئۇنىڭ بوينىغا قان يۇگۇرۇپ، قىزىرىپ كەتتى، ــ سىلەر تۇنۇگۈنلا پەس دەرىجىدىكى

كىشىلەر، بىر پادا مال ئىدىكلار، سىلەرنى پادىشا ھوكۇمىتى ئولۇمگە ئەۋەتتى. نىمە ئۈچۈن جېنىكلارنى پىدا قىلىۋاتىسىلەر، دەپ سىلەر-دىن ھېچكىم سورىمايىتتى... سىلەرنى كېچىكتىنە، ئەرزىمىگەن گۈنا ئۈچۈن ئۇراتتى. سوت قىلماستىن ئېتىۋېتەتتى. (جۇڭشياۋ تيوتكىن پۈتىنى يوتكەپ يوتەلدى، ئەمما ئۇنچىقمىدى، دىققەت بىلەن ئاڭلىدى) مەن ۋاقتىلىق ھوكۇمەت تەرىپىدىن غەربىي فۇرونت قوشۇنلىرىغا تەينىلەنگەن سىياسى كومىسار بولىمەن. مەن ھەممەيلەنگە ئېيلان قىلىمەنكى، ــ نىكولاي ئۇۋانوۋىچ خوددى ئاتىنىڭ تىزگىنىنى تارتىۋاتقاندەك بارماقلىرىنى يۇمدى، ــ بۇنىڭدىن كېيىن توۋەن دەرىجىلىك مەنسەپلەر يوق. بۇنداق مەنسەپلەر بىكار قىلىندى. بۇنىڭدىن كېيىن سىلەر ــ جەڭچىلەر روسىيە دولىتىنىڭ تەڭ ھوقۇقلۇق پۇقرالىرى: ئەمدى ئەسكەرلەر بىلەن قوشۇن كوماندىرلىرى ئوتتۇرىسىدا پەرق بولمايدۇ. "جاناپلىرى"، "ئاللىرى"، "خوجام" دېگەن سوزلەر بىكار قىلىندۇ. بۇنىڭدىن كېيىن: "سالام، جىياڭجۇن ئەپەندى" يە بولمىسا: "ياق، جىياڭجۇن ئەپەندى"، "شۇنداق جىياڭجۇن ئەپەندى" دەيسىلەر. كىشىنى خارلىغۇچى: "خوپ، جاناپلىرى" ياكى "ياق، جاناپلىرى" دېگەن سوزلەر بىكار قىلىنىدۇ. ئەسكەرلەرنىڭ ھەرقانداق ھەربى ئەمەلدارغا سالام بېرىش تۈزۈمىمۇ مەڭگۈ بىكار قىلىنىدۇ. خالىسىڭىز جىياڭجۇن بىلەن قول ئېلىشىپ كورۇشۇۋېرىسىز...

ــ ھا ــ ھا ــ ھا، ــ ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىدىن كۈلكە كوتىرىلدى. يۈرىگى پوكۇلداپ تۇرغان تيوتكىنمۇ كوزىنى چىمچىقلىتىپ ھېجايدى.

ــ ئاخىرىدا، ئەڭ مۇھىمى شۇكى، ئىلگىرى ئۇرۇشنى پادىشا ھوكۇمىتى

ئېلىپ باراتتى، ئەمدى ئۇرۇشنى خەلق، مانا سىلەر ئېلىپ بارىسىلەر. شۇ سەۋەپتىن ۋاقىتلىق ھوكۇمەت ھەممە قوشۇندا لېيەن، يېڭ، تۆمەن ۋە باشقىلار، تا ئارمىيىگىچە ئەسكەرلەر ھەيئىتى قۇرۇشنى تەكلىپ قىلىدۇ... ھەيئەتلەرگە ئوزەكلەر ئىشەنگەن يولداشلارنى ئەزا قىلىپ سايلاڭلار!... بۇنىڭدىن كېيىن ھەربىي خەرىتە ئۈستىدە جۇنجاڭنىڭ قېرىنداشى يېنىدا ئەسكەرنىڭ قولىمۇ بىللە يۈرىدۇ... ئەسكەرلەر، مەن سىلەرنى ئىنقىلابنىڭ ئەڭ ئۇلۇغ ئۈتۈغى بىلەن قۇتلۇقلايمەن!...

مەيدانىنى يەنە "ئۇررا-!!" سادالىرى بېسىپ كەتتى. تيوتكىن قولىنى چېكىسىگە قويۇپ، تىك تۇراتتى. ئۇنىڭ يۈزى كۆكسىرەپ كەتكەن ئىدى. خالايىق ئىچىدىن ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى.

ــ نېمىسلار بىلەن قاچان يارىشارسىز؟

ــ ھەر بىر كىشىگە قانچىدىن سوپۇن بېرىلەركىن؟

ــ مەن رۇخسەت سورىماقچى ئىدىم، بۇ توغرىدا قانداق كورسەتمە بارىسكىن؟

ــ سىياسى كومىسسار ئەپەندىم، ھازىر ئەھۋال قانداقراق تۇرىدۇ، ــ پادىشا سايلايمىزمۇ؟ ئۇرۇشنى كىم قىلىدۇ؟

نىكولاي ئۇئانوۋىچ سوئاللارغا ياخشىراق جاۋاپ بېرىش ئۈچۈن مۇنبەردىن پەسكە چۈشتى، ئۇنى جەڭچىلەر دەررۇ ئوتتۇرىغا ئالدى. جۇگشياۋ تيوتكىن مۇنبەرنىڭ پەنجىرىسىگە تايىنىپ، بىرتالاي تومۇر قالپاق ئارىسىدا قالغان ھەربى سىياسى كومىسسارنىڭ بارغانسېرى يىراقلىشىپ كېتىۋاتقانلىقىغا يالاڭۇاشتاق بېشىغا ۋە سېمىز يەلكىسىگە قاراپ تۇراتتى. ھەربىچە كىيىمنى يەلكىسىگە ئارتىۋالغان، ۋاقتى خۇش ۋە جاھىل سېرىق ئەسكەر (تيوتكىن ئۇنى ياخشى بىلەتتى، ئۇ تېلېفون لېيەنىدىن ئىدى) نىكولاي ئۇئانوۋىچنىڭ

بەلۈبغـدىن تۈتۈۋېلىپ، كوزلىرىنى پاقىرىتىپ، گەپ سوراشقا كىرىشتى:

ـــ ھەربى سىياسى كومىسار ئەپەندىم، سىز بىزگە شىرىن-شىرىن گەپلەرنى قىلدىڭىز، بىزمۇ بۇ گەپلەرنى ئوبدان ئاڭلىدۇق... سىز ئەمدى مېنىڭ سوئالىمغا جاۋاپ بېرىڭ.

ئەسكەرلەرنىڭ ۋاقتى خۇش بولۇپ، نىكولاي ئىۋانوۋىچنى تېخىمۇ زىچراق ئورىۋالدى. جۇڭشياۋ تيوتكىن قاپاقلىرىنى سېلىپ، مۇنبەردىن ئەندىشە بىلەن چۈشتى.

ـــ مەن سىزگە شۇنداق سوئال قويمەن، ـــ دېدى بايىقى ئەسكەر قاپ-قارا تىمىغىنى نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ بۇرنىغا توغرىلاپ، ـــ يېزامدىن خەت ئالدىم، كالام ئولۇپ قاپتۇ، ئوزەم ئات-ئۇلاقسىز دېخانمەن، خوتۇنۇم بالىلىرىمنى يېتىلەپ، تىلەمچىلىك قىلىشقا باشلاپتۇ... دېمەك، مەن ئەگەر غېپلا قىلىپ تىكىۋەتسەم، بۇنىڭ ئۈچۈن سىز مېنى ئېتىۋېتىشكە ھەقلىقمۇ؟ قېنى، ئېيتىڭا؟...

ـــ ئەگەر ئوزىڭىزنىڭ خۇسۇسى مەنپەئەتىڭىزنى ئازاتلىقتىن ئەۋزەل كورسەڭىز، خائىنلىق قىلىڭ، يۇداغا① ئوخشاش خائىنلىق قىلىۋېرىڭ، روسىيە يۇزتۇرانە ھالدا: سىز ئىنقىلاۋىي ئارمىيە ئەسكىرى بولۇشقا مۇناسىپ بولمايدىكەنسىز،... ئويمىڭىزگە كېتىڭ! ـــ دەيدۇ دەپ ۋاقىردى نىكولاي ئىۋانوۋىچ.

ـــ سىز ماڭا ۋاقىرماڭ!

ـــ ئوزەڭ كىمسەن، بىزگە مۇنداق ۋاقىرايدىغان!...

---

① يۇدا ـــ ئەيسانىڭ 12 شاگىرتىنىڭ بىرى بولۇپ، كېيىنكى ۋاقىتلاردا ئەيسانى خائىنلىق قىلغان. «تەۋرات»قا قارالسۇن. ـــ خەنزۇچىغا تەرجىمە قىلغۇچىدىن.

ـــ ئەسكەرلەر! ـــ نىكولاي ئىۋانوۋىچ ئايغىنىڭ ئۇچىدا كوتىرىلىدى، ـــ بۇ يەردە ئۇقۇشماسلىق بولۇۋاتىدۇ... ئىنقىلاپنىڭ ئەڭ بىرىنچى قانۇنى، جاناپلار، ئۇز ئىتتىپاقداشلىرىمىزغا نىسبەتەن سادىق بولۇشتۇر... ئازات، ئىنقىلاۋىي رۇس قوشۇنلىرى يېڭى كۈچ ئارقىلىق ئەركىنلىكنىڭ ئەڭ ئەشەددى دۇشمىنى بولغان جاھانگىر گېرمانىيىگە زەربە بېرىشى كېرەك...

ـــ ئاكوپتا يېتىپ پىت باققانمىدىڭ؟ ـــ سورىدى قوپال بىر ئاۋاز.

ـــ ئۇ ئومرىدە پىت دىگەننى كورۇپ باقمىغان!

ـــ ئۇنىڭغا ئىككى ـ ئۈچ دانە پىت بەرگىن، بېقىپ كوپەيتىۋالسۇن...

ـــ سەن بىزگە قانداقتۇر ئەركىنلىك ھەققىدە گەپ قىلماي، ئۇرۇش ئۈستىدە گەپ قىل، بىز ئۈچ يىل ئۇرۇش قىلدۇق... ئارقا سەپتە قوساقنى سىلاپ يېتىشنى ھەممە كىشى بىلىدۇ، بىز قانداق قىلغانىدا ئۇرۇشنى توختاتقىلى بولىدىغانلىغىنى بىلىۋالايلى دەۋاتىمىز...

ـــ ئەسكەرلەر! ـــ يەنە ۋاقىرىدى نىكولاي ئىۋانوۋىچ، ـــ ئىنقىلاپ بايرىغى كوتىرىلدى، ئەركىنلىككە ئېرىشتۇق، ئەمدى غەلىبە قىلغىچە ئۇرۇش قىلىمىز!...

ـــ ۋاي، پاراسەتسىز، ئەخمەقەي...

ـــ ئۈچ يىلدىن بۇيان ئۇرۇشۇۋاتىمىز، غەلىبىدىن دېرەك يوققۇ...

ـــ بولمىسا پادىشانى نىمىشقا ئاغدۇرۇپ تاشلىدۇق؟...

ـــ ئۇلار، پادىشا ئۇرۇشنى داۋاملاشتۇرۇشقا يول قويمىدى، دەپ ئۇنى ئەتەي ئاغدۇرۇپ تاشلىدى...

ـــ يولداشلار، بۇ خائىن!...

جۇڭشياۋ تيوتكىن ئەسكەرلەرنىڭ ئارىسىنى بىلەكلىرى بىلەن

يېرىپ، نىكولاي ئۇانوۋىچنىڭ يېنىغا قاراپ قىستىلىپ بېرىشقا باشلىدى. گەۋدىسى يوغان، مۇكچەيگەن، قاراراق زەمبىرەكچى سىياسى كومىسارنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ سىلكىدى ۋە:

ــ بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدىڭ؟... گەپ قىل، نېمىشقا كەلدىڭ؟ بىزنى ساتقىلى كەلدىڭمۇ، ئىتنىڭ بالىسى! ــ دېدى.

نىكولاي ئۇانوۋىچنىڭ دوغلاق بېشى بارغانسېرى ئېچىگە كىرىپ، خۇددى يۈزىگە بويىاق بىلەن ياسالغاندەك تومپايغان ساقىلى ئۇ ياقتىن-بۇ ياققا سىلكىنەتتى. ئۇ ھىلىقى ئەسكەرنى ئىتتىرىمەن دەپ، ئۇنىڭ كويىنىگىنىڭ ياقىسىنى يىرتىۋەتتى. ئەسكەرنىڭ تەلەتى تۇرۇلدى، بېشىدىن تومۇر قالپىغىنى ئالدى-دە، نىكولاي ئۇانوۋىچنىڭ بېشىغا ۋە يۈزىگە راسا سالدى...

40

كېچىلىك قاراۋۇل بىلەن بىر خىلق ئەسكىرى مۇراۋىيېچكىنىڭ ئالتۇن-كۆمۈش دۇكىنىنىڭ ئىشىگى ئالدىدا ئوزئارا ئاستا سوھبەتلىشىپ ئولتۇراتتى. كوچىدا ھىچكىم يوق، دۇكانلار يېپىق. تېخى بىخ چىقارمىغان ئاكاتسىيىلەر ئارىسىدىن گۈرۈلدەپ ئوتۇۋاتقان مارت شامىلى تامدىكى بىر چېتى سويۇلۇپ كەتكەن "ئەركىنلىك زايومى" ئېلانىنى شىلدىرلىتىپ تۇراتتى. جەنۇبنىڭ يارقىن ۋە مىدۇزىدەك جانلىق ئېيى شەھەر ئۈستىدە، ئىگىز ئاسمانىدا ئۇزۇپ يۈرەتتى.

ـــ شۇ چاغدا ئۇ ئوزىنىڭ يالتادىكى داچىسىدا راھەتلىنىپ يۈرگەن ئىكەن، ـــ دەپ ئالدىرماستىن ھىكايە قىلاتتى كېچە قاراۋۇلى، ـــ بىر كۈنى، ئاق ئىشتىنىنى كىيىپ، ھەممە ئوردىنىنى قاداپ، كوچىغا سەيلە قىلغىلى چىقىپتۇ. شۇ چاغدا كوچىدىلا ئۇنىڭ قولىغا تېلېگرامما تۇتقۇزۇلۇپتۇ، ئۇنىڭدا پادىشانىڭ تەختتىن ۋاز كەچكەنلىگى يېزىلغان ئىكەن. ئۇ بۇ تېلېگرامىنى ئوقۇپ، قەدىناس دوستۇم، خالايىقنىڭ ئالدىدىلا يىغلاپ كېتىپتۇ.

ـــ ۋاي بىچارىيەي!... دېدى خەلق ئەسكىرى.

ـــ بىر ھەپتىدىن كېيىن، ئۇ خىزمىتىدىن ئېلىپ تاشلىنىپتۇ.

ـــ نىمە سەۋەپتىن؟

ـــ ئۇ ئولكە باشلىغى ئىدى ـ دە، ھازىر ئۇنداقلار يوق قىلىنغان.

ـــ ۋاي بىچارە، ـــ دېدى خەلق ئەسكىرى ئاكاتسىيىلەرنىڭ تۇۋىدىن ئاي كولەڭگىسىدە ئوز ئىشى بىلەن كېتىۋاتقان قارا مۇشۇكىتىن كوزىنى ئۇزمەي.

ـــ... پادىشا ھەزرەتلىرى شۇ چاغدا موگىلىيوۋدا ئوز ئەسكەرلىرى بىلەن بىللە ئىكەن. ھېچنىمىدىن غەم قىلماي، راھىتىنى قىلىپ يېتىۋېرىدىكەن. كۈن بويى ئۇخلاپ، كېچىلىرى قەيەردە قانداق جەڭ بولغانلىغى توغرىسىدىكى خەۋەرلەرنى ئوقۇيدىكەن.

ـــ بۇ بەتبەخ ئۇسسىغاندەك تۇرىدۇ، سۇغا قاراپ كېتىۋاتىدۇ، ـــ دېدى خەلق ئەسكىرى.

ـــ كىمنى دەۋاتىسەن؟

ـــ سىنوپلىنىڭ تاماكا دوكىنىدىكى مۇشۇك سەيلىگە چىقىپتۇ.

ـــ خوش، ياخشى. ئۇلار بىردىنلا پادىشا ھەزرەتلىرىگە ئەھۋال شۇنداق، پەيتېربۇرگدا خالايىق ئىسيان كوتىرىپ چىقتى، ئەسكەر ـ

لەر خالايىققا قارشى چىقىشنى خالىمىدى، ئويـ-ئويلىرىگە تارقىلىـ شىپ كېتىشمەكچى، دەپ تېلېگىراممۇ بېرىپ قالدۇ. بۇمۇ ھېچ گەپ ئەمەس، دەپ ئويلاپتۇ پادىشا ھەزرەتلىرى. ئۇ بارلىق ئوردىنىنى قاداپ، ھەممە جايگۇجۇننى يىغىپتۇ-دە، ئۇلارنىڭ ئالدىغا چىقىپ: "پېتىربۇرگدا خالايىق ئىسيان كوتىرىپتۇ، ئەسكەرلەر خالايىققا قارشى چىقىشنى خالىماپتۇ، ئويـ-ئويلىرىگە تارقىلىشىپ كەتمەكچى ئىمىش. خوش، ئەمدى مەن نېمە قىلاي؟ پىكرىڭلارنى ئېيتىڭلار" دەپتۇ-دە، جايگۇجۇنلەرگە قاراپتۇ، جايگۇجۇنلەر بولسا ئۇنىڭغا پىكىرلىرىنى ئېيتىشماستىن تەتۈر قارىشۋاپتۇ...

—ۋاي ئەتتەڭەي، ياماڭ بوپتۇ-ھە!

—جايگۇجۇنلەرنىڭ بىرى تەتۈر قارىماپتۇ، ئۇ غەرق مەس بوۋاي ئىكەن. "ھەزرىتى ئالىلىرى، —دەپتۇ جايگۇجۇن، —بۇيرۇڭ، ھازىرقى ۋاقىتتا سىز ئۈچۈن جېنىمنى ئايىمايمەن". پادىشا ھەزرەتلىرى ئاچچىق كۈلۈپتۇ-دە، بېشىنى چايقاپتۇ ۋە "ماڭا سادىق بولغان ھالال ئادەملىرىمدىن پەقەت بىرى قاپتۇ، ئۇمۇ ئەتىدىن-كەچكىچە مەس. تەقدىر شۇ ئىكەن، پادىشالىغىم تۈگىگەنگە ئوخشايدۇ. بىر ۋاراق ئالاقە قەغىزى كەلتۈرۈڭ. تەختتىن ۋازكەچكەنلىگىم توغرىسىدا پەرمانغا قول قوياي" دەپتۇ.

—قول قويۇپتىمۇ؟

—قول قويۇپتۇ-دە، ئاچچىق، —ئاچچىق يىغلاپتۇ.

—ۋاي بىچارىيەي!...

شۇ چاغدا دۆكان يېنىدىن ئىگىز بويلۇق، قۇلاقچىسىنى كوزىگىچە باستۇرۇپ كىيگەن بىر ئادەم ئوتۇپ قالدى. ئۇنىڭ بىر قولى يوق، بوش يېڭىنى پوتىسىغا قىستۇرۇۋالغان ئىدى. ئۇ دۆكانىنىڭ يېنىدا

ئولتۇرغانلارغا قاريدى ــ چىشلىرى ئوچۇق ئاقىرىپ كورۈندى.

ــ بۇ ئادەم شۇنىڭ بىلەن توت مەرتىۋە ئوتتى، ــ دېدى قاراۋۇل.

ــ كورۈنۈشىدىن باندىتتەك قىلىدۇ.

ــ ئۇرۇشتىن كېيىن باندىتلارنىڭ كوپىيىپ كەتكەنلىگىنى ئېيتىمامسەن، بۇرادەر، بۇرۇن باندىتنىڭ ئۇرۇغى بولمىغان جايلاردىمۇ باندىت پەيدا بولۇپ قالدى، ئۇلارنى ئارتىس دەيسەن، تېخى.

يىراقتا قوڭغۇراق بىناسىدىكى قوڭغۇراق ئۈچ قېتىم داراڭلىدى، خورازلارمۇ ئىككىنچى قېتىم چىلاشقا باشلىدى. كوچىدا بايىقى سىڭا قوللۇق كىشى يەنە پەيدا بولدى. بۇ قېتىم ئۇ ئىككى كىشىگە ئۈدۈلمۇ-ئۈدۈل مېڭىپ، دۇكانغا كەلدى. بۇ ئىككى كىشى ئۇنىڭغا ئۇن-تىنسىز تىكىلىپ قاراپ تۇرۇشتى. قاراۋۇل بىردىنلا خەلق ئەسكىرىگە جىددى ھالدا:

ــ بىز تۇتقۇشىدىغان بولدۇق، ئۇ ئان، تېزرەك پۇشتەك چالغىن، ــ دەپ پىچىرلىدى.

خەلق ئەسكىرى پۇشتىگىگە ئەمدىلا قول ئۇزاتقان ئىدى، بىراق سىڭا قوللۇق كىشى ئۇنىڭ يېنىغا بىر سەكرەپ كەلدى-دە، مەيدىسىگە پۈتى بىلەن بىر تېپىپ، قاراۋۇلنىڭ بېشىغا تاپانچا پاينىگى بىلەن بىر ئۇردى. شۇ چاغدا دۇكان ئىشىگى ئالدىغا ئەسكەرچە كىيىم كىيگەن، قامىتى كېلىشكەن، يوغان، بۇرۇتلۇق بىر كىشى يۇگۇرۇپ كېلىپ، خەلق ئەسكىرىنىڭ ئۈستىگە چىقىپ، بىر پەستە ئۇنىڭ قولىنى كەينىگە قىلىپ باغلىدى.

سىڭا قوللۇق كىشى بىلەن قامىتى كېلىشكەن كىشى بىرلىكتە قۇلۇپنى ئېچىشقا باشلىدى. ئۇلار مۇراۋىيچىكنىڭ دۇكىنىنى ئېچىپ،

هۇشىدىن كەتكەن قاراۋۇل بىلەن قولى باغلانغان خەلق ئەسكىرىنى دۇكان ئىچىگە سوراپ كىرىشتى. ئىشكىنى ئىچىدىن ئېتىۋالدى.

بىرنەچچە مىنۇتلۇق ۋاقىت ئىچىدىلا ئىش پۈتتى: قىممەت باھالىق تاشلار ۋە ئالتۇن بۇيۇملار ئىككى تۇگۈن قىلىپ تۇگۈلىدى. كېيىن قامىتى كېلىشكەن كىشى:

ــ بۇلارنىچۇ؟ ــ دىدى ۋە يەردە ياتقان خەلق ئەسكىرىنى ئوتۇگى بىلەن تەپتى.

ــ ئەزىزلەر، ياخشى كوگۇللۇك دوستلار، ئولتۇرمەگىلەر، ــ دىدى خەلق ئەسكىرى ئاگلىنار ــ ئاگلانماس ئاۋاز بىلەن، ــ ئولتۇرمەگىلەر، ئەزىزلىرىم...

ــ كەتتۇق، ــ دىدى سىگا قوللۇق كىشى كەسكىنلىك بىلەن.

ــ بۇلار ئېيتىپ قويارمىكىن دەيمەن.

ــ يۇر، كەتتۇق، ھارىمى! ــ ئارقادى ژادوۋ تۇگۈننى چىشلەۋېلىپ، شىرىنگە تاپانچىسىنى تەگلىدى. شىرىنگى كۇلدى ــ دە، ئىشىك تەرەپكە ماگدى. كوچىدا يەنىلا بۇرۇنقىدەك ھېچكىم يوق ئىدى. ئىككى كىشى دۇكاندىن بىمالال چىقتى ــ دە، دوقمۇشتىن بۇرۇلۇپ، "كابېرنى داچىسى" تەرەپكە قاراپ كېتىشتى.

ــ بەتبەخ، باندىت، ئېپلاس! ــ دەپ تىللايتتى ژادوۋ يېنىدىكى شىرىنگىنى، ــ مېنىڭ بىلەن بىللە ئىشلىمەكچى بولساڭ، بۇنداق ئىشنى قىلما، چۇشەندىڭمۇ؟

ــ چۇشەندىم.

ــ قېنى، تۇگۈننى ماگا بەرگىن، ببرېپ قېيىقنى تەييارلا. مەن خوتۇنۇمنى ئېلىپ چىقىمەن. تاڭ ئاتاردا دېڭىزدا بولۇشىمىز كېرەك.

ــ يالتاغا كېتىمىزمۇ؟

ـــ بۇنىڭ بىلەن كارىڭ بولمىسۇن. يالتاغا بارمىزمۇ ياكى ئىستام-بۇلغىمۇ... ئىختىيار مېنىڭدە.

41

كاتە ئوزى يالغۇز قالدى. تېلېگىن بىلەن داشا پېتروگراتقا كەتتى. كاتە ئۇلارنى ئۇزاتقىلى ۋوگزالغا چىقتى، كېتىدىغان ئىككىلىسىنىڭ خىيالى پەرىشان، خۇددى ئۇيقۇسىرىغاندەك ئىدى، كاتە ئويگە كەچ قايتتى.

ئويدە ھېچكىم يوق ئىدى. مارفۇشا بىلەن ئوي خىزمەتچىسى لىزا يېغىنغا كېتىشكەن، ئاشخانىدا تاماكا ۋە گۈل پۇراقلىرى تېخىچە-لا دىماقتا ئۇرۇلۇپ تۇراتتى. يېغىشتۇرۇۋېلىنمىغان قاچا-قومۇش-لارنىڭ ئوتتۇرىسىدا چېچەكلىگەن ئالچا دەرىخى تۇراتتى. كاتە ئۇزۇن بويۇنلۇق سۇ قاچىسىدىن تەشتەكىگە سۇ قۇيدى. قاچا-قومۇشلارنى يېغىشتۇرۇۋالدى-دە، چىراقنىمۇ ياقماستىن ئۇستەل يېنىغا كېلىپ دەرىزە تەرەپكە قاراپ ئولتۇردى، تاشقىرىدا بۇلۇت قاپلىغان ئاسمان قارىيىپ باراتتى. ئاشخانىدا سائەت چىكىلداپ تۇراتتى. بىركىمنىڭ يۇرىگىنى غەم بېسىپ، سقىلىپ كەتكەن تەقدىردىمۇ، سائەت ئوزىنىڭ يۇرۇشىنى توختاتمايدۇ، يۇرۇۋېرىدۇ. كاتە ئۇزۇنغىچە قىمىر قىلماي ئولتۇردى، كېيىن كىرىسلودىن تور ياغلىغىنى ئېلىپ مۇرىسىگە ياپتى-دە، داشانىڭ بولمىسىگە كىردى. خىرە ـــ قاراڭغۇدا بوشاپ قالغان كارۋاتتىكى يول-يول كوپتۇرمە

چۈشەك كورۇنەتتى، ئورۇندۇقتا شالدىغان بوش قۇتا تۇراتتى. يەردە قەغەز پارچىلىرى، لاتا-پۈتلار چېچىلىپ ياتاتتى. كاتە داشانىڭ ھەممە نەرسىسىنى ئېلىپ كەتكەنلىگىنى، ھېچنىمىسىنى قالدۇرمىغانلىغىنى كورۇپ خورلۇغى كەلدى. ئۇ كارۋاتتىكى يوللۇق كوپتۇرمە چۈشەكتە ئولتۇردى-دە، ئاشخانىدىكى ئۇزۇنغىچە قىمىر قىلماي تۇردى.

ئاشخانىدىكى سائەت ئونىنى ئۇردى. كاتە ياغلىغىنى مۇرىسگە ئارتىپ، ئاشخانىغا كىردى. ئۇ توختاپ، ئازراق قۇلاق سېلىپ تۇردى، كېيىن ئايىغىنىڭ ئۈچىدا كوتىرىلىپ تاختا بېشىدىن ئاشخانا دەپتىرىنى ئالدى، ئۇنىڭ تازا ۋارىغىنى يىرتىپ، قېرىنداش قەلەم بىلەن: "لىزا، مارفۇشا، ئەتىدىن-كەچكىچە ئويىنى يالغۇز تاشلاپ كېتىشىڭلار ئۈيات ئەمەس" دەپ يازدى. ھەتتا بىر تامچا كوز يېشىمۇ تامدى. كاتە خەتنى ئاشخانا ئۈستىلىگە قويۇپ، ياتاقتا كىرىپ كەتتى. ياتاقتا ئىلدام يېشىنىپ، كارۋاتقا چىقىپ، ئۇخلاپ قالدى.

يېرىم كېچە بولغاندا ئاشخانا ئىشىگى تاراقلىدى. لىزا بىلەن مارفۇشا بىر بىرى بىلەن ۋاقىراپ سوزلىشىپ ئاشخانىغا كىرىشتى، كېيىن جىم بولۇپ قالدى-دە، بىردىنلا كۈلۈۋېتىشتى، خەتنى ئوقۇغان بولسا كېرەك. كاتە كوزلىرىنى چىمچىقلىتىپ قىمىر قىلماي يېتىۋەردى.

كېيىن، ئاشخانىدىمۇ جىملىق ھوكۈم سۈردى. سائەت بىرنى ئۇردى. كاتە ئوخدىسىغا ئورۇلدى-دە، يوتقانىنى ئايىغى بىلەن ئېچىپ تاشلاپ، خۇددى دېمى بوغۇلغانىدەك، بىرنەچچە مەرتىۋە ئېغىر تىن ئالدى، كارۋاتتىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئېلېكتىر چىراقنى ياقتى-دە، چوك تاشەينەك ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ كۈندۈزى كىيە-

دىغان نېپىز ئىچ كويىنىگى تىزىغىمۇ چۈشمەيتتى. كاتە بىرەر نەرسە-
دىن تەشۋىشلەنگەندەك، ئەينەككە قارىدى، كالپۇگى تىترەپ كەتتى،
ئەينەككە يەنە يېقىنراق كەلدى-دە، ئوڭ چېكسىدىن چاچلىرىنى
كوتىرىپ قارىدى، "ھە، ھە، ئېيتقىنىم، مانا، مانا، يەنە، مانا..."
ئۇ پۈتۈن يۈزىگە قارىدى. "ئوزۇم ئېيتقىنىم،... بىر يىلدىن كېيىن
چېچىم ئاقىرىدۇ، كېيىن قېرىيمەن." كاتە چىراقنى ئوچۇردى-دە،
ئورنىغا بېرىپ يېتىپ، كوزىنى بىلىگى بىلەن ياپتى. "شۇنچە ئومۇر
كورۈپ تېرىقچە بەخت كورمىسەم-ھە... ئەمدى بولدى...ئەمدى
ھېچكىمنىڭ قولى مېنى قۇچاقلاپ قىسمايدۇ، ھېچكىم ئەمدى سويۇم-
لۇكۇم، قىممەتلىكىم، جېنىم دىمەيدۇ..."

ئاچچىق خىياللار ۋە ئەپسۇسلار ئارىسىدا كاتە بىردىنلا نەم
قۇملۇق چىغىر يول، ئەتراپتىكى مايسلار، ھەيۋەتلىك لىپا دەرەخ-
لىرىنى ئېسىگە ئالدى.... كاتە ئۇچىسىغا بېغىرىڭ كىيىم، قارا
پەرتۇق كىيىپ، چىغىر يولدا ئوزى يالغۇز كېتىپ باراتتى، بەتىن-
كىسىنىڭ تېگىدە قۇم غىچىرلايتتى. كاتە ئوزىنىڭ ناھايىتى نازۇك،
مەھكەم ئىكەنلىگىنى سېزەتتى، شامال چاچلىرىنى ئوچۇراتتى. ئۇنىڭ
يېنىدىن—چىغىر يولدىن ئەمەس، نەم ئوت ئۇستىدىن ئالىيۇشا دېگەن
ئوتتۇرا مەكتەپ ئوقۇغۇچىسى ۋەلسپىتىنى يېتىلەپ كېتىپ باراتتى.
كاتە كۇلۇۋۇەتىمەسلىك ئۇچۇن يۈزىنى چەتكە ئوردىدى. ئالىيۇشا
بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن: "مېنى سويىمەسلىگىڭىزنى بىلىمەن. مەن
پەقەت شۇنلا ئېيتقىلى كەلدىم. مەن ئومرۇمىنى بىرەر خىلۇەت
تومۇرىيول ئىستانىسىدا ئاخىرلاشتۇرماقچىمەن، خەيرى-خوش!..."
دىدى. ئالىيۇشا ۋەلسپىتىگە مىنىپ، مايسلىقتىن كەتتى، ئۇنىڭ
كەينىدىن ئوت ئۇستىدە ئۇزۇن ئىز قالدى... كۇلرەڭ پەلتو كىيىگەن

يەلكسى يەنە مۇكچەيدى، ئاق قۇلاقچسى مايسا ئارىسسدا كورۇنە-مەيتتى. كاتە: "ئاليۇشا، قايتىڭ!" دەپ ۋاقىرىدى.

...ئۇيقۇسىزلىقتىن ھارغان شۇ جۇگان ئەنە شۇ چىغىر يولدا تۇرغانمۇ؟ يامغۇر پۇرىغىنى كەلتۈرگەن ياز شامىلى ئۇنىڭ قارا پەر-تۇغىنى يەلپۇپ ئۇچۇرغانمىدى-ھە؟ كاتە كارۋاتتا ئولتۇردى. ئىككى قولى بىلەن بېشىنى تۇتۇپ، جەينەكلىرىنى تىزىغا قويۇپ، خىيال سۈردى. خىرە يانغان چىراقلار، قار ئۈچقۇنىدىلىرى، يالىڭاچ دەرەخلەر ئارىسىدا شامالنىڭ ھۇۋۇلدىشى، چانىنىڭ يۇرەكنى ئېزىد-ۇەتكۈدەك غىچىرلاشلىرى، بېسىنونۇڭنىڭ سوغاق كوزلىرى ئۇنىڭ خىيالىدىن كەينى-كەينىدىن ئوتتۇەردى... ئاجىزلىق، بوشلۇق لەززىتى... "قانداق بولاركىن" دىگەن يىرگىنچلىك ھەۋەس...

كاتە يەنە ياتتى. قوڭغۇراق ئاۋازى ئۇي جىملىغىنى بۇزدى. كاتەنىڭ بەدىنى جىمىرلىشىپ كەتتى. قوڭغۇراق يەنە چېلىندى. ئاچچىغى كەلگەن لىزا دالاندىن يالاڭغىداق ئوتۇپ، ئالدىنقى ئىشىك زەنجىرىنى شاراقلىتىپ ئاچتى، ئارىدىن سەل ۋاقىت ئوتكەندىن كېيىن ياتاقخانا ئىشگى قېقىلدى:

ـــخېنىم، سىزگە تېلېگرامما كەپتۇ.

كاتە تەلەتىنى تۇرۇپ ئۇزۇنچاق كونۋېرتنى ئالدى-دە، ئاچتى. خەتلەر مىدىرلايتتى.

ـــلىزا، ـــدىدى ئۇ قورققىنىدىن لەۋلىرىنى تىترەك باسقان قىزغا قاراپ، ـــنكولاي ئىۋانوۋىچ ۋاپات بوپتۇ.

لىزا ھوكىرەپ يىغلۇەتتى. كاتە ئۇنىڭغا: "چىقىڭ، كېتىڭ" دىدى. كېيىن ئۇ تېلېگراممىدىكى شۇم ھەرپىلەرنى ئىككىنچى مەرتىۋە ئوقۇپ چىقتى: "نىكولاي ئىۋانوۋىچ شەرەپلىك خىزمەت

ئورندا ئوز ۆەزىپىسىنى ئورۇنلاپ تۇرغان چاغدا ئېغىر يارىدار بولۇپ قازا تاپتى. ئۇنىڭ جەسىدى بىرلەشمە جەمئىيەت خىراجىتى بىلەن موسكۋاغا كەلتۈرۈلدۇ...“

كاتەنىڭ كوڭلى ئاينىپ، بېشى ئايلىنىپ، كوزلىرى قاراڭغۇلاشتى، ئۇ ياستۇققا قولىنى ئۈزاتقان ئىدى، ھۇشىدىن كەتتى...

ئەتىسى، كاتەنىڭ ئويىگە قويۇق ساقالىلىق، يۈزى ئېتىلىپ كېتەي دەپ قالغان، مەشھۇر جامائەتچى ۋە لىبىرال كىنەز كاپۇس-تىن-ئۇنۈبسكى كىلىپ ئەھۋاللاشتى، ئىنقىلاپنىڭ بىرىنچى كۈنى ئادۇوكاتلار كۆلۈبىدا نۇتۇق سوزلىگەن كىشى شۇ ئىدى، ئۇ كاتەنىڭ ئىكىكى قولىدىن تۇتۇپ، ئوزىنىڭ پاخپاق جىلىتكىسىگە بېسىپ، مەرھۇم نىكولاي ئىۋانوۋىچ بىلەن بىللە ئىشلىگەن تەشكىلات نامىدىن، ئوزى سىياسى كومىسار يارەمچىسى سۈپىتىدە ئىشلەۋاتقان موسكۋا شەھىرى نامىدىن، روسىيە ۋە ئىنقىلاپ نامىدىن، مەسلەك يولىدا ۋاقىتسىز ھالاك بولغان شانلىق جەڭچىگە چوڭقۇر تەزىيە بىلدۈردى.

كىنەز كاپۇستىن-ئۇنۈبسكى كورۇنۈشىدىن، يۈرۈش-تۇرۇشىدىن شۇنچىلىك بەختلىك، ساغلام خۇشچاخچاق ئىدى، ئەمدى ئۇ شۇنچە-لىك ئەپسۇسلىناتتى، ئۇنىڭ ساقلى ۋە جىلىتكىسىدىن شۇنچىلىك خۇش پۇراق تاماكا پۇرىغى كېلەتتىكى، بۇلاردىن كاتە ئوزىنى سەل يېنىك سەزدى؛ كاتە كىنەزگە ئۈيقۇسىز ۋە پارقىرىغان كوزلىرى بىلەن قاراپ، قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى ئاچتى:

ــ نىكولاي ئىۋانوۋىچنى شۇنداق سوزلەر بىلەن تەرىپلىدىگىز، رەھمەت...

كىنەز يوغان قولياغلىغىنى چىقىرىپ، كوزلىرىنى سۈرتتى. ئۇ

بوينىغا چۈشكەن ئېغىر ۋەزىپىنى ئورۇنلىدى-دە، كەتتى، كوچىدا تۇرغان ماشىنىسىنىڭ غىرىلداپ يۈرۈپ كەتكەنلىگى ئاڭلانىدى. كاتە يەنە ئوي ئىچىدە مېڭىپ يۈردى، كورۇنۈشى شىردەك يوچۇن جياڭجۇننىڭ سۈرتى ئالدىدا توختىدى، قولىغا ئالبوم، كىتاپ، قاپقىغىغا پاقا چىشلىگەن كوك قوتانىنىڭ رەسىمى سىزىلغان جۇڭگو قۇتىلىرىنى ئالدى، كېيىن يەنە تاماقتا قولمۇ تەككۈزمىدى. "ئوزۇ-ئىزنى تولا قىينىماڭ، مۇرابىا يەڭ" دىدى خىزمەتكار قىز لىز!. كاتە لەۋلىرىنى ئاچمىدى، بېشىنى چايقىدى. داشاغا قىسقىچە بىر پارچە خەت يازغان ئىدى، ئۇنى دەررۇ يىرتىپ تاشلىدى.

ئۇ يېتىپ ئۇخلىۋالماقچى بولدى. بىراق ئورۇنغا كىرىپ يېتىش ئۇنىڭغا تاۋۇتتا يېتىشتەك تۇيۇلدى، تۇنۇگۈنكى كېچىنى ئوتكۈزۈش ئۇنىڭغا ناھايىتى تەس كەلگەن ئىدى... ھەممىدىن قاتتىق ئەلەم نىكولاي ئىۋانوۋىچقا بولغان ئېچىنىش ئىدى: ئۇ مېھرىۋان، ياخشى، ئىتائەتلىك بىر ئادەم ئىدى... ئۇنى شۇنداقلىغچە سويۇش كېرەك ئىدى... كاتە بولسا ئۇنى قىينىدى. ئۇنىڭ چاچلىرىنىڭ ئاۋال ئاقارغىنىمۇ شۇنىڭدىن ئىدى. كاتە دەرىزىدىن رەڭسىز، خىرە ئاسمانغا قاراپ، بارماقلىرىنى سىقىپ قارسىلداتتى.

ئەتىسى ماتەم مۇراسىمى ئوتكۈزۈلدى، يەنە بىر كۈندىن كېيىن نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ جەسىدى دەپنە قىلىندى. قەۋرىستانلىقتا ياخشى نۇتۇقلار سوزلەندى: مەرھۇم دېڭىز دولقۇندا ھالاك بولغان ئالباتروسقا، شانلىق ئومىرى بويىچە مەشئەل كوتىرىپ ئوتكەن كىشىگە ئوخشىتىلدى. كومۇش مۇراسىمگە كېچىكىپ كەلگەن مەشھۇر سوتسىيال ئىنقلابچى، كوزەيىنەك تاقىغان پاكار كىشى كاتەگە:

"قېنى، بىر چەتتە تۇرۇڭ، ئايال پۇقرا!" دەپ توۋلاپ، ئۇنى تۇرتتى-دە، قەۋرىنىڭ ئاغزىغا ئوتۇپ، نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئولۇمىنىڭ شۇ سوزلەۋاتقان ناتىقنىڭ پارتىيىسى ئەمەل قىلغان يەر سىياسىتىنىڭ توغرا ئىكەنلىگىنى ئىسپاتلىغانلىغىنى ئېيتىپ سوزلەشكە باشلىدى. ئۇنىڭ قوپال بەتنىكە كىيگەن ئاياقلىرىنىڭ تېگىدىن توپا-داغ-لار دومىلىنىپ، قەۋرىدە تۇرغان تاۋۇتقا تاراقلاپ چۈشەتتى. كاتەنىڭ كوڭلى بۇزۇلۇپ، تامىغى بوغۇلدى. ئۇ ھېچكىمگە بىلدۈرمەستىن، ئادەملەر ئارىسىدىن ئاستا چىقىپ، ئويىگە قايتىپ كەتتى.

ئۇ پەقەت يۇيۇنۇۋېلىپلا، كېيىن ئورۇنغا كىرىپ يېتىپ ئۇخلاشنى ئارزۇ قىلاتتى. ئەمما ئۇ ئويگە كىرىشى بىلەن، دەھشەت باستى. گۈللۈك قەغەزلەر، رەسىملەر، كوك قوتان سۈرىتى سىزىلغان قۇتا، ئاشخانىدىكى پۈرلىشىپ كەتكەن داستىخان، چاك باسقان دەرىزە-لەر—بۇلارنىڭ ھەممىسى يۈرەكنى ئېزىۋېتەتتى! كاتە ۋانىنغا سۇ قۇيدۇردى-دە، ئىلمان سۇغا چۈشتى. ئۇزىنىڭ قانچىلىك ھارغاندىلىغى ئەمدى بىلىنگەن ئىدى. ئۇ ئاران ياتاقتا يېتىۋالدى-دە، ئورۇنىنى ئاچماستىنلا ئورۇنىنىڭ ئۈستىدە يېتىپ ئۇخلاپ قالدى. چۈشىدە قوڭغۇراق، ئايال تاۋۇشلىرى، بىراۋلارنىڭ سوزلەشكەن ئاۋازى ئاڭلىناتتى، كىمدۇر ئۇنىڭ ئىشىگىنى قاقتى، كاتە ئۇنچىقمىدى.

كاتە قاراڭغۇ چۈشكەندە ئويغانىدى، ئۇنىڭ يۈرىگى سىقىلىپ تۇردى. "نىمە، نىمە؟" دەپ قورقۇپ سورىدى ئۇ كوڭلىدە، كارۋاتنىڭ قەددىنى كوتىرىپ؛ ئۇ بىر دەمگىچە بۇ يەنە چۈشۈم بولمىسۇن دەپ ئىشىنىپمۇ ياتتى. كېيىن يەنە بىر ھازاغىچە بۇ ئادالەتسىزلىك

نىمە ئۇچۇن، نىمشقا مېنى بۇنچە قىينايدۇ، ئازاپلايدۇ؟ دەپ ئويلاپ ياتتى. كېيىن پۈتۈنلەي ئويغىنىپ، چاچلىرىنى تۈزىدى، كەشنى ئايغىغا ئىلدى-دە، ئېنىق ۋە روشەن ھالدا: "ئەجەپمۇ تويدۇمغۇ" دەپ ئويلىدى.

كاتە تامدا ئېسىقلىق تۇرغان كىچىك بىر دورا ئىشكاۋنى ئالدىرىماي ئاچىتى ۋە بوتۇلكىلارغا يېپىشتۇرۇلغان قەغەزلەرنى ئوقۇشقا باشلىدى، مورفى سېلىنغان بوتۇلكىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ پۇراپ كوردى، ئۇنى قولدا قاتتىق تۇتقىنىچە ئاشخانىغا رۇمكا ئىزدەپ كەتتى، بىراق ئاشخانىدا چىراق يېقىلغانلىغىنى كورۇپ توختىدى. "لىزا، سىزمىدىڭىز؟" دەپ سورىدى ئۇ ئاستا ۋە ئىشكىنى قىيا ئېچىپ قارىدى: دېۋاندا ھەربىچە كىيىم كىيگەن، تازا قىرىلغان بېشى قارا لاتا بىلەن باغلانغان كىشى ئولتۇراتتى. دېۋاندا ئولتۇرغان ئادەم دەررۇ ئورنىدىن تۇردى، كاتەنىڭ تىزلىرى تىترەپ، يۇرىگى جىغغىدا قىلىپ كەتتى. كەلگەن كىشى ئۇنىڭغا قورقۇپ، كوزلىرىنى يوغان ئېچىپ قاراپ تۇراتتى، لەۋلىرى قاتتىق يۇمۇلغان ئىدى. ئۇ ۋاقىدم پېتروۋېچ روشنىن ئىدى. كاتە ئىكىكى قولىنى مەيدىسىگە باستى. روشنىن كوزلىرىنى ئىزچىل ئۇنىڭغا تىكىپ، سوزلەرنى بولۇپ-بولۇپ دېدى:

ــ مەن سىزگە بولغان ھورمىتىمنى ئىزھار قىلغىلى كەلدىم. خىزمەتچىڭىز بېشىڭىزغا كۈلپەت چۈشكىنىنى ئېيتتى. مەن پۈتۈن ھاياتىمنىڭ سىزنىڭ ئىختىيارىڭىزدا ئىكەنلىگىنى ئېيتىش ئۈچۈن قالدىم.

كېيىنكى سوزلەرنى ئېيتۇاتقاندا، ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇلۇپ، ئورۇق چىرايى قىزاردى. كاتە قوللىرىنى مەيدىسىگە كۇچىنىڭ

بىرىچە باساتتى. روششىن ئۇنىڭ كوزلىرىگە قاراپ، يېنىغا بىرىپ، ياردەم بېرىش كېرەكلىگىنى سەزدى. ئۇ كانەنىڭ ئالدىغا يېقىن بارغاندا، كانەنىڭ چىشى چىشىغا تەگمەي دىدى:

ــ ياخشىمۇسىز، ۋادىم پېتروۋىچ...

روششىن كانەنى تۇتماقچى بولۇپ قولىنى كوتەردى، قولىدا بوتۇلكىنى قاتتىق تۇتۇپ تۇرغان كانە شۇنچىلىك بەختسىز ۋە ئاجىز ئىدى، بىراق روششىن قولىنى دەررۇ چۈشۈرۈپ، ئوڭىي ئوچۇپ كەتتى. كانە بىردىنلا خوتۇنلۇق سەزگۈسى بىلەن: بەختسىز، گۈناكار، يارىماس، يىغلاپ كوز ياشلىرى تۆگمەيدىغان، مورفى سېلىنغان بوتۇلكا تۇتقان كىچىككىنە ئوزىنىڭ ئەنە شۇ كىشىگە قىممەت ئىكەنلىگىنى سەزدى. بۇ كىشى ئۇنىڭ جېنىنى ئوز جېنىغا قوبۇل قىلىشقا ئۇنچىقماي، جىددىيلىك بىلەن كۇتۇپ تۇراتتى. كانە ھېچ نەرسە دىيەلمىدى، كوز ياشلىرىنى ئاران توختاتىپ، ۋادىم پېتروۋىچنىڭ قولىغا ئىگىشتى ــ دە، يوزىنى ۋە لەۋلىرىنى ئۇنىڭ قولىغا بېسىپ سويگىنىچە قالدى.

42

داشا دەرىزىنىڭ مەرمەردىن قىلىنغان تاكچىسىغا تايىنىپ، تاشقىرىغا قاراپ ئولتۇراتتى. كاھىنىو ــ ئوستروۋسكى كوچىسىنىڭ نېرىقى يېقىدا، قاپ ــ قارا بولۇپ كوروۋنىگەن ئورمان ئارقىسىدا ئاسماننىڭ يېرىمى پېتىۋاتقان قۇياشنىڭ نۇرلىرىدا قىزىرىپ تاۋلىناتتى. داشا ــ

نىڭ يېنىدا ئولتۇرغان ئۇيغان ئىلئىچ ھەتتا خالىغىنچە قىمىرلالمىسىمۇ — داشا بەرىبىر ئەمدى بۇ ئويدىن ھېچ قەيەرگە كېتەلمەيتتى — خوتۇنىغا قاراپ قىمىرلىماي ئولتۇراتتى.

— قانداق غەمكىن، قانداق گۇزەل، — دىدى داشا، — بىز خۇددى ئاسمان كېمىسىدە ئۇزۇپ كېتىۋاتقاندەك ھالەتتە تۇرۇپتىمىز...

ئۇيغان ئىلئىچ بېشىنى لىڭشىتتى. داشا دەرىزە تاكچىسىدىن قولىنى ئالدى.

— مۇزىكىنى سېغىندىم، — دىدى ئۇ، — رايال چالمىغىنىمغا قانچە-لىك ۋاقىت بولدى؟ ئۇرۇش باشلانغاندىن بېرى چېلىپ باقمايتە-مەن... ھازىرمۇ ئۇرۇش بولۇۋاتىدۇ... بىز بولساق...

ئۇيغان ئىلئىچ قىمىرلىدى. داشا سوزنىنى داۋام قىلدى:

— ئۇرۇش تۈگىسە، مۇزىكىنى بولغىچە چالىمىز، ئاڭلايمىز... ئۇيغان، ئىككىمىزنىڭ دېڭىز بويىدىكى قۇمدا ياتقانلىغىمىز، دېڭىز سۈيىنىڭ قۇمنى يالاپ تۇرغىنى يادىڭدىمۇ؟... يادىڭدىمۇ، دېڭىزنىڭ رەڭگى كوكۇمتۇل ئىدى؟... مەن سېنى ئومۇرۇايەت ياخشى كورگەن-دەك قىلاتتىم... — ئۇيغان ئىلئىچ يەنە قىمىرلىدى، ئۇ بىرنىمە دىمەكچى بولغان ئىدى، بىراق داشا ھودۇقۇپ، — ۋىيەي، چەينەك قاينىپ كەتتىغۇ! — دەپ ئويدىن يۈگۈرۈپ چىقىپ كەتتى، ئىشىك ئالدىغا بېرىپلا توختاپ قالدى. ئۇيغان ئىلئىچ خىرە قاراڭغۇدا ئۇنىڭ يۈزىنى، ئىشىك پەردىسىنى تۇتۇپ تۇرغان قولىنى، كۇلرەڭ پايپاق كىيگەن ئايغىنىلا كورەتتى. داشا چىقىپ كەتتى. ئۇيغان ئىلئىچ قوللىرىنى بېشىغا ئىلىپ، كوزلىرىنى يۇمدى.

داشا بىلەن تېلېگىن بۇ يەرگە شۇ كۈنى چۈشتىن كېيىن سائەت ئىككىدە كېلىشكەن ئىدى. ئۇلار كېچىسى ئادەمگە لىق ۋاگوندا

چامادان ئۇستىدە ئولتۇرۇپ تۇنەپ چىقتى. ئۇلار ئويىگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، داشا دەررۇ جابدۇقلارنى جاي-جايىغا قويدى، ئوينىڭ ھەممە يېرىگە قاراپ چىقتى، چاكىنى سۇرتتى، ئۇ بۇ تۇرار جايدىن ناھايىتى قانائەتلەنگەن ئىدى، شۇنداقتىمۇ ئۇ ھەممە نەرسىنى باشقىدىن قويۇشقا قارار قىلدى. بۇ ئىشنى دەررۇلا ئورۇندىلاشقا توغرا كېلەتتى. پەستىن قۇۋۇقچى چاقىرىپ قالدى. ئۇڭان ئىلئىچ قۇۋۇقچى بىلەن بىللە ئىشكاپ ۋە دىۋانلارنى بىر ئويدىن ئىككىنچى ئويگە ئېلىپ چىقىشتى. ھەممە ياق سەرەمجان قىلىنغاندىن كېيىن، داشا ئۇڭان ئىلئىچقا ھەممە ھاۋا توشۇكچىسىنى ئېچىشقا بۇيرۇپ، ئوزى يۇيۇنغىلى كىرىپ كەتتى. ئۇ خېلىغىچە يۇيۇندى، يۇزىنى، چاچلىرىنى بىرنەسە بىلەن يۇدى؛ ئۇ يۇيۇنۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇڭان ئىلئىچنىڭ بۇگۈنكى ئاساسىي ۋەزىپىسى داشانىڭ كەيندىن يۇرۇپ، ئۇنىڭغا قاراشتىن ئىبارەت بولسىمۇ، داشا ئۇنى يە ئۇ ئويگە، يە بۇ ئويگە كىرگۈزمەيتتى.

ئاخىر، كەچقۇرۇنلۇغى داشا خاتىرجەم بولدى. ئۇڭان ئىلئىچمۇ ساقلىنى ئېلىپ، يۇيۇندى، مېھمانخانىغا كىرىپ، داشانىڭ يېنىدا ئولتۇردى. ئۇلار موسكۋادىن كەلگەندىن بېرى تۇنجى قېتىم ئىككىلەنلا بىللە ئىدى. ئوي جىمجىت. داشا خۇددى جىملىقتىن قورقاندەك، تىنماي گەپ قىلاتتى. كېيىنرەك ئېيتىشىغا قارىغاندا، ئۇ ئۇڭان ئىلئىچنىڭ باشقىچە ئاۋاز بىلەن: "قېنى، داشا، قانداق..." دېيىشىدىن قورققان ئىكەن.

داشا چەينەككە قاراپ باقىملى چىقىپ كەتتى. ئۇڭان ئىلئىچ كوزلىرىنى يۇمۇپ ئولتۇراتتى. داشا چىقىپ كەتكەن بولسىمۇ، ھاۋادىن ئۇنىڭ پۇرىغى يەنىلا كېلىپ تۇراتتى. داشانىڭ ئاشخانا-

دىن ئاڭلىنۇاتقان ئوكچە تاۋۇشى خۇددى مۇزدكدەك تۇيۇلاتتى. ئۇ يەردىن بىردىنلا بىر نەرسىنىڭ جارانلاپ سۇنغانلىغى ئاڭلاندى، كېيىن داشانىڭ ئېچىنغان ئاھاڭدا: "چىنە سۇندى!" دىگەن ئاۋازى ئاڭلاندى. ئۇزان ئىلئىچىنىڭ پوتۇن ۋۇجۇدى خوشالىلىقتا تولۇپ كەتتى: "ئەتە ئويغىنىشىم بىلەن، كۆنۈم ئادەتتىكىدەك بولمايدۇ— داشا بىلەن بىللە بولىمەن!" دەپ ئويلىدى ئۇ. ئۇ ئالدىراپ-تېنەپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، داشا يەنە ئىشىك ئالدىدا پەيدا بولدى.

— مەن چىنىنى سۇندۇرۇپ قويدۇم... ئۇزان، بەكمۇ چاي ئىچكۈڭ كەلگەنمىدى؟

— ياق!...

داشا ئۇزان ئىلئىچىنىڭ ئالدىغا كەلدى ۋە ئويىنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولغاچقا، قوللىرىنى ئۇنىڭ يەلكىسىگە قويدى.

— نېمىنى ئويلاپ ئولتۇراتتىڭ؟— ئاستا سورىدى داشا.

— سېنى.

— بىلىمەن. مەن توغرىلىق نېمە ئويلىدىڭ؟

.....

قاراڭغۇدا داشانىڭ قاپىغى سېلىنغاندەك بولۇپ كورۈنەتتى، ئەسلىدە بولسا ئۇ كۈلۈمسىرەۋاتاتتى. ئۇ بىر قېلىپتا تىناتتى، كوكرىگى كوتىرىلىپ-كوتىرىلىپ چۈشەتتى.

— سېنىڭ مېنىڭ خوتۇنۇم بولغىنىڭغا زادى ئىشەنگۈم كەلمەيدۇ، شۇنى ئويلاپ ساڭا ئېيتماقچى بولۇپ تۇرغان ئىدىم، هازىر يەنە يادىمدىن چىقىپ قالدى.

— ئاھا-ها-هاي!...— دىدى داشا— ئولتۇر، مەن يېنىڭدا ئولتۇرىمەن،— ئۇزان ئىلئىچ كىرىسلودا، داشا ئۇنىڭ يېنىدا كىرىس-

لونىڭ يان تايانچغدا ئولتۇردى، ــ يەنە نىملەرنى ئويلىدىڭ؟

ــ سەن ئاشخانىغا چىقىپ كەتكەندە، مەن بۇ يەردە: "ئويغە پەرىشتە كەلدى" دەپ ئويلاپ ئولتۇردۇم... ياماڭ قېتىمەنمۇ؟

ــ ھەئە، ــ دېدى داشا خىيال سۈرۈپ، ــ بۇ ناھايىتى ياماڭ.

ــ سەن مېنى ياخشى كۆرەمسەن، داشا؟

ــ ئاھاي، شۇنداق ياخشى كۆرىمەنكى، ــ دېدى داشا بېشىنى ئۇنىڭغا كوتىرىپ ئىغاڭلىتىپ، ــ تاكى بىر تۈپ قېيىن دەرىخىگىچە ياخشى كۆرىمەن.

ــ قانداق قېيىن دەرىخىگىچە؟

ــ سەن تېخى بىلمەمسەن؟ ھەركىمنىڭ ئومرىنىڭ ئاخىرىدا كىچىك قەۋرىسى ۋە ئۇنىڭ ئۈستىدە يىغلىغۇچى قېيىن دەرىخى بولىدۇ.

ئۇۋان ئىلئىچ داشانىڭ يەلكىسىدىن قۇچاقلىدى. داشا لەتايەت بىلەن ئۇنىڭ قۇچىغىغا كىردى. بىر ۋاقىتلاردا دېگىز يويىدا سويۇشكەندەك، ئۇلار بۇ قېتىمقۇ ئۇزاق سويۇشتى، ھەتتا تىنالماي قالدى. داشا: "ئاھ، ئۇۋان!" دېدى-دە، ئۇنىڭ بويىنىدىن قۇچاقلىدى. داشا ئىۋان ئىلئىچنىڭ يۇرگى پوكۇلداپ ئۇرۇۋاتقانلىغىنى ئاڭلايتتى، ئۇنىڭغا رەھمى كېلەتتى. داشا ئېغىر تىندى-دە، كىرىسلودىن تۇرۇپ:

ــ كەل، ئۇۋان، ــ دېدى.

داشا يېتىپ كېلىپ بەشىنچى كۈنى ھەدىسىدىن خەت كەلدى. كاتە نىكولاي ئۇۋانوۋىچنىڭ ۋاپاتى توغرىسىدا يازغان ئىدى:

"...مەيۈسلۈك ۋە ئۈمىتسىزلىنىش چاغلىرىنى بېشىمدىن كەچۈردۇم.

ئومۇرۇايەت يالغۇز ـ تەنها قالغىنمنى سەزدىم. ئاھ، قانچىلىك دەھشەتـ لىك بۇ!... شۇنچىلىك دەھشەتلىكىكى، بۇنىڭدىن چاپسانراق قۇتۇلۇش يولىنى ئىزدىدىم.... سوزۇمنى چۈشەندىڭمۇ؟... مەن موجزە ئارقىسىدا تىرىك قالدىم... بەلكى، تۈيۈقسىز بىر ھالدۇر... ياق، ياق، بۇ ھەقىقەتەن بىر موجزە... مەن بۇ توغرىلىق ھازىرچە يازالمايمەن.... كورۇشكىنىمزدە سوزلەپ بېرىمەن..."

نىكولاي ئىۋانوۋىچنىڭ ئولۇم خەۋىرى ۋە كاتەنىڭ خېتى داشانى ئەنسىرىتىپ قويىدى. ئۇ موسكۋاغا كەتمەكچى بولۇپ تۇرغان ئىدى، ئەتىسلا كاتەدىن ئىككىنچى خەت كېلىپ قالدى. خەتتە ئوزىنىڭ يوڭ ـ تاقلىرىنى يىغىشتۇرۇپ قويغانلىغىنى، پېتروگراتقا كېلىشكە تەييارلانغانلىغىنى يېزىپ، ئەرزانراق بىر ئېغىز ئوي تېپىپ قويۇشنى ئىلتىماس قىلغان ئىدى. خەتكە توۋەندىكى سوزلەر قوشۇپ قويۇلغان ئىدى:

"سىلەرنىڭ ئالدىڭلارغا ۋادىم پېتروۋىچ روشىنى دېگەن كىشى كېلىدۇ. شۇ كىشى مەن توغرىلىق ھەممە سوزنى ئېيتىپ بېرىدۇ. ئۇ ماڭا ھەم ئاكا، ھەم ئاتا، ھەم ئومۇرلۇك دوست."

داشا بىلەن تېلېگىن دەرەخلىك كوچىدا كېتىپ باراتتى. كۆنگە يەكشەنبە بولۇپ، ئاپرىل مەزگىلى ئىدى. باھار ئاسمىنىدا ئاپتاپ نۇرلىرىدىن ئېرىپ كېتىۋاتقان بۇلۇت پارچىلىرى ئۆزۈپ يۈرەتتى. قۇياش خۇددى سۇنى تېشىپ ئوتكەنىدەك، باغ كوچىسىغا نۇر چاچاتتى، نۇرلار داشانىڭ ئاق كوينىگىدە تاۋلىناتتى. ئۇلار قوۋزاقـ لىرى قىزىل، يوپۇرماقلىرى تىنماي شىلدىرلاپ تۇرغان قارىغاي دەرەخلىرى ئارىسىدا كېتىپ باراتتى. داشا ئۇزان ئىلگىچىتىن كوزىنى ئۆزەلمەيتتى، ئۇزان ئىلگىچ بوكسىنى بېشىدىن ئېلىپ كۆلۈمـ

سەرەيتتى. داشانىڭ كۆڭلى جايدا ــ كۆننىڭ ياخشى بولغانلىغىدىن، ئەركىن تىن ئېلىشتىن، پۈتۈن جېنىنى ئاجايىپ كۆنگە ۋە يېنىدا كېتىۋاتقان كىشىگە بەرگەنلىگىدىن كۆڭلى توق ۋە خوشال ئىدى.

ــ ئۇنان، ــ دېدى داشا ۋە يۈزىدە تەبەسسۇم پەيدا بولدى.

ئۇنان ئىلئىچمۇ كۈلۈمسىرەپ سورىدى:

ــ نېمە، داشا؟

ــ ياق، ھېچ نەرسە... ئۆزەم بىر ئىشنى ئويلىدىم.

ــ نېمنى ئويلىدىڭ؟

ــ كېيىن ئېيتىمەن.

ــ نېمنى ئويلىغىنىڭنى بىلىمەن.

داشا دەررۇ ئۇنىڭغا قارىدى:

ــ خۇدا ئۇرسۇن، بىلمەيسەن...

ئۇلار چوڭ قارىغاينىڭ يېنىغا كېلىپ قالدى. ئۇنان ئىلئىچ دېڭىز-قاي ئېقىپ تۇرغان دەرەخ قوۋزىغىنى سويۇۋالدى-دە، ئۇنى سۇندۇرۇپ تۇرۇپ، داشاغا قارىدى:

ــ ياق، بىلمەن.

داشانىڭ قولى تىترىدى.

ــ بىلەمسەن، ــ دېدى ئۇ پىچىرلاپ، ــ مەن ئۆزەمنى بۇنىڭدىنمۇ چوڭ، بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بەختكە تولىدىغاندەك سېزىمەن... شۇنچىلىك بەختلىكمەن....

ئۇنان ئىلئىچ ھېشنى لىگىشتىتى. ئۇلار كوپ-كوك ئوت-چوپ، شامال يەلپۈپ تۇرغان گۈللەر بىلەن قاپلانغان مايسىلىققا چىقىشتى. شامال داشانىڭ ئىتىگىنى يەلپۈپ كوتەردى. ئۇ بىرنەچچە مەرتىۋە ئىگىشىپ، ئىتىگىنى تۆزەپ قويدى ۋە ھەر قېتىمدا:

ـــ ئەجەپ چىشىمغا تەگدىغۇ بۇ شامال! ـــ دەيتتى.

مايسىلىقىنىڭ ئاخىرىسىدا، قورغان ئەتراپىنى ئورىۋالغان ۋە ۋاقتىنىڭ ئوتۇشى بىلەن ئالتۇندەك سىرلىرىنى دات بېسىپ كەتكەن تومۇر پەنجىرە كورۇنەتتى. داشانىڭ ئايىغىغا تاش كىرىۋالدى. ئۇ ئۈلئىچ زوكزىيىپ ئولتۇردى-دە، داشانىڭ ئاق پايپاق كىيگەن ئىسسىق پۇتىدىن ئاياقنى يېشىۋېلىپ، پۇتىنىڭ بارمىغىغا سويدى. داشا ئايىغىنى كىيىپ، يەرنى تېپىپ مۇندىق دىدى:

ـــ سېنىڭدىس بالا كورۇشنى خالايمەن، مانا مەن شۇنى ئويلىدىم...

43

يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا داشا تۇرغان ئويىدىن سەل نېرىدىكى ئىككى موماي تۇرغان ياغاچ ئويگە كوچۇپ كەلدى. مومايلارنىڭ بىرى بۇرۇنقى ۋاقتىنا ناخشىچى ئارتىس بولغان كلاۋدىيە ئىۋانوۋنا، يەنە بىرى ـــ ئۇنىڭ ھەمراسى سوفوچكا. كلاۋدىيە ئىۋانوۋنا ئەتىگەن تۇرۇپ قېشىنى قارا بويايتتى، قاغىنىڭ قانىتىدەك قاپ-قارا ياسىما چېچىنى سېلىپ، قارتا بىلەن پال ئېچىپ ئولتۇراتتى. سوفوچكا ئوي ئىشى بىلەن شۇغۇللىنىپ، گەپ قىلغاندا ئەرلەرنىڭ ئاۋازىدەك ئاۋاز بىلەن گەپ قىلاتتى. ئوينىڭ ئىچى ھەمىشە پاكىز، تار ئىدى، ھەممە يەرگە كونىچە كىچىك ياغلىقلار يېيىلغان، پەردىلەر ۋە قايتا-ماس ياشلىقتىن قالغان سۇرەتلەر ئېسىپ قويۇلغان ئىدى. ھەر كۇنى ئەتىگەنلىكى ئوي بولمىلىرىدىن خۇش پۇراق كوفى پۇرىغى كېلەتتى:

چۇشلۇك تاماق پىشۇرۇلۇشقا باشلىغاندا، كلاۋدىسىيە ئىشانوۋنا ماينىك پۇرىغىغا چىدىيالماي تۇز پۇرايتتى، سوفوچكا بولسا ئەرلەرنىڭكىدەك ئاۋاز بىلەن: "پۇرىغىنى قانداق يوقتاي، ياڭيۇنى ئەترگە سېلىپ قورامتىم؟" دەپ ۋاقىرايتتى. كەچقۇرۇنلۇغى ئاق قالپاقلىق كىرسىن چىراق يېقىلاتتى. بۇ ئىكىكىلا موماي كاتەگە غەمخور ئىدى.

كاتە زامانلار بورىنىدىن ئامان قالغان بۇ كونىچە ئويدە تىنچ ھايات كەچۈرەتتى. ئۇ ئەتىگەنلىگى ئەتىگەن تۇراتتى، ئوز بولمىسىنى ئوزى بېشىقتۇراتتى-دە، دەرىزە يېنىغا بېرىپ كىيىملىرىنى ياكى پايپاقلىرىنى ياماپ، يا بولمىسا كونا كىيىملىرىنى بۇزۇپ، چىرايلىقراق كىيىم تىكىپ ئولتۇراتتى. كاتە ئادەتتە ئەتىگەنلىك چايدىن كېيىن كىتاپ ياكى قول ئىشىنى ئېلىپ ئارالدار تەرەپكە قاراپ كېتەتتى، ئوزى ياخشى كورگەن يېرىگە بېرىپ، كىچىك كول بويىدىكى ئورۇندۇقتا ئولتۇراتتى؛ قۇم توپىدە ئويناپ يۇرگەن بالىلارنى تاماشا قىلىپ، كىتاپ ئوقۇپ، كەشتە تىكىپ، خىيالغا چوكۇپ ئولتۇراتتى، سائەت ئالتىدە داشانىڭكىگە تاماق يىيىشكە كېلەتتى. كېچىسى سائەت ئون بىردە داشا بىلەن تېلېگىن ئۇنى ئويىگە ئۇزىتىپ قويۇشاتتى؛ ئاچا-سىڭىل ئالدىدا قولتۇقلىشىپ ماڭاتتى، ئۇئان ئىلئىچ بولسا قۇلاقچىسىنى يەلكىسىگە سۇرۇپ قويۇپ، ھۇشقىيتىپ، ئۇلارنىڭ كەينىدىن ماڭاتتى، چۇنكى كېچىلىرى كوچىدا يۇرۇش خېلى خەۋپلىك بولۇپ قالغان ئىدى.

كاتە شۇ كۇنلەردە فۇرونتىتا كوماندىروۋكىدا يۇرگەن ۋادىم پېتروۋىچ روششىنغا ھەر كۇنى خەت يازاتتى. ئۇ خەتلىرىدە ھەر كۇنى نىمىلەرنى قىلغانلىغىنى، نىمىلەرنى ئويلىغانلىغىنى — ھېچ نەرسىنى يوشۇرماستىن يازاتتى؛ روششىن مۇشۇنداق قىلىپ تۇرۇشنى

ئىلتىماس قىلغان ئىدى ۋە بۇنى جاۋاپ خېتىدە تەستىقلەيتتى: "يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا، سىز خېتىڭىزدە بۇگۈن يېلاگىن كوۋرۇگىدىن ئوتۇۋاتقىنىڭىزدا يامغۇر يېغىشقا باشلىغانلىغىنى، كۈنلۈكسىز چىققىنىڭىز ئۈچۈن، يامغۇر توختىغىچە دەرەخ تۈۋىدە تۇرغىنىڭىزنى بىلمىسەم، بۇلارنىڭ ھەممىسى مېنىڭ ئۈچۈن قىممەتلىك. ھايات ئىڭىزدىكى پۈتۈن ئۇششاق-چۈششەك ئىشلار مېنىڭ ئۈچۈن قىممەتلىك. مەن ئاشۇ ئۇششاق-چۈششەك ئىشلارنى بىلمەي تۇرۇپ ياشىيالمايدىغان-دەك تۇرىمەن".

كاتە روشىننىڭ بۇنىڭچىلىك ئاشۇرۇپ يازغانلىغىنى ۋە ئۇنىڭ بۇ ئۇششاق-چۈششەك ئىشلارنى بىلمەيمۇ ياشىيالايدىغانلىغىنى بىلەتتى، ئەمما بىر كۈنمۇ يالغۇز قېلىشتىن قورقاتتى، شۇنىڭ ئۈچۈن كوپ ئويلاپ تۇرماسلىققا تىرىشاتتى، پۈتۈن ئومرىنىڭ ۋادىسى پېترووۋىچقا كېرەك ھەمدە قىممەتلىك ئىكەنلىگىگە ئىشىنەتتى. شۇ سەۋەبتىن، ئۇ ھازىر قانداقلا ئىش قىلمىسۇن، ھەممىسلا ئالاھىدە ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. بىر قېتىم، ئۇ ئويمىغىنى يوقىتىپ قويۇپ بىر سائەتچە ئىزدىدى، كېيىن قارىسا قولىدا ئىكەن، ئەگەر ۋادىسى پېترووۋىچ بۇنى ئاڭلىسا، راسا كۆلەتتى-دە! كاتە ئەمدى ئوزىگە باشقا ئادەمنىڭ ئامانىتى بولمەن دەپ قارايتتى، بىر نوۋەت، ئۇ دەرىزە يېنىدا ئىش قىلىۋاتىپ خىيال سۈرۈپ ئولتۇرۇپ بارماقلىرىنىڭ تىترەۋاتقانلىغىنى سېزىپ قالدى. ئۇ بېشىنى كوتىرىپ، يىگىنىسىنى يۇپكىسىغا سانجىپ قويۇپ، ئالدىغا قاراپ خېلى ۋاقىت ئوتكۈچە ئولتۇردى، ئاخىردا ئالدىدىكى ئىشكاپنىڭ ئەينىگىگە كوزى چۈشۈپ، ئوزىنىڭ غەمكىن كوزلىرىنى، ساددىغىنا تاراڭغان، قىسقا تۇگۇلگەن چاچلىرىنى، جۈدەڭ چىرايىنى كورۈپ قالدى... "شۇ مەنمىدىم-

هه؟" دەپ ئويلىدى كاتە. ئۇ يەنە بېشىنى ئېگىپ ئىشىنى داۋام قىلدۇردى، ئەمما يۈرىگى دۈپۈلدەپ ئۇرۇپ تۇراتتى، بارمىغا يىگىنە تىقۋېلىپ، بارمىغىنى ئاغزىغا تىقتى، يەنە ئەينەككە قارىدى، بىراق ئۇنىڭ بۇ قېتىم كورگىنى ئاۋالقىدىنمۇ يامانراق ئىدى... ئۇ شۇ كۈنى كەچقۇرۇن ۋادىم پېتروۋىچقا خەت يازدى: "بۈگۈن ئەتىگەندىن بېرى سىزنى ئويلىماقتىمەن. مەن سىزنى تازىمۇ سېغىنىدىم، ئەزىز دوستۇم، دەرىزە يېنىدا سىزنى كېلەرمىكىن دەپ كۈتۈپ ئولتۇرىمەن. كوكلۈمدە ئاللىقاچان ئۇنتۇلغان تۈيغۇلار، قىزلىق دەۋرىمدىكى ئاللىقانداق تۈيغۇلار ئويغاندى..."

ھەتتا خىيالچان ۋە دۇنيا يارىتىلغاندىن بېرى بىرىنچى مەرتىۋە ۋۇجۇدتا كەلگەن مۇرەككەپ مۇناسىۋەتلەرگە ــ ئۇيان ئىلئىچ بىلەن بولغان مۇناسىۋەتلەرگە بېرىلىپ كەتكەن داشامۇ كاتەدە قانداقتۇر ئۇزگىرىش بارلىغىنى بايقىدى ۋە بىر كۈنى كەچقۇرۇن چاي ئىچىپ ئولتۇرغاندا كاتەگە ئەمدى ياقىسى ئۇرە قارا كويىنەك يارىشىدۇ دەپ خېلىغىچە سوزلەپ ئولتۇردى. "راست ئېيتمەن، كاتيۇشا، ــ دەيتتى ئۇ، ــ سەن ئۇزەڭگە زادىلا قارىمايسەن، سېنى كورگەن ئادەم ئون توقۇز ياشقا كىرگەن دەيدۇ... راست، ھە، ئۇيان، كاتە مېنىڭدىن ياش كورۈندۇغۇ؟"

ــ ھە، ياق، ئانچىلا ئەمەس، ئەمما ياش دېسە بولىدۇ...

ــ ئاھا، سەن نېمىنى بىلەتتىڭ، ــ دىدى داشا ــ خوتۇن كىشىلەرنىڭ ياش يېكى ياش ئەمەسلىگىنى يېشىنىڭ نەچچە بولغانلىغىنى قارايلا ئايرىمايدۇ. بۇنىڭ باشقا سەۋەپلىرى بار. نەچچە ياشقا كىرىشىنىڭ بۇنىڭدا ھېچقانداق ئەھمىيىتى يوق...

كاتەنىڭ نىكولاي ئۇيانوۋىچ ۋاپاتىدىن كېيىن قالغان پۈلى تۈگەي

دەپ قالغان ئىدى. تېلېگىن ئۇنىڭغا پانتېلېيمونوۋسكايا كوچىسىدا مارت ئېيىدىن بېرى بوش تۇرغان ئويىنى سېتىشقا مەسلىھەت بەردى. كاتە بۇ مەسلىھەتكە رازى بولۇپ، يادىكارلىقتا قالغان بىرمۇنچە نەرسىسىنى يىغىشتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن، داشا بىلەن بىللە پانتېلېيمونوۋسكايا كوچىسىغا كەتتى.

كاتە ئىككىنچى قەۋەتكە چىقىپ، "ن. ئ. سموكوۋنىكوۋ" دەپ يېزىلغان مىس تاختا قېقىلغان تونۇش ئىشىكنى كورۇپ، ئومرىنىڭ بىر ئايلانما ھاسىل قىلغانلىغىنى سەزدى. قېرى ۋە بۇرۇندىن تونۇش قۇۋۇقچى (ئىلگىرى شۇ قۇۋۇقچى كاتە يېرىم كېچىدە ئويغە قايتقاندا مىڭ مەرتىۋە غودۇكشپ ۋە تامغىنى پەلتو ياقىسى بىلەن يېپىپ، كوچىغا چىقىش ئىشىگىنى ئاچاتتى، كاتە ئىككىنچى قەۋەتكە يېتىپ چىقمايلا ئېلېكتىر چىراقنى ئوچۇرەتتى) ئوزىنىڭ ئاچقۇچى بىلەن ئوي ئىشىگىنى ئېچىپ، بوكنى قولىدا تۇتۇپ، كاتە بىلەن داشانى ئىچكىرىگە كىرگۈزدى-دە، ئۇلارنى تىنچلاندۇرۇش ئۈچۈن مۇنداق دىدى:

ــ خاتىرجەم بولۇڭ، يېكاتېرينا دمىترىيېۋنا، يىگىنچىلىك نەرسىگىزمۇ يوقالغىنى يوق، ئىجارىچىلەرگە كېچە-كۈندۈز كوز-قۇلاق بولۇپ تۇردۇم. بىچارىلەرنىڭ بالىسى فۇرونتىتا ئولۇپتۇ، بولمىسا ئۇلار ھازىرمۇ شۇ يەردە تۇرۇشاتتى، ئوي ئۇلارغا ناھايىتى ياقتان ئىدى...

دالان قاراڭغۇ، خېلىدىن بېرى ئادەم تۇرمىغاندەك، ھەممە ئويىنىڭ دەرىزە پەردىلىرى چۈشۈرۈلگەن. كاتە ئاشخانىغا كىرىپ، ئېلېكتىر چىراقنى ياقتى، كۇلرەڭ موۋۇت يېپىلغان ۋە ئوتتۇرىسىغا فار-فور گۈلدان قويۇلغان ئۇستەل ئۈستىدىكى بىللۇر قەندىلدىكى

چىراق چاراقلاپ ياندى، بىر ۋاقىتلاردا قانات قاققان قاينىق ھاياتـ لىك تىلسز گۈزاللـرى بولغان يولەنچۈگى ئىگىز كون ئورۇنـدۇقـلار تام تۆشۈگە تىزىپ قويۇلغان. يوغان يىمەكلىك ئىشكاپ ئىشىگىـنلىك بىر قانىتى ئوچۇق، ئۇنلۇك ئىچىدە دۇم قىلىـپ قويۇلغان رۇمكـلار كورۇنىدۇ. يۇمۇلاق تاشەينەكنىك يۇزىنى چاڭ باسقان، ئۇنلۇك ئۇسـتىگە قويۇلغان ئالتۇن بالا ئالتۇن سېكىلىگىنى تۇتقان قولىنى سوزۇپ ئۇخلاپ ياتاتتى...

كاتە ئىشىك ئالدىدا شۇلارغا ئۇزاق قاراپ تۇردى.

ـــداشا،ـــدىدى كاتە ئاستا،ـــيادىڭدىمۇ، داشا!... ئويلاپ قارا، ئەمدى ھېچكىم يوق، ھېچكىم قالمىدى ـ ھە!...

كېيىن كاتە مېھمانخانىغا كىردى، شامدانـنى يېـقىپ، ئەتراپـقا قارىدى، يەلكىلىرىنى قىستى. بىر ۋاقىتلاردا ئاجايىـپ ۋە يېقىمـلىق كورۇنگەن پۈتۈن گەۋدىچىلەر ۋە كەلگۈسى تەرەپدارلىرىنىڭ رەسىمـلىرى ئەمدى تامدا خىرەلىشىپ، بويالغلىرى ئوچۇپ، خۇددى بايرامـدىن كېيىن كېرەكسىز بولۇپ ياتقان جابدۇقتەك ئېسىلغىق تۇراتتى.

ـــكاتيۇشا، مانا بۇنىسى يادىڭدىمۇ؟ـــدىدى داشا ۋە قولىدا گۈل تۇتۇپ بۇلۇڭدا ئولتۇرغان "ھازىرقى زامان ۋېنېرا" سىنى كورسەتتى،ـــ ئەنە شۇ ۋاقىتتا ھەممە بالا ـ قازانى شۇ كەلتۇرگەن دەپ ئويلايتتىم.

داشا كۈلۈۋېتىپ، نوتا دەپتەرلىرىنى ۋاراقلاشقا باشـلـدى. كاتە ئۇزىنىڭ ئىلگىرىسكى ياتىغىنا كىردى. بۇ يەردىكى نەرسـلەرنىڭ ھەممىسى بۇنىڭدىن ئۇچ يىل ئىلگىرى كاتە سەپەر كىيىـمى كىيگەن ۋە يۇزىگە تور تارتقان، ئاخىرقى مەرتىۋە پەلىيىنى ئالغىلى كىرگەندە قانداق بولسا، ھازىرمۇ شۇ پېتى ئىدى.

ئەمدى ھەممىلا جابدۇق رەتسىز، ئاۋالقىغا قارىغاندا كـچىگرەك

كورۇنەتتى. گاتە ئىشكاپنى ئاچتى، ئۇنىڭ ئىچى تور ۋە شايى، لاتا-پۇتا، پايپاق ۋە ئايال بىلەن تولغان ئىدى. بىر ۋاقىتتا ئوزۇگە كېرەك بولۇپ كورۇنگەن بۇ نەرسىلەردىن ئەتىر پۇرىغى تېخىچە كېلەتتى. گاتە كېرەك بولمىسمۇ ھەممىسىنى ئاختۇرۇپ چىقتى، ئۇلارنىڭ ھەر بىرى قايتماس بولۇپ كەتكەن ھايات-تىن ئەسلىتەتتى...

بىردىنلا پۈتۈن ئويۇنى قاپلىۋالغان جىملىق بۇزۇلۇپ، ئۇنىڭ ئورنىنى مۇزىكا ئاھاڭلىرى ئىگەللىدى، داشا بۇنىڭدىن ئۈچ يىل بۇرۇن ئىمتىھانغا تەييارلانغان ۋاقىتتا چالغان مۇزىكىنى چېلىشقا باشلىغان ئىدى. گاتە ئىشكاپنىڭ ئىشىگىنى يېپىپ، مېھمانخانىغا چىقىپ، سىگىلىسىنىڭ يېنىدا ئولتۇردى.

ــ گاتە، ياقامدۇ؟ــ دېدى داشا، ھەدىسىگە قاراپ. ئۇ يەنە بىرئاز چېلىپ ئولتۇردى-دە، يەردىن باشقا بىر نوتا دەپتىرىنى ئالدى. گاتە سوزلىدى:

ــ يۇر، كېتەيلى، بېشىم ئاغرىپ كەتتى.

ــ نەرسىلەرنىچۇ؟

ــ ھېچ نەرسىنى ئالمايمەن. پەقەت رايالنىلا سېنىڭ ئويۇنگە ئاپىرىپ قويىمەن، قالغىنى قالۇەرسۇن....

يېڭى شلەپە كىيگەن، كوك تور تارتقان گاتە چۇشلۇك تاماقنا كەلدى، ئۇ ئىلدام يۇرگىنىدىن ھاسرايتتى، ۋاقتى خۇش ئىدى.

ــ يامغۇردا قالغىلى تاسلا قالدىم،ــ دېدى ئۇ ئىسىق لەۋلىرى بىلەن داشانىڭ يۈزىگە سويۇپ،ــ شۇنچە ئېھتىيات قىلسامۇ ئايىغىمنى ھول قىپتىمەن. باشقىسىنى بەرگىن، ئالماشتۇرۇۋېتەي،ــ ئۇ پەلىسىنى يېشىپ، مېھمانخانا دەرىزىسىنىڭ يېنىغا كەلدى. بىرنەچچە

مەرتىۋە ياغايمۇ-ياغمايمۇ دەپ تۇرغان يامغۇر بىردىنلا شارقىراپ يېغىشقا، نولاردىن شارىلداپ ئېقىشقا باشلىدى. پەستە، كوچىدىن يۈگۈرۈپ كېتىۋاتقان كۆنلۈكلەر كورۈنەتتى. ئەتراپىنى قاراڭغۇلۇق باستى، ئاسمان بىردىن شۇنداق گۈلدۈرلەپ كەتتىكى، ھەتتا داشا ۋاي دەپ ۋاقىرىۋەتتى.

ــ بىلەمسەن، بۈگۈن ئاخشام كىم كېلىدۇ؟ ــ دىدى كاتە، ئۇنىڭ يۈزىدە كۈلكە پەيدا بولدى. داشا: "كىم؟" دەپ سوراشقا ئۈلگۈرمەيلا، دالاندىن قوڭغۇراق ئاۋازى كەلدى، داشا ئىشكىنى ئاچقىلى چىقىپ كەتتى. ئۇنى ئىلىنچىنىڭ كۈلكىسى، پالازغا ئايلاق سۈرتكەنلىگى ئاڭلاندى، كېيىن داشا بىلەن ئۇنى ئىلىنچ سوزلىشىپ كۆلۈشۈپ، ياتاقخانىغا كىرىپ كەتتى. كاتە قولىدىن پەلىيىنى، بېشىدىن شىلەپىسىنى ئالدى، چاچلىرىنى تۈزەتتى، ئۇ بۇ ئىشلار بىلەن بولغانىدا، چىرايىدىن يېقىملىق ۋە ئەيىار تەبەسسۇم كەتمەيتتى.

غىزالىنىپ ئولتۇرغاندا، يۈزى قىپ-قىزىل، كەيپى چاغ، چاچلىرى ھول ئۇنى ئىلىنچ شۇ كۈنكى ۋەقەلەرنى ئۇلارغا سوزلەپ بەردى. ھەممە فابريكا ۋە زاۋۇتتىكىدەك، بالىتق زاۋۇدىنىڭ ئىشچىلىرى ئوتتۇرىسىدىمۇ توپىلاڭ كوتىرىلگەن. ھەممىلا يەردە سوۋېتلەر ئىشچىلارنى قوللاپ چىقماقتا. خۇسۇسى كارخانىلار كەينى-كەينىدىن يېپىلىشقا باشلىغان، پادىشالىققا قاراشلىق زاۋۇتلار بولسا زىيىنغا ئىشلىمەكتە. ئەمما ھازىر ئۇرۇش، ئىنقىلاپ بولۇپ تۇرغاندا دارامەت ھەقىقىدە ھېچكىم ھىساپلىشىپ ئولتۇرمايتتى. ھۇ كۆنى زاۋۇتتا يەنە يېغىن ئېچىلغان، بولشېۋىكلار نوتۇق سوزلىگەن، ئۇلارنىڭ ھەممىسى بىر ئېغىزدىن: "ئۇرۇشنى توگىتىش كېرەك! بۇرژۇئازىيە

هوكۇمتىگە زادىلا يول قويمايمىز! كارخانا ئىگىلىرى بىلەن ھېچقانداق پۈتۈم تۇزۇشمەيمىز! پۈتۈن ھاكىمىيەت سوۋېتلەرنىڭ قولىغا ئۆتسۇن، ھەممە تەرتىپنى پەقەت سوۋېتلەرلا ئورنىتالايدۇ!..." دەپ توۋلاشقان.

ــ مەنمۇ مۇنبەرگە چىقىپ سوزلىمەكچى بولغان ئىدىم. ئەمما ھېچنىمە سوزلىيەلمىدىم! ئۇلار مېنى مۇنبەردىن تارتىپ چۈشۈرۈۋەتتى. ۋاسكا رۇبلىيوۋ يۈگۈرۈپ كېلىپ: "مەن سېنى بىلىمەنغۇ، سەن بىزنىڭ دۈشمىنىمىز ئەمەس، نىمىشقا تېتىقسىز گەپلەرنى قىلىسەن؟ سېنىڭ پىكرىڭ تېخى ئېچىلماپتۇ!" دىدى. مەن ئۇنىڭغا: "ۋاسىلى، يېرىم يىلدىن كېيىن زاۋۇتلار ئىشتىن توختايدۇ، ئۇ چاغدا يەيدىغان نەرسىمزمۇ قالمايدۇ!" دىسەم، ئۇ ماڭا: "يولداش، يېڭى يىلغىچە ھەممە يەر، ھەممە زاۋۇت مېھنەتكەشلەرنىڭ قولىغا ئۆتىدۇ، جۇمھۇرىيەتتە بىرمۇ بۇرژۇئازنى قويمايمىز، تۇخۇمىنى قۇرۇتىمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھېچقانداق پۇلمۇ بولمايدۇ. خىزمەت، ھايات ــ ھەممىسى سېنىڭ بولىدۇ. چۈشىنىشىڭ كېرەككى، مانا بۇلار ئىجتىمائى ئىنقىلاپ دېيىلىدۇ!" دىدى. ئۇ بۇلارنىڭ ھەممىسىنى يېڭى يىلغا ۋەدە قىلدى.

ئۇزان ئىلىئىچ كۈلدى، ئەمما بېشىنى چايقاپ، داستىخان ئۈستىدىكى بولكا ئۈۋاقلىرىنى قولى بىلەن سۈپۈرۈپ توپلاشقا باشلىدى. داشا ئېغىرتىن ئالدى:

ــ ئالدىمىزدا چوڭ سىناقلار تۇرىدۇ، بۇنى سېزىپ تۇرۇپتىمەن.

ــ شۇنداق، ــ دىدى ئۇزان ئىلىئىچ، ــ ئۇرۇش تۈگىمىدى، ھەممە ئىش شۇنىڭدا. تۈۋېنى سۇرۇشتۇرسەڭ، فېۋرال ئىنقىلاۋىدىن بېرى نېمە ئۆزگەردى؟ پادىشا يوقىتىلدى، ئەمما تەرتىپسىزلىك تېخىمۇ

كۆچەيدى. بىر گۇرۇھ ئادۋوكات ۋە پىروفېسسور ــ ئۇلار، سوزسىز، مەلۇماتلىق ئادەملەر ــ پۇتۇن مەملىكەتكە: سەۋرى قىلىڭلار، داۋاملىق ئۇرۇشۇڭلار، ۋاقتى ــ سائىتى كەلگەندە سىلەرگە ئەنگلىيىنىڭكىدەك ئاساسىي قانۇننى، ھەتتا ئۇنىڭدىنمۇ ياخشىسىنى بېرىمىز دېگەن سوزلەر بىلەن تىنچلاندۇرماقچى بولىدۇ. ئەنە شۇ پىروفېسسورلارنىڭ ئوزلىرى روسىيىنى بىلىشمەيدۇ. ئۇلار روسىيىنىڭ تارىخىنى بىلىشمەيدۇ. رۇس خەلقى قولىنى قوشتۇرۇپ شۇك ئولتۇرىدىغان خەلق ئەمەس، رۇس خەلقى ــ سەزگۇر، تالانتلىق، قۇدرەتلىك خەلق. چورۇق كىيگەن رۇس دېخىنى تېچ ئوكيانغىچە بېرىپ يەتتىغۇ، ئاخىر! نېمىسلار يۇز يىلغىچە بىر يەردە ئولتۇرۇپ ئوز مەقسىدىگە يەتكەن. ئەمما رۇس دېخانلىرىدا ئۇنداق تاقەت يوق. ئۇلار پۇتۇن ئالەمنى ئۇرۇش بىلەن بوي سۇندۇرۇشنىڭ كويىغا چۈشكەن. يەنە كېلىپ، ئۇلار پۇتىغا چورۇق كىيىپ، پايتىما ئوراپ، بىلىگە پالتىسىنى قىستۇرۇپ كېتىۋېرىدۇ. پىروفېسسورلار بولسا خەلقنىڭ قايناپ تۇرغان غەزەپ ئوكيانىنى چىرايلىق سوزلەر يېزىلغان ئاساسىي قانۇن بىلەن پەسلەتمەكچى بولۇشىدۇ. شۇنداق، بىزگە تېخى ناھايىتى جىددى ۋەقەلەرنى كورۇشكە توغرا كېلىدۇ!

داشا ئۇستەل يېنىدا چىنىلەرگە كوفى قۇيۇپ تۇراتتى. بىردىنلا ئۇ چەينەكنى ئۇستەلگە قويۇپ، يۇزىنى ئۇڭان ئىلمىچنىڭ مەيدىسىگە ياقتى.

ــ قوي، قويغىنا، داشا، كوڭلۇڭنى بۇزما، ــ دېدى ئۇڭان ئىلمىچ داشانىڭ چاچلىرىنى سىلاپ، ــ ھازىرغىچە تېخى ھېچقانداق يامان ئىش بولغىنى يوققۇ... بىزنىڭ بېشىمىزغا بۇنىڭدىنمۇ يامان كۇنلەر چۈشكەن... قۇلاق سالغىن، مەن ساڭا چىرىگەن لىپا دەرىخى يېنىدا

بولغان بىر ۋەقەنى ئېيتىپ بېرەي...

ئۇزان ئىلىشچ ئۇرۇش مۇشەققەتلىرىنى ئېيتىپ بېرىشكە باشلىدى. كاتە تام سائىتىگە قاراپ، ئاشخانىدىن چىقتى. داشا ئېرىنىڭ مۇلايىم، قەتئى يۈزىگە، كۈلۈمسىرىگەن كۆزلىرىگە قاراپ تۇرۇپ: يېنىكىدا بۇندىق ئادەم تۇرغاندا خاتىرجەم بولساڭ بولىدۇ، دەپ ئۇزىنى باستى. ئۇ چىرىگەن لىپا دەرىخىنىڭ ۋەقەسىنى ئاڭلاپ بولۇپ، يۈزىگە ئۇپا سەپكىلى ياتاقتا چىقتى. كاتە پەدەز ئۇستىلى ئالدىدا يۈزىنى پەدەزلەپ ئولتۇراتتى.

ــ دانىيۇشا، ــ دىدى ئۇ ئىنچىكە ئاۋاز بىلەن، ــ ئاۋۇ، پارىژدىن كەلتۈرۈلگەن ئەتىرىگىدىن قالمىدىمۇ؟

داشا يەردە، ھەدىسىنىڭ ئالدىدا ئولتۇردى ــ دە، ئىنتايىن ھەيران بولۇپ، پىچىرلاپ سورىدى:

ــ كاتيۇشا، قانات ــ قۇيرۇغۇڭنى تازىلاۋاتامسەن؟...

كاتە قىزىرىپ، بېشىنى لىڭشىتتى.

ــ كاتيۇشا، ساڭا بۇگۈن نىمە بولدى؟

ــ مەن ساڭا ئېيتماقچى ئىدىم، ئاخىرسىغچە ئاڭلىمىدىڭ، بۇگۈن كەچقۇرۇن ۋاداىم پېتىروۋىچ كېلىدۇ، ۋوگزالدىن توپ ــ توغرا سىلەرنىڭ ئويۇڭلەرگە كېلىدۇ... مېنىڭكىگە بېرىشى توغرا ئەمەس، كەچ بولۇپ كەتتى...

سائەت توققۇز يېرىمدا قوڭغۇراق جاراڭلىدى. كاتە، داشا ۋە تېلېگىن دالانغا يۈگۈرۈپ چىقتى. تېلېگىن ئىشكىنى ئاچتى، ھەربى كىيىمنى مۇرىسىگە ئارتىۋالغان، بوكىنى باستۇرۇپ كىيىۋالغان روشىن ئويىگە كىرىپ كەلدى. ئۇنىڭ جۇدەڭ، قاپىغى سېلىق ۋە

ئاپتاپتىن قارايغان يۈزى كاتەنى كورۇشى بىلەن بوشاشتى-دە، تەبەسسۇم پەيدا بولدى. كاتە ئۇنىڭغا خوشاللىق ئىچىدە ھودۇقۇپ قاراپ تۇراتتى. ۋادىم پېتروۋىچ بوكسى بىلەن ھەربىي كىيىمىنى ئۇستەلگە قويۇپ، سالاملىشىپ تۇرۇپ، بوغۇلغان ئاۋاز بىلەن:

—ۋاقىتسىز كەلگىنىم ئۈچۈن كەچۈرەرسىلەر، سىزنى—يېكاتېرىنا دمترىيېۋنا، سىزنى—داريە دمترىيېۋنا، كورگۈم كەلدى،— دېگەندە، كاتەنىڭ كوزلىرى خوشاللىق بىلەن تولدى.

—كېلىشكىزدىن كوپ خوشالمەن، ۋادىم پېتروۋىچ،—دېدى كاتە؛ ۋادىم پېتروۋىچ ئۇنىڭ قولىغا سويۇش ئۈچۈن ئىگىلىگەندە، كاتە تىترىگەن لەۋلىرى بىلەن ئۇنىڭ پىشانىسىگە سويدى.

—يۈك-تاقلىرىڭنى بىكارلا تاشلاپ كېپسىز، سىزنى بەربىر ئېلىپ قالمىز...،—دېدى ئۇ ئىلئىچ.

—مېھمانخانىدىكى دۇغانغا ئورۇن راسلاپ بېرىمىز، تارلىق قىلسا كىرىسلو قويىمىز،—دېدى داشا.

روشىنى بۇ مېھرىۋان ۋە قەدىرلىك كىشىلەرنىڭ ئۈزىگە دەۋاتقان سوزلىرىنى خۇددى چۈشىدە ئاڭلاۋاتقاندەك قىلاتتى. ئۇ بۇ ئويگە كىرگەندە ئۇيقۇسىز كېچىلەر، "ئوزۇق-تۈلۈك" ئېلىش ئۈچۈن كۈندۈزىلا ۋاگون دەرىزىلىرىدىن سەكرەپ چۈشۈشلەر، ئالتە غېرىچ جاي ئۈچۈن ئېلىشىشلار، كوكۈلگە تېگىدىغان ھاقارەتلەر تۈپەيلىدىن ھازىرمۇ ئاچچىغى كېلىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قارىشىچە، چىرايلىق ھەمدە پاكلىغىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس بولغان بۇ ئۈچ كىشىنىڭ خوشال ھالىتى بەكمۇ غەلىتە تۇيۇلاتتى... كاتەنىڭ خوشالمەن، خوشالمەن دەپ تۇرىدىغان گۈزەل ۋە ئاجايىپ كوزلىرى ئۇنىڭغا نىسبەتەن خۇددى چۈشىدە كورۈپ تۇرغاندەك سېزىلەتتى.

ئۇ پوتىسىنى تارتتى، مۇرىسىنى قىستى-دە، ئېغىر تىن ئالدى.

ــ رەھمەت، ــ دېدى ئۇ، ــ قايناقنا كىرەي، بۇيرۇڭ!

ئۇلار ئۇنى ۋاننىغا كىرگۈزدى، ئۇ چومۇلۇپ-يۇيۇنۇپ چىقىپ كېيىن، ئاشخانىغا ئېپكىرىلدى، قوسۇغى تويغۇزۇلدى. ئۇ ئېپكىلىنگەن نەرسىنىڭ ھەممىسىنى يەۋەردى. قوسۇغى چاپسان تويدى. تەلەڭگىنى ئالدىدىن ئىتتىرىۋېتىپ، تاماكا چەكتى. ئۇنىڭ دالانغا كىرگەندە كاتەنى قورقۇتۇۋەتكەن جۈدەڭ، ساقال-بۇرۇتى قىرىلغان يۈزى ئەمدى خېلى بوشاشقان، ھارغان كورۇنەتتى. ئۇستەل ئۈستىدە سەرەڭگە چاقنان قوللىرى تىترەيتتى. كاتە چىراق كولەڭگەسىدە ئولتۇرۇپ ۋادىم پېتروۋىچنىن كوزىنى ئۇزمەي قارايتتى، ئۇنىڭ قولىدىكى ھەر بىر تۈكنى، پۇرلىشىپ كەتكەن توق بېغىرىڭ ھەربىي كىيىمىدىكى ھەر بىر تۈگمىسىنى ياخشى كورگىنىنى سېزەتتى. كاتە ئۇنىڭ بەزىدە گەپ قىلغانىدا جاۋغايىلىرىنى قاتتىق يۇمۇپ، چىش ئارىسىدىن گەپ قىلىشىنمۇ بايقىدى. ئۇنىڭ گەپلىرى قىسقا ۋە مەنىسز ئىدى. ۋادىم پېتروۋىچنىڭ ئۇزىمۇ بۇنى سەزگەن بولسا كېرەك، خېلىدىن بېرى ئۇزىدە سەزگەن نەرسەتىنى بېسىشقا تىرىشاتتى... داشا ھەدىسى بىلەن ئېرىگە بىر قاراپ، روششندىن:

ــ بەلكى ھېرىپ، ئۇيقۇڭىز كەلگەندۇ؟ ــ دەپ سورىدى. روششن بىردىنلا قىزىرىپ كەتتى، ئولتۇرغان جايىدا قەددىنى توغرىلىدى.

ــ مەن ئۇخلاش ئۈچۈن كەلگىنىم يوق... ياق... ياق... ــ دېدى-دە، بالكونغا ــ يامغۇرغا چىقىپ تۇردى. داشا بالكونغا شەرەت قىلدى-دە، بېشىنى چايقىدى، روششن بالكوندا تۇرۇپ:

ــ كەچۈرۈڭ مېنى، داريە دمىترىيېۋنا، بۇ توت كېچە ئۇخلىمە-

غانلىقنىڭ ئاقىۋىتى...ـــ دېدى.

ئۇ چاچلىرىنى سىلاپ قايىتىپ كېردى-ده، جايىغا كېلىپ ئولتۇردى.

ـــ مەن سىلكىۋېدىن توپ-توغرا بۇ يەرگە كەلدىم، ـــ دېدى روشىن، ـــ پىيادە قىسمىلار منىستىرىغا كوگۇلسىز خەۋەرلەرنى ئېلىپ كەلدىم... سىلەرنى كورۇپ ناھايىتى ئېچىندىم... راستىنى ئېيتسام، يېكاتېرىنا دمىترىيېۋنا، پۈتۈن دۇنيادا سىزدىن باشقا يېقىن كىشىم يوق، ـــ كاتەنىڭ رەڭگى ئاپپاق تاتىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئىلئىچ ئىككى قولىنى كەينىگە قىلىپ، تامنىڭ يېنىغا بېرىپ تۇردى. داشا كوزلىرىنى يوغان ئېچىپ روشىنىغا قاراپ ئولتۇراتتى، ـــ ئەگەر بىرەر موجىزە كېلىپ چىقمىسا، ـــ دېدى روشىن يوتىلىپ، ـــ بىز ھالاك بولىدۇق. ئارمىيىمىز يوق... فۇرونت گۇم بولۇپ كېتىۋاتىدۇ... ئەسكەرلەر ژاگونلارنىڭ ئۇستىگە چىقىۋېلىپ تارقىلىپ كېتىۋاتىدۇ... فۇرونتنىڭ يىمىرىلىشىنى توختىتىش ئادىمىزاتنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ... بۇ ـــ ئوكيان سۈيىنىڭ قايتىشىنىڭ خۇددى ئوزى... رۇس ئەسكەرلىرى نىمە ئۈچۈن ئۇرۇشۇۋاتقانلىغىنى بىلمەي قويدى، ئۇرۇشقا، ئۇرۇش بىلەن ئالاقىسى بولغان ھەممە نەرسىگە ـــ دولەتكە، روسىيگە بولغان ھورمىتىنى يوقاتتى. ئەسكەرلەر "تېچلىق!" دىگەن سوزنى ئاڭلىشى بىلەن، شۇ كۈنىلا ئۇرۇش تاماملىنىدۇ، دەپ ئىشىنىدۇ... پەقەت بىز، بىز جاناپلارلا ياريشىشنى خالىمايمىز... بىلەمسىز، ئەسكەرلەر ئۈچ يىلدىن بېرى ئالدىنىپ كەلگەن جايىغا تۆكۈرۈۋەتتى، ملتىغنى تاشلىدى، ئەمدى ئۇلارنى ھېچكىم ئۇرۇشقا مەجبۇر قىلالمايدۇ... كۆزده ئون مىليون ئەسكەرنىڭ ھەممىسى قايتىپ كەتكەندىن كېيىن...روسىيە مۇستەقىل مەملىكەت

بولماي قالدۇ...

ئۇ چىشىنى شۇنداق چىڭ چىشلىدىكى، چېكسىدىكى تومۇرلىرى كوپۈپ چىقتى. هەممەيلەن جىم ئولتۇراتتى. روشىن سوزىنى داۋام قىلدۇردى:

ــ مەن پىيادە قوشۇنلار مىنىستىرىغا پىلان ئېلىپ كەلدىم. بۇ پىلاننى بىرنەچچە جياڭجۇن فۇرونتنى قوتۇلدۇرۇش ئۈچۈن تۈزۈپ چىقىشتى... ئاجايىپ ئىش... هەر هالدا، ئىتتىپاقداشلىرىمىز جياڭجۇنلىرىمزنى ئۇرۇشتىن باش تارتىتى دەپ ئەيىپلىيەلمەيدۇ. بۇ پىلان مۇنداق: يېقىن ئارىدا ئومۇمى سەپەرۋەرلىك ئېلان قىلىنىدۇ، بۇ هەربى سەپتىن كەتكەن هەممەيلەن ئۈيۇشتۇرۇلىدۇ، دېگەن سوز، ئاقۇەتتە تومۇريول قاتىنىشى، زەمبىرەك، ئوق-دورا ۋە ئوزۇق-تۈلۈك زاپىسى ئامان قالىدۇ. ئىتتىپاقداشلارغا بىزنىڭ ئۇرۇشىنى توختاتمايدىغانلىغىمىز جاكالىنىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ۋولگا ۋادىسىدا ئىشەنچلىك قىسىملار مۇداپىەگە قويۇلىدۇ، بۇنداق قىسىملار تېپىلىدۇ؛ ۋولگىنىڭ ئارقىسىدا تامامەن يېڭى قوشۇن توپلىنىدۇ، قوشۇننىڭ ئاساسىي قىسمى پىدائى قىسىملاردىن ئىبارەت بولىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە، پارتىزان ئەترەتلىرىگە يارىدەم بېرىلىدۇ، يېڭى پارتىزان ئەترەتلىرى قۇرۇلىدۇ... ئۇرال زاۋۇتلىرىغا، سىبىر كومۇرى ۋە سىبىر ئاشلىغىغا تايىنىپ تۇرۇپ، قايتىدىن ئۇرۇش باشلىنىدۇ...

ــ فۇرونت نېمىسلارغا ئېچىپ بېرىلىدىكەن-ده!...ۋەتەن بۇلاڭ-تالاڭغا قويۇپ بېرىلىدىكەن-ده! ــ دەپ ۋاقىرىدى تېلېگىن.

ــ سىز بىلەن بىزنىڭ ۋەتىنىمىز قالمىدى، پەقەت ۋەتەن دەپ ئاتالغان يەرلا قالدى، ــ روشىن ئۇستەل ئۈستىگە قويغان قوللىرىنى

تۇگدى، ــ خەلق قولىدىكى قورالنى تاشلىغان چاغدىن باشلاپ بۇيۇك روسىيە يوق بولدى دىگەن سوز... باشلىنىپ كەتكەن ئىشلار- دىن بىرەر نەرسە چۈشەنمىگەن بولسىڭىز كېرەك... نىكولاي ھازىر ساڭا ياردەم بېرىۋاتامدۇ؟ خەلق ئۇنىڭغا ئىشەنمەي قويغان... بۇيۇك روسىيە دىگىنىڭىز يەرگە توكۇلىدىغان قىغ بولۇپ قالدى... ھەممىسىنى يېڭىدىن باشلاش كېرەك؛ قوشۇننىمۇ، دولەتنىمۇ ــ ئىچىمىزگە باشقا جان، باشقا روھ كىرگۈزۈش كېرەك...

ئۇ بۇرنى بىلەن ئۈزاق تىن ئالدى-دە، بېشىنى ئىككى قولىغا قويۇپ، پۈشۈلداپ يىغلىۋەتتى....

شۇ ئاخشىمى كاتە ئويىگە كەتمىدى، داشا ئۇنى ئوزى بىلەن بىر كارۋاتتا ياتقۇزدى؛ ئىۋان ئىلئىچقا كۆتۈپخانىدىن ئورۇن تەييارلاپ بەردى؛ روشىنى ھەممىدە ئېغىر تەسىرات قالدۇرغان گەپتىن كېيىن، بالكونغا چىقىپ، ھەممە يېرى ھول بولۇپ قايتىپ، ئەپۇ سورىدى: ئەڭ ياخشىسى يېتىپ ئۇخلاش ئىدى. ئۇ يېشىنىپ، بېشى ياستۇققا تەگمەيلا ئۇخلاپ قالدى. ئىۋان ئىلئىچ چىراقنى ئوچۇرگىلى ئايال ئۇچىدا مېڭىپ كىرگەندە روشىنى ئىككى قولىنى كوكرىگىگە قويۇپ ئۇخلاپ ياتاتتى؛ كوزلىرى قاتتىق يۇمۇلغان، تاڭ يورۇغىدا قورۇق- لىرى خىرە كورۇنگەن يۈزى خۇددى بىر ئېغىر دەرت تارتقان كىشىنىڭ يۈزىگە ئوخشايتتى.

بىر ئورۇندا ياتقان كاتە بىلەن داشا خېلى ۋاقىتقىچە پىچىرلىشىپ ياتتى. داشا تۇرۇپ-تۇرۇپ قۇلاق سالاتتى. ئىۋان ئىلئىچ خېلى ۋاقىتقىچە كۆتۈپخانىدا پوسۇرلاپ يۈردى. داشا دىدى: "ئۇ ئەتىگەن سائەت يەتتىدە زاۋۇتقا كېتىشى كېرەك، ئۇ بولسا تېخىچىلا ئۇ يان- بۇ يان مېڭىپ يۈرىدۇ..." ئۇ ئورنىدىن تۇردى-دە، ئېرىنىڭ ئالدىغا

يالاڭغداق يۈگۈرۈپ چىقتى. ئۇنىڭ ئىشتانچاق، پاقالچەك بوقۇلىرى يېشىلگەن هالدا، دۇنيادا تىرىغا كىتاپ قويۇپ، ئوقۇپ ئولتۇراتتى.

ــ تېخىچىلا ئۇخلىمىدىڭمۇ؟ ــ سورىدى ئۇ پارقىرىغان ۋە خىيالى باشقا تەرەپته يۈرگەن كوزلىرى بىلەن خوتۇنىغا قاراپ، ــ ئولتۇر... مانا تاپتىم، قۇلاق سالغىن... ــ ئۇ كىتابنى ۋاراقلاپ، ئوقۇشقا باشلىدى:

"بۇنىڭدىن ئۇچ يۈز يىل بۇرۇن ئورمانلاردا، باغرى كەڭ چولـ لەردە، رۇس تۈپرىغى دەپ ئاتالمىش چەكسىز گوربىستانلىقتا ئەركىن شامال كېزىپ يۈرەتتى. ئۇ يەردە كويىگەن شەھەرلەرنىڭ ۋەيرانە تاملىرى، يېزىلارنىڭ ئورنىدا كويۇك كۆللىرى، ئوت بېسىپ كەتكەن يوللاردا كىرىست ۋە ئادەم سوڭەكلىرى ياتاتتى. توپ ـ توپ قاغىلار ئۇچۇپ يۈرەتتى. كېچىلىرى بورىلەرنىڭ هۇۋلاشلىرى ئاڭلىناتتى. بەزەن ئورمانلاردا ئون يىل داۋامىدا ئوغرىلىۋېلىنغان ئاقسوڭەكلەر جۇۋلىرىنى، قىممەت باهالىق قاچىلارنى، بۇت راملىرىدىن بۇزۇـ ۋېلىنغان مەرۋايىتلارنى ئاللىقاچان يەپ بولغان قاراقىچىلار تەمتىرەپ يۈرەتتى. ئەمدى رۇسلار بۇلاڭ ـ تالاڭ قىلىنغان، هېچ نەرسىسى قالمىغان ئىدى.

روسىيە بوشاپ، چول بولۇپ قالغان ئىدى. هەتتا قىرىم تاتارلىرىمۇ ئىنتىدائى چولگە بۇلاڭچىلىققا چىقمايدىغان بولۇپ قالغان ئىدى، چۈنكى، تالايدىغان نەرسە قالمىغان ئىدى. ئون يىل داۋام قىلغان چوڭ قالايمىقانچىلىق دەۋرىدە ئالدامچىلار، ئوغرىلار ۋە پولەك قاراقـ چىلىرى قىلىچ يالىڭاچلاپ، ئوت قويۇپ، روسىيە تۈپرىغىنىڭ ئۇ بېشىدىن ـ بۇ بېشىغىچە كېزىپ يۈردى. ئىنتايىن قاتتىق ئاچارچىلىق

بولدی. ئادەملەر ئانلارنىڭ تېزىگىنمۇ، تۇزلانغان ئادەم گوشلىرىنمۇ يىدى. ئەلگە بىر ئايەت كەلگەن ئىدى. ئولىمەي قالغانلار شىمال تەرەپلەرگە — ئۇرالغا، ئاق دېڭىز بويلىرىغا، سىبىر تەرەپلىرىگە قېچىپ كەتتى.

شۇ ئېغىر كۈنلەردە قۇپ-قۇرۇق قىلىپ تالانغان ۋە پولەك باسقۇنچىلىرىدىن ئاران تازىلانغان، كويۇپ كومۇرگە ئايلانغان موسكۋا-نىڭ ھەيۋەتلىك كۆل توپىسىگە قورقۇپ كەتكەن بىر بالا چاندا پاتقاق بولۇپ كەتكەن مارت يولى ئارقىلىق ئېلىپ كېلىندى. بۇ بالىنى نامراتلىشىپ قالغان بايار (ئاقسۆڭەك)لار، بازىرى كاسات بولۇپ قالغان سودىگەرلەر، سوغاق شىمال ۋە ۋولگا بويى چوللىرىنىڭ دېخانلىرى شەيخىل ئىسلامنىڭ مەسلىھىتى بىلەن موسكۋاغا پادىشا-لىققا① تاللىغان ئىدى. يېڭى پادىشا يىغلاش ۋە ئېباده‌تتىن باشقا نەرسىنى بىلمەيتتى. ئۇ چانىسىنىڭ پەنجىرىسىدىن قاراپ، ئۇزىنى كۆتۈۋېلىش ئۈچۈن موسكۋا دەرۋازىسىغا چىققان ئېگىللىرى جۇل-جۇل، ئۇزلىرى ياۋايىلىشىپ كەتكەن رۇسلارنى كورۇپ، قورقمىدىن ۋە ھەسرەتلەنگىنىدىن ئېباده‌ت قىلاتتى ۋە يىغلايتتى. رۇسلار يېڭى پادىشاغا ئانچە ئىشەنمەيتتى. ئەمما ياشاش كېرەك ئىدى. ئۇلار ياشاشقا باشلىدى. سودىگەر ستروگانوۋلاردىن پۇل قەرز ئالدى. ھەھەر پۇقرالىرى ئىمارەتلىرىنى تىكلەشكە كىرىشتى، دېخانلار بولسا بوش ياتقان يەرلەرنى ھەيدەشكە باشلىدى. يولدا يۇرگەن قاراقچىلارنى تۇتۇپ يوق قىلىش يۇزىسىدىن، يولدارغا ئاتلىق ۋە

---

① بۇ يەرده روسىيه رومانوۋ خاندانلىغىنىڭ تۇنجى پادىشاسى مىخائىل كوزده تۇتۇلىدۇ. — خەنزۇچىغا تەرجىمه قىلغۇچىدىن.

پیاده ساقچیلار قویۇلدی. خەقنىڭ تىرىكچىلىگى نامراتلىقتا، قىينىچىلىقتا ئوتەتتى. ئۇلار قىرىملىقلارغا، لىتۋالىقلارغا، شۇبىتلارغا باش ئېگەتتى. ئۇلار ئىشەنچىنى ساقلايتتى. ئۇلار بىر كۇچكە — كۇچلۇك، ئەپچىل ۋە چاققان خەلق كۇچىگە ئىشىنەتتى. ئۇلار سەۋرى قىلىشقا بەل باغلايتتى، چىدام بىلەن سەۋر قىلاتتى. ئادەملەر ئەمەن ئوسۇپ كەتكەن جايلارغا يەنە قايتىپ كېلىشكە باشلىدى...»

ئۇزان ئىلئىچ كىتابنى ياپتى:

— مانا، كوردۇڭمۇ... بۇ قېتىمۇ جەزمەن غەلبە قىلىمىز... بۇيۇك روسىيە ھالاك بولغانىمىش! موسكۇانى تاياق بىلەن ھمايە قىلغان ئەنە شۇ جۇل-جۇل كىيىم كىيگەن دىخانلارنىڭ ئەۋلادلىرى چارلىز XII بىلەن ناپولىونىنى تارمار قىلىشقان... چانغا سېلىپ موسكۇاغا زورلۇق بىلەن كەلتۈرۈلگەن ھىلقى بالىنىڭ نەۋرىسى پېتىربۇرگ شەھىرىنى قۇردى... بۇيۇك روسىيە ھالاك بولغانمىش!... بىزدىن بىر پارچە يەر قالسمۇ — ئەنە شۇ يەردىن رۇس تۇپرىغى باشلىنىدۇ...

ئۇزان ئىلئىچ بۇرنىنى تارتتى-دە، دەرىزىگە قارىدى، تاشقىرىدا تاڭ ئېتىشقا باشلىغان ئىدى. داشا بېشىنى ئۇنىڭ يېلكىسىگە قويۇپ ئولتۇردى، ئۇزان ئىلئىچ ئۇنىڭ چاچلىرىدىن سىلاپ سويدى-دە:

— ئەمدى ببرىپ ئۇخلىغىن، قورقۇنچاق...، — دېدى.

داشا كۇلدى، ئېرى بىلەن خوشلىشىپ ماڭدى ۋە ئىشىككە يەتكەندە كەينىگە بۇرۇلۇپ:

— ئۇزان، كاتە ئۇنى ناھايىتى ياخشى كوردىكەن...، — دېدى.

— ھە، ئۇنىڭ ئوزىمۇ ئاجايىپ كېلىشكەن ئادەم ئىكەن...

كەچقۇرۇن شامال چىقىمغان، ھاۋا ئىسسىق ئىدى. ھاۋادىن بېنزىن پۇرىغى، تاختاي ياتقۇزۇلغان كوچىلاردىن كومۇر پۇرىغى كىلىپ تۇراتتى. ئالا-يېشىل خەلق توپى نېۋسكى كوچىسىدا چاك، تاماكا ئىسى ۋە يەردىن كوتىرىلگەن ھورلار ئارىسىدا تەرتىپسىز ھالدا سەيلە قىلىپ يۈرىشەتتى. ھوكۇمەت ئاپتوموبىللىرى گۈرۈلدەپ، بايراقلىرىنى يەلپىلدىتىپ، غۇيۇلداپ ئوتۇپ تۇراتتى. گېزىت ساتىدىغان باللار ئەمدى ھېچكىم ئىشەنمەيدىغان يېڭى خەۋەرلەرنى تارقىتاتتى. تاماكا، سەرەڭگە ۋە ئوغرىلانغان مالىلارنى ساتقۇچىلار كىشىلەر ئارىسىدا ئۇ يان-بۇ يان شۇڭغۇپ يۈرۈشەتتى. ئەسكەرلەر مەيدانىدىكى چىمەنلىكلەردە، گۈلزارلىقلاردا ھەر خىل يېتىشىپ گازىر چېقىشاتتى.

كاتە نېۋسكى كوچىسىدا يالغۇز قايتىپ كېلىۋاتقان ئىدى. روشىنىن ئۇنىڭ بىلەن كەچقۇرۇن سائەت سەككىزلەردە دەريا بويىدا ئۇچرىشىشقا دېيىشىپ قويغان ئىدى. كاتە ساراي مەيدانى تەرەپكە بۇرۇلدى. قان رەڭگىدىكى قىزىل ۋە غەمكىن سارايىنىڭ ئىككىنچى قەۋىتىدىكى دەرىزىلەردىن ئېلېكتىر چىرىغىنىڭ پىلىلدەشى كورۇنۇپ تۇراتتى، سارايىنىڭ چوڭ ئىشىگى ئالدىدا ئاپتوموبىللار تۇراتتى، ئەسكەرلەر، شوپۇرلار كۈلۈشۈپ، ئۇ ياقتىن-بۇ ياقتا مېڭىپ يۈرۈشەتتى. شوپۇرچە بوك كىيگەن، كوينىگسىنىڭ ئارقىسى شامالدا كوپۈپ چىققان خەت توشۇغۇچى بالا چۈشكەن موتسىكلىت تاراقلاپ ئوتتى. سارايىنىڭ بۇرجەك بالكونىدا ئۇزۇن ئاق ساقاللىق قېرى كىشى جەينىگىنى پەنجىرىگە تىرەپ قىمىرلىماستىن تۇراتتى. كاتە سارايىدىن ئوتۇپ، ئارقىسغا قارىدى. باش ئىشتاپ دەرۋازىسىنىڭ ئۈستىدىكى مىس ئاتلار ھامان پېتىپ كېتىۋاتقان قۇياشقا

قاراپ ئىنتىلەتتى. كاتە دەريا بويىدىكى كوچىغا چىقىپ، سۇ بويىدىكى گىرانىت سۆپىدا ئولتۇردى. ئاستا ئېقىۋاتقان نېۋا دەرياسىنىڭ ئۇستىدىكى كوكۇش كوۋرۈنۈپ تۇراتتى. پېتروپاۋلوۋسكى چېركاۋىنىڭ ئاسمانغا كوتىرىلگەن ئۇچلۇق مۇنارى سۇدا ئەكس ئېتىپ، ئالتۇندەك پارقىرايتتى، سۇ ئۇستىدە كىچىك بىر قېيىق ئۇزۇپ باراتتى. پېتېربۇرگ رايونى تەرىپىدە، ئوگزىلەر ۋە ئىسلار ئارقىسىدا پېتىپ بارغان قۇياشنىڭ قىزغۇچ نۇرلىرى تاۋلىناتتى.

كاتە ئىككى قولىنى تىزىغا قويۇپ، پېتىۋاتقان قۇياشقا قاراپ، ۋادىم پېتروۋىچنى كۈتۈپ ئولتۇراتتى. ۋادىم پېتروۋىچ ئارقا تەرەپتىن ئاستا بىلدۇرمەستىن كەلدى-دە، گىرانىت تامغا تايىنىپ، كاتەگە قاراپ تۇردى. كاتە ئۇنىڭ تۇرغانلىغىنى سەزدى ۋە قايرىلىپ قارىدى-دە، كۇلۇمسىرەپ ئورنىدىن تۇردى. ۋادىم پېتروۋىچ ئۇنىڭغا ئەجەپلىنىپ، خۇددى بىرىنچى مەرتىۋە كورگەندەك قاراپ تۇراتتى. كاتە پەلەمپەيدىن ھېڭىپ كوچىغا چىقتى ۋە روشىنىنىڭ قولتۇغىدىن تۇتتى-دە، ئىككىسى بىللە كەتتى. كاتە ئاستاغىنا:

ــ نىمە بولدى؟ ــ دەپ سورىدى.

ۋادىم پېتروۋىچنىڭ لېۋى قاتتىق پۇرۇشتى، ئۇ مۇرىسىنى قىستى-دە، جاۋاپ بەرمىدى. ئۇلار تروتسكى كوۋرۇگىدىن ئوتۇپ، كامېننو-ئوستروۋسكى كوچىسىنىڭ بېشىغا كەلگەندە روشىنى چوڭ بىر قىزغۇچ ئىمارەتنى بېشى بىلەن ئىشارەت قىلىپ كورسەتتى. قىشلىق باغنىڭ يوغان-يوغان دەرىزىلىرىدىن ئايدىڭدەك يورۇق چۈشۈپ تۇراتتى. ئىشىك ئالدىدا بىرنەچچە موتسكىلىت تۇراتتى.

بۇ ئىمارەت مەشھۇر ئۇسۇلچىغا قاراشلىق بولۇپ، ھازىر بۇ

يەردە بولـشېۋىكـلارنىڭ باش ئىشتاۋى جايلاشقان ئىدى. بۇ يەردە يېزىق ماشىنىلىرى كېچە-كۈندۈز چىكىلداپ ئىشلەپ تۇراتتى. ئىمارەت ئالدىغا ھەر كۈنى ناھايىتى نۇرغۇن ئىشچى، فۇرونتتىن كەلگەن ئەسكەر، ماتروس توپلىناتتى، شۇ چاغدا بولـشېۋىكـلار پارتىيەسىنىڭ يولـباشچىسى بالـكونىغا چىقاتتى-دە، ئىشچىـلارنىڭ دىخانلارنىڭ ھاكىمىيەتىنى ئۇز قولىغا ئېلىشى كېرەكلىگى، ئۇرۇشنى دەررۇ توختىتىپ، ئۇز مەملىكىتىدە ۋە پۈتۈن دۇنـيادا يېڭى ۋە ئادالەتـلىك تەرتـىپ ئورنـىتىش كېرەكـلىگى توغـرىسـدا نۇتۇق سوزلەيتتى.

ــ مەن بايا شۇ يەردە يىغـىلىپ تۇرغانلارنىڭ ئارىسىغا كىرىپ، نۇتۇق ئاڭلىدىم، ــ دىدى روشىن چىشىنىڭ ئارىسىدىن سوزلەپ، ــ مانا شۇ بالـكوندىن يالـقۇنـلۇق سوزلەر ياغـدۇ، خەلق ئۇنى زوق بىلەن ئاڭلايدۇ... تېخى ئاڭلىغاندىمۇ قانداق ئاڭلايدۇ دەڭ!... مەن ئەمدى چۈشىنەلـمەي قالـدىم: بۇ شەھەردە كىم يات ــ بىزمۇ ياكى ئۇلارمۇ؟ (روشـىن بالـكونـىنى كورسەتـتى.) بىزنىڭ سوزىـمىزگە ھېچـكىم قۇلاق سالمىدى... بىز مەنسىز گەپـتىن باشقا ھېچ نەرسە دىيەلمەي قالدۇق... مەن فۇرونتتىن كېلىۋاتـقان چېغىمدا ئۇزەمنى رۇس دەپ ئويلىغان ئىدىم... مەن بۇ يەردە يات ئىكەنىمەن... ئەقلىم يەتمەيدۇ، ئەقلىم يەتمەي قالدى...

ئۇلار كامىننو-ئوستروۋسكى كوچـىسىنى بويـلاپ كېـتىۋەردى. ئۇستىگە يىرتىق پەلتو، بېشىغا چـىغ شلەپە كىيـگەن، بىر قولىدا چىلەك، بىر قولـدا بىر بولاق شوئار قەغىزى كوتەرگەن بىر كىشى ئۇلاردىن ئوتۇپ كەتـتى.

ــ مەن پەقەت بىر نەرسىنلا بىلـمەن، ــ دىدى روشـىن ۋە

ئۇيالغنىدىن پۈرۈشۈپ كەتتى. ئۇ ئوزىنىڭ يۈزىنى كاتە كورۈپ قالمىسۇن دەپ تەتۈر قارىۋالدى، ــ پۈتۈن ئەتراپنى قاپلىغان ــ چاراقلاپ يېنىپ تۇرغان نەرسە ــ سىزنىڭ يۈرىگىڭىز، كاتە ... بىز بىر-بىرىمىزدىن زادىلا ئاجرالماسلىغىمىز كېرەك...

كاتە ئاستا جاۋاپ بەردى:

ــ مەن بۇنى سىزگە ئېيتالماي يۈرگەن ئىدىم... قانداق قىلىپ ئاجرىلايلى، جېنىم...

ئۇلار چىلەك كوتەرگەن بايىقى كىشى تېخى ھازىرلا تامغا شوئار چاپلاپ كەتكەن جايغا بېرىپ يەتتى، ئىككىلىسىنىمۇ قاتتىق ھاياجان باسقانلىغىدىن، بىر دەم تۇرۇشۇپ قالدى.

ئۇلار پەنەر يورۇغىدا شوئاردىكى: "پۈتۈن خەلقە! پۈتۈن خەلقە! پۈتۈن خەلقە! ئىنقىلاپ خەۋپ ئاستىدا!..." دەپ يېزىلغان سوزلەرنى ئوقۇشتى.

ــ يېكاتېرىنا دىمىترىيېۋنا، ــ دىدى روشىن، كاتەنىڭ نازۇك قولىنى تۇتۇپ ۋە كېچە قاراڭغۇلۇغىدا جىم بولۇپ قالغان كوچىدا ئاستا مېڭىپ كېتىۋېتىپ، بۇ كوچىنىڭ ئۇ بېشىدا كەچىلىك شەپەق كوكتە ئايرىلغۇسى كەلمەي تۇراتتى، ــ يىللارمۇ ئوتۇپ كېتەر، ئۇرۇشمۇ بېسىلىپ قالار، ئىنقىلاپمۇ تىنىچىپ قالار، ئەما پەقەت بىر نەرسە ئەبىدى قالىدۇ، ئۇ بولسىمۇ ــ سىزنىڭ مېھرىۋان، يۇۋاش ۋە سويۇملۇق قەلبىڭىز...

يوغان-يوغان ئويلەرنىڭ ئوچۇق دەرىزىلىرىدىن خۇش چاخچاق ئاۋازلار، تالىشىشلار، مۇزىكا ئاھاڭلىرى ئاڭلىناتتى. چىلەك كوتەرگەن، مۇكچەيگەن كىشى كاتە بىلەن روششىندىن يەنە ئوتۇپ كەتتى ۋە تامغا شوئار چاپلاۋېتىپ، ئۇلارغا بۇرۇلۇپ قارىدى. يىرتىق

چىغ شىلەپىسىنىڭ تېگىدىن نەپرەت ئوتى بىلەن يانغان كوزلەر ئۇلارغا تىكىلىپ تۇراتتى.

1921 ـ يىل، ئاۋغۇست.

本书根据苏联塔什干"东方真理"出版社1953年维吾尔文版排印。这次出版时，根据人民文学出版社1957年北京第1版，1979年重庆第4次印刷版本对译文作了部分校订。

بۇ كىتاپ سوۋېت ئىتتىپاقى تاشكەنت "شەرق ھەقىقىتى" نەشرىياتى تەرىپىدىن 1953 ـ يىلى نەشر قىلىنغان ئۇيغۇرچە نۇسخىسى بويىچە تىزىلدى. بۇ قېتىم نەشر قىلىش ۋاقتىدا خەلق ئەدەبىيات نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىنغان بېيجىڭ 1957 ـ يىل 1 ـ نەشرى، 1979 ـ يىل چۈچىك 4 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمىسگە قىسمەن تۈزىتىش كىرگۈزۈلدى.

ئا. تولستوي
سەرسانلىق ـ سەرگەردانلىقتا (1)
مەسئۇل تەھرىر: ئابدۇللا ئابلىز
مەسئۇل كوررېكتور: رىشت ۋاھىدى
مىللەتلەر نەشرىياتى تەرىپىدىن نەشر قىلىندى
شىنخۇا كىتاپخانىسى تەرىپىدىن تارقىتىلدۇ
مىللەتلەر باسما زاۋۇدىدا بېسىلدى
1982 ـ يىل 12 ـ ئايدا 1 ـ قېتىم نەشر قىلىندى
1982 ـ يىل 12 ـ ئايدا بېيجىڭدا 1 ـ قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 1.00 يۈەن

A.Н.ТОЛСТОЙ

ХОЖДЕНИЕ ПО МУКАМ

阿·托尔斯泰著

苦难的历程(1)

(维吾尔文)

责任编辑：阿不都拉

责任校对：热西提瓦依提

民族出版社出版　新华书店发行

民族印刷厂印刷

开本：850×1168毫米1/32　印张：17 3/8

1982年12月第1版

1982年12月北京第1次印刷

印数：0001—7,000册　定价：1.00元

书号：M10049(1)138

书号 M10049(4) 138
定价 1.00元